

Marcel Liebman: Lenins Leninism

Franskspråkig originalutgåva 1973: *Le Léninisme sous Lénine*.

Engelsk utgåva 1975: *Leninism under Lenin* (översatt av Brian Pearce)

Svensk översättning: Göran Källqvist.

OBS:

1) Nedan ges *inte* länkar till refererade texter. Om du är intresserad av sådana kan du i stället använda HTML-versionen av boken (där fungerar å andra sidan inte sidhänvisningarna till andra bokavsnitt).

2) Liebman använder sig ofta av sidhänvisningar till andra delar av boken. Eftersom det då och då sker uppdateringar så kan sidindelningen ändras något och hänvisningarna därmed bli felaktiga, men det avsedda avsnittet bör finnas inom ± 1 sida från den angivna sidan.

Innehållsförteckning

Översättarens not.....	1
Inledning	1
Del I: Leninismen i opposition.....	4
1. Lenins parti.....	4
<i>Bolsjevismens födelse.....</i>	<i>5</i>
Den elitistiska partiuppfattningen: den proletära förtruppen.	7
Centralisering och intern demokrati	13
<i>Bolsjevismen 1905.....</i>	<i>16</i>
Från elitpartiet till masspartiet	18
Från partiets demokratisering till demokratisk centralism	21
<i>Leninistisk sekterism</i>	<i>24</i>
2. Leninismens politik och strategi.....	31
Lenin och borgerlig demokrati	31
Frågan om allianser: Lenin och liberalismen	32
Lenin och parlamentarismen	36
Borgerlig och proletär revolution	39
Lenin och den permanenta revolutionen (I)	43
3. Lenin 1905	46
Omvandlingen av partiets strukturer	46
Lenin, bolsjevikerna och sovjeterna	47
Lenin, bolsjevikerna och massornas revolutionära aktivitet	50
4. Leninismens första resultat.....	56
Del II: Den leninistiska revolutionen	65
Inledning	65
1. Revolutionens parti.	67
<i>Lenin och bolsjevikpartiet 1917.....</i>	<i>67</i>
Bolsjevikerna före Lenins återkomst: ett parti som lutade mot mensjevismen.	67
Lenin återerövrar partiet.	73
Upprorets parti	80
<i>Bolsjevikpartiets omvandling</i>	<i>88</i>
Demokratin i bolsjevikpartiet	89
Öppnandet och "avbolsjevismen" av partiet	95
Ett avbolsjeviserat parti	97
2. Revolutionär strategi.....	99
Från februari till juli 1917: en fredlig revolution?	101
Leninismen och upproret	105
Lenin och den permanenta revolutionen (II)	111
3. Leninismen och den revolutionära demokratin	119
Staten och revolutionen: den frihetliga leninismen	119
Bolsjeviker och anarkister	123
Den revolutionära spontanitetens styrka	124
Proletariatets parti	129
Del III: Det leninistiska Ryssland	133
Inledning	133
1. Staten	135
<i>Sovjetdemokratins verklighet och begränsningar.....</i>	<i>135</i>

Den frihetliga leninismen, fortsatt och avslutad	135
Vändpunkten vid Brest-Litovsk.	140
Sovjeternas degenerering.	144
<i>Den monolitiska statens tillkomst</i>	146
Upplösningen av den konstituerande församlingen.	147
Bolsjevikpartiet och de socialistiska partierna.	152
Socialistrevolutionärer, mensjeviker och anarkister	155
Leninismen och oppositionen	165
<i>Leninismen och nationaliteterna</i>	174
2. Partiet	180
<i>Roll, struktur och funktionssätt</i>	180
<i>Den interna demokratins realiteter och begränsningar, och dess försvinnande</i>	185
Tendenser i partiet: vänsterkommunisterna och oppositionella strömningar.	185
Tendens- och fraktionsfrihet	192
1921 års kongress och därefter	194
Kommunisterna	198
3. Samhället	204
Följderna av terrorn	204
Byråkratins tyngd	209
Reformvågen (lag, kultur, utbildning)	215
Det proletära samhället (I): frihet genom arbetarkontroll	220
Det proletära samhället (II): från frihet till tvång	223
Det proletära samhället (III): arbetarnas fattigdom	229
Det proletära samhället (IV): den proletära diktaturens verklighet och begränsningar	232
Del IV: Leninismen utanför Ryssland	239
1. Den ryska revolutionen och världsrevolutionen	239
2. Leninistisk diplomati	245
Lenins utrikespolitik	245
Sovjetrysslands utrikespolitik	250
3. Den leninistiska internationalen	258
Leninismen som splittrande faktor	258
Internationalen och vänsteristerna	262
Internationalism och russifiering	271
Epilog: Lenins sista tid	281
Slutord	288
Leninismens begränsningar och rättfärdigande	288
Leninism och stalinism	292
Vad skulle Lenin ha gjort?	295
Leninism: politik och dialektik	298
Bibliografi	303

Översättarens not

Där det funnits tidigare svenska översättningar av Lenins texter har vi i möjligaste mån använt senaste upplagan av Lenins *Valda verk i 10 band*. Då citaten inte återfunnits där har vi använt *Valda verk i 3 band*. I några fall har citat hämtats från *Samlade verk i urval*, eller *Valda verk i 2 band*.

I notapparaten har *Collected Works* förkortats till *CW*, *Valda verk i 10 band* till *VV10*, *Valda verk i 3 band* till *VV3*, *Samlade skrifter i urval* till *SSIU*, och *Valda verk i 2 band* till *VV2*. *SSIU* gavs ut i slutet av 30- och början av 40-talet, och *VV2* på 50-talet. Dessa är svåra att få tag på och citat ur dessa anges därför tillsammans med hänvisningar till *Collected Works* (som finns komplett på MIA). Övrig litteratur citeras i möjligaste mån ur befintliga svenska översättningar.

Inledning

Femtio år efter Lenins bortgång, kan den som är intresserad av en av de personer som har gjort mest för att forma dagens värld visserligen återfinna en stor mängd skrifter om honom, men till största delen är dessa livlösa. Denna bedrövliga situation på den politiska och historiska forskningens område beror utan tvivel på själva karaktären på den uppgift som Lenin grep sig an. Eftersom han när det kommer till kritan inte hade något annat mål än att störta samhället som vi känner det, och eftersom den kamp han påbörjade har effekter än idag, så omges ämnet fortfarande av hårda kontroverser och intensiva känslor. En författare som tar ställning för Lenin och leninismen förkunnar inte bara sin uppfattning i en akademisk diskussion, utan slår också väldigt ofta fast ett *politiskt* val i *politiska* konflikter. Det är därför sociala förhållanden och det ideologiska klimatet har haft särskilt stort inflytande här, och de återspeglar sig i den grova manikeism [ungefär kampen mellan gott och ont – öa] som kännetecknar de flesta historiska och sociologiska verk om leninismen.

Det är bara alltför uppenbart att läran om Sovjetrysslands grundare har blivit föremål för en kult i detta land, som näppeligen gynnar seriösa studier. Citat som detta, från *Pravda* 31 oktober 1963, kan upprepas i det oändliga: ”V I Lenins strålande geni, den store läraren för hela världens arbetande folk, lyser upp mänsklighetens väg framåt mot kommunismen”. Eller det i Moskva belägna Marx-Engels-Lenin-institutets halvofficiella biografi, som tillägnades ”vår tids klokaste och mest framsynta man”.¹ Det finns ingen anledning att dröja vid detta förheligande, vars syfte är att förvandla en revolutionär teori till ett system som ska rättfärdiga en speciell samhällsordning.

En dogmatism som denna tillskrivs ofta de negativa aspekterna av en allsmäktig statsapparat, som tvingar alla kulturella yttringar att tjäna sina omedelbara politiska mål. Från denna åsikt skulle man kunna dra slutsatsen att det i länder där det råder större forsknings- och yttrandefrihet, och där man ständigt hävdar den ideologiska mångfaldens fördelar, historiskt skulle närma sig leninismen på ett sätt som skulle kunna dra nytta av kunniga sovjetologer och intelligenta akademiker och ge helt andra resultat. Sanningen är tyvärr ytterst nedslående. På många sätt är skrifterna i väst om Lenin och leninismen inte så mycket de sovjetiska skrifternas motsats som deras spegelbild, där fördomarna visserligen framförs med mer finess och elegans, men knappast mindre tydligt. Jag tänker inte säga något om det vanliga metodologiska misstaget, att projicera fenomen från idag på det förgångna, och förläna leninismen och Lenins Ryssland kännetecknen som uppträdde först under senare perioder.² Jag tänker heller inte säga något om tendensen till och med hos författare som anses vara aktade och seriösa, att anse det som helt självklart att tillskriva Lenins hela politiska arbete till rent cyniska motiv: en sådan konstlad och mekanisk metod förhindrar en analys och förvränger de

¹ Pospelov, s 9.

² I sin bok om det ryska inbördeskriget skriver således den amerikanske historikern James Bunyan, angående händelserna 1918, om ”den enorma sovjetiska propagandapparat”, trots att sovjetregimen vid denna tidpunkt var ytterst svag (Bunyan, *Intervention*, s 482).

slutsatser man drar.³

Men det är värt besväret att ifrågasätta det legitima i de metoder som vissa författare använder mot Lenin, författare med högt akademiskt anseende och ibland avsevärd prestige. Exempelvis professor Kaplan från Michigan University, som i en bok om den ryska arbetarklassens villkor under sovjetregimens första år, på sina fyrahundra sidor beskriver deras lidande och misär, men nästan helt bortser från inbördeskriget som ödelade landet – och som när han faktiskt nämner det säger att bolsjevikerna förde krig mot arbetarna.⁴ Eller George Katkov, författare till ett arbete om revolutionen i februari 1917, och forskare på Oxford University, som säger att vi för att kunna förstå Lenins inställning 1917 måste använda ”psykiatriska analyser”.⁵ Eller professor Adam Ulam från Harvard, som tillskriver Lenin tanken att ”socialismen inte har mycket med arbetarna att göra”.⁶ Eller den amerikanske historikern James Bunyan, vars yrke som arkivarie skulle kunna vittna om en viss klarhet, men som trots det – i en ändock värdefull bok om inbördeskriget i Ryssland – ägnar ett långt kapitel åt den ”Röda terrorn” men inte ett enda stycke åt den ”Vita terrorn”.⁷ Eller professor Alfred Meyer, som vi har att tacka för en viktig redogörelse för leninismen, men som menade att Lenins politiska praktik hade sin grund i ”en djupt rotad fientlighet mot allt existerande”.⁸ Eller slutligen professor Leonard Schapiro, en av världens mest framstående sovjetologer, som i sin lärda historia om Sovjetunionens kommunistiska parti i det närmaste påstår att Lenin, innan revolutionen 1917, fungerade som medhjälpare till en provokatör som stod i den tsaristiska polisens tjänst.⁹

För egen del gör jag varken anspråk på att vara neutral eller fullkomligt opartisk. Jag följer inte min socialistiska övertygelse, och inte heller anser jag dem vara utan samband med min analys av fenomenet leninismen. Men jag är övertygad om att man inte kan hålla tyst om misstag för att få dem att försvinna, eller undvika svårigheter för att lösa dem. Jag har inspirerats av en mening med vilken Isaac Deutscher inleder sin Trotskij-biografi: ”Fri från lojalitet mot någondera kulten, har jag försökt återupprätta den historiska balansen.”¹⁰

Min metod har också påverkats av ett annat intresse, som är frånvarande från nästan alla arbeten om Lenin och leninismen, nämligen att inte skilja läran från de historiska förhållanden under vilka den uppstod och utvecklades. En analys av leninismen måste vara en *historia* om leninismen under dess levande utveckling, och ingen historia om leninismen kan skiljas från den ryska revolutionens historia. Och ändå ägnar biografierna över Lenin, som helt och hållet riktar in sig på hans personlighet, mycket lite uppmärksamhet åt att undersöka hans teorier, medan de verk som handlar om hans lära har en tendens att isolera den från sitt historiska sammanhang. Men det går inte att förstå leninismen utan att noggrant studera dess relation till de politiska och sociala förhållandena på Lenins tid. Det går inte att begripa dess natur och de förändringar det genomgick om man inte märker det ständiga tryck som Lenins tänkande utsattes för av den revolutionära kampens växlingar. I synnerhet går det inte att skilja hans politik och teorier från det inflytande som massornas aktivitet och det sovjetiska samhällets verklighet hade på dem. Därför är denna bok om leninismen också en bok om det ryska folkets revolutionära segrar och den första tidens utveckling av det politiska,

³ Sålunda tillskriver Oskar Anweiler Lenins acceptering av sovjeterna till rent politiska överväganden (Anweiler s 265), och Richard Pipes bortser från alla bevis om motsatsen och hänför Lenins ”liberala” politik gentemot de icke-ryska nationaliteterna till samma motiv (Pipes, *The Formation of the Soviet Union*, s 36).

⁴ Kaplan, s 371.

⁵ I Pipes, red, *Revolutionary Russia*, s 222.

⁶ Ulam, s 232.

⁷ Bunyan, *Intervention*.

⁸ Meyer, s 81.

⁹ Schapiro, *The Communist Party of the Soviet Union*, s 137. I sin bok *The Origin of the Communist Autocracy* har samma författare, i sin iver att försvara tesen om en djupgående likhet mellan leninismen och stalinismen, absolut ingenting att säga om den desperata kamp som Lenin under de sista månaderna av sitt liv förde mot Stalin (se Epilogen i denna bok).

¹⁰ Deutscher, *Den väpnade profeten*.

ekonomiska, sociala och kulturella livet i Lenins Ryssland.

Lenins omsorg om enheten mellan tanke och handling gjorde att han som politiker förvisso skrev en hel massa. Som ett resultat av segern 1917 nedtecknades och publicerades dessutom ett stort antal av hans många tal, rapporter och artiklar. Detta ger observatörer en rikhaltig källa till kunskap. Det är sant att Lenin mer än en gång varnade för att lägga alltför mycket vikt vid de officiella dokument där hans *mundliga* uttalanden återgavs.¹¹ Denna omständighet motiverar varför man ska vara försiktig när det gäller ett isolerat citat, och gör det ännu mer nödvändigt med en mycket omfattande mängd citat från Lenin. Och detta påkallas dessutom eftersom Lenins arvtagare, eller epigoner, har fört oändliga partistrider eller teologiska diskussioner där de har använt citat som kortats ner alltför mycket, eller har slitits ur sitt sammanhang. För att kunna vara mer seriös tvingades jag vara mer fullständig.

Denna bok skulle ha blivit ännu längre om den hade försökt göra en översikt och analys av leninismens *arv*. Jag har inte försökt det, inte bara på grund av bokens längd utan också därför att *Lenins* leninism har en speciell kvalitet som behöver räddas från den förvirring som dess kritiker har givit upphov till, och vilken leninismens arvtagare medvetet har gynnat.

Under lång tid har leninismen betraktats enbart i förhållande till Sovjetunionens öde. Debatten mellan beundrare och häcklare har till stor del varit en sammandrabbning mellan anhängare till Sovjetunionen och den "fria världens" försvarare. Men den revolutionära kampens utveckling i hela världen har givit leninismen en ny innebörd. Det finns knappt en enda upprorsrörelse idag, från Latinamerika till Angola, som inte gör anspråk på arvet efter leninismen. Den är inte längre bara ämne för historiska studier eller ursäktande och halvt religiösa bibeltolkningar. Den är en av de klarast lysande facklorna för att hjälpa oss att analysera dagens politiska fenomen. Även Väst-europa, som för inte så länge sedan ansågs vara försänkt i en stilla och mysigt tillfredsställd slumner, har sedan 1968 upplevt uppkomsten av en ny vänster med ett radikalt sinne och revolutionär fallenhet, och vars besatthet av leninismen – vare sig det rör sig om verkligheten eller en mytisk uppfattning av den, eller något att rätta sig efter eller undvika som pesten – nu är uppenbar. Efter händelserna i maj 1968 skrev Paris-tidningen *Lutte ouvrière*: "Men det räcker inte att bara slå fast vår beslutsamhet att fortsätta kampen, för att kunna föra den till en slutgiltig framgång måste vi dra lärdomar av det förgångna, och en av de viktigaste lärdomarna från denna vår är behovet av ett revolutionärt parti."¹²

Den kapitalistiska världskrisen, och krisen för de socialdemokratiska och kommunistiska organisationerna har förvisso aktualiserat frågan om det "revolutionära partiet", vars första konturer skisserades av Lenin för sjuttio år sedan. Denna bok påstår inte att den har lösningen på varken detta problem eller problemet att bygga socialismen. Hursomhelst tror inte författaren att lösningen går att hitta i texter – inte ens i skrifterna från vårt århundrades största revolutionär. Men en kunskap om hans verk, dess framgångar och misslyckanden, stora bedrifter och flagranta misstag, kan berika tänkandet hos alla som är intresserade av socialistiska aktioner, och kan göra ansträngningarna mer fruktbara för alla som dras in i dem.

Bryssel, september 1972.

¹¹ Lenin, *CW*, bd 29, s 87-88, bd 33, s 121-23 och 346-47.

¹² Citerat i Cohn-Bendit, s 200.

Del I: Leninismen i opposition

1. Lenins parti

Det är knappast någon överdrift att säga att Lenins främsta bidrag till vår tids politiska verklighet var skapandet av bolsjevikpartiet, av ett verktyg för att göra revolutioner – faktiskt Verktuget för att göra revolutioner. I denna mening var hans personliga bidrag mycket större än hans bidrag till oktoberupprorets seger (även om det var avgörande) och till grundandet och utvecklingen av Sovjetstaten. Oktober var resultatet av en samverkan mellan många och varierande händelser och faktorer: den världskris som kriget hade utlöst, den avgrund som Ryssland hade sjunkit ner i, den tsaristiska regimens sammanbrott, ett massuppror med krav på bättre förhållanden, den provisoriska regeringens oförmåga att uppfylla dem, och den ilska och förbittring detta medförde bland arbetarna, bönderna och soldaterna. Bland dessa motsägelsefulla krafter, varav en del pressade framåt mot en revolution medan andra förgäves försökte stoppa denna utveckling, innehar leninismen en viktig plats. Men Lenin *gjorde* inte den ryska revolutionen. Det är, som vi ska se, till och med diskutabelt om han egentligen ledde den. Men han smidde verkligen fram bolsjevikpartiet: leninismen förkroppsligades i den bolsjevikiska organisationen, den var Lenins verk, och historien har smält samman dem så grundligt att de inte går att skilja åt.

Den bolsjevikiska *organisationen* var Lenins egen skapelse, och i denna mening kan leninismen och bolsjevismen betraktas som en och samma. Själva organisationstanken har en avgörande plats i leninismen: organisering av det revolutionära verktyget, organisering av revolutionen själv, organisering av det samhälle som revolutionen gav upphov till. I alla Lenins verk och genom hela hans karriär kan man återfinna denna ständiga betoning av det absoluta behovet av organisering. I hans första viktigare arbete, *Vad är "folkvännerna" och hur kämpar de mot socialdemokraterna?*, som han skrev 1894, när han var 24 år gammal, förkunnade han att "organisera ett socialistiskt arbetarparti" var den ryska revolutionära rörelsens "direkta uppgift".¹ 1904, då den bolsjevikiska fraktionen, det vill säga den leninistiska organisationens första gestalt, uppstod, sa han: "Proletariatet har inget annat vapen i kampen om makten än organisationen."² Under revolutionen 1905, när massorna hade satt sig i rörelse själv utan hjälp av något parti, påstod han fortfarande bestämt: "Om massorna inte är organiserade, är proletariatet ingenting. Organiserade – är det allt."³

Det går att presentera många sådana citat. Lenins levnadsbana var ända fram till 1917 helt och hållet ägnad åt att ge liv och substans till denna *organisation*, som han ansåg vara oundgänglig och till vilken han lidelsefullt var knuten. I oktober 1905 skrev han: "Vi värdesätter vår organisation, trots att den är i sin linda, och vi kommer att försvara den med näbbar och klor."⁴ Och det var faktiskt vad han outtröttligt gjorde, ibland genom angrepp åt vänster och ibland åt höger, och som vi ska se med mer frikostighet och energi än återhållsamhet och noggrannhet.

Det är otvivelaktigt så, att den ryska socialistiska och revolutionära rörelsen fram till början av 1900-talet led av en total brist på organisation. Lenin beskrev med följande ord den situation som han försökte avhjälpa: "Det främsta kännetecknet hos vår rörelse... är dess tillstånd av oenighet och amatörmässiga karaktär, om uttrycket tillåts. Lokala cirklar uppstår, och arbetar nästan helt isolerade från cirklar i andra distrikt, och – vilket är särskilt viktigt – från cirklar som har arbetat och nu arbetar samtidigt i samma distrikt."⁵

Resultatet av denna brist på organisation var tvåfaldigt. Å ena sidan led den socialistiska rörelsen av

¹ Lenin, *VV10*, bd 1, s 175.

² *Ibid*, bd 2, s 519.

³ Lenin, *CW*, bd 11, s 320.

⁴ *Ibid*, bd 34, s 346.

⁵ *Ibid*, bd 4, s 321.

en extrem regionalism, eller till och med ren och skär "lokalpatriotism". I sin kritik av Lenins centralism medgav Rosa Luxemburg: "Hur skall man åstadkomma en övergång från den organisationstyp som är kännetecknande för det förberedande stadiet inom socialiströrelsen – vanligen präglad av fristående lokala grupper och klubbar med propaganda som huvudsaklig verksamhet – till enheten hos en stor nationell sammanslutning som lämpar sig för gemensam politisk verksamhet över hela det vidsträckta landområde, som behärskas av den ryska staten? Det är de speciella problem som den ryska socialdemokratien har grubblat över en tid tillbaka."⁶ Den socialistiska rörelsens strukturella svaghet gjorde att dess mest aktiva medlemmar drabbades av den tsaristiska polisens förtryck. En dåtida observatör sa, i en genomgång av sina egna erfarenheter, att de socialdemokratiska grupperna som ett resultat av polisens ingripanden i Moskva mellan 1895 och 1902 i medeltal klarade sig högst tre månader.⁷ Arbetarrörelsens aktivitet saknade följaktligen kontinuitet, och det blev en tvingande nödvändighet att upprätta en organisation vars struktur kunde skydda den mot polisens operationer. Under tiden liknade, som Lenin framställde det, kampen mellan de härskande myndigheterna och revolutionärerna "ett fälttåg av bondeskaror, beväpnade med påkar, mot en modernt utrustad trupp."⁸ När den första kongressen 1898, som hölls i Minsk, utropade grundandet av det Ryska Socialdemokratiska Arbetarpartiet (RSDAP), så fick denna händelse faktiskt ingen som helst praktisk betydelse, eftersom nästan samtliga delegater arresterades strax efter kongressens avslutande.

Ett självstyre som gränsade till upplösning, och en "hantverks"-amatörism som gjorde de socialistiska grupperna till ett lätt byte för polisen, var de gissel som skulle bekämpas med hjälp av de principer för partiets organisering som Lenins utarbetade och successivt fulländade. Det var så bolsjevismen uppstod: en komplicerad och föränderlig verklighet som under alla sina variationer ändå hade vissa konstanta drag som kom att präglade den kommunistiska rörelsens hela historia. Bolsjevismens födelse och utveckling var historiskt bestämda i den mening att varje skede var ett svar på hur historien utvecklade sig, och de överraskningar den förde med sig.

Bolsjevismens födelse

Om man förenklar det hela, kan man sammanfatta Lenins bana före 1905 års revolution så här: 1895 deltog han i arbetet i en av de många socialdemokratiska grupperna i Ryssland; arresteringen och förvisningen, mellan 1895 och 1900, var det pris han tvingades betala för den organisatoriska svagheten hos den rörelse han tillhörde, en rörelse som i slutet av seklet, speciellt i Petersburg, på grund av de många arresteringarna av medlemmar befann sig i ett tillstånd av akut kris;⁹ när han år 1900 återvände från exilen och lämnade Ryssland, ställde han sig omedelbart uppgiften att skapa den partiorganisation som den revolutionära rörelsen i hans land saknade. Och medan (det *verkliga*) grundandet av RSDAP daterar sig till 1903, så ägnade Lenin de tre föregående åren helt och hållet åt att utarbeta sin organisationsteori, och åt att skapa och utveckla ett företag som, även om det till det yttre verkar journalistiskt, i själva verket var ett första "utkast" till det leninistiska partiet.

Under förvisningen till Sibirien, hade han riktat en brådskande vädjan till sina kamrater i Europa, som förkunnade att "vi måste ställa som vårt närmaste mål att *starta ett partiorgan, som utkommer regelbundet och är nära förbundet med alla lokala grupper*".¹⁰ Och vidare: "Bara inrättandet av ett gemensamt partiorgan kan ge 'arbetaren på ett givet område' av det revolutionära arbetet medvetenhet om att han marscherar tillsammans med 'gräsrötterna'..."¹¹

Det var i *Iskra* som Lenin kom att utveckla sina tankar om vilka krav den revolutionära organisa-

⁶ *Den ryska socialdemokratins organisationsfrågor*

⁷ Lane, s 99.

⁸ Lenin, *VV10*, bd 2, s 102.

⁹ Lane s 66.

¹⁰ Lenin, *VV10*, bd 1, s 502.

¹¹ Lenin, *CW*, bd 4, s 224.

tionen måste uppfylla för att åtminstone bli någorlunda effektiv. Men, som han skrev: ”En tidning är inte bara en kollektiv propagandist, utan den är också en kollektiv *organisatör*.”¹²

Den blygsamma omfattningen på det nätverk av ombud som *Iskra* upprättade i Ryssland räcker för att visa hur svåra uppgifter den ryska socialistiska rörelsen måste klara av för att verkligen få ett liv. Antalet revolutionärer som var direkt knutna till detta nätverk och som fick betalt av organisationen var alltid litet: omkring tio när tidningen startades, ett dussin 1901 och som mest trettio 1903.¹³ Även dessa siffror varierade en hel del, eftersom arresteringar decimerade leden av ”distributörer” av *Iskra*. I slutet av 1902 var bara fyra fortfarande på fri fot,¹⁴ och i januari 1903 skrev Lenin till en av sina korrespondenter: ”Vi vet inte om folk lever eller ej. Vi tvingas, helt enkelt tvingas, betrakta dem som i det närmaste icke-existerande.”¹⁵

Att *Iskra* under dessa förhållanden lyckades samla den kongress som 1903 gav upphov till den organiserade socialistiska rörelsen i Ryssland, visar hur svag denna hade varit. Det faktum att delegaterna från de ”iskraitiska” grupperna var i majoritet vid denna kongress, vittnar dessutom om hur effektivt deras agitatoriska arbete hade varit bland Rysslands revolutionärer. När de existerande grupperna vägrade samarbeta och motsatte sig alla försök till centralisering, gick detta arbete ut på att få deras ledare i minoritet eller ibland till och med att bilda konkurrerande kommittéer som förde en skoningslös kamp mot de tidigare grupperna. Martov, som var Lenins främste medarbetare vid denna tid, medgav att denna kamp mellan de ”iskraitiska” ombuden och motståndarna till centralisering ibland tog formen av ”gerillakrig”, där man var tvungen att använda ”subversiv taktik”, och där det i slutändan var ”den starkes lag” som rådde.¹⁶ Det var alltså på detta sätt medlemmarna fick sina första lärdomar i fraktionskampens skoningslösa konst. Hursomhelst kröntes ansträngningarna med framgång: när partikongressen sammanträdde i juli 1903, kunde Lenin med rätta förkunna att partiet grundades ”på basis av de principiella och organisatoriska grundsatser som lanserats och utarbetats av *Iskra*.”¹⁷

Förvisso var det i denna tidnings spalter, bland vars medarbetare fanns den ryska marxismens mest framstående personer – Plechanov, Martov, Axelrod, Lenin, Trotskij – som mellan december 1900 och oktober 1903 de tankar utvecklades, som när de blivit systematiserade och fulländade skulle utgöra huvudinnehållet i Lenins organisationsteori. Denna tanke, och behovet att genomföra den i praktiken, uttrycktes först och främst i *Iskra*. Lenins viktigaste medarbetare var naturligtvis själva övertygade – en del sedan länge – om frågans vikt och betydelse. Redan långt före *Iskra* hade Plechanov sagt att ”bara organiserade revolutionära krafter på allvar påverkade händelseutvecklingen”.¹⁸ Och Martov hade ända sedan inledningen av sin bana varit övertygad om, att ”i revolutionärernas oskrivna lagar ska de organisatoriska reglernas och disciplinens krav vara starkare än alla personliga känslor”.¹⁹ Plechanov och Martov var också överens om att de förhållanden som rådde i Ryssland gjorde varje revolutionär, ja varje politisk organisation, beroende av centralisering för att bli stark: för dem hade behovet av sammanhållning och hemlighetsmakeri prioritet över strävandena efter rekrytering i stor skala.²⁰ Senare skulle Martov överge dessa principer och kritisera det arbete han själv hade utfört som redaktör för *Iskra*, och i sin historia över den ryska socialdemokratin

¹² Lenin, *VV10*, bd 1, s 527. Liebman kursivering.

¹³ Schapiro, *Communist Party*, s 39.

¹⁴ Broué, *Parti*, s 30; Geyer s 340.

¹⁵ Lenin, *CW*, bd 34, s 137.

¹⁶ Getzler, s 82. Se även Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 96 och 109, och Schapiro, *Communist Party*, s 41.

¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 2, s 316.

¹⁸ Citerat i Haimson, s 45.

¹⁹ *Ibid*, s 68.

²⁰ ”I despotiskt styrda länder [måste] de socialistiska grupperna...’ anamma principen om ’strikt och hemlig konspiratorisk organisering’, och förbli begränsade till ’ett litet medlemsantal’”. (Geyer, s 252, som citerar *Iskra*, nr 5).

förkasta tidningens ”centraliserande och auktoritära tendenser”.²¹

Iskra använde en polemisk stil som skulle komma att få en lysande framtid i bolsjevikpartiet, och som särskilt Lenin skulle briljera i. Som Martov vittnar om, strävade redaktörerna efter att ”säkerställa att 'allt som är löjligt' framträder i 'löjlig form'”, och ”att avslöja 'själva fröet till en reaktionär tanke som döljs bakom en revolutionär fras’”. Från alla håll fördömde *Iskras* motståndare tidningens debattmetoder, och den anklagades, för att citera Trotskijs vittnesmål från denna tid, för att ”inte så mycket bekämpa enväldet som andra delar av den revolutionära rörelsen.”²²

Men allt detta var bara en inledning – en förrätt så att säga. Huvudrätten skulle tillagas av Lenin själv, som i dussintals artiklar och tal, pamfletter och debatter, utvecklade och vässade bolsjevismens grundläggande principer. Dessa bestod, när det kommer till kritan, av två teman: förtrups-partiet och centralisering.

Den elitistiska partiuppfattningen: den proletära förtruppen.

I mars 1902 publicerades i Stuttgart en ganska bastant bok som skulle utgöra ett nytt skede i vår tids politiska historia. *Vad bör göras?* är en sammanfattning av Lenins organisationsteori, och även den mest sammanhängande genomgången av tankarna hos en marxist som försöker skapa ett verktyg för att genomföra en plan för revolutionen. Man bör notera att de frågor som analyseras i *Vad bör göras?* också berördes i artiklar, pamfletter, tal och brev av Lenin från ungefär samma period, och dessa måste studeras jämte *Vad bör göras?*. Lenins övertygelse om att revolutionen i Ryssland med nödvändighet måste vara en förtrups snarare än ett masspartis verk, hade inte bara sin grund i de förhållanden som kännetecknade Ryssland på denna tid, utan också i det sätt på vilket han betraktade förhållandet mellan arbetarklassen och det proletära partiet. Mer exakt härrörde det ur hans övergripande syn på det klassmedvetande proletariatet hade eller inte hade. I kapitel 2 i *Vad bör göras?* drar Lenin lärdomarna från sitt lands sociala historia och från arbetarmassornas inställning, och deklarerar att ”det 'spontana elementet' egentligen inte är något annat än medvetenhetens *embryoform*”, att det är möjligt med en övergång från det ena till det andra, men ”arbetarna hade inte och kunde heller inte ha någon medvetenhet om den oförsonliga motsättningen mellan deras intressen och hela det moderna politiska och sociala systemet, dvs en socialdemokratisk medvetenhet.”²³ I den mån arbetarna spontant lär av sina egna erfarenheter, så är de bara förmögna till ”tradeunionistisk” aktivitet mot arbetsgivarna, eller till och med bara mot enskilda arbetsgivare. Dessutom tenderar denna ”tradeunionism” – som är typisk för den brittiska arbetarrörelsen – att begränsa sig till ”arbetarnas gemensamma strävan att av staten söka tillkämpa sig vissa åtgärder som är inriktade på att avhjälpa den nöd, som präglar deras läge, men ännu inte avskaffar detta läge, dvs inte upphäver att arbetet är underordnat kapitalet.”²⁴

Lenins beslutsamma kamp mot *ekonomismen* var till stor del ett angrepp mot uppfattningen om spontanitet. Lenin och flera andra av *Iskras* redaktörer förkastade den teori som de kallade ”ekonomism”. Eftersom arbetarklassens aktivitet spontant är ekonomisk, facklig, är det enligt denna teori meningslöst eller åtminstone alltför tidigt att försöka politisera den. ”Det var bättre att införa en 'arbetsdelning' i oppositionens arbete: arbetarna själva skulle kämpa för att förbättra sina ekonomiska villkor, för potatis som Bjelinskij hade framställt det, medan den progressiva borgarklassen, som var de enda som visade något verkligt intresse för politiska och konstitutionella frågor, kämpade för politisk demokrati.”²⁵

Om proletariatet lämnas ensamma, ansåg Lenin, så är de i praktiken oförmögna till något mer än

²¹ Martov, s 68.

²² Getzler, s 47-48; Trotskij, *Nasji polititjeskije zadatji*, s 17.

²³ Lenin, *VV10*, bd 2, s 33-34.

²⁴ *Ibid*, bd 2, s 46.

²⁵ Liebman, s 60.

instinktivt motstånd. Han förnekade ”att en ren arbetarrörelse av sig själv kan och kommer att utarbeta åt sig själv en självständig ideologi”,²⁶ i synnerhet som man måste ta hänsyn till det inflytande som den borgerliga ideologin utövade. Denna ideologi är ”till sitt ursprung... mycket äldre än den socialistiska,... är mer allsidigt utvecklad,... har *oändligt* fler spridningsmedel.”²⁷ Det var därför det ”politiska klassmedvetandet kan bibringas arbetaren *endast utifrån*, dvs från ett område utanför den ekonomiska kampen, utanför arbetarnas förhållande till företagen.”²⁸

Dessa tankar kan verka pessimistiska, eftersom marxismen förkunnar att arbetarnas frigörelse är deras eget verk. Men detta påstående har aldrig fått socialistiska tänkare att underskatta den roll som spelas av ”överlöpare” från borgarklassen, en grupp som många av dem faktiskt tillhörde själva. Samtidigt som Rosa Luxemburg var övertygad om arbetarklassens förmåga till revolutionär spontanitet, så medgav hon att denna klass, även om den instinktivt och spontant var revolutionär, kunde påverkas utifrån. När det gällde de revisionistiska strömningar som hon våldsamt bekämpade, så var detta yttre inflytande förvisso skadligt. Men ett revolutionärt parti ”måste utarbeta ett klart och definitivt schema för hur det ska utveckla de massrörelser som det själv har startat... Liksom militära demonstrationer är gatudemonstrationer bara inledningen på slaget... Hela massans uttryck under den politiska kampen måste höjas, skärpas, anta nya och effektivare former.”²⁹ Lenin skulle nästan ha kunnat skriva under på denna formulering, ty även om hans syn på massornas spontanitet anses vara Rosa Luxemburgs direkta motsats, så var den i själva verket mindre entydig och pessimistisk än vad den antas vara. I *Vad bör göras?* hade han visserligen talat nedsättande om proletarietets spontana, ”tradeunionistiska” medvetande, och till och med betonat behovet att bekämpa ”tradeunionismens spontana strävan att komma in under bourgeoisins vingar”.³⁰ Men Lenins kritik riktades inte så mycket mot arbetarklassens spontana *aktivitet* som mot dess *medvetande*, såsom varande primitivt, instinktivt och följaktligen ofullständigt. Det är också viktigt att lägga märke till att de villkor under vilka han uttryckte sina tankar troligen hade en viss inverkan på tanken själv. Vid de ryska socialdemokraternas kongress 1903, sa Lenin själv om *Vad bör göras?*: ”Vi vet alla nu att 'ekonomisterna' har gått till en ytterlighet. För att något räta ut saker och ting måste någon dra åt andra hållet, och det är vad jag har gjort.”³¹

Man måste därför ta i betraktande det polemiska syfte som Lenin hade när han skrev sin berömda bok. Det väsentliga i frågan finns någon annanstans. Ett antal stycken i *Vad bör göras?* visar att författaren framförallt ville *göra* massornas spontana aktivitet *mer effektiv*. Närhelst han skriver om *handlingar*, så fördömer han absolut inte spontaniteten, utan uppmanar istället den revolutionära organisationen att ta ledningen för dessa rörelser, och påstår till och med bestämt: ”Ju starkare det spontana uppsvinget bland massorna är, ju bredare rörelsen blir, desto ojämförligt mycket snabbare växer kravet på höggradig medvetenhet i socialdemokratins teoretiska, politiska och organisatoriska arbete.”³² I en genomgång av den ryska arbetarrörelsens historiska bedrifter, noterade Lenin med tillfredsställelse: ”Uppsvinget bland massorna har oavbrutet och kontinuerligt gått framåt och bredats”.³³ Han beklagade att ”*ledarna... blivit efter det spontana uppsvinget bland massorna*”,³⁴ ”proletariatets spontana kamp kommer att bli en verklig 'klasskamp' först då den leds av en fast organisation av revolutionärer.”³⁵ Här ser vi redan ett försök att dialektiskt övervinna motsättningen mellan proletariatets *spontanitet* och dess *organisation*.

²⁶ Lenin, *VV10*, bd 2, s 42.

²⁷ *Ibid*, bd 2, s 45.

²⁸ *Ibid*, bd 2, s 81.

²⁹ Citerat i Nettel, vol I, s 424.

³⁰ Lenin, *VV10*, bd 2, s 44.

³¹ Lenin, *CW*, bd 6, s 491.

³² Lenin, *VV10* bd 2, s 56.

³³ *Ibid*, bd 2, s 56.

³⁴ *Ibid*, bd 2, s 106.

³⁵ *Ibid*, bd 2, s 134.

Sa inte Lenin också att det som behövdes var ”arbete som *för* massans spontant förödande kraft och den medvetet förödande kraften hos revolutionärernas organisation *närmare varandra och samman-smälter dem till ett helt*”, att organisationen måste ”komma massornas spontana resning till hjälp” och ”inrikta den spontana rörelsen”?³⁶ Men tanken på självständig handling från arbetarklassens sida, som var Rosa Luxemburg och mensjevikerna så kära, förkastades verkligen av Lenin.

Även om skillnaden mellan Luxemburgs ”tro på spontaniteten” och Lenins kritik av spontaniteten inte var så stor som det har påståtts, så drog Lenin icke desto mindre en klar skiljelinje mellan ”organisationen” och ”rörelsen”, och ansåg att massornas aktivitet huvudsakligen tillhörde den senare. I egenskap av ett något diffust fenomen kunde arbetarrörelsen dra till sig en betydande del av arbetarklassen, medan den revolutionära organisationen, och speciellt socialdemokratin, ”överallt och alltid har varit, och *inte kan annat än vara*, representant för de klassmedvetna och inte de icke klassmedvetna arbetarna”.³⁷ I oktober 1905 upprepade Lenin att ”proletariatet... inte befinner sig i en sådan ställning att det kan skapa ett parti som omfattar hela klassen – och det är helt uteslutet att hela folket skulle kunna skapa ett sådant parti.”³⁸ Plechanov utvecklade samma tanke, och sa att det fanns en klar skillnad mellan ”klassen” och ”partiet”, där det senare skulle utöva en formlig ”hegemoni” över den förra.³⁹

Detta är den springande punkten. Medan de socialistiska partierna i väst – *masspartier* – omhuldade en strävan att företräda hela arbetarklassen, så ansåg Lenin att ”det skulle vara... svanspolitik att tro, att nästan hela klassen eller hela klassen någonsin under kapitalismen blir i stånd att höja sig till sin förtrups, sitt socialdemokratiska partis medvetenhets- och aktivitetsnivå.”⁴⁰ Det kunde inte vara på något annat sätt, förklarade han, med tanke på ”den ändlösa söndring, undertryckning och avtrubning, som under kapitalismen oundvikligen kommer att tynga på mycket breda skikt av de 'obildade', okvalificerade arbetarna.”⁴¹ Slutsatsen var uppenbar: ”partiet [måste] endast... vara förtruppen,.. för arbetarklassens väldiga massa, som... i sin helhet inte ingår i och inte bör ingå i 'partiet’.”⁴² Dessa tankar påverkades otvivelaktigt av Lenins ryska omgivning och de speciella omständigheterna för den pågående revolutionära kampen i Ryssland. Men det är hursomhelst säkert – och det är viktigt att understryka detta – att Lenins teori om förhållandet mellan partiet och klassen, och hans kritik av ”kulten av spontaniteten” har en *generell* betydelse: att de teorier han utarbetade inte, enligt författarens uppfattning, bara kunde tillämpas på proletariatet i Ryssland – som nyligen hade uppstått och i vissa stycken var underutvecklat – utan också för det utvecklade proletariatet i Västeuropa, som hade rikhaltigare erfarenheter och högre medvetande.⁴³

Vad gällde den ryska revolutionära rörelsen specifikt, skulle denna syn på förtruppspartiet förstås i dubbel mening: både kvalitativt och kvantitativt. Vad gäller kvalitet, skulle partiet vara en elitorganisation, och omfatta de arbetare som tillhörde ”bättre situerade skikt”, som ”snabbare och lättare låter sig påverkas av socialismens idéer.”⁴⁴ Speciellt i ett land som Ryssland var det självklart att dessa element inte kunde vara många: de var utan tvivel en elit. De politiska förhållandena i Ryssland, den tsaristiska regimens envælde och förtryckande karaktär, frånvaron av varje form av ens en allra mest elementär demokratisk frihet – allt detta gjorde det omöjligt att skapa och utveckla öppet fungerande masspartier. De flesta ryska socialister insåg denna omöjlighet, vare sig de ville det eller ej. Det var Lenin som drog de logiska konsekvenserna: den revolutionära organisationen måste

³⁶ *Ibid*, bd 2, s 173-74.

³⁷ Lenin, *CW*, bd 4, s 291.

³⁸ *Ibid*, bd 9, s 363.

³⁹ Carr, del 1, s 29.

⁴⁰ Lenin, *VV10*, bd 2, s 364.

⁴¹ *Ibid*, bd 2, s 365-66.

⁴² Lenin, *CW*, bd 6, s 502. [*SSIU*, bd 4, s 30.]

⁴³ ”Alla länders historia vittnar om att arbetarklassen med enbart sina egna krafter kan utforma endast en tradeunionistisk medvetenhet...” (Lenin, *VV10*, bd 2, s 34.)

⁴⁴ Lenin, *En bakåtsträvande strömning inom den ryska socialdemokratin*

begränsa sig till en *blygsam storlek*, till största delen vara *hemlig*, och i huvudsak bestå av *yrkesrevolutionärer*.

Socialisternas mål gick inte att uppnå, förkunnade han i *Vad bör göras?*, ”om vi börjar med en bred arbetarorganisation, som påstås vara mest 'tillgänglig' för massan (men som i verkligheten är mest tillgänglig för gendarmerna och gör revolutionärerna mest tillgängliga för polisen)”.⁴⁵ Den vikt som Lenin lade vid denna tankegång var en orsakerna till den allvarliga diskussionen mellan honom och Martov vid kongressen 1903, och följaktligen brytningen mellan de som omedelbart blev kallade ”bolsjeviker” och ”mensjeviker”.

RSDAP:s andra kongress, som man hade hoppats skulle ägnas åt att grunda ett verkligt, organiserat och enat parti, visade sig bli en splittrings- istället för enhetskongress. De underliggande orsakerna till splittringen är fortfarande ämne för diskussioner. Dussintals författare har undersökt frågan, men allt som framkommer av deras tolkningar är ett litet antal sannolikheter och många antaganden – dock sällan någon visshet. Men det är otvivelaktigt så, att Lenins strävan att ge partiet en klar förtruppskaraktär verkligen hade en avgörande del i uppkomsten av konflikten mellan bolsjeviker och mensjeviker. Tvistefrågan var att slå fast en riktig och tillräcklig definition av vad en partimedlem var. Två formuleringar stod mot varandra.

Lenins formulering slog fast att ”Som partimedlem anses envar, som godkänner dess program och stöder partiet såväl med materiella medel som med personlig medverkan i en av partiorganisationerna.”⁴⁶ Men Martovs formulering sa: ”Som tillhörande Rysslands socialdemokratiska parti anses envar, som godkänner dess program och aktivt arbetar på att genomföra dess uppgifter under kontroll och ledning av partiets organ.”⁴⁷

Frågan gällde i grund och botten *storleken* på partiet, och följaktligen dess *karaktär*. När Martov senare erinrade sig denna debatt, sa han att Lenins förslag innebar att man uteslöt ”inte bara många intellektuella som sympatiserade med partiet och gav det sina tjänster, men inte befann sig i en ställning... där de kunde ansluta sig till en illegal organisation, utan också en stor del av de socialdemokratiska arbetare som utgjorde en länk mellan partiet och massorna, men som på grund av personliga omständigheter avböjde att gå med i partiet” – arbetare som började komma till åren, eller hade familj, och även de som på grund av tidigare aktivitet redan var utsatta för polisens övervakning.⁴⁸

Lenin, för sin del, dolde aldrig sin avsikt att begränsa den revolutionära organisationens medlemsantal, och villkoren i hans formulering var noggrant uträknade att fylla detta syfte. I sitt tal till kongressen klandrade han Martov för hans ”elastiska” definition. ”Denna formulering [Martovs] strävar oundvikligen till att göra *alla och envar* till partimedlemmar”. För Lenin var det tvärtom ”bättre att tio som arbetar inte kallar sig partimedlemmar (verkliga arbetare jagar inte efter titlar!) än att en pratmakare skall ha rätt och möjlighet att vara medlem av partiet.”⁴⁹ Enligt Lenin själv, hade hans definition som mål att inrätta ”ett värn” mot att partiet invaderades av ”opportunistens representanter av alla slag”.⁵⁰

Martovs text antogs med 28 röster mot 22, och en nedlagd. Men som Lenin senare förklarade: ”Sedan stadgarnas första paragraf blivit fördärvad, måste vi binda ihop det sönderslagna karet så stadigt som möjligt, med dubbel knut.”⁵¹ Det var ett av de främsta motiven för hans hårda kamp under valen till partiets ledande organ. Och denna kamp, som fördes med samma vildsinthet från

⁴⁵ Lenin, *VV10*, bd 2, s 119.

⁴⁶ *Ibid*, bd 2, s 349.

⁴⁷ *Ibid*, bd 2, s 349.

⁴⁸ Martov, s 84.

⁴⁹ Lenin, *CW*, bd 6, s 502-03. [*SSIU*, bd 4, s 31.]

⁵⁰ Lenin, *VV10*, bd 2, s 389.

⁵¹ Lenin, *CW*, bd 7, s 81. [*SSIU*, bd 4, s 46.]

båda sidor, vidgade sprickan mellan de som stod för ett relativt öppet parti och de som var för en mer begränsad och stängd organisation. Bolsjevismens uppkomst var alltså knutet till dess grundares yrkande på en förtruppsorganisation – med andra ord en ”elitistisk” syn på partiet.

Utöver att vara begränsat till antalet, skulle partiet också i huvudsak vara hemligt. Så tidigt som 1899 hade Lenin, som fortfarande befann sig i Sibirien, skickat ett dokument till Europa, där han deklarerade att ”Traditionen från hela den föregående revolutionära rörelsen i Ryssland kräver, att socialdemokraterna för närvarande skall koncentrera alla sina krafter på att organisera partiet, på att stärka dess inre disciplin och på att utveckla tekniken för illegalt arbete.”⁵²

I *Vad bör göras?* knöt han dessutom nära samman frågan om partiets hemliga karaktär och dess storlek:

Vad *formen* beträffar kan en sådan fast revolutionär organisation i ett enväldigt land också kallas en ”konspirativ” organisation, ty det franska ordet ”conspiration” motsvarar det ryska ordet ”zagovor” (sammansvärjning — *Red*) och för en sådan organisation är illegalitet i högsta grad nödvändig. Illegalitet är en så nödvändig betingelse för en sådan organisation, att alla andra betingelser (antalet medlemmar, urvalet av dem, deras funktioner m m) måste anpassas därefter. Det skulle därför vara ytterst naivt att frukta anklagelsen att vi socialdemokrater vill bilda en konspirativ organisation. Dessa anklagelser borde vara lika smickrande för varje fiende till ekonomismen som anklagelsen för att vara anhängare av Narodnaja Volja.⁵³

Antalet partimedlemmar bestämdes av hemlighetsmakeriets behov, och måste följaktligen vara litet. Partimedlemskapets kvalitet bestämdes på samma sätt: partiet måste bestå av personer som var beredda att leva och handla under underjordiska förhållanden, och var rustade att klara en sådan existens. Partiet skulle inte bestå av vanliga ”militanter” så mycket som av *yrkesrevolutionärer*.

Yrkesrevolutionärer: de hade utgjort stommen i den ryska socialistiska rörelsen, deras led hade decimerats av tsarismens polis, domstolar och exekutionspatruller, men på rysk jord, där tyranniets bördor väckte och underblåste längtan efter frihet, ersattes de revolutionärer som föll omedelbart av kämpar som var lika orädda, lika hjältemodiga och lika olycksaliga. De var fullständigt hängivna ”saken” och hade, från och med decembristernas misslyckade försök, legat bakom en mängd sammansvärjningar och mordförsök vägleda av den modell som anarkisten Netjajev hade ställt upp: ”Revolutionären är en märkt man, han har inga personliga intressen, angelägenheter eller känslor, inga personliga band, inget som tillhör honom, inte ens ett namn. Allt hos honom är inriktat på ett enda mål, en enda tanke, en enda lidelse: Revolutionen.”⁵⁴

Även om Lenin som övertygad marxist var emot de gamla revolutionära organisationerna i Ryssland, så hade han i många avseenden tagit över arvet efter dem. Dessutom fanns det ett familjeband mellan honom och dem: Alexander Uljanov, Lenins äldre bror, var ett perfekt exempel på en yrkesrevolutionär. Han dömdes till döden efter att ha varit inblandad i ett mordförsök på tsaren, och dog efter att vägrat att vädja om nåd till tsaren, och efter att ha sagt till sina domare: ”Det finns ingen bättre död än att dö för sitt land: en sådan död skrämmer inte ärliga och uppriktiga män. Jag hade ett enda mål: att hjälpa det olyckliga ryska folket.”⁵⁵ Han var nitton år gammal. Och Lenin själv, om vilken en mensjevnikisk motståndare sa: ”Det finns inga andra som är upptagen av revolutionen 24 timmar per dygn, som tänker och till och med drömmer bara om revolutionen.”⁵⁶ Även Lenin var perfekt utrustad för ett liv och arbete som yrkesrevolutionär.

I *Vad bör göras?* betonar Lenin mer än en gång behovet att samla organiseringen av det socialdemokratiska partiet i händerna på yrkesrevolutionärer: ”kampen mot den *politiska* polisen kräver

⁵² Lenin, *Protest av ryska socialdemokrater*.

⁵³ Lenin, *VV10*, bd 2, s 135.

⁵⁴ Citerat i Liebman, s 63-64.

⁵⁵ Citerat i Wolfe, s 64.

⁵⁶ Dan, citerad i Hill, s 43.

särskilda egenskaper, kräver *yrkes*-revolutionärer.”⁵⁷ ”Revolutionärernas organisation måste däremot framför allt och huvudsakligen omfatta personer, som gör den revolutionära verksamheten till sitt yrke.”⁵⁸ Och mer konkret, skrev han om ”vår plikt att hjälpa varje begåvad arbetare att bli en *yrkesmässig* agitator, organisatör, propagandist, litteraturspridare, etc, etc.”⁵⁹ När han några år senare gick igenom de revolutionära händelserna 1905 och 1906, under den period då bolsjevismen var på väg att ta form, besvarade han frågan, på vad ”denna överlägsna enighet, solidaritet och stabilitet i vårt parti” berodde. ”Det utfördes”, sa han, ”av organisationen av professionella revolutionärer”.⁶⁰

Följaktligen skulle det parti som gick framåt mot ett angrepp på tsarismen bestå av ett begränsat antal yrkesrevolutionärer, som samlades i en hemlig eller till och med konspiratorisk organisation. Men om detta är det enda sättet att beskriva de tankar Lenin gav uttryck för, så skulle man beröva hans tänkande en mycket viktig aspekt. Denna mycket vanliga förenkling ligger bakom en av de flitigast använda anklagelserna mot hans partiteori, nämligen att Lenin var skyldig till ”blanquism”. Det sägs att hans åsikter i organisatoriska frågor bara var en mer eller mindre exakt kopia av Blanquis uppfattningar, som under sin långa politiska levnadsbana organiserade en rad samman-svärjningar och kupper med hjälp av små grupper av revolutionärer.

Men det fanns inget ”blanquistiskt” hos Lenin – eller det finns åtminstone en viktig del i hans teorier som visar vad som skiljer hans uppfattningar från den franske revolutionärens: nämligen behovet att knyta partiet till massorna, och i synnerhet arbetarklassens massor. När Lenin sa: ”Arbetet och inflytandet bland massorna måste alltid fördjupas och breddas. Annars är en socialdemokrat ingen socialdemokrat”,⁶¹ så fastställde han en uppgift av grundläggande vikt för sig själv och sin organisation. Och även om partiet skulle vara revolutionens verktyg, så tilldelades proletariet självt en avsevärd roll under den revolutionära processen. Oavsett hur starkt partiet må vara, oavsett hur effektiva dess metoder var, oavsett hur klart, hänförande och upphetsande dess program var, så var alla dessa egenskaper meningslösa annat än i förhållande till partiets uppland, dess anhängare, den miljö där de sökte sina rekryter, dess inflytelsesfär – till den klass vars förtrupp det försökte vara, ännu mer än dess talesman: nämligen proletariet. Det var därför Lenin som ung ägnade flera uppsatser åt att studera arbetarklassens villkor, och under de första åren av sin politiska bana skrev ett flertal artiklar och pamfletter, där han med anmärkningsvärd precision och känsla för det konkreta undersökte arbetslagstiftningens möjligheter och begränsningar.⁶² ”Vi måste komma ihåg, att ett revolutionärt parti förtjänar sitt namn först då det i *handling* leder den revolutionära klassens rörelse.”⁶³ Troheten mot marxismen innebar naturligtvis, att det var industriproletariatet som genom sin ställning i samhället skulle göra revolutionen. Men detta löste inte automatiskt alla problem, i synnerhet inte med vilken metod man skulle kunna ”driva på” massornas aktivitet, som Lenin uttryckte det.⁶⁴

Lenins främsta strategiska intresse skulle bli klart när han, från och med 1905, förde fram sina teorier om skiljelinjen mellan den borgerliga och den proletära revolutionen, det sätt på vilket den ena skulle följa efter den andra, och hur de hängde samman. När han kritiserade Trotskijs uppfattning om den permanenta revolutionen,⁶⁵ rättfärdigade han sin skepsis om möjligheten av en socialistisk revolution i Ryssland genom att säga att ”arbetarnas frigörelse endast kan vara deras

⁵⁷ Lenin, *VV10*, bd 2, s 110.

⁵⁸ *Ibid*, bd 2, s 112.

⁵⁹ *Ibid*, bd 2, s 132.

⁶⁰ Ur *Förord till samlingsverket "Tolv år"*. (finns på MIA)

⁶¹ Lenin, *VV10*, bd 3, s 31.

⁶² Se exempelvis hans studier av de vitesförelägganden som ådömdes fabriksarbetare, de lagar som bestämde arbetsdagens längd, problemen för hantverksindustrin, etc. (I Lenin, *CW*, bd 2.)

⁶³ Lenin, *VV10*, bd 2, s 200.

⁶⁴ *Ibid*, bd 2, s 122.

⁶⁵ Se s 40.

eget verk”, och dra slutsatsen att ”[u]tan massornas medvetenhet och organisation, utan deras förberedelse och skolning i den öppna klasskampen mot hela bourgeoisin kan det inte ens bli tal om någon socialistisk revolution.”⁶⁶

Dessutom förkastade Lenin av samma orsak socialistrevolutionärernas teorier, och i synnerhet att de tog till terrorism, eftersom denna taktik ”*inte på något sätt hänger samman med arbete bland massorna, för massorna eller tillsammans med massorna*”.⁶⁷ Han förkastade inte terror som sådan, och inte heller våld, men han ansåg det nödvändigt med ”arbete på att utbilda sådana våldsformer, som skulle vara beräknade för massornas omedelbara deltagande och som skulle säkerställa detta deltagande.”⁶⁸

Centralisering och intern demokrati

I en av sina första pamfletter, som skrevs 1897 och gavs ut i Genève påföljande år, avslutade Lenin ett stycke om ”de ryska socialdemokraternas uppgifter” på detta sätt: ”Alltså, till arbetet, kamrater!.. De ryska socialdemokraterna har mycket att göra... för att förena de över hela Ryssland spridda arbetarcirkelarna och socialdemokratiska grupperna till ett enhetligt *socialdemokratiskt arbetarparti!*”⁶⁹ Och i en artikel till en socialistisk tidning 1899: ”Den närmaste och mest brådskande uppgiften för de ryska socialdemokraterna är att genomföra detta enande... och att definitivt frigöra sig från snäv lokal splittring.”⁷⁰

Iskras mål var att få till stånd detta hopsamlade av de utspridda grupperna. Men Lenins ”centralism” var mycket mer än en strävan efter enhet: den var en syn på de förhållanden som rådde i organisationen mellan ”ledningen” och ”basen”, mellan ”centrum” och de ”sektioner” som var beroende av det, en definition av vilka regler som gällde i organisationen – i själva verket en hel rad element som ställde frågor om demokratin inom partiet.

Av vad bestod egentligen den centralism som Lenin förespråkade, och vad hade den för konsekvenser? Lenin gav själv svaret: ”[D]en revolutionära socialdemokratins organisationsprincip... strävar att utgå uppifrån och försvarar utvidgandet av centrumets rättigheter och fullmakter gentemot delen.” Med andra ord är skillnaden i grunden ”[b]yråkratism versus demokrati”, ”centralism versus autonomism”.⁷¹

I sig själv verkade centralismen påtagligt nödvändig. Marx lära uppmuntrar centralism och är klart mot alla federalistiska tendenser. *Iskra* var därför för och propagerade tanken på centralism inom den ryska socialistiska rörelsen. 1901 deklarerade Trotskij, som inom kort våldsamt skulle gå emot Lenins centralistiska teorier, att den revolutionära rörelsen skulle visa sig vara inget annat än ett ”ett Frankenstein-monster” om den inte underställdes en centralkommitté med avsevärda maktbefogenheter. Denna centralkommitté, förklarade Trotskij, ”skall skära av sina band med (den odisciplinerade organisationen)... Den skall skicka ut ... sin egen underavdelning och efter att ha utrustat denna med nödvändiga resurser skall centralkommittén utnämna denna underavdelning till lokal huvudkommitté.”⁷² Lenin uttryckte själv sin tanke med mindre eftertryck, men den motsvarade icke desto mindre en noggrant utarbetad plan.

Så länge Lenin nöjde sig med att lägga fram principer mötte han bara diskreta invändningar från sina framtida mensjevnikiska motståndare. De sprickor som uppstod vid kongressen 1903, och inledningen av fraktionskampen inom partiet, visade hur viktig frågan om centralisering faktiskt

⁶⁶ Lenin, *VV10*, bd 3, s 46.

⁶⁷ Lenin, *CW*, bd 6, s 175.

⁶⁸ Lenin, *VV10*, bd 2, s 201.

⁶⁹ *Ibid*, bd 1, s 444-45.

⁷⁰ *Ibid*, bd 1, s 499.

⁷¹ *Ibid*, bd 2, s 500-01.

⁷² Citerat i Deutscher, *Den väpnade profeten*.

var. Utan tvekan bidrog stundens upphetsning och personligt agg en hel del till att debatten blev så våldsam. Men ändå anade åtminstone vissa personer den djupare innebörden i denna kontrovers mellan anhängare och motståndare till centralism, eller mellan övertygade försvarare av centralismen och de som försvarade den försagt och tvekande. Valet stod till syvende och sist mellan effektivitet och intern demokrati. Lenin var mycket tydlig på denna punkt, speciellt efter kongressen, då de olika lägren på grundval av de skiljaktigheter som hade visat sig började ge begreppsmässig form åt sina uppfattningar. Ett verk som publicerades 1904 är här ytterst belysande. I sin *Brev till en kamrat om våra organisationsuppgifter* förklarar Lenin ingående det hierarkiska system som partiet måste upprätta om det tänker sig att tillämpa centraliseringsprincipen i praktiken.

I ledningen för organisationen måste det finnas en centralkommitté som ”omfattar alla de bästa revolutionära krafterna... och leder alla gemensamma partiangelägenheter såsom spridningen av litteratur, utgivningen av flygblad, fördelningen av krafter, förordnandet av personer och grupper som skall sköta speciella arrangemang, förberedelserna till allryska demonstrationer och ett uppror osv.”⁷³ Med andra ord ska centralkommittén leda partiets liv inte bara vad gäller avgörande beslut, utan också i alla det dagliga livets detaljer. Samma princip om vägledning och kontroll⁷⁴ måste gälla på varje nivå inom organisationen. Lenin räknar upp de olika kommittéer som utgör hierarkin: centraliseringen drivs till det yttersta och han medger de ytterst restriktiva konsekvenserna. ”Kommittén leder alla”.⁷⁵ Att en sådan uppfattning medför en ytterst sträng disciplin är uppenbart. Genom att ge de verkställande organen all makt tar den framförallt föga hänsyn till demokratins krav, eller den bortser snarare helt och hållet från dem. Med hjälp av en liknelse som Martov hade kommit på, och som visserligen överdrev styrkan i Lenins tanke men ändå belyser den på ett utmärkt sätt, förkunnade Lenin vid kongressen 1903: ”alla våra partistadgar, hela vår centralism, som från och med nu stadfästs av kongressen, är ingenting annat än ett 'belägringstillstånd' gentemot de talrika källorna till *politisk oklarhet*.”⁷⁶

Lenin hade inte väntat på att kongressen skulle uttrycka sin uppfattning om att partiet inte kunde unna sig lyxen av att inrätta demokratiska regler för att styra dess inre arbete. Han förklarade att ”den 'breda demokratiska principen' bygger på följande två ofrånkomliga förutsättningar: för det första full offentlighet och för det andra val till alla funktioner.”⁷⁷ Men på grund av de krav som säkerheten och hemlighetsmakeriet ställde, så kunde inte den revolutionära rörelsen uppfylla dessa villkor. Det var inte bara utopiskt och skadligt att kräva att det skulle tillämpas demokratiska regler i partiet: bara polisen skulle vinna på det.⁷⁸ Strax innan kongressen frågade Trotskij Lenin om hans planer för organisationen.

”Vi är det stabila centrat” [sa Lenin], ”vi har starkare teorier, och vi måste vägleda härifrån.”

”Så det kommer att innebära redaktionens fullkomliga diktatur?”, frågade jag.

”Tja, vad är det för fel med det?”, replikerade Lenin. ”I det nuvarande läget måste det bli så.”⁷⁹

Ledningens ”fullständiga diktatur”. Uttrycket gick förvisso längre än Lenins ursprungliga uppfattning: det var aldrig något egentligt tal om en ”diktatur” i bolsjevikpartiet före 1917. Men när Lenins tidigare vapenbröder under och efter 1903 års kongress reste sig mot honom, var det anklagelsen om ”diktatur” som i en eller annan form slungades ut mot hans förslag.

⁷³ Lenin, *VV10*, bd 2, s 217.

⁷⁴ Således anklagade Lenin Martov för att, genom sin formulering av partistadgarnas första paragraf, omöjliggöra partiets *kontroll* av medlemmarna (*Ibid*, bd 2, s 371-73).

⁷⁵ *Ibid*, bd 2, s 231.

⁷⁶ Lenin, *CW*, bd 5, s 507-08. [*SSIU*, bd 4, s 35.]

⁷⁷ Lenin, *VV10*, bd 2, s 137.

⁷⁸ *Ibid*, s 138-39.

⁷⁹ Under en period ville Lenin att *Iskras* redaktion skulle vara partiets ledande organ, eftersom den befann sig i utlandet och alltså inte kunde nås av polisens attacker, och eftersom rörelsens mest tillförlitliga ideologiska krafter satt med i den. Samtalet mellan Lenin och Trotskij erinras av den senare ur minnet, i *Mitt liv* s 108 [sidhänvisningen gäller MIA:s PDF-version av *Mitt liv*]. Den exakta ordalydelsen är alltså mindre viktig än den tanke som det ger uttryck för.

Martov, till exempel, skrev i *Iskra* när den hade fallit i mensjevnikernas händer, att Lenins super-centralism oundvikligen måste leda till "en 'byråkratisk, kupppolitisk organisation' styrd av en ledare och åtskild från massorna."⁸⁰ Inte heller Plechanov ville vara sämre. Efter en genomgång av de privilegier som Lenin föreslog att partiets ledande organ skulle få, förkunnade han att kongressen visserligen sades vara suverän, men att den hädanefter bara skulle vara "centralkommitténs hantlangare",⁸¹ och att Lenins syn på centralismen var detsamma som att påtvinga socialdemokratien "en ny version av teorin om hjälten och massan".⁸² Varefter han, nästan som en logisk konsekvens, gav bolsjevikedaren tillmälet "bonapartist".⁸³ En av *Iskras* grundare, Vera Zasulitj, jämförde till och med Lenin med Louis XIV.⁸⁴

Dessa polemiska överdrifter ska utan tvekan tas med en lämplig nypa salt. Men större uppmärksamhet och vikt bör läggas vid Rosa Luxemburgs anmärkningar, som brännmärkte den "skoningslösa centralismen" som Lenin förespråkade, vars tes var "att partiets centralkommitté måste få privilegiet att utnämna alla lokala partikommittéer." Hon betonade skillnaden mellan den centralisering som marxismen ansåg vara legitim och faktiskt oundgänglig, och den obefogade tolkning av detta som Lenin enligt hennes uppfattning hade givit den. Hans uppfattning av centralisering, påstod hon, innebar "partisektionernas absoluta och blinda underkastelse under styrelsens vilja". På henne föreföll det som om denna underkastelse var ett avgörande drag i Lenins tänkande, och att det i praktiken betydde att "Centralkommittén skulle bli den enda tänkande delen i partiet." Resultatet skulle bli: "Alla partiorgan skall in i minsta detalj blint underkasta sig partistyrelsen, som ensam har att tänka, leda och besluta."⁸⁵ Att tilldela centralkommittén så omfattande maktbefogenheter kunde inte annat än leda till att konservatismen stärktes i partiet. Lenin hade fel när han trodde att det skulle utgöra ett "bålverk mot opportunismen". Som hon såg problemet, var det inte möjligt att "i förväg försäkra oss mot alla möjligheter av opportunistiska avvikelser. Sådana faror kan bara övervinnas av rörelsen själv."⁸⁶ Rosa Luxemburg förnekade inte behovet av en stark organisation, men hon ansåg att denna bara kunde uppstå i den mån proletariatet med hjälp av en kontinuerlig, parallell process själv utvecklade sina revolutionära aktioner och fortsatte att upprätta sina egna klassinstitutioner. I ett svar till henne skulle Lenin 1905 säga att hennes teori "banaliserade och drog vanära över marxismen".⁸⁷

Trotskij var inte mindre hård mot Lenins förslag. Redan från talarstolen vid kongressen 1903 hade han detta att säga till den man som bara aldeles nyligen hade varit hans bundsförvanter: "Kamrat Lenin... har bestämt att han och bara han är 'järnhanden'."⁸⁸ Ett år senare skrev Trotskij: "Lenins metoder leder till följande: partiorganisationen (den politiska partimaskinen) ersätter först partiet som helhet, därefter ersätter centralkommittén organisationen, slutligen ersätter en enda 'diktator' centralkommittén."⁸⁹

Det var bara en av många angrepp som Trotskij vid detta tillfälle riktade mot Lenin. Han skrev om "Maximilien [dvs Robespierre] Lenin", som försökte underkasta proletariatet under "en teoretisk terror", och beskrev honom som "ledaren för vårt partis reaktionära flygel". Trotskij reste sig mot författaren till *Vad bör göras?*, och gick mot den "kadaverdisciplin" som han tyckte sig se att Lenin

⁸⁰ Citerat i Getzler, s 85.

⁸¹ Citerat i Geyer, s 413.

⁸² Citerat i Hammond s 147.

⁸³ Citerat i Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 141.

⁸⁴ Citerat i Avtorchanov, s 13.

⁸⁵ Rosa Luxemburg, *Den ryska socialdemokratins organisationsfrågor*

⁸⁶ *Ibid*, s 12.

⁸⁷ Lenin, *CW*, bd 8, s 61.

⁸⁸ Citerat i Baechler, s 187.

⁸⁹ Trotskij, *Våra politiska uppgifter*, citerat av Deutscher i *Den väpnade profeten*. [Hela skriften finns på MIA].

försökte påtvinga arbetarna.⁹⁰

Men det fanns ingenting i den bolsjevikiska organisation som faktiskt existerade på den tiden, som berättigade Trotskij's tal om diktatur. Det är sant att denna grupp slog fast det absoluta behovet av hierarkiska principer, tillsammans med en auktoritär centralisering, som Lenin utan att skräda med orden kallade "militärdisciplin".⁹¹ Förvisso fanns det ingen inre demokrati i det ryska socialdemokratiska partiet på den tiden, men det hade inget som helst med leninismen att göra. I detta avseende hade bolsjevikerna och mensjevikerna inte mycket att välja på i sitt dagliga arbete: fram till revolutionen 1905 använde båda samma metoder, där det var regel att ledarna utsågs genom själv-supplering medan val var undantag.⁹² Exempelvis medgav mensjeviken Garvi att hans fraktions Moskvakommitté "från topp till botten var uppbyggd på principen om självsupplering".⁹³

Under den korta perioden mellan bolsjevismens uppkomst och den första ryska revolutionen fick Lenin aldrig tillfälle att utarbeta de principer om "demokratisk centralism" som skulle bli den kommunistiska praktikens gyllene regel. Dessutom skulle dessa principer, när de först formulerades, vara påverkade av en teoretisk uppfattning som fortfarande var stadd i utveckling, och av de förändringar som händelserna tvingade fram. När tsarismen för första gången vacklade 1905, var leninismen fortfarande bara ett antal "fingervisningar" snarare än bestämda och bindande regler. De var mycket beroende av de omständigheter som låg bakom deras uppkomst, och de präglas inte bara av mogna överväganden och en gradvis intellektuell fulländning, utan också av de överdrifter som orsakades av motsättningarna och diskussionerna. På så sätt kom teorier som vid denna tidpunkt bara existerade i form av ett utkast, att både för sina försvarare och motståndare anta den överdrivna form som de skulle komma att få i en ännu oförutsägbar framtid.

Genom att i sitt tänkande rusa så långt i förväg, slog Trotskij, Luxemburg och Plechanov också, medvetet eller ej, vad om vad framtiden hade i sitt sköte – och intog sin ståndpunkt utifrån en hypotes som ännu inte hade något stöd i verkligheten, och som man hursomhelst fortfarande kunde undvika. Detta förklarar den paradoxalt profetiska karaktären på deras uttalanden som hade sin grund mindre i en kritisk analys än i smädelser och förtal, och som berodde mer på illvilja, hat och agg än på politiska bedömningar.

Vad gäller leninismen var dess framtid fortfarande öppen. De idéer som den fortfarande unge Lenin lade fram präglades av sin ungdomliga formbarhet och flexibilitet. Den prövoperiod för vilken de hade förberetts skulle dessutom leda till att teorins konsekvenser och verklighetens krav kolliderade, och innebära de första nödvändiga förändringarna och anpassningarna. Det var de effekter som revolutionen 1905 fick på leninismen.

Bolsjevismen 1905⁹⁴

"Den blodiga söndagen" i St Petersburg (9 januari 1905)⁹⁵, då hundratusentals demonstranter såg sina led decimeras av soldaternas gevärseld, tog de ryska socialistiska organisationerna med fullständig överraskning. De stora demonstrationer i Petersburg som utgjorde inledningen på den revolutionära resningen möttes av ointresse, bristande förberedelser och till och med fiendlighet från de socialistiska gruppernas sida – och speciellt bolsjevikerna. Under månaderna efter "den blodiga

⁹⁰ Trotskij, *Nasji polititjeskije zadatji*, s 74 och 95-98.

⁹¹ Lenin, *VV10*, bd 2, s 227.

⁹² Vid en analys av perioden före revolutionen är författare som inte alls har någon särskilt välvillig inställning till leninismen överens om att det i praktiken inte var någon märkbar skillnad mellan den tidens mensjeviker och deras bolsjevikiska motståndare. Ingenta fraktionen gick in för demokratiska metoder. Se Ulam, s 246; Schapiro, *Communist Party*, d 57-58; Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 147; Lane, s 209.

⁹³ Lane, s 102.

⁹⁴ Angående detta ämne se även kapitel 3, "Lenin 1905".

⁹⁵ Alla datum före 1 februari 1918 är från den julianska almanackan som då användes i Ryssland, och som låg 13 dagar efter den gregorianska. 9 januari i den ryska almanackan motsvarade alltså 22 januari i almanackan i väst.

söndagen”, medan den folkliga rörelsen växte i hela landet både till omfattning och intensitet, förblev Lenins anhängare förtegnade och tveksamma inför vissa av rörelsens mest slående drag. Men de framsteg och framgångar som den rönt var, om än kortlivade, ändå så anmärkningsvärda att bolsjevismen inte kunde undvika att bli påverkad av dem. Den leninistiska organisation som formades av revolutionen 1905 var, när den väl hade insett rörelsens betydelse, inte längre densamma som Lenin hade arbetat för att skapa. Revolutionen tvingade leninismen att knyta organisationen till massorna, förtruppsspartiet till arbetarklassen.

Redan när Lenin lade grunden till bolsjevismen var han intresserad av att upprätta dessa band. För honom var det faktiskt inte bara frågan om att skapa en organisation av yrkesrevolutionärer, vars lilla antal skulle vara garanten för enhetlighet och hemlighet. Vad som dessutom måste göras var att skissera de mekanismer med vilka denna ledande kärna skulle lyckas organisera, påverka och vinna över proletariatet. *Vad bör göras?* undersöker detta problem och lägger fram en plan i mycket allmänna drag, där Lenin skiljer mellan å ena sidan den revolutionära organisationen i egentlig mening, och å den andra en bredare, öppnare organisation, eller snarare rad av organisationer av olika slag – fackföreningar, vänskapsförbund, bildningsförbund och så vidare som var öppna för alla arbetare, vare sig de var socialister eller ej, och vilka så långt det var möjligt verkade öppet och gjorde det mesta av de minimala möjligheter som fanns till laglig verksamhet.⁹⁶ Dessa arbetarorganisationer måste utgöra bandet mellan partiet och massorna, de måste vara öppna för de bolsjevikiska (eller socialdemokratiska) aktivisterna och därmed för marxismens inflytande, men även om de är knutna till partiet så är de ändå inte partiet.

Dessa tankar var fortfarande något abstrakta. Lenin gjorde dem mer exakta i sin *Brev till en kamrat om våra organisationsuppgifter*. Här förklarar han hur han tänker sig förhållandet mellan det revolutionära partiets organisation och arbetarmassorna, och anger detaljer om hur han vill att partiet ska vara uppbyggt, och hur det ska fungera. De lokala kommittéerna, som själva är underställda centralkommitténs auktoritet, ”måste leda den lokala rörelsens *alla* sidor” och ”bör bestå av fullständigt övertygade socialdemokrater som helt ägnar sig åt socialdemokratisk verksamhet.”⁹⁷ Dessa kommittéers makt ska sträcka sig över en rad tekniska organ och sektioner som täcker speciella territoriella områden: exempelvis ”propagandistgrupper” eller ”grupper för att distribuera litteratur” och ”distriktsgrupper” som fungerar som länkar mellan den lokala kommittén och ”företagskommittéer”. Förhållandet mellan dessa och den lokala kommittén, och mellan lokalkommittén och ”distriktsgrupperna” ska styras av den centralistiska principen och av en strikt hierarkisk underordning, där ”distriktsgruppen” liksom ”propagandistgruppen” bara är en ”gren” till den lokala kommittén. Lenin upprepar i samband med detta, att en tillämpning av ”val och decentralisering... på intet vis kan tillåtas i någon större utsträckning och... rentav är skadlig i det revolutionära arbetet under självhärskardömet.” Slutligen, i ”basen” finns ”företagsgrupper eller företagskommittéer” som förenar ”några få *revolutionärer* som får uppdrag och befogenheter att bedriva hela det socialdemokratiska arbetet på företaget *direkt från kommittén*” Och Lenin betonar: ”Varje medlem av företagskommittén bör betrakta sig som kommitténs representant och skyldig att verkställa alla dess order och iakttä alla 'lagar och sedvänjor' i denna 'fältarmé' som han tagit värvning i och som han i krigstid inte har rätt att lämna utan ledningens tillstånd.”⁹⁸

Det återstod fortfarande att föreställa sig hur man skulle upprätta kontakterna mellan partiet och arbetarklassens oorganiserade massor. När det gäller detta pekade Lenin bara på att ”företagskommittéerna” skall delas upp i ”underkommittéer”, som både skulle omfatta arbetare som hade anslutit sig till partiet och andra som inte hade gjort det. Sammansättningen av dessa underkommittéer skulle bli mer eller mindre blandad, och deras storlek och verksamhetens öppenhet skulle variera i

⁹⁶ Lenin, *VV10*, bd 2, s 112-13.

⁹⁷ *Ibid.*, bd 2, s 218.

⁹⁸ *Ibid.*, bd 2, s 219-27.

enlighet med vad som var möjligt och vad säkerheten krävde.⁹⁹ På detta sätt skulle det Bucharin kallade ”den andra av partiets koncentriska cirklar”¹⁰⁰ skapas, och en bolsjevikisk medlem skulle vara dess ”periferi”. Den hårda och enhetliga kärnan blir successivt utspädd till någonting vagt. Partiets utlöpare måste sprida sig i proletariatet, dess rötter måste tränga ner djupt i arbetarklassen i sin helhet. Organisationen blir en komplicerad struktur: ”ett vertikalt nätverk av partiorganisationer i en strikt hierarkisk ordning och ett lika hårt mönster av underkastelse, och ett horisontellt nätverk av kompletterande organisationer, skenbart partipolitiskt obundna men i praktiken tänkta att utföra det vertikala nätverkets vilja.”¹⁰¹ Vi kommer att få se hur fullständigt denna uppfattning betonar det absoluta behovet av ”militärdisciplin” och kommittéernas nästan obegränsade makt – först och främst de kommittéer som bestod av yrkesrevolutionärer.

Den beskrivning som bolsjevikerna Pjatinitskij gör av organisationen i Odessa är troligen giltig för den ryska socialistiska rörelsen i sin helhet före 1905 års revolution. Enligt Pjatinitskij tillämpades principen om självsupplering ”hela vägen uppifrån och ner”:

De stora städernas regionkommittéer hade delat upp arbetet att förena alla celler i ett givet distrikt (eller underdistrikt) mellan [sina] medlemmar, och även uppgiften att organisera nya celler där det inte fanns några. Underdistriktens organisatörer bjöd in cellernas bästa medlemmar till underdistriktens kommittéer. När en medlem i underdistriktens kommitté hoppade av... valde de återstående medlemmarna in en annan, efter distriktskommitténs godkännande. Distriktskommittéerna bestod i sin tur av de bästa elementen i underdistriktens kommittéer. Stadskommittéerna bildades genom att man slog ihop en viss stads olika grupper och celler, och de var underkastade centralkommitténs godkännande. Stadskommittéerna hade rätt att välja in nya medlemmar. När en hel stadskommitté arresterades, utsåg partiets centralkommitté en eller flera medlemmar till att bilda en ny kommitté, och de som hade blivit utsedda valde in lämpliga kamrater från regionens arbetare att komplettera den nya kommittén.¹⁰²

Två saker framgår av denna redogörelse: den viktiga roll som kommittéerna spelade, och frånvaron av valprocedurer. Denna situation var typisk för samtliga socialistiska organisationer fram till 1905. Det var uppenbart att den som ett resultat av de revolutionära händelserna i Ryssland detta år måste genomgå djupgående förändringar. När bolsjevismen lämnade landsflykten och återvände till Ryssland, när den övergick från teoretiska konflikter till verklig kamp, från interna gräl till att äntligen angripa klassfienden, från underjordisk verksamhet till en öppen offensiv, skulle den genomgå betydande förändringar, särskilt på två viktiga områden, nämligen att knyta partiet till massorna och den inre partidemokratin.

Tiden för misstro var över. Massornas mäktiga uppror öppnade nya framtidsutsikter för den socialistiska rörelsen. Bara detta nya politiska klimat kan förklara varför bolsjevikerna, och i synnerhet Lenin, nu gav sin organisationsteori en annan prägel i det socialdemokratiska partiet, som hade återfått sin känsla för enhet och som insåg de oerhörda resurser som det hade till sitt förfogande.

Från elitpartiet till masspartiet

1902 ansåg Lenin, som han framställde det i *Vad bör göras?*, att man genom att göra partiet ”tillgängligt för massan” i själva verket gjorde ”revolutionärerna mest tillgängliga för polisen”. Men 1905 fick allting en ny betydelse. Det blev nödvändigt att öppna partiet för massorna: då skulle det bli tillgängligt för den revolutionära explosionen, ge det möjlighet att hålla sig i ledningen för massoffensiven... eller åtminstone följa offensiven. Knappt en månad efter ”den blodiga söndagen” hade Lenin insett denna nödvändighet. Han skrev i den bolsjevikiska tidningen *Vperjod*: ”Nu har den öppna propagandan för demokratiska tankar och krav, som inte längre förföljs av den försvarade regeringen, spridit sig så mycket att vi måste lära oss att anpassa oss till rörelsens helt nya

⁹⁹ Citeras av Broué, *Parti*, s 63.

¹⁰⁰ Citerat i Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 211.

¹⁰¹ Avtorchanov, s 3.

¹⁰² Pjatinitskij, s 77.

omfattning.” Att anpassa sig till händelserna innebar att skillnaden mellan *organisationen* och *rörelsen*, mellan det ”horisontella nätverket” och det ”vertikala nätverket”, och slutligen mellan förtruppen och arbetarklassen höll på att bli mycket mindre.

För att i viss mån kunna hålla takten med den folkliga revolutionära rörelsens ström som har stärkts hundrafalt måste vi avsevärt öka medlemsantalet i partiet och alla till partiet anknutna organisationer... Rekrytera fler unga arbetare, utvidga partiorganisationernas normala ramar till fabriksgrupper, hantverksföreningar och studentcirklar... Utan ett ögonblicks dröjsmål bör hundratals nya organisationer upprättas i detta syfte. Ja, hundratals, det är ingen överdrift...¹⁰³

Denna strävan att dra in fler medlemmar i partiet riktades speciellt mot ungdomen, och i synnerhet arbetarungdomen. Det är i detta sammanhang viktigt att understryka de intellektuella stora dominans i det ryska socialdemokratiska *arbetarpartiet*, speciellt bland ledarna, både bland bolsjevikerna och mensjevikerna.¹⁰⁴ Trots vissa ”arbetarromantiska” tendenser i det mensjevikiska lägret, medgav Martov att den socialdemokratiska organisationens ledarskap låg i händerna på ”en speciell liten värld av intellektuella”.¹⁰⁵ Den tillgängliga statistiken gör det möjligt att bekräfta och utsträcka detta uttalande, speciellt vad gäller den sociala sammansättningen vid den ryska socialdemokratins kongresser före 1914. Det går knappast att dra några giltiga slutsatser av den första av dessa, som hölls i Minsk 1898, med tanke på det låga antalet delegater – nio varav bara en var arbetare.¹⁰⁶ Det går att dra mer slutsatser av siffrorna från 1903 års kongress: av de drygt 60 delegater som deltog var bara tre eller fyra arbetare.¹⁰⁷ Vid kongressen 1905 var ingen av de närvarande delegaterna arbetare.¹⁰⁸ Under diskussionerna framkom mycket information angående bolsjevikkommittéernas sociala sammansättning i Ryssland. Petrogradkommittén hade inte en enda arbetare bland sina medlemmar, och i den norra kommittén var bara en av åtta medlemmar arbetare, medan antalet arbetarmedlemmar i de flesta städer i Kaukasus, med undantag för Tiflis, var antingen mycket litet eller noll.¹⁰⁹ Denna situation orsakade givetvis ett våldsamt missnöje inom partiets led, och det visade sig under loppet av debatten vid kongressen i London. Flera delegater klagade på intelligentsians överrepresentation, och tillade att dessa ”kommittémän” hade en föraktfull inställning till arbetarna och undvek att ge dem ansvarsposter.¹¹⁰ Medan omkring 62% av bolsjevikpartiets medlemmar 1905 tillhörde arbetarklassen,¹¹¹ så minskade deras representation ju högre man kom i organisationens hierarki, och saknades nästan helt från och med lokalkommittéerna. Vid kongressen i april 1905 krävde Lenin bestämt att andelen arbetare i kommittéerna skulle ökas till 80%. Sex månader senare deklarerade han: ”Nu får man önska att i de nya partiorganisationerna på en socialdemokratisk intellektuell kommer några hundra socialdemokratiska arbetare.”¹¹² Bolsjevikernas och mensjevikernas ansträngningar stärktes av effekterna från de revolutionära händelserna själva, och resultaten lät inte vänta på sig. Det förenade partiets totala medlemsantal ökade betydligt, och ökningen av antalet arbetare i de ledande organen var nästan lika spektakulär. Vid föreningskongressen i Stockholm i april-maj 1906 var det 108 intellektuella mot 36 arbetare bland delegaterna. Vid Londonkongressen ett år senare hade antalet arbetardelegater ökat till 116, eller mer än en tredjedel av totalantalet.¹¹³ Men minst lika viktigt som det sociala ursprunget bland partiets ledande personer, och kanske till och med ännu viktigare, var ökningen av partiets

¹⁰³ Lenin, *CW*, bd 8, s 216-19.

¹⁰⁴ Se kapitel 4.

¹⁰⁵ Martov, s 135.

¹⁰⁶ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 54.

¹⁰⁷ Possony, s 94, anger siffran 3, Wolfe, s 230, anger 4.

¹⁰⁸ Krupskaja, s 122. RSDAP:s tredje kongress sammankallades bara av bolsjevikerna och bara delegater från denna fraktion deltog.

¹⁰⁹ Schwarz, s 55 och 218.

¹¹⁰ *Ibid*, s 219.

¹¹¹ Enligt statistik som samlades ihop 1922. Se Fainsod, *How Russia Is Ruled*, s 248-50.

¹¹² Lenin, *CW*, bd 10, s 36, not. [*SSIU*, bd 6, s 214, not.]

¹¹³ Souvarine, *Stalin*.

medlemsantal.

I januari 1905, på randen till revolutionen, hade bolsjevikorganisationen totalt 8.400 medlemmar. På våren 1906 vad RSDAP:s totala medlemsantal 48.000, varav 34.000 var bolsjeviker och 14.000 mensjeviker.¹¹⁴ I oktober var det totala medlemsantalet mer än 70.000, och trots att den revolutionära offensiven saktade av ökade det därefter ytterligare, ty enligt de siffror som rapporterades vid Londonkongressen 1907 hade RSDAP (utöver bundisterna och de polska och lettiska delarna) 84.000 medlemmar, varav 46.000 bolsjeviker och 38.000 mensjeviker.¹¹⁵

En sådan tillväxt fick en djupgående effekt på partiets karaktär.¹¹⁶ Det hade fått en mer flexibel struktur, som under trycket från händelserna till och med brutit samman. Dessutom gav det klimat av relativ politisk frihet, som var resultatet av revolutionens framgångar, partiet dittills exempellösa möjligheter till politisk propaganda och sätt att öka sitt inflytande. På sitt sätt var det leninistiska partiet, en hårt sammanknuten grupp av yrkesrevolutionärer, en återspeglning av det självhärskardöme som det kämpade mot. När den regimen tvingades till liberaliseringar, så antog den av Lenin ledda organisationen en annan karaktär: ett år efter revolutionens utbrott beskrev han för första gången denna organisation som ”ett massparti”.¹¹⁷ Denna beskrivning handlade inte bara om antalet medlemmar, utan innebar också en förändring av partiets sammansättning, en ny syn på förhållandena mellan partiet och proletariatet.

I den första artikel som han skrev efter sin återkomst från exilen, i november 1905, analyserar han den nu brådskande frågan om att ”reorganisera” partiet, och han skrev där dessa anmärkningsvärda ord: ”Vårt parti har stagnerat i illegaliteten. Det har kvävts i den under de senaste åren... Illegaliteten håller på att ta slut.”¹¹⁸ Han ansåg, att även om ”[p]artiets illegala apparat måste bibehållas” så var det ”absolut nödvändigt att vid sidan av den illegala partiapparaten skapa allt flera nya, legala och halvlegala partiorganisationer (och sådana som sluter upp kring partiet).”¹¹⁹ Men det var nödvändigt att gå utöver denna uppgift, och betrakta partiets grundval på ett nytt sätt: ”Den nya organisationsformen, eller rättare sagt den nya formen för arbetarpartiets grundläggande organisationscell måste ovillkorligen vara bredare än de tidigare cirklarna. Den nya cellen kommer antagligen också att vara mindre stramt formerad, en 'friare', en 'lösare' organisation.”¹²⁰ Mot slutet av 1905 kunde man verkligen märka en förändring av den socialdemokratiska rörelsens sammansättning: i St Petersburg och även på landsbygden uppstod ”politiska förbund” och ”arbetarklubbar”, vars bildande ofta kom till stånd på initiativ från mensjevikerna, men som även bolsjevikerna hjälpte till att bilda. De var ett nytt fenomen i Rysslands politiska liv, och var en översättning till verkligheten av partiets strävan att öppna sig för massorna.¹²¹

Och mer än så: Lenin hade trott att proletariatets revolutionära krafter behövde en ”knuff” utifrån, men nu tillbakavisade händelserna denna pessimism. Utan någon större utifrån kommande ”stimulans”, och i avsaknad av en partiorganisation som kunde resa, styra och leda massornas aktivitet, utvecklade dessa en utomordentligt omfattande i grunden politisk revolutionär rörelse. Det visade sig många gånger att proletariatets medvetenhet om situationen var klarare, och hursomhelst mycket djärvare, än vad de som antogs vara deras vägledare uppvisade. När Lenin drog lärdomarna av Moskvaupproret i december 1905, medgav han: ”Proletariatet kände tidigare än sina ledare den

¹¹⁴ Avtorchanov, s 77, och Broué, *Parti*, s 36.

¹¹⁵ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 288.

¹¹⁶ En medlem som hade lämnat Moskva i början av 1905 sa att när han kom hem ”inte kände igen” den nya politiska sammansättningen i sitt distrikt (Lane, s 104).

¹¹⁷ Lenin, *CW*, bd 10, s 99.

¹¹⁸ *Ibid*, bd 10, s 32. [*SSIU*, bd 6, s 209.]

¹¹⁹ *Ibid*, bd 10, s 29. [*SSIU*, bd 6, s 205.]

¹²⁰ *Ibid*, bd 10, s 34. [*SSIU*, bd 6, s 211.]

¹²¹ Schwarz, s 242.

förändring i de objektiva kampbetingelserna, som krävde övergång från strejk till uppror.”¹²²

Detta är inte den enda likhet man under denna period kan upptäcka mellan Lenins tankar, såsom de hade förändrats av händelserna under revolutionen, och de tankar som Rosa Luxemburg hade uttryckt tidigare. I mars 1906 skrev han: ”Nämnen en period i den ryska eller världens historia, hitta sex månader eller sex år då det har gjorts lika mycket för massornas fria och oberoende organisering av folkmassorna som under de sex veckornas revolutionära virvelvind i Ryssland...”¹²³ Han förkunnade att generalstrejken, som hade uppstått på massornas och inte något partis initiativ, också var en sorts organisation. Och han avslutade med ett glödande lovtal till ”folkets och i synnerhet proletariats organisatoriska förmåga”.¹²⁴ Kunde det betyda något annat än att massorna ersatte partiet i en av dess viktigaste funktioner – i viss mening ett återupprättande av den proletära spontaniteten?

Partiets stadgar hade tidigare betraktats som ett ”bålverk” mot att tvivelaktiga element som lätt kunde falla offer för opportunisten anslöt sig till partiet. Nu sopades sådana farhågor åt sidan. Lenin ställde frågan om partiet ”skulle upphöra att vara klassens målmedvetna förtrupp” och att ”det skulle degraderas till ett släptågsparti”,¹²⁵ och sa: ”Nej, kamrater, vi skall inte överdriva denna fara.” Och han gick vidare och hävdade bestämt att ”det [skulle] vara rent löjligt att tvivla på att de arbetare, som inträder i vårt parti och de som i morgon på CK:s uppmaning kommer att inträda i detsamma, i nittionio fall av hundra är socialdemokrater.” Vidare varnade han partimedlemmarna: ”Måla inte fan på väggen, kamrater! Kom ihåg, att i varje levande och i utveckling stannat parti alltid kommer att finnas osäkra, vacklande och vankelmodiga element. Men dessa element underordnar sig och kommer att underordna sig inflytandet från socialdemokraternas principfasta och sammansvetsade kärna.”¹²⁶ I juni samma år hade han fördömt de faror som fanns inneboende i parollen om ”arbetarnas 'självständiga aktivitet’”.¹²⁷ Bara några månader senare erkände han, efter att ha dragit lärdomarna från revolutionen erfarenheter, och sedan revolutionen själv hade tagit stora steg framåt, den proletära spontanitetens och initiativens tillfälliga men grundläggande förtjänster.

Från partiets demokratisering till demokratisk centralism

De omvälvningar som ägde rum i landet 1905 medförde en inte mindre genomgripande omvälvning även i partiet. ”[D]et blir nödvändigt att titt och ofta börja om 'från början’”,¹²⁸ förkunnade Lenin i november 1905. Denna vilja till förnyelse fann sitt uttryck i en demokratisering av partiets strukturer och metoder. Som Martov vittnar om, ”gjorde båda fraktionernas ledare sitt allra bästa för att få valprincipen accepterad.”¹²⁹ Vid bolsjevikkongressen i London i april 1905 lade Lenin med framgång fram en resolution, som anmärkte, att trots att ”ett *fullständigt* hävdande av valprincipen, som är möjligt och nödvändigt under förhållanden av politisk frihet, inte är genomförbart under självhärskardömet”, så är det ändå ”även under självhärskardömet möjligt att tillämpa denna princip i mycket större utsträckning än idag.”¹³⁰ Samtidigt måste man sätta stopp för de halvt godtyckliga maktbefogenheter som kommittéerna, och högst upp i toppen även centralkommittén, hade, och partiet vidtog också åtgärder i denna riktning.

På tal om den makt som kommittéerna dittills hade haft, sa Lenin att ”de tidigare formella preroga-

¹²² Lenin, *VVI0*, bd 3, s 264.

¹²³ Lenin, *CW*, bd 10, s 258.

¹²⁴ *Ibid*, bd 10, s 259.

¹²⁵ *Ibid*, bd 10, s 31. [*SSIU*, bd 6, s 207.]

¹²⁶ *Ibid*, bd 10, s 32. [*SSIU*, bd 6, s 208-09.]

¹²⁷ *Ibid*, bd 8, s 505.

¹²⁸ *Ibid*, bd 10, s 33. [*SSIU*, bd 6, s 210-11.]

¹²⁹ Martov, s 150.

¹³⁰ Lenin, *CW*, bd 8, s 409.

tiven förlorar nu oundvikligen sin betydelse”.¹³¹ 1905 års bolsjevikkongress uttalade sig för ”kommittéernas autonomi” i förhållande till centralkommittén, vars makt var allvarligt beskuren.¹³² Apropå organisationen i Rysslands huvudstad sa Lenin:

De socialdemokratiska arbetarna i St Petersburg vet att hela partiorganisationen nu bygger på en *demokratisk* grundval. Det betyder att *alla* partimedlemmar deltar i valen av partifunktionärer, kommittémedlemmar och så vidare, att *alla* partimedlemmar diskuterar och *avgör* i frågor om proletarietets politiska kampanjer, och att *alla* partimedlemmar *beslutar* om partiorganisationernas taktiska linje.¹³³

I ledningen för den socialistiska rörelsen i Petersburg stod en *konferens* – ett valt organ som sammanträdde minst två gånger per månad, som valdes om var sjätte månad, och som själv valde huvudstadens partikommitté. Lenin sa angående detta arrangemang, att det ”möjliggör och gör det oundvikligt att majoriteten av de framstående arbetarna deltar i ledningen av hela lokalorganisationens samtliga angelägenheter.”¹³⁴ Att partimedlemmarna verkligen deltog i stor skala i diskussionerna om de avgörande politiska frågorna, och att de hade del i den ryska socialdemokratins beslut, visar sig i det faktum att bara i huvudstaden 120 gruppmöten ägnades åt förberedelserna inför valen till den första Duman. Beslutet att bojkotta valen var resultatet av en ganska stor omröstning: 1.168 för bojkott, 926 mot.¹³⁵ Som regel rekommenderade Lenin att ”en folkomröstning i partiet” borde genomföras i alla viktiga politiska frågor.¹³⁶

Även i organisationen i Moskva infördes och tillämpades valprincipen: ett system av val på olika nivåer (företagskommittéer, distriktskommittéer, stadskommittéer) säkerställde att den lokala ledningen var representativ, ”nästan ända fram till slutet av 1907”.¹³⁷ Vid ett möte med bolsjevikerna i Odessa i oktober 1905 beslutade man att demokratisera partiorganisationen, och använda den modell som existerade i det tyska socialdemokratiska partiet.¹³⁸ Även Lenin visade sig välvilligt inställd till en ”liberal” tolkning av yttrandefriheten i partiet, i synnerhet i pressen. ”Obestridligen”, deklarerade han i november 1905, ”är den litterära verksamheten minst av alla lämpad för mekanisk rättning, nivellering, majoritetens välde över minoriteten. Obestridligen krävs i denna verksamhet absolut att större utrymme garanteras åt det personliga initiativet, de individuella fallenheterna, utrymme åt tanke och fantasi...”¹³⁹

Det var under denna period och i detta klimat som grunden lades till, och huvuddragen skisserades till, den *demokratiska centralismen*. Till sitt ursprung återspeglade den det *närmande* som under revolutionen hade ägt rum mellan bolsjevikerna och mensjevikerna: även om den antogs vid RSDAP:s kongress i Stockholm 1906, där den mensjevikiska fraktionen dominerade,¹⁴⁰ så infördes den i partistadgarna på Lenins initiativ. Det var han som vid denna kongress lade fram en resolution som slog fast att ”principen om demokratisk centralism i partiet nu är allmänt erkänd.”¹⁴¹

Vilken konkret innebörd hade detta begrepp? I samband härmed är en rapport som Lenin gjorde angående Stockholmskongressen särskilt viktig. Han sa att det fortfarande återstod arbete att utföra ”för att verkligen tillämpa den demokratiska centralismens principer i partiorganisationen, för att outtröttligt arbeta för att faktiskt och inte bara till namnet göra lokalorganisationerna till partiets

¹³¹ *Ibid*, bd 10, s 33. [*SSIU*, bd 6, s 210.]

¹³² *Ibid*, bd 8, s 444. [*SSIU*, bd 6, s 190.]

¹³³ Lenin, *CW*, bd 10, s 502-03.

¹³⁴ *Ibid*, bd 12, s 396.

¹³⁵ *Ibid*, bd 10, s 127.

¹³⁶ *Ibid*, bd 11, s 434.

¹³⁷ Pjatinitskij, s 103-04.

¹³⁸ *Ibid*, s 90.

¹³⁹ Lenin, *VV10*, bd 3, s 202.

¹⁴⁰ Enligt Schapiro, *Communist Party* s 73, var 62 av 111 delegater mensjevikerna, medan 44 eller 46 var bolsjevikerna.

¹⁴¹ Lenin, *CW*, bd 10, s 163.

viktigaste organisatoriska enhet, och för att se till att alla högre organ väljs, är ansvariga och kan återkallas.”¹⁴² Men detta var bara en första ungefärlig beskrivning. Den demokratiska centralismen hade ytterligare innebörd. Paradoxalt nog ledde den till större *självständighet* i partilivet för de regionala sektionerna.¹⁴³ En tillämpning av den innebar dessutom ”allmän och fullständig frihet att kritisera, så länge det inte stör enheten *under en speciell aktion*. Den utesluter *all* kritik som stör eller gör det svårare med *enhet* under en aktion som partiet beslutat om.”¹⁴⁴ Och återigen, på samma tema: ”Om vi verkligen och på allvar har beslutat att införa demokratisk centralism i vårt parti, och om vi har föresatt oss att dra in arbetarmassorna i intelligenta beslut i partiets frågor, då måste vi diskutera dessa frågor i pressen, vid möten, i cirklar och vid gruppmöten.”¹⁴⁵ I en anspelning på den då pågående diskussionen inom den socialistiska rörelsen om det lämpliga med ett väpnat uppror och vad det innebar, förkunnade Lenin: ”I stridens hetta, när den proletära armén spänner sig till det yttersta, kan *ingen som helst* kritik tillåtas i dess led. Men innan stridsropet har utfärdats ska det vara största och friast möjliga diskussion och bedömning av resolutionen, dess argument och olika förslag.”¹⁴⁶

Frihet att diskutera, och enhet i handling. Det som återstod att klargöra var vem som hade makten att utfärda de ”stridsrop” som skulle leda till att kritikfriheten upphörde. Lenins svar var solklart: bara *partikongressen* hade en sådan makt.¹⁴⁷ Men på samma gång ansåg Lenin det befogat att under vissa omständigheter ”[ideologiskt bekämpa d]essa partikongressens beslut, vilka vi anser vara felaktiga”.¹⁴⁸ Slutsatsen var alltså, att det kriterium som avgjorde när det var befogat att kritisera och när enhet var obligatorisk berodde på något ganska diffust: var partiet indraget i *aktioner* kring denna fråga eller ej? Enligt Lenin var det upp till partikongressen att klargöra denna punkt.

Hursomhelst hände det vid flera tillfällen att bolsjevikerna vägrade genomföra de beslut som togs av den centralkommitté som valdes vid Stockholmskongressen, och vilken hade en mensjevikisk majoritet. De hävdade att besluten inte låg i linje med kongressens beslut, och återopade den demokratiska centralismens principer. När centralkommittén beslutade att partiet avvisade ”gerilla-aktioner”, rådde Lenin således helt öppet ”alla partiets många kampgrupper att... i strikt enlighet med kongressens beslut genomföra ett antal gerilla-aktioner...”¹⁴⁹ Och vid ett annat tillfälle sa han att ”det är uppenbart att om det blir en ny Duma-kampanj, så måste partiet kämpa mot centralkommitténs paroller för Duman.”¹⁵⁰

Definitionen av den demokratiska centralismen har en sista aspekt: den innebär att minoriteter har rätt att existera och yttra sig i partiet. Redan 1903 och 1904 hade Lenin förvisso talat om minoritetens rättigheter,¹⁵¹ men från och med 1905 blev han särskilt tydlig i denna fråga. Vid bolsjevik-kongressen 1905 beslutade man exempelvis, att ”minoriteten nu har ovillkorlig rätt, garanterad i stadgarna, att förespråka sina åsikter och genomföra en ideologisk kamp, så länge diskussionerna och meningsskiljaktigheterna inte leder till desorganisation,... splittrar våra styrkor, eller hindrar den gemensamma kampen mot enväldet och kapitalisterna.”¹⁵²

När RSDAP återförenades gav det faktum att bolsjevikerna och mensjevikerna var med i samma

¹⁴² *Ibid*, bd 10, s 376.

¹⁴³ ”Alla partiorganisationernas självständighet... måste bli en realitet.” (*Ibid*, bd 10, s 376.)

¹⁴⁴ *Ibid*, bd 10, s 443.

¹⁴⁵ *Ibid*, bd 10, s 380.

¹⁴⁶ *Ibid*, bd 10, s 381.

¹⁴⁷ *Ibid*, bd 11, s 168. Lenin skrev angående en debatt mellan bolsjevikerna och den mensjevikdominerade centralkommittén: ”Vi fogar oss efter kongressens beslut, men vi kommer *under inga omständigheter* att underkasta oss beslut från centralkommittén som bryter mot kongressens beslut.” (*Ibid*.)

¹⁴⁸ *Ibid*, bd 10, s 314. [*SSIU*, bd 6, s 223.]

¹⁴⁹ *Ibid*, bd 11, s 169. Angående dessa ”gerilla-aktioner”, se kapitel 4.

¹⁵⁰ *Ibid*, bd 11, s 266.

¹⁵¹ *Ibid*, bd 8, s 307, 446 [*SSIU*, bd 6, s 190.]

¹⁵² *Ibid*, bd 8, s 434.

organisation en ny innebörd till frågan om minoritetens rättigheter. Dessa rättigheter definierades på ett mycket generöst sätt av Lenin. ”Ty det kan inte finnas något massparti”, skrev han 1907, ”inget klassparti, utan fullständig klarhet om de viktigaste skillnaderna, utan öppen kamp mellan olika strömningar.”¹⁵³ Med hänvisning till Stockholmskongressens arbete, sa han att ”strängt taget är dessa privata uppgörelser vid fraktionsmöten helt naturliga...”¹⁵⁴ Det går inte annat än att uppmärksamma med vilken ”liberalism” den demokratiska centralismen först definierades.

Man kan invända att Lenin var så angelägen om att hävda och trygga minoritetens rättigheter eftersom hans mensjevikiska motståndare vid denna tidpunkt hade majoriteten i partiet. I *Ett steg framåt, två steg tillbaka*, som han skrev 1904 för att förklara hur splittringen 1903 uppstod, så medgav bolsjevikledaren öppet att ”inseende att vi var i minoritet... började vi inför kongressen förorda att minoritetens rättigheter skulle tryggas.”¹⁵⁵ Det var hursomhelst ingen slump att införandet av principen om den demokratiska centralismen, den svepande definitionen av den, och försöket att genomföra den ägde rum vid ett tillfälle när leninismen, av händelserna tvingad att engagera sig i proletarietets ”spontanitet och initiativ”, för första gången hamnade på det område för vilken den var ämnad: revolutionen.

Leninistisk sekterism

Åren 1905-07 visar i vilken utsträckning den bolsjevikiska organisationen, och överhuvudtaget den socialistiska rörelsens organisationer i Ryssland hade sin tillväxt och förvandling till ett ”massparti” att tacka det revolutionära utbrottet, med dess frigörelse av dolda krafter och förverkligande av förhoppningar som så länge hade verkat mycket avlägsna.

Den period som inleddes 1908, och som kännetecknades av reaktionens seger i Ryssland, där den revolutionära rörelsen först stagnerade och sedan slog till reträtt och föll samman, gav motsatt resultat. Revolutionens framsteg hade lyft den ryska socialdemokratins frö till organisation till ett partis nivå, med tusentals medlemmar: revolutionens nederlag ledde till att det nyfödda partiet degenererade till en sekteristisk organisation.

Denna reaktionsperiod är särskilt viktig för att forma leninismen och bolsjevismen. Enligt Lenin var det under denna period som partiet ”rekonstruerades och i viss mening byggdes upp på nytt”.¹⁵⁶ För arbetarrörelsen var det framförallt en period av tvivel och demoralisering, och följaktligen av interna gräl, avhopp och bakslag. Lenin beskrev det som ”förfalls- och upplösningsepoken”¹⁵⁷ och som ”en period av absolut stagnation, total stiltje, hängningar och självmord”.¹⁵⁸

I slutet av 1907 lämnade Lenin Ryssland. Det utgjorde inledningen på en andra exilperiod, om vilken han skrev till Maxim Gorkij: ”Livet i exil är nu hundra gånger svårare än före revolutionen. Livet i exil är oskiljbart från käbbel.”¹⁵⁹ I januari 1908 befann han sig återigen i Genève, men denna gång i en stämning av förtvivlan. ”Jag känner mig som om jag har kommit hit för att lägga mig i graven”, berättade han för sina vänner.¹⁶⁰

Den leninistiska organisationen nedgång under denna period går inte att förstå utan att ta hänsyn till de omständigheter som omgav den. Krupskaja sammanfattar den på följande sätt: ”Under reaktionens år ökade antalet emigranter starkt. Folk flydde utomlands för att rädda sig undan tsar-regeringens skoningslösa förföljelser. Det var människor med förstörda nerver, utan perspektiv,

¹⁵³ *Ibid*, bd 13, s 159.

¹⁵⁴ *Ibid*, bd 13, s 323.(?)

¹⁵⁵ Lenin, *VV10*, bd 2, s 401.

¹⁵⁶ Lenin, *CW*, bd 17, s 226.

¹⁵⁷ *Ibid*, bd 17, s 275. [*SSIU*, bd 7, s 134.]

¹⁵⁸ *Ibid*, bd 17, s 332.

¹⁵⁹ *Ibid*, bd 34, s 421.

¹⁶⁰ Krupskaja, s 158.

utan pengar och utan varje hjälp från Ryssland... Vi hade mer än nog av gräl och käbbel.”¹⁶¹ Krisen innebar ett fullständigt moraliskt sammanbrott för vissa emigranter. I en beskrivning av den atmosfär som rådde bland de ryska revolutionärerna i Paris omkring 1910, berättar Pjatnitskij om att landsflyktningarna inte alltid kunde få ihop till sitt uppehälle. ”Vissa av dem sjönk så djupt att de helt och hållet vägrade att söka arbete”, utan föredrog att leva på andras bekostnad, förföll till lurendrejeri, och svindlade sina landsmän eller fransmännen. ”Det gick så långt att inte en enda av de kvällar som den ryska kolonin hade arrangerat för att stödja emigranternas stödfond försiggick utan skandaler eller bråk...”¹⁶² 1904 hade Lenin skrivit: ”Isoleringen från Ryssland, den kvävande atmosfären i det förbannade emigrantråsket ligger så tung på oss att den levande kontakten med Ryssland är vår enda räddning.”¹⁶³ Efter 1907 var exilen ännu bittrare än innan revolutionen, och missmodet ännu större.

Saker och ting var inte bättre inom den socialistiska rörelsen inne i Ryssland. Dess djupa kris visade sig först och främst i en kraftig nedgång av medlemsantalet, beroende på förluster som orsakades av landsflykten, det massiva förtrycket och en utbredd nedgång i entusiasmen. 1907 hade bolsjevikerna och mensjevikerna sammanlagt 85.000 medlemmar. När Zinovjev 1922 påminde sig situationen i partiet under år 1908-09, kommenterade han att ”man kan rent ut säga att partiet under denna olyckliga period helt och hållet upphörde att existera.”¹⁶⁴ 1909 hade bolsjevikerna bara kvar sex kommittéer i hela Ryssland.¹⁶⁵ 1911 medgav Lenin, att ”för närvarande är partiets *verkliga* ställning sådan att det nästan överallt lokalt finns informella, mycket små och ynkliga partigrupper och celler som träffas oregelbundet”.¹⁶⁶

Inte heller handlade nedgången bara om medlemsantalet. Efter 1907 lyckades inte de ryska socialdemokraterna längre hålla någon kongress. Krisen skonade varken mensjeviker eller bolsjeviker, som efter enandet och föreningen nu åter splittrades, denna gång för gott. Den mensjevikiska rörelsen föll samman i ännu större utsträckning än bolsjevikerna. Mensjevikerna hade ingen organisation som kunde stå emot trycket från händelserna, och de blev bara en rad sinsemellan splittrade grupper. Många av dem erkände inte längre att det fanns något revolutionärt socialdemokratiskt parti, eller att ett sådant parti längre var användbart. De var för att ersätta det med en ny politisk gruppering, som skulle vara laglig och öppen, och i huvudsak grunda sig på ekonomiska institutioner och bildningsklubbar. De mensjeviker som inte delade dessa ”likvidatoriska” uppfattningar befann sig inte i en sådan position att de kunde gå emot dem, vare sig med någon organisation eller sammanhängande åskådning. En historiker som på intet vis är sympatiskt inställd till bolsjevikerna skriver att ”de mensjeviker som avvisade denna ståndpunkt var oförmögna att skapa ett eget enat och disciplinerat parti. Till sist måste deras grupp upplösas i en kör av grälände primadonnor.”¹⁶⁷

Även bolsjevikerna drabbades av inre splittring och inbördes konflikter. De hade sina ”otzovister” och ”ultimatister”, som utgjorde den leninistiska organisationens ”vänster”flygel, och ”koncilianterna” till ”höger”.

”Otzovisterna” [från det ryska ordet för ”återkalla”] ville att partiet fullständigt skulle bryta med sina deputerade i Duman, och helt och hållet inskränka sig till illegala och underjordiska aktiviteter. ”Ultimatisterna” krävde att partiets parlamentsgrupp mer strängt skulle underordnas partiet. ”Koncilianterna” var för att ena sig med vissa element bland mensjevikerna. Men Lenin beviljade ingen av dessa strömningar några verkliga rättigheter i partiet. För första gången i rörelsens historia

¹⁶¹ *Ibid*, s 164.

¹⁶² Pjatnitskij, s 177-78.

¹⁶³ Lenin, CW, bd 7, s 526.

¹⁶⁴ Citerat i Souvarine, s 117. [Ej återfunnet i svenska upplagan – öa.]

¹⁶⁵ Schapiro, *Communist Party*, s 103.

¹⁶⁶ Lenin, CW, bd 17, s 202.

¹⁶⁷ Ulam, s 256.

försökte man tvärtom påtvinga partiet en strikt linje, och förde fram tanken att det skulle vara ett monolitiskt parti. Denna utveckling härrörde ur en objektiv verklighet – efter perioden av tillväxt och ”öppning”, förstärkte och återgick den leninistiska organisationen till sina ursprungliga principer, och hävdade ånyo den centralisering och hemlighetsfullhet som hade kännetecknat den före revolutionen 1905. Och framförallt betonade man återigen – inte utan orsak, eftersom partiet faktiskt hotades av sönderfall – organisationens förtjänster. ”Stärk organisationen” var den paroll som Lenin utropade i juli 1908, när reaktionsperioden inleddes.¹⁶⁸ Medan han 1905 hade förkunnat kommittéernas självständighet, blev 1909 stärkandet av ”partiets centrala institutioner” återigen en nödvändighet.¹⁶⁹ Efter en period där ”periferin” hade utvidgats på ”kärnans” bekostnad, verkade den senare nu återfå alla sina privilegier, medan kommittéerna i basen, där medlemmar och sympatisörer under den föregående perioden hade umgåtts, nu bara skulle bestå av medlemmar i strikt mening.¹⁷⁰

Huvuddelen av dessa förändringar var inte så mycket resultatet av medvetna avsikter eller principiella överväganden, utan berodde mer på den politiska kampens objektiva villkor i Ryssland, där regimen trots sina påståenden om att vara halvt liberal, fortfarande utövade ett hårt förtryck. I denna liksom många andra situationer visade leninismen sin stora flexibilitet. Ett nytt exempel på denna flexibilitet fick man under nästa period, mellan 1912 och Första världskriget. Under denna period återuppstod den revolutionära kampen, strejkrörelsen återuppstod på ett uppseendeväckande sätt och industriproletariatet mobiliserades på nytt. Medveten om vilka möjligheter som uppstod betonade Lenin nu vid flera tillfällen att partiet måste anpassa sig till den förändrade situationen genom att närhelst det visade sig möjligt utvidga sitt arbete på det lagliga området. Men ända fram till strax innan revolutionen 1917 leddes den bolsjevickiska organisationen av ett ledarskap som arbetade underjordiskt, och efter det konspiratoriska arbetets regler.

Det var i detta sorts parti, som av omständigheterna hade tvinga sluta sig i sitt skal, var avskuret från sina rötter i arbetarklassen, ofta var begränsat till exilens stillastående förhållanden, försvagat, splittrat och utspritt, det var i detta parti de sekteristiska tendenser utvecklades som skulle komma att prägla kommunismens fortsatta historia. Bland dessa måste man först och främst nämna den medvetna strävan att förvandla partiet till ett monolitiskt block. Den hade sitt ursprung i den strikta hållningen på två fronter – mot mensjevismen och mot de strömningar inom Lenins organisation, vars strategi eller till och med bara taktik stod i motsättning till Lenins egna tankar.

Kampen mot mensjevismen saknade utan tvekan inte berättigande, eftersom nederlaget för revolutionen hade övertygat leninisterna om att detta företag framförallt hade lidit av bristande förberedelser, samordning och organisering. Majoriteten bland mensjeviker drog den motsatta slutsatsen, nämligen att nederlaget för revolutionsförsöket visade att den *reformistiska* politiken var den rätta, i synnerhet som en sådan politik för dem verkade gynnas av envåldsregimens avspänning.¹⁷¹ Leninismen försökte avslöja sådana ”konstitutionella illusioner”, och fördömde den ovana mensjeviker hade lagt sig till med att ”leka parlamentarism när det överhuvudtaget inte existerar något parlament”.¹⁷² Dessutom hade sprickan mellan de två fraktionerna vidgats av den önskan som många mensjeviker närde om att bilda ett nytt parti, som inte var belastat av någon underjordisk organisation. Motsättningarna mellan dem blev allt hårdare, utan att kontrahenterna, varav de flesta befann sig i landsflykt, ansåg sig behöva ta hänsyn till de strävanden mot enhet som fortsatte att inspirera de socialistiska arbetarna i Ryssland.¹⁷³ Det lutade åt en fullständig splittring

¹⁶⁸ Lenin, CW, bd 15, s 153.

¹⁶⁹ *Ibid*, bd 15, 448. [SSIU, bd 7, s 31.]

¹⁷⁰ Lenin, VV10, bd 3, s 407.

¹⁷¹ Angående den tsaristiska ”liberaliseringens” illusoriska karaktär, se Liebman, s 34-40.

¹⁷² Lenin, CW, bd 9, s 258.

¹⁷³ I ett brev som Stalin skrev 1911 beskrev han grälet mellan exilsocialisterna i Europa som en ”storm i ett vattenglas”, och tillade att de ryska arbetarna ”börja... betrakta händelserna där borta med ovilja”. (Souvarine, *Stalin*). Se även

mellan bolsjeviker och mensjeviker. Denna fullbordades i januari 1912, då Lenin vid en konferens som hans anhängare höll i Prag, utropade sin fraktion som ett självständigt parti.

Men denna brytning med de gamla vapenbröderna – den ”höger” som Lenin bara några få år tidigare fortfarande hade betraktat som en normal del i alla arbetarpartier – garanterade i sig själv inte att den leninistiska organisationen blev helt enhetlig, utan den drabbades själv av inre spänningar som atmosfären i exil hjälpte till att förvärra. Efter att Lenin i november 1906 hade vägrat följa partiets beslut att bojkotta den Första duman,¹⁷⁴ och började förklara fördelarna med att delta i parlamentariskt arbete, och förespråkade att Duman skulle användas för revolutionära syften, såg en betydande del av bolsjevikerna denna inställning som ett bevis på Lenins opportunism. Bogdanov, en av få bolsjeviker som kunde ta sig an Lenin, enade ”otzovisterna” och ”ultimatisterna” och ledde dem i en våldsamt offensiv mot honom. Han anklagades för att ha inrättat en ”parti-tsarism”. för att ha upprättat sin egen diktatur, och för att ha ”avvikit mot mensjevismen”.¹⁷⁵ Denna ”vänsteristiska” tendens¹⁷⁶ var mycket stark i Ryssland, och befann sig i majoritet i flera städer, inklusive St Petersburg.¹⁷⁷ Lenin beslutade sig därför för att föra ett skoningslöst krig mot Bogdanovs anhängare.

Striden nådde sitt klimax i juli 1909, med uteslutningen av ”vänsteristernas” ledare. Men Lenins kamp mot ”vänsteristerna” slutade inte med det. Lenin påminde om att han tidigare hade varit för olika riktningars eller tendensers rätt att yttra i partiet, men hade ingen lust att låta sina motståndare utnyttja dessa rättigheter. Han förkunnade därför att de definitivt inte utgjorde en riktning, utan bara en ”liten grupp”, och att ”förväxla en riktning med små grupper betyder att i partipolitiken hänge sig åt *intrigmakeri*.”¹⁷⁸ Strävan mot monolitism hade också andra hinder att övervinna. Det fanns förvisso viss anledning att hävda att ”likvidatorerna”, som krävde att det existerande socialdemokratiska partiet skulle ersättas av en öppen, laglig organisation av ny typ, hade ställt sig utanför den ryska socialismens läger, åtminstone i traditionell mening. Men Lenin stannade inte där. Han deklarerade att ”koncilianterna” – de som, likt Trotskij, försökte sammanföra bolsjeviker och mensjeviker igen – inte heller hade ”någonting gemensamt med RSDAP”.¹⁷⁹

Efter att ha slagit in på uteslutningarnas väg, fortsatte Lenin längs den med stor iver. Eftersom det inte bara var ”trotskisterna” som präglades av en försonlig anda, och desperat försökte återställa partiets enhet, spårade han alla yttringar av den bland bolsjevikerna själva. Han anklagade en del av sina egna anhängare, som tvekade att efterlikna hans oförsonlighet mot andra riktningar inom den ryska socialismen, för att inte ha någonting gemensamt med bolsjevismen. Partiets absoluta enhet framställdes alltmer som en nödvändighet för att den politiska kampen skulle bli effektiv. Denna enhet skulle dessutom inte bara gälla principer, utan även på strategins, och så småningom även taktikens område. Denna anda av ovillkorlig likriktning gjorde sig alltmer gällande. 1911 slog Lenin således fast, att ”det, för att vara en verklig partimedlem inte räcker att kalla sig för det, inte heller räcker det att propagera i RSDAP:s programs '*anda*'. Man måste också utföra *allt* praktiskt arbete i enlighet med partiets *taktiska* beslut.”¹⁸⁰ Med hänvisning till den valkampanj som då höll på att förberedas, sa Lenin att det var hans åsikt att ”de enda som kan bli kandidater för partiet är de som verkligen genomför RSDAP:s politik helt och fullt, och är lojala mot inte bara dess program

Trotskij, *Stalin*, s 133. Brevet trycktes i *Zarja Vostoka* [Tbilisi], 23 december 1925. Det finns inte med i *Stalins Works* (på engelska). 1914 medgav Lenin att ”arbetarna är trötta på splittringar”. (CW, bd 20, s 319.)

¹⁷⁴ Daniels, *Conscience*, s 18.

¹⁷⁵ *Ibid*, s 23-25.

¹⁷⁶ Lenin använde ordet ”vänsterist” för första gången i juli 1908, med syftning på vissa socialistrevolutionärer. (CW, bd 15, s 148.)

¹⁷⁷ Lenin erkänner detta på flera ställen (CW, bd 15, s 431; bd 16, s 41, 65-66.)

¹⁷⁸ *Ibid*, bd 17, s 271. [SSIU, bd 7, s 129.]

¹⁷⁹ *Ibid*, bd 17, s 217.

¹⁸⁰ *Ibid*, bd 17, s 221-22.

utan också mot dess taktiska resolutioner...”¹⁸¹

Från och med då finns det i Lenins skrifter allt oftare hänvisningar till ”partilinjén”. Han ställer i allt större utsträckning personer med *partijnost* (”partikänsla”), som är ”för partiet”,¹⁸² mot de som uppvisar ”partifientliga” tendenser.¹⁸³ När det kommer till kritan uppstår alltså en sorts ”partipatriotism”, som har en benägenhet att se partiet som ett mål i sig själv. Denna lojalitet till partiorganisationen uppstod och utvecklades förvisso under förhållanden som till stor del kan förklara den. Bolsjevikernas fördel gentemot mensjevikerna var inte så mycket deras överlägsna teoretiska förmåga, som det faktum att Lenins anhängare till skillnad från sina motståndare, trots alla misslyckanden och bakslag, och mitt under alla svårigheter, lyckades hålla liv i en partiorganisation. Och under den period av reaktion och demoralisering som såg mensjevismen falla samman, säkerställde det som var avgörande för och garanterade att det skulle finnas en framtid för den ryska socialdemokratin. Senare skulle Lenin visa att ”partikänsla” för honom inte var ett absolut krav under alla förhållanden – att han när det blev nödvändigt var beredd att offra den för den revolutionära kampens krav. Men för tillfället, under åren innan krigsutbrottet, blev han framförallt en ”partiman”, förespråkare för ett monolitiskt parti utan en enda spricka, som måste skyddas mot alla avvikelser. För att skydda partiet mot faran för splittring och avhopp ansågs alla metoder vara berättigade.

Redan 1907 hade Lenin anklagats av mensjevikerna för att använda polemiska metoder som gick alltför långt. När han ställdes inför en ”partidomstol”, svarade Lenin sina vedersakare: ”Det som är otillåtligt mellan medlemmarna av ett enhetligt parti, det är tillåtligt och oundvikligt mellan delarna av ett parti som sprängts. Om partikamrater får man inte skriva så, att man systematiskt bland arbetarmassorna framkallar hat, avsky, förakt o.s.v. mot dem som har en avvikande mening. Men man *kan och måste* skriva så om en avfällig organisation.” Och han fortsatte:

Med mina skarpa, förolämpande angrepp mot mensjevikerna omedelbart före valen i St. Petersburg har jag verkligen fått leden att vackla bland den del av proletariatet som *tror på dem och följer dem*. Det var mitt syfte. Det var min plikt... Ty *efter sprängningen måste man...* slå ned mensjevikernas led, vilka förde proletariatet i släptåg efter kadeterna. *Man måste* anstifta förvirring i deras led, måste bland massorna väcka hat, avsky och förakt för dessa personer, som *upphört* att vara medlemmar av det enhetliga partiet, som blivit politiska fiender och som försökt sätta krokben för vår socialdemokratiska organisation i dess valkampanj. Det var mot *sådana* politiska fiender¹⁸⁴ jag då förde en *förintelsekamp* – och ifall sprängningen upprepas och utvecklas *kommer jag alltid att göra det*.¹⁸⁵

Som måltavlor tillät sig Lenin ända från början ett mycket brett fält. Han riktade angreppen mot ”splittrande” organisationer, ett uttryck som var tillräckligt diffust för att omfatta ett allt större antal motståndare. Från och med nu tvekade han inte att beskriva bara försök till enhet, eller till och med bara närmande, mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, som ”ett brott mot de plikter som härrör från medlemskap i partiet”.¹⁸⁶ Vad gäller de som förespråkade en ”legalisering” av partiet, så kallades de ”stolypinister”, motsvarigheten till ”versailleserna” 1871.¹⁸⁷

Man kan hålla på i evighet och visa exempel på de glåpord som Lenin använde under det han själv

¹⁸¹ *Ibid*, bd 17, s 224.

¹⁸² *Ibid*, bd 15, s 459; bd 16, s 159, 193.

¹⁸³ Se t ex *Ibid*, bd 16, s 100, 289; bd 17, s 203.

¹⁸⁴ Dessa ”politiska fiender”, mensjevikerna i Petrograd, hade föreslagit att man inte bara skulle sluta en valöverenskommelse med icke socialdemokratiska partier till vänster, utan också med liberalerna, och när de hamnade i minoritet vid en partikonferens i huvudstaden, så lämnade de den. (Lenin, *CW*, bd 11, s 433.)

¹⁸⁵ Lenin, *CW*, bd 12, s 425-26. [*SSIU*, bd 7, s 245-46.]

¹⁸⁶ *Ibid*, bd 17, s 228, 257 ff.

¹⁸⁷ *Ibid*, bd 17, s 218, 225, 241, 245, m fl. Lenin använder begreppet ”Stolypins Arbetarparti”, där citationstecknen bara gäller ordet ”arbetar”, som om högersocialdemokraterna inte hade några verkliga band till arbetarna, utan i själva verket var reaktionärer som stödde självhärskardömet och den kontrarevolutionära terror som man förband med Stolypin.

kallade för en ”oförsonlig kampanj”.¹⁸⁸ Längst gick han i sin behandling av Trotskij. En gång beskrev han denne som ”Judas Trotskij”.¹⁸⁹ Även om Lenin själv var anständig nog att inte publicera den text där detta uttryck fanns, så uppvisade Stalins ”historiska” apotek mindre återhållsamhet och plockade fram detta dokument ur arkiven, och publicerade det i *Pravda* i januari 1932. Det länder inte sin författare någon heder.

Martov, för vilken Lenin hade känt en djup vänskap, och till vilken han enligt Gorkij alltid behöll en viss vänskaplig inställning,¹⁹⁰ utsattes också för hans åskvigg. Lenin gick till och med så långt att han insinuerade att Martov, åtminstone objektivt, stod i den tsaristiska polisens tjänst.¹⁹¹ Men när samme Martov i den mensjevnikiska pressen fördömde bolsjevikerens deputerade Malinovskij som provokatör, så blev Lenin, som högaktade denne arbetare, denna ”ryske Bebel”, oerhört arg: Martov, skrev han, ”hänger sig åt tarvligt förtal”.¹⁹² Vid den tidpunkt då Lenin angrep mensjevik-ledaren var han ändå medveten om att åtminstone delar av ”ryktena” om Malinovskij var välgrundade.¹⁹³

Lenin var hämningslös i sina glåpord – vilket dock inte hindrade honom från att förkunna att ”de avancerade arbetarna... måste vara vaksamma och hindra de *oundvikliga* diskussionerna, de *oundvikliga* meningsmotsättningarna, från att förfalla till ömsesidiga beskyllningar, intriger, käbbel och förtal”¹⁹⁴ – och drev under denna period intoleransen och sekterismen till absurda nivåer. Några få år efter att han hade fått Bogdanov utesluten ur bolsjevikfraktionen, angrep han i *Pravda* gruppen *Vperjod*, som Bogdanov tillhörde. Den ”vänsteristiska” ledaren skickade ett svar till bolsjevikerens tidning, som den publicerade 26 maj 1913. När Lenin fick höra att *Pravda* hade publicerat hans motståndares artikel, skrev han ett brev till redaktörerna, där han sa till dem att det de hade gjort var ”så skandalöst att man, för att säga sanningen, inte vet om det efter detta är möjligt att kvarstå som medarbetare.”¹⁹⁵ Och ändå hade *Pravda*, när de publicerade Bogdanovs svar, inlett det med en not där de stödde Lenin mot honom.¹⁹⁶

Polemik är naturligtvis ett klassiskt vapen under kampen mellan idéer och personer inom politiken, och den är både oundgänglig och berättigad. Men under denna period i Lenins liv, mer än någon annan gång, handlar det inte om bara polemik i denna mening. Hans smädelser (varav bara några få ur hans rikhaltiga samling har citerats) åtföljdes av insinuationer och anklagelser som är ännu mer slående eftersom de kommer från en person som för sina anhängare just hade rekommenderat fördelarna med en fri diskussion och bredast möjliga konfrontation mellan idéer.¹⁹⁷ Det är inte bara Lenin som berörs av detta beteende, utan *leninismen*, som inte bara är en lära och ett teoretiskt system, utan också en praktik, eller för att använda det uttryck som leninisterna själva använde, en ”vägledning till handling”. När en persons teorier och metoder inte bara blir en källa till inspiration

¹⁸⁸ *Ibid*, bd 17, s 276. [SSIU, bd 7, s 135.]

¹⁸⁹ *Ibid*, bd 17, s 45.

¹⁹⁰ ”Det enda han beklagade var: 'Jag är ledsen, mycket ledsen, att Martov inte är med oss. Vilken fantastisk kamrat han var, vilken ren man!'” (Gorkij, *Lenin*, s 46.) Angående den omsorg Lenin visade för Martov efter oktoberrevolutionen, se s 173-4.

¹⁹¹ Lenin, *CW*, bd 17, s 219 not.

¹⁹² *Ibid*, bd 20, s 525.

¹⁹³ Wolfe, kapitel 31.

¹⁹⁴ Lenin, *CW*, bd 19, s 492.

¹⁹⁵ *Ibid*, bd 19, s 173.

¹⁹⁶ Det uppstod flera konflikter mellan redaktörerna för *Pravda* (som började ges ut 1912) och Lenin, när journalisterna försökte dämpa den ytterst polemiska ton han hade i sina artiklar, och han vägrade att underkasta sig denna ”censur” (Daniels, *Conscience*, s 28).

¹⁹⁷ Efter att flera gånger ha deklarerat att han inte ifrågasatte sina motståndares motiv, började Lenin systematiskt framställa dem som allierade till borgarklassen, vars aktivitet, medvetet eller ej, innebar att en främmande klass' ideologi ingjöts i proletariatet och tjänade borgarklassens intressen – påståenden som berövade diskussionen all mening eller användbarhet. Se t.ex Lenin *CW*, bd 16, s 100, 103; bd 17, s 218, 422; bd 19, s 162 [SSIU, bd 7, s 164]; bd 20, s 124, 538.

utan också en lagbok och en modell för den rörelse han leder, då kan även hans brister och misstag upphöjas till dygder. Och det var faktiskt vad som hände i fallet leninismen.

Dessa sekteristiska drag som leninismen uppvisade under de sista åren innan kriget, berodde utan tvivel på den period under vilka de uppstod, och det vore konstlat att försöka analysera dem utan att hänvisa till deras sammanhang. Leninismen ägde Lenins egen flexibilitet, och när väl åren av tillbakagång, nederlag och demoralisering följdes av ett nytt aldrig tidigare skådat revolutionärt uppsving, så kunde den skaka av sig detta skräp. Den flod som under torrsäsongen bara hade varit lera, rann då åter bred och full av liv. Men det komplicerade och motsägelsefulla fenomen som leninismen är, förblev märkt av sviterna efter denna ytterst torftiga och svåra period. Och när stalinismen efterträdde leninismen under den period som såg det revolutionära Ryssland dra sig undan till en fästning där stora förhoppningar om framtida framsteg blandades med besvikelser som redan efterlämnade en bitter eftersmak, så skulle den nya läran från Lenins arv ta över den sekterism som under några år hade existerat som en karikatyr av leninismen.

2. Leninismens politik och strategi

Lenin och borgerlig demokrati

Splittringen mellan bolsjeviker och mensjeviker skedde på grund av organisationsfrågan. De första sammandrabbningarna handlade om den socialistiska rörelsens sammansättning och vilka konsekvenser Lenins teori om centralisering skulle få för partiets inre demokrati och för banden mellan partiet och massorna. Först i slutet av 1904, och främst i samband med revolutionen 1905, spred sig grälet mellan bolsjeviker och mensjeviker till ett nytt område, nämligen frågan om hur en strategi för revolutionen skulle se ut.

Till en början verkade ingenting i denna fråga skilja Lenins anhängare från hans motståndare. De delade tron att socialismen skulle uppstå i ett samhälle som hade förberetts för detta av en tvåfaldig händelse, nämligen industrialisering och borgerlig demokrati. De var övertygade om att: ”Först under [industribourgeoisens] herravälde bryts det feodala samhällets materiella rötter upp och jämnas den terräng, där en proletär revolution är möjlig.”¹ En tillämpning av Marx' schema i Ryssland gav förvisso upphov till ett antal frågor. Var den ryska borgarklassen stark nog för att träda fram som kandidat om statsmakten? Gällde det marxistiska framtidsperspektivet även i ett land där den överväldigande majoriteten av befolkningen var bönder? Skulle kapitalismen se likadan ut i Ryssland som i Västeuropa, där dess dynamiska kraft hade gjort att den till stor del klarade sig utan statliga ingripanden? Kunde inte förekomsten av en kollektiv jordbrukstradition i Ryssland göra att detta land kunde hoppa över kapitalismen? Den ryska arbetarrörelsens anammande av marxismen räckte inte för att lösa dessa frågor. Men genom att marxismen gav rörelsen en viss syn på den historiska utvecklingen, fick den vissa intellektuella övertygelser som skulle få avgörande konsekvenser i fråga om både politiska mål och revolutionär strategi.

I väst hade socialismen aldrig förkastat den revolutionära borgarklassens kamp för demokratiska friheter. Marxisterna i Ryssland intog en liknande hållning. Vissa av de värderingar som de ville gynna – åtminstone de friheter de försökte erövra – var desamma som liberalismen förkunnade. I detta avseende visade sig Lenin vara mer ortodox än nyskapande. I början av sin politiska bana hade han slagit fast sin hängivenhet till den demokratiska tros läran, och sa att ”de ryska kommunisterna, anhängarna av marxismen, [har] större anledning än någon annan att kalla sig *socialdemokrater* och att i sin verksamhet aldrig glömma *demokratismens* väldiga betydelse.”²

Förvisso kämpade de ryska socialdemokraterna mot en regim, som mot slutet av 1800-talet saknade varje spår av demokrati, och oppositionen i det tsaristiska Ryssland tog fortfarande formen av en liberal sorts konstitutionalism. Det är också sant att det fanns många orsaker till att väst utövade en stor lockelse. Först efter krisen i samband med Första världskriget – och i ännu större utsträckning efter revolutionen 1917 – började Lenin skoningslöst kritisera parlamentarismen och den liberala demokratin. Före 1914 kunde han fortfarande framställa USA och Storbritannien som länder ”där det härskar fullständig politisk frihet”,³ och Schweiz, Belgien och Norge som ”fria nationer under ett verkligt demokratiskt system”.⁴

Oavsett om Lenin verkligen helt och hållet hade tänkt igenom vad han sa, så är poängen att han på den tiden tillstod att kampen för socialism i Ryssland var en kamp för demokrati och demokratiska friheter, och att han underströk vilken betydelse, vikt och prioritet dessa mål hade.

1895 hade han från fängelset skickat sina kamrater ett programförslag för det socialdemokratiska partiet som då höll på att bildas. I detta dokument deklarerade han att ”[d]en ryska arbetarklassens

¹ Ur Engels inledning till, Marx, *Klasstriderna i Frankrike 1848-1850*.

² Lenin, *VV10*, bd 1, s 171.

³ *Ibid*, bd 3, s 362.

⁴ *Ibid*, bd 5, s 26.

kamp för sin frigörelse är en politisk kamp och dess första uppgift är att uppnå politisk frihet.” Han gick därefter vidare och räknade upp de ryska socialisternas demokratiska krav: sammankallande av en konstituerande församling, allmän rösträtt, mötes- och föreningsfrihet, strejkrätt, pressfrihet, religionsfrihet och jämlikhet mellan nationaliteterna.⁵ En del av Lenins arbete under denna period bestod av att fördöma den tsaristiska regimen, beskriva dess godtyckliga metoder och mot den ständigt ställa krav om att respektera medborgarnas rättigheter.⁶

Att anta ett sådant program motsvarade otvivelaktigt de omedelbara intressena hos borgarklassen eller åtminstone delar av denna klass. Lenin insåg att ”om man... manar arbetaren till kamp för politisk frihet, så är det detsamma som att mana honom att kratsa kastanjerna ur elden åt den avancerade bourgeoisin, ty det kan inte bestridas..., att den politiska friheten framför allt kommer att tjäna bourgeoisins intressen...”⁷ Men Lenin tog upp en rad tankegångar som Marx hade skisserat,⁸ och motiverade varför proletariatet borde kämpa för att införa ett politiskt system som skulle tjäna intressena hos en klass som var dess motståndare. Han förkunnade att ”förverkligandet av de allmänt demokratiska kraven är nödvändigt för arbetaren endast för att röja väg till segern över de arbetandes huvudfiende, *kapitalet*...”⁹ Han förklarade de fördelar som proletariatet skulle få om borgarklassen som sög ut det skulle få makten: ”För arbetaren är det betydligt fördelaktigare att bourgeoisin *öppet* utövar sitt inflytande på politiken, än att den såsom nu är fallet gör det på ett *maskerat* sätt...”¹⁰ Och han hävdade bestämt, att ”den ryska arbetarklassen endast kan skapa organisationer för den slutgiltiga segern för socialismen under förhållanden av politiskt frihet och när det pågår en omfattande masskamp.”¹¹ För att sammanfatta: kampen för demokrati – inte sovjetdemokrati, den demokrati som är äkta därför att den är proletär, inte den demokrati som Lenin senare skulle ställa mot det parlamentariska systemet, utan vanlig borgerlig demokrati – fördes under lång tid fram av Lenin och ryska socialister i allmänhet som en uppgift av yttersta vikt. Framgångar för denna kamp skulle öppna vägen för de proletariatets erövringar som skulle undergräva borgarklassens makt och till sist leda till arbetarmakt.

Även om det huvudsakligen var i början av sin bana som Lenin uttryckte dessa tankar, så övergav han dem inte efter brytningen med mensjevikerna. Det program han lade fram 1905 stödde sig till stor del på dem. I detta avseende var det ingen stor skillnad mellan Lenin och mensjevikerna. Men de gick skilda vägar i frågan om vilka förbund den socialistiska rörelsen borde sluta för att säkra dessa demokratiska framsteg. Här handlade det om förhållandena mellan samhällets klasser och vilken roll var och en av dessa skulle ha i den dagliga taktiken och i strategin för revolutionen.

Frågan om allianser: Lenin och liberalismen

Ingen förnekade att det ryska proletariatet behövde bundsförvanter för sin kamp. Och om de socialdemokratiska partierna i Västeuropa accepterade att man måste göra vissa överenskommelser med den liberala borgarklassen, hur skulle det då kunna vara på något annat sätt i Ryssland? Om den socialistiska rörelsen förblev isolerad, skulle den bli fullständigt maktlös. Om detta var mensjevikerna och bolsjevikerna ense. Deras meningsskiljaktigheter rörde hur denna isolering skulle brytas, och i synnerhet valet av bundsförvanter. Så länge de framtida bolsjevikerna och mensjevikerna

⁵ *Ibid*, bd 1, s 259.

⁶ Se t.ex. Lenin, *CW*, bd 4, s 402, 416, 418 och bd 5, s 325.

⁷ Lenin, *VV10*, bd 1, s 175.

⁸ [Arbetarna] ”vet att deras egen kamp mot bourgeoisin bara kan bryta ut den dag bourgeoisin segrar... De kan och måste delta i medelklassens revolution som ett första villkor för arbetarrevolutionen.” (”Moraliserande kritik och kritisk moral” (1847) i Marx, *Selected Essays*, s 161.) ”Den bästa statsformen är en där de sociala motsättningarna inte görs otydliga, inte despotiskt... trycks ner. Den bästa statsformen är en där dessa motsättningar når stadiet av öppen kamp, under vars förlopp de löses.” (”Junirevolutionen” (1848), i Marx/Engels, *Articles*, s 49.)

⁹ Lenin, *VV10*, bd 1, s 172.

¹⁰ *Ibid*, bd 1, s 281.

¹¹ Lenin, *En bakåtsträvande strömning inom den ryska socialdemokratin*. [finns på MIA]

arbetade tillsammans i redaktionen för *Iskra*, verkade det i denna fråga inte finnas några skiljaktigheter mellan dem. I stort sett medgav de alla att man måste ingå ett förbund med den demokratiska delen av liberalismen. Men det måste vara ett förbund där arbetarpartiet behöll sitt fullständiga oberoende, och den fick inte hindra partiet från att genomföra sin uppgift att organisera proletariatet och skola det politiskt. Denna politiska skolning bestod främst av att göra arbetarna medvetna om den grundläggande intressemotsättningen mellan dem själva och deras borgerliga bundsförvanter, som det inte gick att lita på och vilka hursomhelst bara var tillfälliga allierade.

Frågan om ett förbund med liberalerna diskuterades för första gången vid kongressen 1903, där splittringen mellan den bolsjevikiska och mensjevikiska delen av den ryska socialdemokratin uppstod. Plechanov gick mot en resolution som han ansåg vara alltför eftergiven mot den liberala borgarklassen, och talade istället för en resolution som inte direkt förnekade behovet av ett förbund med liberalerna, men betonade deras svaghet och att det var nödvändigt för socialisterna att utsätta dem för en hård kritik.¹² Martov delade nästan denna uppfattning, och ansåg vid denna tidpunkt, att även om den demokratiska liberalismen skulle bidra till segern över självhärskardömet, så skulle socialdemokraterna leda denna kamp.¹³ Trots att Lenin var övertygad om behovet av ett förbund, vars exakta villkor det återstod att slå fast, visade han klarare än någon annan en nästan systematisk misstro mot den liberala borgarklassen. Även om han 1897 således höll med om att ”Socialdemokraterna stöder de framstegsvänliga samhällsklasserna mot de reaktionära, bourgeoisin mot representanterna för den privilegierade och feodala jordegendomen...”, så tillade han omedelbart: ”Detta stöd förutsätter inte och kräver inte någon kompromiss med icke-socialdemokratiska program och principer...”¹⁴ På samma sätt förkunnade han i *Vad bör göras?* att de borgerliga demokraterna ”är... naturliga och önskvärda bundsförvanter för socialdemokratin”, men anmärkte också att ”en nödvändig förutsättning för ett sådant förbund är att socialisterna har full möjlighet att klargöra för arbetarklassen att dess intressen är diametralt motsatta bourgeoisins intressen.”¹⁵

I själva verket var misstro definitivt det dominerande draget i Lenins inställning till borgarklassens liberala delar. Så länge de ryska marxisterna var enade, verkade deras inställning till liberalerna utgöra en del av deras gemensamma principer och åsikter angående taktik och strategi. Men det är talande att den första politiska motsättningen mellan dem efter brytningen 1903 uppstod i slutet av 1904, då den socialistiska rörelsen tvingades ta ställning till en politisk kampanj som liberalerna hade inlett.

Den ryska arméns första nederlag under kriget mot Japan orsakade vid denna tid oro i Ryssland. En stor grupp inom borgarklassen återupplivade en gammal tradition inom den västeuropeiska politiken, och organiserade en rad galamiddagar där de höll tal och uppmärksammade enväldet på sina klagomål och krav. Rysslands politiska liv hade ända sedan sekelskiftet befunnit sig i ett livfullt tillstånd. Arbetarklassen blev mer stridbar och genomförde strejker och demonstrationer, och bönderna höll i sin tur på att vakna. Och borgarklassen började till sist samla sig politiskt. Det ryska politiska livet höll på att anta former som låg närmare det västeuropeiska. När nu politiska organisationer som företrädde befolkningens olika klasser för första gången höll på att bildas och drevs av en strävan efter reformer eller revolution, så blev frågan om förbund mellan dem konkret. Frågan blev ännu mer aktuell efter zemstvoernas (institutioner som representerade den lilla jordägande adeln och mellanbourgeoisien¹⁶) initiativ på hösten 1904 att inleda en bred politisk kampanj, som vittnade om att den ryska liberalismen hade vaknat som aktiv politisk kraft. Den socialistiska

¹² Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 185.

¹³ Getzler, s 51.

¹⁴ Lenin, *VVI0*, bd 1, s 432.

¹⁵ *Ibid*, bd 2, s 21.

¹⁶ Zemstvoer var lokala församlingar som inrättades under Alexander II:s regering, och vilka hade relativt vidsträckt självstyre på det sociala och administrativa området. De blev alltmer politiska och började kräva att självhärskardömet skulle göras mer flexibelt.

rörelsens olika riktningar tvingades avgöra vilken inställning de skulle inta till detta nya och intressanta fenomen.

Mensjevikerna beslutade sig för att vara för zemstvo-kampanjen, och uppmanade arbetarklassen att stöda liberalerna. De varnade arbetarna för att göra något som kunde skrämma deras liberala bundsförvanter. Påtryckningarna mot liberalerna borde därför kännetecknas av återhållsamhet och försiktighet.¹⁷ Lenin gick hårt mot denna linje.¹⁸ Mensjevikernas ”dumhet”¹⁹ föreföll honom ännu mer avskräckande, eftersom han ansåg att ”vi helt klart ser konturerna av ett möjligt och sannolikt förbund mellan de moderata zemstvomännen och regeringen till kamp mot det revolutionära proletariet”.²⁰ Sålunda uppstod för första gången en allvarlig politisk motsättning mellan Lenin och hans mensjevikiska motståndare, en meningsmotsättning som avsevärt skulle komma att påverka först deras taktiska och senare även strategiska uppfattningar.

Bakom denna meningsmotsättning låg för det första de olika bedömningar som å ena sidan mensjevikerna, och å den andra Lenin gjorde av liberalismens och den ryska borgarklassens karaktär och utvecklingsmöjligheter. För mensjeviker som Theodore Dan och Vera Zasulitj var förbundet mellan liberaler och socialister en avgörande förutsättning för kampen mot självhärskardömet, och detta förbund måste dominera arbetarrörelsens politik.²¹ Vad gäller Martov, så hade han efter splittringen 1903 satt sina förhoppningar till radikaliserings hos en del av borgarklassen som han kallade ”intelligentsians tredje element”, med vilket han menade akademiker och ingenjörer.²² Han trodde att den ryska borgarklassen skulle använda den franska borgarklassen som föredöme och visa lika mycket revolutionär kraft som det Tredje ståndet visade 1789 i kampen mot resterna av absolutism och feodalism.²³ Mensjevikerna såg den högervändningen som märktes bland liberalerna, men i deras ögon var denna förkärlek för överenskommelser med det allt mer flexibla självhärskardömet, även om den förvisso kunde beklagas, ändå bara ett övergående misstag utan någon större betydelse. Eftersom tsarismen och liberalismen ända fram till världskrigets utbrott stod i opposition till varandra, fortsatte mensjevikerna att inspireras av förhoppningarna om att den ryska borgarklassen skulle inleda och leda den offensiv som skulle störta enväldet.

Mot denna bara något förbehållsamma optimism från mensjevikernas sida, ställde Lenin en knappast förbehållsam pessimism. Medan mensjevikerna med några få reservationer trodde på borgarklassens revolutionära roll, deklarerade Lenin tvärtom: ”borgarklassen är kontrarevolutionär”.²⁴ Under de första månaderna av 1905 år revolution, sa han: ”borgarklassen kommer att bli ännu mer rädd för den proletära revolutionen och kommer än mer beredvilligt att kasta sig i armarna på reaktionen.”²⁵

När frågan om ett förbund med den liberala borgarklassen ställdes på dagordningen under zemstvo-kampanjen, varnade Lenin sina anhängare för att det var en ”uppenbart... villkorlig, problematisk, opålitlig och obeslutsam bundsförvant.”²⁶ Och när de ryska liberalerna under den revolutionära offensivens inledande faser verkade bli mer radikala, förklarade Lenin att detta ”delvis helt enkelt [var] på grund av att polisen, trots [sin] obegränsade makt inte kan krossa arbetarrörelsen.”²⁷ Inte

¹⁷ Martov, s 98; Wolfe, s 281; Getzler, s 98.

¹⁸ Lenin, *CW*, bd 7, s 507. [*SSIU*, bd 4, s 160-61.]

¹⁹ *Ibid*, bd 7, s 502.

²⁰ *Ibid*, bd 7, s 507. [*SSIU*, bd 4, s 161.]

²¹ Deutscher, *Den väpnade profeten*.

²² Getzler, s 97.

²³ ”Vi har rätt att förvänta oss att nykter politisk beräkning kommer att få vår borgerliga demokrati att handla på samma sätt som de borgerliga demokratierna under det gångna århundradet handlade i Västeuropa, inspirerade av den revolutionära romantiken.” (Citerat i Deutscher, *Den väpnade profeten*).

²⁴ Lenin, *CW*, bd 10, s 289.

²⁵ *Ibid*, bd 8, s 258.

²⁶ *Ibid*, bd 7, s 506. [*SSIU*, bd 4, s 159.]

²⁷ *Ibid*, bd 8, s 88.

ens när den ryska borgarklassen uppvisade mer demokratiska stämningar minskade Lenins misstro mot dem. På en punkt förblev hans uppfattning bestämd och hans dom oåterkallelig: den ryska borgarklassen saknade helt och hållet dynamisk kraft, och kunde inte spela någon revolutionär roll. Han framställde liberalerna som tsarismens ”lakejer”,²⁸ och det konstitutionellt demokratiska partiets grundare som ”den borgerliga liberalismens skökor”.²⁹ Med en blandning av förakt och indignation sa han om dem: ”När en liberal smädas, säger han: Tack gode Gud att de inte slog mig. När han får stryk, tackar han Gud att de inte dödade honom. När han blir dödad kommer han att tacka Gud att hans odödliga själ har blivit befriad från sitt dödliga stoft.”³⁰

Det var otvivelaktigt nödvändigt att utöva påtryckningar på borgarklassen, utnyttja motsättningarna som fick denna klass att ibland protestera mot tsarismen och ibland komma överens med den, och tvinga borgarklassen åt vänster. Men även om Lenin höll med mensjevikerna om det, så gick han inte längre än så. Förvisso föreslog inte mensjevikerna att man skulle avstå från all kritik av liberalerna, men framförallt ville de i utbyte mot sitt stöd få liberalerna att ge dem löften och åtaganden. Lenin kommenterade dessa strävanden med att ”under inverkan av de materiella klassintressena kommer alla löften att kastas överbord.”³¹ Enligt hans uppfattning skulle påtryckningarna på borgarklassen anta en helt annan form. Man måste rikta ”kritik [mot de liberala demokraternas] halvhet”³² och ”skoningslöst avslöja varje felaktigt steg” de tog.³³

Allteftersom revolutionen 1905 utvecklades, ställde Lenin upp så hårda villkor för ett förbund med borgarklassen att det i praktiken blev omöjligt. När frågan om en valallians med liberalerna uppkom 1906, sa Lenin att ”tillfälliga kampöverenskommelser för närvarande bara är möjliga och tillrådliga med de element som erkänner det väpnade upproret som en kampmetod och faktiskt hjälper till att få det till stånd.”³⁴

Faktum var att revolutionen slutligen hade övertygat honom om det felaktiga i mensjevikernas linje och speciellt deras förhoppningar på borgarklassen. Det fanns en tendens hos mensjevikerna att använda revolutionens bakslag för att dra slutsatsen att bara den reformistiska vägen, bara fredliga och gradvisa framsteg, kunde leda till socialismens seger, och att man för att uppnå denna seger måste lita till en närmare, hårdare överenskommelse med liberalerna i det konstitutionellt demokratiska partiet. Lenin sa tvärtom så tidigt som i september 1905, att ”ju mer revolutionen utvecklas, ju mer... avslöjar sig liberalismen.”³⁵ När Lenin, efter att revolutionen 1905 hade tagit slut, analyserade dess resultat och drog lärdomarna av den, var hans dom över borgarklassen ytterst hård:

Det finns troligen ingen annat ställe i världen där bourgeoisin under den borgerliga revolutionen har visat en så reaktionär brutalitet, ett så nära förbund med den gamla regimen, en sådan ”frihet” från något som ens avlägset liknar en verklig förståelse för kultur, framsteg, bevarande av mänsklig värdighet, som hos oss – så låt vårt proletariat ur den ryska borgerliga revolutionen hämta ett tredubbelt hat mot bourgeoisin och beslutsamhet att bekämpa den.³⁶

Men Lenin gjorde trots allt en åtskillnad mellan å ena sidan ”den revolutionära och republikanska bourgeoisin”, och å den andra ”den liberala och monarkistiska bourgeoisin”,³⁷ mellan ”den kompromissande, förrädiska bourgeoisin, som uppenbarligen förbereder sig för att göra en uppgörelse med självhärskardömet”, och ”den hårt arbetande småbourgeoisin, som är otroligt förtryckt, som dröm-

²⁸ *Ibid*, bd 8, s 575.

²⁹ Lenin, *VV10*, bd 3, s 142.

³⁰ Lenin, *CW*, bd 11, s 385.

³¹ Lenin, *CW*, bd 9, s 219.

³² Lenin, *CW*, bd 7, s 501. [*SSIU*, bd 4, s 157.]

³³ *Ibid*, bd 11, s 59.

³⁴ *Ibid*, bd 10, s 159.

³⁵ *Ibid*, bd 9, s 240.

³⁶ *Ibid*, bd 13, s 73.

³⁷ Lenin, *VV10*, bd 3, s 62-63.

mer om en jämlik fördelning av jorden och som är förmögen att föra en bestämd och uppoffrande kamp, till vilket hela händelseutvecklingen och regeringens hela agerande tvingar dem.”³⁸

Dessa tankar var inte bara teoretiska eller en slump. De fick en helt konkret betydelse, och är av avgörande betydelse i leninismens historia. Den skiljelinje som Lenin drog mellan borgarklassen och småbourgeoisin, och mer exakt det sätt på vilket han likställde detta senare begrepp med de ryska bönderna, var själva kärnan i hans revolutionära strategi, som han efter ha utarbetat teoretiskt därefter tillämpade, om än i förändrad form, 1917. Mellan revolutionens slut 1905 och krigsutbrottet 1914 blev Lenins kamp mot mensjevismen till mycket stor del en kamp mot liberalismen och mot alla tendenser till förbund mellan socialdemokrater och konstitutionella demokrater. De flesta sammandrabbningarna mellan bolsjeviker och mensjeviker under denna period handlade förvisso om vilken inställning man skulle ha gentemot den liberala borgarklassen och dess politiska företrädare, det konstitutionellt demokratiska partiet.

I maj 1906, till exempel, försvarade mensjevikerna tanken på en regering som grundades på Duman – med andra ord ett antal ministrar under ledning av liberalerna. Lenin tog skarpt avstånd från en sådan politik.³⁹ Denna kontrovers ledde dock ingenstans, och blev så att säga hängande i luften, eftersom tsarismen aldrig övervägde att ge en parlamentarisk ministär den verkställande makten, eller ens skötseln av de offentliga angelägenheterna. Diskussionerna mellan mensjeviker och bolsjeviker angående att ingå valallianser fick dock praktisk betydelse. Medan mensjevikerna var benägna att komma överens med de konstitutionella demokraterna om att i vissa valkretsar föra fram gemensamma kandidatlistor, så förkastade Lenin kategoriskt en sådan taktik.⁴⁰ Motsättningarna på detta område mellan det sedan 1906 förenade partiets två fraktioner ledde till en mycket allvarlig kris i partiets Petersburg-sektion, och utgjorde ett avgörande steg på vägen mot den andra och denna gång slutgiltiga splittringen.

Lenin och parlamentarismen

Från och med 1906 gav förändringarna inom det som i Ryssland ersatte det parlamentariska livet alltmer bränsle åt grälet mellan bolsjeviker och mensjeviker. De skilde sig å ena sidan åt i vilken inställning man borde ha till de konstitutionella demokraternas parlamentsgrupp, och å den andra i vilken roll gruppen av socialistiska deputerade borde spela i Duman. Det handlade till syvende och sist om hur man definierade en revolutionär politik mot de parlamentariska institutionerna, och bolsjevismen och mensjevismen visade sig vara två helt olika sorters socialistisk strategi under en icke revolutionär period. Innebörden i de argument som utbyttes mellan de två motståndarna gav deras diskussion en betydelse som gick utöver den ryska politikens gränser.

Utan att bortse från eller underskatta de snäva gränser som tsarismen satte för Dumans verksamhet och behörighet, menade mensjevikerna att denna församling kunde utgöra en första folklig representation, och att det därför var nödvändigt att stöda den närhelst en konflikt eller bara åsiktskillnad ställde Duman mot regeringen, och att göra allt för att utvidga dess befogenheter.⁴¹ Vid den socialdemokratiska kongressen i Stockholm 1906 genomdrev Plechanov, Axelrod och Dan med framgång, och mot den bolsjevikiska minoriteten, en resolution enligt vilken Duman, även om den bara hade en mycket begränsad och ofta fingerad makt, ändå ansågs kunna förmås att spela en progressiv roll.⁴² Senare, när de mensjevikiska organisationerna hade fallit sönder och ett antal av dess ledare förespråkade bildandet av ett lagligt parti, uppstod tanken att gruppen av socialistiska deputerade i Duman skulle bli den omorganiserade socialistiska rörelsens politiska centrum.⁴³ Det

³⁸ Lenin, *CW*, bd 10, s 448.

³⁹ *Ibid*, bd 10, s 483-84.

⁴⁰ *Ibid*, bd 11, s 433 ff.

⁴¹ Wolfe, s 523.

⁴² Martov, s 185-86.

⁴³ Dan, i Martov, s 235.

var ett av många symptom på mensjevikernas ökande återhållsamhet och reformism, vilket under ryska förhållanden var uttryck för den ”parlamentarism” som alltmer dominerade den europeiska socialistiska rörelsen.

Under dessa år varnade Lenin ständigt för ”konstitutionella illusioner”,⁴⁴ och han uppmanade partiet att ”förklara för folket att det är omöjligt att uppnå politisk frihet med hjälp av parlamentariska metoder så länge den verkliga makten ligger i händerna på den tsaristiska regeringen”, och visa folket ”att Duman är fullständigt oanvändbar för att genomföra proletariats och den revolutionära småbourgeoisins, och i synnerhet böndernas, krav.”⁴⁵ Samtidigt som Lenin gick mot mensjevikernas opportunistiska, var han inte mindre motståndare till den ofta förekommande tendensen bland bolsjevikerna att bortse från de möjligheter Duman gav ett parti som hårdnackat skyddade sig mot faran av en högeravvikelse. Allmänt sett ansåg Lenin att ”förmågan att använda parlamentarismen har visat sig vara ett tecken... på hela den socialistiska rörelsens exemplariska organisering...”⁴⁶ Och även om han talade om Dumans ”blygsamma betydelse”,⁴⁷ så ansåg han det nödvändigt att våldsamt bekämpa alla som helt enkelt uppmanade till bojkott av denna institution.

Vilken var Dumans ”betydelse”? Lenins tankar om denna fråga var samma som vid den tiden allmänt uttrycktes inom de västeuropeiska socialistpartiernas vänsterflyglar. Socialisternas arbete i parlamentet skulle först och främst fungera som en utvidgning av partiets agitation bland arbetarna: man skulle helt och fullt utnyttja alla möjligheter till socialistisk propaganda både från Dumans talarstol och under valkampanjerna. Lenin deklarerade att ”dessa platser [i Duman] är bara viktiga pga och i den mån de kan hjälpa till att utveckla massornas politiska medvetande”,⁴⁸ och förklarade att det ”[s]ocialdemokratiska partiet vill utnyttja valen för att åter och åter *driva* massorna att tänka på revolutionens nödvändighet...”⁴⁹ Uppgiften bestod med andra ord av att delta i de parlamentariska institutionerna enbart för att avslöja parlamentarismen. ”Vi bolsjevikerna åter, om vi garanterade något så var det endast det, att duman är kontrarevolutionens avföda och att inte det ringaste gott kan väntas av den.”⁵⁰

Lenin underströk att den socialdemokratiska gruppens ”grundläggande funktion” i Duman skulle vara ”arbetet med kritik, propaganda, agitation och organisering”, och tillade att ”detta, och inte omedelbara ’lagstiftande’ mål, bör vara syftet med de propositioner som den socialdemokratiska gruppen lägger fram i Duman...”⁵¹ Han förväntade sig alltså inget från Duman själv, och när mensjevikerna i juni 1906 uppmanade proletariats i St Petersburg att demonstrera till stöd för den i samband med att dess möte öppnades, och organisera en solidaritetsstrejk för denna tilldragelse, så protesterade den bolsjevikiska pressen och uppmanade arbetarna att inte lämna arbetet.⁵²

Dessutom, även om Lenin ansåg det möjligt och eftersträvarsvärt att använda Duman för att utvidga partiets revolutionära arbete, så kunde det bara göras på två villkor: att de socialistiska deputerade skyddas från påverkan från sina borgerliga parlamentariska kollegor (alltså att alla överenskommelser mellan socialdemokrater och konstitutionella demokrater måste vara förbjudna), och som en naturlig följd av detta, att de socialistiska deputerade skulle ha minimalt manöverutrymme. Dessa medlemmar från den proletära organisationen utförde en uppgift på ett område som var dem helt främmande, och löpte stor risk att hamna under påverkan från det borgerliga samhället och

⁴⁴ Lenin, *CW*, bd 10, s 218.

⁴⁵ *Ibid*, bd 13, s 129.

⁴⁶ *Ibid*, bd 16, s 35.

⁴⁷ *Ibid*, bd 11, s 145. [*SSIU*, bd 6, s 136.]

⁴⁸ *Ibid*, bd 11, s 416.

⁴⁹ *Ibid*, bd 18, s 384. [*SSIU*, bd 7, s 223.]

⁵⁰ *Ibid*, bd 13, s 42. [*SSIU*, bd 6, s 164.]

⁵¹ *Ibid*, bd 12, s 141. Ändå uppvisade Lenin en viss flexibilitet på detta område, och tillät 1913 de bolsjevikiska deputerade att rösta för förslag eller propositioner som bidrog till att förbättra arbetarklassens villkor. (*Ibid*, bd 19, s 424.)

⁵² Martov, s 195-96.

till och med förledas av det.

Det var därför Lenin gick mot mensjevikerna när dessa ville arrangera gemensamma möten mellan de konstitutionella demokraterna och de socialdemokratiska deputerade.⁵³ Han protesterade energiskt när de mensjevikiska deputerade beslöt sig för att rösta på de konstitutionella demokraternas kandidat till Dumans presidium.⁵⁴ Medan mensjevikerna närhelst det var möjligt sökte bilda valallianser med de konstitutionella demokraterna, så ansåg Lenin att sådana förbund bara kunde slutas i exceptionella fall. När kampen mot högerens kandidater gjorde det omöjligt att klara sig utan en valallians, så skulle den enligt Lenin bara genomföras med de partier som representerade småbönderna. I en del fall var han till och med för att gå in i ett block med dessa grupper *mot* de liberala kandidaterna, för att hindra liberalerna från att väljas.⁵⁵

Då återstod frågan om vilken status den socialistiska gruppen i Duman skulle få. Det var en viktig fråga, ty överallt i Europa protesterade vänsterminoriteten i de socialistiska partierna mot de socialdemokratiska parlamentarikernas ökande oberoende och politiska vikt, i vilket de inte utan anledning såg de första symptomen på en anpassning till den borgerliga demokratis institutioner. Ur denna synvinkel var debatten mellan bolsjevikerna och mensjevikerna en återspeglning av kampen mellan höger och vänster inom arbetarrörelsen i sin helhet. Lenin var medveten om denna fara och stödde, mot mensjevikernas uppfattning, en motion som gick igenom vid kongressen i London 1907, och som föreskrev att partiets centralkommitté fick makt att ge ”direktiv” till Duma-gruppen.⁵⁶ Konflikten mellan mensjevikerna och bolsjevikerna fick alltså en ny dimension. Mellan 1906 och 1914 kämpade Lenin envist för att säkerställa att parlamentsgruppen skulle underställas partiets stränga kontroll, och rättfärdigade sin inställning med att ”det proletära partiets mål inte är att få till stånd uppgörelser eller att köpslå med överheten... utan att på alla sätt utveckla arbetarmassornas klassmedvetande, socialistiska klartänkthet, revolutionära beslutsamhet och allsidiga organisering. Varje steg i Duma-gruppens aktivitet måste tjäna detta grundläggande mål.”⁵⁷

Bolsjevikerna och mensjevikerna drabbade ofta samman i denna fråga. 1908 antog den av mensjevikerna dominerade parlamentsgruppen en resolution där de konstituerade sig som ett självständigt organ i partiet. Centralkommittén, som dominerades av bolsjevikerna, svarade med att anta ett beslut som ställde parlamentsgruppen under partiets auktoritet.⁵⁸ Men partiets svaghet vid denna tidpunkt gav de socialistiska deputerade ett avsevärt manöverutrymme. Lenin accepterade aldrig denna situation: medan hans mensjevikiska motståndare välkomnade den, och ofta betraktade den som ett sätt att legalisera den socialdemokratiska organisationen i Ryssland, så förkunnade Lenin att ”de revolutionära socialdemokraterna i Europa har mycket starka skäl för att kräva denna *tredubbla* kontroll över sina medlemmar i parlamentet.”⁵⁹ När Lenin under de sista åren innan kriget, under de omständigheter som hade uppstått genom den fullständiga brytningen mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, till sist befann sig i en position där han kunde få fullständig makt över sina anhängare i Duman, så var det han som, för att göra kontrollen ännu effektivare, skrev de flesta av deras tal.⁶⁰ På så sätt försökte Lenin så gott det gick avstyra den påverkan som gör att ett revolutionärt parti under perioder av relativ samhällsfred riskerar att trubba av sin kampvilja och vända ryggen åt revolutionen.

⁵³ *Ibid.*, s 212.

⁵⁴ Lenin, *CW*, bd 12, s 162.

⁵⁵ *Ibid.*, bd 11 s 23, 310-11, 312 [*SSIU*, bd 6 s 147-49.], bd 17, s 469, 490.

⁵⁶ *Ibid.*, bd 12, not 183.

⁵⁷ *Ibid.*, bd 15, s 439-40.

⁵⁸ Schapiro, *Communist Party*, s 103.

⁵⁹ Lenin, *CW*, bd 10, s 304.

⁶⁰ Ulam, s 388. Wolfe, s 546-47. Pospelov, s 204.

Borgerlig och proletär revolution

Lenins främsta bidrag till socialismen före 1917 var att han smidde fram revolutionens verktyg. Han kunde dock inte nöja sig med att utarbeta partiteorin och försöka sätta den i verket. Det återstod också den inte mindre nödvändiga uppgiften att arbeta fram en revolutionär strategi. Även om Lenin skulle ha föredragit att förbise denna uppgift, så blev han av händelserna 1905 tvingad att genomföra den.

På detta område hade bolsjevikerna och mensjevikerna bara begränsad hjälp av sina teoretiska grunder. Marxismen hade lärt dem vilken roll arbetarklassen skulle spela vid störtandet av kapitalismen, och hade försett dem med lite ytterligare fingervisning om socialdemokratins organisatoriska och skolande funktion, behovet av politiska allianser under den borgerliga demokratin och upprättandet av proletariatets diktatur för att genomföra övergången från kapitalismen. Den hade också lärt dem att den socialistiska revolutionen måste föregås av en borgerlig revolution, och att den socialistiska revolutionen bara kunde förberedas på basis av en liberal demokrati och en kapitalistisk industriell utveckling. Dessa allmänna riktlinjer måste anpassas till de förhållanden som rådde i Ryssland. Marx var själv så medveten om vilka svårigheter det innebar, att han i ett brev som han skrev 1881, och som var ämnat till Vera Zasulitj, gick så långt att han skrev att en del av de utvecklingsscheman som fanns skisserade i *Kapitalet* inte gick att tillämpa i Ryssland, eftersom det ryska samhället fortfarande innehöll byakommuner, vars framtid Marx inte vågade sia om.⁶¹

Lenin insåg att en anpassning av marxismen krävde en betydande teoretisk kraftansträngning. Denna insats ledde från hans sida till ett nyskapande strategiskt begrepp, som presenterades i en tjock pamflett som gavs ut i början av sommaren 1905, med titeln: *Socialdemokratins två taktiska linjer i den demokratiska revolutionen*, och i en rad tal, rapporter och artiklar under samma period.

På en punkt var Lenin helt överens med mensjevikerna. Han ansåg att "[m]arxisterna är absolut övertygade om den ryska revolutionens borgerliga karaktär." Och han förklarade vad det innebar:

Det innebär, att de demokratiska omdaningar av det politiska systemet och de sociala och ekonomiska omdaningar, som blivit nödvändiga för Ryssland, i och för sig inte alls betyder att kapitalismen undergrävs, att bourgeoisins herravälde undergrävs, utan att det tvärtom för första gången verkligen kommer att röja väg för en bred och snabb, europeisk och inte asiatisk, utveckling av kapitalismen, att de för första gången kommer att möjliggöra bourgeoisins herravälde som klass.⁶²

Men det var det enda Lenin och mensjevikerna var överens om. De senare ansåg logiskt nog att en borgerlig revolution skulle ledas av borgarklassen själv, och att arbetarklassen bara skulle ha en stödande roll. Det var hursomhelst uteslutet, ansåg Martov, att arbetarklassen skulle utnyttja den revolutionära krisen för att själv gripa makten. Det fanns, enligt honom, bara ett undantag till denna regel: i händelse av att de borgerliga partierna efter att ha störtat självhärskardömet, skulle falla sönder och riskera allt de hade erövrat, då vore det proletariatets plikt att ta den försumliga borgarklassens plats. Martov erinrade om Pariskommunen, och ansåg att en sådan utveckling måste leda till katastrof. Men han tillade:

Endast i ett fall måste socialdemokratien av eget initiativ inrikta sina ansträngningar på att överta makten och så länge som möjligt behålla den i sina händer... I detta fall kan den ryska revolutionens begränsade historiska ram betydligt utvidgas, och det blir möjligt att beträda de socialistiska omdaningarnas väg.⁶³

Bortsett från denna hypotetiska möjlighet skulle socialdemokraterna begränsa sig till den uppdelning av uppgifter och funktioner som den marxistiska logiken verkade föreskriva – borgerlig makt till de borgerliga partierna, proletär opposition till proletariatets representanter.

⁶¹ Carr, del 2, s 433-40.

⁶² Lenin, *VV10*, bd 3, s 64-65.

⁶³ *Ibid*, bd 3, s 99. Getzler, s 102.

Men denna logik var mer formell än historisk och sociologisk. Ty även om industriproletariatet förvisso var alltför svagt för att ensamt upprätta socialismen i Ryssland, så utgjorde inte heller den liberala borgarklassen en samhälllig och politisk kraft som kunde spela den avgörande roll som Martov förväntade av den. Orsaken till det var enkel: stadsekonomin hade en mycket liten plats i landets liv. Den överväldigande majoriteten av Rysslands befolkning fanns inte i städerna utan var utspridd på landsbygden.⁶⁴ Till och med nu när den gamla samhällsordningen närmade sig sitt slut, var borgarklassens numerära svaghet slående. Det fanns en enorm avgrund mellan det mycket smala sociala överskiktet och den stora majoriteten av folket. Den ryska borgarklassens underordning under staten stod i klar motsättning till det stora oberoende som ”medelklasserna” åtnjöt i väst. Att tilldela en så blodfattig klass den historiska funktion som hade fyllts av borgarklassen i väst, var att grunda sina strategiska planer på en felaktig jämförelse. Lenin hade rätt när han förkunnade att ”kadeterna [konstitutionella demokraterna] kan inte leda revolutionen framåt, ty de saknar uppbackning av en enad och verkligt revolutionär klass.”⁶⁵

Hur skulle man lösa detta synbarligen olösliga problem, nämligen att genomföra en *borgerlig* revolution i ett land där borgarklassen innehade en ställning som i bästa fall var en andrahandsroll? Hur kunde man förvänta sig att denna klass skulle kunna föra en energisk kamp mot enväldet, när den stod närmare detta än proletariatet? Lenins svar på denna dubbla fråga bestod av två delar: han drog en skiljelinje mellan å ena sidan den övre och mellanbourgeoisin, och å den andra småbourgeoisin, och tillskrev bara den sistnämnda några demokratiska strävanden; och istället för tanken på ett förbund mellan borgarklassen och proletariatet i städerna, förde han fram tanken på ett förbund mellan det senare och den stora massan av fattigbönder. En sådan uppfattning avvek utan tvekan från det klassiska marxistiska schemat, vilket Martov inte missade att påpeka. Lenins svar var att även om böndernas småborgerliga natur givetvis skulle utgöra ett hinder för förbundet mellan dem och proletariatet när uppgiften handlade om att bygga socialismen, så gällde inte detta när bara en borgerlig revolution stod på dagordningen.⁶⁶

Lenin betonade de faktorer som möjliggjorde ett block mellan arbetarna och bönderna. De senare, förklarade han, hade all anledning att stöda ett demokratiskt program, eftersom de utgjorde majoriteten i nationen.⁶⁷ De önskade inget annat än att avskaffa resterna av feodalism. Ryssland befann sig i ett läge liknande Frankrike 1789, men där proletariatet i städerna tog borgarklassens plats. Medan mensjevikerna ansåg bönderna vara ”fullständigt oorganiserade och fruktansvärt okunniga”,⁶⁸ satte Lenin sitt hopp till bondeklassens politiska uppvaknande. Revolutionen 1905 hade gjort det möjligt med ett första närmande mellan de revolutionära arbetarna och bönderna. Det är sant att armén, vilket var detsamma som bönderna, hade bidragit till att slå ner upproret, men oron på landsbygden hade överraskat myndigheterna, och bolsjevikerna hade gjort sina första försök att föra ut sin propaganda i denna miljö. 1906 hade Lenin ansett att behovet av ett nära förbund mellan den revolutionära rörelsen i städerna och den på landsbygden var så oeftergivligt, att han ansåg att organiseringen av en ny resning var beroende av att man först hade slutit en överenskommelse mellan arbetarnas kampavdelningar och liknande grupper bland bönderna.⁶⁹ Under den revolutionära krisen hade en regeringstidning ansett sig kunna lugna sina läsare med att ”muzjiken kommer att hjälpa oss”.⁷⁰ Denna förhoppning visade sig stämma. Men den gamla regimen hade bara fått en respit. Grunden var lagd för ett förbund, som 1917 skulle innebära tsarismens dödsdom.

Men så tidigt som 1905 hade Lenin sagt att den ryska revolutionen, trots att den var borgerligt

⁶⁴ 1913 utgjorde städer med mer än 100.000 invånare bara 6% av Rysslands totala befolkning.

⁶⁵ Lenin, *CW*, bd 10, s 221.

⁶⁶ *Ibid*, bd 12, s 464-65.

⁶⁷ Lenin, *VVIO*, bd 3, s 116-17.

⁶⁸ Den mensjevikiska tidningen *Nasje Djelo*, citerad i Lenin, *CW*, bd 11, s 249.

⁶⁹ *Ibid*, bd 11, s 91-92.

⁷⁰ Citerat i *Ibid*, bd 13, s 118.

demokratisk till sin karaktär, skulle startas av proletariatet, den enda klass som ”är i stånd att föra en avgörande kamp för fullständig frihet, för republiken...”, och han hade tillagt att ”[p]roletariatet kan ställa sig i spetsen för det samlade folket därigenom att det drar bönderna över på sin sida...”⁷¹ Tillsammans skulle de två klasserna inrätta ”proletariatets och böndernas revolutionära demokratiska diktatur”,⁷² en förändrad version av den marxistiska formuleringen ”proletariatets diktatur”.

Även på denna punkt stod Lenin i motsättning till mensjevikerna, som tänkte sig att efter den liberala borgarklassens seger bli en opposition till den, en opposition som utan tvivel skulle vara energisk men ändå acceptera den borgerliga samhällsordningen. De ville inte tänka sig att arbetarklassens representanter skulle sitta med i en provisorisk regering, och upprepade i denna fråga den ”ministerfientliga” inställning som fanns hos den socialistiska rörelsens vänster i Västeuropa. Lenin sopade dessa dogmatiska skrupler åt sidan, och menade att det revolutionära arbetarpartiets plats var i en revolutionär regering. Mensjevikerna hävdade att de socialistiska ministrarna antingen skulle bli tvungna att kompromettera sig själva genom att förbindas med en borgerlig politik, eller börja införa en socialistisk samhällsordning, och på så sätt slå in på en äventyrlig väg. Lenin avvisade detta argument. ”Enskilda socialdemokrater, benägna att ge efter för spontanitet”,⁷³ kanske skulle kunna falla för en sådan frestelse, men partiledningen skulle vägra att rusa före de möjligheter som fanns för ögonblicket, och skulle kunna hålla huvudet kallt och klart upprätthålla skiljelinjen mellan den demokratiska och den socialistiska revolutionen. Det gick hursomhelst inte att sätta någon tillit till borgarklassen: en provisorisk regering skulle bara bli revolutionär om det organiserade proletariatet deltog i den.

Den provisoriska regeringen skulle bli den verkställande delen av *proletariatets och böndernas revolutionära demokratiska diktatur*. Lenins uppfattningar var djärva i två avseenden. För första gången föreslog en marxist i praktiken att bönderna kunde delta i utövningen av revolutionär makt:⁷⁴ och för första gången vågade sig denna marxist på att ge några fingervisningar om den konkreta innebörden i begreppet proletariatets diktatur, som Marx och Engels bara hade skisserat i grova drag, och om vilken deras lärjungar föredrog att hålla tyst. Dessa fingervisningar var till en början mycket diffusa. Efter att ha slagit fast, att en av de uppgifter som folket skulle tvingas genomföra var ”att 'tillsammans avvärja' de oundvikliga desperata försöken att återupprätta det avsatta självhärskardömet”, fortsatte Lenin med att säga, att ”under en revolutionär epok är detta 'avvärjande tillsammans' i själva verket proletariatets och böndernas revolutionära demokratiska diktatur”.⁷⁵ Han var knappast tydligare i sin pamflett *Socialdemokratins två taktiska linjer i den demokratiska revolutionen*, där han nöjde sig med att säga att denna diktatur skulle innebära ”revolutionens avgörande seger över tsarismen”.⁷⁶

Inte förrän i mars 1906 kan vi i Lenins skrifter återfinna en beskrivning av den diktatur han förespråkade. Med hjälp av en saklig metod erinrade han om de omständigheter som hade lett till sovjeternas uppkomst. De hade ”upprättats enbart av folkets *revolutionära* delar: de bildades oberoende av alla lagar och förordningar, på ett helt revolutionärt sätt, som ett resultat av folkets inneboende begåvning...” Lenin tillade att sovjeterna ”trots sin till sammansättning och aktivitet utvecklade, formlösa och vaga karaktär, verkligen [var] *maktorgan*.” Och han förklarade att ”de fungerade exempelvis som en regering när de övertog tryckerier (i St Petersburg) och arresterade

⁷¹ *Ibid.*, bd 8, s 539. [*SSIU*, bd 6, s 28.]

⁷² *Ibid.*, bd 8, s 384-85.

⁷³ Lenin, *VV10*, bd 3, s 15.

⁷⁴ Tanken på ett förbund mellan det revolutionära proletariatet och bönderna i Frankrike saknades inte helt i Marx tänkande. Han anspelar kort på denna möjlighet i *Louis Bonapartes Adertonde Brumaire*, där han säger att de franska bönderna ”alltså [finner] sina naturliga bundsförvanter och ledare i *stadsproletariatet*, vars uppgift det är att omstörta den borgerliga ordningen.” (Kapitel VII.)

⁷⁵ Lenin, *CW*, bd 8, s 465.

⁷⁶ Lenin, *VV10*, bd 3, s 72.

polistjänstemän som hindrade det revolutionära folket att utöva sina rättigheter... De konfiskerade den gamla regeringens tillgångar...⁷⁷ Dessa ”maktorgan... utgjorde fröet till en diktatur, ty de erkände *ingen* annan makt, *inga* lagar och *inga* normer...”⁷⁸ Lenin snuddade här vid ett argument som han skulle utveckla mer ingående i *Staten och revolutionen*, och visade att denna diktatoriska makt också var demokratisk. ”Den nya makten” var verkligen ”den överväldigande majoritetens diktatur”, och den ”vidmakthöll sig och kunde bara vidmakthålla sig bara genom att den åtnjöt de breda massornas förtroende, bara genom att den på friast, bredast och mest beslutsamt sätt engagerade hela massan i regeringens uppgifter.”⁷⁹ Precis som när Engels beskrev Pariskommunen som ”proletariatets diktatur”⁸⁰, använde Lenin en rent empirisk metod där det krävdes ett särskilt noggrant tänkande. Historien skulle visa hur otillräcklig en sådan metod är.⁸¹

Det var inte heller den enda svaga punkten i Lenins strategiska tänkande. Han drog en skarp skiljelinje mellan den borgerliga och den socialistiska revolutionen. Bara den förra, sa han, var möjlig i Ryssland. Den skulle inrätta en *borgerlig* demokrati detta land. Men hur skulle denna tankegång förlikas med hans övertygelse om att makten under detta system i teorin inte skulle finna sig i borgarklassens utan de folkliga klassernas, arbetarnas och böndernas, händer, som var i förbund *mot* borgarklassen? Lenin förbisåg inte denna svårighet, och förklarade att den ryska revolutionen ”till sitt samhällelig-ekonomiska innehåll är borgerlig”.⁸² Skulle man av det dra slutsatsen att revolutionen skulle vara *borgerlig* i dessa två avseenden, men ändå *anti-borgerlig* på ett politiskt plan? Och vidare, om revolutionen främst skulle segra tack vare industriproletariatets ansträngningar, uppoffringar och energi, kunde man då förvänta sig att dessa skulle inrätta och respektera en regim som ekonomiskt och samhälleligt var borgerlig – med andra ord kapitalistisk? Gick det att tänka sig en borgerlig revolution som skulle segra främst tack vare arbetarklassen, med tanke på, som Lenin själv skrev, denna revolution skulle anta en ”form som främst är fördelaktig för storkapitalisten, finansmagnaten och den 'upplyste' godsägaren”?⁸³ För att förklara detta problem kan vi ställa upp två hypoteser.⁸⁴ Antingen märkte inte Lenin motsättningen och den brist som fanns i den formel han förde fram – vilket verkar osannolikt: eller så är motsättningen bara skenbar. I det senare fallet skulle motsättningen kunna övervinnas med hjälp av den disciplin som det revolutionära partiet ålägger proletariatet. Om arbetarna brådstörtat skulle rusa framåt och frestas att, efter att ha störtat självhärskardömet, fortsätta framåt och upprätta socialismen, då skulle deras parti, som är mindre benäget att förivra sig, mindre drabbat av *spontanitet*, och som vägleds av ett skarpt, oeftergivligt socialistiskt medvetande, kunna leda dem tillbaka till en mer korrekt bedömning av vad som var möjligt och vad som inte var det – och genomdriva vad Trotskij inte utan ironi kallade en ”skenbart marxistisk asketism”.⁸⁵ Men skulle inte en sådan disciplinär makt innebära en fara för att den demokratiska diktaturen förvandlades till partiets diktatur över demokratin? Den hängde förvisso samman med uppfattningen om en politisk organisation som skulle vägleda och leda proletariatet, och ha en hård kontroll över det.

Slutligen tog denna skarpa skiljelinje mellan den borgerliga och den socialistiska revolutionen inte hänsyn till revolutionens dynamik. Gick det verkligen att begränsa proletariatets revolutionära

⁷⁷ Lenin, *CW*, bd 10, s 243.

⁷⁸ *Ibid*, bd 10, s 244.

⁷⁹ *Ibid*, bd 10, s 244-45.

⁸⁰ I Engels inledning till *Pariskommunen*.

⁸¹ Det är värt att notera att Marx var mycket mer försiktig än både Engels och Lenin i denna fråga. Trots sina hyllningar till Kommunen (i *Pariskommunen*) avstod han från att likställa den med proletariatets diktatur. Se hans brev från 22 februari 1881 till Domela-Nieuwenhuis (i Marx/Engels, *Selected Correspondence*, s 410.)

⁸² Lenin, *VV10*, bd 3, s 65.

⁸³ *Ibid*, bd 3, s 65.

⁸⁴ John Plamenatz har föreslagit en tredje hypotes. Han tillskriver helt enkelt denna motsättning till ”galenskap” från Lenins sida! (Plamenatz, s 231.) Jag tänker inte diskutera denna åsikt, utan föredrar att söka en allvarlig förklaring på ett allvarligt problem.

⁸⁵ Trotskij, *1905*, s 315. [Sidhänv. gäller engelsk upplaga. På MIA-versionen är det på s 156]

möjligheter och mål i ett speciellt land genom att hänvisa till utvecklingsnivån på landets nationella ekonomi, som om de nationella ekonomierna under imperialismens tidsålder utgjorde självständiga system? Hursomhelst vidhöll mensjevnikerna ända fram till sitt slutgiltiga nederlag den ortodoxa marxismen: medan Lenin, även om han upprätthöll marxismens giltighet, som vi ska se var förmögen till både större flexibilitet och djärvhet.

Lenin och den permanenta revolutionen (I)

Utan att överge sin övergripande uppfattning, tog Lenin hänsyn till det faktum att den klassiska marxismens tankar om revolutionär strategi inte räckte för att lösa den viktigaste frågan, nämligen övergången från en borgerlig till en socialistisk revolution. Ända fram till 1905 hade han nöjt sig med att skilja de två revolutionerna åt med en historisk period av obestämd längd, som helt och hållet skulle användas för den tvåfaldiga utvecklingen av kapitalismen och dess motsats – av borgarklassen och proletariatet. Men så fort klasskampen gick in i en period av intensiv jäsning, förlorade entydiga formler sin klarhet och de dogmatiska gränslinjerna sin skärpa. Året 1905 gjorde frågan om den borgerliga revolutionens övergång i den socialistiska överhängande. Ingen såg detta så klart som Trotskij. Av alla framstående socialister i Ryssland var han 1905 den ende som var situationen vuxen, och som driven av sin längtan efter handling kastade sig ut i tumultet och blev massornas ledare och talesman. Det var bara en kort period, men den kom att göra ett mycket starkt intryck på honom och kom att prägla honom politiskt och intellektuellt.

Några få veckor efter sin arrestering, medan han väntade på att rättegången skulle börja, skrev Trotskij i fängelset i Petersburg en rad uppsatser, varav en, *Resultat och framtidsutsikter*, innehåller en grov skiss av hans berömda teori. Här deklarerade han att ”dagen och tidpunkten när makten övergår i proletariatets händer beror inte direkt på produktivkrafternas utvecklingsnivå utan på relationerna i klasskampen, på den internationella situationen och slutligen på ett antal subjektiva faktorer: arbetarnas traditioner, initiativförmåga och beredvillighet att kämpa.”⁸⁶ Han sa också, att ”hävda att proletariatets diktatur på något sätt skulle vara automatiskt beroende av ett lands tekniska utveckling och resurser är en fördom hos den 'ekonomiska' materialismen, förenklad till en absurditet”, och drog slutsatsen att “[d]et är möjligt för arbetarna att komma till makten i ett ekonomiskt efterblivet land tidigare än i ett utvecklat land.”⁸⁷ Men det segerrika proletariatet kunde inte förbli ensamt. Det måste utvidga revolutionens grundvalar, söka efter bundsförvanter, speciellt bland bönderna, även om det själv måste vara ”*dominerande och ledande*” i detta förbund – ”hegemonin måste tillhöra arbetarklassen.”⁸⁸ Det var inte bara borgarklassens svaghet som gjorde att Trotskij ansåg detta vara möjligt, utan också därför att ”det militanta proletariatet [trots sitt begränsade antal] ingenstädes fått sådan betydelse som i Ryssland.”⁸⁹

Precis som Lenin, och i motsättning till mensjevnikerna, förespråkade Trotskij en offensiv strategi och en djärv och kraftfull uppfattning om revolutionen, där proletariatet skulle vara drivkraften. Men medan Lenin förde fram tanken på en ”revolutionär och demokratisk diktatur” där arbetarna och bönderna skulle föras samman, och åtminstone indirekt framställdes som mer eller mindre likvärdiga parter,⁹⁰ så tänkte sig Trotskij att proletariatet skulle dra bönderna efter sig. Dessutom var stödet från bönderna ingen förutsättning för revolutionära handlingar: bönderna skulle *följa efter* proletariatets revolutionära rörelse vid en tidpunkt då de fortfarande inte hade någon egen politisk organisation. Det var därför Trotskij avvisade Lenins formel ”proletariatets och böndernas

⁸⁶ Trotskij, *Resultat och framtidsutsikter*

⁸⁷ *Ibid.*

⁸⁸ *Ibid.*

⁸⁹ *Ibid.*

⁹⁰ ”Mer eller mindre” eftersom Lenin förstod att det uttryckligen skulle vara proletariatet som skulle ställa sig i ledningen för hela folket.

diktatur”, som han ansåg vara ”omöjlig att realisera – åtminstone i direkt betydelse.”⁹¹

Vilken funktion skulle den revolutionära makten ha? Enligt Lenin skulle den huvudsakligen upprätta en borgerlig demokrati och underlätta den kapitalistiska utvecklingen. Trotskijs däremot, ansåg att ”[d]et vore höjden av utopism att tro att proletariatet efter att ha blivit politiskt dominerande genom den borgerliga revolutionens inre mekanism, skulle kunna – även om det skulle önska det – begränsa sin uppgift till upprättandet av republikanskt-demokratiska villkor för bourgeoisins sociala dominans.”⁹² Den ekonomiska situationen skulle oundvikligen leda till en sammandrabbning mellan borgarklassen och proletariatet, och den av proletariatet erövrade statsmakten skulle tvingas ta ställning mot arbetsgivarna, och därmed tvingas genomföra nationaliseringar. Men denna socialistiska politik ”kommer att stöta på politiska hinder mycket snabbare än den kommer att snubbla över landets tekniska efterblivenhet.”⁹³ Speciellt två saker i det socialistiska programmet skulle stöta på motstånd från bönderna, nämligen kollektivisering och internationalism: och den på så sätt uppkomna konflikten kunde bara leda till proletariatets seger om det skulle få ”direkt statsstöd” från det europeiska proletariatet. Trotskij tillade: ”det [kan] inte heller råda någon tvekan om att en socialistisk revolution i Västerlandet kommer att möjliggöra för oss att direkt förvandla arbetarklassens temporära dominans till en socialistisk diktatur.”⁹⁴ I en artikel som publicerades 1909 återvände han till denna tanke, och förkunnade: ”Det finns ingen utväg från denna motsättning inom den nationella revolutionens ramar. Arbetarregeringen kommer ända från början att ställas inför uppgiften att förena sina krafter med det socialistiska proletariatet i Västeuropa.”⁹⁵

I en kommentar till dessa teorier 1909, hävdade Lenin att ”Trotskijs främsta misstag är att han bortser från revolutionens borgerliga karaktär och inte har något klart begrepp om denna revolutions övergång i den socialistiska revolutionen.”⁹⁶ Ska vi se detta uttalande som en bevis på att Lenin förkastade teorin om den permanenta revolutionen? Enligt officiella sovjetiska uttolkare av Lenins tänkande kan det i alla fall inte finnas någon tvekan om detta. Men frågan är alltför viktig för att viftas undan med hjälp av detta enda mycket korta citat.

Det första vi bör notera är den återhållsamma tonen i Lenins kritik av Trotskijs revolutionära strategi: denna återhållsamhet är alltför ovanlig i den tidens polemik mellan oktoberrevolutionens framtida ledare för att den inte ska vara av betydelse. Under diskussionerna vid Londonkongressen 1907 deklarerade Lenin i en kommentar till Trotskijs teorier om den liberala borgarklassens roll, att ”Trotskij har kommit närmare våra uppfattningar”.⁹⁷ Förvisso tillade han genast, att ”frånsett frågan om den 'oavbrutna revolutionen', är vi här eniga på grundläggande punkter i frågan om inställningen till borgerliga partier”. Men Lenins hänvisning till teorin om den permanenta revolutionen var så kort – en anspelning snarare än en kritik – att det finns god anledning att tro Isaac Deutscher när han skriver att ”det tycks klarlagt” att Lenin faktiskt inte läste Trotskijs *Resultat och framtidsutsikter* förrän 1919, och att han dessförinnan bara hade delvis och indirekt kunskap om den.⁹⁸ Till detta kan man tillägga ett uttalande i det brev som bolsjevikledaren Joffe skrev till Trotskij innan

⁹¹ *Resultat och framtidsutsikter*

⁹² *Ibid.*

⁹³ *Ibid.*

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ Trotskij, 1905.

I samband med att Ryssland upphörde att vara enbart ett fäste för kontrarevolutionen, och den revolutionära rörelsen väckte deras förhoppningar, hade Marx och Engels anat möjligheten av att Ryssland skulle kunna bli socialistiskt utan att gå igenom något skede av kapitalism och borgerlig makt. De övervägde då tanken att Ryssland skulle kunna ”hoppa över” kapitalismen genom att modernisera den traditionella byakommunen. De knöt denna möjliga utveckling till den socialistiska revolutionens utbrott i Västeuropa – ytterligare ett exempel på de nära banden mellan Trotskijs teori och de marxistiska grundarnas uppfattningar (se Carr, del 2, s 433-36.)

⁹⁶ Lenin, *CW*, bd 15, s 371.

⁹⁷ *Ibid.*, bd 12, s 470.

⁹⁸ *Den väpnade profeten*

han begick självmord i november 1927: ”jag har ofta sagt dig att jag med mina egna öron hört Lenin erkänna att det inte var han utan du som hade rätt 1905. Inför döden ljuger man inte, och jag upprepar det för dig nu.”⁹⁹

Allt detta betyder ändå mindre än de tankar som Lenin själv utvecklade under revolutionen 1905, och vilka utgör en förändring av hans övergripande uppfattning om två klart åtskilda revolutioner. Denna förändring är ibland så uttalad att man kan återfinna halv-”trotskistiska” åsikter i Lenins skrifter från denna tid. I en anspelning på den marxistiska tesen om revolutionens borgerliga och socialistiska faser, förkunnade Lenin på våren 1905: ”Men om vi tolkar detta riktiga marxistiska schema med tre stadier som att det skulle innebära att vi på förhand, *innan uppstigningen börjar*, måste mäta upp en mycket blygsam del, låt oss säga inte mer än ett steg, om vi för att följa detta schema och innan uppstigningen börjar, skulle försöka 'skissera en handlingsplan för den revolutionära epoken', så skulle vi vara experter på kälkborgerlighet.”¹⁰⁰

Vad hade det blivit av Lenins teori om övergången från den borgerliga till den socialistiska revolutionen? I *Två taktiker* hade han antytt att övergångsperioden kunde bli kort, och att partiets inställning skulle vara sådan att den aktivt gynnade övergången, och hela dess politik vara inriktad på att förbereda den. I en fortsättning på denna analys hade han i samma arbete tillagt, att det inte fanns något verkligt brott i kontinuiteten mellan revolutionens borgerliga och socialistiska faser: ”Den nuvarande revolutionens fullständiga seger kommer att bli slutet på den demokratiska omvälvningen och början till en beslutsam kamp för en socialistisk omvälvning.”¹⁰¹ Några få månader senare beskrev han (i en text som inte publicerades förrän 1936) tänkbara framtida utvecklingsvägar och skiljde där mellan olika stadier i revolutionens tillväxt. Han slog fast att den period där borgarklassen, som hade blivit konservativ, började inta en öppet fientlig hållning till revolutionen skulle följas av en period där:

På grund av det... uppkomna läget växer och blossar en ny kris och en ny kamp upp, varvid proletariatet kämpar för bevarandet av de demokratiska erövringarna till fördel för den socialistiska revolutionen. Denna kamp vore nästan hopplös för det ryska proletariatet ensamt, och dess nederlag vore lika oundvikligt som det tyska revolutionära partiets nederlag 1849-50, eller som det franska proletariatets nederlag 1871, *om* inte det *europiska socialistiska proletariatet* komme det ryska proletariatet till hjälp.

Han drog slutsatsen: ”Under sådana omständigheter kan Rysslands proletariat vinna en andra seger. Saken är inte längre hopplös. Den andra segern blir *den socialistiska omvälvningen i Europa*.”¹⁰² Eftersom han verkar ha tänkt sig att de olika perioderna skulle följa varandra i ganska snabb takt, och än mer eftersom de förefaller vara delar i en sammanhängande process, så var detta schema mycket likt det som Trotskij hade utarbetat.

I en uppenbarligen inte särskilt viktig artikel från september 1905, skrev Lenin denna typiskt ”trotskistiska” mening: ”från den demokratiska revolutionen skall vi omedelbart övergå till den socialistiska revolutionen, just i den mån våra krafter, det medvetna och organiserade proletariatets krafter det medger. Vi är för en oavbruten revolution. Vi kommer inte att stanna på halva vägen.”¹⁰³

Efter proletariatets nederlag och självhärskardömetns återupprättande verkar Lenin ha övergivit de framtidsutsikter på en ”oavbruten revolution” som han anade 1905. De skulle inte återuppstå förrän 1917, och då bli dominerande i hans tänkande och segra som hans politik.

⁹⁹ Se *Adolf Joffes sista ord, brev till Trotskij*

¹⁰⁰ Lenin, CW, bd 8, s 465.

¹⁰¹ Lenin, VV10, bd 3, s 146. Vidare: ”den pågående omvälvningen [är] endast... ett första steg för oss, vilket kommer att följas av ytterligare ett... man måste ta detta första steg så fort som möjligt för att snarast ha det överståndet, tillkämpa sig republiken, skoningslöst krossa kontrarevolutionen och bereda marken för det andra steget” (*Ibid*, bd 3, s 56).

¹⁰² Lenin, CW, bd 10, s 92. [*SSIU*, bd 5, s 149.]

¹⁰³ Lenin, VV10, bd 3, s 175. Samma uttryck, ”oavbruten revolution”, använde även Trotskij (i *Resultat och framtidsutsikter*).

3. Lenin 1905

Under 1905 års revolution kan man för första gången se hur flexibelt Lenins tänkande var, hur formbara hans teorier var, och det som till sist utgjorde hans anmärkningsvärda geni som revolutionär, nämligen hans förmåga att förstå händelsernas innebörd och betydelse, att se de dialektiska möjligheter¹ som uppstår i det levande livet, och som plötsligt slår sönder alla de scheman som ansågs fastslagna en gång för alla. Sist och allra viktigast kan man se Lenins vilja och styrka att göra det mesta av massrörelsen, inte på grund av några cyniska beräkningar, utan på ett mycket mer grundläggande plan därför att han hade en djupgående revolutionär tro på folket som sina egna befriare.

För att förstå Lenins metod räcker det inte att analysera de långtgående förändringar som bolsjevismens strukturer genomgick under den första revolutionen. Man måste närma sig den historiska verkligheten mer exakt, man måste på ett noggrannare sätt analysera de ytterst dialektiska förhållandena mellan Lenin och partiet, och måste jämföra denne mans flexibilitet och djupt revolutionära kvalitéer jämfört med partiapparatens redan konservativa otymplighet och tröghet, till och med vid denna tidpunkt då den just hade upprättats.

Omvandlingen av partiets strukturer

Siffror och fakta har tillräckligt klart visat hur stora förändringar RSDAP:s strukturer, och i synnerhet dess bolsjevistikiska del, genomgick under de revolutionära händelserna 1905 och 1906. Men dessa händelser kunde inte få till stånd förändringarna utan hjälp. Lenin var en av de mest aktiva orsakerna i den omvandling som ägde rum, och det motstånd han mötte i sin organisation var våldsamt. Den kongress som bolsjevikerna höll i april 1905 blev således scenen för en sammandrabbning mellan anhängarna och motståndarna till förändring, och enligt Krupskaja förekom det en del våldsamma diskussioner.² En av de frågor som gav upphov till de allra hårdaste motsättningarna gällde om man skulle öppna den bolsjevistikiska organisationen och kommittéerna för element från arbetarklassen. När kongressdelegerade krävde att arbetarna i större antal skulle släppas in som medlemmar i lokalkommittéerna, krävde en del kadrer (de som Krupskaja kallade ”kommittémän”) att man skulle visa ”yttersta försiktighet” i denna fråga. De varnade kongressen för frestelsen att ”leka med demokrati”.³

I motsats till kommittémännen uppmanade anhängarna till förändring bolsjevikerna att ”dyka ner i de lägsta djupen”, och förkunnade sin tro på att ”en sådan samhällelig omvandling skulle hjälpa till att rensa den intrigerande atmosfären och skapa hälsosammare förhållanden mellan ledarna och gräsrotterna”. En talesman för denna ”reform”-tendens lade fram ett ändringsförslag enligt vilket centralkommittén skulle få makt att upplösa en lokalkommitté om det begärdes av två tredjedelar av medlemmarna i dess ”periferi”. Lenin stöddes detta förslag och försökte till och med ge det en ännu mer arbetarromantisk karaktär genom att föreslå att intellektuella inte skulle ingå vid beräkningen av de nödvändiga två tredjedelarna⁴ Allra mest kraftfullt agerade han i frågan om att proletarisera den ryska socialdemokratien. När en delegat sa att kriterierna för att komma med i kommittéerna var sådana att arbetarna i praktiken var uteslutna från dem, så avbröts han flera gånger på ett fientligt sätt, men Lenin applåderade högt.⁵ Inför den sekterism som en del kongressdeltagare gav uttryck för, utbrast han: ”Jag kunde knappt sitta stilla när man sa att det inte finns några arbetare som passar i kommittéerna”, och tillade: ”uppenbarligen är det något galet med partiet.”⁶ Tillsammans med

¹ Angående Lenin och dialektiken, se ”Slutord”, s 285.

² Krupskaja, s 123-24.

³ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 210.

⁴ *Ibid*, s 211.

⁵ Schwarz, s 219.

⁶ Lenin, *CW*, bd 8, s 411.

Bogdanov lade han fram ett ändringsförslag till partistadgarna, som gjorde det till en plikt att öka antalet arbetarmedlemmar i de bolsjevikiska kommittéerna. *Detta ändringsförslag röstades ner.*⁷ Enligt Krupskaja var Lenin ”inte så besviken” över detta bakslag: ”han visste att den annalkande revolutionen radikalt skulle komma att läka partiet från oförmågan att dra in arbetare i kommittéerna.”⁸ Och det var faktiskt vad som hände.

Från och med Londonkongressen 1905 fördubblade Lenin vädjandena till sina anhängare i Ryssland att utnyttja de nya omständigheterna för att utvidga partiorganisationerna. Tonen i dessa vädjanden säger en hel del om vilket motstånd han mötte. I ett brev till en bolsjevik i Petersburg i februari 1905 skriver Lenin: ”Se till att sätta oss i *direkt* kontakt med de nya styrkorna, med ungdomen, med nybildade cirklar... Hittills har inte *en enda* av St Petersburgarna (skäms!) givit oss en *enda* ny rysk kontakt... Det är en skandal, vår undergång! Tag för guds skull lärdom av mensjevikerna.”⁹

I ett brev till sina korrespondenter i Ryssland angrep han samma månad våldsamt de ryska bolsjevikledarnas konservatism och tröghet:

Ni måste se till att organisera, organisera och organisera *hundratals* cirklar, och helt förpassa till bakgrunden de vanliga, välmentade kommitté- (hierarkiska) dumheterna. Detta är krigstider. Antingen skapar ni överallt *nya*, unga, friska, energiska kamporganisationer för alla möjliga sorters revolutionärt socialdemokratiskt arbete bland alla skikt, eller så kommer ni att gå under, bärande ”kommitté”-byråkraternas gloria.¹⁰

När en del bolsjeviker åberopade principerna från *Vad bör göras?* mot dess författare,¹¹ gick han till attack mot dem, och deklarerade att ”alla dessa scheman, alla dessa organisationsplaner... ger intryck av byråkratism... Kräv inga formaliteter, och glöm för guds skull alla dessa scheman, och skicka alla 'funktioner, rättigheter och privilegier' åt helvete.”¹²

Som resultatet av en hård kamp där Lenin på flera fronter ställdes inför sina kamraters tvekan, förbehåll och farhågor (och där han lyckades skaka om dem), avskaffades verkligen en stor del av kommittémännens funktioner, rättigheter och privilegier.

Lenin, bolsjevikerna och sovjeterna

Det var inte så mycket överraskning som kännetecknade bolsjevikernas reaktion på utbrottet för 1905 års revolution som skepsis, oförmåga att förstå och ibland till och med direkt fientlighet. Det gällde speciellt i Petersburg, där sovjeten åtnjöt störst prestige och gjorde det största intrycket. Petersburgsovjeten samlade delegater som representerade 250.000 arbetare i huvudstaden. Den bildades 13 oktober 1905, dagen efter att generalstrejken hade utropats, med aktivt deltagande av ett antal mensjevikmedlemmar, som gjorde tanken på sovjeten populär bland arbetarna. I en kommentar till denna utveckling, sa Krasikov, en framstående bolsjevikisk medlem i Petersburg: ”Mensjevikerna har inlett nya intriger: de väljer en icke partiansluten Zubatov-kommitté.”¹³ Och Vojtinskij, en annan framstående bolsjevik, som redogör för detta uttalande, tillägger: ”Jag tror att nästan samtliga bolsjeviker vid denna tidpunkt delade denna syn på mensjevikernas företag.”¹⁴

Denna negativa reaktion, som bara såg sovjeten som en kommitté av ”gula” fackföreningsmedlemmar, var mer än bara ett tecken på sekterism gentemot mensjevikerna. På många sätt krockade upprättandet av sovjeterna med de leninistiska anhängarnas politiska tro. De – ”kommittémännen”

⁷ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 211.

⁸ Krupskaja, s 124.

⁹ Lenin, *CW*, bd 34, s 296.

¹⁰ *Ibid*, bd 8, s 146.

¹¹ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 210.

¹² Lenin, *CW*, bd 9, s 344-45.

¹³ Zubatov-fackföreningar bildades av polisen i syfte att motverka arbetarrörelsens utveckling.

¹⁴ Schwarz, s 175.

ännu mer än basmedlemmarna – var övertygade om organisationens förtjänster, och var lojala mot de tankar som fördes fram i *Vad bör göras?*, och var ytterst misstroga mot spontana massrörelser som inte partiet kunde kontrollera. Och de stora strejkerna 1905 var till allra största delen helt spontana.¹⁵ Bolsjevikerna, som var övertygade om att revolutionen inte hade någon chans att segra om den inte leddes bestämt av ett parti, betraktade inte denna nya institution med någon som helst sympati, en institution som inte lydde några förhållningsorder och inte genomförde några direktiv, och så dåligt motsvarade deras uppfattning om hur massorna skulle organiseras.

Mensjevikerna reagerade på ett rakt motsatt sätt, och det var ingen slump att Petersburgsovjetens första ordförande, Zborovskij, och även hans efterträdare, Chrustalov-Nostar, var mensjeviker. De tilltalades starkt av den spontana rörelse som ledde till bildandet av sovjeterna. Under de två åren efter Martovs, Axelrods, Plechanovs och de andras brytning med Lenin, hade de mycket hårt kritiserat det de betraktade som Lenins överdrivna centralism, och hans förespråkande av en sluten och hierarkisk organisation. Mensjevikerna hade sagt sig vara för ett parti som skulle vara så stort som möjligt, och där arbetarnas initiativ och spontanitet skulle få fritt spelrum. För dem var händelserna på våren 1905 en bekräftelse av deras åsikt att proletariatet kunde utveckla en omfattande revolutionär rörelse utan något disciplinerat, auktoritärt parti. I *Iskra*, som han redigerade, hade Martov under revolutionens första stadier uppmanat till bildande av ”organisationer för revolutionärt självstyre” där arbetarklassen skulle prova att administrera, och till och med regera, som en läroperiod i proletär demokrati.¹⁶ För honom och hans kamrater var framväxten av sovjeterna ett konkret förverkligande av denna tanke, som hade kritiserats av Lenin, för vilken erövringen av statsmakten med hjälp av ett väpnat uppror var en nödvändig förutsättning för varje folklig regering.¹⁷

Förvisso undvek inte bolsjevikerna dem, utan närhelst sovjeterna blev kamporganisationer, gick de med i dem i stort antal, och lyckades ibland ta kontrollen över dem, som exempelvis i Moskva. Men på det hela taget spelade bolsjevikerna en ”liten och obetydlig” roll i sovjeterna.¹⁸

I St Petersburg antog Lenins anhängare en resolution som sa att sovjeterna ”riskerade att hålla kvar proletariatet på en primitiv utvecklingsnivå”.¹⁹ Dessa fördomar levde kvar under lång tid. Vid ett möte med den bolsjevikiska organisationens kommitté i huvudstaden i slutet av oktober 1905, uppmanade således en av ledarna partiet till bojkott av sovjeten, eftersom ”valprincipen inte kunde garantera dess klassmedvetande och socialdemokratiska karaktär.”²⁰ Denna rekommendation följdes inte vid detta tillfälle, men Bogdanov, som var ansvarig för den bolsjevikiska organisationens ryska byrå, gick ännu längre, och sa att sovjeten kunde bli kärnan i ett *anti-socialistiskt* parti. Enligt honom måste man tvinga sovjeten att acceptera det bolsjevikiska programmet och den bolsjevikiska centralkommitténs överhöghet, vilket skulle betyda att den skulle sugas upp av partiet.²¹

Även om inte alla i det bolsjevikiska lägret delade denna uppfattning, så väckte inte sovjetens tillväxt någon entusiasm. Denna process gav faktiskt upphov till resignation och oro över att undvika det värsta. Ett bolsjevikiskt vittne från denna period, Radin, ger uttryck för dessa stämningar: ”Det enda vi kunde göra var att förhindra *möjliga skadliga konsekvenser i framtiden* och försöka utnyttja sovjeten och dess organisation för att sprida partiets idéer.”²² En annan bolsjevikisk militant, en medlem i Petersburgkommittén, medgav att hans kamrater ”blev rädda” när de såg

¹⁵ Se s 52 angående bolsjevikernas inställning till dessa massrörelser.

¹⁶ Getzler, s 108.

¹⁷ Lenin, *CW*, bd 9, s 184. [*SSIU*, bd 6, s 47-48.]

¹⁸ Carr, del 1, s 61.

¹⁹ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 231.

²⁰ Lane, s 88.

²¹ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 231.

²² Schwarz, s 179.

sovjeten utvidga sin verksamhet.²³ Inom det ledande organ som styrde partiet i huvudstaden förespråkade vissa bolsjeviker en bojkott av sovjeten medan andra var för att ”spränga [den] inifrån”.²⁴

Just innan Lenins ankomst till St Petersburg publicerade bolsjevikernas officiella organ en viktig artikel om sovjeten, undertecknad av en Gvozdev, där *Novaja Zjizn*s redaktör deklarerade att ”om socialdemokratin med kraft stödde arbetarsovjeten som verkställande organ för proletarietets handlingar, så måste den nu lika kraftfullt bekämpa alla försök från dess sida att bli arbetarklassens politiska ledare.”²⁵

Ungefär samtidigt skrev Lenin, som var på väg att korsa den ryska gränsen, en lång artikel till *Novaja Zjizn* under titeln: ”Våra uppgifter och arbetardeputerades sovjet”. I denna artikel tog han avstånd från de uppfattningar som hade förts fram av bolsjevikerna när det gällde sovjeten. ”Det förefaller mig som om kamrat Radin har fel när han ställer frågan...: arbetardeputerades sovjet eller partiet? Jag tror att det är fel att ställa frågan så och att beslutet *definitivt* måste bli: *både* arbetardeputerades sovjet *och* partiet.”²⁶ Lenin gick mot den uppfattning som förespråkades av den bolsjevikiska organisationen i huvudstaden, och deklarerade vidare: ”Jag tror att det är oklokt att kräva att arbetardeputerades sovjet ska acceptera det socialdemokratiska programmet och ansluta sig till det socialdemokratiska arbetarpartiet”, och tillade att sovjeten ”bör betraktas som fröet till en *provisorisk revolutionär regering*.”²⁷ Sovjeten, sa han, borde utvidga sitt verksamhetsområde ännu mer och utöka sin publik, speciellt bland soldaterna och matroserna, för att röja vägen för ett förbund mellan bönderna och industriproletariatet. Slutligen avvisade han argumentet att sovjeten inte utgjorde ”ett tillräckligt stabilt centrum för att utöva det praktiska ledarskapet”²⁸ – med andra ord den invändning som en genomläsning av *Vad bör göras?* gav upphov till hos många bolsjeviker. Den bolsjevikiska tidningens redaktörer *vägrade publicera Lenins artikel*.

Och ändå försvarade inte Lenin sovjeterna ovillkorligt, och arbetarrådets framväxt fyllde inte honom med något som kan kallas entusiasm. Han inledande inställning gav till och med uttryck för en fientlighet och skepsis som var vanlig hos de flesta bolsjeviker. När mensjeviker i oktober 1905 uppmanade arbetarna i St Petersburg att välja kommittéer på sina fabriker – kommittéer som inom kort skulle bli sovjeter – varnade Lenin för ”det felaktiga i denna paroll”.²⁹ Det var sovjeternas framgångar som hjälpte honom att rätta till denna inställning. Även om han aldrig utarbetade en verklig teori om sovjeterna som institution, så följde han deras utveckling noggrant, och gjorde en del belysande kommentarer som sammantagna utgjorde ett första försök att förstå ett helt nytt och oväntat fenomen.

För det första övervägde Lenin aldrig att svara på den nya verklighet som förkroppsligades i sovjeten genom att bojkotta den – den extrema form av oförståelse och tjurighet som många bolsjeviker visade. Tvärtom ansåg han det nödvändigt att delta i sovjetens arbete, på samma gång som man strävade efter att knyta dess verksamhet till partiets arbete.³⁰ Men att medlemmar, som huvudsakligen och i vissa fall enbart var anslutna till ett hårt strukturerat parti, skulle delta i ett organ vars politiska innebörd var långtifrån uppenbar, skulle vara ett undantag, som rättfärdigades av de tillfälliga omständigheter som råder under ”perioder av mer eller mindre intensiva revolutionära omvälvningar”.³¹ Denna reservation berodde på den svaghet som Lenin såg i sovjetorganisationen, i

²³ *Ibid.*, s 180.

²⁴ *Ibid.*, s 181.

²⁵ *Ibid.*, s 187. I Odessa skrev en bolsjevikedare att ”sovjeten organiserades nästan utan att jag var medveten om det”, och tillade att ”bolsjevikkommittén aldrig diskuterade frågor som var knutna till sovjeten”. (Pjatnitskij, s 92.)

²⁶ Lenin, *CW*, bd 10, s 20.

²⁷ *Ibid.*, bd 10, s 21.

²⁸ *Ibid.*, bd 10, s 24.

²⁹ *Ibid.*, bd 9, s 306.

³⁰ *Ibid.*, bd 11, s 156-58.

³¹ *Ibid.*, bd 12, s 143.

synnerhet dess överdrivet utspridda karaktär, avsaknaden av en central makt: den allryska sovjetkongressen skulle inte träda fram på scenen och kröna nätverket av sovjeter förrän 1917.³²

Men faktum var att sovjeterna, som till en början hade uppstått som ”organ för strejkkampen”, successivt hade omvandlats till ”organ för upproret”, och därför åtnjöt en ”oerhörd och välförtjänt auktoritet.”³³ Lenin sammanförde, som vi har sett, således den funktion som sovjeterna fyllde med sin teori om *proletariatets och böndernas revolutionära demokratiska diktatur*.³⁴ Det var naturligtvis ingen slump att Lenin under perioder av revolutionärt uppsving – 1905 och speciellt 1917 – tog itu med att definiera den roll som institutioner som var mycket bredare än partiorganisationen skulle spela. Som partiman – förvisso Partiets man med stort P – var han känslig för svagheten hos brokiga samlingar och rörelser som saknade en stark ledning. Men som inte mindre, och till och med mer, revolutionär än partiman kunde han uppskatta den oerhörda källa till energi, entusiasm och kreativitet som fanns i sovjeterna. Följaktligen försökte han förlika dessa motsägelsefulla element och härleda en fungerande syntes ur dem.

I mycket större utsträckning än övriga bolsjeviker – och ibland i motsättning till dem – insåg Lenin, samtidigt som han kritiserade den ”fetischism” som sovjeterna gav upphov till hos sina starkaste anhängare, ändå att bildandet av dessa organ var ett djärvt försök att lösa den dialektiska motsättningen mellan partiet och massorna, och överskrida de snäva gränserna hos den formel som han tidigare hade ställt upp. Även om han på många punkter var oense med Trotskij, så såg han, precis som denne, sovjeterna som ”frö till en arbetarregering”.³⁵ På detta sätt förbereddes det närmande och de förbund som 1917 skulle avgöra revolutionens utgång.

Lenin, bolsjevikerna och massornas revolutionära aktivitet

”En enorm strejkrörelse utvecklades, en okänd fantastisk våg reste sig. Men bolsjevikkommittén levde sitt eget avskilda liv.”³⁶ Så beskrev ett bolsjevikiskt vittne den passivitet som hans organisation uppvisade under de avgörande händelserna i St Petersburg i januari 1905. Som ett resultat av den helt nyligen inträffade splittringen mellan mensjeviker och bolsjeviker var de socialistiska styrkorna verkligen svaga vid denna tidpunkt.

Oron blev allt större på fabrikerna i huvudstaden, och i synnerhet på Putilovverken, där arbetarna svarade på den propaganda som prästen Gapon bedrev. Denna präst var en märklig person, en blandning av provokatör och idealist, som av myndigheterna hade fått ett uppdrag att genomföra bland massorna, men som nu var på väg att slita sig loss ur sin herres band. Oron utvecklades till en masstrejk, som dock orsakade misstro både bland mensjeviker och bolsjeviker. När det fördes fram och spreds tankar på en demonstration söndagen 9 januari, och att man skulle gå till tsaren och överlämna en petition, var reaktionen från båda strömningarnas medlemmar till och med rent fientlig. Och på goda grunder: hur skulle de kunna stöda en marsch som verkade bli en religiös procession lika mycket som en politisk demonstration? Dessutom var socialdemokraterna, och speciellt bolsjevikerna, fullständigt isolerade på Putilovverken. ”Före 9 januari var arbetarna ytterst fientligt inställda till kommittén. Våra agitatorer fick stryk och våra flygblad revs sönder.”³⁷

Inom kort blev bolsjevikerna och mensjevikererna oense om hur man skulle förhålla sig till demonstrationen. De förra tog hänsyn till stämningarna bland massorna och tog beslut om en återhållsam linje, och bestämde sig för att avstå från att uppmana till bojkott av händelsen. Längre

³² *Ibid*, bd 10, s 203.

³³ *Ibid*, bd 11, s 124. [*SSIU*, bd 6, s 114-15.]

³⁴ Se s 41.

³⁵ Trotskij, 1905, s 251.

³⁶ Citerat i Schwarz, s 67.

³⁷ *Ibid*, s 55.

än så kunde de inte sträcka sig. Mensjevikerna, däremot, förde fram parollen om att delta.³⁸ När en bolsjevikisk delegat försökte förklara sin organisations ståndpunkt för Putilovarbetarna, var det ingen som ville lyssna på honom. Han hade knappt hunnit börja tala förrän arbetarna avbröt honom: ”Det räcker, försvinn, lägg dig inte i.” Den förmente talaren tvingades lägga benen på ryggen.³⁹

Även om det inte går att generalisera, så verkar det som om de mensjevikiska talesmännen, som till en början var lika lite entusiastiska som bolsjevikerna, var mer känsliga för trycket från massorna. Och deras organisation anslöt sig verkligen till rörelsen. Men även om bolsjevikerna vid sitt möte 8 januari drog tillbaka sitt ursprungliga beslut, så bestämde de sig för att gå som en separat del i processionen och inte blanda med massan av demonstranter. Beslutet genomfördes: antalet bolsjeviker som på detta sätt marscherade genom St Petersburg 9 januari, när revolutionen 1905 bröt ut, var omkring femton stycken.⁴⁰

Vi känner inte till så mycket om Lenins inställning under dessa avgörande dagar: men tillräckligt för att även i denna fråga se en betydande skillnad mellan hur han och hans anhängare i Petersburg reagerade. I en artikel i den bolsjevikiska tidningen *Vperjod* 11 januari, skriven strax innan den ”Blodiga söndagen”, beskrev Lenin strejken i huvudstadens fabriker som ”en av arbetarrörelsens mest imponerande manifestationer”. Han avstod också från att kritisera det faktum att den planerade demonstrationen var tänkt att kulminera i en petition till tsaren. Han uppmärksammade tvärtom att ”den primitiva karaktären hos vissa av rörelsens ledares socialistiska åsikter, och den envishet med vilken vissa delar av arbetarklassen vidhåller sin naiva tilltro till tsaren, ökar snarare än minskar betydelsen av den revolutionära instinkt som nu gör sig gällande inom proletariet.” Och han anmärkte att ”det saknas eller finns bara ett svagt medvetet socialdemokratiskt inflytande”.⁴¹ Det fanns i själva verket en avgrund mellan Petersburg-bolsjevikernas inställning och den passionerade, redan entusiastiska uppmärksamhet med vilken Lenin följde de första tecknen på den nära förestående explosionen.

Denna entusiasm stärktes snart av det ryska proletariets häftiga och massiva reaktion på massakern på den ”blodiga söndagen”. Onsdagen 12 januari skrev Lenin, i en artikel med titeln ”Revolutionen i Ryssland har börjat”: ”Arbetarklassen har fått en viktig lektion i inbördeskrig; proletariets revolutionära fostran har på en dag tagit ett så stort steg framåt som den inte hade kunnat göra under månader och år av det grå, tryckande vardagslivet.” Vad gäller fader Gapon, noterade Lenin med tillfredsställelse det uttalande denne hade gjort dagen efter demonstrationen: ”Vi har inte längre någon tsar. En ström av blod skiljer tsaren från folket.”⁴²

Lenin visade dessutom ett visst överseende, kanske till och med sympati, med denne Gapon, vilket stod i bjärt kontrast till den misstänksamhet och fientlighet som leninisterna i huvudstaden visade mot honom. I ett brev från januari 1905 förebrådde en av Lenins korrespondenter honom för att vara ”alltför eftergiven mot Gapon”.⁴³ Två månader senare reste prästen till Schweiz, för att på ett nytt sätt försöka ena de olika ryska socialistiska emigrantgrupperna. Medan Plechanov bemötte honom mycket kyligt, visade Lenin stort intresse och stor värme.⁴⁴ Trots sina dogmatiska fördomar och djupa övertygelse om teorins betydelse, kunde inte Lenin motstå sin längtan efter revolutionära handlingar i närvaro av någon som hade bevittnat revolutionen och spelat en roll under den. För att hjälpa Gapon att få ”klarhet i den revolutionära världsåskådningen” uppmanade Lenin honom att läsa Plechanovs verk. Men han var inte särskilt framgångsrik i detta. Som Krupskaja skrev om

³⁸ *Ibid*, s 56-64.

³⁹ *Ibid*, s 69.

⁴⁰ *Ibid*, s 70.

⁴¹ Lenin, *CW*, bd 8, s 90-93.

⁴² Lenin, *VV10*, bd 3, s 10-11.

⁴³ Schwarz, s 70.

⁴⁴ Krupskaja, s 109-10.

Gapon, ”Prästmentaliteten hade gjort honom blind.”⁴⁵

Här är några stycken ur den officiella *Sovjetunionens kommunistiska partis historia*, som gavs ut i Moskva 1960: ” [B]olsjevikerna [uppmanade] arbetarna att... gå ut på gatorna för att demonstrera mot självhärskardömet.”⁴⁶ ”[London]kongressen [utarbetade] även partiets taktiska linje och angav därvid som den viktigaste och mest oundgängliga uppgiften för partiet och arbetarklassen att organisera *det väpnade upproret*.”⁴⁷ ”Sommaren och hösten 1905 ökade förberedelserna till en allmän politisk strejk. Bolsjevikernas väldiga organisatoriska och agitatoriska arbete främjade ett fortsatt uppsving för revolutionen.”⁴⁸

Detta är i korthet den bild som Sovjetunionens officiella historiker ger av bolsjevikernas inställning under revolutionen 1905. Den ger uttryck för och upprätthåller en tvåfaldig legend: å ena sidan ett parti utan brister, homogent och enat, och å den andra detta partis beslutsamma och ständiga genomförande av en politik som uppmanade massorna till allt djärvare och mer revolutionära aktioner. Ingendera delen av denna legend motsvarar sanningen. Bolsjevikerna utgjorde inget monolitiskt block, och deras politik var ofta tvekan, släpade efter massornas våldsamma radikalism, och fungerade aldrig som deras ”vägledare till handling”, som var den viktiga funktion som Lenins lära tillskrev det. I januari 1905 visade sig bolsjevikerna, i mycket större utsträckning än sina mensjevnikiska motståndare, oförmögna att förutse och leda händelseutvecklingen och massornas rörelse. Under de följande månaderna fortsatte de att uppvisa tvekan och inre motsättningar (vilket var oundvikligt) inför den revolutionära resningens utvidgning. När Lenin i augusti 1906 sa: ”Proletariatet kände tidigare än sina ledare den förändring i de objektiva kampbetingelserna, som krävde övergång från strejk till uppror”,⁴⁹ så gällde hans kritiska hänvisning till ”ledare” framförallt de bolsjevnikiska ledarna. När han senare skrev om händelserna 1905, anmärkte han att ”revolutionärernas paroller... faktiskt *sackade* efter händelseutvecklingen.”⁵⁰ Syftningen gällde de paroller som hans egna anhängare förde fram. För att inse det räcker det att erinra om det språk som Bogdanov, organisationens främste ledare i Ryssland, använde under Londonkongressen. Med hänvisning till de delegater som uppvisade en radikalism som han ansåg överdriven, betonade Bogdanov ”vikten av disciplin för att skona och koncentrera de revolutionära styrkorna”, och han uppmanade partiet att fortsätta denna linje, ”utan att låta sig förskräckas av 'absurda anklagelser att de bromsar utvecklingen av massornas revolutionära stämningar’.”⁵¹

Riktades sådana förebråelser verkligen mot bolsjevikerna 1905? Och fanns det något i deras inställning som rättfärdigade kritiken? Utan tvekan fanns de ofta i första ledet under kampen, och ibland uppmanade de massorna att föra fram nya krav och vara ännu djärvare. Men vid flera tillfällen visade sig Lenins parti vara försagt och räddhåget. Bevis på detta finns i deras inställning till de stora strejker som beledsagade den revolutionära krisens utveckling. Utan att vara direkt fientlig var bolsjevikernas inställning inte ovillkorligt för denna sorts aktioner. I denna som i så många andra frågor övergav inte bolsjevikerna sin misstro mot massornas ”spontanitet” eller sina fördomar mot rent ”fackliga” krav. Ibland bemötte de till och med politiska strejker med blandade känslor, eftersom de var rädda för att dessa strejker skulle kunna leda till att proletariatets styrka slösades bort och organiseringen av det väpnade upproret förhindrades. Det verkar som om denna försiktighet var speciellt uttalad inom partiets ledande organ, och att strävan efter handling var livligare ju närmare de berörda organen befann sig massorna. När Moskvaorganisationens kommitté i oktober 1905 tvingades besluta om tiden var mogen för generalstrejk, avvisade de sålunda det med

⁴⁵ *Ibid*, s 110-11.

⁴⁶ Ponomarjov, s 84.

⁴⁷ *Ibid*, s 91.

⁴⁸ *Ibid*, s 104.

⁴⁹ Lenin, *VV10*, bd 3, s 264.

⁵⁰ Lenin, *CW*, bd 13, s 26.

⁵¹ Schwarz, s 133.

7 röster mot 2. Men när frågan diskuterades vid en allmän konferens som samlade mellan 800 och 1000 bolsjeviker i Moskva, var beslutet för strejk enhälligt.

I sin värdefulla studie av revolutionen 1905 åberopar S M Schwarz flera redogörelser från bolsjeviker, av vilka det framgår att ”på många ställen fann sig bolsjevikerna indragna i strejkerna, och de spelade en aktiv roll i dem så att säga trots sig själva.”⁵² På vissa ställen – exempelvis Tver – uppvisade bolsjevikerna stora betänkligheter, och ”en del av kommittéerna var mot strejkaktioner”.⁵³ Det är sant att det främsta anspråket på bolsjevisk ära under 1905 var att de inledde upproret i Moskva, den mest dramatiska och uppseendeväckande händelsen detta oroliga år. Men i detta liksom så många andra fall tvingades ledarna ta beslutet på grund av oemotståndliga påtryckningar från proletariatet. När Moskvaorganisationens kommitté möttes för att överväga situationen, fick den höra en rad uttalanden som klargjorde de otåliga stämningarna bland massorna. En delegat hävdade att ”våra arbetare kommer att agera själva om inte kommittén uppmanar dem.” En annan rapporterade att ”våra arbetare smider knivar och lansar – vi kan inte stoppa dem.” En tredje sa att ”våra arbetare rusar ut i strid men har inga vapen.” Inte långt dessförinnan hade ledaren för partiets milis i Moskvaregionen varit mot ett uppror. Ställd inför dessa enhälliga bevis, och övertygad om att det var omöjligt att få massorna i Moskva att vänta längre, gav han sig, och bolsjevikerna beslutade sig för att inleda upproret. Strax därefter bestämde sig mensjevikerna för att ansluta sig.⁵⁴

Vid bolsjevikkongressen i april 1905 var frågan om väpnat uppror ämne för en långvarig diskussion, där delegaterna långt ifrån uppvisade en enhetlig kampvilja. En delegat från Saratov varnade kongressen för en motion, som sa att de proletära massorna ”redan [var] beväpnade med idéer” och bara behövde få vapen i händerna. Andra delegater stödde denna åsikt, och sa att partiet inte befann sig i en ställning där det kunde organisera ett uppror. Denna riktning var långtifrån försumbar, och majoriteten tvingades ta hänsyn till den. Förvisso antogs en resolution, som sa att organiseringen av ett väpnat uppror var en av partiets uppgifter. Men för att lugna den moderata strömningen i den bolsjeviska organisationen fick propagandan prioritet när uppgifterna räknades upp.⁵⁵

Det räcker dessutom att läsa Lenins skrifter från denna period för att få en uppfattning om det motstånd han mötte bland sina egna anhängare när han försökte övertyga dem om behovet och brådskan att ta till vapen. För bolsjevismens grundare var hursomhelst organiseringen av upproret partiets viktigaste uppgift. Det hade alltid funnits med bland hans politiska arbetes oskrivna lagar. 1902 hade han förkunnat att centralkommitténs uppgift var ”förberedelserna till allryska demonstrationer och ett uppror”.⁵⁶ Revolutionen gjorde att fullföljandet av denna funktion brådskade. När den politiska oron ökade i landet i december 1904, men ingen ännu så länge anade hur nära förestående explosionen var, förutsåg Lenin redan att ”ett av de utbrott som allt oftare återkommer än här och än där, kommer att utvecklas till en väldig folklig rörelse. I det ögonblicket kommer proletariatet att resa sig och ta plats i ledningen för upproret...”⁵⁷ Omedelbart efter den ”blodiga söndagen” anmärkte han med knappt dold tillfredsställelse: ”Upproret har börjat. Styrka mot styrka. Gatustrider rasar, barrikader blir resta, gevär smäller, pistoler dånar. Floder av blod rinner, inbördeskriget för frihet flammar upp.”⁵⁸ Under hela 1905 försökte Lenin övertyga bolsjevikerna om att de måste ta sitt ansvar: eftersom ”[i] en period av inbördeskrig är proletariatets idealiska parti ett *stridande parti*”,⁵⁹ måste alla partimedlemmar aktivt förbereda sig för strid.

⁵² *Ibid.*, s 134.

⁵³ Lane, s 153.

⁵⁴ Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 248-49.

⁵⁵ *Ibid.*, s 188.

⁵⁶ Lenin, *VV10*, bd 2, s 217.

⁵⁷ Lenin, *CW*, bd 8, s 28.

⁵⁸ Lenin, *CW*, bd 8, s 71.

⁵⁹ Lenin, *VV10*, bd 3, s 278.

Denna tanke återkommer gång på gång som ledmotiv i ett oräkneligt antal brev, artiklar, resolutioner och rapporter som han skrev under denna period. Lenin befann sig nu på det aktiva område som han tyckte bäst om. Han var inte längre enbart organisationens teoretiker, en hantverkare och praktisk arbetare som var upptagen med att utarbeta revolutionens verktyg. Äntligen och för första gången var han i ordets fulla mening en revolutionär kämpe som till varje pris försökte komma fienden inpå livet, otålig att pröva krafterna mot den gamla världen.

Lenins glöd och otålighet delades långtifrån av partiet i sin helhet. Alldeles bortsett från mensjevikerna, som var utanför hans inflytelsesfär, uppvisade många bolsjeviker en tvivlande inställning, som Lenin från sin landsflykt (han återvände inte till Petersburg förrän i början av november) outtröttligt kämpade för att övervinna. Under bolsjevikkongressen i London deklarerade han: ”vi underskattade upprorets betydelse och ofrånkomlighet”,⁶⁰ och ville inte längre bara sätta principen om uppror på dagordningen, utan också utarbetandet av de praktiska uppgifter på vilka upprorets inledning faktiskt berodde. Den appell han utfärdade till det arbetande folket i Ryssland på 1:a maj, är särskilt talande: ”Till vapen, arbetare och bönder! Håll hemliga möten, bilda kampgrupper, skaffa de vapen ni kan... Låt årets 1:a maj bli ett firande av folkets uppror.” Men eftersom han var för ett *organiserat* uppror, tillade han: ”Låt oss förbereda oss för det och invänta signalen för en avgörande attack mot tyrannen.”⁶¹ Och han vände sig sedan till den bolsjevikiska fraktionens ledande organ och kadrer, för att den skulle ge signalen. Att döma av Lenins stil, verkar inte svaret han fick ha motsvarat hans förväntningar.

20 juni 1905:

Må därför all vacklan och allt tvivel snart försvinna, må envar inse hur absurda, hur ovärdiga alla försök är att i nuvarande tid slingra sig undan den ofrånkomliga uppgiften: det dådkraftiga förberedandet av det väpnade upproret⁶²

16 oktober 1905:

Det skrämmer mig – jag lovar er – det skrämmer mig att upptäcka att det har talats om bomber i mer än sex månader, och ändå har inte en enda tillverkats!... Gå till ungdomen! Bilda *genast* kampgrupper överallt, bland studenterna, och *speciellt bland arbetarna*... Organisera omedelbart grupper på tre, tio, trettio, etc personer. Låt dem *genast* beväpna sig bäst de kan, må det så vara med en revolver, en kniv, en trasa indränkt i fotogen för att starta bränder, etc... Det skadliga idag är... vår senila rädsla för initiativ. Låt varje grupp lära upp sig, om det så bara är av att spöa upp poliser...⁶³

Slutet av oktober 1905:

Förhållande, diskussion, fördröjande, obeslutsamhet är undergång för upproret. Den största beslutsamhet, den största energi, oförtövat utnyttjande av varje lämpligt ögonblick, omedelbart uppeldande av [massans] revolutionära lidelse... det är revolutionärens främsta plikt.⁶⁴

Nästan på dagen 12 år senare, i oktober 1917, skulle Lenin använda samma språk för att övervinna samma sorts motstånd bland sina egna anhängare. För att sammanfatta: Lenin och de proletära massorna måste utöva ett konstant och allt större tryck på de ledande kadrerna innan partiet, som trots allt hade skapats för att kämpa, gick med att göra det. På detta som på så många andra områden använde Lenin sin oerhörda övertalningsförmåga för att tvinga sitt parti att överge sina stelbenta strukturer, och öppna sig för massorna och i synnerhet för arbetarna. Han pressade sitt parti att anta en politik av samarbete med sovjeterna. Han förmådde det att visa större tilltro till det revolterande proletariatets många gånger anarkistiska aktivitet, och överge sin ofta förekommande tvekan inför strejkvägens utveckling. Slutligen och framför allt fick Lenin sitt parti att ta det yttersta ansvaret genom att leda det väpnade uppror som skulle göra det möjligt för revolutionen att gå

⁶⁰ Lenin, *CW*, bd 8, s 370.

⁶¹ *Ibid*, bd 8, s 349.

⁶² *Ibid*, bd 8, s 538. [*SSIU*, bd 6, s 26.]

⁶³ *Ibid*, bd 9, s 344-46.

⁶⁴ *Ibid*, bd 9, s 424. [*SSIU*, bd 6, s 58.]

framåt.

När det kommer till kritan är det alltså sant att den bolsjevikiska organisationen omvandlades på ett djupgående sätt av händelserna 1905. Men denna omvandling skedde ofta trots bolsjevikerna själva – i synnerhet trots de som mest undergivet hade godtagit Lenins tankar och skrifter. Men Lenin själv gav 1905 en första uppvisning i den ”känsla för revolutionen”, som skulle bekräftas i sin fulla glans 1917.

4. Leninismens första resultat

På randen till revolutionen 1917 var Lenin fortfarande bara en rysk socialistledare bland andra, fångad i de interna strider som sysselsatte de emigranter som var avskurna från det politiska arbetet. Men av alla ledande socialister i Europa var han den ende som i så stor utsträckning kombinerade teoretikerns kvalitéer med den praktiska politikerns – den ende som faktiskt hade skapat ett parti. Andra, både före och efter honom, tog itu med att utveckla den organisation som de tillhörde. Men på detta område startade Lenin från noll, och redan före revolutionen hade hans arbete en kontinuitet som kännetecknade leninismen.

Lenin var redan *organisationens* man, och ingen lära lade så stor vikt vid organisationens krav som leninismen. Centralismens och disciplinens, hierarkins och det underjordiska arbetets tvingande krav (varav vissa gick stick i stäv med den marxistiska världsåskådningens mest djupgående konsekvenser) var för Lenin bara en naturlig följd av en grundläggande princip, nämligen behovet av en stark och livskraftig organisation, som skulle fylla sina anhängare med lojalitet och förtröstan och sina fiender med avsky blandad med skräck.

Men ett starkt parti betyder inte ett stelbent parti. Det måste i lika stor utsträckning besitta både en enastående styrka och en enastående anpassningsförmåga. I ett borgerligt samhälle där proletariatet är undertryckt och dess grundläggande intressen blir kränkta, där själva existensen av denna klass i grunden förnekas samtidigt som den hela tiden återskapas, ett samhälle där proletariatets egna institutioner är klena och fattiga, så är det den härskande klassen som har initiativet. Bara under revolutionära perioder frigör sig proletariatet från beroendet av dessa villkor. Den mesta tiden befinner sig den socialistiska rörelsen i det ofördelaktiga läget att antingen behöva besvara fiendens angrepp eller hans försök att kontrollera deras motstånd, med hjälp av hot, eftergifter eller lockelser. Det finns så många, kompletterande eller samtidigt, sätt som borgarklassen kan ta initiativet på och vilka det revolutionära partiet måste kunna besvara.

Mot dessa krav svarar två viktiga drag hos leninismen, nämligen den *flexibilitet* som är typisk för Lenins politik och den *disciplin* som påläggs den bolsjevikiska organisationen. Lenins flexibilitet låg mycket nära pragmatismen, vilket kan verka förvånande hos en man som var nästan fanatiskt hängiven en lära, marxismen, och en tanke, revolutionen. Men i själva verket var den ett oundgängligt komplement till denna hängivenhet, och den mjukade upp dess skara kanter och minskade dess stelbenthet. Lenins flexibilitet är förklaringen till hans grundläggande bidrag att ”russifiera” marxismen, och även hans ständiga beredskap att fördöma ”avvikelser” till antingen höger eller vänster. Det var inte tecken på en ständig ”centrism” från hans sida, utan snarare en övergång (ibland brysk och ofta skicklig, och som vi ska se dialektisk) från en ”vänster”-politik till en ”höger”-politik, eller vice versa. ”Russifieringen” av marxismen bestod huvudsakligen av att finlipa en organisation som var anpassad till förhållandena i det tsaristiska Ryssland, och som på ett djupgående sätt skilde sig från arbetarpartierna i Västeuropa, och av en revolutionär strategi som tilldelade bönderna en viktig roll. I detta avseende fanns det långtgående skillnader mellan bolsjevismen och mensjevismen. Den senare grundade sig inte bara på övertygelsen om att det schema för den samhälleliga utvecklingen som funnits i väst måste återupprepas i Ryssland, så att borgarklassen skulle visa sig vara tsarismens arvtagare. Den förlänade också det ryska arbetarpartiet strukturer och en roll som liknade de socialdemokratiska partierna i Västeuropa. Martov, till exempel, förebrådde den socialistiska rörelsen i sitt land för att den ”talade alltför ivrigt ryska”.¹ Axelrod fastställde att mensjevikernas uppgift var ”att europisera, det vill säga radikalt förändra den ryska socialdemokratiska rörelsen... och organisera den enligt de principer som det europeiska socialdemokratiska partisystemet grundar sig på.”² Som bolsjeviken Radek beskrev det,

¹ Citerat i Lenin, CW, bd 16, s 374. [SSIU, bd 6, s 255.]

² Citerat i *Ibid*, bd 18, s 182-83

”västeuropa börjar med mensjevikerna”.³ Lenin skrev ironiskt om denna sida av mensjevismen: ”En naken vilde som skulle sätta på sig en hög hatt och inbilla sig att han därmed är europé, skulle se ganska löjlig ut.” Axelrod ser lika löjlig ut ”när han sätter på sig en hög hat med inskriften 'jag är en europeisk socialdemokrat'.”⁴

Lenins flexibilitet visade sig alltså först och främst i hans självständiga inställning till dåtidens tolkning av marxismen. Av det följde en uttalad taktisk känslighet och vägran att låta sig *spärras in* i principer. Lenin, som var så hängiven marxismen, och ofta hade en tendens att dekorera och till och med belamra sina böcker och artiklar med oräkneliga stödhänvisningar till Marx' och Engels' tänkande, sa inte utan berättigande om mensjevikerna, att de var ”rädda för att förlora den bok-kunskap som de har lärt sig utantill (men inte tillgodogjort sig)”.⁵ För sin del inspirerades han av den uppgift som han ofta uttryckte i sina skrifter, nämligen att anpassa sin verksamhet till ”livets” krav. 1905 anpassade han för detta ändamål i största möjlig utsträckning de nödvändiga kraven på hemlighet och centralism, och underordnade sina organisationsprinciper under den revolutionära kampens behov.

Senare, efter nederlaget för revolutionen, förde han en bitter strid mot mensjevikerna och mot Bogdanovs anhängare, eftersom de förra hade en benägenhet att sätta allt hopp till en demokratisk utveckling av Duman och till den socialistiska parlamentsgruppens arbete där, medan de senare vägrade utnyttja de möjligheter som de nya institutionerna erbjöd. Även om Lenin var mot ”konstitutionella illusioner”, så tvekade han inte att ålägga de bolsjevikiska deputerade att lägga fram motioner om att förbättra arbetslagstiftningen. I denna som i så många andra frågor yrkade han bestämt att partiet inte skulle nöja sig med att tillämpa allmänna principer, utan måste gå till väga genom att noggrant överväga ”den konkreta politiska situationen.”⁶ Hans metod var densamma i fråga om partiets strukturer, både de öppna och de hemliga. Under ”reaktionsåren” upphörde han aldrig att bekämpa mensjevikernas ”likvidatoriska” riktning, och förkunnade att den ryska revolutionära organisationen i huvudsak måste vara hemlig. Han övergav aldrig denna ståndpunkt: men från och med 1912, när han hade omvandlat bolsjevikfraktionen till en helt självständig grupp, och dess ”underjordiska” system föreföll honom stabilt nog, tvekade han inte att utveckla en laglig verksamhet i pressen, de samhällseliga institutionerna och fackföreningarna.

Om partiets effektivitet krävde en viss pragmatism från dess ledare, så kunde den bara bära frukt om hela organisationen uppvisade samma anpassningsförmåga, och utan gnissel eller dröjsmål hängde med i Lenins ibland ganska plötsliga förändringar av dess politiska linje. En sådan snabbhet att genomföra besluten gick bara att uppnå om det accepterades en sträng disciplin, och följaktligen om det rådde en mycket uttalad hierarki. Den bolsjevikiska medlemmen var soldat i en gruppering som krävde halvt militär lydnad, och den bolsjevikiska organisationen betraktades faktiskt av sin grundare som en ”fältarmé”.⁷ Som Trotskij framställde det: ”Leninismen är krigisk från huvud till fot.”⁸

Lenin hade övertygat sina anhängare om behovet av en sådan disciplin. Medlemmarna i hans organisation var inte så mycket ”militanter” som ”agenter”, beredda att i varje ögonblick genomföra de överordnade officerarnas order, oavsett om dessa order tvingade dem att byta jobb, lämna sin fabrik, sin stad eller sitt land, att inleda en annan politisk verksamhet eller nya organisatoriska uppgifter, eller ge sig i kast med nya revolutionära gärningar som innebar risker som inte gick att förutsäga. Många bolsjeviker var övertygade om att ett revolutionärt parti måste vara en

³ Carr, del 1, s 53.

⁴ Lenin, CW, bd 18, s 184.

⁵ *Ibid*, bd 8, s 288. [Finns i SSIU bd 5, s 23, men den översättningen stämmer dåligt med den engelska texten – öa]

⁶ *Ibid*, bd 11, s 142. [SSIU, bd 6, s 132.]

⁷ Lenin, VV10, bd 2, s 224. I *Vad bör göras?* krävde han en ”militär organisation av agenter.” (*Ibid*, bd 2, not s 176.) Detta uttryck ströks i 1907 års upplaga.

⁸ Trotskij, *Den nya kursen*.

revolutionär armé, och att förmågan att lyda var en av de revolutionära socialisternas viktigaste egenskaper. 1904 ansåg således bolsjevikkommittén i Ufa att centralkommittén på eget bevåg borde ha rätt att, om det ansågs nödvändigt eller till och med användbart, upplösa varenda kommitté eller annan organisation som tillhörde partiet, och på motsvarande sätt beröva enskilda partimedlemmar deras rättigheter. Enligt deras åsikt måste man kombinera ”högsta möjliga medvetenhet med absolut lydnad.”⁹

Förvisso gick Lenin aldrig så långt, och han krävde aldrig ”absolut lydnad” av sina anhängare. Men eftersom han ansåg att disciplin och effektivitet var absolut nödvändigt, så intog han en ytterst kritiskt inställning till intellektuella i allmänhet, och till och med mot de som hade anslutit sig till den socialistiska rörelsen. Denna inställning kan verka egendomlig hos en man som var övertygad om att ”det utan en revolutionär teori inte heller kan finnas någon revolutionär rörelse”,¹⁰ som tillskrev de intellektuella en avgörande roll i den revolutionära kampen, och medgav: ”Teorin om socialismen växte... fram ur de filosofiska, historiska och ekonomiska teorier, som utvecklades av bildade representanter för de besittande klasserna, av intellektuella.”¹¹ Det var de som hade till uppgift att utifrån tillföra proletariatet det politiska och socialistiska medvetande, som klassen enligt Lenin inte kunde uppnå enbart av egna erfarenheter. De intellektuella rättfärdigade dessa förväntningar, ty efter att ha fyllt de revolutionära populistiska organisationerna (narodnikerna), utgjorde de en stor andel av socialdemokraterna i Ryssland. En biografi över 160 ledande bolsjeviker från perioden före revolutionen, vars utbildningsbakgrund är känd, visar att 79 av dem hade genomgått högre utbildning. Även om andelen universitetsutbildade bland gräsrotterna bara var 15% – som fortfarande var en jämförelsevis stor del – så var det bland medlemmarna i de bolsjevikiska lokalkommittéerna 45%.¹²

Ändå finns det gott om häftiga utfall mot intellektuella i Lenins skrifter. Han angrep dem ofta med den fräna stil som han hade förkärlek för, och talade om ”dessa [intellektuella] skurkar”,¹³ om ”blodfattiga intellektuella”,¹⁴ om ”den intellektuella slapphet... som proletariatet så ofta får känna av”,¹⁵ och om ”den ryggradslösa borgerliga intelligentsian”.¹⁶

Men det var inte bara frågan om stil. Det handlade om att Lenin bedömde de intellektuellas roll i den socialistiska rörelsen. Han hänförde den brist som han främst klandrade dem för, nämligen deras dåliga disciplin och avvisande av organisationen,¹⁷ till deras småborgerliga samhällsliga ursprung, och han ställde ständigt den ”borgerligt intellektuella individualismen” mot ”anhängare av den proletära organisationen och disciplinen.”¹⁸ Han fördömde dessutom inte bara deras benägenhet till individualism, utan även deras opportunism. Han ansåg att det var de intellektuella som var ansvariga för framväxten av de reformistiska strömningarna inom den ryska socialdemokratin. Han talade om ”den opportunism, som skapas av dessa intellektuellas mentalitet”.¹⁹ Även i detta fall ställde Lenin partiets ”intellektuellt opportunistiska” flygel mot dess ”proletärt revolutionära flygel”.²⁰

Så olyckliga dessa företrädare för den ryska intelligentsian var, som i så stort antal hade hittat vägen

⁹ Se det dokument som finns som bilaga till Trotskij, *Nos tâches politiques*, s 245-47.

¹⁰ Lenin, *VV10*, bd 1, s 441.

¹¹ *Ibid*, bd 2, s 34.

¹² Lane, s 26, 47-48.

¹³ Lenin, *CW*, bd 34, s 379.

¹⁴ *Ibid*, bd 9, s 347.

¹⁵ Lenin, *VV10*, bd 2, s 373.

¹⁶ Lenin, *CW*, bd 10, s 398.

¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 2, s 494-95.

¹⁸ *Ibid*, bd 2, s 373.

¹⁹ *Ibid*, bd 2, s 508.

²⁰ *Ibid*, bd 3, s 124.

till den socialistiska rörelsen! Mensjevikerna och bolsjevikerna beskyllde varandra för dem.²¹ De senare anklagade, i form av Axelrod, Lenin för att försöka rättfärdiga att det proletära partiet skulle domineras av en intellektuell elit.²² I sina angrepp mot Lenin tog Trotskij också ofta upp detta, och han framställde bolsjevikerna som ”en organisation där tre fjärdedelar, om inte nio tiondelar, av medlemmarna består av marxistiska intellektuella.”²³ I samband med splittringen 1903 hävdade Lenin tvärtom att motsättningen mellan bolsjeviker och mensjeviker var en motsättning mellan arbetarelement och intellektuella element.²⁴ När ett avsevärt antal mensjeviker senare hade uttalat sig för att omvandla det socialdemokratiska partiet till en öppen, laglig organisation, så framställde Lenin återigen denna ”likvidatoriska” riktning som en typisk yttring av den intellektuella mentaliteten.²⁵ Jag har redan nämnt hans ansträngningar under den revolutionära perioden 1905-06 för att öppna sitt parti, och i synnerhet kommittéerna, för proletärer. Dessa ansträngningar ledde till en förändring av de socialdemokratiska kadrens sociala sammansättning. Även om andelen intellektuella fortsatte att vara mycket hög, så blev antalet arbetare allt större bland bolsjevikerna – ännu mer än bland mensjevikerna – och de hamnade på allt högre positioner i partiet. 1908 anmärkte Lenin i ett brev till Gorkij, att ”de intellektuellas betydelse minskar i vårt parti. Det kommer nyheter från alla håll att intelligentsian flyr partiet. Och det är skönt att bli av med dessa uslingar. Partiet rensar ut det småborgerliga skräpet. Arbetarna får mer att säga till om. Yrkesarbetarnas roll blir allt större. Allt detta är underbart.”²⁶

Om vi bortser från frågan om Lenins personliga karaktärsdrag, så går det bara att förstå hans ilska i ljuset av den roll som intelligentsian hade spelat i den ryska revolutionära rörelsen.²⁷ Denna roll hade genomgått en avsevärd förändring sedan början av 1900-talet. Fram till dess hade begreppet intelligentsia haft en huvudsakligen subjektiv innebörd – och tydde inte så mycket på en speciell position i samhället och en speciell ekonomisk funktion som en viss sorts världsbild – men nu antog den en mer och mer objektiv betydelse, närmare knuten till yrkeskriterier. Individer från intelligentsian blev allt vanligare inom administrationen och inom industrin och affärsvärlden. Före denna period hade intelligentsian psykologiskt kännetecknats av en upphöjd idealism som fjärmade den från verkligheten, och politiskt hade den lockats av extremism. Men nu intog den nya ståndpunkter inom samhället och på politikens område. Den visade allt större intresse för konkreta landvinningar, speciellt i vetenskapliga och juridiska sammanhang och inom dagspolitiken, och den vände sig från de revolutionära frestelser som den tidigare hade varit mottaglig för.

Men det fanns någonting mer i Lenins inställning till de intellektuella än en reaktion på hur ett stort

²¹ Vad gäller de mensjevikiska och bolsjevikiska fraktionernas sociala sammansättning, anmärker E H Carr att de förra ”fann... sina anhängare bland de högt utbildade och organiserade arbetarna, tryckarna, järnvägsmännen och metallarbetarna i de moderna industricentra i södern, medan bolsjevikerna fick sitt huvudsakliga stöd från den ganska dåligt utbildade arbetskraften från massindustrin – den gammalmodiga tunga industrin i Petersburg- och Moskvaområdet.” (Carr, del 1, s 54.)

I sina memoarer påpekar Lunatjarskij skillnaderna som före revolutionen fanns mellan mensjevikernas och bolsjevikernas intellektuella. Lenin hade många anhängare bland yrkesrevolutionärerna. ”De bestod till största delen av en uppenbart annorlunda sorts intellektuella – inte akademiska marxistiska professorer och studenter utan personer som oåterkalleligt hade förbundet sig till sitt yrke – revolutionen.” (Lunatjarskij, s 37-38.) I en bok som innehåller mycket användbara ekonomiska och sociologiska data, tillägger David Lane att de arbetare som tillhörde bolsjevikernas led oftast var av nyare bondeursprung än de mensjevikiska arbetarna. Men ändå var de småborgerliga elementen fler bland mensjevikerna, och det förklarar de bolsjevikiska väljarnas mer proletära karaktär (Lane, s 50 och 209.) Man bör också notera att mensjevikernas medelålder, speciellt bland ledarna, var avsevärt högre än bolsjevikernas. (*Ibid*, s 214.)

²² Keep, *Rise of Social-Democracy*, s 243.

²³ Trotskij, *Nasji polititjeskije zadatji*, s 37-38.

²⁴ Lenin, *CW*, bd 7, s 479, och bd 8, s 60.

²⁵ *Ibid*, bd 20, s 268.

²⁶ *Ibid*, bd 34, s 379. Gorkij reagerade troligen starkt på detta brev. Lenin ansåg det nödvändigt att lugna honom, och skrev strax därefter att han ”aldrig [hade] tänkt sig att 'jaga bort intelligentsian'... eller förneka att de är nödvändiga för arbetarrörelsen.” (*Ibid*, bd 34, s 385.)

²⁷ Angående detta ämne, se G Fischer.

antal av dem började inlemmas i det ryska samhället. Hans fiendskap mot intelligentsian riktades inte bara mot den nya generationen intellektuella, som ville ha reformer och fruktade extremismen. Lenins inställning avgjordes också av allt det han var mot i den ryska intelligentsians traditionella åsikter, som de hade visat sig under hela 1800-talet. Hans häftiga utfall uttryckte ”hans avsky för slarv, oklarhet och resultatlösa diskussioner som var så typiska för ryska intellektuella”.²⁸ Det som gjorde Lenin – praktikern, organisatören, som ägnade sig åt att utföra yrkesrevolutionärens samtliga uppgifter, även de mest enkla och otacksamma – ursinnig var de inom socialistiska emigrantkretsar vanliga ryska intellektuellas benägenhet att förlora sig i teoretiska diskussioner, förrira sig bland abstraktioner och tynga sig med en förlamande känslolöshet.²⁹

Lenins ”anti-intellektualism” var alltså inte grundlös. Men oavsett motiven bakom den, så fanns det i denna inställning risker (som förvärrades av de glåpord som användes), vilka Lenin – som själv var intellektuell, och inte någon medelmåttig sådan – utan tvekan var omedveten om, men vars omfattning skulle visa sig under bolsjevismens fortsatta utveckling. Hursomhelst fanns det i leninismen en livsfarlig ”anti-intellektualism” som var baksidan av dess strävan efter effektivitet, en följd av den prägel de försökte sätta på den ryska socialistiska rörelsen: nämligen en organisation som kunde genomföra en realistisk politik, som framförallt kunde genomföra den revolutionära kampen – det vill säga när det kommer till kritan att leda proletariats *väpnade uppror* mot tsarismen.

För det var vad det i sista hand handlade om: leninismen och bolsjevismen är en organisationsteori och organisationsform, men de är också ett politiskt åtagande som inriktas på tanken på kamp och uppror. I denna fråga grundades Lenins övertygelser på en objektiv analys av de ekonomiska och sociala förhållanden som rådde i Ryssland. Lenins revolutionära tolkning av dessa förhållanden var avgörande för honom, och hans stridbara temperament gjorde resten.

Det går inte att förstå leninismen, om man inte inser att den ger tanken på ett väpnat, organiserat uppror som den politiska kampens absolut nödvändiga, avgörande form – dess högsta form – en *grundläggande* betydelse. Från de första månaderna efter den ”blodiga söndagen” 1905 utforskade Lenin den militära litteraturen, och han uppmuntrade sina anhängare att göra detsamma. ”[A]lla socialdemokrater... har på dagordningen satt studiet av dessa [militära] frågor och uppgiften att göra folkmassorna bekanta med dem.”³⁰ Under hela 1905 uppmanade Lenin upprepade gånger bolsjevikerna att övergå till *handling*, och hans instruktioner blev alltmer exakta. I en artikel i *Proletarij* 6 augusti 1905 anmodade han dem ”att placera ut patruller och förlägga trupper i kvarter”.³¹ I en annan artikel i samma tidning (13 september 1905) dröjde Lenin vid behovet att bilda väpnade grupper i mycket stor skala. ”Antalet sådana grupper på 25 till 75 man kan ökas till flera dussin i varje större stad, och ofta i förstäderna till en större stad.” Vidare krävde han att de skulle beväpnas ”med alla möjliga vapen, från knivar och revolverar till bomber.” Slutligen underströk han behovet att seriöst studera ”hur man sätter upp barrikader och försvarar dem.”³² 16 oktober 1905:

Grupperna måste *omedelbart* börja träna militärt genom att genast, omedelbart, inleda operationer. En del kan ta itu med att döda en spion eller spränga en polisstation i luften, andra kan plundra en bank för att skaffa medel till upproret... Organisera omedelbart grupper på tre, tio, trettio, etc personer. Låt dem genast beväpna sig bäst de kan, må det så vara med en revolver, en kniv, en trasa indränkt i fotogen för att starta bränder, etc.³³

När det väpnade upproret till sist bröt ut, främst i Moskva, och slutade i nederlag för revolutionärerna, förblev Lenin, till skillnad från bolsjevikerna som såg detta som ett bevis på att upprors-

²⁸ Meyer, s 79-80.

²⁹ Lenin förlöjligade exempelvis ”den sockersöta sentimentalitet som är så typisk för vår intelligentsia” (citerat av Frank, s 30).

³⁰ Lenin, *CW*, bd 8, s 565. [*SSIU*, bd 6, s 39.]

³¹ *Ibid*, bd 9, s 203.

³² *Ibid*, bd 9, s 284.

³³ *Ibid*, bd 9, s 345-46.

metoder var fåfänga, övertygad om att de var nödvändiga. När han några år senare drog lärdomarna av revolutionen 1905, deklarerade han: ”Revolutionen 1905 slutade alls inte med nederlag, därför att den 'gick alltför långt' eller för att decemberupproret var 'konstlat'... Tvärtom var orsaken till nederlaget det, att upproret inte gick *tillräckligt* långt,... att upproret inte var enigt, beslutsamt, organiserat, samtidigt och aggressivt.”³⁴

Erfarenheterna från åren 1905 och 1906 belyser den djupgående skillnad som fanns mellan bolsjevikerna och mensjevikerna, inte bara på den revolutionära strategins område och i deras inställning till borgarklassen, utan också i deras sätt att handla: den försiktighet som kännetecknade mensjevikerna stod i bjärt kontrast till bolsjevikernas stridslust, och speciellt Lenins kampvilja. Lenin var djupt medveten om denna skillnad, och han angrep mensjevikerna även för detta. Han hånade dem för att använda inte ett språk för politiska ledare, utan ett ”språk för något slags arkivarier”,³⁵ och tilltalade dem så här: ”Åh ni, som kallar er de arbetande massornas anhängare! Att möta revolutionen är ingenting för er. Stanna hemma. Verkligen, det kommer att vara lugnare där...”³⁶

Under de revolutionära åren var leninisterna och deras motståndare oeniga om tiden var mogen för ett organiserat allmänt uppror, och under ”reaktionsåren” blev de återigen oense i frågan om gerillakrig. Revolutionen hade givit upphov till ”kampgrupper” med omfattande aktiviteter: organisera försvar mot pogromer, angripa vapenförråd, mörda spioner, tillverka bomber, och ”expropriationer” vars syfte var att lägga beslag på de stora mängder pengar som tillhörde banker eller statskassan. Men när den revolutionära offensiven tappade farten, förföll dessa gerillaaktioner och kom alltmer att likna gangsterdåd (sedelförfalskning, vapenförsäljning till rövarband, finansskandaler, och så vidare). Under Stockholmskongressen 1906 stred bolsjevikerna och mensjevikerna mot varandra i fråga om dessa kampmetoder, och de förra försvarade gerillaaktiviteterna medan de senare blev alltmer fientligt inställda till dem. När den enade socialdemokratin leddes av en mensjeviktiskt dominerad centralkommitté, försökte denna sätta stopp för ”kampgruppernas” verksamhet och ”exproprieringarna”, medan Lenin krävde att de skulle fortsätta, och inledde därmed en öppen revolt mot partiledningen.³⁷ Visserligen medgav han att, som ett resultat av fattigdom, svält och arbetslöshet ”denna kampform [har] anammats av vagabondelement inom befolkningen, trasproletärer och anarkistiska grupper” som ”företrädesvis och rentav *uteslutande* en form av social kamp”.³⁸ Men han betonade behovet av väpnad kamp så mycket, att han ändå var övertygad om att gerillaaktionerna var användbara. Stockholmskongressen inrättade en ”militärteknisk byrå”, och när kontrollen över denna helt och hållet föll i händerna på bolsjevikerna höll Lenin den vid liv, trots att Londonkongressen 1907 beslutade att upplösa den. Men han ansåg att gerillagruppernas aktivitet skulle förberedas av partiet själv och genomföras under dess ledning, och att denna kampform ”måste vara underordnat andra metoder... och förädlas av socialismens upplysande och organiserande inflytande.”³⁹ I sista hand måste dessa aktiviteter fås att bidra till ett allmänt uppror.

Således hjälpte revolutionen 1905 och dess konsekvenser till att skapa en medlem som inte längre bara var inriktad på underjordiskt arbete och att acceptera disciplinen och lyda, utan också var inriktad på öppen kamp och olika former av ”direkta aktioner”. En sådan medlem måste mer än någonsin ha ett mod som tålde alla prövningar – och även vara begåvad med djärvhet, en mentalitet som var inriktad på praktiska handlingar och inte brydde sig särskilt mycket om dogmer eller moraliska skrupler: att vara någon för vilken organisationens krav kompletterades av krigets krav. Det mest perfekta exemplet på denna sorts bolsjevik är Simon Ter-Petrosjan, känd under namnet

³⁴ *Ibid*, bd 18, s 107. [SSIU, bd 7, s 192.]

³⁵ Lenin, *VV10*, bd 3, s 58.

³⁶ Lenin, *CW*, bd 11, s 462.

³⁷ Se s 23.

³⁸ Lenin, *VV10*, bd 3, s 274.

³⁹ Se ”Partisankrig” i *Ibid*, bd 3, s 271-82.

”Kamo”, Stalins vapenbroder under ”exproprierings”-operationer. Boris Souvarine har gett oss ett slående porträtt av honom. Kamo var ledare för en ”kampgrupp” och var ansvarig för några särskilt spektakulära aktioner, och arresterades därför i september 1907 av den tyska polisen. För att undvika att överlämnas till de tsaristiska myndigheterna låtsades han vara galen, en maskerad som pågick i fyra år:

Han stampade, skrek, slet sönder sina kläder och slog vaktkonstaplarna. Han instängdes naken i en iskall cell, ställdes under observation och underkastades omänskliga prov. Han stod upprätt på fötterna i fyra månader, hungerstrejkade och tvångsmatades... På sinnessjukhuset dit han överfördes stack man in nålar under naglarna och brände honom med glödande järn. Till slut måste läkarna förklara att sinnessjukdomen var verklig.

Trots det överlämnade tyskarna honom till den tsaristiska polisen. Återigen låtsades han vara galen. Instängd på ett sinnessjukhus lyckades han i augusti 1911 genomföra en fantastisk rymning: ”Efter att ägnat tre månader att fila sönder bojorna och fönstergallren, lyckades han slutligen... rymma.” Han träffade Lenin i Paris, och fick efter detta möte nytt hopp. Efter att ha återupptagit sin verksamhet, arresterades han på nytt 1912 efter en särskilt djärv ”expropriering”. Efter att fyra gånger ha dömts till döden hade han sitt liv att tacka den amnesti som tsaren utfärdade 1913 i samband med Romanov-dynastiens trehundraårsjubileum.⁴⁰ Ter-Petrosjan är en halvt legendarisk figur inom den bolsjevikiska rörelsen, enastående både vad gäller sitt format och sitt tragiska öde, men representerade ändå en sorts revolutionär som det fanns gott om i den leninistiska organisationen.

Revolutionen 1905 hade alltså förvandlat ganska många ”kommittémän” till hjältar. Bolsjevikerna hade förvisso inte monopol på denna hängivenhet och hjältemod. Men genom att de av sin grundare hade inlett ett politiskt företag som skulle krönas av upproret, och i och med att de dagliga växlingarna alltid innebar livsfara, så utgjorde bolsjevikerna en grupp som jämte lysande intellektuella som Kamenev, Bogdanov, Lunatjarskij och Bucharin (för att inte tala om Lenin själv), samlade personer för vilka inget betydde mer än revolutionen. Från detta härrörde en grundläggande skillnad mellan den bolsjevikiska organisationen och de socialistiska partierna i väst – ty ”framväxten av de stora arbetarpartierna ägde för det mesta rum under perioder, då revolutionen endast hade ett teoretiskt inflytande på programmet och inte ansågs vara en fråga, som skulle vara omedelbart bestämmande för det dagliga livets alla handlingar.”⁴¹ För Lenins anhängare gällde motsatsen.

Och det för oss tillbaka till leninismen själv, som den såg ut på randen till 1917. Det är dags att sammanfatta mina observationer. Utan tvivel formades den av sin vilja att organisera och sin strävan efter effektivitet, och den präglades av sitt hävdande av hierarkins förtjänster, av behovet av makt inom partiet, och av massornas och alla arbetarklassens institutioner underkastande under partiets ledning. Den uppvisade *tendenser* till ett monolitiskt ideal.⁴² Dess organisatoriska uttryck präglades av sin grundares personlighet och den obestriddiga ledarens auktoritet. Men det kan inte finnas någon missuppfattning: den auktoritet som Lenin åtnjöt var inte diktatorisk, och om han ibland försökte påtvinga sina anhängare ett ovillkorligt accepterande, så var målet med det inte så mycket att säkerställa lojalitet till honom personligen som att få till stånd enhet kring en teori som han ansåg vara riktig. Bolsjevismens historia före 1917 var på många sätt en historia av sammandrabbningar och motsättningar mellan olika rörelser bland bolsjevikerna, vars meningsskiljaktigheter som vi har sett var offentliga och avsevärda. Debatterna under partikongresserna var livliga, och det motstånd Lenin stötte på bland sina anhängare var envist. Ändå var hans grepp om dem

⁴⁰ Souvarine, *Stalin*. En kort biografi över Ter-Petrosjan finns också i Haupt och Marie, s 138-141.

⁴¹ Lukács, *Historia och klassmedvetande*, s 381.

⁴² Ett dokument som skrevs av en bolsjevikisk kommitté förkunnade till exempel att ”den centrala organisationen måste bestå av ledare med enhetliga uppfattningar, och det kan inte vara frågan om att ta med företrädare för alla riktningar.” (Bilaga till Trotskijs *Nos tâches politiques*, s 246.)

starkt, vilket många vittnar om.⁴³

När det kommer till kritan är det allra viktigaste med leninismen, att den när det handlar om både organisation och strategi helt och i grunden är inriktad på revolutionen, alltså maktövertagandet med hjälp av ett väpnat uppror. Det är detta som ger Lenins arbete och bana ett sammanhang och enhetlighet som hans motståndare saknar. Vartefter deras politiska val klarnade, var det detta som avgjorde skillnaden mellan bolsjevismen och mensjevismen.

Denna skillnad blev entydig inte bara därför att bolsjevismens och mensjevismens politiska särdrag från och med nu på vissa avgörande punkter skilde sig åt, utan också därför att de organisatoriskt hade kapat alla de band som en gång förenade dem. Inom arbetarrörelsen i väst suddade förekomsten av revolutionära och reformistiska strömningar inom samma partier ut gränsen mellan dem. Denna samexistens var inte längre möjlig när den period av sociala och politiska omvälvningar inleddes, som tvingade alla att göra avgörande val. Men socialisterna i väst var dåligt förberedda för denna prövning. Det behov och yttre sken av enhet som ända fram till 1914 kännetecknade deras rörelse, förhindrade att det inom dem utarbetades och fulländades en teori för handling och en formel för organisationen som var inriktad på revolutionen, och klart skilde sig från reformismen. Men trots att den fullständiga brytningen mellan bolsjeviker och mensjeviker gav upphov till sekterism, så var bolsjevismen i Ryssland, även under sin sekteristiska fas, beväpnad med en klarhet, sammanhållning och skärpa förutan vilken den inte skulle kunnat fylla sin roll 1917.

Obekymrad om de strävanden efter enhet som nästan oundvikligen ledde till kompromisser, kunde Lenin ge sin lära en skarp kontur, och använda det skarpa språk som han föredrog, och – vilket han ofta betonade – *aussprechen was ist* ("att säga hur det är", det vill säga öppet beskriva saker och ting som han såg dem), utan att behöva oroa sig för någon kollegas känslor. Denna otvetydighet hjälpte inte bara till att skilja den revolutionära strömningen från den reformistiska, utan upprätthöll och stärkte också skillnaden mellan den ryska socialistiska rörelsen och den borgerliga ideologin. Utan tvekan minskade liberalismens svaghet i Ryssland dess attraktionskraft: men inte tillräckligt för att hindra mensjevikerna från att påverkas av den. Men genom sin dubbla opposition mot den borgerliga liberalismen och den socialistiska reformismen, vidgade leninismen sprickan mellan borgarklassens och proletariatets världar, under en period då socialdemokratin knöt allt starkare band mellan dem.

De samverkande omständigheter som Lenin hade hjälpt till att skapa, och som han systematiskt utnyttjade, gjorde det till sist möjligt för honom att framträda i rätt ljus: inte bara som organisations-teoretiker och noggrann politisk aktivist, utan också och framförallt som *revolutionär*. Den revolutionära andan vägledde hans beräkningar och tände hans fantasi. Både hans hjärna och hans hjärta var lika hängivna revolutionen. Hans hjärna därför att det var hans tänkande som fick honom att göra en ovillkorlig utfästelse till revolutionen, men även därför att han räknade med att utbilda arbetarklassen med hjälp av revolutionen.⁴⁴ Hans hjärta, därför att "[r]evolutionerna är de för-

⁴³ Den sovjetiske historikern Pokrovskij beskriver på följande sätt den makt Lenin hade över honom: "Det var framförallt hans oerhörda förmåga att se roten till saker och ting, en förmåga som slutligen väckte vidskepliga känslor hos mig. Vid många tillfällen var jag oense med honom i praktiska frågor, men det gick illa för mig varje gång. När detta hade upprepats omkring sju gånger, slutade jag ifrågasätta och underkastade mig Lenin, trots att logiken sa mig att jag borde handla annorlunda." (Citerat i Fülöp-Miller, s 43.) Lunatjarskij, som var bland de mest framstående bolsjeviker och vars intellektuella förmåga var stor, presenterade ändå, när han skulle hålla ett viktigt tal under kongressen, sitt utkast för partiledaren. "[Lenin] läste... uppmärksamt igenom min rapport och lämnade tillbaka den med två eller tre obetydliga rättelser, vilket inte var förvånande eftersom jag såvitt jag minns tog mycket exakta och detaljerade angivelser från [honom] som utgångspunkt." (Citerat i Carr, del 1, s 60.)

⁴⁴ Lenin talar om "vilken väldig upplysande och organiserande kraft revolutionen besitter, då mäktiga historiska händelser med våld drar fram källborgarna ur deras iden, ur deras vindkupor och källare och tvingar dem att bli *medborgare*." (Lenin, *CW*, bd 8, s 564. [*SSIU*, bd 6, s 38.]

trycktas och utsugas högtid.”⁴⁵ (Ett liknande språk kan man ibland återfinna i Karl Marx' skrifter.)⁴⁶

Leninismen var så nära associerad med revolutionen att Lenin bara med största motvilja fann sig i revolutionens nederlag 1905. I december 1906, när nederlaget var uppenbart, skrev han fortfarande: ”Vi skall hålla fast vid våra revolutionära paroller... – vi skall till det yttersta utnyttja *alla* revolutionära möjligheter – vi skall vara stolta över det faktum att vi var de *första* som slog in på upprorets väg och kommer att vara de *sista* att överge den, om denna väg faktiskt blir möjlig.”⁴⁷ Först i mars 1908 medgav han att reaktionen hade segrat.⁴⁸ Det är inte mindre betecknande att han redan 1910, alldeles för tidigt, ansåg sig kunna hävda att ”kontrarevolutionens tre gyllene år (1908-10) uppenbarligen håller på att ta slut och ersätts av en period av spirande uppsving.”⁴⁹

Denna desperata vägran att acceptera att revolutionen hade besegrats, och denna envisa önskan att hitta minsta tecken i den politiska och sociala situationen som kunde rättfärdiga förhoppningar om ett nytt revolutionärt utbrott är ytterst talande för leninismens karaktär. De strukturer som Lenin hade tänkt ut för sitt parti bestämdes av revolutionens behov: de framsteg som hans organisation gjorde 1905 och efter 1912, blev bara möjliga därför att revolutionen hade blivit verklighet, eller en förhoppning. Och tvärtom återspeglade och berodde organisationens nedgång mellan 1908 och 1912 på kontrarevolutionens seger. Georg Lukács hade alltså rätt när han skrev: ”Lenins organisationstanke förutsätter revolutionen som ett faktum, revolutionens aktualitet.”⁵⁰ Inför den nuvarande kritiken mot leninismen är det viktiga att betona, att även om Lenin på vissa sätt styrdes av tanken på organisation, så var det en organisation *i* revolutionens *tjänst*. Och det som gäller ”Lenins uppfattning om partiets organisation” gäller lika mycket leninismen i sin helhet.

I Lenins oförsonliga, nödvändiga, klarsynta kamp mot mensjevikerna, en kamp som ofta kännetecknades av ojusta angrepp mot dem, angrepp som var berättigade och politiskt intelligenta men ändå ofta så grova, så fanns det kanske i botten inte bara politisk lidelse utan också ett element av sorg. ”[J]ag [känner] mig kränkt av att den mest revolutionära doktrinen i världen på detta sätt förnedras”,⁵¹ sa han en gång, med hänsyftning på sina motståndare inom den socialdemokratiska rörelsens höger. Lenins bitterhet och ilska berodde delvis på hans besvikelse över att se tidigare vapenbröder, marxister liksom honom, säga nej till det möte som rättfärdigade alla offer och förhoppningar – mötet med revolutionen.

⁴⁵ Lenin, *VV10*, bd 3, s 129.

⁴⁶ ”Arbetarnas revolutionära aktivitet är den största glädjen i deras liv.” (Marx, *Arbeitslohn*, december 1847, citerat i Rubel, s 286.)

⁴⁷ Lenin, *CW*, bd 11, s 260.

⁴⁸ *Ibid*, bd 15, s 25.

⁴⁹ *Ibid*, bd 16, s 339.

⁵⁰ Lukács, *Lenins tankevärld*. Vidare: ”den leninska organisationsformen är oskiljaktig från insikten om den annalkande revolutionen.” (*Ibid*.)

⁵¹ Lenin, *VV10*, bd 3, s 279.

Del II: Den leninistiska revolutionen

Inledning

Den ryska arbetarrörelsen, som 1906 hade decimerats och tvingats på defensiven i ett nästan utmattat tillstånd, demoraliserad och utspridd, desperat kämpande för att hålla sina organisationer vid liv, upplevde efter 1912 ett nytt uppsving. Strejker och demonstrationer blev vanliga, och nådde sin höjdpunkt i juli 1914, när St Petersburg vimlade av barrikader och Ryssland verkade stå på randen till nya revolutionära omvälvningar. Från Poronino, nära Krakow, följde Lenin utvecklingen av situationen, och jämförde den med januari 1905.¹ Skulle ”mötet med revolutionen” äga rum?

Tvärtom – kriget bröt ut och avbröt den proletära offensiven, och ersatte under en tid klassernas sammandrabbning med en konfrontation mellan nationer. Europa översköldes av en våg av patriotisk glöd, inför vilken majoriteten av de socialister som bara dagen dessförinnan hade varit internationalister, nu kapitulerade fullständigt. De glömde bort de hot de hade uttalat mot borgarklassen och imperialismen.

Internationalens sammanbrott gjorde ett mycket starkt intryck på Lenin, och påverkade leninismen på ett djupgående sätt. Från och med nu dominerades Lenins alla handlingar av en strävan efter att bryta med socialpatriotismen. De sista åren av sin landsflykt tillbringade han i Schweiz, där han idogt ägnade sig åt förbereda denna brytning. Dessa år är ytterst betydelsefulla för leninismens utveckling. Mellan 1914 och 1917 började Lenin på allvar ta itu med nya frågor. Han var nästan helt avskuren från den ryska socialistiska rörelsen, som kriget hursomhelst hade desorganiserat och försvagat,² och han inriktade sina studier och ansträngningar åt nya håll. Det var under denna period han studerade frågan om imperialismen³ och ägnade större uppmärksamhet åt frågor om nationalism och nationernas rätt till självbestämmande.⁴

Dessutom, och viktigast av allt, var det under Första världskriget som leninismen och dess grundare fick en *internationell* dimension. Sammanbrottet för den europeiska socialistiska rörelsens internationella förbindelser, och den reträtt eller omgruppering som rörelsens ledande personer genomförde, tvingade de som inte ville godta socialpatriotismens seger att träda fram och ta sin plats. Samtidigt innebar de inskränkningar av handlings- och yttrandefriheten som infördes i de krigförande länderna, att den roll som kunde spelas av vissa av de socialister som bodde i dessa länder – exempelvis Rosa Luxemburg – blev mindre än vad den annars kunde ha blivit. Det neutrala Schweiz blev en av samlingspunkterna för de minoritetsströmningar, som efter den katastrofala överraskningen i augusti 1914 försökte återhämta sig från de inledande bakslagen. Bland dessa strömningar återfann den yttersta vänstern sin ledare i Lenin. Efter sin kamp mot mensjevikerna var han redan urtypen för oförsonlighet, och han blev nu ännu mer obeveklig och antog denna hållning som sin plattform. När de europeiska socialister som fortfarande var krigsmotståndare höll sin första konferens i Zimmerwald i september 1915, samlade Lenin kring sig de få delegater som inte var nöjda med majoritetens relativa återhållsamhet. Mot de senares strävan efter försoning, ställde Lenin sin beslutsamhet att klippa banden med varje skymt av socialpatriotism, och det klassarbete som den förde med sig. Från och med denna tidpunkt ägnade han sig åt en uppgift i alle-

¹ I ett utkast till en artikel som skrevs mellan 28 och 31 juli, hittar vi dessa noter:

”Julidagarna 1914 kontra januari 1905

1. Standar – barrikader

2. Gapon – illegala socialdemokratiska organisationer”

(Lenin, CW, bd 41, s 335.)

² ”Den mest pressande frågan nu är de svaga kontakterna mellan oss och ledande arbetare i Ryssland”, skrev Lenin på hösten 1916. (*Ibid.*, bd 35, s 235.)

³ Se s 116.

⁴ Se s 175.

uropeisk skala: att upprätta en ny International – med andra ord (och utan att Lenin då insåg alla konsekvenser) skapandet av en världsomfattande kommunistisk rörelse.

Det paradoxala är att Lenin på detta sätt fick ett ännu högre anseende än tidigare, och det vid en tidpunkt då hans isolering var nästan fullständig. Förvisso var inte så få ryska socialister mot kriget. Men bland dem fanns det knappast någon som var beredd att dra Lenins extrema slutsatser: inte ens bland bolsjevikerna fanns det särskilt många som vågade förkunna Lenins princip om revolutionär defeatism, som inte nöjde sig med att bara fördöma den patriotiska vägen, utan också slog fast att ”det.. för socialismen ur det internationella proletariats synpunkt.. inte [kan] råda något tvivel om att ett nederlag för tsarmonarkin... skulle vara det minst onda”.⁵ På ett internationellt plan var hans hat mot ”centrismen”⁶ och förakt för pacifismen inte bättre ägnade att ge stöd eller ens förståelse för Lenins åsikter.⁷ Vid Zimmerwaldkonferensen vägrade till och med spartakisterna ta parti för honom.⁸ Lenins isolering var så fullständig att han började intressera sig för den schweiziska arbetarrörelsens problem, och aktivt organisera dess vänsterflygel.

Men detta arbete, som han ägnade sig åt i avsaknad av något bättre, kunde inte skydda honom mot de tvivel som under dessa mörka år i hans liv ibland fyllde Lenin med bitterhet. Plågad av det han kallade emigrantlivets ”sönderfrätande”,⁹ var Lenin i slutet av 1916 och början av 1917 inte långt från att tappa modet. ”Den revolutionära rörelsen växer ytterst sakta och med svårighet”, skrev han till Inessa Armand 25 december 1916. Nästan resignerad tillade han: ”Detta tvingas man stå ut med.”¹⁰ Och strax därefter förkunnade han i en offentlig föreläsning: ”Vi äldre kommer kanske inte att uppleva de avgörande striderna i denna kommande revolution.”¹¹

Det sa han 22 januari 1917. En månad senare föll tsarismen samman, och Petersburg-proletariatets seger inledde en fullständigt oväntad period av omvälvningar för leninismen, Ryssland och hela världen.

⁵ Lenin, *VV10*, bd 5, s 225.

⁶ Den ”centrism” som Lenin angrep under hela kriget kunde anta ett antal olika former. Den kunde, till exempel, betyda en strävan efter försoning mellan patriotiska socialister och socialister som var mot kriget, eller den kunde betyda krav på ”fred utan annekteringar eller krigsskadestånd”, medan det enligt Lenin inte var möjligt med någon ”demokratisk fred” utan en revolution, och istället för ett ”fredsprogram” borde revolutionen vara socialisternas svar på kriget.

⁷ I grunden ansåg Lenin i februari 1915, att ”för närvarande kan propaganda för fred som inte åtföljs av en uppmaning till revolutionära massaktioner bara sprida illusioner och demoralisera proletariatet, ty det får proletariatet att tro att bourgeoisin är mänsklig, och förvandlar det till en leksak i händerna på de krigförande länderas hemliga diplomati. I synnerhet är tanken på att en demokratisk fred är möjlig utan en rad revolutioner djupt felaktig.” (Lenin, *CW*, bd 21, s 171.) I september 1916 skrev han: ”en förtryck klass som inte strävar efter att lära sig att använda vapen, att skaffa sig vapen, förtjänar inte annat än att behandlas som slavar” (*Ibid*, bd 23, s 96). Lenin var övertygad om det rättfärdiga i vissa krig, speciellt revolutionära krig, och för ut mot ”de sentimentala gråterskor som fruktar kriget” (*VV10*, bd 5, s 345), och talade om ”pacifismens hela skändlighet, hela dess förbluffande banalitet” (*CW*, bd 43, s 609-10).

⁸ Rosenberg, s 75.

⁹ Lenin, *CW*, bd 35, s 279. ”Det var intressant att se 'levande' människor, som inte var sönderfrätta av emigrantlivet.”

¹⁰ *Ibid*, bd 35, s 266.

¹¹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 244.

1. Revolutionens parti.

Lenin och bolsjevikpartiet 1917

Formellt var bolsjevikpartiet vid denna tidpunkt bara fem år gammalt. Av denna tid var dessutom tre år krigsår, då Lenins och hans anhängares internationalistiska linje tvingade dem under jorden och hindrade dem från att dra fördel av möjligheterna till legalt arbete. I och med arresteringarna och landsförvisningen av Kamenev, Ordzjonikidze, Stalin och Sverdlov hade dessutom de förföljda och under jorden tvingade bolsjevikerna förlorat sina politiska ledare inne i Ryssland. Partiet var så svagt, att Petersburgkommittén¹ i januari 1917 inte förmådde ge ut något flygblad på årsdagen av ”Den blodiga söndagen”.² Detta fiasko säger en hel del om vilket tillstånd bolsjevismen befann sig i när 1917 inleddes. Det skulle bli ett år då bolsjevismen genomgick en fullständig förvandling. På några få månader mer än tiodubblades medlemsantalet³, och handlingsmetoderna förändrades, den politiska plattformen omvandlades, strategin ändrades – varpå bolsjevikerna grep makten och skakade världen.

Men år 1917 då Rysslands proletariat kämpade mot borgarklassen, var också ett år då Lenin kämpade för att befria sitt parti från den ortodoxi och försiktighet som hotade att förlama det, på samma sätt som den förlamade deras mensjevikiska och socialistrevolutionära rivaler. Återigen tvingades Lenin göra samma kraftansträngning som 1905, och ta kamp mot de av hans anhängare som – ofta i leninismens namn – bromsade partiets marsch mot makten. Det var då leninismen blommade ut som en fullbordad revolutionär lära. Och det var då bolsjevikpartiet blev revolutionens parti, efter att ha skakats våldsamt och nästan krossats av sin egen grundare.

Bolsjevikerna före Lenins återkomst: ett parti som lutade mot mensjevismen.

Bolsjevikpartiets medlemmar var naturligtvis inte överksamma under februarirevolutionen 1917. Ända från den folkliga jäsningens första dagar följde de händelseutvecklingen noggrant, och deltog även i den. Men de lyckades inte ta ledningen över rörelsen eller ens presentera ett klart handlingsprogram och exakta mål som kunde vinna stöd bland demonstranternas mest medvetna och radikala delar.

Efter att de viktigaste ledarna hade landsförvisats, leddes partiet inne i Ryssland av centralkommitténs ryska byrå, som bestod av Sjljapnikov, Molotov och Zalutskij. Innan revolutionen bröt ut hade Sjljapnikov haft brevkontakter med Lenin, och han framstod som partiets främste ledare. I sina memoarer från februaridagarna berättar V N Kajurov, medlem i bolsjevikkommittén i industri-distriktet Viborg i Petrograds utkanter, att de under upprorets första dagar ”inte fick någon som helst vägledning från partiets ledande organ. Petrogradkommittén hade arresterats och kamrat Sjljapnikov, som representerade centralkommittén, kunde inte ge [dem] några direktiv för den framtida verksamheten.”⁴ I sina ovärderliga memoarer bekräftar och utvidgar Suchanov denna anmärkning. I en beskrivning av ett möte 25 februari med representanter för bolsjevikpartiet, anmärker han att ”deras stelbenthet, eller snarare oförmåga att sätta sig in i det politiska problemet och formulera det, gjorde oss nedstämda.”⁵

Bristen på ett vitalt och klarsynt ledarskap fick bolsjevikerna att bemöta de första arbetardemonstrationerna med en hel del förbehåll och till och med misstänksamhet, vilket påminner om

¹ 1914 hade den ryska regeringen ändrat huvudstadens ”tyskklingande” namn till Petrograd. Men bolsjevikkommittén reagerade mot detta exempel på antitysk chauvinism och beslutade sig för att behålla det gamla namnet.

² Marie, s 16, som citerar Sjljapnikov.

³ Se s 96.

⁴ Marie, s 37, som citerar Kajurov.

⁵ Suchanov, s 24.

deras inställning i januari 1905. De var ganska isolerade på fabrikerna där de arbetade, ”och förde en desperat kamp... mot mensjevnikerna och socialistrevolutionärerna.”⁶ 22 februari försökte partiets företrädare lugna ner arbetarkvinnorna som förberedde sig för att följande dag på ett särskilt stridbart sätt fira ”Kvinnodagen”. Kajurov minns denna viktiga episod under februaridagarna så här: efter att ha blivit utsänd till ett möte med arbetarkvinnor ”förklarade jag innebörden i 'Kvinnodagen' och kvinnorörelsen i allmänhet. När jag tvingades tala om den aktuella situationen bemödade jag mig först och främst om att uppmana kvinnorna att avstå från partiska demonstrationer och bara handla i enlighet med partikommitténs instruktioner”. Men till sin ”förvåning” och ”indignation” fick Kajurov höra att man inte följde partiets förhållande paroller. ”Jag retades av de strejkandes uppträdande”, berättade han senare: ”för det första hade de uppenbarligen ignorerat de beslut som först partiets distriktskommitté och därefter jag fattat. Föregående kväll hade jag uppmanat arbetarkvinnorna att visa återhållsamhet och disciplin – och nu kom helt oväntat denna strejk.” Efter viss diskussion beslutade sig bolsjeviker emellertid för att stödja strejken och försöka utvidga den.⁷

Följande dag, 24 februari, strejkade hälften av Petrograds proletariat, omkring 200.000 arbetare, och gatudemonstrationerna blev alltmer omfattande och djärva. 25 februari var det generalstrejk och uppror, och för första gången flöt blod. Denna dag ”var det främst bolsjeviker som organiserade strejkerna och demonstrationerna”,⁸ och det var också de som reste frågan om att bilda en sovjet.⁹ Men när demonstranterna samma dag bad bolsjevikedarna om vapen vägrade de lämna ut några. Det var Sjljapnikov som bar huvudansvaret för denna vägran. Han ansåg att ”ett överilrat användande av vapen som anskaffats på detta sätt bara kunde skada saken.”¹⁰

På kvällen 26 februari ägde de första myterierna rum bland soldaterna, myterier som förebådade tsarismens omedelbart förestående fall. Men som Kajurov berättar, fanns det bland bolsjevikedarna ”en del kamrater som fällde skeptiska kommentarer och frågade sig om inte tiden var inne att uppmana massorna att avblåsa strejken”.¹¹ Enligt Marc Ferro, som har skrivit en omsorgsfull och belysande studie av revolutionen 1917, hade bolsjeviker vid denna tidpunkt på det hela taget ”inte särskilt stort förtroende för denna rörelse, som de inte hade startat utan bara följde. Orsaken var att rörelsen var främmande för det väpnade upproret, som enligt bolsjeviker var det enda som kunde leda till seger.”¹²

När myterierna spreds 27 februari var tsarismens öde beseglat, och på kvällen samma dag steg dumans provisoriska kommitté och Petrogradsovjeten fram som möjliga efterträdare. Den bolsjeviska organisationen gav inte ut sitt första flygblad förrän 27 februari.¹³ Flygbladet förkunnade att ”arbetarklassens och den revolutionära arméns uppgift är att skapa en provisorisk revolutionär regering, som kommer att leda den nya regimen, den nya republikanska regimen.” Enligt flygbladet måste det sammankallas en konstituerande församling ”på basis av direkt, lika och hemlig allmän rösträtt.”¹⁴ Dokumentet var intressant ur två synvinklar: det tog återigen upp Lenins formulering från 1905 års revolution och krävde att det skulle upprättas en provisorisk regering, men det nämnde inget om sovjeter, som en del bolsjeviker verkade misstro mot.

Samma dag sa de leninistiska ledarna i Petrograd vid två tillfällen nej till demonstranternas vädjanden: först ville de inte lämna flygblad till intresserade arbetare med motiveringen att de var

⁶ Marie, s 29, som citerar Kajurov.

⁷ Marie, s 30, som citerar Kajurov.

⁸ Ferro, *February*, s 40.

⁹ *Ibid*, s 39.

¹⁰ Katkov, s 264.

¹¹ Marie, s 36, som citerar Kajurov.

¹² Ferro, *February*, s 40.

¹³ Först ganska nyligen bevisade en sovjetisk historiker att detta flygblad kom ut 27 februari, och inte 26 som det hävdats tidigare. (*Ibid*, s 47.)

¹⁴ *Ibid*, s 344.

slut, och sedan avvisade de ännu en gång folk som bad om vapen.¹⁵

Det är lätt att förstå denna skeptiska och försiktiga tvekan och förbehållsamhet. Spirande revolutioner, och särskilt massrörelser som sätter stora – till en början förbittrade och ilska och senare entusiastiska – folkmassor i rörelse mot det etablerade samhället, bortser alltid från organisationernas direktiv och revolutionärernas förväntningar. Denna allmänna sanning gällde även för Ryssland 1917, trots att det under det tsaristiska väldet existerade ett politiskt parti som hade tagit på sig uppgiften att förbereda ett folkligt uppror, och vars hela taktik och funktionssätt var inriktat på detta mål.

Att bolsjevikerna skulle överraskas av februarihändelserna ligger alltså helt i linje med samhällsutvecklingens dynamik. Men man trodde åtminstone att de skulle visa en viss benägenhet att anpassa sig efter händelserna, en beredvillighet att leda massornas aktivitet, visa dem betydelsen av deras framgång och ge dem en klar insikt i de nya möjligheterna – vilja och kraft att föra en självständig politik och hindra borgarklassen, som inte deltagit i omvälvningen, att utnyttja proletarietets framgångar. Men med Lenin frånvarande klarade inte partiledningen av att utarbeta en politik som klart skilde sig från sina högersocialistiska motståndare. Trots att många partimedlemmar var radikala och missnöjda tenderade bolsjevikerna tvärtom att acceptera mensjevikernas och socialistrevolutionärernas plattform, eller åtminstone inte utmana den. Denna oförmåga till självständighet var än mer allvarlig som mensjevikerna och socialistrevolutionärerna vek sig för borgarklassen och lät dem bilda den provisoriska regeringen. Och eftersom denna regering företrädde intressena hos en klass som just visat sin kontrarevolutionära inställning, fanns det inget utrymme för illusioner om regeringens avsikter.

Den provisoriska regeringen hade sitt ursprung i dumans provisoriska kommitté. Under den period då revolten utvecklades men tsarismen ännu inte hade givit upp, gav detta organ sig en titel som avslöjade dess filosofi och program: ”Kommittén för återupprättande av ordning och relationer med offentliga institutioner och personer”. En av dess mest framstående medlemmar var Michail Rodzianko, före detta talman i duman. Han kunde endast med ”obeskrivlig sorg” tänka sig att Nikolaus II skulle abdikera, och så sent som dagen innan hade han uppmanat de tsaristiska myndigheterna att använda brandslangar för att skingra de demonstrerande folkmassorna.¹⁶ Hans vän och kollega Sjulgin var framträdande medlem i ”Progressiva blocket”,¹⁷ och var utan tvivel begåvad med större energi. Han påpekade att ”om inte vi griper makten kommer andra att göra det, rötägg som redan valt diverse skurkar på fabrikerna.” Han önskade att han hade haft maskingevär för att ta itu med pöbeln.¹⁸

Ministrarna Miljukov och Gutjkov, å sin sida, gjorde allt för att rädda monarkin, trots att de just slutit en överenskommelse med representanter från sovjeten om att frågan om statsformen skulle avgöras av en konstituerande församling. Särskilt betecknande var dessa den provisoriska regeringens mest framträdande medlemmars inställning till revolutionen. När folkmassorna 27 februari gick mot Tauriska palatset ansåg den förre att man skulle göra motstånd mot dem, och efter februaridagarna som förde hans politiska gruppering till makten, sa den senare att ”vi har besegrats av Petrograd.”¹⁹

De sovjetledare som hade förhandlat med dessa den ryska borgarklassens ledare om att bilda en provisorisk regering var mycket väl medvetna om deras inställning. En av sovjetledarna, vänstermensjeviken Suchanov som hade ett starkt inflytande under revolutionens första veckor, menade att

¹⁵ Marie, s 26, som citerar Sjljapnikov.

¹⁶ Liebman, s 112.

¹⁷ En koalition av moderata partier i duman, som under kriget uppmanade tsaren, ”som hade nationens förtroende”, att bilda regering.

¹⁸ Liebman, s 112.

¹⁹ Ferro, *February*, s 44 och 74.

”det Progressiva blockets ledare [efter 27 februari] inte bara envist vägrade ansluta sig till revolutionen och försöka leda den, utan till och med vägrade erkänna den som ett fullbordat faktum”.²⁰ Men ändå skrev *Rabotjaja Gazeta*, mensjevikernas tidning i huvudstaden den 7 mars: ”Medlemmar i den provisoriska regeringen! Proletariatet väntar på er order att befästa revolutionen och göra Ryssland till en demokrati.”²¹

De måttfulla socialisterna överlämnade makten till borgarklassen utifrån ideologiska och politiska överväganden – trots att massorna var de enda som hade kämpat för revolutionens seger, och de besuttna klasserna befann sig i ett tillstånd av yttersta förvirring. Vid den tidpunkt då sovjeten bildades i Petrograd, och dess ledare – som i praktiken hade valt sig själva – överlämnade den lagliga makten till de borgerliga partierna, var det inte uteslutet att de reaktionära krafterna skulle slå tillbaka. Petrograds gator låg i folkets händer, men det var inte omöjligt att fronten och landsbygden skulle gå mot huvudstaden. Och hur skulle borgarklassen reagera då? Vore det inte bättre att övertala borgarklassen att själva ta makten, än att de skulle frestas att ena sig med tsarismen? Följaktligen överlämnade sovjetdelegaterna makten till de borgerliga partierna – utan att säkert veta om dessa skulle ta emot den erbjudna gåvan.²²

Även andra och djupare, mer principiella faktorer spelade in. De personer som för tillfället hade landets öde i sina händer tillhörde den flygel av den europeiska socialismen, som visserligen ville försvara proletariatets intressen och var hängiven deras sak, men som aldrig hade trott att det var möjligt att denna klass skulle kunna anförtros den politiska makten. Denna utveckling trodde de bara var möjlig efter en lång period av förberedelser och skolning. Dessa socialdemokrater såg på borgarklassen med delade känslor, en blandning av fientlighet och respekt, där respekten ofta övervägde. Mensjeviken Potresov gav uttryck för en uppfattning som delades av många socialister i Ryssland och i väst, när han sa: ”under den borgerliga revolutionen är borgarklassen den [klass] som är socialt och psykologiskt bäst förberedd att lösa de nationella problemen”.²³ Trots alla kungörelser att de trodde på socialismen, ansåg många socialister i själva verket att borgarklassen av nödvändiga och nästan naturenliga skäl under obestämd tid skulle fortsätta att utöva den politiska och samhällseliga makten. Om man skulle tro Suchanov ”kunde [proletariatet], isolerat som det var från de andra klasserna, bara skapa kamporganisationer som visserligen utgjorde en verklig kraft i klasskampen men inte var någon genuin del av statsmakten.”²⁴

Många ryska marxister underbyggde denna nästan vördnadsfulla inställning till borgarklassen med teoretiska argument som definitivt kvävde alla deras eventuella radikala böjelser. De var lojala mot den marxistiska ortodoxin och ansåg följaktligen att krossandet av tsarismen givetvis borde medföra att den ekonomiska, samhällseliga och politiska makten övergick till borgarklassen, vars styre var ett nödvändigt förspel till socialismen.

Mensjevikernas och deras socialistrevolutionära kompanjoners återhållsamhet var alltså fullt förståelig. Men hur var det med bolsjeviker, som i årtal hade fördömt sina motståndares opportunistiska, deras alltför undfallande inställning till borgarklassen, och deras klandervärda svaghet gentemot liberalerna? Nog måste man väl kunna förvänta sig en mycket mer kritisk, djärv, krävande inställning från deras sida? År efter år hade Lenin jobbat för att övertyga dem om den ryska borgarklassens andefattigdom, falskhet och konservatism. Om sovjetens måttfulla ledare var benägna att lita på liberalerna, borde de ha uppväckt bolsjevikernas vrede och bittra motstånd. Men den leninistiska ledningen visade inga tecken på vrede eller bitterhet, och gjorde faktiskt nästan inget allvarligt motstånd mot sovjetledarnas högerpolitik.

²⁰ Suchanov, s 38.

²¹ Ferro, *February*, s 172.

²² Angående detta, se funderingarna som en av sovjetens huvudförhandlare, Suchanov, hade. (Suchanov, s 8)

²³ Gorkij, *History*, vol I, s 122.

²⁴ Suchanov, s 7.

Under ett långt möte diskuterade Petrogradsovjetens exekutivkommitté vilka principer som skulle styra relationerna mellan den provisoriska regeringen och sovjeten. Vissa medlemmar var för att företrädare från sovjeten skulle ingå i regeringen. Men majoriteten, under ledning av mensjevikerna Tjcheidze och Suchanov, var för en politik av icke-deltagande och villkorligt stöd. Suchanov berättar, att under diskussionen ”höjdes såvitt jag minns inte en enda röst till förmån för en demokratisk regim. Ändå deltog ända från mötets början den officielle bolsjevikerna Zalutskij och den inofficielle Krasikov, och lite senare presenterade Sjljapnikov, som befann sig än här och än där i partiären, exekutivkommittén för den nye bolsjevikrepresentanten Molotov.”²⁵ Denna inställning bekräftades vid andra möten med samma organ, där bolsjevikerna hade elva representanter eller sympatisörer av totalt trettionio medlemmar.²⁶

Det var inte alla bolsjevikiska medlemmar i Petrograd som gillade att de slöt upp bakom de högersocialistiska partierna och accepterade den konservativt präglade regeringen. Men bolsjevikkommittén i Petersburg, det då överlägset viktigaste partiorganet i Ryssland, tillbakavisade en motion från centralkommitténs byrå som den unge Molotov lade fram, och i vilken han kritiserade den provisoriska regeringen och dess kontrarevolutionära politik och krävde att den ersattes med en demokratisk regering. Tvärtom antog Petersburgskommittén en motion som avstod från att angripa den provisoriska regeringen ”så länge 'dess handlingar svarar mot proletariatets och de breda demokratiska folkmassornas intressen’.”²⁷

Detta dokument är daterat 3 mars 1917.²⁸ Två dagar senare började *Pravda* åter komma ut. Under ledning av centralkommitténs byrå, och i synnerhet Molotov som då representerade partiets vänsterflygel, var bolsjevikernas officiella organ mer kritiskt mot den provisoriska regeringen än Petersburgskommittén. Ändå kunde man i numret från 10 mars läsa en artikel där Olminkij deklarerade: ”[den borgerliga] revolutionen är ännu inte fullbordad. Vi lever under slagordet 'slås tillsammans'. I partiangelägenheter varje parti för sig, men alla som en man för den gemensamma saken.”²⁹

12 mars återvände Stalin och Kamenev från sin landsförvisning till Sibirien och tog ledningen över partiet. Denna osäkra politik kunde därmed upphöra. De var de enda medlemmar ur centralkommittén som var närvarande i huvudstaden, och kunde ge partilinjen en mer bestämd karaktär. Men den ståndpunkt de förde fram var klart högerinriktad.

14 mars, två dagar efter deras ankomst, slog *Pravda* an tonen. Stalin publicerade denna dag en artikel där han uppmanade arbetarna att enas kring sovjeten, ty ”de rättigheter som erövrats måste försvaras för att fullständigt krossa de gamla krafterna och... föra den ryska revolutionen vidare.”³⁰ I artikeln fanns ingenting som antydde minsta kritik mot sovjetens försonliga ledarskap och den provisoriska regeringen. I samma nummer skrev Kamenev en ledare där han frågade sig: ”vad är det för mening att skynda på saker och ting när händelserna ändå äger rum med sådan fart?”³¹ Följande dag fattade han sin penna för att kommentera ett utrop från sovjeten, där Kerenskijs Ryssland försäkrade världen att det ”oförskräckt [skulle] försvara [sin] egen frihet” och inte ”rygga tillbaka inför angriparnas bajonetter”. Inspirerad av detta språk visade sig Lenins närmaste man situationen vuxen. ”När armé står mot armé”, skrev han, ”vore det en mycket dum politik att föreslå att den ena av dessa arméer skulle lägga ner vapnen och gå hem. Det skulle inte vara en fredspolitik utan

²⁵ *Ibid.*, s 108.

²⁶ Soria, s 76.

²⁷ Carr, del 1, s 90.

²⁸ Två dagar senare gick Molotov på nytt till angrepp, men än en gång avvisade Petersburgskommittén hans mot den provisoriska regeringens fientliga förslag. (Rabinowitch, s 35.)

²⁹ Carr, del 1, s 90.

³⁰ Stalin, *Works*, vol 3, s 1.

³¹ Ferro, *February*, s 175.

slavpolitik som med avsky skulle förkastas av ett fritt folk.”³² Stalin biföll sovjetmanifestets skrivningar, och sa att det som behövdes var ”påtryckningar på den provisoriska regeringen för att få den att gå med på att omedelbart inleda fredsförhandlingar”. Under tiden var ”parollen 'Ned med kriget!' [utan tvekan] helt värdelös som praktisk utväg”.³³

Uttalandena fick ett mycket blandat mottagande av den allmänna opinionen. Sjljapnikov säger: ”Hela Tauriska palatset, från affärsmännen i statsdumans kommitté till själva den revolutionära demokratis hjärta, exekutivkommittén [det vill säga den måttfulla majoriteten i sovjeterna – ML] var till brädden fyllda av en enda nyhet: de moderata och resonabla bolsjevikernas seger över extremisterna.”³⁴ Å andra sidan var en del bolsjevikiska medlemmar indignerade över den ton som *Pravdas* redaktörer slagit an. Petersburgsektionen krävde till och med att Kamenev skulle uteslutas, och i Viborg krävde man att även Stalin skulle uteslutas.³⁵

Bolsjevikernas första nationella konferens hölls i Petrograd 29 mars, med deltagande av representanter från 58 organisationer. Samtidigt som Kamenevs och Stalins politik kritiserades av partivänstern, fanns det medlemmar som till och med var mer försiktiga, försonliga och återhållsamma än ledningen. Gentemot den ”centristiska” linjen förde de radikala medlemmarna fram en uppfattning som var otvetydigt revolutionär och internationalistisk: ”Endast om den ryska revolutionen bildar utgångspunkten för det västeuropeiska proletariats revolutionära rörelse mot sina borgerliga regeringar kan den garantera Rysslands folk största möjliga demokratiska rättigheter och sociala reformer.” Man måste förbereda sig för kamp mot den provisoriska regeringen. Som medel för detta ändamål föreslog de ett Rött arbetargarde, och hälsade sovjeten som ”ett frö till den revolutionära makten”.³⁶

Partiledningen tvingades ta hänsyn till denna vänsterströmning. Under konferensens gång ändrade de sina dittillsvarande uppfattningar och avskiljde sig från den klara högerströmningen, som krävde att man skulle föra en strikt nationell försvarspolitik.³⁷ Stalin inledde debatten med en rapport där han till största delen avstod från att gå emot den provisoriska regeringen. Den senare, sa han, ”har... faktiskt antagit rollen av att befästa det revolutionära folkets erövringar”, och han fortsatte med att säga, att ”vi måste bromsa avskiljandet av mellanskikten för att vinna tid, så att vi kan förbereda oss för kampen mot den provisoriska regeringen.” Och vidare: ”I så måtto som den provisoriska regeringen befäster revolutionens åtgärder, i denna utsträckning måste vi stöda den. Men i den mån den är kontrarevolutionär kan vi inte stöda den.”³⁸ Detta dunkla språk utmanade inte partiledningens dittillsvarande taktik, men lyckades ändå skingra vänsterdelegaternas misstankar. I den resolution som konferensen antog förklarade sig partiet enhälligt för att ”vaksamt kontrollera” den provisoriska regeringen och för att stöda Petrogradsovjeten, vars mensjevikiska och socialistrevolutionära inriktning inte kritiserades.³⁹

Utöver att noggrant undvika alla konflikter med de måttfulla socialisterna hyste många delegater en strävan att återupprätta enheten mellan bolsjevikerna och mensjevikerna. Medan högern var för ovillkorlig enhet nöjde sig Stalin med att stöda tanken på samtal med mensjevikerna, och sa att ”enhet är

³² Carr, del 1, s 90-91.

³³ Stalin, vol 3, s 8. Det som publicerades i *Pravda* var mycket intressant, men inte mindre viktigt var det som *inte* publicerades. I slutet av mars hade Alexandra Kollontaj med sig de två första av Lenins *Brev från fjärran* (se s 74) till Petrograd. I flera dagar tvekade redaktionen innan den publicerade ett av dem, och då utan de delar där Lenin gick mot alla överenskommelser med mensjevikerna. (Reisberg, s 101.)

³⁴ Citerat i Souvarine, s 151. Även i Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 1, s 256.

³⁵ Ferro, *February*, s 176; Souvarine, s 152.

³⁶ Daniels, *Conscience*, s 41-2.

³⁷ Ferro, *February*, s 176.

³⁸ Marie, s 41-2 (som citerar ur Stalins rapport 29 mars, som den återges i *Voprosij Istorij K.P.S.S.*, nr 5/1962).

³⁹ Rabinowitch, s 38.

möjlig längs Zimmerwald-Kienthals linjer.”⁴⁰ Konferensen tillsatte en kommission som fick till uppgift att förhandla med mensjeviker, och tillsammans med dem studera möjligheterna att reparera sprickan inom den ryska socialdemokratin.⁴¹ I slutet av mars skrev vänstermensjevikern Suchanov om Kamenevs politiska agerande: ”den dåvarande bolsjevikledarens alla handlingar hade [en] sorts 'possibilistisk', ibland alltför återhållsam prägel”.⁴² Kamenev företrädde den ”centerhöger”-strömning som fortfarande dominerade bolsjevikpartiet, även sedan upprymdheten från februaridagarna hade hunnit svalna. Då anlände Lenin till Ryssland för att vända partiet, sätta stopp för den bolsjevikiska ”possibilismen” och driva igenom en revolutionär linje.

Lenin återerövrar partiet.⁴³

30 mars (enligt den romersk-katolska almanackan) skrev Lenin: ”Ni kan föreställa er vilken plåga det är för oss alla att sitta här just nu.”⁴⁴ Hans otålighet berodde på de ryska emigranternas svårigheter att ta sig hem, den isolering han befann sig i, och den knapphändiga information som nådde honom från Ryssland.⁴⁵ Men Lenin var tillräckligt välinformerad för att förstå att hans anhängare inte agerade som han ville. Han skrev om den ”epidemi” av ”upphetsning” som han fruktade var utbredd i Petrograd.⁴⁶ Och förvisso fanns det avsevärda skillnader, uppenbara motsättningar, för att inte säga verklig oförenlighet mellan partiledningens ståndpunkter i Ryssland och Lenins uppfattningar under de sista veckorna av sin exil.

Medan bolsjevikernas nationella konferens i Petrograd stödde Stalins formulering att den provisoriska regeringens uppgift var att befästa februarirevolutionens erövringar, deklarerade Lenin kategoriskt: ”Vår taktik, ingen tilltro och inget stöd till den nya regeringen.”⁴⁷ Några dagar tidigare hade han i ett utkast till sina omtalade *Apriltesar* talat om ”den djupa misstro” han kände mot de nya härskarna i Ryssland.⁴⁸ Han anklagade den provisoriska regeringen för att ha ”ryckt [makten] från proletariatet”,⁴⁹ och han fördömde den nya ministärens politiska och samhällseliga karaktär, som han ansåg representerade ”de kapitalistiska godsägarnas och bourgeoisens klass”.⁵⁰ Han betonade att den provisoriska regeringens första uttalande inte sa något om de viktigaste ekonomiska och sociala problemen, och drog slutsatsen att denna regering inte skulle vara ”i stånd att undvika ett sammanbrott”.⁵¹ Denna oförmåga var speciellt tydlig i fråga om freden: den ”kan inte ge folket fred, därför att den representerar kapitalisterna och godsägarna och därför att den genom avtal och finansiella åtaganden är knuten till de engelska och franska kapitalisterna”.⁵² Och medan Lenins anhängare i Petrograd försökte utöva påtryckningar på regeringen för att få den att ta initiativ till förhandlingar mellan de krigförande makterna, ansåg Lenin att ”föreslå denna regering

⁴⁰ Men redan 1915 och 1916 hade Lenin ansett att plattformen från dessa två konferenser var helt otillräcklig, eftersom den var ”centristisk”.

⁴¹ Reisberg, s 103.

⁴² Suchanov, s 257. ”Possibilism” kallades en ytterst moderat strömning inom den franska socialistiska rörelsen i slutet av 1880-talet.

⁴³ I detta avsnitt behandlar jag bara Lenins relationer till partiet, motståndet och oppositionen mot hans radikalism.

Lenins revolutionära strategi analyseras i nästa kapitel och berörs därför bara som hastigast.

⁴⁴ Lenin, *CW*, vol 35, s 299.

⁴⁵ ”Från Ryssland – ingenting, inte ens ett brev!!!” (*Ibid*, vol 43, s 615) ”Nyheter är ytterst sällsynta” (*Ibid*, vol 35, s 297). Det material han grundade sina *Brev från fjärran* på var ytterst otillräckligt. I förordet till det andra brevet från 21 mars (romersk-katolska almanackan) anmärkte han: ”Det viktigaste dokument, som till dags dato (8 [21] mars) står till min disposition, är ett exemplar av den ärkekonserverna och ärkeborgerliga engelska tidningen *The Times* av den 16 mars med en sammanställning av meddelanden om revolutionen i Ryssland.” (*VV10*, bd 6, s 257.)

⁴⁶ Lenin, *CW*, vol 35, s 299.

⁴⁷ *Ibid*, vol 23, s 292.

⁴⁸ *Ibid*, vol 23, s 289.

⁴⁹ *Ibid*, vol 23, s 287.

⁵⁰ Lenin, *VV10*, bd 6, s 252.

⁵¹ *Ibid*, bd 6, s 270.

⁵² Lenin, *CW*, vol 23, s 288.

att ingå en demokratisk fred är detsamma som att predika dygd för bordellinnehavare.”⁵³ Kärnfrågan bestod av två delar. För det första var, enligt Lenin, ”den som säger, att arbetarna måste *stödja* den nya regeringen till gagn för kampen mot den tsaristiska reaktionen... en förrädare mot arbetarna...”⁵⁴ – men detta var i stora drag bolsjevikerens ståndpunkt i Petrograd. För det andra var, enligt Lenin, en av ”de omedelbara uppgifterna för det revolutionära proletariatet i Ryssland... att finna den säkraste vägen till revolutionens nästa etapp eller till den andra revolutionen, som... måste föra över statsmakten från godsägarnas och kapitalisternas... regering till arbetarnas och de fattigaste böndernas regering”⁵⁵ – men bolsjevikedarna på plats tänkte bara på att ”befästa” framstegen från februari.

Meningsskiljaktigheterna var inte mindre tydliga i frågan om inställningen till ledarna för sovjeten. Lenin stödde givetvis bildandet av sovjeter i Ryssland,⁵⁶ men för honom betydde inte detta stöd att man skulle ha överseende med den politik som den viktigaste sovjeten, den i huvudstaden, följde, och ännu mindre med de måttfulla socialistiska partier som dominerade den. Och medan bolsjevikerens nationella konferens var för att inleda samtal som inte bara syftade till att få närmare relationer med mensjevikerne, utan faktiskt siktade på att enas med dem, tillkännagav Lenin bestämt att ”det viktigaste nu är att inte trassla in sig i några löjliga försök till 'enhet'.”⁵⁷ Det kunde inte bli tal om att närma sig mensjevikerne eller de andra partierna.⁵⁸ I ett direkt angrepp på Petrograd-sovjetens förste ordförande, mensjevikedaren Tjcheidze, som ändå inte var högermensjevik, skrev Lenin att ”jag är fullständigt övertygad om att varje närmande till... Tjcheidze och co. är *skadligt* för arbetarklassen, *farligt, otillåtligt*.”⁵⁹ Tvärtom var det partiets plikt att föra en ”synnerligen envis, principiell, enträgen och obönhörlig kamp mot” Tjcheidzes riktning. Lenin fortsatte med ett öppet hot: ”Och personligen kommer jag inte att tveka ett ögonblick att deklarerera, och deklarerera skriftligt, att jag till och med föredrar en omedelbar splittring med var och en i vårt parti, vemhelst det vara månde, framför att göra eftergifter till Kerenskijs och co:s socialpatriotism, eller Tjcheidzes och co:s socialpacifism och kautskyism.”⁶⁰

Oenigheten mellan Lenin och bolsjevikedarna inne i Ryssland var djupgående och av övergripande karaktär, och deras respektive tankar kring frågan om freden och fosterlandsförsvaret var inte mindre olika. Medan Kamenevs och Stalins taktik låg nära ”försvarsvännernas” hade Lenin bara förakt till övers för denna uppfattning. Han slog bestämt fast att kriget från Rysslands sida fortfarande var imperialistiskt till sin natur, och skulle så förbli så länge den dåvarande provisoriska regeringen satt vid makten.⁶¹

I grund och botten fanns det en viktigare orsak bakom dessa politiska meningsskiljaktigheter. Lenin och hans viktigaste anhängare hade olika syn på vilket grundläggande problem den ryska arbetarrörelsen stod inför 1917, och det var i sin tur knutet till den pågående revolutionens själva karaktär. Den taktik som bolsjevikedarna i Ryssland antog, deras försiktighet, återhållsamhet och strävan efter enhet med mensjevikerne, återspeglade en uppfattning som de delade med högersocialisterna. Enligt deras uppfattning var tsarismens fall den borgerliga revolutionens första seger, och den måste följas av fler segrar och på så sätt befästas, utan att gå utöver den borgerliga revolutionens begränsningar och genomföra socialistiska uppgifter. ”Den kommande revolutionen kan bara vara

⁵³ Lenin, *VV10*, bd 6, s 282.

⁵⁴ *Ibid*, bd 6, s 253.

⁵⁵ Lenin, *CW*, vol 23, s 340.

⁵⁶ *Ibid*, vol 23, s 290 och *VV10*, bd 6, s 272.

⁵⁷ Lenin, *CW*, vol 23, s 298.

⁵⁸ Å andra sidan var Lenin vid denna tidpunkt positiv till kontakter med ”vänster”- mensjevikerne i *Vperjod*-gruppen, och han ville ha tillbaka dem i partiet (*Ibid*, vol 35, s 304-5).

⁵⁹ *Ibid*, vol 35, s 309.

⁶⁰ *Ibid*, vol 35, s 310. Även strax innan avresan från Schweiz förklarade sig Lenin vara mot varje politiskt närmande till Martov, trots att han stod i kontakt med denne angående planerna på att återvända till Ryssland (*Ibid*, vol 35, s 302).

⁶¹ *Ibid*, vol 35, s 310.

en borgerlig revolution”, sa exempelvis bolsjeviken Olminskij, och tillade: ”Detta var... en bindande förutsättning för varje partimedlem, partiets officiella uppfattning, dess ständiga och oföränderliga paroll ända fram till februarirevolutionen 1917, och till och med någon tid därefter.”⁶² Redan innan Kamenev och Stalin gav *Pravda* en ännu mer högerinriktad prägel, deklarerade tidningen 7 mars: ”Naturligtvis är det för vår del inte fråga om undergången för kapitalets välde, utan bara undergången för enväldet och feodalismen”.⁶³ Under lång tid hade även Lenin delat denna uppfattning, och det var först revolutionen 1905 som hade fått honom att ifrågasätta den, dock utan att han ersatte den med en tillräckligt väldefinierad ny uppfattning.⁶⁴ Men när massorna nu med ännu större framgång upprepade sin bedrift från 1905, övergav Lenin återigen den enkla uppfattningen om två klart åtskilda revolutioner, en borgerlig och en socialistisk, där den förra för tillfället skulle vara den enda som var aktuell.

Förvisso avsåg sig inte Lenin denna traditionella uppfattning kategoriskt. Han ansåg den fortfarande giltig, och konstaterade i det första av sina *Brev från fjärran* att proletariatet ”kan och kommer... att först erövra den demokratiska republiken.. och... sedan gå framåt mot *socialismen*...”⁶⁵ Men redan nu gjorde han detta åtskiljande bara för att kunna påvisa att det var möjligt att övergå från den borgerliga till den socialistiska revolutionen. Så tidigt som 17 mars (enligt den romersk-katolska almanackan) blev tanken att gå från en revolution till en annan central i Lenins tänkande, närmare bestämt i utkastet till sina *Aprilteser*. Han talade där om att Ryssland behövde upprätta ”en arbetarregering som för det första vilar på den överväldigande majoriteten av bönderna... och för det andra på en allians med det revolutionära proletariatet i de krigförande länderna...” Han förklarade att ”det revolutionära proletariatet bara kan... se revolutionen 1(14) mars som en första, och ingalunda fullständig seger på sin viktiga väg.” Han uppmanade proletariatet att ”kämpa för en demokratisk republik och för socialismen”, och ansåg att behovet av ”en fullständig seger i revolutionens nästa skede och arbetarregeringens erövring av makten” skulle kunna ”klargöras för folket oändligt mycket snabbare än under normala förhållanden.”⁶⁶

I sitt första *Brev från fjärran* visade Lenin att problemet var av konkret karaktär. ”[D]et säregna i det nuvarande läget” bestod inte bara av ”*övergången* från revolutionens första till dess andra etapp”, utan också av att arbetarklassen var förpliktad att ”*förbereda [sin] seger i revolutionens andra etapp*.”⁶⁷

I sitt tredje *Brev från fjärran* gick Lenin ännu längre och framkastade att övergången till revolutionens andra etapp kanske redan höll på att genomföras.⁶⁸ Samtidigt berörde han en fråga som skulle utgöra det centrala temat i *Staten och revolutionen*, genom att definiera att proletariatet hade till uppgift att ”*’krossa’ detta ’färdiga’ statsmaskineri*”⁶⁹ och ansåg till och med att denna process redan pågick.⁷⁰

Skulle leninisterna i Ryssland kunna acceptera eller ens förstå denna tankegång? Lenin var själv tveksam till det. Han övervägde möjligheten att det kunde bli nödvändigt att påbörja ”ett systema-

⁶² Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 1, s 281.

⁶³ *Ibid*, s 281.

⁶⁴ Se s 41.

⁶⁵ Lenin, *VV10*, bd 6, s 256. Under samma period skrev Lenin i ett brev till Inessa Armand, att det var ”teoretiskt underligt” att skilja mellan ”den första och den andra revolutionen, eller den första och den andra etappen”. (CW, vol 35, s 306.)

⁶⁶ Lenin, *CW*, vol 23, s 289-90.

⁶⁷ Lenin, *VV10*, bd 6, s 255. Nästan vid samma tidpunkt skrev Lenin till Alexandra Kollontaj: ”På dagordningen står nu... förberedandet av *arbetardeputerades sovjets* maktövertagande.” (CW, vol 35, s 298.)

⁶⁸ ”Kamrater arbetare!.. Ni kommer ofrånkomligen i en mer eller mindre nära framtid (kanske t o m redan nu när jag skriver de här raderna) att bli tvungna att åter ådagalägga under av likadant hjältemod [som i februari – ML] för att störta de makthavande godsägarna och kapitalisterna...” (VV10, bd 6, s 271.)

⁶⁹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 274.

⁷⁰ *Ibid*, bd 6, s 274.

tiskt arbete för ett *nytt* sorts parti”.⁷¹ När han återvände till Petrograd 3 april var det denna uppgift han tog itu med.

Historiker har ofta beskrivit det triumferande välkomnande bolsjevikerna gav sin ledare på natten mellan 3 och 4 april 1917. Ögonvittnesskildringarna, i synnerhet Suchanovs, ger intryck av stor entusiasm. Denna entusiasm var utan tvekan äkta. Men av det skall man inte dra slutsatsen att de förnyade kontakterna mellan partiet och dess grundare i det från tsarismen befriade Ryssland kännetecknades av såväl varma känslor som politisk harmoni. Så fort Lenin anlände till partihögkvarteret, nästan innan de offentliga demonstrationerna och officiella ceremonierna hade upphört, samma natt mellan 3 och 4 april, tog han itu med allvarligare ting, nämligen att diskutera dagsproblemen och gå igenom de stora skillnader som fanns mellan honom och hans anhängare. När detta första möte var över hölls ännu ett, där i enlighet med tidigare beslut både bolsjevik och mensjevik deltog, ivriga att bereda vägen för ett enande av det ryska socialdemokratiska arbetarpartiet. Även Lenin deltog på detta möte.

Medan det offentliga mottagande Lenin fick av sina vänner var ett triumftåg, var saker och ting annorlunda bakom partimötets dörrar. Tack vare sina kontakter kunde Suchanov delta på bolsjevikernas möte trots att han var mensjevik, och han ger följande redogörelse för sina intryck.

”Jag kommer aldrig att glömma detta dundrande tal, som inte gjorde bara mig, en kättare som tillfälligtvis slunkit in, utan även alla verkligt rättrogna bestörta och förbluffade. Jag är övertygad om att ingen hade väntat sig något sådant. Det verkade som om elementen hade rest sig ur sin boning, och som om den universella förintelsens ande, som känner varken gränser eller tvivel, varken mänskliga svårigheter eller funderingar, svävade över de förhäxade lärjungarnas huvuden i Ksjesinskajas vardagsrum.”⁷²

Suchanov betonar också Lenins ”fullständiga intellektuella isolering, inte bara bland socialdemokrater i allmänhet utan även bland sina egna lärjungar.”⁷³ En bolsjevik som deltog på mötet minns att Lenins tal ”gjorde alla förstummade. Ingen väntade sig detta. Tvärtom väntade de sig att Vladimir Iljitj skulle komma och återkalla centralkommitténs ryska byrå till ordningen och då i synnerhet kamrat Molotov, som hade en särskilt oförsonlig inställning till den provisoriska regeringen.”⁷⁴ Men istället inte bara stödde Lenin partiets vänsterflygel. Som Sjljapnikov uttrycker det visade han sig vara ”mer vänster än vår vänster”.⁷⁵ Krupskaja sa till en vän: ”Jag är rädd att det verkar som om Lenin blivit galen.”⁷⁶

De åsikter Lenin utvecklade i sina två första tal, och som framkallade gliringar från motståndarna och bestörtning bland anhängarna, har blivit kända under namnet *Aprilteserna*. Han förde där fram en rad tankegångar som han redan hade uttryckt i sina *Brev från fjärran*. Han angrep den provisoriska regeringen, som hans åhörare var toleranta mot, förkastade tanken på enhet mellan bolsjevik och mensjevik, slog åter fast behovet att arbeta för ”en republik av arbetar-, lantarbetar- och bondedeputerades sovjet i hela landet, nedifrån och upp”⁷⁷, och antydde vilket ekonomiskt program han hade: ”All jord... nationaliseras”, och ”[a]lla banker i landet sammanförs omedelbart till en nationalbank, som underställs kontroll av arbetardeputerades sovjet.”⁷⁸ Lenin ansåg att ”det säregna i det nuvarande läget i Ryssland är *övergången* från revolutionens första etapp, som... förde bourgeoisien till makten, *till dess andra etapp*, som måste lägga makten i händerna på proletariatet och de fattigaste bondeskikten.”⁷⁹ Förvisso innehöll Lenins tal lugnande drag. Han betonade att

⁷¹ Lenin, *CW*, vol 35, s 299.

⁷² Suchanov, s 280. Ballerinan Ksjesinskajas hus var vid denna tidpunkt högkvarter för bolsjevikpartiet i Petrograd.

⁷³ *Ibid*, s 288.

⁷⁴ Drabkina i *Proletarskaja Revolutsija*, nr 4/1927, citerad i Daniels, *Conscience*, s 43.

⁷⁵ Citerat i Souvarine, s 154.

⁷⁶ Abramovitch, s 30.

⁷⁷ Lenin, *VV10*, bd 6, s 313.

⁷⁸ *Ibid*, bd 6, s 313-14.

⁷⁹ *Ibid*, bd 6, s 312.

”man *särskilt* grundligt, ihärdigt och *tålmodigt*” måste förklara allt detta, och att det måste vara partiets roll så länge det befann sig i minoritet.⁸⁰ Men dessa försäkringar betydde föga i jämförelse med det revolutionära framtidsperspektiv som Lenin plötsligt hade öppnat, och den omfattande och hårda kritik han riktade mot sina anhängare.

I sitt första viktiga tal efter återkomsten sa Lenin att ”[f]elet är, att vi [inte har avslöjat?] den revolutionära försvarsvänligheten i hela dess djup.”⁸¹ Detta misslyckande var ännu allvarligare eftersom ”den revolutionära försvarsvänligheten är förräderi mot socialismen.” Han sa att ”man måste erkänna ett fel”. I en närmare genomgång av partiets fel anmärkte han att ”[ä]ven bland våra bolsjeviker finner vi denna tro på regeringen. Det kan bara bero på revolutionsyra. Detta är socialismens undergång.” Han klandrade sina vänner för att de istället för att avslöja regeringen krävde att den skulle genomföra än det ena och än det andra, en taktik som innebar att man spred illusioner om regeringen. ”*Pravda* kräver av *regeringen*, att den skall avstå från annexioner. Att kräva av kapitalisternas regering, att den skall avstå från annexioner, är nonsens, ett himmelskriande hån mot...” Att hoppas att det gick att enas med mensjevikerna i ett enda parti var ”förräderi mot socialismen”. Och Lenins kritik åtföljdes av ett hot: ”Ni, kamrater, tror på regeringen. Om det förhåller sig så, då skiljs våra vägar åt. Då förblir jag hellre i minoritet.”⁸² Slutligen tog Lenin upp frågan om partiet självt, om inte dess existens så åtminstone dess namn.⁸³

Temat ”det gamla partiet”, eller mer exakt ”den gamla bolsjevismen” och ”de gamla bolsjevikerna”, återkommer ofta i Lenins tal och skrifter från perioden efter återkomsten till Ryssland. Lenin förebrådde de personer han kallade ”gamla bolsjeviker” för en rad saker. Exempelvis ansåg han att Kamenevs ”gammalbolsjevikiska” formulering att ”den borgerliga revolutionen inte är avslutad” var ”föråldrad”. ”Den duger ingenting till. Den är död. Ansträngningar att väcka den till liv blir förgäves.”⁸⁴ Han kritiserade dem också för att de inte ville överskrida formuleringen ”proletariatets och böndernas demokratiska diktatur”, som han själv fört fram under inledningen av 1905 års revolution. De som fortfarande höll fast vid denna tankegång, skrev Lenin, ”hör hemma i ett arkiv för 'bolsjevikiska' förrevolutionära rariteter (de 'gamla bolsjevikernas' arkiv skulle man kunna kalla det)”.⁸⁵ Vid bolsjevikernas Petrogradkonferens⁸⁶ sa han att ”problemet med oss är att kamraterna velat förbli 'gamla' bolsjeviker”.⁸⁷ Kalinin kände på sig att han var en av de Lenin syftade på, och besvarade angreppen genom att hänvisa till Lenins egna teorier. ”Jag tillhör de gamla bolsjevikiska leninisterna”, förkunnade han, ”och jag anser att den gamla leninismen på inget sätt visat sig vara oduglig i de märkliga tider som nu råder, och jag är förvånad över kamrat Lenins förklaring att gammalbolsjevikerna för närvarande blivit ett hinder.”⁸⁸

Men Lenin framhårdade i sitt angrepp på ”de 'gamla bolsjeviker', som vid flera tillfällen spelat en bedrövlig roll i vårt partis historia genom att tanklöst upprepa en *inlär*d formel”.⁸⁹ Han betonade en enligt honom avgörande punkt: ”Den gamla bolsjevismen bör kasseras.”⁹⁰ Under kampen mot den drabbades han till en början av en rad bakslag. 4 april, påminner sig Alexandra Kollontaj, ”var jag den enda som tog parti för Lenins uppfattningar gentemot en hel rad tveksamma bolsjeviker”.⁹¹ Två

⁸⁰ *Ibid*, bd 6, s 315.

⁸¹ ”Revolutionär försvarsvänlighet” kallade Lenin den uppfattning som menade att Ryssland efter februarirevolutionens seger skulle föra ett patriotiskt försvarskrig mot Tyskland.

⁸² Lenin, *VV10*, bd 6, s 303, 304, 305, 310.

⁸³ Se s 98.

⁸⁴ Lenin, *VV10*, bd 6, s 330.

⁸⁵ *Ibid*, bd 6, s 324.

⁸⁶ Se s 78.

⁸⁷ Lenin, *CW*, vol 24, s 141.

⁸⁸ Citerat av Souvarine, s 156. Se även Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 1, s 284.

⁸⁹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 323.

⁹⁰ Lenin, *CW*, vol 24, s 149.

⁹¹ Marie, s 58, som citerar Kollontaj.

dagar senare deltog Lenin på centralkommitténs byrås möte. Han kritiserades av Kamenev, som anklagade honom för att ”bedöma situationen som om det var 1871, medan vi i själva verket inte lagt 1789 och 1848 års åtgärder bakom oss ännu.”⁹² Återigen tog han alltså upp frågan om den pågående revolutionens karaktär: var den borgerlig eller socialistisk? Trots att Sjljapnikov ansågs tillhöra partiets vänster kritiserade han också Lenins teser, och menade att vissa av dem saknade ”praktisk betydelse”. Han beskyllde rent allmänt Lenin för att ”försöka driva upp tempot”, och tyckte att han skulle ”hållas tillbaka”.⁹³

Påföljande dag publicerade *Pravda* en modifierad, nedtonad version av Lenins tal från natten mellan 3 och 4 april, en version som Lenin själv redigerat.⁹⁴ I en inledning till artikeln skrev han om ”dessa personliga teser”.⁹⁵ Nästa dag besvarades Lenins ”personliga teser” i en ledare som hade skrivits av Kamenev. Han inledde med att nämna att Lenins tankegångar varken stöddes av *Pravdas* redaktion eller centralkommitténs byrå, och tillade: ”Vad gäller kamrat Lenins allmänna schema så är det oacceptabelt för oss på så sätt, att det utgår ifrån antagandet att den borgerligt demokratiska revolutionen *slutförts* och räknar med en omedelbar omvandling av denna revolution till en socialistisk revolution.”⁹⁶ Under de följande dagarna fortsatte diskussionen i bolsjeviktidningens spalter.

Lenin led också ett svårt nederlag i Petrogradkommittén. 8 april lade högerbolsjeviken S Bagdatjev fram en rapport som gick mot *Apriltserna*. Debatten gick inte så bra för Lenin. En sovjetisk historiker kommenterar: ”diskussionen ledde inte omedelbart till att Lenins teser antogs”.⁹⁷ Det är att uttrycka det mildt. I själva verket avslogs Lenins resolution med tretton röster mot två och en nedlagd.⁹⁸ På landsbygden reagerade bolsjevikorganisationerna ofta på ett liknande sätt. I Moskva och Kiev förkastade de lokala bolsjevikkommittéerna Lenins teser.

14 april markerar en vändpunkt i Lenins kamp. Vid den konferens som hölls med bolsjevikorganisationen i Petrograd besegrade han slutligen sina motståndare och lyckades få sina ståndpunkter antagna med trettiosju röster mot tre. Kamenev försökte återställa ordningen genom att lägga fram ett ändringsförslag där han angrep de ”desorganiserande följderna” av parollen ”Ned med den provisoriska regeringen!”. Ändringsförslaget avslogs med tjugo röster mot sex och nio nedlagda – vilket visar att motståndet mot Lenins idéer fortfarande var starkt.⁹⁹ Konferensen beslutade att på nytt ta upp den övergripande frågan om partiets politik vid en nationell konferens i huvudstaden 24 april. Vid detta möte öppnades diskussionen av Lenin. Men en av de mest framskående delegaterna, Dzerzjinskij, krävde i namn av de ”många”¹⁰⁰ som ”i princip ej var överens med talesmannens teser”, att konferensen skulle utse en motinledare, som skulle företräda åsikterna hos ”de kamrater som tillsammans med oss upplevt revolutionen på ett praktiskt plan.”¹⁰¹ Trots att förslaget uppenbarligen riktades mot Lenin antogs det av konferensen, och Kamenev fick till uppgift att presentera en andra rapport. Han tillkännagav i denna att ”det är för tidigt att säga att den borgerliga demokratin uttömt alla möjligheter”, underströk att småborgerligheten och proletariatet måste samarbeta, och avslutade med att partiet borde organisera ”revolutionärernas 'kontroll' över

⁹² Golikov, s 107.

⁹³ Reisberg, s 113 och Golikov, s 108.

⁹⁴ Skillnaderna mellan talet och artikeln är påtagliga. Artikeln återfinns i *VV10*, bd 6, s 311-16, medan talet finns i *VV10*, bd 6, s 301-310.

⁹⁵ Lenin, *VV10*, bd 6, s 311.

⁹⁶ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 1, s 273. Även i Suchanov, s 289; Carr, del 1, s 97; Reisberg, s 115; och Daniels, *Conscience*, s 43-4.

⁹⁷ Golikov, s 112.

⁹⁸ Rabinowitch, s 40.

⁹⁹ *Ibid*, s 257.

¹⁰⁰ Enligt Golikov, s 112, deltog 133 delegater med fullständig rösträtt och 18 med konsultativa röster; Trotskij (*Ryska revolutionen*, bd 1, s 285) nämner siffran 149, och Carr (del 1, s 100) siffran 150.

¹⁰¹ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 1, s 285-6.

en med nödvändighet borgerlig regerings handlingar”.¹⁰²

Aprilkonferensen blev en avgörande seger för Lenin. En av hans motioner konstaterade att ”övergången av statsmakten i Ryssland till den provisoriska regeringen, till godsägarnas och kapitalisternas regering, har inte förändrat och kunde inte förändra krigets karaktär och innebörd vad Ryssland beträffar.”¹⁰³ Denna motion gick stick i stäv med den försvarsvänliga ståndpunkt som Kamenev och Stalin dittills haft, och antogs enhälligt frånsett sju nedlagda röster.¹⁰⁴ En annan av Lenins resolutioner förkunnade att ”den provisoriska regeringen till sin klasskaraktär är ett organ för godsägarnas och bourgeoisens herravälde”. Partiet varnades att ”långvarigt arbete är nödvändigt för att utveckla proletärt klassmedvetande”, eftersom ”endast ett sådant arbete kan garantera den framgångsrika övergången av hela statsmakten i händerna på arbetar- och soldatdeputerades sovjet”.¹⁰⁵ Konferensen avvisade alltså alla varianter av ”stöd” till eller ”kontroll” av den provisoriska regeringen, och slöt upp bakom parollen ”All makt åt sovjeterna!”, som skulle vägleda de proletära massornas offensiv under hela våren 1917. Denna Lenins andra resolution antogs nästan enhälligt med bara två röster mot och åtta nedlagda.¹⁰⁶

Även på ett annat område som Lenin kände särskilt starkt för vann han en viktig seger över anhängarna till partiets dittillsvarande försonliga linje, nämligen i frågan om bolsjevikpartiets självständighet och förhållande till mensjevikerna. En resolution konstaterade att ”socialist-revolutionärerna, de mensjevikiska socialdemokraterna, etc, har i den stora majoriteten fall antagit en 'revolutionärt försvarsvänlig' ståndpunkt, dvs stöd till det imperialistiska kriget”, och drog slutsatsen att ”enhet med partier eller grupper som för en sådan politik är helt omöjlig”.¹⁰⁷ Resolutionen antogs enhälligt med tio nedlagda röster.¹⁰⁸

Men diskussionen och omröstningen ”om det rådande läget” visade att motståndet mot Lenins politik fortfarande var utbrett. Resolutionen slog visserligen fast att ”Rysslands proletariat, som verkar i ett av de mest efterblivna länderna i Europa mitt ibland en väldig befolkning av småbönder, kan inte ställa sig målet att omedelbart förverkliga socialistiska omvandlingar”, men den knöt det rådande läget i Ryssland till den förhärskande situationen i ”de mer utvecklade och avancerade länderna” där ”de objektiva betingelserna för en socialistisk revolution, som otvivelaktigt existerade redan före kriget... har mognat och fortsätter att mogna med otrolig hastighet som ett resultat av kriget.” Och Lenin, som skrivit denna resolution, hävdade att ”den ryska revolutionen är bara den första etappen av den första av proletära revolutioner som är krigets oundvikliga resultat.” Vad gällde Ryssland mer specifikt, betonade resolutionen återigen att arbetarklassen inte kunde ”hålla sin aktivitet inom gränser som är acceptabla för småbourgeoisin” och pekade på ”den tvingande nödvändigheten av att ta en rad praktiska steg i riktning mot socialismen, för vilka tiden nu är mogen.”¹⁰⁹ Det var samma sak som att säga, eller åtminstone antyda, att det gick att inleda en process som skulle föra den ryska revolutionen från dess borgerliga till dess socialistiska stadium. Därmed gick resolutionen stick i stäv med en av de teser som var mest inpräntade i partihögerns sinnen, bland ”den gamla bolsjevismens” anhängare. Denna grupp var fortfarande stor: Lenins resolution antogs, men bara med 71 röster mot 39 och åtta nedlagda.¹¹⁰

Lenins triumf var en historisk bedrift med avgörande konsekvenser, och måste säkerligen tillskrivas hans alldeles speciella personlighet, ty den kan inte bara förklaras av hans ställning bland bolsje-

¹⁰² Daniels, *Consciense*, s 44.

¹⁰³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 84.

¹⁰⁴ Carr, del 1, s 100.

¹⁰⁵ Lenin, *VV3*, bd 2, s 86-7.

¹⁰⁶ Carr del 1, s 100. I Carr står att det var tre röster mot – ö.a.

¹⁰⁷ Lenin, *CW*, vol 24, s 294.

¹⁰⁸ Schapiro, *Origin*, s 39..

¹⁰⁹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 102-4.

¹¹⁰ Carr, del 1, s 101.

vikerna. Suchanov var en förbluffad åskådare till Lenins framgångsrika arbete, och kunde under dessa avgörande veckor inte dölja sin beundran för Lenins ”fantastiska styrka” och ”övermänniska angreppskraft”.¹¹¹ Men även andra faktorer spelade in. I synnerhet det faktum att det från och med april 1917 skedde en jämn och kraftig tillströmning av nya medlemmar till bolsjevikpartiet.¹¹² Detta inflöde innebar att den kärna av ”gamla bolsjeviker” som sa sig vara försvarare av den leninistiska ortodoxin krossades och dränktes under en våg av nya medlemmar som hade radikaliserats av de revolutionära händelserna och inte förklarades av ortodoxins principer. Den provisoriska regeringens svaghet och konservatism, och dess uppenbara oförmåga att förbättra den ekonomiska situationen i Ryssland, ledde samtidigt till att de illusioner och förtroende som fanns för den inom delar av proletariatet och bland en del av bolsjevikerna skingrades.

En sista sak förtjänar att kommenteras. Under dessa veckor upprepade Lenin gång på gång att bolsjevikerna endast kunde erövra sovjeterna med hjälp av ett tålmodigt förklarande och övertygande arbete, som skulle utföras med ”stor varsamhet och försiktighet”.¹¹³ Många bolsjeviker som stödde Lenins teser i april 1917 kunde därmed tänka sig att störtandet av den provisoriska regeringen och borgarklassen var en fråga på lång sikt, som inte innebar några omedelbara risker för partiet. De var övertygade om att Lenin snart själv skulle bli medveten om vilka stora svårigheter det rörde sig om. När Lenin några få månader senare gjorde frågan om att störta den provisoriska regeringen till en omedelbar uppgift försökte de återigen ”hålla tillbaka honom”. Under veckorna före oktoberupproret skulle partiets grundare än en gång bli tvungen att erövra det.

Upprorets parti

I slutet av april 1917 förespråkade Lenin en politik som kan sammanfattas så här: den provisoriska regeringen representerade kapitalisternas och godsägarnas intressen och skulle bekämpas med största möjliga energi, så att makten överfördes till sovjeterna. Denna kamp var till sitt innehåll revolutionär men måste föras med lagliga medel. Situationen i Ryssland var exceptionell, och man kunde tänka sig ett *fredligt* övertagande av statsmakten.

Händelserna i maj verkade bekräfta denna syn på revolutionens utveckling. Den provisoriska regeringens popularitet i mars överlevde inte avslöjandet av dess brister: de frekventa demonstrationerna, vanligtvis fredliga men ibland våldsamma och alltid stora, riktade sig allt oftare mot regeringens politik och visade att den var på väg att bli misskrediterad. Lenins strategi, som fick ett allt större stöd bland hans anhängare, snubblade ändå på ett hinder: den grundades på parollen ”all makt åt sovjeterna!”, som också sammanfattade och gjorde den gångbar bland arbetarna – men sovjeterna verkade inte det minsta pigga på att ta makten. De dominerades av en massiv majoritet av mensjeviker och socialistrevolutionärer som stödde den provisoriska regeringen och inte hade någon tanke på att utmana den. Situationen visade på den allt större klyftan mellan massornas radikalisering och sovjeternas allt större konservatism som institutioner. Denna faktor gynnade ännu mer det enda parti som vägrade misskreditera sig med en medioker och fruktlös politik av ovisa överenskommelser och hafsiga kompromisser. Men när nu tiden arbetade för bolsjevikerna var det väl meningslöst att försöka forcera händelseförloppet?

9 juni såg sig bolsjevikerna tvingade att avblåsa en fredlig demonstration där deras anhängare i Petrograd tänkte kräva regeringens avgång. Sovjeternas högermajoritet hade förbjudit demonstrationen utan att ge någon giltig förklaring till varför. Partiet protesterade men underkastade sig beslutet, vilket orsakade missnöje bland delar av medlemmarna och ökade de allt större spänningarna i partiet.¹¹⁴ Denna händelse fick Lenin att på nytt tänka igenom sin strategi. Ifrågasatte inte detta dess grundval, nämligen respekten för politiska rättigheter i det ”exceptionellt fria” Ryssland?

¹¹¹ Suchanov, s 290.

¹¹² Se s 96.

¹¹³ Lenin, VV3, bd 2, s 105.

¹¹⁴ Se s 90-91.

Den avgörande omsvängningen kom emellertid inte förrän med ”julidagarna”, då nästan en miljon demonstranter trotsade partiets försök att hålla tillbaka dem och marscherade på Petrograds gator. Demonstrationerna fick regeringen till sammanbrottets rand och spred panik bland mensjeviker och socialistrevolutionärer. De efterföljande oroligheterna ledde till hundratals skadade och döda, och trots att bolsjevikpartiet varit ovilligt att leda demonstrationen (som partiledningen inte ville ha) gjordes det ändå till ansvarigt för händelserna. Med ett halvhjärtat stöd från majoriteten i sovjeten inledde den provisoriska regeringen förföljelser av bolsjevikerna. För att undvika att bli arresterad tvingades Lenin lämna huvudstaden och ta sin tillflykt till Finland. En hel rad ledande medlemmar kastades i fängelse, och under några veckor nödgades den bolsjevikiska organisationen leva en halvt underjordisk tillvaro. Omedelbart drog Lenin ytterst radikala slutsatser av denna nya och uppenbart katastrofala situation.

10 juli skrev han en artikel där han övergav den strategi han förespråkade sedan februarirevolutionens inledning. Han förkunnade: ”Alla förhoppningar om en fredlig utveckling av den ryska revolutionen har definitivt försvunnit. Det objektiva läget är: antingen slutgiltig seger för militärdiktaturen eller seger för ett väpnat arbetaruppror.” Lenin betonade detta: ”Bort med de konstitutionella och republikanska illusionerna... om en fredlig väg...”¹¹⁵

Ingenting tyder på att Lenin själv i juli 1917 trodde att det inom en snar framtid skulle bli nödvändigt att organisera och genomföra ett väpnat uppror. Det praktiska genomförandet av hans teorier berodde på hur massornas rebelliska känslor utvecklades – och i juli och augusti avstannade den radikaliseringsprocess som hade kännetecknat våren 1917. Det missmod som spred sig inom proletariatet förvärrades av den kris som bolsjevikpartiet genomgick. Lenin nämnde inte frågan om upproret igen förrän i september. Han ägnade sig i sin tillflyktsort i Finland åt att skriva *Staten och revolutionen*. Men i slutet av augusti och början av september hjälpte proletariatet i Petrograd, som organiserades och leddes av bolsjevikerna, på ett avgörande sätt till att slå ner Kornilovs kupp försök. 1 september antog sovjeten i Petrograd en resolution som lagts fram av Lenins anhängare, och 5 september gjorde Moskasovjeten detsamma. Dessa händelser förebådade den dittillsvarande majoritetens omedelbart förestående fall och att bolsjevikerna skulle erövra majoriteten i de folkliga organen. När sovjeten i huvudstaden 9 september valde Trotskij till ordförande övergick ledningen till bolsjevikerna. Moskasovjeten följde nästan omedelbart efter. Samtidigt växte missnöjet och oron i flera städer: 30 augusti och 1 september utbröt det till exempel oroligheter i Astrachan och Tasjkent. Slutligen, och framförallt, började en mäktig våg av oroligheter att svepa fram över landsbygden, som dittills varit relativt lugn.

I denna situation inledde plötsligt Lenin en offensiv i partiet, en offensiv som efter sex veckors beslutsam kamp skulle leda till upproret och maktövertagandet. I två brev som skrevs mellan 12 och 14 september uppmanade Lenin partiet att påbörja konkreta förberedelser och praktisk organisering under parollen om väpnat uppror som ett omedelbart mål.

Det första av dessa brev började: ”Sedan bolsjevikerna fått majoritet i arbetar- och soldatdeputerades sovjeterna i de båda huvudstäderna kan och *måste* de ta statsmakten i sina händer.” Det handlade ännu inte om att slå fast ett exakt datum eller exakt tidpunkt för upproret, men det Lenin talade om skulle ändå betraktas som omedelbart förestående: han förklarade ”varför... bolsjevikerna [måste] överta makten just *nu*”. Vi måste ”tänka över, *hur* vi skall agitera för detta utan att uttrycka sig så i pressen.” Och han slutade: ”Det vore naivt att invänta en 'formell' majoritet för bolsjevikerna: ingen enda revolution väntar på *det*.” Slutligen: ”Historien kommer inte att förlåta oss, om vi inte tar makten nu.”¹¹⁶

I sitt andra brev gick Lenin ännu längre. Han förklarade utförligt varför han ansåg segern vara

¹¹⁵ Lenin, *VV3*, bd 2, s 135. Artikeln publicerades 20 juli med strykningar och förändringar som delvis ändrade dess innebörd. (Se Lenin, *CW*, vol 25, 176-8)

¹¹⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 226-8.

säkrad, och klargjorde en del aspekter på den allmänna frågan om upproret. Han bekräftade att det handlade om ”att all makt genast måste övergå till *den revolutionära demokratin med den revolutionära proletariatet i spetsen*”, och lade fram ett första utkast till plan för upproret, en plan som han själv ansåg vara bara ungefärlig.¹¹⁷

Lenins brev nådde centralkommittén vid dess möte 15 september, ett möte som präglades av bestörtning och till och med panik. I sina memoarer beskriver Bucharin atmosfären på mötet. ”Vi samlades och – jag minns det som vore det igår – inledde mötet... När jag kom in möttes jag plötsligt av Miljutin, som sa: 'Vet du, kamrat Bucharin, vi har fått ett litet brev här.'” Brevet lästes upp: ”Vi kippade alla efter andan. Ingen hade ännu ställt frågan så oförmedlat. Ingen visste vad man skulle göra. Först blev alla förbryllade. Efteråt, efter att ha pratat igenom det, fattade vi ett beslut. Kanske var det det enda fallet i vårt partis historia när centralkommittén enhälligt beslutade att bränna ett brev från Lenin...”¹¹⁸ Bolsjevikledarna beslutade sig också för att beordra de medlemmar som var aktiva i partiets militärorganisation och Petrogradkommitté att ”vidta åtgärder för att förhindra alla demonstrationer i kasernerna och på fabrikerna.”¹¹⁹ Bucharin tillhörde vid denna tidpunkt partiets vänster, och motiverar centralkommitténs inställning så här: ”Även om vi villkorslöst trodde att vi skulle lyckas gripa makten i Petersburg och Moskva, antog vi att vi ännu inte kunde hålla stånd i provinserna, att vi efter att ha gripit makten... inte kunde befästa oss själva i resten av Ryssland.”¹²⁰

Det är lätt att förstå bolsjevikledarnas reaktion på Lenins brev. Julidagarna och den provisoriska regeringens förtryck hade fått svåra återverkningar på partiet, och effekterna satt kvar i flera veckor. Efter månader av framgångar hade partiet lidit sitt första nederlag, ett nederlag som nästan ledde till dess undergång. Zinovjev och Lenin hade gått under jorden, medan flera andra ledare, däribland Trotskij, Lunatjarskij och Kamenev, satt fängslade. Bolsjevikernas press hade tvingats halvt under jorden och hundratals, ja tusentals, partimedlemmar och sympatisörer hade arresterats. Suchanov ansåg vid denna tid att ”julihändelserna hade krossat bolsjevismen”.¹²¹

Han hade helt fel. Men under juli och början av augusti hade förvisso en del bolsjeviker drabbats av skepsis, onda aningar och missmod. För att nämna bara ett exempel beslutade avdelningsstyrelsen på ett av Petrogradområdets största järn- och stålverk med sexton röster mot fyra och fyra nedlagda, att förklara sig självständiga från partiet tills dess en ny centralkommitté hade blivit vald.¹²²

Nederlaget i juli skakade inte bara partiets mellankader, utan även den högsta ledningen. Zinovjev till exempel, som dittills alltid stött Lenins uppfattningar, var en av de som drabbades, och var därför mot upproret ända fram till segern. Partiets militärorganisation hade bildats för att samordna och centralisera de bolsjevikiska soldaternas arbete, och hade i juni och juli utgjort en ”påtryckningsgrupp” från vänster i partiet,¹²³ men förlorade nu det mesta av sin kraft och självförtroende. Nevskij, en av dess mest framstående ledare, förklarade senare, att ”skolade som vi var i de bittra erfarenheterna från julidagarna” kunde de inte tänka sig att stödja Lenins linje om ”omedelbart uppror”.¹²⁴

I september hade denna klyfta fyllts igen och partiets tillbakagång hade hejdats. Men kunde man

¹¹⁷ *Ibid*, bd 7, s 233.

¹¹⁸ Citerat i Daniels, *Red October*, s 54. Bucharins redogörelse finns i Trotskij, *Ryska revolutionen*, del 3, s 123. Se även Odom, s 432.

¹¹⁹ Se *Protokolij*, s 55. Händelsen beskrivs i Deutscher, *Stalin*, s 130, och i Schapiro, *Origin*, s 57.

¹²⁰ Citerat i Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 3, s 123.

¹²¹ Suchanov, s 490.

¹²² Rabinowitch, s 220.

¹²³ Se s 93-94.

¹²⁴ Daniels, *Red October*, s 99-100. Ända fram till dagen för upproret, och till och med efter att det inletts, var många bolsjeviker påverkade av de obehagliga minnena från nederlaget i juli. En av dem som utsågs att ta över telefonstationen, erinrar sig att ”de bittra erfarenheterna från julidagarna gjorde oss osäkra på segern”, och det så sent som 24 oktober. (*Ibid*, s 142.)

verkligen vid en tidpunkt när partiet just hade hämtat sig från en svår kris, på allvar överväga att kasta in bolsjevikernas styrkor i ett försök att gripa makten? Det var en reflex av självbevarelsesdrift som fick bolsjevikledarna att 15 september besluta sig för att ignorera Lenins order, och det var en reflex som bar visdomens alla kännetecken. Samma försiktighet gjorde att centralkommittén 21 september (vid närmare eftertanke) beslutade att bolsjevikpartiet skulle delta i arbetet i ”Ryska republikens provisoriska råd” (”förparlamentet”). I ett försök att skaffa sig en legitimitet som den så uppenbart saknade, ville regeringen förvandla detta organ till en representativ församling med ett parlaments funktioner. Tre dagar senare antog partiledningen en resolution ”om det nuvarande läget och proletariats uppgifter” där man endast kort berörde ”överförandet av makten” till sovjeterna, och där ingenting sades om hur detta skulle gå till.¹²⁵

Trots att det hade gått mer än två veckor sedan Lenin uppmanade partiet att sätta det väpnade upproret på dagordningen, hade således ingenting gjorts för att fullborda detta mål. Lenin insåg att dröjsmålet återspeglade centralkommitténs vägran att förbereda upproret, och han tappade tålamodet. Han skickade ett brev till bolsjevikern I T Smilga, i dennes egenskap av ordförande för den regionala kommittén för armén, flottan och arbetarna i Finland, och sedan ett brev till centralkommittén, Moskvakommittén, Petrogradkommittén och de bolsjevikiska medlemmarna i Moskva- och Petrogradsovjeterna. Det var en metod som han skulle komma att utnyttja fler gånger under denna period, nämligen att förbigå centralkommittén och rikta sig till större grupper i partiet, närmare gräsrotterna.

I sitt brev från 27 september konstaterade Lenin att ”den allmänna politiska situationen” ingav honom ”stor oro”. Medan ”regeringen har en armé, och systematiskt förbereder sig... antar [vi] bara resolutioner. Vi förlorar tid.” Han var av åsikten att ”partiet måste ställa det väpnade upproret på dagordningen. Händelserna tvingar oss till det... Jag fruktar att bolsjevikerna glömmer detta... [vilket] kan visa sig vara kriminellt från det revolutionära proletariats partis sida.”¹²⁶

29 september skrev Lenin en artikel ”Krisen har mognat”, där han analyserade den nationella och internationella situationen. Å ena sidan ansåg han att ”ett *bondeuppror* [växer] fram” – och han hade alltid ansett att upproret på landsbygden var den avgörande faktor som skulle avgöra revolutionens öde – och å den andra att ”vi står på *tröskeln till en revolution* i världsmåttstock.” Efter denna analys följde en bister varning till hans vänner: ”det finns inte det minsta tvivel om att ifall bolsjevikerna skulle låta sig fångas i den fälla, som författningsillusioner... utgör, så skulle sådana bolsjevik bli *ömkliga förrädare* mot proletariats sak..” I en efterskrift som inte var ämnad till publicering, tillade han: ”Vad bör göras? Man måste aussprechen was ist, 'saga som det är', erkänna sanningen, att det i vår CK och bland partiledarna finns en strömning eller en mening,... som är *mot* ett omedelbart maktövertagande, *mot* ett omedelbart uppror.” Och han fortsatte: ”Denna strömning eller mening måste *övertinnas*. Annars skulle bolsjevikerna *för evigt hölja sig med skam* och *tillintetgöra* sig som parti. Ty att missa ett sådant tillfälle... är fullständig idioti eller fullständigt förräderi... mot de tyska arbetarna... Ett fullständigt förräderi mot bönderna.”¹²⁷

Dessa rader visar Lenin i sitt esse – brinnande, eldig, upprörd: en Lenin som i egenskap av revolutionens teoretiker och praktiker nästan för hand, som en konstnär, hade skapat det revolutionära partiet, en Lenin som – 24 timmar om dygnet som hans mensjevikiske motståndare Dan hade sagt – hade drömt, fantiserat, föreställt sig och förberett detta möte med massornas revolt och folkets uppror. Hela Lenin finns där – en Lenin som höll på att kvävas i landsflykten i Finland, precis som han kvävts i exilen i Schweiz, England, Polen, Frankrike och Tyskland, eftersom han visste att han befann sig bara några få dussin kilometer från händelsernas centrum men ändå så långt borta; en Lenin som kände att hans anhängare, som han för bara några få månader sedan hade övertygat

¹²⁵ *Protokolij*, s 69-71.

¹²⁶ Lenin, *CW*, vol 26, s 69 ff.

¹²⁷ Lenin, *VV10*, bd 7, s 235, 236, 241.

om att den proletära revolutionen var möjlig, återigen höll på att glida ifrån honom genom att dra ut på tiden och slå till reträtt, och att de skulle missa det tillfälle som en hel generation revolutionära marxister hade sett fram emot. Lenin greps av både ilska och skräck. Under dessa dagar och veckor kokade han lika mycket, ja mer, av vrede som under de tjugo föregående åren av ursinnig kamp och polemik. Revolutionen var *där*, i mynningen på Petrogradarbetarnas vapen, i spetsen på Lenins penna.

Efter att ha tillrättavisat, uppmanat till handling och outtröttligt upprepat bannorna, kom hoten:

När jag ser att centralkommittén *inte ens besvarat* mina yrkanden..., att centralorganet stryker ur mina artiklar påpekanden om sådana flagranta fel av bolsjevikerna som det skamliga beslutet att delta i förparlamentet,... så måste jag däri se en ”fin” vink om centralkommitténs obenägenhet att ens diskutera denna fråga, en fin vink om att hålla munnen och ett förslag om att ge mig iväg.

Och Lenin avslutade: ”Jag ser mig tvungen att *anhålla om utträde* ur CK, vilket jag härmed gör, och förbehålla mig friheten att agitera *bland gemene man* i partiet och på partikongressen. Ty det är min djupaste övertygelse att vi *tillintetgör* revolutionen, om vi... försitter det nuvarande tillfället.”¹²⁸

1 oktober återvände Lenin till denna anklagelse i ett kort brev, där de ständiga upprepningarna av samma formulering nästan ser ut som en fix idé: ”dröjsmål rent av blir en *förbrytelse*”, ”att under sådana förhållanden 'vänta' är en förbrytelse”, ”att dröja är en förbrytelse”, ”att vänta är en förbrytelse mot revolutionen”.¹²⁹

I brevet krävde Lenin att upproret skulle inledas i Moskva, där bolsjevikpartiets vänster var starkare, men han fick inget starkare gensvar där än i Petrograd.¹³⁰ 5 oktober höll bolsjevikpartiets kommitté i Petrograd ett viktigt möte, där en av medlemmarna, Volodarskij, förkunnade att ”det under nuvarande katastrofala förhållanden... vore svårt för oss att gripa makten”, och tillade att ”om vi... går ut i krig mot imperialismen kommer inte armén att följa oss... Vi skulle erhålla makten vid en tidpunkt då entusiasmen falnat i armén, och den skulle inte vilja föra ett revolutionärt krig. Enligt min uppfattning kan inte vi, ett parti av verkliga revolutionärer, gripa makten bara för att behålla den en eller två månader.” Lasjevitj, som var medlem i bolsjevikernas militärorganisation, talade efter Volodarskij och sa: ”Förvisso närmar vi oss makten: det är ett faktum och vi måste gripa makten... Men måste det ske *nu*? Jag anser att vi inte bör forcera händelseförloppet.”¹³¹ Många av bolsjevikernas viktigaste ledare ville vänta till sovjeternas andra allryska kongress, som skulle inledas 20 oktober. De var övertygade om att bolsjevikernas valframgångar, tillsammans med stödet från deras allierade inom socialistrevolutionärernas vänsterflygel, skulle ge dem så stor majoritet vid kongressen att den provisoriska regeringen skulle kunna avsättas i ”sovjetlegalitetens” namn. Om det behövdes skulle man ta till väpnat våld, men hursomhelst skulle stridsordern utfärdas av sovjeternas bolsjevikiska majoritet, och inte av partiet. Bland annat Trotskij, som var övertygad om att bolsjevikorganisationen inte ensam hade tillräcklig auktoritet för att kunna mobilisera massorna, var för denna plan.¹³² Men Lenin förkastade denna tankegång skarpt, och såg den som en sista rest av ”legalism”.

Dittills hade diskussionen mellan Lenin och hans närmaste män förts brevledes. Men nu var det inte längre möjligt att fortsätta på detta sätt. 7 oktober återvände Lenin till Petrograd förklädd till mekaniker, och skaffade sig i hemlighet ett hyresrum i arbetarkvarteren i Viborg, där han skulle hålla sig gömd ända fram till upproret. Hans rörelsefrihet bestämdes med order och bemyndiganden från centralkommittén.

8 oktober utfärdade han en ny uppmaning till uppror, och än en gång riktade han den över

¹²⁸ *Ibid*, bd 7, s 243.

¹²⁹ *Ibid*, bd 7, s 293-4.

¹³⁰ *Pervuj legalnij*, s 295.

¹³¹ *Ibid*, s 297.

¹³² Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 3, s 247-57 ff.

centralkommitténs huvud till en större publik, närmare bestämt bolsjevikdelegationen till norra regionens sovjetkongress. I sitt upprop analyserade han den internationella situationen och omvälvningarna på landsbygden, och förklarade: ”Världsrevolutionen växer obestridligen.” Sedan flödade än en gång de vanliga fraserna från hans penna: ”Situationen är sådan att ett dröjsmål i sanning betyder döden”, ”man får inte dröja och tillåta Kerenskij att föra fram fler kornilovtrupper”.¹³³

För första gången sedan flykten från Petrograd i juli ställdes Lenin 10 oktober öga mot öga med sina motståndare i centralkommittén. Han utvecklade sin uppfattning om ett nästan omedelbart uppror, och menade att man bara behövde beröra frågans ”tekniska aspekt”. ”Det är stötestenen. Icke desto mindre är vi... böjda för att betrakta den systematiska förberedelsen av ett uppror som någon sorts politisk synd.”¹³⁴ Lenins tal följdes av en diskussion och omröstning om en resolution där det slogs fast ”att det väpnade upproret är oundvikligt och... fullständigt [har] mognat”, och som en följd av det ”[föreslår] centralkommittén... alla partiorganisationer att låta sig ledas härav och ur denna synpunkt behandla och avgöra alla praktiska frågor”. Med flera av centralkommitténs medlemmar frånvarande antogs resolutionen med tio röster mot två.¹³⁵

Det kan vid en första anblick verka som om omröstningen innebar en total seger för Lenin, eftersom frågan om upproret hade fått en politisk lösning, och bara ”den tekniska aspekten” återstod att lösa. Framtiden skulle emellertid visa att det fortfarande fanns en grundläggande oenighet inom bolsjevikpartiet – inte om vilken form upproret skulle anta, utan huruvida situationen överhuvudtaget var mogen för ett uppror. Det visade sig redan nästa dag, då Kamenev och Zinovjev, som hade röstat mot resolutionen, skickade ett gemensamt brev till partiets ledande tidning. De ställde sin tolkning av situationen mot Lenins bedömning, och bestred att partiet hade ”majoriteten av Rysslands folk” eller ”majoriteten av världsproletariatet” bakom sig. Enligt deras uppfattning kontrollerade inte bolsjevikerna armén ännu, och arbetarklassen i väst visade fortfarande inte någon benägenhet att revoltera mot imperialismen. Enligt Kamenev och Zinovjev ”kan endast revolutionens uppvaknande i Europa tvinga oss att utan dröjsmål gripa makten.” Vidare ansåg de att ”fiendens styrka är större än den verkar”, samtidigt som massorna visade få tecken på att de var redo för kamp. Partiet höll på att repa styrka igen och gjorde anmärkningsvärda framsteg, och dessa framsteg skulle avbrytas ”endast om partiet under nuvarande omständigheter skulle inleda ett uppror. Då skulle det blotta proletariatet för hela den enade kontrarevolutionens slag, uppbackad av de småborgerliga demokraterna.”¹³⁶ Om de hade ansett att föregående dags resolution från centralkommittén hade uttryckt ett slutgiltigt beslut, är det självklart att dessa två bolsjevikerna av den gamla skolan inte skulle ha trotsat den demokratiska centralismen och vidtagit detta steg. Deras brev gav hursomhelst omedelbart resultat. Texten, eller åtminstone de väsentligaste delarna av den, spreds inte bara inom partiet utan även utanför det. Mensjevikernas och socialistrevolutionärernas ledare – som på detta sätt fick reda på den oenighet som försvagade deras motståndare – beslutade omedelbart att skjuta upp den andra sovjetkongressen från 20 till 25 oktober. På så sätt hoppades de sprida oenigheten bland bolsjevikerna och besegra Lenins radikalism.¹³⁷

15 oktober höll bolsjevikkommittén i Moskva ett möte där de vägrade att bilda den ”militära revolutionskommitté” som hade till uppgift att organisera upproret.¹³⁸ Nästa dag höll Petrogradkommittén ett nytt möte, där delegater från centralkommittén deltog. Bubnov inledde debatten å ledningen vägnar. Långt från att godta beslutet att omedelbart börja organisera upproret, sa han att upproret inte skulle äga rum förrän vid konstituerande församlingens möte i slutet av året.

Lenin skulle säkerligen ha kallat denna uppfattning för ”förhållningspolitik”, men flera av de

¹³³ Lenin, *VV10*, bd 7, s 302, 306.

¹³⁴ Lenin, *VV3*, bd 2, s 383.

¹³⁵ *Ibid*, bd 2, s 384. Röstsiffror i *CW*, vol 26, not 78.

¹³⁶ Kamenevs och Zinovjevs brev återfinns i *Protokolij*, s 86-92.

¹³⁷ Daniels, *Red October*, s 98.

¹³⁸ *Ibid*, s 90.

närvarande betraktade den ändå som alltför djärv. Nevskij, en av den bolsjevikiska militärorganisationens främsta ledare, intog en särskilt pessimistisk hållning. (Senare skulle han erkänna att militärorganisationen ”gick skarpt åt höger när det ställdes inför framtidsutsikterna av ett omedelbart uppror”.) Han sa: ”först måste vi organisera massorna.” Kalinin, Sovjetunionens framtida statsöverhuvud (eller snarare Sovjetunionens första dignitär, först under Lenin och sedan under Stalin) var både slugare och försiktigare. Han medgav att beslutet från 10 oktober var politiskt bindande och förde partiet till upprorets rand. ”Men vi vet inte när det kommer att bli möjligt... Kanske inom ett år, vi vet inte.”

En efter en talade nitton delegater från huvudstadens olika stadsdelar. Bland dem förklarade en minoritet på åtta sig vara för ett uppror. Och inte ens alla dessa nämnde när de tänkte sig att det skulle äga rum.¹³⁹

Skulle centralkommittén slutligen ta ansvaret för att leda ett uppror, på den korta tid som återstod till sovjetkongressen? 16 oktober höll partiledningen ytterligare ett möte. Det hade utökats med medlemmar från flera viktiga partiorgan: Petrogradkommitténs exekutivkommitté, den bolsjevikiska militärorganisationen, delegater från fackföreningar och fabrikskommittéer, och ett antal andra lokalmedlemmar. Kamenev och Zinovjev talade efter Lenin, och utvecklade återigen sina argument och förnekade att resolutionen från 10 oktober var bindande för partiet.

En annan medlem i centralkommittén, Miljutin, höll ett tal med samma andemening: ”Vi är inte redo för att slå till först. Under den närmaste perioden är vi inte förmögna att störta regeringen och fängsla dess medlemmar.” En representant från Petrogradkommittén sammanfattade deras ståndpunkt med följande ord: ”Vi är inte beredda att inleda en sådan aktion.” Och Joffe, som var medlem i centralkommittén, sa: ”Det är inte korrekt att säga att problemet nu endast är tekniskt: tidpunkten för upproret behöver fortfarande analyseras ur politisk synvinkel.” De lokala delegaternas rapporter gav bara en förvirrad bild av det politiska klimatet i huvudstaden: optimistiska skildringar blandades med betydligt mindre optimistiska – och de senare var definitivt fler.

När den slutgiltiga resolutionen ställdes till omröstning lades två texter fram inför mötet. Den första hade skrivits av Lenin, och uppmanade ”alla organisationer, alla arbetare och soldater att göra allsidiga och energiska förberedelser för ett väpnat uppror”, och uttryckte ”den fulla övertygelsen att centralkommittén och rådet(sovjeten) i rätt tid kommer att ange det gynnsamma ögonblicket och ändamålsenliga metoder för offensiv.” Den andra texten hade skrivits av Zinovjev, och begränsade sig på ett lakoniskt sätt till att säga att ”medan sonderings- och förberedelsearbetet inte får upphöra, är inga aktioner tillåtna utan att bolsjevikerna vid sovjetkongressen har vidtalats.” När Lenins motion ställdes till omröstning antog mötet den med tjugo röster mot två och tre nedlagda. Men omröstningen om Zinovjevs motion visade att det fortfarande fanns ett starkt motstånd mot Lenins ståndpunkt: Zinovjevs text avslogs med femton röster mot sex och tre nedlagda. Lenins motion antogs slutligen med nitton röster mot två och fyra nedlagda.¹⁴⁰ Återigen hade Lenin segrat. Men han hade fortfarande inte lyckats fastställa ett definitivt datum för upproret.

Den strömning som ville avvakta händelseförloppet hade förvisso lidit nederlag, och Kamenev visade att han insåg detta genom att erbjuda sig att avgå ur centralkommittén.¹⁴¹ Men Lenin ansåg inte att kampen var avgjord, och att den måste fortsätta och slutföras inom partiet. 17 oktober fattade han ännu en gång sin penna och skrev ett ”Brev till kamrater”. Han fördömde ånyo ”de ’konstitutionella illusionernas’ och den parlamentariska kretinismens hjältar”, och satte upp de tyska revolutionärerna som föredöme, de som ”under infernaliskt svåra förhållanden, med en *enda* Liebknecht (som till på köpet sitter i fängelse), utan tidningar, utan mötesfrihet, utan sovjet, trots

¹³⁹ *Ibid*, s 90-1.

¹⁴⁰ Lenin, *VV3*, bd 2, s 387. *Protokolij*, s 93-105. Se även Gorkij, *History*, vol II, s 187.

¹⁴¹ *Protokolij*, s 105. Redan tidigare, i samband med att bolsjevikerna beslutade sig för att lämna förparlamentet, hade Kamenev erbjudit sig att avgå, men ingen verkar ha tagit notis om det.

en otrolig fientlighet mot internationalismens idé från *alla* befolkningsklasser... har organiserat ett uppror i flottan, med kanske en chans på hundra.” Indignerat påpekade Lenin vilken skam det vore om ”vi, som har tiotals tidningar, mötesfrihet, som har *majoriteten* i sovjeterna, vi som är de bäst lottade proletära internationalisterna i hela världen, vi skall avstå ifrån att understödja de tyska revolutionärerna med vårt uppror.” Och liksom tidigare varnade han: ”Dröjsmål med upproret är detsamma som döden.”¹⁴²

Ändå tvekade partiet fortfarande. 17 oktober höll bolsjevikernas Petrogradkommitté och militärorganisation en konferens med delegater från huvudstadens olika stadsdelar. Syftet med mötet var i princip att presentera föregående dags beslut i centralkommittén för omkring 150 bolsjevikmedlemmar. En av Trotskijns vänner, Tjudnovskij, stod först på talarlistan. Han förkastade tanken på att göra uppror innan sovjetkongressen. Han stöddes av Volodarskij, Rjazanov och Larin. Podvojskij och Nevskij talade å den bolsjevikiska militärorganisationens vägnar, och medgav att den var ovillig att stöda tanken på uppror. Därefter talade en annan av militärorganisationens medlemmar. Han uttalade sig mot uppror, men avbröts av Sverdlov. ”Centralkommittén har beslutat om uppror. Jag talar här i centralkommitténs namn och kommer inte att låta någon ompröva ett fattat beslut. Vi har inte träffats för att ogiltigförklara ett av centralkommitténs beslut, utan för att diskutera hur det skall genomföras.” Detta kraftfulla språk tystade oppositionen, och mötet antog en resolution som godkände centralkommitténs beslut.¹⁴³

Så sent som 17 oktober – bara en vecka före maktövertagandet – var ingenting klart när det gällde genomförandet av beslutet och de tekniska arrangemangen inför upproret. Denna dag träffade Lenin och Rakovskij den bolsjevikiska militärorganisationens ledare Nevskij, Podvojskij och Antonov-Ovsejenko. Enligt Podvojskij ”var alla överens om att skjuta upp upproret i flera veckor”. Alltså alla utom Lenin. Det är viktigt att betona att hur oförberedd hela den bolsjevikiska organisationen var så kort tid innan sovjetkongressen. Först på eftermiddagen 24 oktober, dagen före upproret, utsåg den militärrevolutionära kommittén (som hade ansvar för att leda upproret) en subkommitté som skulle skissera en slutgiltig och exakt plan.¹⁴⁴

18 oktober gjorde Kamenev och Zinovjev ett sista försök att stoppa upprorsplanerna. Föregående dag hade Maxim Gorkijs oerhört bolsjevikfientliga tidning *Novaja Zjizn* gjort anspelningar på det brev som de två skrivit till partiet 11 oktober. 19 oktober publicerade Kamenev ett uttalande i denna tidning, där han avslöjade splittringen bland bolsjevikledarna. Han skrev om Zinovjevs och sin ”protest mot vårt partis avsikter att inom den närmaste framtiden ta initiativ till någon sorts väpnat uppror”.¹⁴⁵

I ett ”Brev till bolsjevikpartiets medlemmar” (alltså inte bara till kollegorna i centralkommittén) reagerade Lenin skarpt på publiceringen av Kamenevs ”strejkbrytar”-brev. I sitt brev jämförde han Zinovjev och Kamenev, och skrev: ”Jag säger rent ut, att jag inte längre anser de båda vara kamrater och att jag av alla krafter, både i centralkommittén och på partikongressen, kommer att kämpa för de bådas uteslutning ur partiet.”¹⁴⁶ Nästa dag deklarerade han i centralkommittén: ”Om det tolereras, är partiet omöjligt, partiet är krossat... Svaret härpå kan och måste vara endast ett: att CK omedelbart tar följande beslut:” att utesluta Kamenev och Zinovjev.¹⁴⁷

Men partiet uteslöt inte ”strejkbrytarna”. 20 oktober behandlade centralkommittén Lenins brev. Stalin menade att ”uteslutning ur partiet inte är någon lösning, och vi måste hålla ihop partiet”.¹⁴⁸

¹⁴² Lenin, *VV10*, bd 7, s 316, 317, 321.

¹⁴³ Daniels, *Red October*, s 99-100.

¹⁴⁴ *Ibid*, s 141.

¹⁴⁵ *Protokolij*, s 115-6.

¹⁴⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 331.

¹⁴⁷ *Ibid*, bd 7, s 336.

¹⁴⁸ *Protokolij*, s 106-15.

Från Stalins sida handlade det inte så mycket om att hålla ihop partiet som en viss politisk samhörighetskänsla med de personer som Lenin betraktade som strejkbrytare. Stalin hade publicerat ett inlägg från Zinovjev i det partiorgan som han hade huvudansvar för, och i detta inlägg nämnde Zinovjev en artikel där Lenin utan att nämna Zinovjev vid namn argumenterade mot honom. I en not till Zinovjevs inlägg skrev Stalin att ”den hårda tonen i kamrat Lenins artikel inte ändrar det faktum att vi fortfarande är politiska kamrater” – det vill säga kamrater med personer som Lenin ville utesluta ur partiet.

24 oktober skickade Lenin ett sista brev till centralkommitténs medlemmar. Brevets ton var kanske mer vädjande än hotfull, och började: ”Jag skriver dessa rader på kvällen den 24. Läget är ytterst kritiskt. Det är absolut klart att ett dröjsmål med upproret nu sannerligen är detsamma som döden. Av alla mina krafter ber jag kamraterna förstå att allt nu hänger på ett hår, att på dagordningen står frågor, som inte löses av konferenser eller kongresser (inte ens av sovjetkongresser), utan uteslutande av folken, av massan, genom de beväpnade massornas kamp.”¹⁴⁹

När Lenin skrev detta brev var han inte medveten om att tärningen äntligen var kastad. Men det var utan tvivel ingen slump att den gnista som tände krutdurken i Petrograd kastades av den provisoriska regeringen och inte av de bolsjevikiska revolutionärerna. På natten mellan 24 och 25 oktober beslutade sig ministrarna för att gå till aktion mot sina fiender, och gav order om att två bolsjevikiska tidningar skulle stängas. Upprørsledningen reagerade mot detta, och samma natt gick de revolutionära styrkorna slutligen till angrepp och beseglade den provisoriska regeringens och det borgerliga Rysslands öde.

Vid denna tidpunkt satt Lenin fortfarande och bet på naglarna i lägenheten i Viborg där han höll sig gömd. Flera gånger hade han bett centralkommittén om lov att få resa till Smolnijinstitutet, där Petrogradsovjeten och den militärrevolutionära kommitténs högkvarter låg. Centralkommittén hade ingen lust att skaffa sig problem genom att ha en så komprometterande person närvarande, och de vägrade. Bolsjevismens grundare bröt slutligen sin rörelses viktigaste dygd, nämligen disciplinen, och flydde från sin hyresvärdinnas bevakning. I en not skrev han ner de sista ord han skulle skriva innan maktövertagandet: ”Jag går dit ni vill att jag inte skall gå. Adjö.”¹⁵⁰

Det är meningslöst att fråga vad som skulle hänt i Ryssland om det 1917 inte hade funnits ett parti som bolsjevikpartiet, om det i detta parti inte hade funnits en person med en så beslutsam revolutionär vilja som Lenin, och om han inte hade varit en så övertygande och effektiv ledare. Utan att underskatta de ekonomiska förhållandenas betydelse för politikens och samhällets utveckling, måste man ta hänsyn till fakta: när en person med enastående talanger griper in i ”historiens riktning”, det vill säga inom de snäva ramar som samhällsrelationerna medger, kan fakta, institutioner och stater ställas på huvudet. Händelseförloppet påskyndas och det omöjliga, eller det som ansetts vara omöjligt, blir plötsligt verklighet. De historiskt tvingande behoven, som för tillfället lurar i skuggorna, väntar utan tvekan lugnt och tålmodigt på sin chans att utkräva hämnd, vilket också hände i Ryssland. Men det som uppnåtts finns ändå kvar: i detta fall vår tids mäktigaste politiska omvälvning. Den åstadkoms av Lenin, som (vilket vi snart skall se) drev sitt land fram mot den socialistiska revolutionen – med stöd av massorna, och ibland pådriven av dem, motarbetad av en rad stater och de konservativa krafterna i Ryssland, i kamp med vissa personers fiendtlighet och andras slöhet, och ofta i motsättning till sin egen partiledning.

Bolsjevikpartiets omvandling

En historisk granskning av bolsjevikpartiets agerande 1917 bekräftar det som första delen av denna studie fått oss att inse, nämligen att förhållandet mellan Lenin och *hans* parti ofta var problemfyllt, konfliktladdat och sällan harmoniskt. Det är viktigt att påpeka att detta var särskilt uttalat under det

¹⁴⁹ Lenin, *VV10*, bd 7, s 346.

¹⁵⁰ Lenin, *CW*, vol 43, s 638.

år och de händelser som avgjorde Rysslands öde, och i och med det för alltid gav leninismen en plats i historien.

”Leninismens plats” innebär i högsta grad den leninistiska organisationens plats, det revolutionära parti som i och med segern i oktober vigdes till *revolutionens parti*. Det är uppenbart att det var segern 1917 som gjorde leninismen och den leninistiska organisationen till ledstjärna, ideal och modell för en stor del av arbetarrörelsen. Bolsjevismens seger satte den i rampljuset, vare sig den möttes av hat eller entusiasm, motvilja ellerhängivenhet. Bolsjevikpartiet var det första socialistiska parti i historien som framgångsrikt genomförde en proletär revolution. Var inte hemligheten med segern de speciella strukturer som kännetecknade bolsjevismen, de organisatoriska begrepp den hade utarbetat? Segern i oktober 1917 gjorde ända från början bolsjevismens historia till inspirationskälla och ledstjärna för (åtminstone) en generation av revolutionära aktivister. Denna historia sågs som en enhetlig helhet, som om ett enda *schema* och en enda process hade format bolsjevikpartiet, som om historien med och genom partiet hade genomfört en oavbruten och linjär uppgift. Partiet som segrade 1917 likställdes med det parti som hade berett vägen för denna seger mellan 1903 och 1914 och under Första världskriget. Partiets förtjänster projicerades till det förflutna, och tillskrevs den underjordiska, slutna, konspiratoriska, centraliserade, disciplinerade och homogena organisation som Lenin hade grundat och utvecklat mellan 1903 och 1906 och under de mörka åren under ”reaktionsperioden”. Det ryska proletariats maktövertagande 1917 verkade vara ett konkret, och därmed ovedersägligt, bevis på fördelarna med hemlighetsfullhet, konspiratoriska metoder, centralisering och enhetlighet (för att inte tala om monolitism). Men denna uppfattning stämmer inte. En historisk analys visar nämligen, att under loppet av den revolution som gjorde bolsjevismen till en världsomfattande modell genomgick den leninistiska organisationen djupgående förändringar, en sorts metamorfos, som gör det tvivelaktigt, till och med felaktigt, att utan förbehåll likställa revolutionens parti, det parti som ”gjorde” Oktoberrevolutionen, med det parti som beredde vägen för den under tsarismen.

Det skedde verkligen en metamorfos. 1910 låg medlemsantalet säkerligen under tiotusen, och i februari 1917 var det inte mer än tjugotusen. Därefter mer än tiodubblades antalet medlemmar.¹⁵¹ Omständigheterna hade tvingat partiet att organisera sig på ett inte särskilt demokratiskt sätt, eller till och med på ett i grunden anti-demokratiskt sätt, men 1917 öppnade det sig för demokratins livgivande vind. De regler som styrde det underjordiska arbetet försvann visserligen inte helt och hållet, men de blev mindre viktiga än offentliga diskussioner. Den monolitiska karaktär som Lenin givit partiet under åren innan kriget försvann helt, och lämnade plats för ett stort antal på många sätt ömsesidigt oförenliga tendenser. Dessa strömningars rätt att existera och utvecklas hade 1905-06 förkunnats i teorin, men under reaktionsåren i praktiken förbjudits. Nu blev det verklighet. Kraven på disciplin och ”blind lydnad” tonades ner, och under inverkan från tusentals tumultartade, oregerliga påtryckningar började den stelbenta centralism som var resultatet av denna disciplin och hierarkiska anda att försvinna. Med andra ord uppstod 1917 ett nytt, eller förnyat, parti som sprängde sina ursprungliga gränser och på ett dialektiskt sätt överskred dem,¹⁵² ett parti som äntligen öppnade sig för massornas framträdande på den politiska scenen.

Demokratin i bolsjevikpartiet

Under 1917 såg bolsjevikpartiet aldrig någonsin ut som ett monolitiskt parti, och det försökte heller aldrig dölja det. Tvärtom fanns det stora meningsskiljaktigheter, och motsättningarna mellan de olika strömningarna var allmänt kända. Hur kunde partiet i denna situation hävda att det samlade sina medlemmar kring en gemensam strategi? De bolsjevikiska ledarna stod inför en oväntad situation med många och plötsliga förändringar, och en dynamik vars hastighet och omfattning skulle överraskat till och med den djärvaste och mest optimistiske revolutionär. De skulle ha haft

¹⁵¹ Se s 96.

¹⁵² Angående dialektikens plats i leninismen se bokens avslutande kapitel.

svårt att påtvinga partiet en monolitisk uppfattning. Inom hela hierarkin, till och med i centralkommittén, drabbade olika tendenser samman i avgörande debatter. Det var inte bara partiets dagliga politik utan själva revolutionens öde som avgjordes av hur dessa debatter slutade. Ända sedan den bolsjevikiska organisationen blev en oberoende partibildning (1912) hade Lenin försökt rensa den från motsättningar, men nu innehöll den alltså en höger- och en vänsterflygel, och mellan dem flera ”höger-center” och ”vänster-center”-uppfattningar.

Vi har redan sett hur bolsjevikernas höger, partiets måttfulla, försonliga, försiktiga, reformistiska strömning hela tiden försökte tygla massornas våldsamma framfart, behärska deras otålighet, och hur de inom partiet försökte ”hålla tillbaka Lenin”. Denna strömning var dominerande ända tills ledaren återvände till Petrograd. Trots att händelseutvecklingen hela tiden stärkte Lenins auktoritet, underkastade sig denna högerströmning aldrig honom, och ända fram till maktövertagandet gick de mot hans planer på ett väpnat uppror. Motsättningarna mellan denna strömning och Lenin (och så småningom centralkommitténs majoritet) gällde en grundläggande fråga, nämligen om det gick att ”gå över” från den borgerliga till den proletära revolutionen.

Det faktum att ytterst betydande ledare som Kamenev ingick i denna måttfulla och kompromissande tendens verkade ge den en särskilt stark sammanhållning. Det måste dock påpekas att denna ”återhållsamhet” och opportunism inte var begränsad till en enda organiserad grupp i partiet. Det rörde sig både om en strömning och en uppfattning. En strömning som leddes av framstående medlemmar i centralkommittén, och en uppfattning som vid en del tillfällen visade sig hos bolsjeviker som vid andra, ibland avgörande tillfällen, stod Lenin nära.

Det som gällde partiets ”måttfulla” tendens gällde ännu mer dess ”vänster”-flygel. I deras fall berodde det på att ingen framstående ledare, eller ens någon medlem i centralkommittén, var beredd att ställa sig i ledningen för dem. Under veckorna efter Lenins återkomst till Petrograd spelade han visserligen denna roll. Men när han hade besekrat högern och satt stopp för partiets dittillsvarande försonliga politik, övergick han som vi sett till en mer försiktig linje. Då uppstod en mer radikal strömning till vänster om Lenin, en strömning som var ivrig att omedelbart korsa klingor med den provisoriska regeringen och störta den.

Under april 1917 framträdde denna ”vänster”-strömning i sin fulla prakt. Massorna i Petrograd var upprörda över utrikesminister Miljukovs konservativa och imperialistiska politik, och gick ut på Petrograds gator för att högljutt visa sin fientlighet mot den provisoriska regeringen. När demonstrationerna övergick till rena upplopp krävde Petrogradsovjeten att de skulle upphöra, och fick stöd från bolsjevikernas centralkommitté. Partiledningen utsattes för hårda påtryckningar från medlemmar som ville påskynda händelseutvecklingen och störta den provisoriska regeringen. Det gällde till exempel flera medlemmar i bolsjevikernas militärorganisation, som samordnade och aktivt stödde partiets arbete i armén. En av dem (Nevskij, som spelade en mycket viktig roll under hela 1917) krävde offentligt i militärorganisationens namn att man skulle organisera väpnade mobiliseringar. Samma krav reste andra ”vänster”-anhängare i partiets Petrogradkommitté.¹⁵³

Junidagarna¹⁵⁴ föregicks i partiet av en sammandrabbning mellan höger- och vänsterflygeln, där den senare krävde att partiet skulle organisera en väpnad demonstration, medan den förra var tveksam till att uppmuntra massorna att gå på offensiven och hursomhelst uteslöt varje tanke på våldsamma aktioner. Än en gång var den bolsjevikiska militärorganisationen fäste för vänstern.¹⁵⁵ När centralkommittén böjde sig för sovjetledarnas förbud mot demonstrationen bevisade reaktionen på detta, om det nu skulle behövas bevis, att det fortfarande existerade en ”vänster”strömning bland bolsjevikerna. En del medlemmar rev sönder sina partiböcker. Bolsjevikernas representant i Kronstadt menade att denna period ”var en av de obehagligaste i hans liv”, när folkmassorna gav våldsamt

¹⁵³ Rabinowitch, s 44-5.

¹⁵⁴ Se Liebman, s 178-86.

¹⁵⁵ Rabinowitch, s 56-9.

uttryck för sin ilska och förbittring, ibland under ledning av medlemmar i bolsjevikpartiet.¹⁵⁶ Inte heller Petrogradkommittén tvekade att uttrycka sitt missnöje. Zinovjev och Lenin försökte, inte alltid framgångsrikt, blidka kritikerna.¹⁵⁷

Det är inte svårt att visa att ”vänster”-bolsjevikerna var särskilt aktiva under händelserna som ledde fram till julidagarna.¹⁵⁸ Därför gav vissa partimedlemmar dem skulden för partiets nederlag. En ”vänster”-anhängare skriver i sina memoarer att man till och med föreslog att de skulle ställas inför en parti-”domstol”. Dessa förslag genomfördes aldrig, bland annat därför att Lenin var mot det. Medan många bolsjevikerna var snabba att fördöma ”vänsterismen”, visade Lenin stor förståelse för detta fenomen. Enligt hans uppfattning kunde det inte vara tal om att utsätta vänstern för påtryckningar eller förtryck. Tvärtom måste man inse att ”den som aldrig tar några risker inte kan segra. Utan nederlag kan det inte bli några segrar.”¹⁵⁹ I en debatt strax före junikrisen gav en icke namngiven medlem i partiets militärorganisation uttryck för stämningen bland dessa de mest hårdföra medlemmarna, de medlemmar som anklagade ledningen för feghet: ”Det är hög tid att vi kommer ihåg att vi inte bara företräder socialismen, utan, bör man tillägga, den *revolutionära socialismen*.”¹⁶⁰

Man bör göra en sista anmärkning. Det verkar som om denna ”vänster” eller ”vänsteristiska” strömning var starkare bland partiets breda massor än bland partiledarna, och när frågor som debatterats i centralkommittén senare diskuterades bland bredare medlemslager där mindre kända medlemmar deltog. I sin bok om revolutionens historia noterar Trotskij angående frågan om förparlamentet: ”Ju djupare denna fråga trängde ned i partiet, desto påtagligare svängde styrkeförhållandena om till bojkottens förmån”,¹⁶¹ det vill säga för vänstern. Denna iakttagelse har en vidare innebörd, och återspeglar en verklighet som inte är speciell för 1917 eller för bolsjevikerna: ju närmare man kommer massorna och gräsrotterna, ju större är längtan efter handling (åtminstone under revolutionära perioder), och ju radikalare är stämningarna. Och denna längtan väger tyngre än de överväganden som får ledningen att utifrån ”realistiska”, ofta berättigade, grundvalar noggrant bedöma riskerna med en aktion, studera dess möjligheter och framförallt försöka bevara det som redan uppnåtts.

Under det år då bolsjevikpartiet tog makten var det alltså splittrat i en försiktig flygel som föredrog att invänta händelseutvecklingen och en flygel vars främsta kännetecken var en vilja att gå till angrepp, och mellan dessa ett antal mellanliggande åsiktsnyanser. Det räcker inte att påpeka att dessa olika strömningar samexisterade, vi måste också se vilka relationer som rådde mellan dem och hur partitoppen behandlade dem. De existerade utan någon officiell ”tillåtelse”: de var ett fullbordat faktum, en del av det revolutionära Rysslands och partiets verklighet. Vid bolsjevikernas nationella konferens i april 1917 sa Lenin att ”det var mest ändamålsenligt att *öppet* diskutera dessa meningsskiljaktigheter.”¹⁶² När han i september trodde att det skulle hållas en extra partikongress, ville han att ”*samtliga* val” i partiet skulle gälla frågan om stöd till eller motstånd mot deltagande i förparlamentet.¹⁶³ Som Trotskij nämner förekom denna tendenskamp i allt större utsträckning på alla nivåer i partiet: ”Nästan alla lokalorganisationer formerade sig i majoriteter och minoriteter.”¹⁶⁴ Varje viktigare val och större beslut som partiet tog 1917 underkastades faktiskt alltid en diskussion och omröstning.

¹⁵⁶ *Ibid*, s 79-80 och 265.

¹⁵⁷ *Ibid*, s 86-90.

¹⁵⁸ *Ibid*, s 112 ff och 126 ff.

¹⁵⁹ *Ibid*, s 226. Denna anmärkning citeras också av V I Nevskij i Knjazev och Konstantinov, s 231.

¹⁶⁰ Rabinowitch, s 124.

¹⁶¹ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 2, s 311.

¹⁶² Lenin, *VV10*, bd 6, s 321.

¹⁶³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 324.

¹⁶⁴ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 2, s 311.

Så var fallet när Lenin återvände till Ryssland och man skulle avgöra partiets uppfattning om revolutionen: var det en rent borgerlig revolution eller gällde det att så fort tsarismen hade avskaffats gå vidare till en socialistisk revolution? Att meningsskiljaktigheterna var avsevärda visade sig i debattens fränhet och i att minoriteten fick så många röster: 71 röster mot 39 och åtta nedlagda vid omröstningen om aprilkonferensens viktigaste resolution.¹⁶⁵ Det finns fler exempel. Det var varken centralkommittén eller Petrogradkommittén som i juni debatterade och avgjorde frågan om partiet skulle organisera en demonstration mot den provisoriska regeringen, utan frågan beslutades vid ett stort informellt möte där tre resolutioner ställdes till omröstning, den ena efter den andra. Med 58 röster mot 37 och 52 nedlagda konstaterade mötet att massorna ville uttrycka sina strävanden i en demonstration, och med 47 röster mot 42 och 80 nedlagda förkunnade det att huvudstadens proletariat skulle demonstrera oavsett om sovjeten förbjöd det.¹⁶⁶ Samma sak skedde i september, när man skulle avgöra om förparlamentet skulle bojkottas eller ej: det var inte centralkommittén utan en större grupp, bolsjevikernas delegation till förparlamentet, som med 77 röster mot 50 beslutade att förkasta tanken på bojkott, och därmed upphävde centralkommitténs ursprungliga beslut.¹⁶⁷ Av uppenbara skäl var det centralkommittén som diskuterade frågan om upproret, och det var där majoritet och minoritet utkristalliserades. Men vid flera tillfällen ”utvidgades” antalet deltagare vid centralkommitténs möten, och vid det slutgiltiga beslutet deltog representanter från partibasen.

Alla omröstningar visade att det fanns en stark minoritet inom partiet. Storleken varierade men den fanns alltid där, och det var aldrig tal om att utesluta denna minoritet ur partiets *verkställande* organ. Den teori som hävdar att dessa organ av effektivitetsskäl måste vara strikt politiskt enhetliga, och därför uteslutande skall bestå av medlemmar ur majoriteten, hade ännu inte blivit en del av den kommunistiska praktiken. Vid valen till bolsjevikernas ledande organ garanterades de olika tendenserna en mer eller mindre proportionell representation. Så skedde när den nationella konferensen i april 1917 valde en centralkommitté. Den omfattade nio medlemmar, varav fem tillhörde partiets dåvarande majoritet (Lenin, Zinovjev, Stalin, Sverdlov och Smilga), medan fyra företrädde den mer återhållsamma, måttfulla flygeln (Kamenev, Nogin, Miljutin, Fjodorov).¹⁶⁸ Kamenev valdes in tack vare att Lenin offentligt deklarerade att det vore ”mycket värdefullt” för partiet om högerns ledare kunde sitta i centralkommittén.¹⁶⁹ Relativt sett var högern mindre i den centralkommitté som valdes vid partikongressen i augusti 1917, men bland de 22 medlemmarna fanns det ändå sex mer eller mindre uttalade ”högeranhängare”: Dzerzjinskij, Rykov, Miljutin, Nogin, Kamenev och Zinovjev. Eftersom det inte fanns någon politisk byrå var centralkommittén både rådgivande och verkställande organ, och den hade till uppgift att genomföra den politik som kongresserna och konferenserna hade beslutat. Några få dagar före upproret i oktober beslutade bolsjevikerna att bilda ett mindre organ, en politisk byrå (ursprunget till den senare så ökända ”politbyrån”), vilken under dessa dagar av beslutsfattande hade till uppgift att leda partiets dagliga arbete och följaktligen även upproret. Till denna byrå utsågs Lenin, Trotskij, Stalin, Sokolnikov och Bubnov – men också minoritetens främsta företrädare och beslutsamma motståndare till ett väpnat uppror, Kamenev och Zinovjev.¹⁷⁰

Denna strävan att knyta minoriteten till besluten och tillämpningen av partiets politik återspeglades på fler sätt: ”minoritets”-medlemmar förekom i bolsjevikernas pressorgan,¹⁷¹ och det var praxis att tillåta ”minoritetsrapporter”, det vill säga att en representant för ”oppositionen” gavs tillfälle att ingående utveckla sina synpunkter vid viktiga partimöten. Vid aprilkonferensen till exempel, kunde Kamenev precis som Lenin men utifrån motsatt uppfattning, inleda debatten om den övergripande

¹⁶⁵ Se s 79.

¹⁶⁶ Rabinowitch, s 67.

¹⁶⁷ Se s 82.

¹⁶⁸ Daniels, *Consciense*, s 45.

¹⁶⁹ Reisberg, s 125.

¹⁷⁰ *Protokolij*, s 86. Denna första politiska byrå fick i själva verket en helt underordnad betydelse.

¹⁷¹ *Ibid*, s 27.

politiken,¹⁷² och Pjatakov fick tillåtelse att presentera en motrapport som kritiserade Lenins syn på den nationella frågan.¹⁷³

Detta var inte den enda förändring som partiet genomgick 1917. Under andra historiska omständigheter hade partiet slagit fast behovet av disciplin och hierarki, men nu fick det se hur dessa principer sopades undan. Lika lite som monolitismen kunde dessa principer överleva de nya stämningarna. Man övergav den absoluta respekten för beslut tagna i högre organ till förmån för en mindre formell och centralistisk syn på organisationen. Lenin gick själv i spetsen för detta, och vid flera även ytterst viktiga tillfällen tolkade han centralkommitténs företrädesrätt på ett mycket flexibelt sätt, och han tvekade inte att vända sig till organ närmare basen utan att gå via ledningen. Som vi har sett skedde detta i synnerhet under veckorna före oktoberupproret. Han skrev under denna tid brev inte bara till centralkommittén, utan vände sig på samma gång till kommittéerna i Petrograd och Moskva och den bolsjevikiska fraktionen vid den norra regionens sovjetkongress. Vissa av hans meddelanden gick också direkt till medlemsmöten i huvudstaden.¹⁷⁴

Under 1917 var det bland bolsjevikpartiets gräsrotter inte tal om lydnad, och än mindre ”absolut lydnad”. Centralkommittén stötte ofta på hårt motstånd, och till och med de organ i huvudstaden som stod under partiledningens direkta inflytande uppvisade en anda av oberoende. Det gällde exempelvis Petrogradkommittén, som genom sitt läge och sin storlek var partiets viktigaste organisation. I maj 1917 krävde bolsjevikerna i Petrograd att de skulle få ge ut en egen tidning som skulle vara självständig eller åtminstone autonom i förhållande till centralkommitténs tidning (*Pravda*), som de ansåg vara räddhågsen och konservativ. Lenin motsatte sig detta krav, som han ansåg vara ”oekonomiskt och skadligt”.¹⁷⁵ Men för att inte hamna i direkt konfrontation med förslagsställarna, föreslog han en resolution som sörjde för rader av garantier för att organisationen i Petrograd skulle ha frihet att yttra sig.¹⁷⁶ Trots denna försonlighet förkastades resolutionen med 16 röster mot 12.¹⁷⁷ Trots att han upprepade sin uppfattning att ”beslutet i Petrogradkommitténs exekutiv att starta en *speciell* tidning är helt felaktigt och olämpligt”,¹⁷⁸ lyckades han inte övervinna Petrogradbolsjevikernas motstånd. Med 51 röster mot 19 och 16 nedlagda konfirmerade en konferens för organisationen i huvudstaden beslutet att ge ut en egen tidning.¹⁷⁹ Centralkommittén accepterade inte nederlaget, och vid ett möte i augusti beslutade den att Petrogradkommittén ”för närvarande” inte kunde få ett ”separat organ”.¹⁸⁰ Men strax därefter meddelade bolsjevikorganisationen i Petrograd till centralkommittén att den hade ”beslutat att inrätta ett aktiebolag för att skaffa en egen press... och ge ut ett eget organ.”¹⁸¹ Händelserna i september och än mer oktober hindrade dem från att verkställa detta beslut.

Om Petrogradkommittén hade ett stort inflytande partiet, så var den mycket radikala militärorganisationens roll inte mindre viktig. Samtidigt som denna organisation fullgjorde sina uppgifter i armén, förde den en ibland mycket hård kamp för att behålla sin faktiska autonomi. Denna kamp skärptes när bolsjevikernas motgångar i juli gav upphov till en viss reaktion mot ”vänsteristerna”. Fram till dess hade militärorganisationen kunnat ge sin tidning *Soldatskaja Pravda* en stilart och till och med politik som var mycket karakteristisk och ibland en helt annan än *Pravdas*. När partiets centrala organ i början av juli uppmanade arbetarna att hålla sig lugna, förkunnade således

¹⁷² Se s 79.

¹⁷³ Gorkij, *History*, vol I, s 188.

¹⁷⁴ Se s 84.

¹⁷⁵ Lenin, *CW*, vol 24, s 543.

¹⁷⁶ *Ibid*, vol 24, s 545.

¹⁷⁷ *Ibid*, vol 24, s 553.

¹⁷⁸ *Ibid*, vol 24, s 554.

¹⁷⁹ Rabinowitch, s 155.

¹⁸⁰ *Protokolij*, s 4.

¹⁸¹ *Ibid*, s 16.

Soldatskaja Pravda att ”det är hög tid att handla, inte sova.”¹⁸² Efter nederlaget i juli fördömdes militärorganisationens och vissa av dess medlemmars inställning skarpt, och centralkommittén beslutade att sätta stopp för *Soldatskaja Pravdas* autonomi. Beslutet ledde till en kris i relationerna mellan centralkommittén och militärorganisationen, som vägrade åttlyda beslutet. Stalin meddelade militärorganisationen att de ”måste genomföra [centralkommitténs beslut] utan diskussion”. Militärorganisationens centrala byrå beslutade att denna ståndpunkt var ”oacceptabel”, och ”krävde en omedelbar normalisering av relationerna mellan de två organisationerna”. Centralkommittén backade i viss mån, och deklarerade att militärorganisationens centrala byrå ”inte kan utgöra... ett självständigt politiskt organ”. De tillät dock detta organ att ge ut en egen tidning, men beslutade att redaktionen ”tillfälligtvis [skulle] övervakas”.¹⁸³

Centralkommitténs instruktioner och till och med order följdes inte alltid bättre när de riktades till små grupper av medlemmar och inte till mäktiga organisationer som dessa. Sålunda har vi de bolsjevikerna som skrev för Maxim Gorkijs tidning *Novaja Zjizn*. Vissa av dem hade nyligen anslutit sig till partiet, vilket gjorde deras position svag. Gorkijs tidning hyste uppfattningar som låg nära ”vänsternsjevikerna”, och den var ofta fientligt inställd till bolsjevikernas politik. I slutet av augusti ”beordrade [centralkommittén] dessa partimedlemmar att meddela redaktionen att de inte kunde fortsätta skriva” för *Novaja Zjizn*. Bolsjevikerna ifråga bad om tillåtelse att få ”lösa detta problem på egen hand”. Denna reaktion fick centralkommittén att ta upp frågan till ny behandling, varefter den ”föreslog” att partimedlemmarna skulle ”dra tillbaka sina underskrifter” – vilket inte innebar att de måste sluta skriva för Gorkijs tidning. Trots denna eftergift gav inte de bolsjevikiska skribenterna på *Novaja Zjizn* upp sitt motstånd, varpå centralkommittén backade ännu mer och föreslog att man skulle ha överläggningar med tidningsredaktionen.¹⁸⁴

Det är inte svårt att hitta förklaringar till denna uppluckring av disciplinen. Före revolutionen var det bara den centrala ledningen som utövade påtryckningar på bolsjevikernas medlemmar, medan de nu befann sig i en aldrig tidigare skådad situation som skapats av *massorna*. Deras tryck på bolsjevikernas kadrer var ibland så hårt, och så tvärs emot centralkommittén, att medlemmarna ignorerade den politik partiledningen tagit beslut om. Detta var exempelvis fallet under julidagarna. Tidigt på kvällen 3 juli nonchalerade bolsjevikkommitténs sekreterare på Putilovverken den order de fått om att mana arbetarna till besinning, och drogs istället med i den upphetsade stämningen på fabriken och uppmanade arbetarna att gå till aktion.¹⁸⁵ Nästan i exakt samma ögonblick stod bolsjevikernas två främsta delegater i Kronstadt inför en folkmassa som otåligt ville ta itu med den provisoriska regeringen och tåga mot Petrograd. En av delegaterna, Raskolnikov, hade strax innan talat med Kamenev på telefon. Denne hade i centralkommitténs namn beordrat honom att kyla ner glöden hos arbetarna och soldaterna på den stora flottbasen. Långt ifrån att lyda denna order höll Raskolnikovs kompis Roshal istället ett eldigt tal. Raskolnikov påpekade att han gick mot ledningens order. ”Och om partiet inte handlar?”, frågade han. ”Oroa dig inte för det”, svarade Roshal, ”vi kommer att tvinga dem till det härifrån.”¹⁸⁶

Vad återstod under denna stora omvälvning av bolsjevismens ursprungliga värden och schan, och i synnerhet det centralistiska styre som Lenin infört? Inte särskilt mycket. Som vi skall se¹⁸⁷ var bolsjevikernas centrala organisation svag och dåligt anpassad till den oerhörda tillväxten av partiets verksamhet och medlemsantal. Utöver denna tekniska faktor försökte de lokala och regionala organisationerna skaffa sig en omfattande frihet att själva bestämma sin politik. Dessutom var kommunikationerna, särskilt postgången, mycket dåliga i Ryssland 1917. Centralkommittén med-

¹⁸² Rabinowitch, s 134.

¹⁸³ *Protokolij*, s 23, 24, 25.

¹⁸⁴ *Ibid*, s 27, 33, 36, 47.

¹⁸⁵ Rabinowitch, s 151.

¹⁸⁶ *Ibid*, s 151-2.

¹⁸⁷ Se s 180.

gav vid sitt möte 31 augusti att deras ”arbete av rent tekniska orsaker hittills huvudsakligen koncentrerats till Petersburg”, och beslutade att inrätta en grupp ”resande representanter” som skulle åka ut till bolsjevikernas organisationer på landsbygden.¹⁸⁸ Dessa ansträngningar verkar inte ha varit särskilt framgångsrika, delvis på grund av motstånd från lokalorganisationerna. Ibland motsatte de sig att det upprättades regionala organ som skulle knyta dem närmare centralkommittén, och därmed hota deras handlingsfrihet.¹⁸⁹ Det är inte mindre betecknande att det i det leninistiska partiet, som hade centralismen som en av sina grundprinciper, fanns ett antal lokalorganisationer som ända fram till början av hösten 1917 deltog i kommittéer sida vid sida med mensjevikerna. Först i september beslutade bolsjevikerna i så viktiga orter som Taganrog, Simferopol, Vladivostok och Tomsk att bryta de organisatoriska banden till mensjevikerna, och inte förrän i oktober skedde denna uppdelning i Omsk och Irkutsk.¹⁹⁰

Denna tendens till faktisk autonomi återspeglade ett allmänt drag i landets politiska liv. Även sovjeterna kännetecknades av en hög grad av decentralisering. I Petrogradområdet till exempel ”bildade arbetarna i de bolsjevikiska fästena Viborg, Narva, Schluesselberg, Kronstadt och särskilt huvudstadens tolv stadsdelar... var och en en autonom sovjet som svartsjukt försvarade sitt oberoende från Petrogradsovjeten.”¹⁹¹ Situationen var likadan på landsbygden.

Att dessa centrifugalkrafter trots det inte hindrade bolsjevikpartiet från att behålla en sammanhållning och enhet som stod i bjärt kontrast till de andra socialistiska partiernas alltmer splittrade tillstånd, berodde på den allmänna inriktningen hos deras politik och partiledarnas auktoritet. Men det är viktigt att inte förväxla Lenins auktoritet med någon sorts personlig diktatur. Det är även här lätt att projicera framtida händelser på en period där de inte existerade. 1917 var partiledaren Lenin inte en personlig diktator, och han hade inte ens någon obestridlig auktoritet. Under perioden mellan revolutionerna i februari och oktober angreps hans politik nästan kontinuerligt av motståndare inom partiet, utan att på något sätt gå som katten kring het gröt. I april beskrev Kamenev öppet Lenins teser som ”oacceptabla”.¹⁹² Efter centralkommitténs beslut i juni att avblåsa demonstrationen mot den provisoriska regeringen angreps Lenin häftigt av partiets bas. A I Slutskij, som satt i Petrogradkommitténs verkställande utskott, sa i en hård diskussion, att Lenin och Zinovjev ”genom att ställa in demonstrationen 10 juni gjorde allt för att undergräva vår organisation.”¹⁹³

När Lenin bekämpade den förhållande strömning som dominerade centralkommittén och bromsade oktoberupproret, tvingades han – i synnerhet vad gäller 1917 års viktigaste händelse – vädja till större församlingar än centralkommittén. På så sätt pressade han den att ta beslut som Lenin på egen hand inte kunde övertala den till.

Öppnandet och ”avbolsjeviseringen” av partiet

Det faktum att hans egen organisation utmanade sin, som alla trodde obestridliga ledare, att man kritiserade bolsjevismens grundare och bolsjevikpartiets viktigaste grundare, berodde inte enbart på de politiska förändringar som orsakats av de revolutionära händelserna 1917. Stämningarna i partiet förändrades avsevärt eftersom partiets sammansättning detta år genomgick en veritabel omvälvning som påverkade det på alla plan, från partibasen till den högsta partiledningen.

Antalet partimedlemmar ökade kraftigt. Strax innan tsarismens fall var antalet medlemmar

¹⁸⁸ *Protokolij*, s 40.

¹⁸⁹ Vad gäller bristen på effektiv centralisering under händelserna 1917, se Keep, J L H, ”October in the Provinces”, s 180 ff. Även i Schapiro, *Communist Party*, s 174.

¹⁹⁰ Gorkij, *History*, vol II, s 58.

¹⁹¹ Ferro, *February*, s 170-1.

¹⁹² Jaroslavskij, s 132.

¹⁹³ Rabinowitch, s 92.

23.600.¹⁹⁴ Vid den nationella partikonferensen i april framgick att medlemsantalet på några veckor hade ökat till 79.204.¹⁹⁵ Händelseutvecklingen under våren och bolsjevikernas svar på denna innebar en ny tillströmning av medlemmar. Enligt Sverdlovs rapport till den sjätte partikongressen i augusti fanns det i Petrograd nu 41.000 medlemmar, mot omkring 17.000 i april, i Moskvaregionen hade det ökat från 13.000 till 50.000, i Uralområdet från 15.000 till 24-25.000, och i Donbäckenet från 5.500 till 15.000. ”Dessa siffror än minimisiffror”, sa Sverdlov och antydde att partiets totala medlemsantal nu uppgick till 240.000.¹⁹⁶ Under veckorna fram till oktoberupproret fortsatte antalet att öka.¹⁹⁷ Suchanov beskriver i sina memoarer bolsjevikernas framgångar i september 1917, och skriver att deras ”armé blev större för varje timme”.¹⁹⁸ Vid centralkommitténs möte 16 oktober sa Sverdlov att ”partiets tillväxt har antagit enorma proportioner: för närvarande måste antalet medlemmar uppskattningsvis vara åtminstone 400.000” – och i protokollet tillade man att han ”lade fram bevis” för detta.¹⁹⁹ En av de författare som mest systematiskt har studerat utvecklingen av bolsjevikpartiets medlemsantal, anser dock att siffran 400.000 är överdriven, och tror att Sverdlov anförde den för att visa hur starkt partiet var och på så sätt underbygga Lenins argument för uppror.²⁰⁰

Siffrorna skall naturligtvis inte tas alltför bokstavligt. I september 1917 medgav Lenin att det ”saknas [uppgifter] om fluktuation i partimedlemsskapet”,²⁰¹ och det är knappast troligt att parti-sekretariatet med sin lilla stab²⁰² kunde följa och registrera organisationens snabba tillväxt. Hur som helst står det klart, att det skedde en så stor ökning av bolsjevikpartiets medlemsantal 1917 att bara *en* medlem av tjugo vid tiden för oktoberrevolutionen hade varit med i den gamla organisationen, bara en av tjugo hade formats i tsaristperiodens hårda, slutna, konspiratoriska och centraliserade skola. Resten hade anslutit sig till bolsjevismen först under den period då organisationen tillväxte och omvandlades.

Denna omvandling var dessutom inte bara kvantitativ, och den påverkade inte heller bara partibasen. Även ledningen hade fått en injektion av nytt blod. Mest framstående av de nya ledarna var Trotskij. Under kriget hade Lenin angripit honom hätskt på grund av att han inte delade Lenins uppfattning om ”revolutionär defeatism” och därför att han inte ville bryta alla band till centrister. Lenin hade vid flera tillfällen kallat Trotskij för ”kautskyan”, ett helt malplacerat skymford som var det mest förolämpande ord Lenin använde.²⁰³ Bara några få dagar innan revolutionen i februari 1917 avkunnade han en dom över Trotskij där hat blandades med förakt. I ett brev till Inessa Armand skrev han att Trotskij ”alltid [är] trogen sin övertygelse – svänger sig, bedrager, låtsas vara vänster, hjälper högern, så länge han kan...”²⁰⁴ Trotskijns återkomst till Ryssland och den roll han omedelbart fick i sovjeten och som massagitator, hjälpte Lenin att snabbt få upp ögonen för sin motståndares förtjänster och revolutionära inställning. Inom kort hade deras gamla misshälligheter grävts ner. Trotskij anslöt sig inte till bolsjevikpartiet förrän i augusti, men redan i maj hade Lenin föreslagit till centralkommittén att han skulle få bli chefredaktör för en ny folklig tidning som Lenin tänkte starta. Men centralkommittén var mindre flexibel än Lenin och mer benägen att hålla liv i

¹⁹⁴ Schapiro, *Communist Party*, s 172.

¹⁹⁵ Gorkij, *History*, vol I, s 169. Golikov, s 113. Schapiro, *Communist Party*, s 173.

¹⁹⁶ *Preparing for October*, s 31-2. Lenin, *CW*, vol 25, s 260 bekräftar denna siffra, som även nämns av Gorkij, *History*, vol I, s 300. Schapiro, *Communist Party*, uppger siffran 200.000, en uppskattning som grundar sig på statistik som publicerades i Sovjetunionen 1958.

¹⁹⁷ Schapiro, *Communist Party*, s 171.

¹⁹⁸ Suchanov, s 525.

¹⁹⁹ *Protokolij*, s 94.

²⁰⁰ Rigby, s 61-3.

²⁰¹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 216.

²⁰² Se s 180.

²⁰³ Lenin, *VV10*, bd 5, s 374; *CW*, vol 22, s 120, vol 35, s 200.

²⁰⁴ Lenin, *CW*, vol 35, s 288.

gammalt groll, och förkastade denna tanke.²⁰⁵

I ett dokument från slutet av september som Lenin riktade till bolsjevikerna i Petrograd, försvarade han Trotskij: ”För det första, när Trotskij återvände intog han omedelbart en internationalistisk hållning. För det andra verkade han bland *mezjrajontsi* för en sammanslagning [med bolsjevikerna]. För det tredje visade han sig under de svåra julidagarna vara vuxen uppgiften och en lojal anhängare till det revolutionära proletariatets parti.”²⁰⁶ Så fort Trotskij officiellt anslöt sig till partiet vid den sjätte kongressen valdes han in i centralkommittén, och i september valdes han in i *Pravdas* redaktion.²⁰⁷

Hans ställning i bolsjevikpartiet stärktes av det faktum att han inte hade anslutit sig ensam. 1917 tillhörde han en socialistisk grupp som visserligen inte var stor men som var oerhört aktiv och definitivt spelade en roll i rörelsen: *mezjrajontsi* (”inter-distrikts”-gruppen). Den hade sedan 1913 samlat revolutionära aktivister som likt Trotskij hoppades kunna återförening bolsjevikerna och vänstermensjevikerna. Även en del bolsjevikiska ”koncilianter” hade anslutit sig till dem. Även om de var betydligt radikalare än mensjevikerna var de kritiska till Lenins organisatoriska uppfattningar, och förebrådde bolsjevikerna för deras sekterism och auktoritära tendenser. Efter julidagarna gick de flesta *mezjrajontsi*, i Petrograd 4.000 medlemmar, med i partiet. Man beslutade att den tid de varit med i ”inter-distrikts”-organisationen skulle räknas som motsvarande tid i bolsjevikpartiet.²⁰⁸ Svårigheterna under förhandlingarna berodde på tveksamhet bland en del *mezjrajontsi* som fortfarande var misstänksamma mot leninisterna. Trotskij var emellertid definitivt för ett enande, och förkunnade att revolutionen hade ”avbolsjeviserat” Lenins parti.²⁰⁹

Ett avbolsjeviserat parti

Under kampen mot Stalin var Trotskij ivrig att framställa sig som ovillkorlig leninist, och ville ta på sig hela arvet efter den döde ledaren. Av taktiska orsaker eller politisk svaghet vek han sig då för den allt större ortodoxin och Leninkulten, och tog aldrig mer upp tesen om det ”avbolsjeviserade partiet”. Även om denna tes att bolsjevikpartiet ”avbolsjeviserades” under februarirevolutionen och de mest stormiga och segerrika perioderna 1917 är schematisk, kanske har till syfte att ursäkta saker och ting, och absolut är odialektisk, så har den ändå mycket som talar för sig. Det tidiga arbetet, det dussintalet år som Lenin och hans anhängare hade ägnat åt att bygga partiet, gick naturligtvis inte upp i rök – långt därifrån. Men om den ursprungliga bolsjevismen på det organisatoriska planet framförallt betydde centralism, disciplin och ”partianda”, belyser tesen om ”avbolsjevisering”, trots sina brister, den verkliga omvandling som Lenins parti genomgick under den stora revolutionära perioden efter tsardömets fall i februari 1917.

Den som drivit tesen om ”avbolsjevisering” längst är den amerikanske historikern Robert Daniels, som skriver att ”det var utifrån denna nya uppdelning [försvarsvänlighet kontra internationalism] – och inte utifrån lojaliteterna före 1914 – som bolsjevikpartiet formades 1917 och kämpade om makten.”²¹⁰ Visserligen har denna uppfattning fördelen att ställa ett av de viktigaste och mest betydelsefulla fenomenen i Ryssland 1917 i förgrunden, men den går för långt. Pierre Broué är mer exakt och ligger närmare sanningen när han hävdar att ”bolsjevikpartiet 1917... föddes genom att den bolsjevikiska strömningen gick samman med oberoende revolutionära strömningar som 'inter-distrikts'-gruppen och ett antal internationalistiska socialdemokratiska organisationer som dittills

²⁰⁵ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 240, not 16.

²⁰⁶ Lenin, CW, vol 41, s 447. Det är inte överraskande att detta dokument publicerades i Sovjetunionen först 1962.

²⁰⁷ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 216-7. Inte långt dessförinnan hade centralkommittén mot Lenins önskemål avvisat denna utnämning med 11 röster mot 10.

²⁰⁸ Carr, del 1, s 108, not 57.

²⁰⁹ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 198.

²¹⁰ Daniels, *Conscience*, s 29.

stätt utanför Lenins parti.”²¹¹ Karl Radek skrev om de viktiga ”strömmar” och ”bäckar” som under revolutionen anslöt sig till den bolsjevikiska floden.²¹²

Detta inflöde berikade partiet och därifrån kom en del personer som senare skulle bli dess mest prisade och effektiva ledare. Det gällde inte bara de ledande bolsjeviker som gjort sina första erfarenheter utanför Lenins parti – bland mensjevikerna, som i fallet Alexandra Kollontaj och Tjitjerin, eller i små oberoende grupper som i Trotskijs fall. Till stor del utgjordes revolutionens generalstab av personer som under olika perioder av sin bana hade gått emot Lenin, antingen inom bolsjevikfraktionen eller i någon av de vänster- eller högergrupper som brutit sig ur den, ”ultimativisterna” och ”otzovizterna” å ena sidan, och ”koncilianterna” å den andra.²¹³ Dessa ”avfallings”-bolsjeviker utgjorde en avsevärd del av partiets nya ledning. Om man till exempel går igenom de officiella biografierna över 52 av de viktigaste och mest framträdande bolsjevikledarna under revolutionen, visar det sig att tjugotre av dem – nästan hälften – på ett eller annat sätt tidigare hade bekämpat Lenins politik.²¹⁴ Och av de tjugoen medlemmar som valdes till centralkommittén vid bolsjevikernas sjätte kongress 1917, gällde samma sak för nio.

Lenin var helt klar över att *detta* bolsjevikparti inte alls liknade den bolsjevikiska organisation som existerat före revolutionen. Han var så klar över detta att han vid sin återkomst till Ryssland krävde att partiet skulle byta namn, från ”socialdemokrati” till det ”kommunistiska partiet”, och på så sätt klippa de terminologiska banden till det förgångna.²¹⁵ Hans förslag mötte inget gensvar bland hans anhängare. Utan framgång upprepade han det vid aprilkonferensen.²¹⁶ ”Vi vill behålla den smutsiga skjortan, som vi är 'vana vid' och som vi 'tycker om'... Det är på tiden att lägga av den smutsiga skjortan och ta på sig en ren.”²¹⁷ Först i mars 1918 gick bolsjevikerna med på att byta partiets gamla namn, och på så sätt helga den metamorfos som fick Ryssland att bli den första arbetarstaten i historien.

²¹¹ Broué, *Parti*, s 88.

²¹² Citeras i *Ibid*, s 89.

²¹³ Se s 27.

²¹⁴ Haupt och Marie. Biografierna sammanställdes av personerna själva på 1920-talet. De utfrågades om de tidigare händelserna, och vid den tiden kunde de fortfarande beskriva dem på ett seriöst sätt.

²¹⁵ Lenin, *VV10*, bd 6, s 366.

²¹⁶ Lenin, *CW*, vol 24, s 147.

²¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 6, s 370.

2. Revolutionär strategi

2 mars 1917 abdikerade Nikolaus den andre. Delar av liberalerna vände sig då till hans bror, storhertig Michail, och vädjade till honom att bli regent. Men detta försök att rädda Romanovdynastin misslyckades, eftersom Michail tackade nej den farofyllda ära som erbjöds honom. Nyheten om tsarens abdikation och broderns vägran att ta över tronen tillkännagavs det ryska folket vid ett och samma tillfälle. Petrograd svarade med ett glädjeutbrott. En socialistrevolutionär som stod mitt i folkmassan som hyllade folkets seger viskade till en vän: ”Nu är det fullbordat.” Men en kvinnlig åskådare som hörde denna anmärkning kommenterade ”med mycket låg röst”: ”Du har fel lillefar. Det har inte flutit nog med blod.”¹

Den anonyma och obesvärade åskådarens motivering var grov, men uppfattningen att revolutionen inte var fullbordad var riktig. Lenin skulle ha sett det som ett tecken på folkets visdom och ett exempel på proletär beslutsamhet. Det var hursomhelst denna viktiga tanke, att revolutionen inte var slutförd, som vägledde hela hans verksamhet 1917. Hans taktik och strategi grundades på övertygelsen att tsarismens fall bara var revolutionens *början*, att det hade inlett en process vars resultat visserligen var svårt att förutsäga, men som måste föra den ryska revolutionen förbi både dess nationella gränser och dess borgerliga ramar. Lenins hela synsätt vägledades av denna princip. Men allteftersom revolutionen fortskred utvecklades hans taktiska ritningar och strategiska uppfattningar, och vissa drag blev skarpare medan andra justerades. Resultatet blev en förändring som bara kan förbises om man betraktar historien på ett abstrakt sätt.

”Du har fel lillefar. Det har inte flutit nog med blod.” Och mindre än två månader efter tsarismens fall befann sig förvisso många arbetare ute på gatorna och krävde den provisoriska regeringens avgång, en regering vars existens kort dessförinnan hade symboliserat deras seger över tsarismen. Ännu viktigare var att dessa hundratusentals demonstranter åtminstone indirekt angrep sovjeterna, som stödde den provisoriska regeringen. Än en gång flöt blod, och kulorna från regeringens försvarare skördade många offer på Petrograds gator. Under våren uttrycktes massornas alltmer radikala och missnöjda stämningar på olika sätt: ett allt större stöd för arbetarkontroll,² ett redan märkbart minskat förtroende för de måttfulla socialistpartierna, en uppseendeväckande ökning av bolsjevikpartiets medlemsantal, en kris inom armén som återspeglades i ett ökat antal desertörer, och slutligen en allmän skärpning av det politiska klimatet – missnöjet förvandlades till ilska mot allt som hindrade revolutionens framsteg, en ilska som hela tiden hotade att koka över. I juni var trycket så stort att till och med bolsjevikerna nästan överväldigades. Trots att deras radikalism skrämde alla rivaliserande grupper (utom anarkisterna) anklagade deras mer otåliga anhängare dem för överdriven återhållsamhet. I juli nådde folkets otålighet sitt klimax, och också anti-klimax, med upplopp av tiotusentals matrosar, soldater och arbetare och en våg av förtryck mot bolsjevikpartiet och proletariatet.

Den uppkomna situationen varade inte länge. Högerkrafterna kunde inte utnyttja sitt tillfälliga övertag, och när deras militära offensiv misslyckades kunde bolsjevikerna återhämta sig politiskt. Det var till största delen bolsjevikerna som låg bakom krossandet av Kornilovs kuppöversök. Det faktum att sovjeterna tvingades vända sig till huvudstadens militanta proletariat för att slå tillbaka det reaktionära angreppet gav Lenins anhängare möjlighet att reorganisera sig och slutföra beväpningen av de Röda gardena. Från och med september framstod bolsjevikerna återigen och mer än någonsin som en växande politisk kraft. Den provisoriska regeringen och dess stödpartier drabbades av den ena motgången efter den andra, och det var inte förvånande att dessa partier som med allt större tveksamhet och vända stödde den provisoriska regeringen såg sin anhängarskara smälta samman.

¹ Citeras i Ferro, *February*, s 76-7.

² Se s 135.

Redan innan julidagarna hade mensjevikererna förlorat det inflytande som de haft över arbetarklassen i Petrograd under revolutionens första veckor. I och med att de måttfulla socialisternas talesmän hade förlorat hela sin åhörarskara i huvudstadens arbetarkvarter kunde inte sovjeterna längre lita till dem när de behövde skicka delegater till fabrikerna för att be arbetarna att hålla sig lugna.³ Bolsjevikerernas nederlag i juli gav mensjevikererna förhoppningar om att kunna återta sina tidigare positioner, med de grusades av kommunalvalen i Petrograd 20 augusti. Valkampanjen blev en katastrof för dem, och de fick bara 5% av rösterna. De hade en gedigen ställning i ministären men hade praktiskt taget förlorat sin position som folkets representanter. Det bekräftades i kommunalvalen i Moskva i september, där mensjevikererna bara fick 4% av rösterna. Mensjevismen höll på att rasa samman som organiserad kraft, om än inte som ideologi. Den enda organisation som någonsin hade tävlat med bolsjevikererna om arbetarklassens stöd hade mer eller mindre upphört att räknas i de ”två huvudstäderna”. Socialistrevolutionärerna å sin sida, hade förlorat allt som någonsin förbundit dem med tsaristperiodens revolutionära populism. Efter februari 1917 blev de ett alltmer tydligt borgerligt parti. Som Marc Ferro uttrycker det ”blev folk socialistrevolutionärer för att göra karriär med hjälp av revolutionen.”⁴ Det tragiska för dessa två reformistiska partier, mensjevikererna och socialistrevolutionärerna, var att de vände ryggen åt reformer och offrade dem för det dubbla tvånget att alliera sig med den konservativa borgarklassen och att fortsätta kriget.

Det vanrykte som drabbade mensjevikererna och socialistrevolutionärerna återspeglade också den provisoriska regeringens totala impopularitet och maktlöshet, trots att den bara några få månader tidigare hade verkat vara banérförare för folkets alla förhoppningar. Följaktligen var Ryssland ett land utan central ledning, ett stort tomrum där det inte fanns någon som utövade makten. Liberalernas lösning hade rasat samman och Kornilovs reaktionära projekt hade inte klarat av att ersätta den halvhjärtade borgerliga demokratin. Detta borgarklassens dubbla nederlag satte Lenin i en helt ny situation, och i september blev det väpnade upproret en fråga för den närmaste framtiden.

Det finns inte många exempel i historien där så djupgående förändringar skett på så kort tid. I februari föll tsardömet efter några få dagars folkliga demonstrationer, och det upprättades en borgerlig regering med stöd från arbetarpartierna. Men på några veckor förlösades regeringen den popularitet och det förtroende den hade. Det parti vars ledare så sent som i april hade förlöjligats för sin ”extremism” växte snabbt. En ökande otålighet spreds inom proletariatet, och det skakade av sig de i grunden revolutionära institutionernas (sovjeternas) förmyndarskap, sovjeterna som efter bara några få månaders existens hade blivit konservativa. I juli avbröts bolsjevikerernas framgångar och Lenin tvingades än en gång i landsflykt – ”juli händelserna hade krossat bolsjevismen”, skrev Suchanov...⁵ Och på ruinerna från den reaktionära offensiven slog så bolsjevikererna i september, samtidigt som oro och oordning svepte över landsbygden, in på en väg som på mindre än femtio dagar skulle föra dem till makten. Det krävdes mindre än åtta månader för att gå från kvarlevorna från feodalismen till socialismens försum. Hur skulle det ha varit möjligt för Lenin att mitt under denna virvlande händelseutveckling staka ut en strikt definierad politik och genomföra en exakt plan? I hans handlingslinje kan vi tvärtom hitta ett flertal svängningar, vilka emellertid inte berörde den strategiska enhetligheten att det rörde sig om ”en övergång från den borgerliga till den socialistiska revolutionen”. Bara det faktum att han redan under de första dagarna, kanske timmarna, efter tsardömets fall förkunnade sin vilja att få till stånd denna övergång var en snilleblixt som avgjorde revolutionens öde. Denna beslutsamhet slog fast och avgjorde den leninistiska politikens kontinuitet under 1917. Men efter att Lenin hade anat att den socialistiska revolutionen kunde segra, och skisserat den plan som skulle göra det möjligt att ta steg i denna riktning, gav händelseutvecklingen upphov till tvivel och det blev nödvändigt att söka och manövrera. Och i detta sökande och manövrerande finner vi en djärv men flexibel Lenin, oförskräckt men försiktig även i sin djärvhet. Lenin

³ Suchanov, s 428. Liebman, s 180.

⁴ Ferro, *February*, s 229. Angående socialistrevolutionärerna se framförallt s 150-53.

⁵ Suchanov, s 490.

höll fast vid sin idé men var hela tiden samtidigt noga med att observera verkligheten, analysera varje faktor som bestämde förverkligandet av denna idé och tackla de många överraskningar, fallgropar och falska förhoppningar som utgjorde revolutionens historia.

Från februari till juli 1917: en fredlig revolution?

Det är viktigt att inse att samtidigt som Lenins revolutionära politik 1917 hade en konstant strategisk ram, varierade taktiken.

Under mars och större delen av april tillhörde som tidigare nämnts Lenin partiets yttersta vänster, och han kämpade för att partiet skulle anta *tanken* att det var möjligt och nödvändigt att gå utöver revolutionens rent demokratiska stadium. Det faktum att Lenin under de första veckorna efter sin återkomst till Ryssland var så isolerad i sin egen organisation är ett tydligt vittnesbörd om hur djärv hans ståndpunkt var. Men hans inställning under nästa skede, ”aprildagarna”, visar hur mycket hans ”extrema” ståndpunkt kombinerades med en försiktighet och kallblodighet, som i viss mån skilde honom från Petrogradmassornas mest radikala delar.

Trots demonstrationer med hundratusentals arbetare och bönder, många av dem beväpnade, och trots att tiotusentals människor reste parollen ”Ned med den provisoriska regeringen!”, vägrade Lenin vidta åtgärder för uppror. När Petrogradsovjeten beordrade arbetarna att upphöra med sina aktioner, lade Lenin fram en motion i partiets centralkommitté där han slog fast att ”alla medlemmar i vårt parti måste ovillkorligen åtlyda Petrogradsovjetens resolution från 21 april som förbjuder alla gatumöten och demonstrationer under två dagar.”⁶ Samma motion förklarade att ”parollen 'Ned med den provisoriska regeringen' är för närvarande felaktig, ty utan en stabil (det vill säga klassmedveten och organiserad) majoritet av folket på det revolutionära proletariats sida är en sådan paroll antingen en tom fras, eller objektivt detsamma som äventyrliga försök.”⁷ Under aprilkonferensen några dagar senare sa Lenin: ”Vi önskade bara företa en fredlig rekognoscering av fiendens krafter; vi önskade inte gå till strid. Men Petrogradkommittén höll en aning mera till vänster, vilket i det här fallet naturligtvis är ett mycket allvarligt brott.” Och Lenin, som vid samma konferens lyckats få igenom en vänsterståndpunkt i strid med Kamenev och hans anhängare, tillade: ”Att vid tiden för aktion 'gå en smula mer till vänster' var fel... Hade vi medvetet tillåtit en sådan handling, skulle [jag] inte kvarstått i centralkommittén för en minut.”⁸

Under detta första styrkeprov mellan det revolutionära proletariatet och borgarklassen förblev Lenin trogen den taktik han förespråkade ända sedan sin återkomst till Ryssland. Den grundades på uppfattningen om en *fredlig* övergång av makten till sovjeterna, och sammanfattades i tre punkter, som Lenin ständigt upprepade: 1) behovet att erövra majoriteten, 2) behovet att övertyga och förklara, och 3) avvisandet av våldsmetoder. I en av de första artiklar han publicerade i *Pravda* efter att ha återvänt till Petrograd, förkunnade han: ”För att bli en makt måste de medvetna arbetarna vinna över majoriteten på sin sida... Vi är inte blanquister, inte anhängare av att en minoritet skall erövra makten.”⁹ Vid ett annat tillfälle skrev Lenin: ”endast genom att (med stöd från folkets majoritet) gripa hela statsmakten, kommer det revolutionära proletariatet och de revolutionära soldaterna att skapa en regering i form av arbetar- och soldatdeputerades sovjet... som är den enda som snabbt kan få slut på kriget...”¹⁰ Det finns mängder av liknande citat.¹¹ Men inget av dessa stycken, eller alla sammantagna, har hindrat en del uppenbarligen mycket hårda kritiker, till exempel John Plamenatz, från att hävda att Lenin genomförde en ”proletär” revolution utan att bry

⁶ Lenin, CW, vol 24, s 211.

⁷ *Ibid*, vol 24, s 210-1.

⁸ Lenin, VV3, bd 2, s 72.

⁹ Lenin, VV10, bd 6, s 337.

¹⁰ Lenin, CW, vol 24, s 185.

¹¹ Till exempel CW, vol 24, s 145 och vol 41, s 433; VV10, bd 6, s 409; VV3, bd 2, s 104-5.

sig speciellt mycket om vad arbetarna tyckte!¹²

Dessutom kunde man bara vinna arbetarklassens majoritet genom att förklara och övertyga. Det var denna uppgift bolsjevikpartiets ledare ställde sina anhängare inför under våren 1917. Lenin sa i en förklaring till sina *Aprilteser*, att ”man med särskild grundlighet, envishet och tålmod måste förklara [de breda massornas] misstag för dem, förklara de oskiljaktiga banden mellan kapitalet och det imperialistiska kriget, och visa att det *inte går att* få slut på kriget med en verkligt demokratisk fred, en fred som inte framtvings med våld, utan att störta kapitalet.”¹³ Han slog fast att ”allt vårt arbete skall inriktas på” denna uppgift att förklara.¹⁴ Denna ”pedagogiska inställning”¹⁵ var inte bara en fasad. Under en stormig debatt i partiet skickade Lenin en not till en gammal bolsjevikisk aktivist, Ljudmilla Stal, som just tappat besinningen. På denna lapp rådde han henne välvilligt att ”inte tala så lidelsefullt... Vi måste förklara och klargöra. Vi måste övertyga, vi måste erövra majoriteten bland arbetarna.”¹⁶

Eftersom det var dessa medel man skulle använda, var allt tillgripande av våld uteslutet. Vid flera tillfällen betonade Lenin detta, och deklarerade exempelvis i *Pravda* 15 april 1917: ”Vi är inte bara, direkt och indirekt, oskyldiga till hot om våld mot individer. Vi har tvärtom alltid hävdats att vår uppgift är att *förklara* våra uppfattningar för hela folket.”¹⁷ Han underströk upprepade gånger att det inte var upp till det revolutionära proletariet att inleda några våldsamheter. Exempelvis: ”vårt parti kommer att förkunna avståndstagande från våld överhuvudtaget... så länge som kapitalisterna *inte* har börjat bruka våld mot arbetar-, soldat-, bonde-, daglönarbetar- och andra deputerades sovjeter... Vårt kommer parti att kämpa mot den 'revolutionära försvarsvänlighetens' djupa och ödesdigra villfarelsen uteslutande genom kamratligt övertygande...”¹⁸

När Lenin på detta sätt för första gången förde fram tanken om ett fredligt maktövertagande grundade han sig på två överväganden. Först och främst hänvisade han till de ryska massornas otillräckligt utvecklade politiska medvetande, och sa: ”En gigantisk småborgerlig våg har översvämmat allt, den har överväldigat det medvetna proletariet... dvs den har ryckt med sig mycket breda arbetarkretsar och infekterat dem med småborgerliga politiska åsikter.”, och tillade: ”Omedveten godtrogenhet mot kapitalisterna... karakteriserar *massornas* nuvarande politik i Ryssland.”¹⁹ Den demokratiska segern i februari hade medfört att det ”inte någon annanstans finns sådana friheter som i Ryssland”,²⁰ och därmed kunde dessa ansträngningar lyckas och en fredlig väg till socialismen öppna sig. För Lenin var under sådana förhållanden ”varje tanke på inbördeskrig... naiv, vettlös, befängd.”²¹

Förvisso var Lenins inställning under aprildagarna ett undantag under hans levnadsbana, men den stod i samklang med de förutsägelser som låg inneboende i hans taktik, nämligen att den ryska revolutionen skulle utvecklas relativt långsamt. Junihändelserna innebar en förändring av denna försiktiga bedömning. I början av månaden pressades bolsjevikledarna hårt av partiets militärorganisation och Petrogradkommittén, som envist uppmanade dem att ställa sig i ledningen för en gatudemonstration som krävdes av ett stort antal soldater i huvudstaden.²² 6 juni höll bolsjevikledningen ett möte där två strömningar utkristalliserades. Den ena, under ledning av Kamenev,

¹² Plamenatz, s 238.

¹³ Lenin, *CW*, vol 36, s 435.

¹⁴ *Ibid.*, vol 24, s 207.

¹⁵ Uttrycket används av Victor Fay, ”La tragédie des vieux-bolchéviks”, i Fay, s 39.

¹⁶ Citerat av Reisberg, s 115.

¹⁷ Lenin, *CW*, vol 24, s 127.

¹⁸ Lenin, *VV3*, bd 2, s 65. Se även *CW*, vol 24, s 201 *et passim*.

¹⁹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 344.

²⁰ Lenin, *CW*, vol 24, s 163. Se även *VV10*, bd 6, s 312.

²¹ Lenin, *CW*, vol 24, s 201.

²² Angående julihändelserna se Ferro, *February*, s 310 ff; Liebman, s 164 ff; Rabinowitch; s 57 ff; Reisberg, s 139 ff.

Nogin och Zinovjev, var mot en demonstration, medan den andra, till vilken Lenin hörde, ville att partiet skulle organisera den. En del gick till och med ännu längre, och krävde att demonstrationen skulle beväpnas. Nevskij, en av den bolsjevikiska militärorganisationens ledare, sa till exempel att en fredlig demonstration vore ”föga imponerande” och ”amatörmässig”.²³ Beslutet blev att frågan skulle diskuteras på nytt vid ett större möte. Vid ett möte med tvåhundra ”kadrer” närvarande beslutade man så med överväldigande majoritet att partiet skulle leda demonstrationen. Den antagna linjen var ändå ganska försiktig, eftersom tanken på en *väpnad* demonstration förkastades.

Dagen innan demonstrationen skulle äga rum förbjöds den av Petrogradsovjetens exekutivkommitté. Centralkommittén beslutade omedelbart att trotsa förbudet. En av centralkommitténs medlemmar, Smilga, gick så långt som att föreslå att ”man inte skulle tveka att inta postkontoret, telegrafan och vapendepån, om händelserna utvecklade sig till en sammandrabbning.”²⁴ Zinovjev och Kamenev var fortfarande mot tanken på en demonstration, men Lenin var av uppfattningen att de skulle låta saker och ting utvecklas, och handla i enlighet med händelseutvecklingen.²⁵ På natten mellan 9 och 10 juni förbjöd även den allryska sovjetkongressens plenum demonstrationen. I all hast sammankallades fem medlemmar av centralkommittén, och de var tvungna att ta ett omedelbart beslut. Kamenev, Zinovjev och Nogin var för att avblåsa demonstrationen. Sverdlov och Lenin avstod från att rösta, och den måttfulla strömningen avgick med segern.²⁶

Under hela denna period verkar Lenins inställning åter ha varit tvekande. Han delade visserligen inte Kamenevs ytterst försiktiga hållning, men tog avstånd från Smilgas ”vänsteristiska” linje. Han verkar inte heller ha lagt hela sin auktoritet i kraftmätningen. När centralkommittén några dagar senare tvingades försvara sin inställning mot partimedlemmarnas hårda kritik, dolde inte Lenin att hans ståndpunkt var tvetydig. Han intygade förvisso bestämt att ”avblåsandet [av demonstrationen] var helt nödvändigt”, men medgav samtidigt att ”kamraternas missnöje över att demonstrationen ställdes in är helt naturligt...”²⁷ Vidare anmärkte han att ”revolutionen idag har gått in i ett nytt utvecklingskede... Arbetarna måste klart inse att det inte längre kan vara frågan om en fredlig demonstration... proletariatet måste svara med maximalt lugn, varsamhet, återhållsamhet och organisering, och måste komma ihåg att fredliga processioner hör till det förgångna.”²⁸

Under de efterföljande veckorna förändrades situationen i landet på flera sätt, och innebörden av det undgick inte Lenin. Först och främst ökade hans parti i popularitet, vilket visade sig på ett spektakulärt sätt 18 juni när den av sovjeten anordnade demonstrationen utvecklade sig på ett för de måttfulla socialisterna besvärande sätt. Men framförallt förändrades under juni månad de förutsättningar på vilka Lenins bedömningar grundade sig, och det på två sätt. Dels visade sig den ryska borgarklassen vara stark nog att tvinga den provisoriska regeringen att inleda en av hela vänstern fördömd militär offensiv, och sovjeten gjorde bara lamt motstånd mot denna katastrofala aktion. Samtidigt försämrades förhållandena mellan bolsjevikerna och ”regeringssocialisterna” avsevärt. Dagen efter att bolsjevikerna hade beslutat sig för att böja sig för sovjetkongressens order och avblåsa sin demonstration kallade den mensjevikiske ministern Tsereteli bolsjevikerna för ”ondskefulla konspiratörer”, och mensjevikernas tidning skrev: ”Det är hög tid att avslöja leninisterna som brottslingar och förrädare mot revolutionen.”²⁹

Lenin var tvungen att besvara detta, och 1 juli förkunnade han att mensjevikerna hade börjat ”tjäna

²³ Rabinowitch, s 57.

²⁴ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 1, s 381.

²⁵ Ferro, *February*, s 311.

²⁶ Rabinowitch, s 77; Reisberg, s 77.

²⁷ Lenin, *CW*, vol 25, s 79. Talet avslutades på samma ursäktande sätt: ”Centralkommittén vill inte pressa fram något beslut. Er rättighet, rätten att protestera mot centralkommitténs handlingar, är legitim, och ert beslut måste bli fritt.” (*Ibid.*, vol 25, s 81.)

²⁸ *Ibid.*, vol 25, s 79-80.

²⁹ Liebman, s 167-8.

kapitalisterna”, och tillade: ”hade inte mensjeviker och socialistrevolutionärerna förrått revolutionen och understött de kontrarevolutionära kadeterna, hade [sovjeternas] exekutivkommitté innehaft makten sedan i början av maj”.³⁰ Det var inte bara floskler. Han insåg att den politiska situationen hade förändrats. I början av maj hade mensjeviker och socialistrevolutionärerna lämnat sin roll som respektfull opposition och stödtrupper till regeringen. De satt numera i ministären. Innebar inte regeringssamarbetet mellan den liberala borgarklassen och sovjeternas majoritetspartier att det nu var uteslutet med det framtidsperspektiv på ett gradvis överförande av makten *till sovjeterna*, som sedan störtandet av tsarismen legat bakom Lenins taktik? Julidagarna undanröjde de sista tvivlen hos Lenin angående detta.

Krisen föregicks av en period av ökande spänning, då anarkisternas inflytande i Petrograd hade ökat märkbart.³¹ Mot slutet av juni hade oron ökat på några av de regementen som låg förlagda i huvudstaden, och de hotades nu att skickas till fronten. Arbetarna, å sin sida, ställde alltmer ihärdiga krav på löneökningar. Kadetministrarnas avgång försatte regeringen i kris. Under dessa förhållanden uppstod tanken på en väpnad demonstration med krav på den provisoriska regeringens avgång och att sovjeterna skulle ta makten. Jag har redan nämnt den försiktighet med vilken bolsjevikpartiets ledare bemötte planerna på en demonstration.³² Tveklöst kan deras inställning åtminstone delvis förklaras av att Lenin var frånvarande (på grund av sjukdom eller utmattnings hade bolsjevikledaren dragit sig tillbaka till landsbygden). Men Lenins frånvaro hade i sig själv en politisk innebörd: om Lenin hade trott att situationen kunde utnyttjas för att gripa makten skulle han säkert ha stannat i huvudstaden. Hans hälsotillstånd var inget hinder, eftersom han återvände till Petrograd på natten mellan 3 och 4 juli så fort han ansåg sin närvaro oundgänglig. Centralkommittén upphävde då sina tidigare beslut och bestämde sig för att ställa partiet i ledningen för den demonstration som det inte hade lyckats förhindra,³³ och samtidigt försöka ge demonstrationen en organiserad och fredlig karaktär. På morgonen 4 juli talade Lenin till tusentals soldater, arbetare och matrosar från balkongen på centralkommitténs högkvarter. Som den amerikanske historikern Rabinowitch skriver uppfyllde talet inte åhörarnas förväntningar, och ”många av dem blev uppenbarligen besvikna”. Lenins vädjan till demonstranterna att hålla sig lugna bortsåg från att de där och då ville göra upp räkningen med borgarklassens styre.³⁴ Hans roll under julidagarna verkar begränsa sig till detta något försiktiga tal. Därefter ägnade han sig åt att organisera bolsjevikernas reträtt undan regeringens angrepp. 6 juli diskuterade Petrogradkommitténs byrå om man skulle utlysa en generalstrejk i huvudstaden för att protestera mot förföljelserna av den revolutionära förtruppen. När Lenin tillfrågades förkastade han på stående fot förslaget såsom orealistiskt.³⁵

Från sin tillflyktsort, dit han tvingats av händelserna, uttryckte Lenin uppfattningen att krisen precis som händelserna i april och juni, hade visat att det skett ”en skärpning av revolutionen och kontrarevolutionen, med en 'bortsköljning' för mer eller mindre lång tid, av mellanelementen.”³⁶ När han senare tittade tillbaka på denna period bedömde han att partiet inte kunde ha handlat på något annat sätt, ty ”vid den tidpunkten kunde Petrograd inte ens fysiskt ha gripit makten, och hade den gjort det, skulle den inte inte kunnat behålla makten politiskt...”³⁷ Hans uppfattning sammanfaller i stort sett helt med Trotskijs, som han uttryckte den några år efter revolutionen:

Bolsjeviker kunde ha gripit makten i Petrograd i början av juli, men om de hade gjort det kunde de inte

³⁰ Lenin, *CW*, vol 25, s 149.

³¹ Se s 123.

³² Se s 80.

³³ Jag kommer längre fram att diskutera förhållandet mellan de revolutionära massorna och bolsjevikpartiet, som det framstod under julidagarna. Se s 124-125.

³⁴ Rabinowitch, s 184-5.

³⁵ *Ibid*, s 215.

³⁶ Lenin, *VV3*, bd 2, s 129.

³⁷ Lenin, *CW*, vol 25, s 250.

ha behållit den.³⁸

Visserligen var Lenin under denna period obenägen att följa massrörelsen och ville inte överge en handlingslinje som han sedan en tid ansåg vara tveksam, men händelserna var av avgörande betydelse för att avgöra Lenins senare taktik. Julinederlaget och dess konsekvenser ledde till att han gjorde en upprivande omprövning – eller om man tror att den klassiska leninistiska linjen var en *vålds* kamp om makten, att han återgick till leninismens rätta linje. Mindre än en vecka efter upplösningen av demonstrationen förkunnade Lenin: ”Alla förhoppningar om en fredlig utveckling av den ryska revolutionen har definitivt försvunnit. Det objektiva läget är: antingen slutgiltig seger för militärdiktaturen eller seger för ett väpnat arbetaruppror.”³⁹ Alltså: ”Samla... arbetarstyrkorna, omorganisera dem och förbered dem ståndaktigt för ett väpnat uppror.”⁴⁰

Det var häpnadsväckande djärvt att under rådande förhållanden genomföra denna taktiska svängning. Lenin drog skarpa och klara slutsatser av sitt misstag att både ha underskattat massornas revolutionära potential och de måttfulla socialistpartiernas beredskap att bromsa den. Bolsjevikpartiets organisatör tog därefter itu med en ny uppgift, som ingen marxist dittills tacklat på ett konkret sätt – att förbereda upproret och det praktiska maktövertagandet.

Leninismen och upproret

Marx och Engels var visserligen praktiker på revolutionens och när omständigheterna så tillät även på det väpnade upprorets område. De utarbetade dock aldrig någon teori om upproret. När Lenin hade bestämt sig för att det hade blivit en överhängande uppgift att organisera den väpnade kampen för att störta den provisoriska regeringen var det emellertid till denna torftiga källa han vände sig.

”Numera är upproret lika mycket som krig eller något annat en konst, och underkastat vissa regler...”, sa Engels. Dessa (”klara och enkla”) regler beskriver han så här:

För det första, lek aldrig uppror om ni inte är helt beredda att dra konsekvenserna av er lek... Om inte oddsen är mycket goda [mot de krafter ni bekämpar] besegras och krossas ni. För det andra, när upproret väl är inlett skall ni handla ytterst beslutsamt och offensivt. Defensiven innebär döden för varje väpnat uppror... Överraska era motståndare medan deras styrkor är skingrade, förbered varje dag nya framgångar, oavsett hur små... Samla på detta sätt de vacklande elementen kring er, de element som alltid följer den starke... Tvinga era fiender på reträtt innan de hinner samla sig. Med Dantons, den revolutionära politikens hittills störste mästares, ord: *de l'audace, de l'audace, encore de l'audace!* [djärvhet, djärvhet och åter djärvhet]⁴¹

Lenin utarbetar inte någon mer systematisk teori om upprorets konst än detta. Trots att han aldrig har gjort någon djupare studie av det väpnade upprorets problem, finns det i hans skrifter ett flertal belysande anmärkningar. Inte så mycket om vilka praktiska problem som behöver lösas som vilka *politiska* förhållanden som gör det möjligt och nödvändigt att använda våld för att gripa makten. Viktigast av dessa anmärkningar är definitivt den som klagör den grundläggande skiljelinjen mellan leninism och alla sorters kupppolitik (”blanquism”): ”en seger [för arbetarnas väpnade uppror] är möjlig endast om det sammanfaller med starka stämningar bland massorna...”⁴² Lenin ansåg det självklart att ”Upproret måste stödja sig på *folkets revolutionära uppsving*”, att det måste ”stödja sig på en sådan *vändpunkt* i den framväxande revolutionens historia, då folkets avancerade led ådagalägger den största aktivitet”.⁴³ Vidare: ”Om ett revolutionärt parti inte har majoriteten bland de revolutionära klassernas förtrupper och i landet, så kan det inte ens bli tal om uppror.”⁴⁴ – även om

³⁸ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 3, s 254.

³⁹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 135.

⁴⁰ *Ibid*, bd 2, s 135.

⁴¹ Engels, ”Germany: Revolution and Counter-Revolution”, i Marx och Engels, *Selected Works*, vol I, s 377.

⁴² Lenin, *VV3*, bd 2, s 135.

⁴³ Lenin, *VV10*, bd 6, s 229.

⁴⁴ *Ibid*, bd 6, s 289.

det naturligtvis ”vore naivt att invänta en 'formell' majoritet för bolsjevikerna”.⁴⁵ I den situation som rådde i Ryssland på hösten 1917, ansåg Lenin därför att bolsjevikerna måste erövra majoriteten i sovjeterna i Petrograd och Moskva.⁴⁶

Detta villkor – att massorna skulle stödja upproret och att förtruppens revolt skulle sammanfalla med massornas offensiva rörelse – grundades i sin tur på en kombination av omständigheter som tillsammans utgjorde en *revolutionär situation*, ett tillstånd av rubbad politisk och samhällelig jämvikt. Dess beståndsdelar var många och komplexa, men Lenin sammanfattade dem i detta dubbla påstående: ”Vår *seger* är *säker*, ty folket är redan helt nära förtvivlan, och vi visar hela folket den verkliga utvägen.”⁴⁷

”Folket är redan helt nära förtvivlan.” Låt oss betrakta i vilken utsträckning detta påstående gällde massorna i Ryssland på hösten 1917. Om vi tolkar orden som tröstlös apati var det uppenbarligen inte fallet. Tvärtom, ty under september 1917 fick ett nytt element ett avgörande inflytande på Lenins bedömningar, nämligen upproret på landsbygden, som spred sig ”som en bred flod”⁴⁸ och utgjorde ”det viktigaste faktumet i dagens liv i Ryssland”.⁴⁹ Generalstrejken som i september bröt ut bland järnvägsarbetarna, vars fackförening fortfarande stod under mensjevnikiskt inflytande, visade att arbetarna blev alltmer förbittrade ju mer vintern närmade sig. Strejken spred sig till posten, och Lenin menade att detta dubbla fenomen var av ”gigantisk allmänekonomisk, allmänpolitisk och militär betydelse”.⁵⁰ Landet i sin helhet verkade stå på randen till sammanbrott och kaos.

”September och oktober var särskilt illavarslande månader. I städerna verkade inbördeskriget stå för dörren. Det gick inte att gå ut ensam om nätterna. Väpnade band drabbade samman på gatorna.”⁵¹ För att kunna ta itu med den ökande anarkin behövdes en regering som var beredd att använda styrka. Men ”armén existerade egentligen inte längre”.⁵² Och framförallt ökade bolsjevikernas popularitet snabbt, vilket Lenin syftade på när han deklarerade: ”krisen har mognat”.⁵³ Denna utveckling berodde på fiaskot för juni-offensiven vid fronten och regeringens oförmåga att föra en fredspolitik. Folkets liknöjdhet förvandlades till ilska. I Petrograd underblåstes garnisonens hat mot den provisoriska regeringen av de ständiga hoten att skicka huvudstadens regementen till fronten. 21 oktober tillkännagav en majoritet av regementena via sina delegater att de inte längre skulle lyda order från den provisoriska regeringen, utan bara från Petrogradsovjeten.⁵⁴ Slutligen nämnde Lenin den ”speciellt stora” betydelse som den nationella frågan spelade i Ryssland.⁵⁵ Även på detta område var den provisoriska regeringen påfallande oförmögen att tillfredsställa kraven från de icke-storrryska folken. I synnerhet gällde det Ukrainas strävan efter autonomi och Finlands önskan om självständighet, som Kerenskij vägrade gå med på. Det fanns alltså en grogrund för agitation alldeles i närheten av Petrograd som bolsjevikerna kunde utnyttja.

Strängt talat visade inte dessa faktorer att det ryska folket stod ”helt nära förtvivlan”, som Lenin påstod. Men det faktum att folket så snart efter tsardömet fall, bara några få månader efter befrielsens lyckorus, i städerna tvingades ta till strejk efter strejk, och på landsbygden kollektiva eller individuella försök att med våld förbättra sina villkor, är bevis nog för att stämningarna var hätska

⁴⁵ *Ibid*, bd 6, s 228.

⁴⁶ *Ibid*, bd 6, s 228.

⁴⁷ *Ibid*, bd 6, s 231.

⁴⁸ Lenin, *CW*, vol 26, s 137.

⁴⁹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 310. Lenin gick så långt att han sa, att med tanke på böndernas uppror ”skulle alla övriga politiska symptom, även om de stod i motsättning till den mognande, allmänt nationella krisen, inte ha den allra minsta betydelse.” (*VV10*, bd 6, s 238.)

⁵⁰ *Ibid*, bd 6, s 239.

⁵¹ Sorlin, s 61.

⁵² *Ibid*, s 61.

⁵³ Lenin, *VV10*, bd 6, s 235.

⁵⁴ Chamberlin, s 302.

⁵⁵ Lenin, *VV10*, bd 6, s 238.

och folkets situation prekär. Och samtidigt som de var medvetna om sin olycka var de övertygade om att den inte var oundviklig. Det fanns ett parti vars existens räddade proletariatet från att drabbas av desperation: bolsjevikpartiet. Trots meningsmotsättningarna framstod detta parti som en sammanhängande kraft som förkastade den anpassning, tabun, fixa idéer och myter som fick de borgerliga partierna och de måttfulla socialisterna att köra fast. Till skillnad från sina motståndare, som ansåg att det inte kunde bli tal om några sociala reformer så länge kriget varade eller några verkliga ansträngningar att få slut på kriget, sa bolsjevikerna: vi vill ha reformer och vi vill ha fred,⁵⁶ och båda är möjliga. Till skillnad från sina motståndare, som skrämdes av hur massorna "överväldigade" regeringens institutioner, tog bolsjevikerna vare sig de ville det eller ej ställning för denna process. Medan alla andra fördömde oroligheterna, fördömde *de* framförallt motståndet mot förändringar och en uppgiven inställning. Medan de måttfulla socialisterna knöt hoppet till en "demokratisk fred" som deras allierade i väst skulle vara för eller åtminstone godta, uppmanade Lenins anhängare det ryska folket att bara lita på sig själva i kampen för fred och alltmer beslutsamt föra denna kamp framåt. Lenin utsträckte dessa framtidsperspektiv – fred, bröd, jord – till hela Europa, genom att förkunna att det ryska proletariatet inte var isolerat, och i Tyskland och Italien upptäcka ett "otvivelaktigt tecken... på att vi står på tröskeln till en revolution i världsmåttstock."⁵⁷

16 oktober uttryckte Lenin sin uppfattning på följande sätt: "Situationen är uppenbar: antingen en kornilovsk diktatur eller proletariatets och fattigböndernas diktatur."⁵⁸ Ryssland kunde gå två och endast två vägar, så för massorna verkade ett *revolutionärt* val möjligt och till och med oundvikligt. Här är ytterligare en faktor i den *revolutionära situation* som Lenin upptäckt och i viss mån skapat. Det var inte längre möjligt med kompromisslösningar, mittenpartierna hade förpassats till bakgrunden, den försonliga politiken hade misskrediterats eller visat sig vara bankrutt. Dagen innan julihändelserna hade Lenin påpekat "denna totala och definitiva bankrutt för socialistrevolutionärernas och mensjevikernas partier och den nuvarande sovjetmajoriteten".⁵⁹ Förvisso var denna bankrutt och den provisoriska regeringens bankrutt ett av de mest framträdande dragen i den situation som rådde i Ryssland strax före oktoberupproret. Den var ett villkor för att upproret skulle komma till stånd och lyckas. Sovjeterna, eller snarare deras centrala ledning, som under lång tid varit en skärm mellan massorna och den provisoriska regeringen, kunde inte längre fylla denna funktion. Den centrala exekutivkommittén kunde bara manövrera för att fördröja öppnandet av den andra allryska kongressen, eftersom den insåg att den hade förlorat majoriteten till bolsjevikerna. Eftersom Petrogradsovjeten hade valt en "byrå" bestående av personer från den yttersta vänstern och utsett Trotskij till dess ordförande, hade exekutivkommittén ingen som helst auktoritet i huvudstaden. Det var denna av bolsjevikerna dominerade lokala sovjet som nu ledde händelseutvecklingen, inför ögonen på de hjälplösa och förvirrade mensjevikerna och socialistrevolutionärerna.

Lenin eller Kornilov alltså. Men stridens utgång berodde inte bara på kombattanternas respektive styrka, utan även på när de valde att skrida till verket: "Upproret", sa Lenin, "måste stödja sig på en sådan *vändpunkt* i den framväxande revolutionens historia, då folkets avancerade led ådagalägger den största aktivitet, då den starkaste *vacklan* framträder inom fiendens led".⁶⁰ I anslutning till detta anmärkte han att "början av proletariatets inbördeskrig avslöjade rörelsens styrka, politiska medvetenhet, fasta rötter, tillväxt och seghet. Början av bourgeoisins inbördeskrig avslöjade inte någon kraft, inte någon politisk medvetenhet bland massorna, inte några djupa rötter, inte några segerchanser."⁶¹ Bolsjevikernas framgångar i valen, och tillbakagången eller till och med sammanbrottet för deras motståndare, vittnade dessutom om de förras livskraft och hur andefattiga de

⁵⁶ Se s 117.

⁵⁷ Lenin, *VV10*, bd 6, s 235. Angående världsrevolutionens problem se s 239-244.

⁵⁸ *Protokolij*, s 94.

⁵⁹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 135.

⁶⁰ Lenin, *VV10*, bd 6, s 229-30.

⁶¹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 218.

senare var.

Mellan juni och oktober minskade de måttfulla socialisterna gruppernas – mensjevnikernas och socialistrevolutionärernas – stöd i valen från 70% till 18%.⁶² Borgarklassen vände sig då till det konstitutionellt-demokratiska partiet ("kadeterna"), som var mycket mer kritiskt mot februari-revolutionen och den provisoriska regeringens svaghet, och vars band till de militära kretsarna var välbekanta. Det var uppenbart att den provisoriska regeringen var maktlös. Den förbjöd den bolsjevikiska pressen, men kunde inte hindra partiet från att ge ut sina tidningar på nytt, under andra namn. När regeringen förbjöd Maxim Gorkijs tidning *Novaja Zjizn*, följde redaktionen bolsjeviker-nas exempel, och trots att tidningen inte hade något parti eller någon organisation bakom sig gjorde regeringen ingenting.⁶³ Regeringen var inte tillräckligt demokratisk för att få något stöd, och alltför blodfattig för att injaga skräck.

Men det som är uppenbart idag var inte så klart när Lenin insisterade på behovet av ett uppror. Han var dessutom fullt medveten om att de fördelar bolsjevikererna hade var osäkra. Det var inte säkert att deras överlägsenhet skulle vara så länge, och massorna skulle inte vara redo för handling i all oändlighet. Strax innan upproret var arbetarklassen långt ifrån entusiastisk inför tanken på att kämpa. 10 oktober anmärkte centralkommittén det fanns tecken på "skolk" och "likgiltighet" bland massorna, sannolikt därför att de var "trötta på snack och resolutioner".⁶⁴ Trotskij bekräftar denna uppfattning i *Ryska revolutionens historia*, och medger att det "fanns en viss nedstämdhet inom Petrogradproletariatet, som ett resultat av alltför lång väntan. De började känna sig besvikna även på bolsjevikererna."⁶⁵ Man bör ändå inte underskatta Petrogradmassornas revolutionära livskraft. Suchanov var en mensjevikisk observatör som var bekymrad men ändå fascinerad inför arbetarklassens mobiliseringar, och han har beskrivit de entusiastiska möten som hölls i huvudstaden under den provisoriska regeringens sista dagar.⁶⁶ Även detta bekräftar Trotskij: "Hela Petrograd, med undantag för dess övre skikt, var ett enda massivt möte. I dessa auditorier, ständigt fullsatta, förnyades åhörarna helt och hållet under loppet av några timmar."⁶⁷ I själva verket var den information bolsjevikedarna fick om Petrogradproletariatets sinnesstämningar motsägelsefull.

Bara de sista dragen återstod och tidsfaktorn var därmed av stor betydelse. Det jämviktstillstånd som uppstått kunde rubbas från ena dagen till nästa, och det var följaktligen livsviktigt att inte "[försitta] det nuvarande tillfället."⁶⁸ Därför gjorde Lenin sitt yttersta för att tvinga partiet att agera, och upprepade i all oändlighet att varje dröjsmål kunde bli ödesdigert.⁶⁹ Och det var också på grund av det Lenin inte bara nöjde sig med att slå fast sina uppfattningar om upprorets politiska förutsättningar, utan också försökte påskynda det, presenterade sina synpunkter angående dess tekniska aspekter och i detalj gick in på hur det politiska beslutet skulle genomföras.

Vid flera tillfällen lade bolsjevikedaren fram en relativt exakt plan för maktövertagandet inför centralkommittén. 13 september, till exempel, skrev han till particentrum:

[Vi] måste... samtidigt, utan att förlora en minut, organisera *en stab* för upprorstrupperna, fördela styrkorna, placera pålitliga regementen på de viktigaste punkterna, omringa Alexandrateatern,⁷⁰ besätta Peter-Paulsfästningen häkta generalstaben och regeringen samt mot officersaspiranterna och den vilda divisionen skicka sådana trupper, som är beredda att offra livet hellre än att låta fienden tränga in i

⁶² Chamberlin, s 279.

⁶³ Suchanov, s 519.

⁶⁴ *Protokolij*, s 85. Lenin uttryckte samma tanke i sitt "Brev till bolsjevikkamraterna, som deltar i sovjetkongressen för norra området", från 8 oktober. (Lenin, VV10, bd 7, s 302.)

⁶⁵ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 3, s 165.

⁶⁶ Suchanov, s 584-5.

⁶⁷ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 3, s 108.

⁶⁸ Lenin, VV10, bd 7, s 243.

⁶⁹ Se s 84-85.

⁷⁰ Alexandrateatern var säte för förparlamentet. Strax därefter flyttade det till Marinskijpalatset.

stadens centra;... vi måste besätta telegraf- och telefonnätet, placera *vår* upprorsstab vid den centrala telefonstationen och sätta alla fabriker, alla regementen, alla punkter där väpnad kamp pågår osv i telefonförbindelse med den.⁷¹

29 september krävde han att revolten skulle inledas i Petrograd, Moskva och Östersjöflottan, och tillade att bolsjevikerna hade tillgång till ”*tusentals* väpnade arbetare och soldater i Petrograd, vilka *på en gång* kan besätta både Vinterpalatset, generalstaben, telefoncentralen och alla stora tryckerier.”⁷² Hans sista detaljerade instruktioner är daterade 8 oktober: ”Vi måste kombinera våra *tre* huvudstyrkor: flottan, arbetarna och truppförbanden, så att a) telefon, b) telegraf, c) järnvägsstationerna samt d) broarna framför allt ovillkorligen besätts och hålls hur *stora förlusterna än blir*.”⁷³ Han krävde också att de ”*beslutsammaste* elementen (våra 'stöttrupper' och *arbetarungdom* samt likaså de bästa matroserna) avdelas till smärre avdelningar för att besätta alla viktigare punkter och *för att delta* överallt, i alla viktiga operationer, t ex: Omringa och avskära Petrograd, ta staden genom en kombinerad attack av flottan, arbetarna och trupperna...” De skulle: ”Formera avdelningar av de bästa arbetarna med gevär och bomber för anfall mot och omringning av fiendens 'centra' (officersskolor, telegraf och telefon osv) under parollen: *alla må stupa, men fienden får inte släppas fram!*”⁷⁴

Detta var givetvis bara mycket allmänna riktlinjer och inte någon egentlig plan för upproret. Lenin stod i själva verket inte i ledningen för den stab som ansvarade för genomförandet av denna plan. Men trots att Lenin befann sig långt från befälsposterna och samordningscentralerna höll han ändå kontakten med de personer som hade huvudansvaret för upproret, och visade när han träffade dem ett stort intresse för detaljer och var ytterst noggrann.⁷⁵ Det mest intressanta med hans teorier är att de visar hur noggrann och allsidig Lenin var i sin analys av upprorets problem, utifrån politisk-strategiska, tekniska och ideologiska synpunkter. Hans ställde sitt parti inför en mångsidig uppgift: att erövra de politiska beslutsfattarnas och statsmaktens centra (Vinterpalatset, där den provisoriska regeringen befann sig, samt förparlamentets centrum och generalstabens högkvarter), att erövra de teknologiska och strategiskt viktiga brännpunkterna (järnvägsstationerna, telegraf och telefon, broarna mellan stadscentrum och arbetardistriktet, och garnisonerna), och slutligen att erövra de ideologiska maktmedlen, nämligen tryckpressarna, som var viktiga att kontrollera för att kunna bedriva propaganda. Trots att Lenins anmärkningar och rekommendationer var kortfattade, visar de med andra ord att han hade en modern förståelse av upprorets problem, och att hans ställningstaganden hade sin grund i en insikt i vilka konsekvenser maktövertagandet och maktutövandet ledde till. Dessa positiva drag blir ännu klarare om vi exempelvis jämför bolsjevikernas handlande i oktober 1917 med hur spartakisterna agerade i Berlin i januari 1919.

Men det återstod minst en fråga att besvara, nämligen vilket verktyg som skulle få ansvaret att organisera upproret. Lenin var ivrig att genast dra fördel av den enligt hans uppfattning gynnsamma situationen, och bestämde därför datum för upproret till *före* den allryska sovjetkongressen. Han slog uttryckligen fast att ”apparaten” som skulle gripa makten utgjordes av ”sovjeterna och de demokratiska organisationerna”, och tillade: ”För att bli framgångsrikt får upproret inte stödja sig på en sammansvärjning, inte på ett parti, utan på den avancerade klassen.”⁷⁶

Uppgiften att förbereda upproret anförtroddes ett organ som Petrogradsovjeten bildade 9 oktober, den militärrevolutionära kommittén. Denna kommitté hade visserligen ett nära samarbete med bolsjevikernas militärorganisation, men hade definitivt ett eget status. Dess sammansättning var inte uppjord i förväg, och bestod till en början av 66 medlemmar, varav fyrtioåttan bolsjevik, fjorton

⁷¹ Lenin, *VV10*, bd 7, s 234.

⁷² *Ibid*, bd 7, s 242.

⁷³ *Ibid*, bd 7, s 300.

⁷⁴ *Ibid*, bd 7, s 300-01.

⁷⁵ Knjazev och Konstantinov, s 25 ff.

⁷⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 228 och 229.

socialistrevolutionärer och fyra anarkister.⁷⁷ Trotskij deltog *ex officio* i egenskap av Petrograd-sovjetens ordförande, men formellt leddes kommittén av socialistrevolutionären Lazimir. Detta faktum verkade göra den militärrevolutionära kommittén oberoende av partiet, även om detta oberoende var mer formellt än reellt. Det förefaller dock som om Lenin inte ville göra den militärrevolutionära kommittén till bara ett verktyg för partiet. Enligt hans åsikt skulle den vara ”ett icke-partiorgan för upproret med fullständiga befogenheter och med band till arbetarnas och soldaternas alla delar”, och tillade att ”det inte får finnas den ringaste antydning att [bolsjevikpartiets] militärorganisation utövar diktatur över den militärrevolutionära kommittén.”⁷⁸ Skulle partiet, den revolutionära förtruppens organisation, hålla sig i bakgrunden just i det ögonblick när man skulle gripa makten?⁷⁹ Det är viktigt att poängtera att leninismens seger hade sitt ursprung i ett socialistiskt och inte ett blanquistiskt uppror. De inblandade styrkorna var förvisso inte stora. Uppskattningsarna av de Röda gardenas storlek varierar, vissa uppger siffran 23.000,⁸⁰ medan andra talar om 12.000.⁸¹ I sitt klassiska verk nämner den amerikanske historikern Chamberlin att 20.000 rödgardister stod handlingsberedda i huvudstaden.⁸² Dessutom har vi de rent militära enheter som var inblandade. De styrkor som verkligen drogs in i stridigheterna var ännu mindre. Trotskij talar om ”[n]ågra få tusen rödgardister, två eller tre tusen matroser... några tjog infanterikompanier.”⁸³

Var ”Oktober” alltså en *kupp* av en handfull kämpar, bara några få tusen soldater, matroser och arbetare, som genom sin djärva aktion uppvägrade massornas apati? Lenin och hans anhängare använde metoder som var så olika de stora ögonblicken i de nutida revolutionernas historia, att bolsjevismens och kommunismens motståndare i dessa metoder kan hitta vad de anser vara avgörande argument – och störtandet av den provisoriska regeringen verkar faktiskt inte vara proletariats verk, utan snarare ett verk av en förtrupp som handlade i dess namn.

Men man kan inte förstå den proletära revolution som oktoberupproret var om man isolerar den från sitt sammanhang, från de händelser som föregick och förklarar den – den långa ”väg till oktober” som stakades ut av april-, juni- och juli”dagarna”. Bolsjevikpartiets tillväxt och dess vilja att gripa makten var bara resultatet av dessa dagar. Bolsjevikernas seger i oktober 1917 var bara den militära delen av ett i huvudsak politiskt fenomen. Som Trotskij också anmärker var ”[d]en militära ledningen... ojämförligt svagare än den politiska.”⁸⁴

Det går inte att förneka att de väpnade aktioner som genomfördes av oktoberupprorets segerherrar i samband med störtandet av den provisoriska regeringen kännetecknades av klumpighet, eller – med Trotskij's ord – ”misstag”.⁸⁵ Och det kunde knappast ha varit på något annat sätt, eftersom iscensättandet av upproret visade många tecken på improvisation. Först på eftermiddagen 24 oktober, några få timmar innan upproret skulle börja, utsåg den militärrevolutionära kommittén ett utskott som skulle ansvara för fängslandet av den provisoriska regeringen. Och den militärrevolutionära kommittén, som hade bildats 9 oktober, höll sitt första möte först på natten mellan 19 och 20 oktober. Dröjsmålen att förbereda upproret berodde utan tvivel delvis på bolsjevikernas strävan att överraska fienden, och ifråga om detta uppvisade Trotskij en skicklighet som var än mer anmärkningsvärd som man både behövde överraska fienden och samtidigt bibehålla en hög nivå av entusiasm och handlingsvilja inom bolsjevikernas led – det gällde att förbereda ett angrepp på den provisoriska regeringen som skulle se ut som en defensiv aktion. Men operationerna i Petrograd 24,

⁷⁷ Chamberlin, s 300.

⁷⁸ Knjazev och Konstantinov, s 39.

⁷⁹ I oktober bildade centralkommittén ett ”militärrevolutionärt centrum”, bestående av fem av dess medlemmar. Men den roll som detta organ (där Stalin deltog) spelade var helt försumbar.

⁸⁰ Golikov, s 264.

⁸¹ Gorkij, *History*, vol II, s 208.

⁸² Chamberlin, s 307.

⁸³ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 3, s 204.

⁸⁴ *Ibid*, bd 3, s 268.

⁸⁵ *Ibid*, bd 3, s 264.

25 och 26 oktober har en annan i grunden politisk faktor att tacka för sin framgång, nämligen den provisoriska regeringen oerhörda svaghet. Det var de stalinistiska legendmakarna som skapade myten om ett perfekt uttänkt, perfekt utformat och in minsta detalj perfekt utfört uppror.⁸⁶

Oktoberupproret var inte bara resultatet av en *politisk* seger, som uppnåts efter en process där det tagits många felaktiga steg. Upprorets utveckling uppvisade också samma grundläggande politiska drag. Betecknande i detta avseende är det sätt på vilket bolsjevikerna intog Peter-Paulsfästningen, en av huvudstadens viktigaste strategiska punkter. 23 oktober fick upprorsledarna höra att fästningens garnison vägrade godkänna den militärrevolutionära kommitténs auktoritet. Antonov-Ovsejenko föreslog att man skulle skicka revolutionära trupper för att avvärja garnisonen och inta dess plats. Men Trotskij krävde att man istället för detta riskabla företag skulle använda mer typiskt bolsjevikiska och *socialistiska* metoder – politisk agitation. Han for själv till fästningen, sammankallade ett allmänt möte för soldaterna, talade till dem, vann dem till sig, och övertalade dem att anta en resolution där de förklarade sig villiga att stötta den provisoriska regeringen.⁸⁷

Om upprorets militära förberedelser lämnade mycket övrigt att önska, så var de politiska förberedelserna under de sista dagarna och timmarna innan upproret intensiva och exemplariska. Huvudstadens regementen slöt upp bakom upproret efter att ha lyssnat till eldiga tal från bolsjevikiska delegater. De stora möteslokalerna i Petrograd, som till exempel Moderna teatern, var aldrig tomma, och de användes av bolsjevikiska talare (i synnerhet Trotskij) för att bibehålla eller återuppliva arbetarnas, matrosernas och soldaternas revolutionära glöd. Under hela oktober sjöd Petrograd och landsbygden av politisk aktivitet: de olika regionernas sovjeter samlades till kongresser och konferenser, likaså bolsjevikpartiet, som hade tvingats senarelägga en extrakongress som bestämts till slutet av månaden.⁸⁸ Den permanenta revolutionen antog i oktober 1917 den konkreta formen av en permanent debatt. Att massorna inte deltog direkt i upproret berodde till syvende och sist på att de inte behövde det. Deras uppslutning bakom bolsjevikernas politik kunde ta sig andra uttryck, mer anpassade till uppgiftens proletära och demokratiska karaktär och mer i enlighet med de socialistiska traditionerna.

De arbetare, matrosar och soldater som i oktober 1917 patrullerade Petrograds gator, och ockuperade strategiska punkter och stormade Vinterpalatset, *fullföljde ett mandat* som fick sitt uttryck i oräkneliga demonstrationer och resolutioner, de talrikt förekommande valen, och de tusen och en sätt på vilka massorna uttryckte sin vilja. Lenins taktik under upproret tillförde den socialistiska praktiken något nytt, men den var med andra ord samtidigt själv i grunden inspirerad av den socialistiska praktiken. Den förenade ord och handling, tillförde de gamla socialistiska idealen en beslutsamhet att gripa makten ”här och nu”, och gjorde dem till en verklighet som socialister dittills bara drömt om.

Lenin och den permanenta revolutionen (II)

Strax innan tsarismens fall ansåg de flesta bolsjevikar att den leninistiska strategin var helt otve-

⁸⁶ ”Inget uppror i historien har genomförts med sådan organisering, samordning och noggranna förberedelser som den socialistiska oktoberrevolutionen...” (Gorkij, *History*, vol II, s 298.) ”En sådan organisering och samordning, precision och ömsesidig samverkan hade aldrig uppnåtts i något tidigare uppror eller någon tidigare revolution.” (*Ibid*, vol II, s 179.) Denna organisation, samordning, precision, etc, hindrade inte Kerenskij från att fly från en stad som i praktiken redan var i händerna på bolsjevikerna.

⁸⁷ Liebman, s 308.

⁸⁸ 11 oktober sovjetkongress för norra regionen. 13 oktober kongress i Jekaterinburgdistriktet. 16 oktober kongress för sovjeterna i Vladimirprovinsen, Volgaregionen, Minsk och Sibirien. 17 oktober sovjetkongress i Tverprovinsen och regional konferens för sovjeterna i sydväst. 18 oktober sovjetkongress i Rjazanprovinsen.

1 oktober konferens för bolsjevikerna i Petrogradområdet. 2 oktober avslutning av bolsjevikkonferensen för Njizni-Novgorodprovinsen, öppnande av en regional kongress för de bolsjevikiska organisationerna i Kaukasus. 5 oktober regional konferens för de bolsjevikiska organisationerna i Vitryssland och på västfronten. 6 oktober bolsjevikisk provinskongress i Samara, etc. (Gorkij, *History*, vol II, s 56.)

tydig. Den grundade sig på att den borgerliga och den socialistiska revolutionen var åtskilda, och slog fast att proletariatet skulle ta den försumlige borgarklassens plats och upprätta en liberal demokrati, och för detta ändamål delta i en revolutionär regering som skulle förkroppsliga proletariatets och böndernas diktatur.⁸⁹ 1905 och 1906 hade Lenin gjort ett fåtal anmärkningar som avvek från det ”klassiska” schemat i *Två taktiker*⁹⁰ och pekade framåt mot den väg som den ryska revolutionen skulle anta, men dessa hade knappast uppmärksammats av Lenins anhängare, och deras innebörd klargjordes faktiskt inte förrän den belystes av händelserna 1917.

Världskriget påverkade på ett avsevärt sätt Lenins tänkande på den revolutionära strategins område liksom på många andra områden. Till en början skrev han givetvis under på sina tidigare ståndpunkter om den ryska revolutionens med nödvändighet borgerligt-demokratiska mål,⁹¹ men i Väst-europa var framtidsutsikterna annorlunda, ty ”i alla utvecklade länder ställer kriget parollen om den socialistiska revolutionen på dagordningen.”⁹² Inom kort skulle Lenin knyta samman den demokratiska revolution han förutspådde för Ryssland med den socialistiska revolution han förutsåg för det industrialiserade Europa (och möjligen även USA). I oktober 1915 hade han förstått detta samband. ”Rysslands proletariat har till uppgift att slutföra den borgerligt-demokratiska revolutionen i Ryssland för att utlösa den socialistiska revolutionen i Europa.”⁹³

En månad senare förfäktade Lenin på nytt sin uppfattning om ”proletariatets och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur”, men samtidigt avslutade han artikeln på ett sätt som förebådade hans strategi 1917, och som hade en klart ”trotskistisk” anstrykning: ”Och denna befrielse av det borgerliga Ryssland från tsarismen, från godsägarnas välde över jorden, kommer proletariatet ögonblickligen att utnyttja – inte till att hjälpa de välbärgade bönderna i deras kamp mot landsbygdens arbetare, utan till att fullborda den socialistiska revolutionen i förbund med Europas proletärer.”⁹⁴ Han hade återvänt till de möjligheter han skymtat 1905 och 1906 – men med en viktig skillnad: Lenin betonade med eftertryck den ryska revolutionens med nödvändighet internationella och internationalistiska karaktär, något som han dittills nästan helt ignorerat. Strax innan han lämnade Västeuropa för att återvända till Ryssland upprepade han i sitt ”Avskedsbrev till de schweiziska arbetarna”: ”Det imperialistiska krigets objektiva förhållanden är en garanti för att revolutionen inte kommer att inskränka sig till den ryska revolutionens *första etapp*, att revolutionen *inte* kommer att inskränka sig till Ryssland.”⁹⁵

Sedan blev Lenin återigen helt upptagen av praktiskt arbete. Först i samband med exilen i Finland avbröt han sitt arbete som politisk skribent och journalist och att organisera partiet och revolutionen, och avslutade sitt verk *Staten och revolutionen*, som dock inte berör strategiska problem. Lenin tog således aldrig itu med dessa frågor på ett systematiskt sätt, och en historisk analys måste grunda sig på spridda stycken ur tal, rapporter och artiklar om händelser som kunde vända upp och ner på det bästa av scheman. Betraktade i sin helhet är dessa stycken fyllda av approximationer, upprepningar och motsättningar, eftersom deras upphovsman aldrig fick tillfälle att göra en sammanställning eller teoretisk genomgång av den typ som Trotskij senare gjorde i boken *Den permanenta revolutionen*. En analys av Lenins skrifter och de händelser de var knutna till visar att det finns ett antal punkter som tillsammans utgör Lenins revolutionära strategi 1917:

1) Just efter tsardömets fall ansåg Lenin att Ryssland hade inlett en historisk period som visserligen

⁸⁹ Se s 41.

⁹⁰ Se s 45.

⁹¹ ”I Ryssland, ett ytterligt efterblivet land som ännu inte fullbordat sin borgerliga revolution, måste socialdemokraternas uppgifter som förut bestå i de tre huvudvillkoren för en konsekvent demokratisk omdaning: demokratisk republik..., konfiskation av godsägarjorden och 8-timmarsdag.” (Lenin, *VV10*, bd 5, s 225.)

⁹² Lenin, *VV10*, bd 5, s 225.

⁹³ Lenin, *CW*, vol 21, s 402. [*SSIU*, bd 9, s 48.]

⁹⁴ *Ibid*, vol 21, s 420. [*SSIU*, bd 9, s 57.]

⁹⁵ Lenin, *VV10*, bd 6, s 299.

inte gjorde det möjligt med socialismen, men däremot en *övergång till socialismen*. Socialismen kunde ”i Ryssland... inte genomföras direkt, med en gång, utan övergångsåtgärder”,⁹⁶ men dessa åtgärder skulle utgöra ett steg mot socialismen, och avskaffandet av enväldet skulle ”ingalunda [vara] en fullständig seger”.⁹⁷ Proletariatet måste nu ”förbereda [sin] seger i revolutionens andra etapp”,⁹⁸ på så sätt att skillnaden mellan revolutionens borgerliga och socialistiska etapper blev mindre skarp, blev suddig och dunkel, med en ”utomordentligt originell... *sammanflätning*” av perioden med ”bourgeoisens herravälde” och proletariatets och böndernas diktatur.⁹⁹

2) Lenin antydde att han föredrog konkreta åtgärder som var och en för sig inte innebar en övergång till socialismen, men vilka sammantagna innebar att man ”successivt” tog ”beslutsamma steg för att störta kapitalet.”¹⁰⁰ Genom att tillfredsställa många folkliga krav skulle dessa åtgärder vidmakthålla och påskynda revolutionens dynamik.

Det gällde exempelvis det ekonomiska program som bolsjevikerna försvarade mellan februari och oktober. Det innefattade ”[n]ationalisering av syndikaten, dvs de största, monopolistiska kapitalist-sammanslutningarna (socker-, olje-, kol-, järn- och stålsyndikaten m fl)”¹⁰¹ såväl som banker och försäkringsbolag,¹⁰² ”publicering av de fabulösa profiter,... som kapitalisterna får in på krigs-leveranser”,¹⁰³ avskaffandet av affärshemligheten,¹⁰⁴ införande av allmän arbetsvård,¹⁰⁵ och en rad statliga kontrollåtgärder över ekonomin som landets katastrofala läge gjorde nödvändiga.¹⁰⁶ Men en särskilt viktig punkt i detta program var upprättandet av ”arbetarkontroll”. Med hjälp av den skulle sovjeterna och ”arbetarkommittéerna” på varje enskild fabrik och även på regional och till och med central nivå övervaka handels- och (särskilt) industriföretagens verksamhet.¹⁰⁷

Lenin ansåg det alltså lämpligt att hans parti ännu inte skulle anta ett socialistiskt ekonomiskt program. Denna försiktighet var ännu mer nödvändig när det gällde partiets *jordbruksprogram*, vars mål var att förverkliga den helt nödvändiga alliansen mellan proletariatet och bönderna. I stora drag tänkte sig det bolsjevikiska jordbruksprogrammet att ”[a]ll jord i landet nationaliseras; förfoganderätten över jorden tillkommer de lokala lantarbetar- och bondedeputerades sovjeter.”¹⁰⁸ Under de första månaderna efter februarirevolutionen band sig inte Lenin till några exakta krav, men visade förkärlek för åtgärder som pekade i riktning mot kollektivisering, och i linje med de marxistiska doktrinerna reserverade han sig definitivt mot jordägande i liten skala,¹⁰⁹ något som gick stick i stäv med strävandena bland den överväldigade majoriteten av Rysslands bönder och deras önskan att *delat upp jorden*.

Under augusti 1917 blev Lenin medveten om att de bondedeputerade till sovjeten hade många ”bundna mandat” till sovjeten – den ryska motsvarigheten till *cahiererna* i Frankrike 1789 – och att de ryska böndernas småborgerliga krav via dessa fick ett kraftfullt uttryck. Efter att ha läst dessa dokument blev hans funderingar i jordfrågan mer flexibla. I slutet av augusti skrev han: ”Bönderna vill behålla småbruket... Låt så vara. Ingen enda förnuftig socialist kommer att gå ifrån fattig-

⁹⁶ *Ibid*, bd 6, s 289. Vidare: ”Ryssland proletariat, som verkar i ett av de mest efterblivna länderna i Europa mitt ibland en väldig befolkning av småbönder, kan inte ställa sig målet att omedelbart förverkliga socialistiska omdaningar.” (Lenin, *VV3*, bd 2, s 104.)

⁹⁷ Lenin, *CW*, vol 23, s 290.

⁹⁸ Lenin, *VV10*, bd 6, s 255.

⁹⁹ *Ibid*, bd 6, s 325.

¹⁰⁰ *Ibid*, bd 6, s 320.

¹⁰¹ *Ibid*, bd 7, s 170.

¹⁰² Lenin, *CW*, vol 26, s 65.

¹⁰³ Lenin, *VV10*, bd 6, s 506.

¹⁰⁴ Lenin, *CW*, vol 25, s 43.

¹⁰⁵ *Ibid*, vol 24, s 426.

¹⁰⁶ Lenin krävde ”kontroll, övervakning, registrering och reglering från statens sida, fastställande av en riktig fördelning av arbetskraften i framställningen och distributionen av produkterna”. (Lenin, *VV10*, bd 7, s 165.)

¹⁰⁷ Lenin, *VV10*, bd 6, s 314 och *CW*, vol 24, s 521-2. Angående ”arbetarkommittéerna”, se *CW*, vol 24, s 332-5.

¹⁰⁸ Lenin, *VV10*, bd 6, s 313.

¹⁰⁹ *Ibid*, bd 6, s 393-4 och 326-7.

bönderna på grund härav... Den politiska maktens övergång till proletariatet, det är sakens kärna. Och då blir allt det väsentliga, det huvudsakliga, det grundläggande i de 242 [mandatens] program *genomförbart*.” Och för att rättfärdiga detta tillade Lenin: ”Vi är inga doktrinärer. Vår lära är ingen dogm, utan en vägledning till handling.”¹¹⁰

Samtidigt som revolutionen genomgick en fas som enligt Lenins uppfattning var en övergång till socialismen, skulle alltså bolsjevikpartiet stödja en politik grundad på bondemassornas spontana aktioner, som inte gick i riktning mot den ”framryckning mot socialismen” som Lenin talade om utan istället tenderade att stärka landets småborgerliga struktur. Det var det pris Lenin var beredd att betala för den nödvändiga hjälpen från bönderna. Till skillnad från alla andra partier hade han godkänt och uppmuntrat agitationen och revolten på landsbygden. Medan de måttfulla socialisterna predikade lugn och tålamod till bönderna uppmanade Lenin sina anhängare att sprida parollen ”konfiskera godsägarnas jord.”¹¹¹ Samtidigt gav han rådet till bönderna att göra det på ett ordnat sätt och utan att störa leveranserna av livsmedel till befolkningen i städerna.¹¹² Bönderna lydde inte detta råd, men de kunde se att bolsjevikerna stödde dem. För att stärka den fortfarande osäkra och ovissa alliansen var det emellertid nödvändigt med ännu fler eftergifter. Till en början gjorde Lenin dessa eftergifter på ett diskret sätt, men efter att bolsjevikerna gripit makten gjorde han ett uppseendeväckande utspel – nämligen att påbjuda att de stora godsens skulle delas upp i mindre lantegendomar. Framryckningen mot socialismen gjorde på stället marsch, men genom att vinna landsbygdens stöd tog revolutionen ett stort steg framåt.¹¹³

3) Lenins formel ”proletariatets och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur” sammanfattar det strategiska program han hade utarbetat i början av 1905 års revolution. Den antydde att det rörde sig om ett förbund mellan mer eller mindre jämbördiga kompanjoner. Men redan i mars 1917 hävdade han att man behövde upprätta en ”arbetarregering”, som skulle uppstå efter maktövertagandet under revolutionens andra fas. På detta sätt betonade han att de proletära krafterna var överlägsna bonderörelsen, och han klargjorde att blocket mellan de ”revolutionärt-demokratiska” klasserna måste ha ”*det revolutionära proletariatet i spetsen*”.¹¹⁴ Denna förändrade syn gjorde att han i april insåg att det inte längre kunde vara frågan om ett upprätta ”proletariatets och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur”, en formulering som var ”livet gått förbi”, ”gårdagens teori”, ord som ”blivit meningslösa”.¹¹⁵ På så sätt skedde ett närmande mellan den strategi Lenin förespråkade och Trotskijs uppfattning, som mer hade lutat åt att tillskriva proletariatet den ”ledande” rollen.¹¹⁶

Vid den nationella partikonferensen i april 1917 förkastade Lenin fortfarande tanken på att upprätta proletariatets diktatur, ett krav som han anklagade för att ”förbigå småbourgeoisin”, som det var farligt och omöjligt att göra.¹¹⁷ Radikaliseringen av revolutionen under våren och den förnyade revolutionära offensiven efter bakslaget i juli ledde dock till att han ändrade sina uppfattningar. I september förkunnade han: ”Liksom varje annat politiskt parti strävar vårt parti efter att vinna politiskt herravälde *för sig självt*. Vårt mål är det revolutionära proletariatets diktatur.”¹¹⁸ I början av oktober justerade han denna formulering något, och talade om ”proletariatets och fattigböndernas diktatur”,¹¹⁹ dock utan att i grunden förändra den. Samtidigt hade den haft en framträdande plats i

¹¹⁰ Lenin, *CW*, vol 25, s 281 [*SSIU*, bd 11, s 317-18].

¹¹¹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 355.

¹¹² *Ibid*, bd 6, s 355. Se även *CW*, vol 24, s 47, 103-4 med flera.

¹¹³ Angående bolsjevikernas jordbrukspolitik 1917, se Sjarapov.

¹¹⁴ Lenin, *VV10*, bd 7, s 233.

¹¹⁵ *Ibid*, bd 6, s 324-5.

¹¹⁶ Se s 43.

¹¹⁷ Lenin, *VV3*, bd 2, s 73.

¹¹⁸ Lenin, *VV10*, bd 7, s 151.

¹¹⁹ *Ibid*, bd 7, s 250.

hans just färdigskrivna *Staten och revolutionen*.¹²⁰

4) Som tidigare nämnts ansåg Lenin att segern i februari 1917 innebar ett fullbordande av revolutionens borgerliga fas, en tanke som mötte många och allvarliga invändningar bland bolsjevikerna. Visserligen var en hel rad både politiska, ekonomiska och sociala krav fortfarande inte uppfyllda, men det innebar ingalunda att man måste överskrida revolutionens borgerliga ramar. Denna situation stod i bjärt kontrast till de entydiga scheman som fortfarande dominerade många ryska marxisters tänkande (där den borgerliga revolutionen var klart åtskild från den socialistiska). Detta faktum tvingade Lenin att utarbeta motsvarande formler för statsmakten. Medan han var kvar i Schweiz uppmanade han sina anhängare att komma ihåg Marx slagord och ”krossa” den existerande statsapparaten,¹²¹ och tillade – tio dagar efter tsardömets fall – att denna process redan inletts.¹²² Det var med andra ord inte tsarens statsapparat han ville krossa, utan den regim som uppstått på tsardömets ruiner, och vilken alla förväntade sig skulle bli en borgerligt-liberal demokrati. Lenin förkastade denna regim och uppmanade bolsjevikerna att revidera den del av programmet som var för en ”borgerligt parlamentarisk republik”.¹²³

Vad skulle man sätta i dess ställe? Lenin föreslog en rad olika formuleringar för att beskriva ett något diffust system, som samtidigt som det inte längre dominerades av borgarklassen, ännu inte stod under proletariatets hegemoni. Han talade om ”en verkligt demokratisk arbetar- och bonderepublik”,¹²⁴ om ”en mer demokratisk republik, en arbetar- och bonderepublik”,¹²⁵ till och med helt enkelt om ”en folkrepublik”¹²⁶ eller ”en demokratisk republik”.¹²⁷ Men gick det att definiera den stat som höll på att födas utan att ställa den i relation till den revolutionära institution som dominerade scenen i Ryssland 1917? Lenin talade därför om ”en republik där hela statsmakten... hel och odelad tillhör sovjeterna...”¹²⁸ och om ”en mer demokratisk republik, en arbetar- och bonderepublik, där... de parlamentariska representationsinstitutionerna ersätts gradvis av sovjeterna bestående av folkrepresentanter”,¹²⁹ där alla dessa vagt skisserade statsformer enligt hans uppfattning hade till syfte att ”garantera... möjligheten att smärtfritt övergå till socialismen”.¹³⁰

Det fanns motsättningar i Lenins tänkande 1917, och som förklaring till dem räcker det att peka på de omfattande och snabba förändringarna av situationen. Det fanns en motsättning mellan strävandena att driva på revolutionen mot socialismen och plikten att tillfredsställa böndernas småborgerliga krav. Det fanns en motsättning mellan att Lenin förkastade den uppfattning han en gång förfäktat om ”proletariatets och böndernas revolutionärt demokratiska diktatur”, samtidigt som proletariatet skulle göra grundläggande eftergifter till bönderna, och ändå tillskrevs den ledande rollen. Det var en egendomlig ”proletär diktatur” som förberedde och inledde sitt styre med att offra sitt eget program för böndernas icke-socialistiska och till och med antisocialistiska strävanden.

Och på den politiska nivån fanns motsättningen mellan det ständigt upprepade påståendet att all makt skulle tillhöra sovjeterna, och det inte mindre vanligt förekommande erkännandet av den konstituerande församlingens legitimitet – en församling vars sammankallande trots alla löften hela tiden sköts upp av den provisoriska regeringen. Lenin insåg logiskt att makten som skulle organisera övergången till socialismen förkroppsligades av de sovjeterna som februarirevolutionen hade ska-

¹²⁰ Se s 112.

¹²¹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 274.

¹²² *Ibid*, bd 6, s 274.

¹²³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 88.

¹²⁴ Lenin, *CW*, vol 24, s 323.

¹²⁵ Lenin, *VV10*, bd 6, s 465.

¹²⁶ Lenin, *CW*, vol 41, s 405.

¹²⁷ *Ibid*, vol 24, s 373.

¹²⁸ *Ibid*, vol 24, s 373-74.

¹²⁹ Lenin, *VV10*, bd 6, s 465-6.

¹³⁰ *Ibid*, bd 6, s 465.

pat, och vilka definitivt utgjorde ett skarpt brott med de borgerligt parlamentariska institutioner vars värde Lenin förnekade. Men i regel talade Lenin under hela 1917 för ”allmän, lika och direkt rösträtt”,¹³¹ vilket stod i motsättning till hur sovjeterna valdes.

Samtidigt som Lenin förespråkade att det skulle upprättas en sovjetstat,¹³² menade han i enlighet med partiprogrammet och den plattform som regelbundet försvarades av partiledningen att sammankallandet av en konstituerande församling var ett normalt och nödvändigt revolutionärt krav.¹³³

Detta famlande, denna tvekan och dessa oklarheter skulle säkerligen ha lett till förvirring och motsägelser om inte Lenin hade övervunnit dem med hjälp av ett framtidsperspektiv för den ryska revolutionen som minskade dess inre motsättningar – nämligen att utsträcka den ryska rörelsen till den industriellt utvecklade världen, som han ansåg vara redo för socialismens seger. Här satte Lenin sin tilltro till vissa både lugnande och uppmuntrande fakta. Det första var en uppfattning som före kriget hade formulerats av den socialistiska rörelsens mest auktoritativa talesman i teoretiska frågor, Karl Kautsky. Så tidigt som 1910 hade han ju försäkrat att det i Europa ”inte längre [kan] bli tal om en för tidig revolution, emedan proletariatet nu har sugit så mycket must ur de givna statliga förhållandena som dessa hade att ge”.¹³⁴ Lenin ansåg att världskriget påskyndade utvecklingen av en stor samhällelig kris. Orsakerna till detta hade han analyserat i sin bok *Imperialismen som kapitalismens högsta stadium*, som hade till syfte att visa att ”kriget 1914-1918 från båda sidor var ett imperialistiskt krig”¹³⁵ och att det var en oundviklig följd av ”kapitalismens högsta stadium”. Kautsky trodde att imperialismen kunde leda till samarbete mellan stora finansmonopol,¹³⁶ men Lenin ansåg tvärtom att det under den imperialistiska epoken ”[inträder] en höggradig skärpning av kampen om världens territoriella uppdelning”, och att ”kapitalismens övergång till den monopolistiska kapitalismens stadium, till finanskapitalet, är förbunden med en skärpning av kampen om världens delning.”¹³⁷ Monopolkapitalismen skärpte överhuvudtaget ”kapitalismens alla motsättningar”.¹³⁸

I denna fråga stod Lenins vetenskapligt grundade övertygelse i samklang med hans politiska tro. Av båda följde att ”imperialismen är tröskeln till den socialistiska revolutionen”.¹³⁹ I augusti 1914 visade det sig att uppfattningen att det imperialistiska kriget omedelbart skulle ”besvaras” med revolutioner i de inblandade länderna var bedräglig. Men krigets vedermödor hade successivt lett till att det återuppstått en pacifistisk radikalism, med Karl Liebknecht som banérförare och med organisationen som grundats i Zimmerwald som samlingspunkt. Den rörelse som växte fram inom arbetarklassen och armén i Tyskland speciellt på våren 1917, övertygade Lenin om att historien äntligen hittat tillbaka till sin rätta väg efter det reaktionära avbrott som inleddes 1914, och att revolutionen åter börjat marschera framåt. Både samhällets allmänna utveckling och de institutionella förändringar som krigsekonomin nödvändiggjort övertygade slutligen Lenin om att ”[kapitalismen] i sitt imperialistiska stadium leder... ända fram till det mest allsidiga församhälleligande av produktionen”.¹⁴⁰ Det industrialiserade Europa stod på tröskeln till socialismen.

När han i oktober 1917 försökte övertyga centralkommittén om tanken på uppror underströk han

¹³¹ *Ibid*, bd 6, s 466.

¹³² ”Vi vill ha en republik där hela statsmakten, uppifrån och ner, hel och odelad tillhör arbetar-, soldat-, bonde- och andra deputerades sovjet.” (Lenin, *CW*, vol 24, s 373-4.)

¹³³ Se till exempel *CW*, vol 24, s 99, 348; *VV10*, bd 7, s 227. Uttalanden för att sammankalla en konstituerande församling se till exempel Suchanov, s 550 och 552; *Protokolij*, s 88; Daniels, *Red October*, s 69; Reed, s 46.

¹³⁴ Kautsky, *Vägen till makt*, s 133.

¹³⁵ Lenin, *VV10*, bd 5, s 405.

¹³⁶ Kautsky, *Nationalstaat*.

¹³⁷ Lenin, *VV10*, bd 5, s 472.

¹³⁸ *Ibid*, bd 5, s 518.

¹³⁹ *Ibid*, bd 5, s 402.

¹⁴⁰ *Ibid*, bd 5, s 421.

om och om igen denna punkt. 1 oktober: ”I Tyskland är revolutionens början uppenbar”,¹⁴¹ 8 oktober: ”världsrevolutionen växer obestriddligen”,¹⁴² 15 oktober: ”om vi nu skrider till aktion, så kommer vi att ha hela det proletära Europa på vår sida”.¹⁴³

I grund och botten var det detta som stod i centrum för kampen mellan bolsjevikernas vänster- och högerflygel: åtminstone menade Lenin att det måste avgöra partiets strategi. I sitt öppningsanförande till aprilkonferensen förkunnade han ju: ”Den stora äran av att börja revolutionen har fallit på det ryska proletariatet, men det får inte glömmas att dess rörelse och revolution endast utgör en del av den världsrevolutionära proletära rörelsen, vilken i Tyskland t.ex. växer sig starkare från dag till dag. Bara från denna synvinkel kan vi fixera våra uppgifter.”¹⁴⁴ Högerbolsjevikerna höll med om detta. Men medan Lenin under de avgörande veckorna i oktober satsade på att revolutionen skulle sprida sig över världen och i synnerhet till Europa, var partiets måttfulla och försiktiga strömning skeptiska, och förnekade att ”majoriteten av det internationella proletariatet” stödde bolsjevikerna.¹⁴⁵

Lenin sa inte bara att han litade på den internationella socialistiska revolutionen. Han förordade en politik som han menade skulle hjälpa och påskynda den. Det fredsprogram som han från och med april 1917 försvarade i Ryssland vägledades av denna strävan. Han ville inte bara tillfredsställa det ryska folkets önsknings, utan också bygga en bro mellan det ryska proletariatet och proletariatet i väst. Redan före sin ankomst till Petrograd hade Lenin i sitt ”Avskedsbrev till de schweiziska arbetarna” skisserat huvuddragen till den plan som skulle göra revolutionen internationell. När den ryska socialistiska rörelsen tagit makten skulle den kungöra sina fredsförslag. Dessa ovillkorligt demokratiska förslag skulle med nödvändighet förkastas av de imperialistiska regeringarna. Då skulle det revolutionära Ryssland ”bli [tvunget] att föra ett revolutionärt krig mot den tyska – och inte bara den tyska – bourgeoisien.”¹⁴⁶ I april tillade han: ”*I händelse av att de tyska, brittiska, franska, och andra kapitalister avvisar en sådan fred, kommer vi själva att starta ett revolutionärt krig, och uppmana arbetarna i alla länder att ansluta sig till oss.*”¹⁴⁷ Och han drog följande slutsats: ”det krig, som kapitalisternas regeringar började kan avslutas endast genom en arbetarrevolution”¹⁴⁸ – mer exakt av en arbetarrevolution ”i några länder”.¹⁴⁹

Allteftersom tiden gick och bolsjevikpartiet kom närmare makten lämnade Lenins försäkringar förvisso plats för mer försiktiga bedömningar. I början av september sa han att han ansåg det osannolikt att de kapitalistiska regeringarna skulle avvisa en demokratisk fred. Men om de gjorde det skulle Ryssland tvingas föra ett revolutionärt krig, som ”skulle föra den oundvikliga arbetarrevolutionen i de avancerade länderna ännu närmare.”¹⁵⁰ Denna försiktiga uppfattning att det proletära Ryssland kanske skulle klara sig utan ett revolutionärt krig åtföljdes av en stor dos optimism – enligt Lenin var det ”nittionio chanser på hundra” att de imperialistiska staterna skulle anta ett förslag om en demokratisk fred.¹⁵¹ Oavsett hur de skulle svara på sovjetregeringens förslag om vapenvila (som skulle läggas fram omedelbart efter dess inrättande), skulle detta förslag ge upphov till så mycket uppståndelse att den ryska revolutionens popularitet skulle öka bland massorna i Europa, och detta skulle gynna det västeuropeiska proletariatets revolt mot kapitalismen.¹⁵² Kampen

¹⁴¹ *Ibid*, bd 7, s 293.

¹⁴² *Ibid*, bd 7, s 302.

¹⁴³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 385.

¹⁴⁴ *Ibid*, bd 2, s 58.

¹⁴⁵ *Protokolij*, s 89.

¹⁴⁶ Lenin, *VV10*, bd 6, s 296.

¹⁴⁷ Lenin, *CW*, vol 24, s 165.

¹⁴⁸ Lenin, *VV10*, bd 6, s 448.

¹⁴⁹ *Ibid*, bd 6, s 449.

¹⁵⁰ *Ibid*, bd 7, s 161.

¹⁵¹ *Ibid*, bd 7, s 161. Ett liknande uttalande finns i *Ibid*, bd 7, s 232.

¹⁵² *Ibid*, bd 7, s 220.

mot kriget slog alltså en konkret bro mellan förtruppen i Ryssland och världsrevolutionens eftertrupp i Västeuropa.

Uppfattningen om en *offensiv* internationalism, erkännandet av att proletariatet dominerade bönderna, och jämsides med detta viljan att omedelbart påbörja kampen för socialismen, var alla ett tecken på ett definitivt *närmande* mellan Trotskijs teori om den permanenta revolutionen och Lenins strategi 1917. Och partiet märkte detta. Om vi skall tro Trotskij anklagade man i partiets ledning ”Lenin för trotskism. Kamenev gjorde det öppet och envist.”¹⁵³ När Trotskij anslöt sig till den leninistiska organisationen fick han möjlighet att utveckla sina uppfattningar i partiets press, och 7 september publicerade *Pravda* en artikel som avslutades med orden: ”Permanent revolution eller permanent slakt! Det är genom denna kamp som mänsklighetens framtid avgörs.”¹⁵⁴ Enligt André Stawar, som knappast kan misstänkas för att vara alltför eftergivlig mot trotskismen, ”blev Trotskij inom några få månader den näst Lenin mest auktoritativa ledaren, och han ställde de erfarna medlemmarna i partiets generalstab i skuggan. Hans teori om den permanenta revolutionen... skulle under en period få en hedersplats i partiets ideologi.”¹⁵⁵ Lenin var inte den ende som påverkades av Trotskij, och mer specifikt kom att tillämpa Trotskijs uppfattning om revolutionär strategi. Redan före 1917, under krigets första år, hade personer som Bucharin och Radek inte dolt sin sympati för teorin om den permanenta revolutionen.¹⁵⁶ Händelserna 1917 gav denna teori ännu fler medvetna eller omedvetna anhängare. De utgjorde partiets vänsterflygel och präglade på ett avgörande sätt partiets politik.

¹⁵³ Trotskij, *Mitt liv*, s 205.

¹⁵⁴ *Ibid*, s 206.

¹⁵⁵ Stawar, s 141. André Stawar (pseudonym för Eduard Janus) var en av de stora inom den polska kommunistiska rörelsen. Den *Lilla uppslagsbok* som 1959 publicerades av Statliga vetenskapliga förlaget i Warszawa, beskrev honom som ”en framstående representant för den marxistiska kritiken”.

¹⁵⁶ Daniels, *Conscience*, s 38.

3. Leninismen och den revolutionära demokratin

Strax före oktoberupproret skrev Lenin: ”*Massorna* måste dras in i diskussionen [om man skall bojkotta förparlamentet eller ej – M.L.]. Det är nödvändigt att de klassmedvetna arbetarna tar saken i sina händer, genomför denna diskussion och utövar tryck på 'överskikten' [dvs. i bolsjevikpartiet – M.L.].”¹ Ungefär samtidigt deklarerade han att ”upproret inte [får] stödja sig på en sammansvärjning, inte på ett parti, utan på den avancerade klassen... Upproret måste stödja sig på *folkets revolutionära uppsving*.”² Några månader tidigare hade Lenin för första gången lagt fram sina *Apriltesar*, där han sa: ”Vi vill inte att massorna skall tro oss på vårt ord. Vi är inga kvacksalvare. Vi vill att massorna skall övervinna sina misstag genom *erfarenheter*.”³ Han hade kommit långt från tankarna i *Vad bör göras?*, långt från den organisationsuppfattning som han präntat in i bolsjevikerna under de första åren. Händelserna 1905 hade börjat skaka om dessa teorier.⁴ 1917 ledde ”folkets revolutionära uppsving” till samma resultat, men tiofaldt starkare tack vare segrarna de uppnått i kampen mot borgarklassen. Lenins tidigare utarbetade partiteori utgick från antagandet att bara de mest medvetna arbetarna, de som blivit upplysta av intellektuella som brutit med sin egen klass, kunde ”medvetandegöra” proletariats politiska verksamhet. Men revolutionens verkliga utveckling fick Lenin att slå fast att ”arbetarnas och fattigböndernas 'land'... står tusen gånger mer till vänster än Tjernov och Tsereteli, och hundra gånger mer till vänster än vi.”⁵ Och samtidigt som proletariats var radikalare än bolsjevikerna, kompenserade inte alltid de senare sin underlägsenhet och relativa försiktighet med att vara mer medvetna om den framväxande revolutionens mål och möjligheter. Stora delar av ledningen och många av medlemmarna betraktade framtidsutsikterna på en socialistisk revolution med stor motvilja. I synnerhet var ”gammalbolsjevikerna” helt mot den. Återigen och till och med mer än tidigare ifrågasattes förhållandet mellan partiet och proletariats, mellan proletariats och dess egen förtrupp, och inom den senare mellan gräsrotterna och ledningen. Denna förändring fick Lenin att utveckla en ursprunglig och anmärkningsvärt djärv ny uppfattning om statens och den sociala revolutionens roll.

Staten och revolutionen: den frihetliga leninismen

Lenin skrev färdig *Staten och revolutionen* under veckorna av påtvingad landsflykt i Finland. Detta verk kännetecknas dels av det teoretiska arbete som Lenin påbörjat innan revolutionen 1917, och dels av det inflytande som revolutionen med nödvändighet fick på författarens tänkande. Detta inflytande kan man se ännu klarare i övriga skrifter från denna period, i synnerhet en pamflett som han skrev färdig några få veckor innan oktoberupproret, *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?*. Jag skall återkomma till den senare.

Det teoretiska syftet med *Staten och revolutionen* är att definiera begreppet staten. Marx och Engels hade påbörjat en analys av detta begrepp, men de efterlämnade tankegångar snarare än ett färdigt system – och dessutom tankegångar som innehöll tvetydigheter, speciellt vad gäller förhållandet mellan stat och klass, och i synnerhet vad gäller statens relativa oberoende från klassen.⁶ Lenin begränsar sig till påståendet att ”[s]taten är en speciell maktorganisation, en våldsorganisation för att undertrycka en viss klass.”⁷ ”Staten är en våldsorganisation för att undertrycka en viss klass.” Detta påstående inskränker uppenbarligen statens roll till en visserligen viktig men ändå förenklad

¹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 324.

² Lenin, *VV10*, bd 7, s 229.

³ Lenin, *CW*, vol 36, s 439.

⁴ Se s 21, 46.

⁵ Lenin, *CW*, vol 24, s 364.

⁶ I Poulantzas, s 287 ff, finns ett antal upplysande anmärkningar angående statens autonomi eller beroende i förhållande till klassen, såsom dessa analyserades av Marx och Engels. Se även Milliband, där det finns en bra genomgång av Marx och Engels funderingar kring dessa frågor.

⁷ Lenin, *VV10*, bd 7, s 30.

aspekt: det saknas hänvisningar eller till och med anspelningar på den rad av funktioner och förmedlingar som staten fyller – funktioner och förmedlingar som givetvis inte eliminerar det tvång (i sig själv en form av våld) som all politisk makt och särskilt statlig makt innehåller. Även om Lenins påstående är kortfattat är det inte abstrakt i den meningen att det befinner sig ”utanför historien”: det härstammar tvärtom ur Lenins tolkning av de specifika förhållanden som var förhärskande i Europa i början av nittonhundratalet. Kapitalismens monopolistiska stadium var lika med imperialismen, och den innebar en viss militarisering av samhället. Kriget skärpte denna tendens och medförde att många demokratiska rättigheter avskaffades. Staten ingrep på ett mer förtryckande och våldsamt sätt än någonsin på många ekonomiska, sociala och politiska områden.

Därför utsätter Lenin i *Staten och revolutionen* den borgerliga demokratin för en särskilt kritisk analys. Han hade aldrig studerat den systematiskt, men hade noterat dess fördelar och uppskattade de möjligheter den gav arbetarklassen att förbereda störtandet av kapitalismen.⁸ 1917 skrev han dock: ”Att med några års mellanrum avgöra vilken medlem av den härskande klassen som i parlamentet skall förtrycka och förtrampa folket – det är det verkliga innehållet i den borgerliga parlamentarismen inte bara i parlamentariskt konstitutionella monarkier utan även i de mest demokratiska republikerna.”⁹ Och jämte institutionerna i de borgerligt-demokratiska regimerna fanns alltid en tyrannisk och parasitär byråkratisk administration.¹⁰ Av detta följde att revolutionen ”som sin uppgift [måste] ställa inte att statsmaskineriet förbättras utan att det förstörs och tillintetgörs.”¹¹

Inget av detta står i motsättning till den marxistiska läran. Lenin var trogen den klassiska läran, det vill säga att proletariats diktatur skulle byggas på ruinerna av den sålunda krossade staten. Det hade slagits fast redan i de ryska socialdemokraternas program från 1903. I *Staten och revolutionen* skrev Lenin, att ”[m]arxist är endast den, som *utsträcker* erkännandet av klasskampen till att erkänna *proletariats diktatur*.”¹² Vidare förkunnade han, att ”en klass' diktatur är nödvändig inte bara för varje klasssamhälle överhuvudtaget, inte bara för *proletariatet* som störtat bourgeoisien, utan också för hela den *historiska period* som skiljer kapitalismen från det 'klasslösa samhället', från kommunismen.”¹³ Han slog alltså på nytt fast att den proletära diktaturen var av tillfällig karaktär, men medgav samtidigt att denna tillfälliga regim skulle kunna existera under lång tid. Men det fanns ingen anledning att oroa sig för det, ty proletariats diktatur skulle innebära ”en väldig utvidgning av demokratismen, som *för första gången* blir en demokrati för de fattiga, en demokrati för folket och inte för de rika...” Och så här sammanfattade Lenin det nya system som folkets segerrika revolution skulle införa: ”Demokrati för folkets överväldigande flertal och undertryckande av folkets exploatörer och förtryckare med våld, dvs. deras uteslutande ur demokratin.”¹⁴ Mer exakt än så var inte Lenin, och de lovprisande hänvisningar han gjorde till Pariskommunen¹⁵ var i allmänhet bara antydningar. Man bör dock betona att *Staten och revolutionen* är ofullbordad – i slutet av sommaren 1917 tvingades författaren avbryta arbetet med boken för att kunna ta itu med en mindre teoretisk verksamhet och förbereda den nära förestående uppkomsten av den stat som skulle födas ur revolutionen.

Ända från sin födelse var alltså den teoretiska grunden till sovjetstaten, och i själva verket hela arbetet att bygga socialismen, hastigt nedtecknad och aldrig fullbordad. I den bok Lenin skrev strax innan maktövertagandet finns i synnerhet påfallande svagheter när det gäller ett av de viktigaste och

⁸ Se s 31.

⁹ Lenin, *VV10*, bd 7, s 49-50.

¹⁰ *Ibid*, bd 7, s 79-80 och 101-2.

¹¹ *Ibid*, bd 7, s 36.

¹² *Ibid*, bd 7, s 39.

¹³ *Ibid*, bd 7, s 40.

¹⁴ *Ibid*, bd 7, s 89-90.

¹⁵ *Ibid*, bd 7, s 40-59, 68, 76-8, 89.

svåraste problemen, nämligen proletarietets diktatur. Med tanke på vilka omvandlingar detta begrepp skulle genomgå är det förvånande att se hur lättvindigt Lenin behandlade det: som ett abstrakt begrepp härlett ur en liknelse med borgarklassens diktatur under kapitalismen. Det vore orättvist pedanteri att klandra författaren till *Staten och revolutionen* för brister i en bok som skrevs under de förhållanden som rådde i Ryssland 1917. Icke desto mindre behövde boken kompletteras och utvecklas, ty i sitt dåvarande skick höll den tyst om, eller förbisåg, eller till och med undvek, de enorma problem som uppbygget av ett socialistiskt samhälle med nödvändighet måste stöta på. En sådan analys var än mer nödvändig eftersom Lenin i *Staten och revolutionen* överskred den klassiska marxismens gränser och vågade sig in på ett okänt och farligt område där samhällskritiken lämnar plats för konstruktivt arbete.

Lenin sa inte bara att proletarietets diktatur måste upprättas efter att den borgerliga staten hade krossats och sopats undan. Han tillade att denna process inte gick att skilja från den marxistiska uppfattningen om statens *bortvittrande*, att staten och alltså all politisk makt *börjar* vittra bort i och med den proletära revolutionens seger, och stadigt fortsätter att vittra bort allteftersom socialismen byggs. Där Engels bara vågade sig på allmänna formuleringar¹⁶ var Lenin exakt och definitiv. Den stat som uppstår efter den proletära revolutionen "[börjar] omedelbart... dö bort",¹⁷ så "den är inte längre en stat i ordets egentliga mening".¹⁸ Lenin talar om den som "halvstaten",¹⁹ en "opolitisk stat",²⁰ och tillägger angående Pariskommunen, som han har som modell, att den "*höll på att upphöra* att vara en stat eftersom den inte hade att undertrycka befolkningens majoritet utan dess minoritet (utsugarna)."²¹ Denna sista beskrivning motsvarar Lenins definition av proletarietets diktatur, och därav förstår vi att den segerrika revolutionen enligt hans uppfattning leder till en situation där det politiska systemet redan delvis inte är ett statssystem. Denna formulering är förvisso diffus, men den har en omisskännligt frihetlig, anarkistinspirerad anstrykning.²²

I *Staten och revolutionen* förklarar Lenin den process med vilken den politiska makten – definierad som ett komplex bestående av å ena sidan arméns och polisens förtryckarapparat och å den andra den administrativa apparaten – vittrar bort och försvinner från historiens scen. Lenin tror att statens rent förtryckande apparat gradvis kommer att försvinna, "ty när utsugarminoriteten undertrycks av majoriteten, av *gårdagens* löneslavar, är det en så jämförelsevis lätt, enkel och naturlig sak att den kommer att kosta långt mindre blod än kuvandet av slavarnas, de livegnas och lönarbetarnas uppror... Och den är förenlig med att demokratin utsträcks till en så överväldigande majoritet av befolkningen att behovet av ett *speciellt* förtrycksmaskineri börjar försvinna."²³ Men samtidigt är "[d]emokrati... en organisation varmed en klass systematiskt utövar *våld* mot en annan, varmed en del av befolkningen *utövar våld* mot en annan del."²⁴ Å ena sidan våld, å den andra en minskning av statens förtryck. Måste vi inte från detta dra slutsatsen att det är *folket självt*, det beväpnade *proletariatet*, som utan någon förmedlande länk skall försvara sina intressen och organisera sig självständigt från alla statliga organ – definitivt från en militärapparat i egentlig mening? Lenin säger inte detta rent ut, men hans diffusa anmärkningar utesluter inte denna "frihetliga" tolkning av hans teorier.

¹⁶ När den borgerliga makten störtats, skrev Engels, "[blir] en statsmakt som ingriper i samhällets förhållanden... överflödigt på det ena området efter det andra och staten somnar av sig själv. I stället för en regering över personer får vi en förvaltning av tingen och en ledning av produktionsprocessen. Staten 'avskaffas' inte, *den dör bort*." (Engels, *Anti-Dühring*, s 387.)

¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 7, s 30.

¹⁸ *Ibid*, bd 7, s 91.

¹⁹ *Ibid*, bd 7, s 24.

²⁰ *Ibid*, bd 7, s 65.

²¹ *Ibid*, bd 7, s 68.

²² Angående förhållandena mellan Lenin och anarkisterna, se s 121.

²³ Lenin, *VV10*, bd 7, s 91.

²⁴ *Ibid*, bd 7, s 83-4.

Avskaffandet av den traditionella armén går hand i hand med en snabb nedbrytning och omvandling av statens administrativa apparat: ”befolkningens *massa* [höjer sig] till *självständigt* deltagande inte bara i omröstningar och val *utan också i den dagliga förvaltningen*. Under socialismen skalla *alla* förvalta i tur och ordning och kommer snart att vänja sig vid att ingen förvaltar.”²⁵ Här märks den ”frihetsivrande” tonen särskilt tydligt, även om Lenin är mån om att förkasta ”anarkistiska drömmar”²⁶ och försvarar sig mot anklagelser om utopism. Men han menar att ”[d]en kapitalistiska kulturen har *skapat* storproduktion, fabriker, järnvägar, post, telefon, osv., och *på denna grundval* har det stora flertalet av den gamla 'statsmaktens' funktioner till den grad förenklats, och kan reduceras till så ytterligt enkla operationer – registrering, bokföring, kontroll – att alla dessa funktioner lätt kan utövas av alla skriv- och läskunniga personer...”²⁷ Han betonar detta och slår fast att ”kapitalismens utveckling skapar... *förutsättningarna* för att verkligen 'alla' *skall kunna* delta i styrelsen av staten... Under dessa *ekonomiska* förutsättningar är det fullkomligt möjligt att sedan kapitalisterna och ämbetsmännen störtats ofördröjligen, över en natt, övergå till att ersätta dem med beväpnade arbetare, med det allmänt beväpnade folket, när det gäller *kontroll* över produktionen och fördelning och *registrering* av arbete och produkter.”²⁸

Samtidigt inser Lenin att den proletära staten inte kommer att kunna klara sig utan den tidigare administrationens tjänster med en gång. Men dessa tjänstemän kommer att ha löner som inte överskrida arbetarnas, och kommer endast att vara ”blotta verkställare av våra uppdrag.”²⁹

I andra sammanhang var Lenin mindre skarpsinnig. I ett tal från början av oktober 1917 erkände han att proletariatet skulle få svåra problem att lösa efter sin seger, och fortsatte:

Vi är inte utopister. Vi vet, att inte varje diversearbetare eller varje köksa omedelbart kan inträda i statsförvaltningen... [men] vi kräver att man genast skall bryta med den fördomen att endast de rika eller från rika familjer hämtade ämbetsmän är i stånd att *styra* staten, att utföra det vanliga, dagliga förvaltningsarbetet. Vi kräver att de medvetna arbetarna och soldaterna skall *utbilda* sig i statsförvaltning och att man skall ta itu med det omedelbart...³⁰

Vad man än kan säga om skillnaden mellan att alla medborgare skall *utföra* de administrativa uppgifterna och att *utbilda* sig att utföra dem, och vad man än kan säga om att vissa av Lenins tankegångar var ohållbara, måste man märka att det fanns djupt demokratiska strävanden bakom dem – och det är framförallt det jag vill understryka. Förvisso kan man inte begränsa styranDET av ett utvecklat industrisamhälle (som är det enda samhälle som är moget för socialismen) till enbart övervakning och registrering som kan klaras av med enkel räknekonst. Men samtidigt hade den socialdemokrati som Lenin bröt med alltför lättvindigt accepterat och ansett det oundvikligt att arbetarklassen var underlägsen.

Kärnan i Lenins visioner vid denna tidpunkt är en *demokratisk* strävan, som gav dem deras ”besinningslösa” karaktär. Det är kännetecknande för perioden och präglade plötsligt de marxistiska schemana så att deras mest optimistiska drag framhävdes. Låt oss se hur det syns i Lenins tänkande, och till och med i hans vanligtvis ganska tråkiga stil. Under inverkan av revolutionen, av massor som reser sig och störtar den gamla världen och uppnår segrar som dittills ansett omöjliga att uppnå, blir Lenins språk plötsligt mer levande. Hans stil får för första gången en sorts lyrisk klang, för att kunna beskriva folkets förmåga, segrar, förtjänster och de möjligheter som öppnar sig för dem.

I hans pamflett *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?* kan vi således läsa:

Men proletärerernas och fattigböndernas motståndskraft *har vi ännu inte sett*, ty denna kraft blir fullt

²⁵ *Ibid*, bd 7, s 116.

²⁶ *Ibid*, bd 7, s 52.

²⁷ *Ibid*, bd 7, s 48.

²⁸ *Ibid*, bd 7, s 101.

²⁹ *Ibid*, bd 7, s 53.

³⁰ *Ibid*, bd 7, s 269.

synlig först när makten befinner sig i händerna på proletariatet, när tiotals miljoner människor som nu är nedtryckta av nöd och kapitalistiskt slaveri av egen erfarenhet får se och *känna* att makten i staten tillfallit de förtryckta klasserna, att makten hjälper de fattiga att bekämpa godsägarna och kapitalisterna, att den *bryter* deras motstånd... först då kommer det mot varje *tiotusental* öppna eller förstuckna, aktiva eller passiva fiender till arbetarklassens makt att resa sig *en miljon* nya kämpar som hittills varit politiskt sovande, vegeterat i sitt eländes kval och i förtvivlan, som förlorat tron på att även de är människor, att även de har rätt att leva, att den moderna centraliserade statens hela makt även kan tjäna dem, att den proletära milisens avdelningar med fullt förtroende kallar även *dem* att varje dag direkt och omedelbart delta i statsförvaltningen.³¹

Och vidare:

Men när varje grovarbetare, varje arbetslös, varje köksa, varje ruinerad bonde får se – inte i tidningarna utan med egna ögon – att den proletära makten inte kryper för rikedomerna utan hjälper de fattiga, att denna makt inte ryggat tillbaka för revolutionära åtgärder, att den tar ifrån parasiterna de överflödiga livsmedlen och ger dem åt hungrande, att den med tvång inkvarterar hemlösa i de rikas bostäder, att den tvingar de rika att betala för mjölken men inte ger dem en enda droppe mjölk innan alla fattiga familjers barn fått tillräckligt med mjölk, att jorden övergår till de arbetande, att fabriker och bankerna ställs under arbetarnas kontroll, att miljonärerna genast och strängt bestraffas för att de undanhåller sina rikedomar – ja, när de fattiga får se och känner detta, då skall ingen makt i världen, vare sig kapitalisternas eller kulakernas eller det över hundratals miljarder rådande internationella finanskapitalet, kunna besegra folkrevolutionen. I stället kommer den att besegra hela världen, ty den socialistiska omvälvningen mognar i alla länder.³²

Bolsjeviker och anarkister

Detta är mer än en i grunden demokratisk strävan. Denna glöd, denna djupa tilltro till folkets initiativ och kamp för fullständig frigörelse, får en osökt att tänka på anarkismen. Denna reaktion är inte ny. Som vi har sett anklagades Lenin redan samma dag han återvände till Ryssland, när han för första gången presenterade sina *Apriltser*, för att ha övergivit Marx till förmån för Bakunin. Suchanov nämner denna förebråelse på flera ställen i sina memoarer.³³ Visserligen sa Lenin upprepade gånger 1917 ”vi är inte anarkister”,³⁴ men under månaderna innan oktober 1917 angrep han dem inte offentligt, till skillnad från 1905 då han kritiserade dem hårt,³⁵ och även biföll Petrograd-sovjetens vägran att släppa in dem. I ett tal till tredje sovjetkongressen i januari 1918 i Petrograd, gick Lenin så långt att han sa att ”under den epok då det borgerliga systemet radikalt slås sönder, får uppfattningen om anarkism äntligen konkreta drag”, och tillade: ”samtidigt som en del anarkister talar med fruktan om sovjeterna, eftersom de fortfarande påverkas av föråldrade åsikter, ställer sig en ny, friskare strömning inom anarkismen bestämt på sovjeternas sida.”³⁶

Dessa reflektioner var helt enkelt en följd av händelserna själva, av den fantastiska revolutionära våg som genom sin framfart hade lett till att många bolsjeviker och anarkister närmade sig varandra. Medlemmar i Lenins parti deltog regelbundet på anarkisternas möten i Petrograd, och svarade på inviter från de frihetliga grupperna.³⁷ Bolsjevikernas kommitté i huvudstaden blev tvungna att ta upp denna situation. De förbjöd inte deltagande på dessa möten, utan råde bara bolsjevikerna att

³¹ *Ibid.*, bd 7, s 282-3.

³² *Ibid.*, bd 7, s 283-4.

³³ Suchanov, s 287, 289, 526, 530, 553 och 570.

³⁴ Lenin, *CW*, vol 24, s 146. *VV10*, bd 6, s 413, *et passim*.

³⁵ ”Mellan socialismen och anarkismen ligger en hel avgrund”, ty ”[a]narkisternas världsåskådning är en borgerlig världsåskådning med insidan ut. Deras individualistiska teorier, deras individualistiska ideal står i direkt motstånd till socialismen.” (Lenin, *VV10*, bd 3, s 212.)

³⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 454.

³⁷ Det fanns två huvudströmningar bland de ryska anarkisterna. En relativt återhållsam del hade sin bas i den ”Anarkosyndikalistiska propagandagruppen”, medan den andra, som företrädde av Anarkokommunistiska federationen, var mer benägen att samarbeta med bolsjevikerna. Angående detta, se Avrich, *Anarchists*.

enbart delta som individer och inte delta i omröstningar.³⁸ En medlem i bolsjevikernas Petrogradkommitté skrev i sina minnen från revolutionen att ”anarko-kommunisterna arbetade hand i hand med bolsjevikerna.”³⁹

Kontakterna mellan anarkister och bolsjeviker togs inte bara på gräsrotsnivå. Bolsjevikledaren Raskolnikov, som spelade en viktig roll på flottbasen Kronstadt, berättar att han ”förde hårda diskussioner med anarkisternas ledare (Bleisjman), men på det hela taget var våra relationer till dem [dvs anarkisterna – M.L.] vänskapliga”.⁴⁰ När Kronstadtmatroserna under veckorna innan oktoberupproret utsåg delegater till den andra allryska sovjetkongressen blev deras främste representant, Jartjuk, vald med officiellt stöd från bolsjevikgruppen.⁴¹ Från och med juni 1917 ”enade sig [partiet] med anarkisterna varje gång de grälade med koalitionen”, och ”slöt överenskommelser med dem... om hur man skulle sköta de lokala angelägenheterna”.⁴²

Anarkisterna dolde inte att de var både förvånade och tillfredsställda över bolsjevikernas nya inställning. Exempelvis skrev deras tidning i Charkov: ”Sedan [februari]-revolutionen har [bolsjevikerna] beslutsamt brutit med socialdemokratin och bemödat sig att använda anarko-syndikalistiska kampmetoder.”⁴³ En anarkistledare som på sommaren 1917 återvände till Petrograd sa sig vara övertygad om att Lenin rättat till sina marxistiska misstag och nu tänkte upprätta en anarkistisk regim i Ryssland på grundval av ett krossande av staten.⁴⁴ I Volines ytterst anti-leninistiska bok om revolutionen, som skrevs under en period då relationerna mellan kommunister och anarkister var mycket kyliga, finns ändå medgivandet att Lenin och hans parti under 1917 ”kom fram till en nästan frihetlig uppfattning om revolutionen med nästan anarkistiska paroller”.⁴⁵ Givetvis existerade det fortfarande misstänksamhet och motsättningar, och trots den ”nya kursen” fanns det bland ryska anarkister fortfarande en stark misstro mot bolsjevismen. Men det var ingen tillfällighet att den väpnade avdelning som på order från Lenins regering i januari 1918 upplöste den konstituerande församlingen, och därmed slutgiltigt satte revolutionen på ”sovjetisk” grund, leddes av den välkände anarkisten matros Anatolij Zjeleznijakov.⁴⁶

Den revolutionära spontanitetens styrka

Grundades detta närmande mellan bolsjeviker och anarkister på ett missförstånd? Ska vi, som Voline, tro att den leninistiska propagandans ”frihetsivrande” språk ”bara [var] paroller”,⁴⁷ bara ett knep för att lura ett alltför godtroget folk? Ligger det inte närmare sanningen att som Daniel Guérin säga att ”det var en äkta revolution, som hämtade sin kraft ur folkdjupet och spontant skapade organ för direkt demokrati, och i det avseendet visade den alla kännetecknen på en social revolution med frihetliga tendenser.”⁴⁸ Och om den ryska revolutionen var sådan, kunde det då vara annorlunda med den lära och det parti som trots tvivel och ibland inre motsättningar ledde denna rörelse, vars ”impulser” kom ”underifrån”? Detta är ytterst viktigt: Lenins tillit till massornas aktioner, de ”initiativ” som gjorde dem ”hundra gånger mer vänster” än hans eget parti, härstammade ur denna ”underifrån” pådrivna rörelse – vilken för Lenin otvivelaktigt var den största överraskningen 1917.

³⁸ Rabinowitch, s 100-2.

³⁹ *Ibid*, s 62.

⁴⁰ Marie, s 73, som citerar Raskolnikov.

⁴¹ I sina memoarer rättfärdigar en av bolsjevikledarna i Kronstadtsovjeten stödet så här: ”Jartjuks teorier hade ingen betydelse för oss – det viktiga var att vi fick en person som inte skulle vackla i de avgörande ögonblicken...” (Knjazev och Konstantinov, s 120.)

⁴² Ferro, *February*, s 233.

⁴³ Avrich, *Anarchists*, s 143.

⁴⁴ *Ibid*, s 129.

⁴⁵ Voline, *Nineteen-Seventeen*, s 70.

⁴⁶ Avrich, *Anarchists*, s 132.

⁴⁷ Voline, *Nineteen-Seventeen*, s 70.

⁴⁸ Guérin, s 78.

Guérin har fel när han påstår att leninismens anda under denna period präglades av: ”sovjeterna [skall finnas], javisst, men de skall placeras under arbetarpartiets kontroll, det parti som har den historiska uppgiften att 'leda' proletariatet.”⁴⁹ Var det verkligen ett förbiseende att Lenin knappt nämnde partiet i *Staten och revolutionen*?

Ändå är det ett faktum, ett mycket viktigt sådant, att ”partiets roll” knappt finns närvarande i det stora sociala och politiska projekt som Lenin utarbetade strax innan maktövertagandet.⁵⁰ Där nämns framförallt en ökande roll för massorna, för sovjetmakten (och inte bolsjevikisk makt), för olika former av direktdemokrati. Man kan knappast låta bli att dra slutsatsen att denna syn hade sin grund i det som Lenin – rätt eller orätt – hade lärt sig från den omvälvning där han är både åskådare och deltagare. Det är svårt att förbise det faktum att Lenin kort innan han utarbetade de teoretiska grundvalarna för den proletära staten hade lagt ner flera veckor på att övertyga sitt parti – ett mer än motsträvigt, skeptiskt och ibland till och med ilsket parti – om att det behövdes en ”andra revolution”. Det är svårt att inte ta hänsyn till det faktum att den man som i september hade deklarerat: ”För att bli framgångsrikt får upproret inte stödja sig på... ett parti, utan på den avancerade klassen... på *folkets revolutionära uppsving*”,⁵¹ nu åter kämpade med många av sina anhängare, som var motvilliga och skeptiska, till och med ilska och fientliga, mot tanken på väpnat uppror.

Under demonstrationen 3 juli 1917 försökte minister Tjernov tala till folkmassan och uppmanade dem att skingra sig. Då steg en arbetare fram till den socialistrevolutionäre ledaren, hötte med näven och skrek: ”Ta makten, din djävul, när du får den serverad på silverfat!”⁵² Socialistrevolutionärerna och mensjevikerna hade kört fast i sina försök att samarbeta med borgarklassen, och ingen av dem ville ta makten eftersom de inte visste vad de skulle ha den till. Men bolsjevikerna vägrade inte gripa makten. Onekligen tydde det på revolutionär djärvhet att acceptera denna gåva, men samtidigt måste man betona att utgången av revolutionen i Ryssland var resultatet av en ytterst komplicerad dialektik. Det är därför lika rätt att säga att det leninistiska partiet grep makten med hjälp av oktoberupproret *som* att bara massorna hade en konsekvent och ståndaktig inställning till maktövertagandet och att massornas förtrupp tvingade partiet att anamma denna inställning.

Ty även om den bolsjevikiska organisationen var ett oundgängligt verktyg för att gripa makten, så var det massorna som drev partiet framåt, och under lång tid försökte partiet bromsa detta enligt deras uppfattning farliga tryck. Vi måste slå fast detta faktum för att kunna förstå den vikt Lenin mitt under kampen lade vid förhållandet mellan partiet och massorna, och för att kunna förstå innebörden i den kvasifrihetliga leninism som så överraskande växte fram när oktoberrevolutionen närmade sig.

I oktober beskrev Lenin bolsjevikpartiets inställning till de revolutionära massorna under kriserna i april, juni och juli, så här: ”då var det fråga om en spontan upphetsning, vilken vi som parti antingen inte förstod att uppfånga (den 20 april) eller höll tillbaka och gestaltade till en fredlig demonstration (den 9 juni och den 3 juli).”⁵³ Vi har sett att denna partiets lugnande roll fanns redan från revolutionens allra första dagar. I april rådde partiet arbetarna och soldaterna i huvudstaden att underkasta sig sovjetens demonstrationsförbud.⁵⁴ En månad senare upprepades denna händelse.

⁴⁹ *Ibid.*, s 83.

⁵⁰ Partiet togs upp i en viktig pamflett som Lenin skrev i slutet av september 1917, *Kan bolsjevikerna behålla statsmakten?* Trots titeln tilldelar Lenin den bolsjevikiska organisationen en mycket blygsam roll i de nya politiska strukturer han skisserar. Lenin nämner ”240.000 medlemmar i bolsjevikpartiet” när han diskuterar den framtida statsapparaten, men enligt honom skall denna apparat skapas genom att dra in inte bara de miljontals väljare som stöder partiet, utan även ”de arbetande,... de fattiga i det dagliga arbetet i statsförvaltningen.” Detta är det ”underbara medel” som Lenin förväntar sig ska lösa problemet. (Lenin, *VV10*, bd 7, s 267.)

⁵¹ Lenin, *VV10*, bd 7, s 229.

⁵² Rabinowitch, s 188.

⁵³ Lenin, *VV10*, bd 7, s 323.

⁵⁴ Se s 101.

Jäsningen bland folkmassorna dog inte bort, och under hela juni fortsatte bolsjevikerna att spela en bromsande roll: ”Vi måste spela rollen av brandslang”, klagade Viborgkommittén.⁵⁵ Och bolsjevikledaren Podvojskij, som ändå ansågs tillhöra de mest radikala inom partiet, medgav vid den sjätte partikongressen att ”vi tvingades använda halva vår tid till att lugna massorna”.⁵⁶ Vi har redan sett att partiledningen anslöt sig till den folkliga rörelsen under julidagarna först sedan de blivit pressade till det, och efter att först ha försökt att hindra den från att bryta ut. Och i september, när landsbygden härjades av oroligheter och Petrogradproletariatet visade sin kampvilja under motståndet mot Kornilovs kupp, upprepade en medlem i bolsjevikernas Petrogradkommitté: ”Vår uppgift är att hålla tillbaka massorna.”⁵⁷ Om vi skall tro Lomovs rapport till partiets centralkommitté var situationen likartad i Moskva. Vid centralkommitténs möte 3 oktober sa han: ”Massorna kräver bestämda åtgärder. Överallt har vi en avvaktande inställning.”⁵⁸ Lenin sa apropå bojkotten av förparlamentet⁵⁹ att ”det är nödvändigt att de klassmedvetna arbetarna tar saken i egna händer... och utövar tryck på 'överskikten'”,⁶⁰ och hoppades med detta att den revolutionära dynamiken skulle fortsätta och i det avgörande skedet bli allmängiltig. När massorna revolterar utsätts även de mest radikala institutioner för påtryckningar. Mot detta tryck ställer dessa institutioner sina strukturers relativa tröghet, sina ledares relativa försiktighet, och sina programs stelhet. Impulsen ”underifrån” är revolutionens drivkraft.

Detta avgörande tryck upprätthölls under flera månader. Att det varade så länge var ett symptom på och resultat av massornas radikaliseringsprocess, och det kan inte finnas några tvivel om att Lenin, som alltid hade räknat med en radikaliseringsprocess av den socialistiska rörelsen, måste ha blivit djupt imponerad. Denna imponerande process förvandlade gårdagens liberaler till anhängare av en militärdiktatur, och sovjeten som fötts ur revolutionen omvandlades till en konservativ institution. Hur skulle Lenin kunnat förbli opåverkad av massornas uppsving – dessa ”primitiva”, ”mörka” krafter som de måttfulla socialisterna fördömde, men som för Lenin utgjorde revolutionens drivkraft?

Dessutom innebar massornas radikaliseringsprocess att de politiserades: intensiv aktivitet, alla möjliga initiativ, ett passionerat intresse för revolutionens öde och vardagspolitikens alla händelser, entusiastiskt deltagande i de ständigt pågående diskussionerna, debatterna och demonstrationerna i huvudstaden, och inte bara där. Som Marc Ferro skriver, ”när det nya Rysslands medborgare hade störtat tsarismen, befann de sig ett tillstånd av ständig mobilisering.”⁶¹

Ja, verkligen ständig mobilisering: ”Under dessa dagar demonstrerade hela Ryssland... ständigt. Överallt hade landsbygden vant sig vid gatudemonstrationer. Och även i Petersburg demonstrerade vid samma tidpunkt 'de över fyrtio' och kvinnorna – överhuvudtaget demonstrerade alla som inte var för lata!”, berättar Suchanov.⁶² Det var vanligt med kolossala demonstrationer för eller emot kriget, bland annat en procession av tusentals handikappade soldater som en dag tågade för att förkunna sitt stöd till ”krig till slutet”. Utöver de organiserade och fredliga demonstrationerna fanns även många andra – stormiga, eldiga, våldsamma, anarkistiska, omfattande hundratusentals, till och med miljontals deltagare – en hel serie demonstrationer som markerade revolutionens framsteg. Dessutom hölls möten, debatter och konferenser som samlade avsevärda folkmassor. ”Vilken fantastisk syn”, skrev John Reed, ”då Putilovfabrikens fyrtiotusen arbetare strömmade ut för att lyssna till socialdemokrater, socialrevolutionärer, anarkister, till vem som helst, vad han än hade att

⁵⁵ Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 2, s 26.

⁵⁶ Rabinowitch, s 112.

⁵⁷ *Pervuj legal*, s 261.

⁵⁸ *Protokolij*, s 74.

⁵⁹ Se s 83.

⁶⁰ Lenin, *VV3*, bd 2, s 324.

⁶¹ Ferro, ”Pourquoi Février? Pourquoi Octobre?”, i Fay, s 13.

⁶² Suchanov, s 391.

säga och hur länge han än talade.”⁶³

Denna talets frigörelse bröt fram överallt, och gav upphov till ett tillstånd av ständig diskussion. ”Gatulivet”, skrev Krupskaja, ”var mycket spännande under dessa dagar. Vid varje gatuhörn stod folk i grupper och diskuterade ivrigt det aktuella läget och nyheterna.” Krupskaja fortsätter:

Vårt fönster vette mot en gård, och även här kunde man höra livliga diskussioner när man öppnade fönstret på natten. Det brukade vara en soldat som satt där tillsammans med några andra: köksor, hembiträden och ungdomar. Klockan ett på natten hörde man enskilda brottstycken av samtalet: bolsjeviker, mensjeviker... Klockan tre: Miljukov... bolsjeviker... Klockan fem: samma politiska diskussion i full gång. Sedan dess associeras alltid Petrograds gator för mig med dessa nattliga diskussioner.⁶⁴

John Reed bekräftar hennes beskrivning: ”varje gatuhörn... [var] en offentlig talarstol. På tåg, i spårvagnar, överallt uppstod improviserade diskussioner.”⁶⁵ Den borgerliga pressen rasade, och en liberal tidning skrev: ”Mitt under detta fruktansvärda krig förvandlas landet till ett enda stort diskussionssamhälle, en stor festival.”⁶⁶ I varje politisk fråga var nyfikenheten intensiv och omätlig. ”Vid varje möte nedröstades alla försök att begränsa talarnas tid.”⁶⁷

Massornas politisering visade sig också i ett rikhaltigt utbud av framgångsrika politiska publikationer: ”Hela Ryssland lärde sig att läsa och läste... I städerna och vid fronterna hade varje politiskt parti sin tidning – ibland flera. Hundratusentals broschyrer distribuerades av tusentals organisationer till armén, byarna, fabrikena, gatorna.”⁶⁸ John Reed beskriver sina erfarenheter av soldaterna vid fronten: ”Vi åkte ner till 12:e arméns front norr om Riga där utmärklade soldater utan stövlar släpade sig fram i skyttegravarnas dy. Men när de fick syn på oss rusade de fram med pinade ansikten och blåfrusna kroppar under trasorna och frågade ivrigt om vi hade med oss något läsbart.”⁶⁹

Denna längtan att lära sig beledsagades av en obetvinglig vilja att övergå från ord till handling, och ta över de offentliga angelägenheterna och makten att ta de stora besluten. Lenin hittade förebilden till sovjetdemokratien, och än mer till den direktdemokrati som skisseras i *Staten och revolutionen*, i bilden av det revolutionära Ryssland. Överallt sköt det upp kommittéer – arbetarkommittéer, bondekommittéer, hemmafrukommittéer: kommittéer för fabriker och förläggningar, soldat-, kosack- och matroskommittéer. I industribostäderna, de stora hyreshus som var fyllda med arbetarfamiljer, fanns det bostadskommittéer som försökte sköta det lokala livet. Den belgiske ”patriotiske” socialisten Jules Destrée, som befann sig i Ryssland som improviserad diplomat, berättar hur han under en resa med ett mycket långsamt tåg mellan Petrograd och Moskva fick uppleva hur passagerarna i hans kupé hann bilda en ”resekommitté” innan de kom fram till destinationsorten!⁷⁰

Uppbygget av sovjeterna var en del av detta fenomen. De bildades överallt eftersom ”varenda befolkningsgrupp som kände sig diskriminerad ville bilda en egen sovjet”.⁷¹ Det förklarar inte bara det växande antalet sovjeter, utan också deras strävan efter självstyre, eller till och med oberoende – i huvudstaden till exempel, hade varje bostadsområde en egen sovjet, som alla var måna om sin handlingsfrihet och beslutanderätt gentemot Petrogradsovjeten i sin helhet. Överhuvudtaget ”bildade varje samhälle, varje grupp, varje minoritet ett självstyrande organ som på lika villkor förhandlade med regeringen och andra revolutionära organ.”⁷² ”Fabrikskommittéerna” var lika

⁶³ Reed, s 34.

⁶⁴ Krupskaja, s 345.

⁶⁵ Reed, s 34.

⁶⁶ Citeras i Liebman, s 138.

⁶⁷ Reed, s 35.

⁶⁸ *Ibid*, s 34.

⁶⁹ *Ibid*, s 35.

⁷⁰ Citeras i Liebman, s 327.

⁷¹ Ferro, *February*, s 170.

⁷² *Ibid*, s 171.

viktiga som sovjeterna, och uttryckte samma strävan efter ”självstyre”. De uppstod i början av mars i de större fabrikena i huvudstaden utan att något parti eller fackförening hade sitt finger med i spelet. Det var dessa kommittéer som krävde ”arbetarkontroll”. De var till sin natur helt spontana, och kan sannerligen beskrivas som ”födda ur revolutionens stormvind.”⁷³

Man kan invända att det stora röstskolket⁷⁴ vid kommunalvalen i maj och juni 1917 – de första fria valen någonsin i Ryssland – modifierar eller till och med motsäger denna bild av en politisering av samhället. Marc Ferro, som är en uppmärksam iakttagare av Rysslands samhällsliv under den revolutionära perioden, betraktar emellertid detta ”röstskolk” som ett uttryck för att ryssarna 1917 var hängivna den *direkta* demokratin. För dem ”var det inte frågan om att bli bättre styrda, eller välja hur de blev styrda, utan om att själva styra. All maktdelegering kritiserades skoningslöst, varje myndighet var outhärdlig.”⁷⁵

Och oavsett vad den liberala pressen sa var det inte bara ”tomt prat”. Ur denna väldiga, ständiga diskussion uppstod den kraft som inspirerade revolutionen och den allmänna linje som avgjorde dess inriktning. Denna anonyma debatt var ett uttryck för massornas politiska liv och var dessutom källan till vissa av den ryska revolutionens viktigaste skapelser och mest avgörande händelser. Det gällde i synnerhet den berömda ”Order nr 1”, som befriade miljontals soldater från den militära hierarkins allsmåttiga makt och raderade ut den anda av underkastelse och godtycke som härskade i armén. Suchanov berättar hur detta livsviktiga dokument kom till stånd. I en korridor i Tauriska palatset, dumans hemvist, såg han hur mensjevikedaren Sokolov satt vid ett bord omgiven av soldater. Det var på order från dessa män som ledaren skrev den berömda kungörelsen, för vilken ingen annan grupp eller person har ansvar.⁷⁶

Detta massornas överskuggande av ledarna är typiskt även för andra inte mindre viktiga episoder under revolutionen. Exempelvis kom, enligt Marc Ferro, ”inte initiativet till fredskampanjen från någon av de ledande organisationerna – med undantag för två eller tre minoritetsförslag från bolsjevikerna eller anarkister – utan från arbetarna i huvudstaden och på landsbygden.”⁷⁷ Parollen om ”arbetarkontroll”, som sammanfattade industriproletariatets allra innersta strävanden, lanserades inte av något parti, organisation eller tidning, utan uppstod ur arbetarklassens djup i ”fabrikskommittéerna”.⁷⁸

Massornas spontana aktivitet blev särskilt kraftfull och effektiv vid general Kornilovs kupp försök, då ”hundratusentals och miljontals arbetare, soldater och bönder reste sig med vapen i hand för att försvara sig mot klassfienden och angripa honom.”⁷⁹ Ett fientligt inställt vittne, kommendanten i Petrograd, beskrev hur ”tusentals arbetare... genom sitt oersättliga personliga arbete under loppet av några timmar [utförde] en kolossal uppgift [att få staden försvarsduglig] som utan deras hjälp skulle ha krävt flera dagars arbete.”⁸⁰ Trotskij berättar om hur ”distriktssovjeterna [drogs] allt närmare varandra och antog resolutioner: att förklara interdistriktskonferenserna permanenta; att placera sina representanter i den stab som [sovjetens] exekutivkommitté organiserat; att bilda en arbetarmilis; att upprätta distriktssovjetens kontroll över regeringskommisarierna; att organisera flygande brigader för att arrestera kontrarevolutionära agitatorer.”⁸¹ Postens och telegrafens expeditörer och tekniker störde fiendens kommunikationer, tryckeriarbetarna – som ofta tvingades att improvisera – tryckte och spred mängder av tidningar och flygblad. I vapenfabrikerna jobbade arbetarna upp till 16

⁷³ Mensjeviken S Schwarz, som citeras i Avrich, *Anarchists*, s 141.

⁷⁴ Röstskolket uppgick till 40% (Ferro, *February*, s 321.)

⁷⁵ Ferro, *February*, s 321-2.

⁷⁶ Suchanov, s 113.

⁷⁷ Ferro, *February*, s 193.

⁷⁸ Angående detta, s Kaplan, särskilt kapitel 2 och 3.

⁷⁹ Suchanov, s 522.

⁸⁰ Citerat i Trotskij, *Ryska revolutionen*, bd 2, s 216.

⁸¹ *Ibid*, bd 2, s 214-5.

timmar per dag, och tillverkade på detta sätt på kortast möjliga tid stora mängder av vapen för att försvara Petrograd. Kornilovs trupper kunde inte ens komma i ställning för att angripa Petrograd, eftersom järnvägstjänstemännen sett till att järnvägsspåren till huvudstaden befann sig i kaos. Samma järnvägstjänstemän följde upp sina tekniska bedrifter med politisk agitation, och demoraliserade på så sätt fiendens trupper, och splittrade soldaterna från officerarna.

Så såg i stora drag det ryska proletariats aktivitet ut 1917, här bara illustrerat med några få exempel. I många avseenden var deras aktivitet förvirrad och anarkistisk, men i efterhand ser man att den hade en exemplarisk klarhet. Ty oräkneliga detaljer i denna aktivitet och även dess allmänna inriktning visar hur revolutionen gick om sig själv, hur den sprängde strategernas ramar och programmets gränser: vi ser helt enkelt den permanenta revolutionen förverkligas.

Är det inte lättare att förstå innebörden i *Staten och revolutionen* i ljuset från massornas uppror, denna ur kaoset härstammande makt, denna vilja som tvingar sig på institutioner och partier, denna spontana och ändå självorganiserande revolt, denna både destruktiva och effektiva, omstörtande och konstruktiva aktivitet? Källan till de demokratiska strävanden som finns i boken var förnimmelsen av den styrka och auktoritet som skapades av en klass och inte av partiet. Är det inte i ljuset av detta lättare att förstå med vilket självförtroende Lenin förkunnar att "[det] internationella finanskapitalet [inte kommer att] kunna besegra folkrevolutionen [min kursivering – M.L.]", och att "befolkningens massa [höjer sig] till *självständigt* deltagande inte bara i omröstningar och val *utan också i den dagliga förvaltningen*"?

Rötterna till denna "leninistiska utopi" finns inte bara i marxismens filosofi, i dess vilja att befria människan, frigöra henne från lönens, arbetets och tingens bojar – utan grundas också i alla de folkliga och spontana erövringar som gjordes 1917, där inte så mycket bolsjevismen som proletariatet segrade, och där det senare lyckades sätta sin prägel på den förra.

Proletariatets parti

Innan vi avslutar vår genomgång av år 1917 måste vi slå fast en sista punkt. Mellan februari- och oktoberrevolutionen behövde varken bolsjevikpartiet eller dess ledare *sporra* massorna. Partiets historiska förtjänster finns på annat håll. I flera avgörande lägen organiserade det massornas uppror, stärkte deras offensiv genom att ge aktionerna en politisk dimension, och tog framförallt på sig att leda en folklig rörelse som gick stick i stäv med alla paroller – ibland även bolsjevikernas egna – och inte tog hänsyn till några scheman – i viss mån inte heller de leninistiska. Bolsjevismens och leninismens historiska förtjänst, åtminstone vad gäller uppgiften att genomföra revolutionen, är att de betraktade massornas uppror som en kolossal kraft för samhällets frigörelse – till skillnad från de måttfulla socialisterna som såg dem som "primitiva", "blinda", "mörka" krafter som var farliga för samhället. Därför smälte under loppet av 1917 massorna i Ryssland samman med partiet, därför identifierade sig en stor del av proletariatet med en organisation som för första gången hade blivit *deras egen*. Förhållandet mellan klass och parti, mellan klassen som leds och partiet som leder, klassen som vägleds och partiet som vägleder, vändes ut och in, och den bolsjevikiska organisationen gick slutligen med på att underkasta sig det revolutionära proletariatet.

Det jag kallar "den frihetliga leninismen" möjliggjordes till syvende och sist därför att den traditionella länken mellan massorna och makten, med andra ord partiet, den revolutionära organisationen, inte längre var ett organ utanför massorna, ett organ som påtvingade dem sin ledning – och det trots att organisationen stärktes oerhört mycket! Rysslands industriproletariat och bolsjevikpartiet smälte samman på ett enastående sätt – trängde in i varandra på ett historiskt unikt sätt. Symptomen på detta sammansmältande är viktiga att definiera.

Det första symptomet är den anmärkningsvärda ökningen av partiets medlemsantal.⁸² Trots

⁸² Se s 96.

avsaknaden av en ordentlig partiapparat strömmade det till hundratusentals nya medlemmar, ett bevis på bolsjevikpartiets popularitet utan motstycke i de politiska partiernas historia. Och denna tillströmning ägde rum under en regim som i grunden var fientligt inställd till bolsjevikerna. Större delen av pressen stämplade dem som tyska agenter, och deras ledare var efter juli till stor del antingen på flykt eller satt i fängelse. Dessutom kom medlemstillströmningen från proletariatet: ”nästan alla nykomlingar var arbetare”, skriver P Sorlin.⁸³ Strax före världskriget uppgick arbetarklassen i Ryssland till knappt tre miljoner,⁸⁴ så partiets antalsmässiga medlemsökning är uppenbar. Utöver de hundratusentals arbetare som anslöt sig till partiet fanns många sympatisörer som under tidens tumult stödde partiet utan att formellt ansluta sig.

Partiets popularitet visar sig även i andra data, till exempel röstsiffror. Vi måste här påpeka att valen inte återspeglar de revolutionära partiernas styrka på ett fullständigt sätt. Strax innan julidagarna anmärkte en av den bolsjevikiska militärorganisationens ledare att ”när det gäller att göra uppror på gatorna kommer majoriteten av regementena att följa oss, men i vanliga situationer – som val till sovjeterna och så vidare – ligger inte ledningen i våra händer.”⁸⁵

Trots det inregistrerade Lenins parti under hela 1917 anmärkningsvärda och nästan ständiga valframgångar. I början av maj hade de en blygsam representation i Petrogradsovjeten, men i maj hade de absolut majoritet bland arbetarna i denna institution.⁸⁶ Vid Petrograds fabrikskommittéers första konferens en månad senare stödde tre fjärdedelar av de 568 delegaterna bolsjevikernas förslag.⁸⁷ Ändå var det först i slutet av sommaren som leninisterna skördade den fulla framgången av sin oppositionspolitik mot den provisoriska regeringen. Vid kommunalvalen i Petrograd i juni fick bolsjevikerna mellan 20 och 21% av rösterna. I augusti fick de 33%, trots att de fortfarande led av sviterna efter julidagarna.⁸⁸ I Moskva hade bolsjevikerna fått lite över 12% av rösterna i juni.⁸⁹ I september fick de absolut majoritet, 51% av rösterna.⁹⁰ Att de hade ett särskilt starkt stöd inom arbetarklassen visar sig i deras ökande representation på fabrikskommittéernas konferenser. I september fanns inte längre några mensjeviker eller socialistrevolutionärer närvarande vid fabrikskommittéernas regionala möten, istället hade deras platser övertagits av bolsjeviker.⁹¹

Men oavsett hur avslöjande dessa siffror är, visar de bara en del av sanningen – utan tvivel den mest ”objektiva” men kanske minst betydelsefulla delen. Bolsjevikernas verkliga framgångar skall kanske inte så mycket sökas i siffror som i motståndaren Suchanovs vittnesmål, och hans beskrivning av atmosfären som rådde i Ryssland i slutet av september 1917: ”... bolsjevikerna arbetade enträget och utan uppehåll. Varje dag utan avbrott fanns de bland massorna, på fabrikerna. Tiotals stora och små talare talade i Petersburg, på fabrikerna och i förläggningarna, varenda förbannade dag. För massorna hade de blivit *deras eget folk*, eftersom de alltid fanns där och tog ledningen både i detaljfrågor och de allra viktigaste frågorna på fabrikerna och förläggningarna. De hade blivit det enda hoppet... Massan levde och andades med bolsjevikerna.”⁹²

Men dessa kortfattade meningar tar alltför liten hänsyn till vissa viktiga detaljer. Bolsjevikerna var inte en enhetlig grupp. Viljan att *följa* massorna svek dem ofta, och deras radikalism motverkades av andra tendenser. Vi behöver komma närmare verkligheten, gå utöver dessa ungefärliga beskrivningar och tränga in i den bolsjevikiska partistrukturens komplicerade nätverk. Då ser vi att det var

⁸³ Sorlin, s 58.

⁸⁴ *Ibid.*, s 29.

⁸⁵ Rabinowitch, s 267.

⁸⁶ Reisberg, s 133.

⁸⁷ *Ibid.*, s 133.

⁸⁸ Ferro, *February*, s 234. Suchanov, s 497.

⁸⁹ Ferro, *February*, s 234.

⁹⁰ *Protokolij*, s 267 (not 135).

⁹¹ Kaplan, s 83.

⁹² Suchanov, s 529.

gräsrötterna som hade de närmaste banden till proletariatet, och som vi redan nämnt var det ibland svårt att få dessa band att påverka partitoppen. Ur denna synvinkel är bolsjevikernas militärorganisation intressant. Militärorganisationen bestod av soldater som hade anslutit sig till bolsjevikerna och var en direkt återspeglning av impulserna från armén. Partiets centrala organ – centralkommittén och Petrogradkommittén – utsattes inte för något direkt tryck från arbetarna och soldaterna (och i allt mindre utsträckning vartefter antalet partimedlemmar ökade). Militärorganisationen däremot, som hade fötts ur de revolutionära händelserna och utvecklades utifrån denna händelseutveckling, utsattes i större utsträckning för den folkliga förbittringens radikaliserande effekter. Den fungerade därmed som en länk som förde impulser från massorna till partiet. När militärorganisationens ledare i kritiska ögonblick uppmanade centralkommittén att anta en mer kampvillig och djärv ståndpunkt, fick de sina argument från dessa påtryckningar, eller mer exakt från trycket på bolsjevikernas delegater på förläggningarna, som stod i kontakt med soldaterna och delade deras liv.

Direktkontaktarna med industriarbetarnas massor fick man via de organ som uppstått spontant under revolutionen, nämligen fabrikskommittéerna. Det är betecknande att bolsjevikerna var mycket starkare i dessa kommittéer än i fackföreningarna. Under de kaotiska förhållandena 1917 fungerade fackföreningarna som traditionsbundna arbetarorganisationer. Därför blev bolsjevikerna dominerande i fabrikskommittéerna innan de kunde gå vidare och ta över fackföreningarna. I början av juli hade fabrikskommittéerna redan antagit bolsjevikernas linje, medan mensjevikerna fortfarande kontrollerade 55,5% av delegaterna vid fackföreningarnas nationella konferens, mot bolsjevikernas 36,4%.⁹³

Det var ett allmänt fenomen: bolsjevikerna var starkast i de nyligen bildade institutionerna, som var mindre strukturerade och befann sig närmare massorna. Mer exakt blev de dominerande vid de tillfällen då skillnaden upphävdes mellan arbetarklassen och de ekonomiska eller samhälleliga institutioner som skulle representera den – i en situation när den revolutionära krisen, omvälvningen i människornas sinnen och den snabba radikaliseringen ifrågasatte själva tanken på ”representation”. Det gällde speciellt den institution som mer än någon annan symboliserade revolutionens framsteg – nämligen sovjeten. Dess ledning genomgick en snabb process av institutionalisering och ”förborgerligande”.⁹⁴ Sovjeternas initiativkraft, den livskraft som fortfarande fanns i dem, deras revolutionära potential, koncentrerades i allt högre grad till de *lokala* sovjeterna i kommunerna eller stadsdelarna. Det var i dessa mer folkliga organ som bolsjevikerna trängde in snabbast och mest kraftfullt. När täta val och verkliga möjligheter att återkalla delegaterna fick massorna att identifiera sig med dessa rådgivande och verkställande organ, gjorde sig bolsjevismen gällande genom sin numerära styrka och anammandet av deras övergripande politik.

Här har vi slutligen betydelsen av och förklaringen till Lenins omvändelse till en ”frihetlig” variant av socialism – innebörden och ursprunget till leninismens djupt demokratiska budskap 1917. De män och kvinnor som han uppmanade att regera *självständigt* och till vilka han ville anförtro skötseln av de offentliga verksamheterna, var samma män och kvinnor som hade lyckats bryta igenom ett oräkneligt antal konservativa begränsningar, borgarklassens prestige, tilltron till revolutionens ledare, den nya regimens moraliska auktoritet – Kerenskijs mer eller mindre republikanska och mer eller mindre demokratiska regim, rädslan för armén och skepsisen för bönderna, bolsjevikernas förkärlek för att bromsa och i vissa fall till och med deras räddhågsenhet.

Existensen av demokrati och folkligt är ingen abstrakt fråga. Tvärtom föds den ur den politiska och sociala *praktiken*, när massornas aktivitet bryter fram och breder ut sig och deras vilja uttrycks och verkställs. Mer exakt när denna aktivitet har sin grund i en klass som genom sin ställning i samhället, sin roll i ekonomin och sin sammanhållning, och genom det parti som företräder den,

⁹³ Kaplan, s 50.

⁹⁴ Se Liebman, s 161-4.

utgör en obestridlig aktuell kraft med en definitiv framtida potential. Detta gällde det ryska proletariet 1917. Detta år bröt arbetarklassen med de etablerade myndigheterna och kastade ut dem. Den alltmer krävande klassen slutade visa respekt för sina valda ledare och vägvisare, och ställde ledarna inför valet att följa dem eller avgå. Störtandet av den sekelgamla monarkin, skapandet av sovjeten, av sovjeterna, av fabrikskommittéer, bondekommittéer, kommittéer för bostadsområden, regementen och byar, revolten mot mensjevikernas och socialistrevolutionärernas måttfulla linje, översvämmandet av bolsjevikpartiet, den spontana organiseringen av motståndet mot de reaktionära krafterna – sådan var den revolutionära demokratins verklighet. Den fick tiotals miljoner människor att yttra sig på den otroliga ryska scenen, och inta ståndpunkter, inleda och organisera aktioner som uttryckte deras kollektiva vilja på ett sätt som var mindre förvirrat än vad det verkar vid en första anblick.

Genom att ständigt vara flexibel, ofta dra sig tillbaka i bakgrunden, och ibland till och med förskjuta sig själv, säkrade den leninism som existerat sedan innan revolutionen sin demokratiska seger 1917.

Del III: Det leninistiska Ryssland

Inledning

Nu kommer vi att uppföra det socialistiska samhällets mäktiga, ljusa byggnad på ett område som rensats från historiskt bråte. För första gången i historien skapas en ny typ av statsmakt, en statsmakt som av revolutionens vilja är kallad att rensa jorden från all utsugning, från allt våld och slaveri...

Men nu blir teknikens alla underverk och kulturens alla vinningar hela folkets egendom och hädanefter kommer det mänskliga förnuftet och geniet aldrig att användas till förtryck och utsugning.¹

Så talade Lenin strax efter maktövertagandet.

Denna gränslösa ambition motsvarades av ytterst begränsade tillgångar. De ryska kommunisternas² läror hjälpte dem inte att lösa de oräkneliga problem som de stod inför. Som deras ledare uttryckte det, var uppbygget av socialismen ”något nytt, utan motstycke i historien, som det inte går att läsa sig till i böcker.”³ Uppgiften blev än svårare av att byggmästarna fram tills dess hade specialiserat sig på rent ”omstörtande” verksamhet – och med vilken entusiasm och talang! – helt ägnad att krossa den gamla samhällsordningen. Men som Lenin förklarade, så krävde den revolutionära verksamheten nu inte så mycket djärv beslutsamhet och entusiasm som ”dagligt, monotont, obetydligt och trist arbete”.⁴ Nu måste man ”krypa på magen i smutsen”.⁵ I smutsen därför att, som han ofta fick tillfälle att upprepa, det man hade till hands för uppbyggnadsarbetet bara var det ryska samhällets otillräckliga resurser, som på många sätt var bristfälliga. Oktoberrevolutionens segerherrar upptäckte snart att de måste ta hänsyn till denna omständighet.

”Det är en miljon gånger lättare att besegra kontrarevolutionens motstånd än att lyckas på organiserings område.”⁶ Och förvisso hade borgarklassens väpnade motstånd varit löjligt litet. Men efter det ineffektiva väpnade motståndet inleddes det gamla regeringsmaskineriets och de bildade klassernas sabotage, som höll på i många veckor. Bolsjevikpartiet tvingades fylla igen de luckor som uppstod. Men det enda som exempelvis Stalin – som ansvarade för ett viktigt departement, folkkommissariatet för nationaliteterna – hade tillgång till ”i tjänsten” var ett litet bord och två stolar i ett redan upptaget rum i Smolnijinstitutet.⁷ I detta bondeland var inte det livsviktiga folkkommissariatet för jordbruksärenden bättre rustat. När ledaren för detta departement inledde sitt arbete upptäckte han att hans kontor till och med saknade bord. Han lyckades låna ett från Lenins kontor.⁸

Under dessa omständigheter inleddes arbetet att bygga Sovjetryssland – och de skulle förvärras ännu mer av inbördeskrigets ödeläggelse, den utländska interventionen och blockaden. I juli 1918 sa Lenin: ”hela folket liknar en halvt ihjälpryglad människa”.⁹ I januari 1919: ”de hungriga massorna är utmattade, och denna utmattning är ibland mer än vad människan kan uthärda.”¹⁰ I december 1919: ”Vi upplever här en förtvivlad kris...”¹¹ ”Ett tredje gissel hotar oss dessutom – lössen, fläcktyfusen, som mejar ner våra soldater... Antingen besestrar lössen socialismen, eller

¹ Lenin, *VV10*, bd 7, s 458-60.

² Hädanefter kommer jag att använda uttrycken ”bolsjeviker” och ”(ryska) kommunister” omväxlande, trots att partiet inte antog namnet ”kommunistiska partiet” förrän i mars 1919.

³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 473.

⁴ Lenin, *CW*, vol 31, s 454.

⁵ Lenin, *VV3*, bd 2, s 513.

⁶ Lenin, *CW*, vol 27, s 430.

⁷ Souvarine, s 199.

⁸ Marie, s 132-33, som citerar Sjlichter.

⁹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 645.

¹⁰ Lenin, *CW*, vol 28, s 440.

¹¹ Lenin, *VV10*, bd 9, s 236.

också besestrar socialismen lössen!”¹² I december 1920 talade han om ”fruktansvärda förhållanden”,¹³ i april 1921 om ”den desperata situationen”.¹⁴ I juni 1921 sa han: ”Inget annat land har blivit så skövlat som vårt land.”¹⁵

Efter åren i opposition och månaderna av revolutionär offensiv kom alltså leninismen till makten under sämsta tänkbara förhållanden för att genomföra sina uppgifter.

¹² *Ibid*, bd 9, s 237.

¹³ *Ibid*, bd 10, s 167.

¹⁴ Lenin, *CW*, vol 32, s 289.

¹⁵ *Ibid*, vol 32, s 444.

1. Staten

Sovjetdemokratis verklighet och begränsningar

Den frihetliga leninismen, fortsatt och avslutad

Lenins beskrivning före revolutionen av sovjetregimen handlade inte bara om de politiska institutionerna. Denna demokratis ”som för första gången blir en demokratis för de fattiga... för folkets överväldigande flertal”,¹ skulle inte bara medföra en omvälvning av valsystemet eller ens bara av att sovjeterna grep statsmakten. Revolutionens seger skulle leda till en fullständig omvandling av det offentliga livet, hela folket skulle bli verkliga medborgare genom att delta i beslutsfattandet och administrationen. I grund och botten skulle det med andra ord ske ett gradvis bortvittrande av allt politiskt tvång – vilket tog sig uttryck i att ”ett *speciellt* förtryckarmaskineri börjar försvinna” – och ett snabbt uppbygge av en administration som folket själv skötte.² Och detta hade Lenin satt upp som ett omedelbart *mål* för sina anhängare. Det var vad sovjetdemokratin skulle innebära. Ett utopiskt framtidsperspektiv? Inte alls, svarade Lenin, ty ”[m]ycket av det som förefaller omöjligt för våra trångbröstade, gamla, byråkratiska krafter blir möjligt för miljonmassornas krafter som börjar *arbeta för sig själva*...”³

Året 1917 hade Rysslands massor, och i synnerhet proletariatet, genomfört offensiv på offensiv och lagt framgång till framgång. Initiativen ”underifrån” – skapandet av sovjeter och fabrikskommittéer, utvecklandet av nya krav, ”arbetarkontroll” – hade inte bara givit Lenins nya uppfattningar en ”frihetsivrande” inspirationskälla, utan hade också givit hans strategi en halvtrotskistisk inriktning. På så sätt hade Ryssland gått framåt mot oktoberrevolutionen. Revolutionen utgjorde inte ett fullständigt brott mellan två världar. Månaderna som föregick den var månader av folklig offensiv, men månaderna som följde den var inte månader för att slå sig till ro och befästa segern. Tvärtom finns många likheter mellan de två perioderna. Båda tillhör samma historiska rörelse och utgör en del av samma erövringsdynamik.

På hösten hade Rysslands landsbygd upplevt alltmer stormiga aktioner från de upproriska bönderna. Samma dag som den installerades av den ryska sovjetkongressen kungjorde den nya bolsjevikregeringen en ny jordlag. Lagen avskaffade godsägarnas makt och delade upp jorden,⁴ men gjorde inte slut på bonderörelsen. Den praktiska tillämpningen av lagen ägde rum på ett anarkistiskt sätt och genomfördes av bönderna själva. Som Carr påpekar ”berodde [fördelningen av jorden] på de berörda böndernas gemensamma önskan”.⁵ Och även om den nya regeringen uppmuntrade bildandet av kollektivjordbruk, så togs de första ansatserna till det på lokala initiativ.⁶ Och även om bildandet av ”fattigbondekommittéer” i juni 1918⁷ var resultatet av ett regeringsdekret, så var förverkligandet av detta dekret till stor del beroende på spontana aktioner bland demobiliserade soldatmassor som återvände till byarna.⁸ Den nya regeringens utfärdande av lagar och dekret var som regel av symbolisk karaktär, eller hade snarare propagandistiska syften, eftersom bolsjevikerna inte hade några medel för att verkställa sina lagar. Senare, i samband med den elfte partikongressen 1922, skulle Lenin medge detta.⁹

De hemförlovade soldaternas aktivitet var en fortsättning på deras aktivitet på regementena innan

¹ Se s 120.

² Se s 121.

³ Lenin, *VV10*, bd 7, s 270.

⁴ Se s 295.

⁵ Carr, del 2, s 56.

⁶ Sjarapov, s 201; Price, s 265.

⁷ Se s 151.

⁸ Sjarapov, s 161.

⁹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 475-76.

bolsjevikernas maktövertagande. Bolsjevikerna kunde inte genomföra sin fredspolitik med hjälp av den gamla arméns generalstab, och inför det högre befälets vägran att inleda förhandlingar om eldupphör uppmanade de soldaterna själva att välja kommittéer för att få till stånd vapenvila med sina fiendestyrkor.¹⁰ Den löpeld av kommittéer som karakteriserade den ryska armén mellan februari och oktober fortsatte alltså under vintern, och gjorde det möjligt för bolsjevikerna att inhösta viktiga framgångar vid de val som hölls för att förnya de redan existerande kommittéerna.¹¹ Trots att partiet hade ett direkt grepp över arbetarklassen så var situationen densamma i industristäderna. Proletariatets framgångar i städerna under vintern 1917-18 berodde på lokala initiativ och spontana aktioner. Det gällde till exempel upprättandet av arbetarkontroll över en rad företag – de dekret som stadfäste denna kontroll godkände bara en situation som regeringen, även om den hade förutsett och uppmuntrat den, inte hade något direkt ansvar för.¹²

Men arbetarna nöjde sig inte med att ta över skötseln av ett antal enskilda fabriker. De tvingade sovjetregeringen att börja nationalisera fabriker, en åtgärd som i detta skede inte ingick i regeringens ekonomiska program. Bolsjevikledarna (först och främst Lenin) var medvetna om det efterblivna och isolerade Rysslands begränsade möjligheter, och hade under de första månaderna efter maktövertagandet ingen tanke på att socialisera landets ekonomi. Med trevande steg gick regeringen mot en sorts ”bland”-ekonomi, där man skulle försöka få till stånd ett konstruktivt samarbete mellan den proletära staten och de ryska kapitalisternas mer försonliga delar.¹³ Denna politik stötte på en dubbel stötesten: företagsägarnas motstånd, å ena sidan, och arbetarnas otålighet å den andra. När arbetarna tillämpade sin ”arbetarkontroll” blev Ryssland fabriksledare till sist övertygade om att det inte var praktiskt möjligt med någon form av samarbete med de nya makt-havarna. ”Arbetarkontrollen” besvarades med lockouter, som i sin tur besvarades med ”bestraffning” i form av nationaliseringar, ibland beslutade av centralregeringen, ibland av de lokala sovjeterna, och ibland av arbetarna på det berörda företaget. Av de drygt 500 företag som nationaliserades före juni 1918 (då den ryska industrin nationaliserades i sin helhet) togs omkring 400 över som ett resultat av lokala initiativ som centralregeringen förgäves hade försökt hålla tillbaka eller avleda.¹⁴ Våren 1918 var det, precis som under hela 1917, på detta liksom andra områden fortfarande massorna som genomdrev sin vilja: deras dynamiska uppror hade ännu inte avklingat.

Det finns många exempel på hur folktribunaler uppstod spontant i Petrograd, och överhuvudtaget på hur massorna tog initiativ på rättvisans område och ifråga om bostäder och utbildning.¹⁵ I början av 1919 anmärkte den brittiske journalisten Arthur Ransome, att ”i varenda distrikt finns det bostadskommittéer dit bostadssökande vänder sig”.¹⁶ I november 1917 hade faktiskt folkkommisariernas råd uppmanat medborgarna att ”lösa bostadskrisen genom att vidta egna åtgärder”, och givit dem ”rätten att tvångsutskriva, beslagta och konfiskera fastigheter”.¹⁷

På utbildningens och kulturens område vägledades den ansvariga folkkommisarierna av samma princip. I sitt första offentliga tal, 29 oktober 1917, sa han, efter att ha anmärkt att ”de arbetande massorna törstar efter utbildning”, att ”varken regeringen eller de intellektuella, eller någon annan kraft utom de själva kan ge dem det... Folket måste själv, medvetet eller omedvetet, utveckla sin egen kultur.” Folkkommisarierna, Lunatjarskij, avslutade med att säga: ”arbetarnas, soldaternas och böndernas kulturella och bildningsorganisationer måste agera... helt oberoende från både den

¹⁰ Carr, del 3, s 37; Serge, *Year One*, s 110.

¹¹ Radkey, *Sickle*, s 88 och 343-4.

¹² Se s 220.

¹³ Nove, s 58; Kritsman, s 62; Carr, del 2, s 89-92.

¹⁴ Dobb, s 90.

¹⁵ Se s 215.

¹⁶ Ransome, s 19.

¹⁷ Serge, *Year One*, s 94.

centrala regeringen och de kommunala myndigheterna.”¹⁸

Även politiskt var denna period en fortsättning på den föregående, utan något kontinuitetsavbrott, åtminstone vad gäller kommunisternas framgångar. I november 1917 tvingades Martov medge att ”nästan hela proletariatet stöder Lenin”.¹⁹ När general Krasnov och hans kontrarevolutionära styrkor i slutet av oktober försökte återerövra huvudstaden, såg John Reed hur tiotusentals arbetare lämnade fabrikena för att åka till fronten: ”De strömmade fram i en strid fors... det revolutionära proletariatet försvarade med sitt bröst huvudstaden i arbetar- och bonderepubliken.”²⁰ Den brittiske journalisten Philip Price bevittnade samma skådespel och vittnade om samma entusiasm.²¹

När krisen var över fanns det naturligtvis inte längre någon anledning att genomföra stormiga demonstrationer av den sort som förde bolsjevikerna till makten. Men de mer fredliga tåg som följde visade ändå att massornas revolutionära moral fortfarande var hög. Det visade sig i det massiva deltagandet i Petrogradsovjetens demonstration till stöd för förhandlingarna i Brest-Litovsk. Trots kylan (det var i slutet av december) marscherade hundratusentals arbetare, rödgardister och soldater förbi, från morgon till kväll.²²

Slutligen var det viktigaste att bolsjevikernas maktövertagande följdes av en *utbredning av sovjeterna till hela Ryssland*. Denna utbredning ägde faktiskt inte rum förrän efter oktober 1917. Ett cirkulär från folkkommissariatet för inrikes ärenden, daterat 5 januari 1918, förkunnade att de lokala sovjeterna från och med då hade tilldelats hela den tidigare administrationens makt, och tillade: ”Hela landet måste täckas med ett nätverk av nya sovjeter.” Antalet sovjeter ökade faktiskt på ett spektakulärt sätt, i synnerhet på landsbygden, där de knappast hade existerat överhuvudtaget innan oktoberupproret.²³ I städerna tvingades sovjeterna använda ett delegeringssystem, och den stora massan av väljare måste representeras av valda delegater. Men i jordbruksdistrikten praktiserade sovjeterna en direkt demokrati som låg mer i linje med den nya regimens filosofi.²⁴ Överallt försökte man avskaffa skillnaden mellan lagstiftande och verkställande funktioner och dra in individerna i genomförandet av de gemensamt fattade besluten.²⁵ Tiatusentals arbetare drogs in i statsapparaten, och bolsjevikpartiet omvandlades i detta syfte till en rekryteringsmyndighet, och visade en särskild nit i detta arbete.²⁶ Det är i ljuset från detta som Alfred Meyer i sitt klassiska verk om leninismen talar om sovjetregimens första månader som ”revolutionens smekmånad”.²⁷

Lenin ansåg hursomhelst att den revolutionära idyllen fortsatte att utvecklas. I hans skrifter från denna period finns samma ”frihetsivrande” klang, samma demokratiska strävanden som före oktober. Vid tiden för bolsjevikernas maktövertagande deklarerade han i ett tal till den andra allryska sovjetkongressen: ”vi måste ge folkmassornas skapande kraft full frihet.”²⁸ Han gjorde många liknande uttalanden under hela november. Exempelvis: ”Grundvalen för det nya samhällslivet utgörs av gräsrötternas skapande verksamhet... Socialismen kan inte påbjudas uppifrån. Dess anda går inte ihop med byråkratiska metoder. En levande, skapande socialism är massornas eget verk.”²⁹ Och i en appell till folket, som publicerades i *Pravda*, 6(19) november 1917: ”Kamrater arbetande! Kom ihåg att *ni själva* nu styr staten. Ingen kommer att hjälpa er om ni inte själva sluter er samman och tar statens *alla angelägenheter i egna* händer... Ta själva itu med saken underifrån,

¹⁸ Fitzpatrick, s 26.

¹⁹ Citerat i Getzler, s 172.

²⁰ Reed, s 156.

²¹ Price, s 155.

²² *Ibid.*, s 192.

²³ Anweiler, s 274-75, 298.

²⁴ Broué, *Parti*, s 108.

²⁵ Carr, del 1, s 164.

²⁶ Kritsman, s 128.

²⁷ Meyer, s 185.

²⁸ Lenin, *VV10*, bd 7, s 365.

²⁹ Lenin, *CW*, vol 26, s 288.

vänta inte på någon.”³⁰

I slutet av december 1917 skrev Lenin en artikel som aldrig publicerades under hans livstid. Den hade titeln ”Hur bör tävlan organiseras?”, och dess andemening liknade i mycket *Staten och revolutionen*. ”En av de viktigaste uppgifterna, om inte den allra viktigaste för närvarande”, skrev Lenin i denna artikel,

är att i så bred omfattning som möjligt utveckla detta självständiga initiativ från arbetarnas och överhuvudtaget alla arbetandes och utsugnas sida beträffande skapande *organisatoriskt* arbete. Man måste till varje pris övervinna den gamla, *absurda*, barbariska, nedriga och avskyvärda fördomen, att endast de s k högre klasserna, endast de rika eller de som genomgått de rika klassernas skola skulle vara i stånd att styra staten, att leda det socialistiska samhällets organisatoriska uppbyggnad.

Och liksom i *Staten och revolutionen* förkunnade han att ”*organisatoriskt* arbete är något, som också den *enkle* arbetaren och bonden, som kan läsa och skriva och besitter människokänedom och praktisk erfarenhet, kan bemästra.”³¹

Lenins tal vid den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918 visade att ”smekmånaden” inte på långa vägar var över. ”Mycket ofta”, sa han, ”kommer arbetar- och bondedelegationer till regeringen och frågar vad man exempelvis skall göra med det och det jordområdet. Och jag har själv ofta varit i ett brydsamt läge, när jag har märkt att de inte varit så helt säkra på sin sak. Och jag har sagt till dem: det är ni som är makten, gör allt vad ni vill, ta allt ni behöver, vi kommer att stödja er...”³² Och han lade till en entusiastisk hyllning till ”massornas eget arbete” och den ”skapande verksamheten”. ”[S]e er omkring överallt där det finns arbetande människor, bland massorna och ni skall där finna ett brusande organisatoriskt, skapande arbete, ett sjudande liv som revolutionen förnyat och lyst upp.”³³

Två månader senare förklarade Lenin för delegaterna vid den sjunde partikongressen att ”det som vår revolution uträttar inte är en tillfällighet.. det [är] inte... en produkt av partibeslut utan... en [revolution] som folkmassorna själva skapar med sina paroller och sina strävanden”. Han betonade att ”socialismen kan inte införas av en minoritet, av partiet. Socialismen kan endast införas av tiotals miljoner, när de lärt sig att göra det själva.”³⁴

Vad hände under dessa omständigheter med det ”statens bortvittrande”, den nästan frihetliga uppfattning som Lenin fört in i bolsjevikpartiets dagsprogram i *Staten och revolutionen*? I ett tal inför sovjetkongressen i januari 1918 sa Lenin att ”vi verkligen har en maktorganisation, som klart visar övergången till ett totalt avskaffande av all makt, all stat. Detta blir möjligt, då det inte kommer att finnas kvar ett enda spår av utsugning, dvs i det socialistiska samhället.”³⁵ Vid partikongressen i mars 1918 inledde han sitt tal med att förkunna: ”eftersom de arbetande massorna själva tar sig an statsförvaltningen och upprättandet av stridskrafter som stöder denna statsordning, så försvinner också den särskilda förvaltningsapparaten, den särskilda apparaten för visst statligt tvång”.³⁶ Men i ett svar på ett tal av Bucharin sa han också: ”För närvarande vidmakthåller vi förvisso staten.”³⁷ Och Lenin fortsatte: ”Exakt när kommer staten att vittra bort? Vi kommer att hinna sammankalla ytterligare mer än två kongresser innan det är dags att säga: se hur vår stat vittrar bort. Det är för tidigt för det. Att alltför tidigt förkunna att staten vittrar bort vore att

³⁰ Lenin, *VV10*, bd 7, s 376.

³¹ *Ibid*, bd 7, s 407.

³² *Ibid*, bd 7, s 447.

³³ *Ibid*, bd 7, s 455.

³⁴ Lenin, *VV3*, bd 2, s 533-34.

³⁵ Lenin, *VV10*, bd 7, s 445.

³⁶ Lenin, *VV3*, bd 2, s 527.

³⁷ Lenin, *CW*, vol 27, s 147.

förvränga de historiska perspektiven.”³⁸

Lenin skulle senare mer än en gång sätta upp detta ”bortvittrande” som ett mål för den revolutionära rörelsen,³⁹ men sa då inte längre att inledningen av denna process skulle sammanfalla med proletariats maktövertagande. Tvärtom faktiskt. Utan att bli alltför mångordig antydde Lenin mer än en gång, att klasskampens *skärpning* i och med proletariats maktövertagande ledde till att staten stärktes snarare än ”vittrade bort”. I ett tal i maj 1919 sa han följaktligen: ”Det är just efter störtandet av borgarklassen som klasskampen blir som häftigast. Och vi har ingen användning för demokrater och socialister som lurar sig själva och andra genom att säga: 'Borgarklassen är störtad, kampen är slut'. Kampen är inte slut, den har just börjat...”⁴⁰ I sin ”Hälsning till de ungerska arbetarna”, från slutet av samma månad, skrev han: ”Klassernas avskaffande kräver en lång, svår och hård *klasskamp*, vilken *inte försvinner efter* det att kapitalets välde störtats, *efter* det att den borgerliga staten tillintetgjorts, *efter* det att proletariats diktatur upprättats (vilket de vulgära företrädarna för den gamla socialismen och den gamla socialdemokratin inbillar sig), utan endast ändrar former och i många avseenden blir ännu mer förbittrad.”⁴¹

Icke desto mindre betonade Lenin att oktoberrevolutionen hade skapat en ”ny statstyp”, som dessutom hade ”skapats av folkmassorna”.⁴² I samma uttalande, som han gjorde till den sjunde partikongressen i mars 1918, tillade han: ”sovjetmakten är en ny statstyp utan byråkrati, utan polis, utan reguljär armé, med den borgerliga demokratin ersatt med en annan demokrati, en demokrati som för fram de arbetande massornas förtrupp, som ger dem både lagstiftande och verkställande befogenheter, anförtror dem det militära skyddet och skapar en apparat som kan omfostra massorna.”⁴³ Inför samma möte definierade han det nya statsystemets uppgifter och kännetecken: att få till stånd ”de arbetande och utsugna massornas enande och organisering”, att ”skola varje medlem i den arbetande befolkningen till att självständigt deltaga i skötseln av staten”, att uppnå ”en förening av statens lagstiftande och verkställande funktioner”, genom ”en sammanslagning av administrationen och lagstiftningen” och ”skapandet av arbetarnas och böndernas väpnade styrka, som så lite som möjligt är skild från folket”, och slutligen att garantera ”en mer fullständig demokrati, genom att ha färre formaliteter och underlätta val och återkallande”.⁴⁴ Den för den borgerliga demokratin så typiska formalismen och byråkratin var för Lenin helt oförenlig med den nya regimen. I *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*, som skrevs och publicerades under denna period, slog Lenin fast angående detta: ”Den socialistiska karaktären hos sovjetdemokratin, dvs den *proletära* demokratin, i dess konkreta, givna tillämpning består för det första i att det är de arbetande och utsugna massorna som väljer medan bourgeoisin är utesluten från valet;⁴⁵ för det andra i att alla slags byråkratiska formaliteter och inskränkningar vid valen faller bort och att massorna själva fastställer hur och när valen skall hållas och att full frihet att återkalla de valda ombuden råder”.⁴⁶

Två teman dominerar i Lenins uttalanden om sovjetdemokratin, åtminstone under denna period.

³⁸ *Ibid*, vol 27, s 148.

³⁹ Se till exempel *CW*, vol 27, s 156, *VV10*, bd 8, s 39-40, 62. I ett av de dokument som antogs av Kommunistiska internationals första kongress i mars 1919 (ett dokument som skrevs av Bucharin) finns följande uttalande: ”I mån som bourgeoisins motstånd brytes, dessa exproprieras och så småningom blir en arbetande klass, försvinner den proletära diktaturen, staten dör bort och med den klasserna själva.” (*KI:s första kongress*, ”Den Kommunistiska internationals riktlinjer”, Stockholm 1919.) 1920 anspelade Trotskij på samma ”bortvittrande”: ”Samtidigt med den sociala revolutionens slutgiltiga seger skall sovjetsystemet breda ut sig bland hela befolkningen, dess karaktär av statsmakt försvinner och det övergår i en mäktig Kooperation mellan producenter och konsumenter.” (Trotskij, *Kommunismen och terrorn*, s 146.)

⁴⁰ Lenin, *CW*, vol 29, s 356.

⁴¹ Lenin, *VV10*, bd 9, s 10.

⁴² Lenin, *VV3*, bd 2, s 532.

⁴³ *Ibid*, bd 2, s 532.

⁴⁴ Lenin, *CW*, vol 27, s 154.

⁴⁵ Angående valproceduren under sovjetsystemet se s 232.

⁴⁶ Lenin, *VV10*, bd 8, s 39.

Denna demokrati är, säger han, ”en oändligt högre och mer progressiv form av demokrati än den borgerliga parlamentarismen”,⁴⁷ och om inte massorna deltar effektivt i det administrativa arbetet är den meningslös: ”Vårt mål är att dra med hela *den fattiga befolkningen* i den praktiska förvaltningsverksamheten,... att *varje* arbetande sedan han fullgjort sitt 8-timmars 'värv' i produktionsarbetet skall fullgöra statliga skyldigheter *utan ersättning*.” Lenin drar slutsatsen: ”Det är särskilt svårt att gå över till detta, men endast denna övergång är en garanti för socialismens slutgiltiga konsolidering.”⁴⁸

”Det är särskilt svårt att övergå till detta”. Finner vi inte här ett annat tonläge, som skiljer sig från den hänförelse som Lenin inte så långt dessförinnan visat för massornas spontana aktivitet och deras redan uppnådda kvaliteter, deras förmåga att med hjälp av sin revolutionära glöd där och då stå till tjänst med de kadrer som behövdes till en folkets administration? Förvisso hade Lenin under samma period, i mars 1918, sett det nödvändigt att påpeka för kongressen att ”de tegelstenar med vilka socialismen kommer att byggas ännu inte har tillverkats.”⁴⁹

Vändpunkten vid Brest-Litovsk.

Det finns en klar skillnad mellan detta uttalandes kanske desillusionerade realism – desillusionerad så snart? – ”de tegelstenar med vilka socialismen kommer att byggas [har] ännu inte... tillverkats”, och Lenins tidigare entusiastiska beskrivning av de revolutionära massornas förmåga och kapacitet. Denna skillnad pekar inte på någon motsättning i Lenins teorier, utan visar verklighetens komplicerade natur och revolutionens dialektiska utveckling. Ty även om revolutionens krafter fortfarande levde och folkets erövringar utvidgades, fördjupades och befästes – med den livskraftiga och skapande sovjetdemokratins som bevis på sin existens – så fanns det redan tecken på ökande upplösning. Mitt under segern såddes de första fröna till nederlag.

Det har diskuterats vitt och brett om hur länge sovjetdemokratins existerade. Personer med förkärlek för stora kontraster och pedagogiska scheman har haft Lenins död – eller för att ta en tidigare tidpunkt, hans sjukdom och reträtt från det politiska arbetet – som enkla referenspunkter. I sitt förord till Alfred Rosmers *Moskva under Lenin* har Albert Camus sällat sig till de många som fallit för denna lättvindiga tolkning av händelseutvecklingen. ”En underbar tid”, skriver han om perioden mellan oktoberrevolutionen och Lenins död, ”en underbar tid, då världen verkade börja om på nytt, då historien äntligen började om på ruinerna av ett imperium.”⁵⁰ Författare som Pierre Broué och Isaac Deutscher är inte mindre vänligt sinnade till oktoberrevolutionen, men däremot mer försiktiga, och de medger att sovjetdemokratins slutat att fungera i slutet av inbördeskriget, eller åtminstone på våren 1921. Sönderfallet av denna demokrati hade i själva verket börjat under den period då den verkade vara vid god vigör – och när det dessutom inte var otänkbart att revolutionen kunde återfå sin ursprungliga livskraft och ännu en gång börja gå framåt.

Samma vinter, vintern 1917-1918, som såg proletarietets segra och gripa makten var också en vinter av misär och ekonomiskt kaos. Redan med början under denna period av seger och förhoppningar kan vi hitta de första tecknen på ett fenomen som dominerar sovjetregimens första år: den ryska arbetarklassens successiva försvagning. Den tappade i styrka och tyngd ända till en punkt där den nästan fullständigt ”deklasserades” och i viss mån tillfälligt försvann från scenen.

Det är sant att sovjetdemokratins levde på våren 1918 och, som vi ska se, verkligen var *proletariatets* diktatur. Men som den sovjetiska historikern Sobolov berättar, så var i april 1918 265 av Petrograds 799 industriföretag stängda, och i stadens storindustri i sin helhet hade mindre än hälften av arbetarna fortfarande arbete.⁵¹ På våren 1918 uppgick huvudstadens befolkning till mindre än 1½

⁴⁷ Lenin, *CW*, vol 27, s 153.

⁴⁸ Lenin, *VVI0*, bd 8, s 40.

⁴⁹ Lenin, *CW*, vol 27, s 148.

⁵⁰ A Camus förord (s 12) till Rosmer, *Moscou sous Lénine*. [Detta förord finns ej med i den svenska upplagan – öa.]

⁵¹ Sobolov, s 392.

miljon personer, mot 2½ miljon året innan. Ekonomins sammanbrott och hotet från den tyska armén hade medfört att många fabriker hade monterats ned. Under samma period minskade befolkningen i Moskva från 2 till 1½ miljon invånare.⁵² Till detta ska läggas svältgisslet. I februari och mars 1918 fick större delen av Ryssland 12-13% av den mängd bröd som folkkommissariatet för livsmedelsärenden officiellt hade "föreskrivit". I april minskade denna mängd till hälften. På industriorterna jobbade arbetarna flera dagar i sträck utan att få sin brödranson.⁵³ Och i början av 1918 var denna ranson bara 50 gram per dag i huvudstaden.⁵⁴ Trots svarta börsens orimliga priser var den redan det främsta sättet att överleva.⁵⁵ I slutet av april beskrev den till regimen välvilligt inställda observatören Jacques Sadoul situationen i Moskva på följande sätt (Moskva hade en månad tidigare utnämnts till Sovjetrysslands huvudstad):

I förorter rår en fruktansvärd fattigdom. Det härjar epidemier av tyfus, smittkoppor, barnsjukdomar. Spädbarn dör en masse. De barn man ser är svaga, magra, ynkliga varelser. I arbetarkvarteren stöter man alltför ofta på fattiga, bleka, tunna mödrar, som i sina armar sorgset bär en liten vaggliknande kista av vitmålat trä, i vilken det ligger en spenslig livlös kropp, som skulle hållits vid liv av lite bröd eller mjölk.⁵⁶

Förlusten av Ukraina, som var resultatet av de ytterst hårda villkoren i fredsfördraget från Brest-Litovsk,⁵⁷ avbrottet i handelsförbindelserna mellan stad och land, och det katastrofala tillståndet inom transportväsendet, bidrog alla till denna katastrof. I ett tal till den sjunde partikongressen beskrev Bucharin oroligt något som han så tidigt som i mars 1918 kallade "proletariatets upplösning".⁵⁸

Dessa ord från "vänsterkommunisternas" ledare, en av regeringspolitikens främsta kritiker,⁵⁹ var kanske polemiska. Hursomhelst visade de på ett utmärkt sätt det avsevärt försämrade klimatet, som återspeglas i Lenins skrifter och tal. Det finns en klar om än inexakt skiljelinje mellan hans enorma optimism och "demokratism" under de första månaderna efter segern i oktober, och förlusten av denna sinnesstämning, mellan hänförelsen över massornas "skapande arbete", det "organisatoriska arbete" de utförde,⁶⁰ och det desillusionerade uttalandet, att "de tegelstenar med vilka socialismen kommer att byggas ännu inte har tillverkats".⁶¹ Det var inte så att dessa förändrade ljusförhållanden, där skuggorna nu dominerade över de upplysta partierna, hade inneburit att de senare helt hade försvunnit. Under lång tid därefter – i själva verket ända fram till sin död – vidhöll Lenin en del av de uppfattningar han hade fört fram i *Staten och revolutionen*. I augusti 1918, exempelvis, skrev han i sitt *Brev till de amerikanska arbetarna* (omständigheterna gör alltså detta uttalande till något av en ursäkt): "för första gången är det inte minoriteten, inte endast de rika, inte endast de bildade, utan de verkliga massorna, den överväldigande majoriteten av det arbetande folket, som *själva* bygger upp ett nytt liv och genom *sina egna erfarenheter* löser den socialistiska organisationens svåraste frågor."⁶² Och han slog an samma ton på vintern 1918-19, i det programförslag han förberedde till den åttonde partikongressen.⁶³

⁵² Pietsch, s 88. Leonid Krasin, en av den sovjetiska ekonomins främsta organisatörer, talade i slutet av 1918 om "Petrogradindustrins nästan fullständiga kollaps", och skyllde på den "paniska rädsla" som hade drabbat myndigheterna i början av våren. (Carr, del 2, s 218.)

⁵³ Sobolov, s 392.

⁵⁴ Nove, s 61.

⁵⁵ Carr, del 2, s 137.

⁵⁶ Sadoul, s 318.

⁵⁷ Se s 230.

⁵⁸ Carr, del 2, s 218.

⁵⁹ Se s 182.

⁶⁰ Se s 135.

⁶¹ Se s 140.

⁶² Lenin, *VV10*, bd 8, s 110.

⁶³ Lenin, *CW*, vol 29, s 107.

Men tyngdpunkten hade sedan länge legat på svårigheten att demokratisera staten och dess administration, och följaktligen på svårigheterna att skapa en sovjetdemokrati. Det som strax före och strax efter oktober hade verkat vara på väg att förverkligas, nästan fullbordas, fick alltmer status av ett ideal att uppnå, eller ett mål att nå. I november 1918, på årsdagen av maktövertagandet, kunde Lenin ännu skriva: ”I dag vet hela arbetarmassan – inte bara ledarna och de mest framskridna bland arbetarna, utan verkligen deras breda skikt – att de själva med egna händer bygger socialismen, att grunden är lagd”⁶⁴ – en optimism som kanske hängde samman med det högtidliga tillfället och den glädjeyra som den tyska revolutionens utbrott hade givit upphov till⁶⁵ – så var tonen en månad senare mer försynt och realistisk. När Lenin i december 1918 och januari 1919 skrev om fackföreningarnas uppgifter medgav han att när det gällde ”uppbyggandet av det socialistiska samhället”, så ”[är] det allra väsentligaste... ännu inte säkerställt”, och ”de breda arbetande massornas medverkan i detta uppbyggnadsarbete är alltjämt högst otillräcklig.”⁶⁶ Och i en pamflett som publicerades i mars-april 1919, *Sovjetmaktens framgångar och svårigheter*, anmärkte Lenin att ”organisation av proletär påverkan på hela den övriga befolkningen, skapande av ett nytt förhållande bland massorna” var ”en oerhört svår uppgift, som det krävs tiotals år för att helt lösa!”⁶⁷

Det dröjde inte länge förrän det märktes att Lenin hade övergivit sin optimism från 1917. Från början överdrev han proletariatets och böndernas möjligheter – och mer än så, den kapacitet de redan hade uppnått, de utvecklingsmöjligheter som redan hade förverkligats. Men i ett viktigt verk, *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*, som skrevs i mars-april 1918, drog Lenin för första gången en skiljelinje inom proletariatet, och betonade ”vilka långvariga och ihärdiga ansträngningar som de bästa och mest medvetna arbetarna och bönderna måste uppbjuda för att få till stånd en fullständig omsvängning i massans stämningar och få den att gå över till ett riktigt, regelbundet och disciplinerat arbete.”⁶⁸

För tillfället var det slut på hänförelsen över proletariatet som sådant, över folket i sin helhet, över arbetarklassen hyllad som en helhet, över bönderna prisade som en homogen massa. Allt oftare, och inom kort på ett systematiskt sätt, började Lenin urskilja de ”avancerade arbetarna” som de enda som det gick att fortfarande lita på, och fördöma den skada som uppstått inom proletariatets led av kvarlevorna – eller återuppvaknandet? – av den småborgerliga andan och kapitalistiska mentaliteten. Redan i maj 1918 vädjade han till ”alla medvetna, alla avancerade arbetare”, och förkunnade: ”Endast ett massomfattande kraftuppbud av de avancerade arbetarna förmår rädda landet och revolutionen” och betonade att ”[v]i behöver tiotusentals föregångsmän, stålsatta proletärer, som är nog medvetna för att klargöra saken för miljoner fattiga överallt i landet och ställa sig i spetsen för dessa miljoner...”⁶⁹ Dessa avancerade var dessutom inte särskilt många. ”Vi vet hur tunna skikten av avancerade och medvetna arbetare är i Ryssland”,⁷⁰ sa Lenin i ett tal 23 maj 1918. Uppenbarligen blev de till och med allt färre, eftersom han i början av juni medgav att ”antalet vankelmodiga och misströstande ökar inom våra led”.⁷¹ Och några få veckor senare, i ett tal till den fjärde fackföreningskonferensen, fördömde han de arbetare som ”vänder ryggen åt arbetarklassen och går över i det borgerliga lägret”.⁷² Inom kort skulle det handla om att ”skydda arbetarklassens intressen mot de klickar, de grupper och skikt av arbetare som envist håller fast vid de kapitalistiska traditionerna”.⁷³

⁶⁴ Lenin, *CW*, vol 28, s 140. [*SSIU*, bd 11, s 442.]

⁶⁵ Se s 242.

⁶⁶ Lenin, *VV10*, bd 8, s 297.

⁶⁷ *Ibid*, bd 8, s 374-75.

⁶⁸ *Ibid*, bd 8, s 12.

⁶⁹ *Ibid*, bd 8, s 53-4.

⁷⁰ *Ibid*, bd 8, s 61.

⁷¹ Lenin, *CW*, vol 27, s 439

⁷² *Ibid*, vol 27, s 485. [*SSIU*, bd 13, s 200.]

⁷³ Lenin, *VV10*, bd 8, s 126.

Här går vi naturligtvis händelserna i förväg, sådana de artade sig på våren 1918, då Lenin av omständigheterna tvingades göra en omvärdering och ny bedömning. Hans ändrade uppfattningar var till en början knappt märkbara, men i och med den faktiska utvecklingen blev de mer och mer uttalade. På våren 1918 är han ännu långt från att göra det uttalande, vars sanningshalt aldrig skulle ha fallit Lenin in under ”den ryska revolutionens smekmånad”: ”Det har aldrig förekommit och kan aldrig förekomma en klasskamp, där inte *en del* av den progressiva klassen står kvar på reaktionens sida.”⁷⁴ Men så tidigt som i maj 1918, då detta tema var helt nytt för Lenin, kommenterade han: ”Då arbetaren blev de fattigas progressiva ledare, blev han inte därmed något helgon. Han förde folket framåt, men han smittades också av det småborgerliga förfallets sjukdomar.”⁷⁵ Ännu hade Lenin en lång väg att gå, innan han i februari 1920 uppmanade tjecken att rikta ”revolutionärt tvång” mot ”de vacklande och vankelmodiga elementen bland massorna”.⁷⁶ Men han befann sig också långt från den entusiasm och glädjeyra som väckts av offensiven 1917 och segern i oktober.

Denna desillusion, denna uttalade återgång till ”realism”, denna jämförelsevis plötsliga medvetenhet om vad som skiljer det önskvärda från det möjliga och det omöjliga från det verkliga, berodde inte bara på händelser inom Ryssland – den ekonomiska och sociala krisen och inbördeskriget. En noggrann studie av Lenins skrifter och uttalanden, en noggrann undersökning av rötterna och tidpunkten för denna ”svängning”, leder till en förhållandevis säker slutsats. Det viktigaste – om än inte enda – skälet till denna utveckling är *undertecknandet av fredsfördraget i Brest-Litovsk*. Var det verkligen en slump att Lenin 24 februari 1918, dagen efter de tyska arméernas inmarsch i Ryssland (de hade hejdats av de fredsförhandlingar som centralkommittén nu hade beslutat sig för att avbryta) sa: ”Hittills har revolutionen gått från seger till seger, nu har den drabbats av ett svårt nederlag.”⁷⁷ Var det en slump att Lenin samma dag funderade: ”Det kan hända att det andrum som behövs för ett massuppror kommer att dröja”?⁷⁸ Att han försvarade undertecknandet av fredsfördraget med Tyskland inför partikongressen i mars 1918 så här: ”Vi måste bereda oss på utomordentliga svårigheter, enastående svåra nederlag.”⁷⁹ Eller att han i samma tal och om samma ämne uppmanade delegaterna att ”[slänga] de illusioner som livet har straffat er för och kommer att fortsätta att straffa er för. Vi står inför en tid av mycket svåra nederlag”?⁸⁰

För första gången uppträdde ett tema som i flera år skulle dominera Lenins tal: ”[det] gäller... att kunna retirera”.⁸¹ Detta tema återfanns också i hans pamflett från mars-april 1918, *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*: ”för en framgångsrik offensiv i *framtiden* bör [man] göra ett 'avbrott' i offensiven *nu*.”⁸² Under denna period angrep Lenin också vissa av sina kamraters ”vänsterism” – medan han under hela 1917 och veckorna omedelbart efter maktövertagandet systematiskt hade angripit den *försiktiga och försonliga strömningen* bland bolsjevikerna.

Lenins meningsmotsättningar med ”vänstern” gällde inte bara utrikespolitiska frågor, även om det var den avgörande punkten. Logiken i Lenins ”realism” fick honom att byta den viktigaste måltavlan för sin eldgivning. Som vi ska se försvarade han ”statskapitalismen”,⁸³ och istället för att betona fördelarna med initiativ förordade han i allt större utsträckning behovet av disciplin, produktion, produktivitet och ordning. Detta påtvingades ett proletariat som visserligen fortfarande var lojalt mot sovjetregimen, men vars fysiska förmåga blev alltmer undergrävd.⁸⁴ I samtliga dessa

⁷⁴ *Ibid*, bd 9, s 147.

⁷⁵ *Ibid*, bd 8, s 56.

⁷⁶ Lenin, *CW*, vol 42, s 170.

⁷⁷ *Ibid*, vol 27, s 45.

⁷⁸ *Ibid*, vol 27, s 46.

⁷⁹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 511.

⁸⁰ *Ibid*, bd 2, s 519.

⁸¹ *Ibid*, bd 2, s 512.

⁸² Lenin, *VV10*, bd 8, s 13.

⁸³ Se s 223.

⁸⁴ Se s 229.

frågor drabbade han samman med ”vänsterkommunisterna”.⁸⁵ Orsaken var att bolsjevismen hade drabbats av sitt första nederlag sedan den kom till makten. Betecknande nog kom detta första men också mest avgörande nederlag, som trots alla förhoppningar och ansträngningar skulle visa sig vara oåterkalleligt, på den internationella strategins område, på *världsrevolutionens* område.

Allt som hände därefter härstammade ur detta: den ryska arbetarklassen isolerades, lämnades att klara sig på egen hand, och drabbades i och med det av *nöd*. Och som ett resultat av det drabbades sovjetdemokratien av nedgång och förfall. Vi har sett den födas, och måste nu beskriva dess döds-kamp.

Sovjeternas degenerering.

Det tog flera månader innan den regim som uppstod ur oktoberupproret skaffade sig en konstitutionell ram. Den nya regimen ansåg faktiskt att själva utarbetandet av en konstitution var så formellt och juridiskt att det var motsatsen till en levande och dynamisk syn på revolutionen. Hursomhelst ansåg de att det vore bättre om statens nya form inte var lagligt fastställd – i synnerhet som världsrevolutionen inom kort säkerligen skulle hjälpa till att överskrida de nationsgränser som för tillfället begränsade staten och bestämde vissa av dess drag, och därmed göra många juridiska anstalter meningslösa.

Legitimiteten och överhögheten placerades hos sovjeterna. De lokala sovjeterna blev i konstitutionen grundvalen för den politiska makten. Och det var verkligen de som mest genuint förkroppsligade *massornas spontana aktivitet*, och enligt de nya ledarna var konstitutionen bara en blek och ofullständig översättning av denna aktivitet i juridiska termer.⁸⁶ Ändå gav konstitutionens författare de centrala myndigheterna (i form av den allryska sovjetkongressen, och mellan dess möten kongressens allryska centrala exekutivkommitté) en relativt stor del av makten. Trots centrumets omfattande maktbefogenheter (tillsammans med rätten att definiera denna makt och om nödvändigt utsträcka den) förverkligades inte dessa intentioner. Under sovjetregimens första tid hade de lokala organen en nästan obegränsad självständighet. De lokala sovjeterna (som dessutom blev fler och fler) sjöd av intensiv aktivitet och försvarade svartsjukt sin makt.

I ett tal 1918 förkunnade således en av medlemmarna i ”kollegiet vid Folkkommissariatet för inrikes ärenden”⁸⁷, att ”kommun- och byasovjeterna inte erkänner någon annan makt än sin egen, och om de verkligen erkänner någon annan myndighet, så sker det bara när den beslutar till deras fördel.”⁸⁸ Ställföreträdande folkkommissarie för finanserna sa, att visserligen hade de centrala myndigheterna fått viktiga maktbefogenheter när det gällde finanserna, men ändå ”gör de lokala sovjeterna som de vill, och de kan som det gamla talesättet säger till och med förvandla en man till en kvinna, eller tvärtom.”⁸⁹ Lenin betraktade situationen med stort lugn, och såg den som ”en växtsjukdom” som var ”ett helt naturligt fenomen”.⁹⁰ Men det ledde till en del märkliga situationer. I stora områden uppstod självständiga maktcentra som inte på något sätt kände sig bundna av centralregeringens beslut. Även om den regionala sovjeten i Sibirien konstitutionellt var underordnad den allryska sovjetkongressen, så vägrade den följaktligen godta fredsfördraget från Brest-Litovsk, som den centrala sovjetmakten hade ratificerat, och förkunnade att den fortfarande låg i krig med centralmakterna.⁹¹ Ibland uppstod ännu mer absurda situationer på det ekonomiska området. I april 1918 rapporterades det att när oljan från Baku nådde Moskva så hade den beskattats

⁸⁵ Lenin, *VV10*, bd 7, s 500 ff.

⁸⁶ Carr, del 1, s 147.

⁸⁷ För att göra systemet mer demokratiskt omgavs varje folkkommissarie, som hade uppgifter som motsvarade en ministers, av ett ”kollegium” som ansvarade för att hjälpa och övervaka honom.

⁸⁸ Citerat i Pietsch, s 76.

⁸⁹ *Ibid*, s 80.

⁹⁰ Carr del 1, s 149.

⁹¹ Pietsch, s 77.

av samtliga regionala sovjeter längs vägen.⁹² Detta var den korta period i Sovjetrysslands historia som är känd under namnet *oblastnitjestvo* – ”regionalismperioden”.

Först på hösten 1918 började dessa ”grundläggande” myndigheter snabbt falla sönder. Det som gjorde slut på dem var inte så mycket de centrala myndigheternas vilja som svårigheterna och effekterna av *inbördeskriget*. Fram tills dess hade sovjeterna haft en nästan odelad makt, speciellt på det lokala planet, hursomhelst en större makt än bolsjevikpartiet.⁹³ På några få månader föll denna makt nu samman. Den vita terrorn var givetvis delvis ansvarig för detta. Efter de kontrarevolutionära styrkornas segrar skedde i allmänhet inte bara massakrer på mängder av kommunister, utan dessutom utrotades eller åtminstone förtrycktes sovjeternas mest aktiva medlemmar. Men paradoxalt nog föll sovjeterna också offer för det organ som hade till speciell uppgift att bekämpa de ”vita” – nämligen tjekan.

Tjekan (en förkortning av ”extraordinära kommissionen”, som i sig var en förkortning av ”Extraordinära kommissionen för kamp mot kontrarevolution och sabotage”) inrättades med ett dekret 7 december 1917. Den snabba spridningen av inbördeskriget mot slutet av sommaren 1918 innebar att denna rent förtryckande institution fick betydande maktbefogenheter, inför vilka sovjeterna tvingades acceptera en underordnad roll. 28 augusti 1918 instruerade faktiskt tjekan sina lokala instanser att inte tillåta någon inblandning från sovjeterna: tvärtom skulle de påtvinga sovjetorganen sin vilja. På de många områden som påverkades av de militära operationerna lyckades de också göra det.⁹⁴ Det var inte längre de lokala eller regionala sovjeterna som tävlade i auktoritet med tjekan, utan de nya administrativa institutioner som fötts ur inbördeskriget. Bland dessa hade ”RSSRF:s militära revolutionskommitté” och de ”revolutionskommittéer” som företrädde den lokalt en viktig position.⁹⁵ I linje med denna process av allt större tvång medförde byråkratiseringen dessutom att det uppstod allt fler kommissioner, kommittéer och organ av alla de slag, som ofta överlappade varandra. I slutet av november 1918 bildades sålunda ”Arbetarnas och böndernas försvarsråd”, som inom kort praktiskt taget ersatte regeringen. Detta organ hade visserligen inte något med de direkta militära operationerna att göra utan hade till uppgift att lösa Röda arméns leveransproblem, och det inledde en process av militarisering av hela det offentliga livet, än en gång på bekostnad av sovjeterna, eller det som återstod av dem.⁹⁶

”Avsovjetiseringen” av det politiska livet gick snabbt, och märktes både centralt och lokalt. Den allryska sovjetkongressen skulle mötas var tredje månad, och de till en början täta mötena – oktober 1917, januari, mars och april 1918 – återspeglade sovjeternas intensiva aktivitet under den nya regimens första månader. Men nu började den att träffas alltmer sällan. Från slutet av 1918 blev mötena årliga och de fick också en alltmer akademisk karaktär. Tanken var att kongressens centrala exekutivkommitté skulle bli ett permanent, eller halvpermanent, organ. Men den möttes inte en enda gång mellan 14 juli 1918 och februari 1920 – trots att dekretet fortfarande utfärdades i dess namn. Överhuvudtaget hade *militariseringen* av hela det offentliga livet kvävt sovjeterna som verkligt fungerande organ. Det rådde något som Bucharin och Preobrazjenskij, författare till det halvofficiella *Kommunismens ABCD*, kallade ”en militär-proletarisk diktatur”.⁹⁷

Sovjeterna hade uppstått ur massornas spontana aktivitet, och organiserades för att vidmakthålla denna aktivitet och ge den ett så brett och fritt uttryck som möjligt, men under andra halvåret 1918 hade de förlorat sin energi och sin livskraft. När de fortfarande existerade, så berodde deras liv mycket mer på att deras verkställande organ var aktiva än de rådgivande organen, som hade somnat in. I sitt tal inför den allryska sovjetkongressen i december 1919 medgav Kamenev detta: ”Enskilda

⁹² *Ibid*, s 79.

⁹³ Se s 180.

⁹⁴ Pietsch, s 94.

⁹⁵ *Ibid*, s 102.

⁹⁶ Schapiro, *Origin*, s 172.

⁹⁷ Bucharin/Preobrazjenskij, s 47.

medlemmar sysslar med rent tekniska frågor... Plenarmöten hålls sällan, och när delegaterna verkligen träffas, så är det bara för att lyssna på en rapport eller några få tal.”⁹⁸

I ett tal till den åttonde partikongressen i mars 1919 erkände Lenin själv att ”sovjeterna, som enligt sitt program skall vara organ för en styrelse *utövad av de arbetande*, [är] i själva verket... organ för en styrelse *för de arbetande*, utövad av proletariatets avancerade skikt men inte av de arbetande massorna.”⁹⁹

Var inte detta att faktiskt dödsförklara den mest ursprungliga och verkligt demokratiska institution som den ryska revolutionen hade skapat? Förvisso fogade sig varken de kommunistiska ledarna, partiaktivisterna eller sovjetkadreerna i denna situation. Det fick man bevis på när inbördeskriget verkade lida mot sitt slut och röster överallt höjdes för att återge sovjeterna sina fullständiga rättigheter. Kravet på att ”återuppliva sovjeterna” hade exempelvis en viktig plats i de diskussioner som ägde rum vid den allryska sovjetkongressens möte i slutet av december 1919. Främste talesman för detta krav var mensjeviken Martov, men han stöddes av en del kommunistisk delegater, som lyckades driva igenom en resolution med krav på att sovjeternas makt skulle stärkas.¹⁰⁰ Efter en lång dvala återupptog den allryska kongressens centrala exekutivkommitté sin verksamhet och sammanträdde i februari, maj, juni och september 1920, och vart och ett av dessa möten varade en vecka. I och med att freden kom och hotet från kontrarevolutionen försvann uppstod på nytt många lokala sovjeter på landsbygden, och sovjetregeringen tillkännagav sin avsikt att lämna ifrån sig en del av de privilegier som den hade tillskansat sig och återupprätta den centrala exekutivkommitténs rättigheter (enligt 1918 års konstitution skulle den centrala exekutivkommittén övervaka folkkommissariernas arbete).¹⁰¹ Och 1920 blev valen till sovjeterna friare igen, och de återfick en del av sin ursprungliga karaktär. Mensjevikerna deltog i allt större utsträckning, och deras ledare Martov medgav i början av 1920, att med undantag för Petrograd, ”där det som vanligt hölls 'zinovjevitiska' val”, så var det en allmän återgång till demokratiska metoder, ofta till fördel för kandidaterna från hans parti.¹⁰²

Men de förhoppningar som vid denna tidpunkt hystes av sovjetdemokratins anhängare skulle aldrig komma att förverkligas. Den allt värre ekonomiska och sociala situationen hade ställt till alltför stor skada för att det skulle vara möjligt att återgå till utgångspunkten. Och i och med Polens angrepp på Sovjetryssland och de vitas offensiv under Wrangel så blossade kontrarevolutionen upp på nytt. Framförallt och slutligen innebar krisen på hösten 1920 och vintern 1920-21 att alla sådana förhoppningar grusades. På grund av landsbygdens revolt mot sovjetregimen, det ökande missnöjet inom arbetarklassen, kommunisternas obändiga beslutsamhet att trots sin impopularitet stanna kvar vid makten, och sist men inte minst ekonomins katastrofala tillstånd, folkets demoralisering och det skövlade landets och den utmattade nationens allt större isolering, så existerade inte längre någon grundval för att återuppliva sovjeterna.

För att det skulle vara möjligt med ett återupplivande måste det inledas en ny period av revolutionära framsteg. Men införandet av den Nya Ekonomiska Politiken (NEP) ledde till motsatsen. Nederlag och isolering hade inneburit att sovjetdemokratien – som hade fötts ur massornas uppsving och bolsjevikerens seger – till slut hade upphört att existera.

Den monolitiska statens tillkomst.

Fördelen med de tolkningar som finns i de flesta historieskrivningarna om den ryska kommunismen är att de, även om de inte är sanningsenliga, åtminstone är klara. De är övertygade om att den ryska

⁹⁸ Anweiler, s 297.

⁹⁹ Lenin, *VV10*, bd 8, s 427.

¹⁰⁰ Pietsch, s 116-17.

¹⁰¹ *Ibid*, s 120-36.

¹⁰² Getzler, s 201.

kommunismens grundare i grund och botten var machiavellist, och att hans anhängare underkastade sig honom slaviskt. Och de anser att sovjetregimens första tid bara klart bekräftar en välkänd och banal tes: organisations- och partimannen Lenins enda syfte var att hans fraktion skulle segra. Den slipade, sluge och skrupelfrie Lenin likställde socialismen med förtruppens makt, och talade på ett demokratiskt sätt när det behövdes, stödde sig när det var användbart på massornas spontana aktivitet, låtsades ha blivit omvänd till en frihetsivrande sovjetfilosof, och tillät sig till och med att låna en del paroller från anarkisterna. Men när han med hjälp av taktiska knep och trick, som hans motståndares patetiska naivitet inte hade något försvar mot, hade gripit makten så kastade han snabbt av sig masken. Efter att ha förebrått den provisoriska regeringen för att den inte sammankallade den konstituerande församlingen, och sedan ha tillåtit den att sammanträda, så märkte Lenin till sin förtret att valresultatet var ett nederlag för bolsjevismen, varför han upplöste församlingen. Efter att ha förkunnat sin trohet mot de demokratiska rättigheterna förlorade han ingen tid att undertrycka dem, och efter att tillkännagivit sin avsikt att upprätta en socialistisk sovjetregim nöjde han sig inte bara med att placera sitt eget parti vid makten, utan skyndade sig också att förbjuda och förfölja de andra socialistiska partierna. Detta bolsjevikernas eget snabba, nästan omedelbara, tillbakavisande av sitt eget program, och Lenins förnekande av sina egna teorier, måste väl med hjälp av ovedersägliga fakta bevisa att den leninistiska läran – en totalitär plan – när den kommer till makten *med nödvändighet* måste ge upphov till en totalitär stat – och visa att leninismen och stalinismen egentligen var samma sak.

För att citera Leonard Schapiro, som är en välkänd anhängare till denna ståndpunkt: ”Det är alltför vanligt att besvikna motståndare, som hade besegrats av den apparat som Stalin kontrollerade, porträtterar honom som en ondskefull sekreterare. Men det var Lenin som med deras hjälp gav honom hans vapen och förde in honom på denna väg.”¹⁰³ Raymond Aron säger samma sak: ”Vad gäller sovjetregimen är parti- och ideologimonopolet [dvs diktaturen – ML] ett grundläggande drag hos bolsjevismen...”¹⁰⁴

För att kunna bedöma leninismens natur är *fakta* avgörande – så avgörande att de måste studeras ytterst ingående. Det går inte att nöja sig med halvsanningar. De omständigheter som avgjorde sovjetregimens degenerering och den bolsjevikiska monolitens och den sovjetiska diktaturens tillkomst måste analyseras noggrant. Var leninismen ansvarig för utvecklingen, eller var den ett av offren för denna utveckling? På sätt och vis är det detta hela diskussionen handlar om.

Uplösningen av den konstituerande församlingen.

Att sammankalla en konstituerande församling ingick i programmen hos samtliga vänsterpartier i Ryssland. I synnerhet hade socialdemokraterna det inskrivet i sitt program, även bolsjevikerna. Även om det inte var huvudaxeln i deras propaganda – eftersom de mobiliserade sig själva och massorna i namn av sovjetmakten (”All makt åt sovjeterna!”) – så hade Lenin och hans anhängare fört fram sammankallandet av en konstituerande församling som ett av sina mål under hela perioden mellan februari och oktober. I samband med maktövertagandet 25 oktober sa Lenin till den andra allryska sovjetkongressens delegater att ”Sovjetmakten kommer att... trygga konstituerande församlingens inkallande i rätt tid”.¹⁰⁵ Genom Lenins försorg medgav folkkommisariernas råd att de var ett provisorium ”fram till konstituerande församlingens sammankallande.”¹⁰⁶

Under de första veckorna efter upproret fick Lenin tillfälle att bekräfta dessa försäkringar.¹⁰⁷ Valen

¹⁰³ Schapiro, *Origin*, s 361.

¹⁰⁴ Aron, s 194.

¹⁰⁵ Lenin, *VV3*, bd 2, s 399.

¹⁰⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 366.

¹⁰⁷ Till exempel 5 november 1917, i samband med att de lokala sovjeterna skulle tilldelas sina maktbefogenheter. (*Ibid*, bd 7, s 378.)

ägde verkligen rum: de hölls 12 november 1917 och dagarna därefter, i en atmosfär av stor frihet.¹⁰⁸ De första valresultaten låg i linje med valen som hölls innan oktoberupproret, och gynnade bolsjevikerna. Men resultaten på landsbygden bröt med denna optimistiska bild. Allteftersom de kom in visade siffrorna en allt klarare framgång för socialistrevolutionärerna (SR), i synnerhet deras högerflygel. Församlingen fick till sist följande sammansättning: SR 299 platser, ukrainska SR 81, vänster-SR 39, bolsjevikerna 168, mensjevikerna 18, kadeterna 15. De resterande 83 platserna delades mellan småpartier, i huvudsak icke-ryska nationalister.¹⁰⁹

Sovjetregimens motståndare hade alltså en klar majoritet i församlingen, och den bolsjevikiska regeringen stod inför ett dilemma. Det diskuterades vid partiets centralkommittémöte 29 november. Att döma av protokollen var diskussionen ytterst förvirrad. Lenin var närvarande vid mötet men deltog inte i debatten, som inte ledde fram till något beslut – så osäkra och rådvilla var bolsjevikerna.¹¹⁰ Besvikelsen var stor eftersom de hade kastat sig in i valkampanjen med stor iver och ibland verklig entusiasm, och partimedlemmarna hade varit mycket aktiva.¹¹¹

De mer måttfulla socialistpartierna – socialistrevolutionärerna och mensjevikerna – krävde att församlingen skulle sammankallas med en gång. De betraktade den som den enda legitima innehavaren av makten, och inte sovjeterna. De borgerliga politikerna agiterade, och före detta ministrar i den provisoriska regeringen försökte förgäves på egen hand genomföra ett möte med församlingens medlemmar. Till sist hade de kontrarevolutionära styrkorna som hade börjat dras samman i södra Ryssland – i synnerhet ”frivilligarmén” i Donregionen – bara en enda punkt kvar på sitt magra politiska program: all makt till konstituerande församlingen.¹¹²

Bolsjevikerna var fortfarande splittrade. De hade redan samlat sina delegater till församlingen i en parlamentsgrupp, som i sin tur hade utsett en byrå bestående av Kamenev, Rykov, Rjazanov, Larin, Miljutin och Nogin – som samtliga var viktiga företrädare för en ”måttfull” uppfattning. De var samtliga för att församlingen skulle få mötas, och utan tvivel var de för att respektera dess rättigheter. 11 december diskuterade centralkommittén frågan på nytt, och Lenin föreslog att bolsjevikgruppens byrå – som kallades ”högertendensen” – skulle upplösas. Han lyckades inte, utan centralkommittén föredrog att inte rösta om hans resolution.¹¹³ Strax därefter beslutade den allryska sovjetkongressens centrala exekutivkommitté att konstituerande församlingen skulle sammankallas 5 januari 1918. Nästan omedelbart avslöjade Lenin orsaken till sin misstro mot församlingen. Hans ”Tesar om konstituerande församlingen”, som skrevs 12 december, publicerades i *Pravda* 26 december. För första gången slog han uttryckligen fast att den nära förestående konfrontationen mellan dessa två organ, den konstituerande församlingen och sovjetkongressen, och den möjliga sammandrabbningen mellan dem, var varken mer eller mindre än en konfrontation och sammandrabbning mellan två klasser – en proletär institution mot en borgerlig.¹¹⁴ Till denna grundläggande uppfattning fogade han argument som mer rörde omständigheterna kring valen till den konstituerande församlingen. Han hävdade att dess sammansättning inte kunde återspegla splittringen som hade skett mellan socialistrevolutionärernas höger, som var fientligt inställda till sovjetregeringen, och deras vänster, som hade beslutat sig för att stöda den nya regimen. Dessutom hade valet ägt rum innan folket, speciellt på landsbygden, hade blivit verkligt medvetet om oktoberrevolutionen, eller åtminstone vad den stod för. Och slutligen hade inledningen av kontrarevolutionära aktioner, med andra ord inbördeskriget, omöjliggjort de normala valprocedurerna. Lenin förkunnade att parollen ”All makt åt konstituerande församlingen’... i verkligheten blivit en paroll för kadeterna och

¹⁰⁸ Angående konstituerande församlingen i allmänhet, se Radkey, *Elections*. (Vad gäller valens fria karaktär, se kap 4.)

¹⁰⁹ Anweiler, s 261-62.

¹¹⁰ *Protokolij*, s 160-61.

¹¹¹ Radkey, *Elections*, s 56.

¹¹² Footman, s 36.

¹¹³ *Protokolij*, s 160-61.

¹¹⁴ Lenin, *VV10*, bd 7, s 385-89.

kaledinanhängarna [anhängare till den 'vite' generalen Kaledin – ML] samt deras hantlangare.” Han drog slutsatsen att ” en konstituerande församling... oundvikligen leder till en sammanstötning med viljan och intressena hos de arbetande och utsugna klasserna, som den 25 oktober började den socialistiska revolutionen mot bourgeoisin. Självfallet står denna revolutions intressen över konstituerande församlingens formella rättigheter...”¹¹⁵

När konstituerande församlingen sammanträdde 5 januari 1918, med högersocialistrevolutionären Tjernov som ordförande, anmodade bolsjevikdelegaterna den att ratificera sovjetregeringens åtgärder, det vill säga att erkänna denna regerings legitimitet. Förslaget förkastades med 237 röster mot 138. Då lämnade bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärerna församlingen för att aldrig återvända. Diskussionen fortsatte under hela natten mellan 5-6 januari. Strax efter fem på morgonen beordrade befälet för en väpnad avdelning, anarkisten Zjeleznjakov, på regeringens order församlingen att upphöra med sitt arbete – ”därför att vakten är trött”, förklarade han. Utan att försöka göra motstånd skingrade sig församlingens medlemmar. De skulle aldrig mötas igen, eftersom sovjetregeringen upplöste den konstituerande församlingen i ett dekret.¹¹⁶ Allmänheten, i synnerhet dess mest aktiva delar, reagerade med likgiltighet på dessa händelser, även om bolsjevikerna 5 januari snabbt hade upplöst en stor demonstration till stöd för församlingen. Den skulle bli den sista i sitt slag.

Frågan om sovjetregeringens dom över konstituerande församlingen, den enda församling i Ryssland som någonsin utsågs i fria val med allmän rösträtt, kan betraktas ur två synvinklar. Den första är att med bestämdhet hävda att demokrati inte kan existera utan att medborgarna i gemen tillfrågas, och utan att den på detta sätt uppkomna majoritetens vilja respekteras. Godtar man denna uppfattning så innebär det *ipso facto* [i och genom sig själv – öa] att man fördömer de ryska kommunisternas, och i synnerhet Lenins, inställning. Men om man väljer en annan infallsvinkel och vägrar att göra en absolut, och därmed *abstrakt*, bedömning, så finns vissa påpekanden att göra angående de politiska och sociala krafter som drabbade samman i samband med konstituerande församlingens möte. Ur denna synvinkel råder det inget tvivel om att industriproletariatet och de massor som det ledde var mot konstituerande församlingen och för sovjeterna. I motsats till det var borgarklassen och de konservativa eller reaktionära elementen mot sovjeterna och för konstituerande församlingen. Oscar Anweiler, den främsta kännaren i väst av sovjeterna som institution, har gjort ett uttalande om det första av dessa påståenden, som blir än mer övertygande eftersom han ingalunda är overseende mot bolsjevikerna. Han är helt kategorisk: ”Massorna betraktade sovjeterna som 'sina' organ, och det hade varit helt omöjligt att i konstituerande församlingens namn mobilisera dem mot sovjeterna.”¹¹⁷

Socialt fanns det ytterligare en skillnad mellan konstituerande församlingens anhängare och motståndare. Vid valen till församlingen fick inte bolsjevikerna bara ett massivt röststöd i industristäderna, utan också i de landsbygdsområden och delar av fronten som låg nära städer. Man upptäckte också att bolsjevikerna fick sina bästa resultat i de byar och orter som låg längs järnvägslinjerna – i själva verket där kommunikationerna gjorde det möjligt att med hjälp av arbetare och soldater sprida revolutionens budskap och på så sätt väcka bönderna politiskt.¹¹⁸

Församlingens sammanträde dominerades av den stora gruppen socialistrevolutionärer – som vilket vi ska se varken var socialistiska eller revolutionärer. Sedan vänsterflygeln hade lämnat detta parti utgjorde det tvärtom en alltmer konservativ kraft.¹¹⁹ De hade just valt en ny ordförande ur partiets vänster-centerströmning, Tjernov, som hade varit jordbruksminister i den provisoriska regeringen.

¹¹⁵ *Ibid*, bd 7, s 388.

¹¹⁶ Carr, del 1, s 134-6.

¹¹⁷ Anweiler, s 273.

¹¹⁸ *Ibid*, s 262, Radkey, *Elections*, s 24-26, 36, 56.

¹¹⁹ Se s 155.

Men socialistrevolutionärerna i församlingen stod klart till höger om partiledningen.¹²⁰ Socialistrevolutionärernas främste historiker anser att medlemmarna i ledningen för deras grupp i församlingen ”inte utan orsak [kan] betraktas som revolutionens värsta fiender”.¹²¹ Samme författare beskriver församlingens dominerande sociala sammansättning på följande sätt: ”Ansedda och erfarna män... experter inom jordbruk eller administration, bönder som var högaktade i sina samhällen.”¹²² I översättning betyder det i korthet att det rörde sig om en ”församling av bemärkta personer” som genom sitt ursprung och sina strävanden berättigade det konservativa lägrets förhoppningar och tillit till dem. Medan konfrontationen mellan sovjeterna och den konstituerande församlingen på ett principiellt plan alltså motsvarade skillnaden mellan en revolutionär och en parlamentarisk demokrati, så betecknade den på ett socialt och politiskt plan motsättningen mellan två fientliga världar: borgarklassen och dess allierade å ena sidan, och proletariatet och dess anhängare å den andra.

Frågan om ”sovjeter eller konstituerande församling” överskrider dessutom de historiska och geografiska gränser inom vilka den hittills betraktats, eftersom den inte är begränsad till vare sig år 1917 eller till Ryssland. Vid en betraktelse av vår tids stora sociala sammandrabbningar finner vi, både i Frankrike, Tyskland och Ryssland, att revolutionens utveckling alltid har hindrats av de förlamande eller bromsande krafterna hos valapparaten, även i dess mest demokratiska form, allmän rösträtt. Det skedde i Paris 1848, då proletariatet gick till angrepp på gatorna och borgarklassen svarade med gevärseld – och röster. Samma sak 1871, när nationalförsamlingen i motsats till Kommunen kunde skryta med en demokratisk legitimitet som arbetarna i Paris inte hade: de representerade inte nationens suveräna vilja. Den allmänna rösträtten krossar revolutionens entusiasm med hjälp av siffror och med stöd av den tröghet som revolutionen gör uppror mot.¹²³ Revolutionärer är dåliga väljare och väljare är dåliga revolutionärer. Detta bekräftas av en händelse som både geografiskt och historiskt ligger närmare än den bolsjevikiska revolutionen, nämligen revolutionen i Tyskland 1919. Den politiska och sociala kamp som bröt ut bland ruinerna av Hohenzollarnas imperium antog samma former och gav upphov till samma skiljelinjer som i Ryssland. De konservativa i Berlin, som bara dagen innan hade varit hårdnackade anhängare till en halvt enväldig monarki och en halvfeodal samhällsordning, förkunnade att de över en natt hade blivit republikaner och demokrater, anhängare till ”folkets överhöghet”, med andra ord en nationell konstituerande församling.¹²⁴ Medlemmarna i ”Freikorps”, nazisternas föregångare, fick svära en trohetsed till denna demokratiska institution.¹²⁵ Spartakisterna var mot att sammankalla församlingen, och ställde mot den kravet på ”rådsdemokrati”. I sin tidning *Rote Fahne* kallade de konstituerande församlingen för ”den borgerliga lösningen”, medan arbetar- och soldatråden var ”den socialistiska lösningen”.¹²⁶

Upplösandet av den konstituerande församlingen i Ryssland verkställdes visserligen av bolsjevikerna – som satt vid makten – men det stöddes av vänstersocialistrevolutionärerna och anarkisterna, som båda stod främmande inför den leninistiska läran, men också var för en mycket djupgående demokrati.

Det som är överraskande är inte att Lenin tog ansvar för att upplösa konstituerande församlingen, utan att han dröjde så länge innan han bestämde sig för det, och att han hade så svårt att urskilja frågans dilemma – för det fanns verkligen ett dilemma: konstituerande församling eller sovjeter. Det är en förenkling att tillskriva Lenins handlande till den machiavellism som vissa författare ser som

¹²⁰ Radkey, *Sickle*, s 282-87, 353-54

¹²¹ *Ibid*, s 357.

¹²² *Ibid*, s 290.

¹²³ En liknande utveckling ägde rum i Frankrike 1968.

¹²⁴ Broué, *Révolution*, s 169.

¹²⁵ *Ibid*, s 237.

¹²⁶ Citerat i Nettle, vol II, s 726.

hans andra, om inte till och med första, jag. Liksom på så många andra områden vägledades han i själva verket inte heller här av en förutbestämd strategi. I en av sina sista skrifter, en återblick på händelserna 1917, medgav han att han hade inspirerats av ett uttalande av Napoleon: ”Jag vill minnas att Napoleon skrev: 'On s'engage et puis... on voit'. Fritt översatt betyder det: 'Först måste vi ta upp kamp på allvar och sedan får vi se.' Nåväl, först tog vi upp kamp...”¹²⁷ 1918 sa han vid de ryska järnvägsarbetarnas kongress: ”Vi handlade inte i enlighet med någon plan.”¹²⁸ Förvisso hade Lenin 1917 tagit ställning för sovjeterna, för att kunna fortsätta den revolutionära offensiven, för att proletariatet på nytt skulle gå till angrepp mot borgarklassens ställningar – och som vi har sett hade han i realiteten tagit ställning för den ”permanenta revolutionen”. Men trots det var han i många avseenden fortfarande den ryska och internationella socialdemokratins man, för vilken revolutionens erövringar var en del av arbetarrörelsens klassiska program – vilket innefattade att säkra en *konstitutionell* regim i enväldsstaterna eller de halvt enväldiga staterna och allmän rösträtt i de länder där vallagarna fortfarande hade förmögenhetsstreck.

Hade Lenin, som var helt uppslukad av det dagliga revolutionära arbetet, verkligen inte upptäckt det som idag med historiens efterklokhet verkar så uppenbart – nämligen att själva tanken på att överlämna makten, *all* makt, till sovjeterna utslöt varje tanke på att göra den av hela folket valda konstituerande församlingen till högsta organ för statsmakten i Ryssland (sovjeterna var ju trots allt folkliga organ som inte tillät alla klasser att vara representerade)? Det som idag verkar så uppenbart var tydligen inte det för Lenin. Han insåg inte omedelbart vilka de konstitutionella konsekvenserna var av den revolutionära dynamik som fick erövringarna från februari att verka futtiga, eller åtminstone överspelade, och som fick sovjeterna att angripa den nyligen upprättade samhällsordningen, massorna att angripa sovjeterna, bönderna att angripa jorden och arbetarna fabriker, och ledde till att teorin om den permanenta revolutionen, som den uppfattades av Marx och Trotskij, blev den vägledande principen i Ryssland 1917. Det är ingen tillfällighet att Lenin tvekade att karaktärisera händelserna under denna period. Idag verkar det uppenbart att varje steg som revolutionen tog framåt innebar att den överskred sina borgerliga begränsningar och till sin karaktär allt klarare blev en *socialistisk* revolution – kampen för sovjetmakt och mot den provisoriska regeringen, störtandet av denna regering, brytningen med alliansen med de borgerliga demokratierna i väst, stödet till arbetarkontroll och upplösningen av den konstituerande församlingen. Men här tvekade Lenin, trevade sig fram och motsade ibland sig själv.

Senare skulle han tala om att ”inrättandet av det sovjetiska statssystemet” och ”utträdet ur det imperialistiska kriget” var ”vår revolutions [viktigaste första] uppgifter i det socialistiska uppbygget.”¹²⁹ I ett tal inför den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918, det vill säga under samma period då den konstituerande församlingen upplöstes, förkunnade han: ”nu, då sovjeterna kommit till makten... kan det under denna tid inte ens bli tal om en borgerligt demokratisk revolution.”¹³⁰ Ändå grubblade Lenin så mycket på frågan om den borgerliga revolutionen att han ofta knöt övergången till en socialistisk revolution till bildandet av ”fattigbondekommittéer” i juni 1918, eftersom dessa kommittéer bröt enheten bland bönderna och förde in klasskampen på landsbygden. I *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky* slog han otvetydigt fast att ”vår revolution är borgerlig, så länge vi går tillsammans med bondeklassen som *helhet*.”¹³¹ Och vid den åttonde partikongressen i mars 1919 sa han: ”från det ögonblick fattigbondekommittéer började organiseras blev vår revolution en proletär revolution.”¹³²

Dessa approximationer och olika definitioner kan bara överraska personer som vill se Lenin som en

¹²⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 545.

¹²⁸ Lenin, *CW*, vol 26, s 495.

¹²⁹ *Ibid*, vol 33, s 87.

¹³⁰ Lenin, *VV10*, bd 7, s 454. Se även *CW*, vol 33, s 22.

¹³¹ Lenin, *VV10*, bd 8, s 238.

¹³² *Ibid*, bd 8, s 402.

ofelbar mästare, och försynens eller djävulens allvetande revolutionära strateg. Han var ingendera. Han var inte ens revolutionens verkliga teoretiker, utan ”bara” dess upphovsman. Och det var utan tvekan det faktum att han helt gick upp i den praktiska verksamheten som gjorde att han inte redan 1917 kunde dra de teoretiska slutsatserna av det han hade lärt sig av händelserna. Därur härstammade hans teoretiska tvekan i frågan om den konstituerande församlingen, en tvekan som dock mer än väl gottgjordes av hans djärvhet i praktiken.

Bolsjevikpartiet och de socialistiska partierna.

Det är lockande med raka scheman. Här är ett exempel. Bolsjevikernas makthunger fick dem att börja eliminera sina politiska motståndare så fort de hade fått läget under kontroll. Först tog de itu med kadeterna,¹³³ varefter de började förtrycka de socialistiska partierna. Tesen om en totalitär leninism sammanfattas på ett perfekt sätt i Leonard Schapiros klassiska bok om Sovjetunionens kommunistiska parti: ”Vägran att komma överens med socialisterna och upplösningen av den konstituerande församlingen ledde logiskt nog till att den revolutionära terrorn inte bara riktades mot de traditionella fienderna, som borgarklassen och motståndarna till höger, utan mot alla som gick mot bolsjevikernas styre, oavsett om de var socialister, arbetare eller bönder.”¹³⁴

”Vägran att komma överens med socialisterna”. Så sammanfattar författaren en viktig episod i den ryska revolutionen, nämligen försöket att dagen efter upproret i oktober och upprättandet av sovjetmakten bilda en bred socialistisk regering, som skulle ha hindrat den kommunistiska monoliten från att uppstå och utvecklas. Frågan är så laddad med insinuationer att den måste studeras noggrant.

Vi måste redan från början påpeka en sak. Historien om bolsjevikernas relationer till de måttfulla socialistpartierna börjar inte i oktober 1917. Man behöver inte ens gå tillbaka till tiden innan revolutionen. Det räcker att påminna sig om att meningsmotsättningarna mellan leninisterna å ena sidan och socialistrevolutionärerna och mensjevikerna å den andra präglade hela händelseutvecklingen i Ryssland mellan februari och oktober 1917. Motsättningen var total, och de två lägren drabbade samman om revolutionens samtliga frågor, inklusive den grundläggande frågan om man skulle lita till borgarklassen eller ej och låta, ja till och med uppmuntra, denna klass att upprätta sin makt. I och med att bolsjevikerna och de måttfulla socialistpartierna inte var överens i denna avgörande fråga, så skedde oktoberupproret mot de senare. Det var därför de inte begränsade sig till att vara avvaktande inför revolutionen, utan fördömde den. Och om de inte hade varit lika svaga som de var ogillande och ilskna, så skulle de ha krossat den. Knappt hade man, på natten mellan 25 och 26 oktober, proklamerat sovjeternas överhöghet som grund för statens makt, förrän mensjevikerna och socialistrevolutionärerna vägrade erkänna denna överhöghet och lämnade den allryska sovjetkongressen – de flesta för att aldrig återvända.

Denna vägran och detta uttåg bekräftade meningsmotsättningarna om den nya regimens natur, och man skulle därav kunna dra slutsatsen att allt samarbete mellan dessa partier nu var omöjligt. Trots att partierna hade likartade titlar var de från och med nu varandras fiender.

Var det verkligen från och med nu uteslutet med varje kompromiss mellan bolsjevikerna och de måttfulla socialisterna – måttfulla i sin socialism men som vi ska se ingalunda måttfulla i sitt hat mot bolsjevikerna? Var i och med det alla möjligheter till en koalitionsregering uttömda? Järnvägsarbetarnas fackförening tog ett initiativ i denna fråga. 29 oktober utfärdade den ett ultimatum, som främst riktade sig mot Lenins regering. Järnvägsarbetarna krävde att det skulle bildas en koalitionsregering av samtliga partier som var företrädare i sovjeterna: om inte detta kom till stånd skulle de utlysa en generalstrejk bland järnvägsarbetarna i hela landet. Samma dag hade

¹³³ Det konstitutionellt-demokratiska partiet förbjöds 1 december 1917. Det fortsatte att ge ut sin tidning, om än med svårigheter, fram till sommaren 1918 (Carr, del 1, s 189).

¹³⁴ Schapiro, *Communist Party*, s 183.

bolsjevikernas centralkommitté möte (med Lenin frånvarande) för att överväga järnvägsarbetarnas ”förslag”. De beslutade sig för att delta i den konferens som skulle hållas för att diskutera frågan om en koalition. Centralkommittén antog enhälligt en resolution där de sa att det var ”nödvändigt att utvidga regeringens grundval”.¹³⁵ De utsåg en delegation som skulle sköta förhandlingarna. Betecknande nog bestod den av tre högerbolsjeviker: Rjazanov, Sokolnikov och Kamenev. Vid centralkommitténs möte talade de två sistnämnda för att *alla* socialistiska grupper skulle ingå i den framtida regeringen, även de mest högerinriktade.¹³⁶ Vidare beslutade bolsjevikledarna att sovjeternas centrala exekutivkommitté skulle utökas med delegater från ”de partier som lämnade kongressen”, på grundval av en proportionell representation.¹³⁷

Vid centralkommitténs möte 1 november rapporterade förhandlingarna hur ”koalitionskonferensen” artade sig. Kamenev, Sokolnikov och Rjazanov nämnde de måttfulla socialisternas krav att man skulle utvidga sovjeternas centrala exekutivkommitté genom att ansluta en stark grupp av *borgerliga* representanter från kommunalråden i Petrograd och Moskva. Med detta krav ifrågasattes den nya regimens sovjetkaraktär, och det fick Lenin att inta en fientlig hållning till konferensen – än mer som bolsjevikdelegaterna rapporterade om ett annat av socialistrevolutionärernas och mensjeviekernas villkor: att Lenin och Trotskij under inga omständigheter fick ingå i koalitionen.¹³⁸ Han föreslog helt formellt att förhandlingarna skulle ”inställas”. Men detta förslag avslogs med tio röster mot fyra, och följaktligen fortsatte de bolsjevikiska delegaternas ansträngningar att bilda en koalitionsregering.

Under det fortsatta mötet påföljande dag vann Lenin lite terräng. Hans motion (mot ”oppositionen inom centralkommittén”) antogs med tio röster mot fem. ”Oppositionen” hade bekant färg i sovjetkongressens centrala exekutivkommitté, där deras centralfigur Kamenev var ordförande. Han hade föregripit förhandlingarna och hade föreslagit att folkkommissariernas råd skulle upplösas och ersättas av en koalitionsregering. Han fick från en stark grupp bolsjevikledare, inklusive Nogin, medlem i partiets centralkommitté och folkkommissarie för handel och industri, Rykov, också medlem i centralkommittén, Miljutin, folkkommissarie i jordbruksärenden, och Teodorovitj, folkkommissarie i livsmedelsfrågor – för att inte tala om Zinovjev, som än en gång allierade sig med Kamenev.¹³⁹ Den ”måttfulla” strömningen var alltså fortfarande stark bland partiets ledare. Lenin lade fram en motion där han deklarerade att ”eftergifter till sovjetminoritetens ultimatum och hot innebär att slutgiltigt avvisa inte bara sovjetmakten utan även själva demokratin, ty sådana eftergifter innebär att majoriteten fruktar att använda sin majoritet.”¹⁴⁰ Diskussionen blev oavgjord. Vid den första omröstningen fick Lenins motion 6 röster, medan 6 röstade mot, vid den andra blev siffrorna 7 mot 7. Man tvingades genomföra en tredje omröstning, och nu avgick Lenin med segern med en rösts marginal – 8 för, 7 mot.¹⁴¹

Efter nederlaget beslutade minoriteten att lämna centralkommittén, och de reste parollen ”Länge leve sovjetpartiernas regering!”¹⁴² Minoriteten utgjorde en tredjedel av ledningen: Kamenev, Zinovjev, Rykov, Nogin och Miljutin. Flera folkkommissarier avgick också från sina poster, så ivriga var de att få till stånd en överenskommelse med de måttfulla socialisterna. Det är inte konstigt att minoriteten hade förhoppningar – ty som den amerikanska historikern R Daniels påpekar hade bolsjevikerna vid tiden för oktoberupproret inga tankar på att styra landet på egen hand,¹⁴³ och

¹³⁵ *Protokolij*, s 122.

¹³⁶ *Ibid*, s 123.

¹³⁷ *Ibid*, s 123.

¹³⁸ *Ibid*, s 125, 129. Protokollen från centralkommitténs möte 1 november 1917 finns på s 124-30.

¹³⁹ Broué, *Parti*, s 99.

¹⁴⁰ *Protokolij*, s 132.

¹⁴¹ *Ibid*, s 275 (not 173).

¹⁴² *Ibid*, s 135.

¹⁴³ Daniels, *Conscience*, s 64.

till och med vänsterkommunisterna var trots sin vanliga radikalism för en koalition, under förutsättning att bolsjevikerna fick majoritet¹⁴⁴ – men det är egendomligt att de var så envisa. Den överenskommelse de ville få till stånd hade bara varit möjlig om mensjevikerna och socialistrevolutionärerna hade haft samma inställning som bolsjevikernas minoritet. Men det konvenansparti de ville uppnå gick inte att genomföra, eftersom de bolsjevikiska friarna bara möttes av fientlighet, förakt och kompromissvägran.

En socialistrevolutionär deklarerade i sitt partis namn att ”för oss är en regering med bolsjevikiskt deltagande otänkbar.”¹⁴⁵ Och han fortsatte: ”landet kommer inte att förlåta dem för det blod som spillts.”¹⁴⁶ Mensjevikerna höll med om denna uppfattning. På morgonen den 30 oktober, då förhandlingarna fortsatte, presenterade företrädare för de två måttfulla socialistpartierna krav som lät som om de kom från segrare och inte från förlorare. Bolsjevikerna måste avvärja de Röda gardena och låta Kerenskijs trupper komma in i huvudstaden utan att möta motstånd! Men när man fick nyheter om att officersaspiranternas bolsjevikfientliga uppror i Petrograd hade slagits ner, blev vissa av socialistrevolutionärerna – dock inte alla – mer blygsamma. De sa att de kunde tänka sig att tillåta några bolsjeviker att sitta i regeringen som individer – men denna toleranta inställning gällde inte vare sig Trotskij eller Lenin.¹⁴⁷

I november återupptogs förhandlingarna utifrån denna grundval, och som vi har sett var bolsjevikdelegaterna beredda att göra långtgående eftergifter till sina samtalspartners. Socialistrevolutionärerna sa att det bara var på grund av de militära motgångarna som de deltog i konferensens arbete. Men följande dag förkunnade de tillsammans med mensjevikerna att de inte bara hade beslutat att ”skjuta upp” samtalen, utan att de avsåg att avsluta dem helt och hållet. Utifrån detta drar den amerikanske historikern Radkey slutsatsen: ”Det socialistrevolutionära partiet hade redan från början intagit en orubblig ståndpunkt, som de övergav först under inverkan av katastrofen. Men till och med då krävde de av sina motståndare att de skulle få komma in bakvägen för att dela på den makt som motståndarna redan hade fullständig kontroll över.”¹⁴⁸ Det är svårt att tänka sig ett mer orealistisk eller rent absurt agerande. Men det var bara på ett ytligt plan som mensjevikernas och socialistrevolutionärernas politik under koalitionssamtalen var skrattretande. Deras politik hade en inre logik som samma författare sammanfattar på ett utmärkt sätt: ”När det kommer till kritan var det bolsjevikernas förpliktelser mot den sovjetiska regeringsformen som omintetgjorde förhandlingarna.”¹⁴⁹

Det var detta som var roten till problemet. Bara en minoritet (om än en betydande sådan) var beredd att offra *sovjetregimen* till de måttfulla socialisternas sovjetfientliga inställning. Resten ville inte acceptera denna kapitulation, även om de var lika ivriga att bredda regeringens sammansättning. Lenin var varken mer eller mindre kompromisslös än sina kollegor – bara mer klarsynt. Att han inte var omedgörlig eller inställd på att ge sitt eget parti monopol över makten framgår av hans ansträngningar att få med socialistrevolutionärernas vänster i regeringen.¹⁵⁰ Ursprunget till den kommunistiska monolitismen måste sökas någon annanstans än i det misslyckade försöket att bilda

¹⁴⁴ *Ibid*, s 65.

¹⁴⁵ Radkey, *Sickle*, s 66.

¹⁴⁶ Bunyan och Fischer, s 159.

¹⁴⁷ Vad gäller socialistrevolutionärernas och mensjevikernas inställning under förhandlingarna om en koalition, se särskilt Radkey, *Sickle*, s 65-72. I sin bok om SUKP(b):s historia säger L Schapiro ingenting om socialistrevolutionärernas och mensjevikernas negativa inställning, trots att han menar att frånvaron av en socialistisk koalitionsregering var en viktig faktor bakom bolsjevikernas terrorregim under inbördeskriget. Han berör deras inställning helt kort i sin *Origin*, (s 71-72).

¹⁴⁸ Radkey, *Sickle*, s 72.

¹⁴⁹ *Ibid*, s 69.

¹⁵⁰ Se s 164.

en koalition mellan bolsjevikerna och deras socialistiska motståndare.¹⁵¹

Socialistrevolutionärer, mensjeviker och anarkister

Frånsett ett kortvarigt samarbete mellan bolsjeviker och socialistrevolutionärernas vänster,¹⁵² samlade alltså bolsjevikerna, ofta mot sin vilja, hela statsmakten i sina händer. Dessutom började den nya regimen förbjuda och undertrycka de andra socialistiska partierna. Bolsjevikernas inställning till sina socialistiska motståndare, liksom till anarkisterna som i viss utsträckning agerade som deras allierade,¹⁵³ verkar förvisso tyda på brottslig maktlystnad och ödesdigra böjelser för monolitism.

Vid en första anblick verkar exemplet med *socialistrevolutionärerna* särskilt störande, eftersom Lenin hade sagt sig vilja grunda sig på folkmajoriteten. Följaktligen behövde han böndernas stöd, och traditionellt utgjorde det socialistrevolutionära partiet böndernas politiska talesman. I ett tal inför den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918 sa Lenin: ”i Ryssland kunde endast den makt bli långvarig som förstod att svetsa samman arbetarklassen, flertalet av bönderna och alla arbetande och utsugna klasser till en enda, ouplösligt inbördes förbunden makt, som kämpar mot godsägarna och bourgeoisin.”¹⁵⁴

Jämfört med detta kunde andra överväganden som gjordes utifrån det socialistrevolutionära partiets revolutionära förflutna verka futtiga, i synnerhet som detta förflutna utgjordes av ineffektiva om än alltid heroiska strider, som var helt skilda från socialistrevolutionärernas sociala karaktär och politiska inriktning vid tiden för bolsjevikernas maktövertagande. Vi har sett hur de vände ryggen åt sovjetkongressen. Deras beslut berodde inte bara på det faktum att de i oktober hade förlorat majoriteten i dem till bolsjevikerna. De avvisade inte bara sovjetmajoriteten, utan själva sovjetregimen. I september 1917 hade tidningen *Izvestija*, som stod under deras kontroll, skrivit att ”sovjeternas användbarhet börjar närma sig sitt slut”, och en månad senare skrev de: ”När enväldet och den byråkratiska regimen föll samman, skapade vi sovjeterna som en sorts tillflyktsort där demokratin kunde finna ett tillfälligt skydd. Nu står vi i begrepp att bygga ett mer passande byggnadsverk för att ersätta denna tillflyktsort, och det är bara naturligt att folket ska flytta till ett mer komfortabelt hem.”¹⁵⁵

Det var inte överraskande att socialistrevolutionärerna på hösten 1917 föredrog en ny, mer komfortabel fastighet – som de utan tvivel ansåg att den konstituerande församlingen var – framför sovjeternas påvra ”tillfälliga tillflyktsort”. Allt drev dem mot denna förkärlek, inte minst deras samhälleliga bas. Deras främsta och mest noggranna historiker beskriver denna bas på följande sätt: ”Kärnan i det socialistrevolutionära partiet var intelligentsian på landsbygden: byskrivaren, prästbarnen, *zemstvoernas* och kooperativens tjänstemän, och framförallt byarnas skollärare.”¹⁵⁶ Under 1917 närmade sig dessa typiskt småborgerliga element alltmer kadeterna, som i sin tur blev alltmer konservativa och till och med reaktionära. Därför vägrade socialistrevolutionärerna mellan februari och oktober att stöda krav som funnits i partiets program ända sedan dess grundande, och det var därför de ibland med våld gick mot böndernas försök att dela upp de stora jordegendomarna.

Faktum är att en stor del av den populistiska intelligentsian [det vill säga socialistrevolutionärerna] utan att erkänna det hade blivit kadeter. De behöll den gamla socialistrevolutionära stämpeln trots att de hade förlorat tron... Det sista dessa personer, som fortsatte att kalla sig socialistrevolutionärer, ville ha var en

¹⁵¹ Vid ett symposium i Cambridge, Mass., på 50-årsdagen av den ryska revolutionen, var två historiker, herrarna Fainsod och Geyer, som aldrig någonsin har hyst några varmare känslor för kommunisterna, överens om att bolsjevikerna ”till synes var för en koalition mellan de socialistiska partierna, och de tvingades regera ensamma på grund av att de andra partierna vägrade samarbeta.” (Pipes, red, *Revolutionary Russia*, s 217.)

¹⁵² Se s 164.

¹⁵³ Se s 123.

¹⁵⁴ Lenin, *VV10*, bd 7, 435.

¹⁵⁵ Citerat i Liebman, s 230.

¹⁵⁶ Radkey, *Elections*, s 8.

samhällelig revolution, eftersom det skulle sätta stopp för kriget, äventyra deras sociala ställning, och göra kadeterna, som de såg upp till med andäktig beundran, rasande.¹⁵⁷

I den konstituerande församlingen kom deras grupp att utgöra ”ett av det ryska samhällets allra mest konservativa element”.¹⁵⁸ Förvisso fortsatte socialistrevolutionärerna att vara ett bondeparti, men som E H Carr säger ett bondeparti som främst brydde sig om de välbärgade böndernas intressen, som de efter bästa förmåga försvarade under den jordfördelning som följde på bolsjevikernas maktövertagande.¹⁵⁹

Sådant var alltså det socialistrevolutionära partiet. Före revolutionen 1917 var det revolutionärt, mellan februari och oktober konservativt, och redan från sovjetregimens första dagar, ja timmar, visade det sig vara kontrarevolutionärt. 26 oktober beslutade en majoritet av det socialistrevolutionära partiets centralkommitté att skyndsamt genomföra *väpnade* aktioner mot bolsjevikerna.¹⁶⁰ Till en början hemlighölls beslutet, men det offentliggjordes vid partiets fjärde kongress i december 1917 (kongressen genomfördes helt öppet i Petrograd). Genomförandet av deras plan anförtröddes partiets mest inflytelserika person, Abraham Gotz, som fått fler röster än någon annan vid valen till partiets centralkommitté. Det visade sig dock snabbt att Gotz inte kunde räkna med de socialistrevolutionära aktivisterna för att sätta sin kontrarevolutionära plan i verket. Han vände sig därför först till de kosacker som var förlagda i huvudstaden, och när de vägrade delta vände han sig till ”junkrarna”, officersaspiranterna, som var ökända för sina konservativa uppfattningar. Dessförinnan hade Gotz ingått en pakt med monarkisten Purisjkevitj. Denna pakt var avgörande för att inleda de väpnade aktionerna, eftersom aspiranterna trodde på Purisjkevitjs försäkringar. Detta var bakgrunden till officersaspiranternas uppror i Petrograd 29 oktober. Upproret slogs utan några större problem ned av de Röda gardena. Efter detta nederlag sökte sig flera av socialistrevolutionärernas ledare till fronten för att ansluta sig till arméförband som de trodde inom kort skulle inleda en offensiv mot bolsjevikerna. Den förre jordbruksministern Tjernov, som ansågs stå till vänster om mitten bland socialistrevolutionärerna, befann sig redan vid fronten och arbetade hårt för att få till stånd en snabb återerövring av huvudstaden.¹⁶¹

Jag ska inte i detalj gå in på socialistrevolutionärernas kontrarevolutionära verksamhet innan och efter upplösningen av den konstituerande församlingen, men det står helt klart att de var något av kontrarevolutionens pionjärer i fråga om att starta inbördeskriget. I november 1917 planerade deras militärkommission att kidnappa Lenin och Trotskij, och planen anförtröddes en grupp officerare.¹⁶² Den demonstration till stöd för den konstituerande församlingen som de organiserade i januari 1918 var inte fredlig därför att de ville att den skulle vara obebäpnad, utan bara på grund av att de inte hade kommit över några vapen. Partiledarnas ursprungliga plan gick tvärtom ut på att göra ett försök att med våld störta sovjetregeringen: ”Under flera veckor hade alla förberedelser vidtagits med detta i sikte. Men vid nyår stod det klart att en ren militärkupp inte kunde lyckas.”¹⁶³

Efter upplösningen av den konstituerande församlingen bestämde sig socialistrevolutionärerna för att komplettera sina aktionsmetoder med ett vapen ur partiets gamla arsenal: individuell terrorism. På våren kläckte de en plan att mörda Lenin.¹⁶⁴ I juni 1918 dödade en av deras män bolsjevikledaren Volodarskij, och en månad senare dödade en annan Uritskij, även han en viktig person i

¹⁵⁷ Radkey, *Sickle*, s 469-70.

¹⁵⁸ *Ibid*, s 491.

¹⁵⁹ Carr, del 2, s 58.

¹⁶⁰ Min redogörelse för SR-arnas kontrarevolutionära aktiviteter efter bolsjevikernas maktövertagande grundar sig i huvudsak på Radkey, *Sickle*, s 18-39.

¹⁶¹ Radkey, *Sickle*, s 73-74, 88.

¹⁶² *Ibid*, s 332.

¹⁶³ *Ibid*, s 373-74.

¹⁶⁴ Bunyan, *Intervention*, s 180.

regeringen.¹⁶⁵ Socialistrevolutionärerna spelade överhuvudtaget en mycket framträdande roll under inbördeskriget som från och med juli hemsökte landet. Redan i samband med sin åttonde konferens i maj hade de beslutat att ”störta bolsjevikdiktaturen och upprätta en regering grundad på allmän rösträtt och en vilja att acceptera de allierades hjälp i kriget mot Tyskland.”¹⁶⁶ Socialistrevolutionärerna deltog i alla de bolsjevikfientliga regeringar som bildades i Ryssland, och var ofta dominerande i dem. De satt också med i regeringar som förkunnade och genomdrev klart reaktionära program. Exempel på detta var den ”Provisoriska allryska regeringen”, som bildades på hösten 1918, och vars program var ”att utveckla landets produktivkrafter med hjälp av ryskt och utländskt kapital, och uppmuntra privata initiativ och företag.”¹⁶⁷

Vad återstod av organisationens socialistiska och revolutionära förflutna, en organisation vars forne ledare Tjernov, trots sitt hat mot bolsjevikerna, ”förskräcktes av monarkisternas framsteg och svagheten hos de måttfulla bland oss att samtycka till en koalition med de antidemokratiska krafterna”?¹⁶⁸ Många socialistrevolutionärer omvändes också till monarkismen innan hösten 1918. I ett brev som Jacques Sadoul skickade från Moskva i april detta år, skrev han angående sina samtal med socialistrevolutionärernas ledare: ”Utan att än så länge medge det offentligt, hävdar många av dem i privata samtal att monarkin behöver återupprättas.”¹⁶⁹

Det är sant att vissa av socialistrevolutionärernas ledare i Moskva och Samara, där de hade suttit med i en antikommunistisk regering, ändrade uppfattning i februari 1919, efter flera månaders inbördeskrig. De bestämde sig för att söka ett närmande till sovjetregimen: men deras nionde partikonferens (som hölls i hemlighet i huvudstaden) svarade med att fördöma dessa ”försonare”, som därefter lämnade det socialistrevolutionära partiet.¹⁷⁰ Samtidigt hade bolsjevikerna besvarat minoritetens svängning med att legalisera det socialistrevolutionära partiet, som hade blivit förbjudet i juni 1918.¹⁷¹ Men denna toleranta gest hade ingen framtid, ty några få enskilda socialistrevolutionärers vacklan och tvekan under inbördeskrigets tumult kunde inte ändra det grundläggande faktum, att under den klasskonflikt som föregick och följde på oktoberrevolutionen valde det socialistrevolutionära partiet kontrarevolutionens sida, och de stred med allt det våld som kännetecknade perioden. Bolsjevikernas ”intolerans” mot socialistrevolutionärerna var ett svar på deras bestämda val. Fallet med *mensjevikerna* skiljer sig betydligt från deras socialistrevolutionära allierade. De var inte mindre bolsjevikfientliga än socialistrevolutionärerna, men deras opposition måste med nödvändighet ta sig andra former, både på grund av att de var svaga och därför att deras parti var av en annan karaktär.

När sovjetmakten uppstod verkade mensjevikerna helt misskrediterade. Valresultatet visade att de hade förlorat allt stöd i städerna, trots att de var ett stadsparti. De var ett arbetarparti men hade förlorat det stöd de hade haft inom proletariatet under de första månaderna efter februarirevolutionen. I oktober 1917 verkade mensjevikerna vara en politisk organisation utan någon social bas. Denna organisation räknade bland sina medlemmar en rad värtaliga politiker och briljanta intellektuella, men såg i sin nästan patetiska svaghet ut som ett spöke från en svunnen tid. Utöver denna svaghet, som stod i bjärt kontrast till socialistrevolutionärernas fortfarande starka ställning på landsbygden, fanns det ytterligare en skillnad mellan socialistrevolutionärerna och mensjevikerna, nämligen de senares politiska karaktär. På många sätt var deras parti en genuint *måttfull* organisation. Deras långa **dispyt** med bolsjevikerna hade pågått ända sedan den ryska socialdemokratins grundande, och vittnade om deras försiktighet och omsorg om lagligheten. Före februarirevolutionen hade de

¹⁶⁵ Fischer, *Lenin*, s 249, 292.

¹⁶⁶ Bunyan, *Intervention*, s 187.

¹⁶⁷ *Ibid*, s 355.

¹⁶⁸ Footman, s 117.

¹⁶⁹ Sadoul, s 287.

¹⁷⁰ Carr, del 1, s 192-93.

¹⁷¹ Se s 159.

varit mycket försagda revolutionärer, och mellan februari och oktober visade de sig vara slätstrukna politiker. Deras nederlag var så fullständigt att de verkade sakna framtid. Men i motgången skulle de avslöja och uppvisa en energi som varit sorgligt frånvarande under deras korta tid vid makten.

Under förhandlingarna om att bilda en koalitionsregering (som hade organiserats av järnvägsarbetarnas fackförening) deklarerade mensjevnikernas representant i sitt inledningsanförande att det enda språk som passade när man talade med bolsjeviker var vapnets språk.¹⁷² Men eftersom krig aldrig hade varit mensjevnikernas starka sida gick de med på att sätta sig vid konferensbordet. När socialistrevolutionärerna beslutade sig för att avbryta förhandlingarna följde majoriteten av mensjeviker dem i spåren. Martov, som sedan sin återkomst till Ryssland i maj 1917 hade lett partiets vänsterflygel och haft djupa meningsmotsättningar med högerledningen, fördömde denna inställning.

Vid en mensjevikisk extrakongress i december 1917 (den hölls öppet i Petrograd) stärkte Martov och hans grupp sin ställning på bekostnad av högerflygeln som leddes av Lieber. Denne uppmanade sina kamrater att sluta upp i ”kampalliansen mellan alla bolsjevikfientliga krafter”, men Martov lyckades visa att denna extrema uppfattning bara försvarades av en minoritet. Istället fick han stöd för sin egen ståndpunkt, men den var så kringgärdad av förbehåll att den nästan var en enda röra: bifallet, med vissa reservationer, att delta i sovjeterna beledsagades av en lojalitetsförklaring till den konstituerande församlingen.¹⁷³ Martov förklarade att man inte kunde ansluta sig till det anti-kommunistiska lägret, eftersom det skulle leda till att man fullständigt bröt med arbetarklassen, ”som nu står under inflytande av utopier och illusioner”, det vill säga bolsjevismen.¹⁷⁴ Hans gode vän Dan medgav mer torrt och sakligt att eftersom försöket att störta bolsjeviker ”med vapen” hade misslyckats, var det nu nödvändigt att inta ”en försonlig hållning”.¹⁷⁵

Under vintern 1917-18 och våren 1918 satt mensjeviker återigen i sovjeternas centrala exekutivkommitté, där de utgjorde en mycket liten grupp – ett halvt dussin av de nästan 350 delegaterna. Deras talare deltog också i diskussionerna vid sovjeternas allryska kongresser, och vid alla dessa tillfällen fördömde Martov skarpt bolsjevikregeringens politik. Den mensjevikiska oppositionen var långtifrån tam och respektfull.

De mensjevikiska tidningarna utkom öppet om än under besvärliga förhållanden,¹⁷⁶ och de angrep olika sidor av kommunisternas politik. De förebrådde sovjetregeringen för att officerare ur den tsaristiska armén användes i Röda armén, och de kritiserade också de första försöken att påtvinga arbetarklassen arbetsdisciplin.¹⁷⁷ På våren 1918 var den mensjevikiska pressen stor, och omfattade såväl dagstidningar som tidskrifter.¹⁷⁸ Den stödde partiets kandidater i valen till sovjeterna – och när landets ekonomiska svårigheter förvärrades fick de ett betydande röststöd. I Tambor, till exempel, lyckades mensjeviker få majoritet i stadens sovjet.¹⁷⁹ Vid andra tillfällen avböjde de att delta i valen, eller hindrades från det av bolsjeviker.¹⁸⁰

I maj 1918 höll mensjeviker en ny konferens – offentligt och öppet – där de fördömde de allierades intervention i Ryssland (ett steg åt vänster) samtidigt som de bekräftade sin lojalitet till konstituerande församlingen (ett steg åt höger).¹⁸¹ Det var bara en konservativ minoritet som stödde

¹⁷² Bunyan och Fischer, s 190.

¹⁷³ Anweiler, s 270.

¹⁷⁴ Martov, s 311.

¹⁷⁵ Serge, *Year One*, s 92.

¹⁷⁶ Precis som bolsjevikpressen tvingades mensjeviktidningarna efter ”julidagarna” 1917, för att kunna fortsätta att komma ut, ofta byta namn.

¹⁷⁷ Carr, del 2, s 128; Deutscher, *Väpnade profeten*, s 306. Angående bolsjevikers arbetsmarknadspolitik, se s 215.

¹⁷⁸ Schapiro, *Origin*, s 192.

¹⁷⁹ Anweiler, s 289.

¹⁸⁰ *Ibid*, s 288.

¹⁸¹ *Ibid*, s 294.

kontrarevolutionen, och partimajoriteten gav alltmer intryck av att försöka stå utanför striderna i det begynnande inbördeskriget, och upprätthålla en viss neutralitet. I slutet av maj förflyttades den tjeckiska legionen i Ryssland till västfronten för att fortsätta kriget mot Tyskland, och under förflyttningen blev den indragen i en väpnad sammandrabbning med bolsjevikerna. Ett antal fackliga aktivister bland järnvägsarbetarna frågade mensjevikerna till råds om hur de skulle förhålla sig, och fick rådet att hålla sig neutrala. Rådet ansågs vara alltför vagt, och mensjevikerna förklarade då att den neutrala inställningen skulle vara ”vänligt sinnad mot tjeckerna och fientlig gentemot bolsjevikerna”.¹⁸²

Oavsett hur svårt Martov och hans vänner hade att bestämma sig för en sammanhängande politik som kunde få stöd från de olika strömningarna inom mensjevismen, så tog sovjetregeringen i juni 1918 ett beslut som var av stor betydelse för dem och socialistrevolutionärerna. Regeringen utfärdade ett dekret som utsåg företrädare för dessa två partier ur den allryska sovjetkongressen och dess centrala exekutivkommitté, och uppmanade alla lokala och regionala sovjeter att följa detta exempel. Den kommunistiska monolitismen gynnades av mensjevikernas ”avvaktande” politik och provocerades av socialistrevolutionärernas öppna kontrarevolutionära agerande, och hade nu tagit ett avgörande steg framåt.

Inbördeskrigets snabba utvecklingen gjorde att mensjevikerna efter sommaren 1918 hade stora svårigheter att få ihop en jämförelsevis homogen grupp. Det uppstod många motsättningar som inte var så lätta att förlikas, och deras sedvanliga brist på organisering och disciplin gjorde att de inte gick att övervinna. Det fanns två ytterlighetsriktningar, som båda var i minoritet. Den ena leddes av Lieber och stod för väpnad kamp mot bolsjevismen, och i en del fall deltog de faktiskt i denna kamp.¹⁸³ Partiets centralkommitté utsåg medlemmar som deltog aktivt i kontrarevolutionen, men beslutet verkar varken ha tillämpats i alla fall eller ha varit särskilt effektivt, eftersom kontrarevolutionära mensjeviker i avlägsna delar av landet fortsatte att betrakta sig som medlemmar i partiet och företrädare för det. På yttersta vänstern fanns en annan minoritetsströmning, som stod för och praktiserade ett närmande till sovjetregeringen och till och med till kommunistpartiet.¹⁸⁴ Centralkommitténs majoritet samlades i mitten kring Martov, som efter 1917 återtog den ledarställning som han hade förlorat under perioden före oktober.

Martovs, och underförstått mensjevikmajoritetens, inställning till sovjetregeringen har av en insiktsfull och vänligt inställd levnadstecknare beskrivits som ”halvlojal”.¹⁸⁵ Paradoxalt nog närmade sig partiets ledare kommunistregimen efter att det hade förbjudits. Martovs och partiets inställning under inbördeskriget beslutades vid den mensjevikiska centralkommitténs konferens i oktober 1918. Med den sista resolutionen förband sig mensjevikedarna att stödja Lenins regering i den mån den försvarade revolutionens erövringar, men att gå emot politiken av omedelbara nationaliseringar, bolsjevikpartiets diktatur och dess terror. Men denna omvändelse var så omgärdad av så spetsfundiga förbehåll att det är osäkert om någon av de inblandade fattade vad de innebar. Konferensen slog sålunda fast att partiet ”måste ta sovjetregimen som utgångspunkt för sin kamp, och acceptera den som ett faktum och inte som en princip”, men samtidigt skulle det förbli troget ”tanken på folkets suveränitet, allmän rösträtt och den konstituerande församlingen”. Resolutionen uttryckte förhoppningen att situationen skulle utvecklas på ett sådant sätt att man inom kort skulle kunna återuppta kampen för den konstituerande församlingen.¹⁸⁶

Trots dessa spetsfundigheter och motsägelser gjorde dokumentet ett gott intryck på bolsjevikedarna, och de var inte sena att besvara det. 30 november förkunnades ett påbud från sovjeternas

¹⁸² Footman s 101-02, som återoppar I Mejskij, en mensjeviker som senare gick över till bolsjevikerna.

¹⁸³ *Ibid*, s 103 och 112.

¹⁸⁴ Getzler, s 184.

¹⁸⁵ *Ibid*, s 189.

¹⁸⁶ Martov, s 313. Angående konferensen i oktober se även Anweiler, s 294, Getzler, s 185-86 och Carr, del 1, s 191-92.

centrala exekutivkommitté – i själva verket från regeringen – att mensjevikpartiet ”åter legaliserats”. Det var under denna period – *men bara under denna period* – som mensjevikernas centralkommitté ”definitivt” tog avstånd från partiets extremhöger, som fortfarande deltog aktivt i kontrapositionen.¹⁸⁷

Under 1919, och i synnerhet under andra hälften av detta år, kunde följaktligen mensjevikerna återigen framträda i sovjeterna, om än i litet antal, och försvara sina uppfattningar, om än med begränsade resurser. I laglig opposition utvecklade de sin politik i tre riktningar: försvar av ”sovjetlegaliteten” och kamp mot den röda terrorn, krav på ekonomisk liberalisering, och stöd åt ett återupprättande av oberoende fackföreningar och arbetarklassens rättigheter. När det gällde de ekonomiska frågorna krävde mensjevikerna i juli 1919 att ”krigskommunismen” skulle mildras. I en pamflett som spreds öppet, och som en framstående bolsjevik (ekonomen Larin) hade uppmanat dem att publicera, och som de fyndigt nog kallade *Vad bör göras?*, argumenterade mensjevikerna för en rad liberaliseringsåtgärder som föregrep NEP, den Nya Ekonomiska Politiken.¹⁸⁸

Men under 1919 och 1920 gjorde sig mensjevikerna mest kända för sitt försvar av arbetarnas rättigheter och fackföreningarnas oberoende. Bakgrunden till deras försvar av fackföreningarna var den jämförelsevis starka ställning de hade före 1918 i vissa fackföreningar och deras strävan att behålla denna ställning gentemot de nya härskarnas påtryckningar och tvång. Detta försvar åtföljdes av en strävan att skydda arbetarklassen mot en försämrad levnadsstandard – uppfattningar som båda låg i linje med mensjevikernas traditionella ståndpunkter. Regeringens allt större impopularitet och den minskande revolutionära anspänningen när inbördeskriget närmade sig sitt slut ledde tveklöst till att mensjevikerna återerövrade en viss bas bland arbetarna. Det återspeglades i framgångarna som de gjorde i en del val till sovjeterna. 1920, exempelvis, erövrade de 46 platser i sovjeten i Moskva, 205 i Charkov, 120 i Jekaterinoslav och 50 i Tula.¹⁸⁹ Deras högkvarter låg i Moskva och de gav lagligt ut flera tidningar, och vid offentliga möten tog mensjevikiska talare ibland till orda för att kritisera företrädare för bolsjevikpartiet.¹⁹⁰

Kommunisternas toleranta inställning ska dock inte överdrivas. Även när mensjevikerna var lagliga, så var deras frihet ytterst oviss, och de utsattes för trakasserier, diskriminering och hot i form av kortvariga arresteringar.¹⁹¹ Men med Martovs levnadstecknares ord ”var direkt förtryck, arresteringar och uteslutningar ur sovjeterna undantag snarare än regel.”¹⁹² Denna inte helt fläckfria tolerans utsattes för en svår prövning i maj 1920. Mensjevikiska fackföreningsmedlemmar höll ett möte för att hedra en delegation från de brittiska fackföreningar som vid denna tidpunkt besökte Moskva. Talen under mötet var givetvis kritiska mot regeringens politik, vilket var helt i sin ordning. Men en sak var inte det, och den liknade en provokation: organisatörerna lät socialistrevolutionärernas efterlyste ledare Tjernov, kontrarevolutionens grånade ledare, utnyttja talarstolen.¹⁹³ Myndigheterna reagerade först en månad senare, men då reagerade de med kraft. Flera mensjevikers arresterades, speciellt de som varit aktiva i fackföreningarna. Man bör notera att förtrycket sammanföll med invasionen av Polen och det nya uppblossandet av inbördeskriget, händelser som överhuvudtaget hade en katastrofal effekt på försöken att återuppliva sovjetdemokratin.¹⁹⁴

Ändå var det inte förrän på vintern 1920-21 som mensjevikpartiet utsattes för ett systematiskt förtryck. Att kommunisterna beslutade sig för att göra det berodde utan tvekan delvis på att deras motståndare spelade en viktig roll i de oroligheter och den strejkvåg som svepte fram i Petrograd i

¹⁸⁷ Getzler, s 185.

¹⁸⁸ Anweiler, s 294, Getzler, s 198.

¹⁸⁹ Anweiler, s 295.

¹⁹⁰ Ransome, s 131-33.

¹⁹¹ Martov, s 318.

¹⁹² Getzler, s 201.

¹⁹³ Schapiro, *Origin*, s 206.

¹⁹⁴ Se s 142.

februari 1921, omedelbart innan Kronstadtopproret bröt ut. Men även om vissa mensjevikers aktivitet givetvis måste ha förargat och till och med oroat regeringen, så var det inte huvudanledningen till kommunistpartiets hårdnande inställning. Vi denna tidpunkt blev dess ledare, med Lenin i spetsen, medvetna om hur isolerade de var och hur osäker deras makt var.¹⁹⁵ De katastrofala ekonomiska och politiska omständigheter som låg bakom krossandet av Kronstadtopproret och införandet av NEP, ledde också till att de beslutade sig för att inte längre tillåta någon opposition utanför kommunistpartiet, och även inskränka den betydligt inom partiet. Mensjevikererna var varken de enda eller ens viktigaste offren för dessa händelser, men det innebar deras slutgiltiga dom – det räckte med några veckors systematiskt förtryck för att för gott sopa bort dem från Sovjetrysslands politiska karta.

Även om samarbetet mellan de marxistiska leninisterna och de marxistfientliga anarkisterna av principiella skäl stötte på stora svårigheter, så hade som jag redan nämnt bolsjevikerernas, och speciellt deras ledares, utveckling under 1917 lett till ett närmande mellan dem.¹⁹⁶ Hur skulle dessa relationer utvecklas när bolsjevikpartiet kom till makten, och i anarkisternas ögon därmed förkroppsligade den statsmakt som de i grunden förkastade? Tyvärr är det svårt att ge en klar bild av dessa relationer i de viktigaste frågorna, eftersom det existerade så många olika tendenser och strömningar bland anarkisterna, och eftersom de ibland skilde sig så mycket åt att det är meningslöst att ge dem samma namn.

Utöver anarkosyndikalister och anarkokommunister, som inte heller de på något sätt var homogena, fanns det andra varianter, som exempelvis anarkouniversalisterna, liksom en hel rad enskilda anarkister som är svåra att klassificera. Bland ytterligheterna kan man också nämna en del kortlivade, informella grupper, som visserligen inte var särskilt politiska men som i lika stor del som de relativt organiserade anarkisterna besjälades av en ”frihetlig” filosofi eller allmän åskådning (att kalla det en lära är alltför mycket). Victor Serge förklarar: ”i denna miljö av hungersnöd mottogs de frihetsivrande propagandisternas uppriktiga demagogi positivt av befolkningens efterblivna element... Anarkisterna medgav själva att suspekta element, äventyrare, vanliga brottslingar och kontrarevolutionärer frodades bland dem, men deras frihetliga principer tillät dem inte att vägra någon person inträde i deras organisation.”¹⁹⁷ Denna anarkistiska situation gjorde det inte lättare att göra den distinktion som bolsjevikererna hävdade fanns mellan ”ideologiska” anarkister och andra.¹⁹⁸

Utöver dessa grundläggande principiella skillnader och olika levnadssätt fanns det ytterligare en skiljelinje bland anarkisterna. Den berodde på de speciella omständigheter som existerade där och då, och delade upp anarkisterna i pro-sovjetiska och anti-sovjetiska grupper. De förra ville samarbeta med den nya regimen, om än bara därför att de såg den som det mindre onda. De anti-sovjetiska anarkisterna däremot briljerade däremot mer med verbal energi – och som vi ska inte bara verbal – än med skarpsinne. De uppmanade till exempel folket att revoltera mot ”socialvampyrerna” – det vill säga bolsjevikererna – som ”dricker ert blod”, och påstod att ”bolsjevikererna har blivit monarkister”.¹⁹⁹ Jämte de pro- och anti-sovjetiska anarkisterna fanns slutligen de anarkister som ville föra krig på två fronter samtidigt.

Samtidigt som det fanns anarkister som förkunnade behovet att förbereda ”revolutionens tredje och sista stadium”,²⁰⁰ fanns det till en början andra som var sympatiskt inställda till bolsjevikerernas politik för arbetarkontroll och även deras hållning gentemot den konstituerande församlingen, som

¹⁹⁵ Se s 202.

¹⁹⁶ Se s 123.

¹⁹⁷ Serge, *Year One*, s 214. En framstående anarkist, Alexander Gay (Ghe), medgav för Jacques Sadoul att monarkistiska element hade anslutit sig till den frihetliga rörelsen (Sadoul, s 296). Se även Kaplan, s 161-62.

¹⁹⁸ Avrich, *Anarchists*, s 185.

¹⁹⁹ *Ibid*, s 159.

²⁰⁰ *Ibid*, s 159.

anarkisterna avskydde som en inkarnation av den parlamentariska demokratin. Anarkisterna kunde hursomhelst samla krafter fram till april 1918. Då beslutade sig regeringen för att inleda ett angrepp i stor skala mot deras högkvarter i Moskva. Bakgrunden var en incident där det är svårt att skilja på politisk anarkism och äventyrares anarkism.²⁰¹ Blod spilldes och flera hundra anarkister, som av myndigheterna beskrevs som ”kriminella element”, arresterades (ungefär en fjärdedel släpptes omedelbart).²⁰² Aktionen möttes med ogillande av en del bolsjeviker, som inte ville kväsa anarkisterna som hade hjälpt dem ”i revolutionens timme”.²⁰³

Moskvahändelserna fick ett antal anarkister att lämna huvudstaden för Ukraina, som på sätt och vis blev ett fäste för anarkismen. Men en ganska stor grupp anarkister stannade kvar i Moskva, och enligt Victor Serge utgjorde de på hösten 1918 en avsevärd styrka som planerade ett väpnat uppror mot sovjetmakten.²⁰⁴ Många pro-sovjetiska anarkister samarbetade med bolsjevikerna, men det fanns också andra som deltog i olika sorters revolter. En del anarkister deltog i vänstersocialist-revolutionärernas uppror i Moskva i juli 1918,²⁰⁵ och med hjälp av socialistrevolutionärerna sprängde de i september 1919 kommunistpartiets högkvarter i Moskva i luften medan ett viktigt möte pågick, och dödade 12 medlemmar av den lokala bolsjevikkommittén. Mer än 50 personer skadades, däribland Bucharin.²⁰⁶ Men när Judenitjs kontrarevolutionära styrkor en månad efter explosionen i Moskva närmade sig Petrograd anslöt sig en del anarkister, som måste ha tillhört en annan strömning, till de arbetarstyrkor som försvarade staden.²⁰⁷

Men den största sammandrabbningen mellan kommunister och anarkister ägde rum i Ukraina. Relationerna mellan de två grupperna pendlade mellan perioder av vanskligt samarbete (på grundval av deras gemensamma hat mot de ”vita” trupperna, som var särskilt starka i Ukraina) och våldsam samt fientliga perioder (som berodde på Nestor Machnos och hans styrkors strävan efter självständighet och Röda armé-ledningens beslutsamhet att påtvinga anarkisterna sin auktoritet, som i Ukraina liksom överallt annars tenderade mot centralism). Vi kan här inte beskriva hur den blodiga kampen böljade av och an, och inte heller kan vi undersöka påståendet att ”machnoviterna” i Ukraina uppvisade ”organisationsförmåga”, påståenden som Victor Serge styrker.²⁰⁸ Samröret med den kommunistiska regeringen underlättades inte av deras motvilja mot alla former av politiska partier, och det faktum att de förbjöd politiska organisationer varhelst de upprättade sin makt – ett förbud som godtyckligt drabbade både bolsjevikiska och icke-bolsjevikiska organisationer. Hursomhelst var inte regeringen pigg på att tolerera existensen av en ”motmakt” i Ukraina. I november 1920 krossade Röda armén brutalt återstoden av Machnos styrkor, och satte på så sätt en blodbesudlad punkt för en episod i den ryska revolutionen som fortfarande väntar på sin rätta historieskrivning.²⁰⁹

Det kan man inte säga om dramat i Kronstadt, som har analyserats av den ryska anarkismens amerikanska historiker Paul Avrich. I sin bok om dessa händelser låter han inte sympatin för de revolterande matrosernas sak hindra honom från att göra en både stringent redogörelse och klarsynt analys.²¹⁰ Verkets förtjänster är betydande, eftersom det rör sig om ett område där upprörda känslor i ovanligt hög grad har förvrängt argumenten. Än idag, mer än 50 år efter händelserna, grälar

²⁰¹ Serge, *Year One*, s 215.

²⁰² Carr, del 1, s 180-81.

²⁰³ Avrich, *Anarchists*, s 184.

²⁰⁴ Serge, *Minnen*, s 84.

²⁰⁵ Se s 165.

²⁰⁶ Avrich, *Anarchists*, s 188.

²⁰⁷ Serge, ”La Ville en danger: Petrograd, l'an II de la Révolution”, i del 3 av hans *L'An I de la Révolution*, s 133. (Finns ej med i den engelska översättningen *Year One*.)

²⁰⁸ Serge, *Minnen*, s 134.

²⁰⁹ I brist på bättre har jag grundat min redogörelse för kampen mellan bolsjeviker och anarkister i Ukraina på Arsjinovs och Volines böcker, och kompletterat dem med fakta från Avrich, *Anarchists*.

²¹⁰ Avrich, *Kronstadt*.

kommunister av olika schatteringar, trotskister av olika skolor, och anarkister av alla möjliga kulörer om Kronstadt. Diskussionerna är sällan ärliga, ofta våldsamma och alltid helt meningslösa, eftersom leninisterna (både de "kommunistiska" och "trotskistiska") försöker undvika de verkliga problemen, och "anarkisterna" bara lägger fram dem på ett känsloladdat sätt. Här kan vi bara ge en mycket kort och summarisk redogörelse, som i huvudsak grundar sig på Avrichs bok.

För att kunna förstå kommunistregeringens hållning till Kronstadtopproret måste man sätta in händelsen i sitt sammanhang. Vid tiden för upproret var regeringens situation verkligen katastrofal. I ett tal till kommunistpartiets tionde kongress, som samlades medan upproret pågick, beskrev Lenin sovjetregimens viktigaste, om inte enda, sociala bas på detta sätt: "vårt proletariat har till stor del deklasserats" på grund av den "fruktansvärda krisen"²¹¹ och "ytterligt skärpta nöden och eländet".²¹² Under samma period beskrev han arbetarklassen som "ovanligt uttröttad, utmattad och ansträngd", och tillade att "aldrig tidigare har dess lidande varit så stort och intensivt".²¹³ Tillståndet på landsbygden oroade Lenin ännu mer. "[B]ondehushållets kris", varnade han, "när en viss gräns".²¹⁴ [I det engelska originalet står 'is coming to a head'. Det borde översättas med 'håller på att tillspetsas' – öa.]

Bara i Tambovområdet befann sig 50.000 bönder i öppet uppror, och i Ukraina opererade nästan 30 partisanavdelningar, vissa av dem tusen man starka, mot sovjetmakten.²¹⁵ De stora strejker som brutit ut i Petrograd i slutet av februari (och strax dessförinnan i Moskva) visade att inte heller industriarbetarna var okänsliga för de pågående oroligheterna. Och på det internationella planet, slutligen, var situationen långtifrån lugnande: det fanns fortfarande inget fredsfördrag med Polen, och den "vite" generalen Wrangels styrkor på några tiotusental man var inte långt borta (även om de hade besegrats och tvingats lämna ryskt territorium). Om de bara fick chansen var de beredda att på nytt inleda ett inbördeskrig.

Innebär det att regeringen i Moskva inte hade några andra medel än våld för att ta itu med upproret? Det är omöjligt att säga. De kommunistiska representanter som skickades till Kronstadt för att återupprätta ordningen uppträdde klumpigt och arrogant, och de piskade snarare upp känslorna än lugnade dem. Berodde det på att de kände att de befann sig i en fientlig och främmande omgivning? Förvisso var den stora massan av Kronstadtmatroserna inte desamma som hade utgjort revolutionens förtrupp. Den sociala sammansättningen var avsevärt mer "lantlig" än 1917.²¹⁶ Det var i själva verket därför som matroserna vid flottbasen var så bekymrade över misären på landsbygden. Deras medvetenhet kännetecknades mer än någonsin av anarkistiska böjelser – motvilja mot att underkasta sig någon form av auktoritet, längtan efter frihet och självständighet, det som bolsjevikerna Dybenko, som själv under lång tid hade varit matros, kallade deras "ständiga upprorsanda".²¹⁷

Det är alltså lätt att förklara kommunisternas oro. Icke desto mindre hade deras anklagelser mot rebellerna inte mycket med verkligheten att göra (de framställde upprorsmakarna som kontra-revolutionärer med kontakter till, eller manipulerade av, mensjevikerna, socialistrevolutionärerna och de "vita" emigranterna). Mensjevikerna, som fortfarande var en legal eller åtminstone halvlegal opposition, vägrade stöda revolten.²¹⁸ Socialistrevolutionärerna, företrädna av Tjernov, erbjöd rebellerna sina tjänster, men dessa avböjde, åtminstone för tillfället.²¹⁹ Det är sant att de kontra-revolutionära emigrantkretsarna förberedde en aktion mot flottbasen i Kronstadt (de ansåg det

²¹¹ Lenin, *CW*, vol 32, s 199.

²¹² Lenin, *VV3*, bd 3, s 500.

²¹³ Lenin, *CW*, vol 32, s 274.

²¹⁴ Lenin, *VV10*, bd 10, s 270.

²¹⁵ Schapiro, *Origin*, s 218. Broué, *Parti*, s 153.

²¹⁶ Avrich, *Kronstadt*, s 89.

²¹⁷ *Ibid*, s 64.

²¹⁸ *Ibid*, s 125.

²¹⁹ *Ibid*, s 124-25.

ovärderligt, till och med oundgängligt, att kontrollera den för att på nytt kunna inleda inbördeskriget): men det finns inga tecken på att Kronstadtmatroserna deltog i dessa förberedelser, eller att de ens kände till dem. Efter att revolten hade kvästs slöt visserligen den ”Provisoriska revolutionära kommittén”, eller resterna av den, en överenskommelse med de ”vita” i Paris,²²⁰ och deras ledare, matrosen Petritjenko, arbetade under våren 1921 aktivt för de vitas ”Ryska nationella centrum”, och genomförde å deras vägnar kontrarevolutionära aktioner i Petrograd.²²¹

Det viktigaste är upprorets program och ideologi. Kronstadtprogrammet²²² bestod av ett antal politiska krav, kompletterade med några ekonomiska krav. Framförallt ville rebellerna återupprätta friheterna, bryta kommunisternas maktmonopol, återupprätta anarkisternas, de ”vänstersocialistiska partiernas” och fackföreningarnas rättigheter, och hålla nya val med rösthemlighet. De förkunnade att det skulle bli tillåtet med fri företagsamhet för bönder och hantverkare.

Vi ska inte beskriva stridernas förlopp, striderna mellan kommunistiska trupper och revolterande matrosar, en styrka från underklassen där officerare inte spelade någon roll, men till vilken inte så få bolsjevikar hade anslutit sig. Striderna var hårda med stora förluster på båda sidor. Det efterföljande förtrycket var hårt.²²³ När det kommer till kritan måste vi som Paul Avrich fråga oss: ”Vilken regering skulle under en längre tid tolerera en upprorisk flotta på sin mest strategiska bas, en bas som fienden ville utnyttja som språngbräda för en ny invasion?”²²⁴

Den dramatiska innebörden i ”Kronstadt” var inte så mycket det förtryck som följde, utan dess politiska betydelse. Sovjetregeringen hade sett sig tvingad att gå emot människor som bara ville tillämpa de principer på vilka regeringen grundade sin makt, och det efter att regeringen hade segrat i inbördeskriget. Det innebar ”ett nederlag i segern”. Det spred en anda av modlöshet och bitterhet bland de anarkister i Ryssland som trots allt fortfarande hoppades på att det gick att samarbeta med kommunisterna.²²⁵

Vänstersocialistrevolutionärerna skiljer sig på ett intressant sätt, genom att vara det enda parti som hade samarbetat med bolsjevikerna i regeringsställning. Det socialistrevolutionära partiets revolutionära del bröt sig faktiskt inte ur partiet förrän efter oktoberrevolutionen. Efter maktövertagandet inbjöd bolsjevikerna dem att ingå i folkkommissariernas råd.²²⁶ Lenin visade ett ”överraskande tålamod” med dem,²²⁷ och erbjöd dem tre ministerposter, inklusive den mycket viktiga posten som jordbruksminister, men fick avslag. När den bolsjevikiska folkkommissarien för jordbruksärenden Miljutin avgick efter en dispyt med centralkommittén angående en koalitionsregering,²²⁸ tog Lenin på nytt kontakt med vänstersocialistrevolutionärerna, men utan att lyckas bättre denna gång.²²⁹ Men 12 december nådde man slutligen en överenskommelse, och vänstersocialistrevolutionärerna fick sju folkkommissariat mot bolsjevikernas tolv, och en vänstersocialistrevolutionär utnämndes till ställföreträdande chef för tjecken.

Vänstersocialistrevolutionärerna hade sin främsta sociala bas bland mellanbönderna,²³⁰ och deras

²²⁰ Angående relationerna mellan Kronstadt och emigranterna, se Avrich, *Kronstadt*, s 106-23.

²²¹ *Ibid*, s 128.

²²² Finns i sin helhet i Avrich, *Kronstadt*, s 73-74.

²²³ Kommunisterna sköt en del fångar, till och med flera månader efter att revolten hade upphört, och många av Kronstadtmatroserna skickades till interneringsläger, där de träffade anhöriga som hade arresterats som gisslan. (Avrich, *Kronstadt*, s 211-15.)

²²⁴ *Ibid*, s 137.

²²⁵ När den amerikanska anarkisten Alexander Berkman, som aktivt stödde linjen att samarbeta med kommunisterna, hörde ljudet av den artilleribeskjutning som inledde bolsjevikernas angrepp på Kronstadt, mumlade han: ”Något har dött inom mig.” (Berkman, s 303.) Det gällde inte bara honom.

²²⁶ *Protokolij*, s 132, 138-39.

²²⁷ Radkey, *Sickle*, s 148.

²²⁸ Se s 148.

²²⁹ Carr, del 2, s 51.

²³⁰ Serge, *Year One*, s 263.

politiska inriktning liknade i viss mån syndikalismen (särskilt vad gällde deras negativa inställning till centralism), och under sina tre månader i regeringen försökte de framförallt utöva ett lugnande inflytande på sina bolsjevikiska kompanjoner.²³¹ De var ovilliga att använda våld för att bekämpa kontrarevolutionen.²³² Den direkta orsaken till att de lämnade regeringen var undertecknandet av fredsfördraget i Brest-Litovsk, som de helt och hållet var emot. Det gjordes försök att övervinna motsättningarna, som inte bara var en tvistefråga mellan bolsjevikerna och vänstersocialistrevolutionärerna, eftersom bolsjevikerna själva var splittrade i denna fråga.²³³ 23 februari 1918, då diskussionen om man skulle skriva under fredsfördraget eller ej var inne i en avgörande fas, höll de bolsjevikiska och vänstersocialistrevolutionära grupperna i sovjeternas centrala exekutivkommitté ett gemensamt möte för att försöka nå en kompromiss. Det är intressant att notera att anarkisterna i CEK inbjöds till detta möte.²³⁴

En tid efter att deras ”ministrar” hade avgått upprätthöll vänstersocialistrevolutionärerna relativt vänskapliga förbindelser eller åtminstone vissa samarbetsformer med bolsjevikerna. Deras representanter satt kvar i de av CEK:s kommissioner som utarbetade förslaget till en ny konstitution, de övervakade ”jordkommittéerna” i en rad provinser,²³⁵ och innehade viktiga poster i tjecken.²³⁶ Jämte dessa öppna samarbetsformer fanns andra mer diskreta, som organiseringen av kampen mot de tyska ockupationsstyrkorna i Ukraina.²³⁷ Det som grusade alla chanser till en överenskommelse eller kompromiss mellan de två partierna var regeringens jordbrukspolitik, i synnerhet bildandet av ”fattigbondekommittéer” och att arbetaravdelningar skickades ut på landsbygden för att rekvirera livsmedel. Dessa åtgärder stötte inte bara på motstånd bland kulakerna, utan också bland mellanbönderna, som var vänstersocialistrevolutionärernas viktigaste anhängare. Vänstersocialistrevolutionärerna protesterade våldsamt mot regeringens åtgärder, men till ingen nytta. Och det var detta som orsakade den slutliga och fullständiga brytningen med bolsjevikerna.²³⁸

Som sanna revolutionärer, arvtagare och efterföljare till Narodnaja Voljas terroristiska traditioner, uttryckte vänstersocialistrevolutionärerna sitt motstånd ytterst våldsamt. I juli 1918 mördade de den tyske ambassadören, greve Mirbach, i förhoppning om att på nytt starta kriget mellan Ryssland och Tyskland, och samtidigt inledde de ett uppror mot sina tidigare allierade på huvudstadens gator. Även vänstersocialistrevolutionärerna hade därmed gått över till kontrarevolutionens läger, och liksom på så många områden tog på så sätt alla möjligheter till samarbete mellan bolsjevikerna och icke-bolsjevikerna slut.²³⁹

Leninismen och oppositionen

Om vi tänker på vad man idag, åtminstone på de politiska institutionerna, kallar ”den sovjetiska modellen”, så är det i mycket stor utsträckning enpartisystemet. De mest uppfinningsrika, eller revisionistiska, delarna av den kommunistiska världen (under den stalinistiska och poststalinistiska oredan har dessa termer blivit hopplöst intrasslade i varandra) kan i sina djärvaste stunder tänka sig att omvärdera uppfattningen om det enda partiet, och omdefiniera dess roll och funktion i samhället.

²³¹ Carr, del 1, s 145-47. Radkey, *Sickle*, s 99-100.

²³² Carr, del 1, s 183.

²³³ Se s 186.

²³⁴ Price, s 246.

²³⁵ *Ibid*, s 269. Carr, del 1, s 168.

²³⁶ Ulam, s 554.

²³⁷ Price, s 277.

²³⁸ Dobb, s 104-05. Sobolov, s 378.

²³⁹ Det bör noteras att till skillnad från mensjevikerna och högersocialistrevolutionärernas öde i juni 1918, så uteslöts inte vänstersocialistrevolutionärerna som parti ur sovjeterna i juli. Även i denna situation förkunnade en relativt stor del av dem sig vara för ett fortsatt samarbete med bolsjevikerna. Vänstersocialistrevolutionärerna blev också förskonade från den våg av terror som svepte över Moskva i september (se s 206). Men deras politiska roll blev helt betydelselös (Schapiro, *Origin*, s 123-26.)

Men i de länder där kommunisterna har makten ifrågasätter de aldrig en tanke som blivit helig, nämligen att statsmakten måste vara lika med eller åtminstone grundas på en politisk organisation som inte har några motståndare. Denna enpartiuppfattning har en sådan ställning i ”den sovjetiska modellen”, och denna modell har blivit så likställd med leninismens politiska och institutionella förverkligande, att vi noggrant måste analysera de historiska faktorer som låg bakom uppkomsten och beförhållandet av det enda partiet, den enda maktutövaren, i Sovjetryssland på Lenins tid.

Vilken lösning förespråkade Lenin när han efter inbördeskriget mot borgarklassen (som inte bara hade sopats undan från makten, utan som i och med proletariats diktatur hade kastats ut från själva det politiska livet) ställdes inför vissa socialistpartiers kontrarevolutionära inställning och deras nästan enhälliga vägran att till en början erkänna sovjetregeringens legitimitet? Fick händelserna honom att utarbeta en teori för den politiska makten som slog fast behovet av ett enda proletärt parti? Definitivt inte – om bara av den enkla orsaken att Lenin efter maktövertagandet nästan i fysisk, materiell mening var oförmögen att formulera några som helst teorier. Utan någon leninistisk lära som inspirerades av deras ensamma maktutövning kan vi bara påpeka att Lenin i sina skrifter och tal före revolutionen aldrig hade föreslagit något som ens avlägset liknade ett enpartisystem. Därefter kan vi gå vidare och studera vad han sa, skrev och gjorde under perioden efter oktober 1917. Låt oss då komma ihåg att han gick mot att mensjevikerna och högersocialistrevolutionärerna skulle tas med i regeringen först *efter* att de hade vägrat att erkänna sovjeternas överhöghet – dessa högersocialister var alltså inte nöjda med att under hela 1917 vara räddhågsna och böjda att ta parti för borgarklassen. Vi ska också komma ihåg att han i motsats till detta var angelägen om att komplettera gruppen av bolsjevikiska folkkommissarier med representanter för vänstersocialistrevolutionärerna, som trots invändningar *hade* erkänt den nya staten.

Förvisso är inte monolitism bara, eller ens i huvudsak, att hålla kvar sina politiska motståndare i opposition, utan också, och framförallt, att först beröva dem rätten att yttra sig och slutligen alla möjligheter att alls existera. Under flera månader gav sovjetregeringen högersocialistrevolutionärerna och mensjevikerna yttrandefrihet. Den försvann i juni 1919, då dessa partier förbjöds, under förhållanden som redan har förklarats. Fram tills dess hade den socialistiska (eller före detta socialistiska) pressen i bästa fall tolererats, och i värsta fall (och oftast) trakasserats, men absolut inte tystats ner eller dragits in. Här är några viktiga fakta.

Anarkisttidningen *Burevestnik* i Moskva skrev i april 1918: ”Nu är måttet rågat! Bolsjevikerna har förrått proletariats och angripit anarkisterna. De har anslutit sig till de Svarta hundras generaler, den kontrarevolutionära borgarklassen... Vi har fortfarande vårt november framför oss.”²⁴⁰ Den vänstermensjevikiska tidningen *Novaja Zjizn*, vars redaktör hette Maxim Gorkij, publicerade mellan oktober 1917 och dess indragande i juli 1918 en rad mycket provocerande artiklar, men drabbades trots det inte av statens hårda hand. Den kritiserade ”Lenins fåfänga löften... hans galenskapers hela omfattning”, och beskrev folkkommissariernas råd som ett ”envälde av barbarer”. Dessutom sa den: ”Lenin och alla hans medhjälpare tror att de har tillåtelse att begå alla möjliga brott”, och om Lenin: ”Han är en obotlig galning som utfärdar påbud som rysk regeringschef istället för att genomgå en vattenkur hos en erfaren psykiater.”²⁴¹ Och högersocialistrevolutionärernas och de ”ortodoxa” mensjevikernas tidningar stod *till höger* om dessa tidningar.

Ändå går det inte att hitta några kategoriska uttalanden (och än mindre teoretiska analyser) hos Lenin om ”pressfrihet”, eller frågan om partiernas rättigheter, och absolut ingenting om rätten för oppositionella partier att existera eller att man skulle förneka något parti denna rätt. Frånsett tillfälliga anmärkningar som fällts i debattens hetta och som var av mer eller mindre polemisk natur,²⁴² så har Lenin skrivit ett ”resolutionsförslag om pressfriheten”, som författades knappt en vecka efter

²⁴⁰ Bunyan och Fischer, s 584-85.

²⁴¹ Citerat i Souvarine, s 196-97. [Finns ej med i svenska utgåvan – öa.]

²⁴² Se Lenin, *VV3*, bd 2, s 548, *CW*, vol 27, s 484-84, *VV10*, bd 9, s 11-12, *CW*, vol 32, s 506, m fl.

maktövertagandet och inte publicerades förrän långt efter hans död. Enligt detta dokument ”innebär pressfriheten för arbetar- och bonderegeringen att pressen befrias från kapitalets förtryck och att pappersbruken och tryckpressarna är i allmän ägo, att offentliga grupper av en viss storlek (låt oss säga 10.000 medlemmar) får samma rättigheter till en rimlig andel av tidningspappret och en motsvarande andel av tryckeriarbetarnas arbete.”²⁴³ För tillfället krävde Lenin inskränkningar i den borgerliga pressens rättigheter, och deklarerade inför den centrala exekutivkommittén: ”Vi kan inte ge borgarklassen möjlighet att förtala oss.”²⁴⁴ Denna inställning stötte på våldsamt motstånd bland bolsjevikerna, och när den framstående partimedlemmen Larin lade fram en motion som kritiserade regeringens inskränkningar av pressfriheten, så förkastade CEK den med endast två rösters marginal, trots att CEK dominerades av bolsjevikerna.²⁴⁵

Allmänt sett knöt Lenin frågan om pressfrihet till politiska rättigheter i allmänhet. Han satte dessa rättigheter i relation till situationen under inbördeskriget,²⁴⁶ och antog en klasståndpunkt i frågan. ”’Friheter’ och demokrati *inte* för alla, utan för de arbetande och utsugna massorna, för att befria dem från utsugningen.”²⁴⁷ Ingenting av detta antydde ett systematiskt och slutgiltigt förbud mot den *socialistiska* oppositionens press. Även om de bolsjevikiska makthavarnas åtgärder under inbördeskriget förvisso var farliga genom att de var så hårda och pragmatiska, så går det inte att bedöma dem seriöst om de betraktas isolerade från sitt sammanhang, och om vi inte bedömer även andra fall än kommunistregeringen. Om vi exempelvis tittar på den tyska socialdemokratin, som uppstod och utvecklades i en miljö av omfattande yttrandefrihet, och som hade låtit de mest varierande strömningar att existera och till och med blomstra i partiet, kommer vi förvånande nog att upptäcka att de i en situation av ytterst svår politisk kris knappast fäste mer avseende vid ”pressfriheten” än de ryska kommunisterna. Under Första världskriget, det vill säga till och med innan de kom till makten, använde Ebert och hans kollegor i den tyska partiledningen formliga våldsmetoder för att beröva vänsterströmningen den press som den sedan länge kontrollerade.²⁴⁸ I november 1918 grep de makten, och då gjorde samma socialdemokratiska ledare sitt bästa för att hindra spartakisternas och de oberoende vänstersocialisternas tidningar från att utkomma.²⁴⁹

Den tyska revolutionen i november 1918 förtjänar att uppmärksammas ur denna aspekt, det vill säga frågan om pressfriheten och hur den kan tillämpas under en revolutionär period. Den illustrerar ytterst väl vilka katastrofala konsekvenser för den socialistiska saken som borgarklassens omfattande faktiska pressmonopol kan få, ett pressmonopol som den utnyttjar i kritiska lägen, för att inte tala om mer normala situationer. Som Pierre Broué anmärker i sin bok om den tyska revolutionen:

Tack vara den paroll om ”pressfrihet” som socialdemokraterna och krafterna bakom dem spred, var det arbetarklassens fiender som fortsatte att sprida information efter november [1918]. Medan *Vossiche Zeitung, Berliner Tageblatt, Kreuzzeitung* [dvs de tidningar som skulle komma att applådera mordet på Karl Liebknecht och Rosa Luxemburg, och framställa dessa mord som ett försynens eliminerande av ”rena och skära brottslingar”²⁵⁰ – ML] fortsatte att komma ut, uppbackade av betydande kapitaltillgångar, så tvingades de revolutionära arbetarorganisationerna, som bara kunde räkna med arbetarnas bidrag, vara tysta eller bara uttrycka sig med otillräckliga medel... Under dessa omständigheter är det lätt att inse att nästan hela pressen... stämde in i den systematiska hetskören mot arbetar- och soldatråden.²⁵¹

De förbud och hot som bolsjevikerna på Lenins inrådan vidtog är förvisso ingen *lösning* på det

²⁴³ Lenin, *CW*, vol 26, s 283.

²⁴⁴ *Ibid*, vol 26, s 285.

²⁴⁵ Broué, *Parti*, s 99-100.

²⁴⁶ ”När landet är i fara, när Koltjak har nått Volga och Denikin Orel, kan det inte finnas några rättigheter”, sa Lenin i september 1920 (*CW*, vol 42, s 209.)

²⁴⁷ *Ibid*, vol 27, s 155.

²⁴⁸ Nettl, vol II, s 645, 655.

²⁴⁹ *Ibid*, vol II, s 722.

²⁵⁰ *Ibid*, vol 11, s 777-78.

²⁵¹ Broué, *Révolution*, s 175-76.

reella problem som frågan om pressfriheten ställer under en revolutionär period. Men att ta det som bevis på en medveten strävan mot diktatur är att blunda för revolutionens verklighet. Det är som att råda revolutionärerna att besvara borgarklassens massiva tryck (för att inte tala om våld) med de franciskanska dygderna försakelse, undergivenhet och anspråkslöshet.

Pressen är bara ett språkrör för uppfattningar och intressen, ett uttrycksmedel för i synnerhet politiska organisationer, och det är Lenins inställning till dessa som vi för närvarande är mest intresseras av. Hans hållning gentemot anarkisterna är i detta avseende ett specialfall. Enligt E H Carr "[visade Lenin] från tiden för *Staten och revolutionen* och framåt... alltid en viss ömhet för anarkister."²⁵²

Även om professor Carrs ordval kanske inte är det bästa, så är hans uppfattning i grund och botten helt berättigad. I *Sovjetmaktens närmaste uppgifter* upprepade visserligen Lenin sin tidigare uppfattning att "anarkismen och anarkosyndikalismen är *borgerliga* strömningar och [de står] i... oförsonlig motsättning till socialismen, till den proletära diktaturen, till kommunismen",²⁵³ men detta uttalande är förvånande om vi jämför det med de många överseende, förbindliga och till och välvilliga anspelningar han gjorde på anarkister, om inte på anarkismen. Redan i januari 1918 hade han talat om "en ny, friskare strömning inom anarkismen [som ställer sig] bestämt på sovjeternas sida".²⁵⁴ Men det var framförallt i augusti 1919, i ett brev till Sylvia Plankhurst, som Lenin avslöjade sin sympati för en viss sorts anarkism: "Ett mycket stort antal anarkistiska arbetare", skrev han, "håller nu på att bli de uppriktigaste anhängare av sovjetmakt, och just detta bevisar att de är våra bästa kamrater och vänner, de bästa revolutionärer, som var fiender till marxismen genom missförstånd eller rättare sagt inte genom missförstånd utan på grund av att den förhärskande officiella socialismen under Andra internationalens epok (1889-1914) svek marxismen..."²⁵⁵ I "*Radikalismen*" – *kommunismens barnsjukdom* hänvisade Lenin återigen till anarkisternas inställning till socialismen före 1914, och medgav att "anarkisterna med fullt fog pekat på opportunismen i den uppfattning om staten som råder bland majoriteten av de socialistiska partierna".²⁵⁶ Lenin medgav att "den gamla uppdelningen" mellan socialister och anarkister "visade sig vara förlegad", eftersom "arbetarrörelsen i alla länder beträtt en ny väg, inte anarkisternas och socialisternas, utan en som kan leda till proletariats diktatur",²⁵⁷ och uppmanade helt logiskt de anarkistiska arbetarna att ansluta sig till Tredje internationalen. Han ansåg till och med att "kriteriet på hur framgångsrika de verkligt kommunistiska partierna är i sitt arbete bland annat måste vara, i vad mån de på sin sida har lyckats vinna över alla proletära maselement – inte de intellektuella, inte de småborgerliga elementen – från anarkismen."²⁵⁸

Men denna ohöjda sympati för anarkismen (som han uppvisade samtidigt som sammandrabbningarna med andra marxistiska och socialistiska strömningar tvärtom blev allt hårdare) var inte tillräcklig för att få till stånd ett åtminstone relativt vänskapligt samarbete mellan bolsjevikerna och de olika frihetliga strömningarna. Detta misslyckande hade sin grund i skillnaderna mellan de olika strömningarna och de våldsamma motsättningar som fick vissa anarkister att delta *inom* sovjet-systemet, medan andra som vi har sett gick emot det med våld. Dessa meningsskiljaktigheter fick Lenin att skilja mellan "ideologiska" anarkister och andra.²⁵⁹ Kontrasten mellan kommunisternas

²⁵² Carr, del 1, s 190, not 71.

²⁵³ Lenin, *VV10*, bd 8, s 21.

²⁵⁴ *Ibid*, bd 7, s 454.

²⁵⁵ *Ibid*, bd 9, s 133-34.

²⁵⁶ *Ibid*, bd 9, s 392. I sina "Teser om huvuduppgifterna för Kommunistiska internationalens andra kongress" skulle Lenin på nytt nämna att anarkisterna före Första världskriget hyste ett "berättigat hat mot opportunismen och reformismen hos Andra internationalens partier". (*Ibid*, bd 10, s 47.) Angående anarkisterna och halvanarkisterna i Tredje internationalen, se s 266.

²⁵⁷ *Ibid*, bd 9, s 348.

²⁵⁸ *Ibid*, bd 10, s 47.

²⁵⁹ Se s 161.

styrka och anarkisternas svaghet förhindrade också ett varaktigt samarbete mellan dem. Som vi har sagt skulle Kronstadtupproret och kväsandet av det komma att dra en linje av blod mellan dem. Man bör emellertid påpeka, att till och med i Kronstadt visade rebellerna en viss sympati för Lenin, medan de hatade Trotskij våldsamt. När kommunisterna återtog kontrollen över basen efter att revolten hade krossats, upptäckte de till exempel att medan rebellerna hade rivit ner porträtten på Trotskij i de kontor de hade ockuperat, så hade de lämnat kvar porträtten på Lenin.²⁶⁰ I september 1921 gjorde sig Lenin omäkt att se till att alla välkända anarkister som inte hade begått våldshandlingar mot staten släpptes ur fängelse, under förutsättning att de omedelbart lämnade landet.²⁶¹

På sommaren 1918 träffade han dessutom Nestor Machno. Han var försonlig och till och med vänlig mot honom, och sa att ”om bara en tredjedel av anarkokommunisterna var som du, skulle vi kommunisterna vara beredda att under vissa välkända förutsättningar ena oss med dem för att arbeta för en fri organisation av producenter.”²⁶²

Inte mindre betecknande är det faktum att Lenin höll kontakt med Kropotkin, trots att denne under kriget hade intagit en patriotisk ståndpunkt och hade stött Rysslands deltagande i kriget på ententens sida. De träffades då och då, och de brevväxlade med varandra. Lenins visade ”stor respekt” för den store anarkistledaren. Kropotkin sa att ”våra mål verkar likartade”, men att deras metoder skilde sig avsevärt åt, och han föreslog att han kunde förse Lenin med rapporter om de orättvisor som begicks av sovjetmyndigheterna. Lenin gick med på det, och Kropotkin skickade sådana rapporter fram till sin död i februari 1921.²⁶³

Låt oss slutligen nämna de försök som gjordes under inbördeskriget att sammanföra kommunisterna och anarkister, med målet att helt legalisera den frihetliga rörelsen. Kamenev och Alfred Rosmer deltog i dessa försök. Anarkisterna uppmanades att kontrollera sina medlemmar och rensa ut alla obalanserade och obehärskade element, samt en del verkliga kontrarevolutionärer. Men som Victor Serge berättar: ”det stora flertalet av anarkisterna tillbakavisade med fasa denna idé om organisation och kontroll... De föredrog att försvinna, förlora sin press och sina lokaler.”²⁶⁴

Medan Lenins hållning till anarkisterna omedelbart efter oktoberrevolutionen och under sovjetregimens första år alltså var mer välvillig än sekteristisk, så var hans politik gentemot de måttfulla socialisterna mycket bister. Här berör vi en mycket viktig fråga – om kommunisterna kunde existera tillsammans med socialistisk opposition som accepterade sovjetregimens väsentligaste grunder, vilket mensjevikererna gjorde, i motsats till socialistrevolutionärerna. Uppenbarligen skulle en sådan samexistens ha varit mycket svår. På grund av inbördeskriget och de försämrade relationerna mellan klasserna och partierna stärktes med nödvändighet ytterligheterna, och varje strömning som var för försoning riskerade att krossas. Det var precis vad som hände mensjevikererna. Deras brokighet ledde onekligen till att dessa svårigheter ökade – inom den komplicerade mensjevikiska ”familjen” fanns det både högerströmningar, och ibland kontrarevolutionära strömningar, och detta faktum förvärrades av deras långa tradition av fördragsamhet och dålig disciplin. Lenin hade inte helt fel när han sa: ”det finns *ingen* bestämd skiljelinje” mellan mensjevikernas höger och vänster, och ”även om de i ord 'fördömer' sin 'högerflygel' förblir t o m de bästa bland mensjevikererna och socialistrevo-

²⁶⁰ Avrich, *Kronstadt*, s 177.

²⁶¹ Avrich, *Anarchists*, s 233.

²⁶² *Ibid*, s 211, som återoppar Machnos egen redogörelse för mötet (*Pod udarami kontra-revoljutsi (april-ijun 1918 g)*), Paris, 1936, s 16-35.

²⁶³ Shub, s 384. I samband med Kropotkins begravning hölls en stor anarkistdemonstration i Moskva, och en del anarkister släpptes ur fängelset i 24 timmar för att kunna delta. Det sägs att Lenin själv föreslog Kropotkins familj att han skulle få en nationell begravning, men att de tackade nej. Vid begravningen talade Alfred Rosmer i Tredje internationalens exekutivkommittés namn. Han undvek alla polemiska anspelningar – medan de anarkistiska talarna inte missade tillfället att angripa regeringen. Deras tal trycktes och spreds lagligt i 40.000 exemplar. Myndigheterna omvandlade Kropotkins hem till ett museum som tillägnades hans minne (Schapiro, *Origin*, s 187, Rosmer, *Moskva under Lenin*, s 105 ff, Avrich, *Anarchists*, s 227-28).

²⁶⁴ Serge, *Minnen*, s 133. Se även Rosmer, *Moskva under Lenin*, s 103-5.

lutionärerna, vad de än säger, i verkligheten *maktlösa* jämfört med den.”²⁶⁵ Men han gjorde ingenting för att övervinna dessa svårigheter – tvärtom – och verkar ha fogat sig i dem ganska lätt. Han tvingade följaktligen mensjevikerna att spela rollen av en allt mindre tolererad opposition, och avlägsnade dem efterhand från det offentliga livets samtliga områden.

Den femte allryska sovjetkongressen i juli 1918 var den sista kongress där oppositionen deltog i någon större omfattning. Vid nästa kongress fyra månader senare hade kommunisterna 933 av de totalt 950 delegaterna.²⁶⁶ Trots att mensjevikerna inte hade deltagit i vänstersocialistrevolutionärernas uppror så drabbades de av det – och tillsammans med dem sovjetdemokratin. Den härskande leninismens politik visavi mensjevismen kan därefter sammanfattas så här: totalt underordnande under inbördeskrigets behov, en övertygelse att det under sådana förhållanden inte går att vara neutral, och behandling av mensjevikerna som om de vore identiska med högersocialistrevolutionärerna. Den första punkten motsvarar en obestridlig logik som Lenin slog fast flera gånger.²⁶⁷ Inför behoven i kampen mot de ”vita”, sa han, blir skillnaden mellan mensjevikernas vänster och höger oundvikligen oviktig. ”Även om man antar”, sa han inför det centrala fackföreningsrådet i april 1919, ”att mensjevikernas centralkommitté är bättre än mensjevikerna i Tula, som definitivt har avslöjat sig som strejkuppviglare – och jag betvivlar inte att vissa av de ordinarie medlemmarna i mensjevikernas kommitté faktiskt är bättre – är det verkligen möjligt att dra dessa skiljelinjer i en politisk strid där de vita gardena försöker ta struptag på oss?.. Om två år kanske, när vi har besekrat Koltjak, då ska vi undersöka denna fråga, men inte nu.”²⁶⁸

Med tanke på kommunisternas svåra läge – de kontrarevolutionära styrkorna gjorde tillfälliga men ibland spektakulära och vid en första anblick avgörande framsteg – vägrade Lenin acceptera att det gick att förhålla sig neutral i denna konflikt. ”Den som inte är för oss är mot oss.”²⁶⁹

Att de bolsjevikiska makthavarna under dessa förhållanden inte var särskilt benägna att välkomna de mensjevikernas spetsfundigheter och Martovs ”halvlojalism” säger sig självt.²⁷⁰ Ändå uppmärksammade de mensjevikernas vändning i oktober 1918 och hälsade den som en positiv åtgärd, och gick med på att ”reglera” partiets ställning. Lenin ansåg att de skulle ”ta hänsyn till och utnyttja denna vändning”.²⁷¹ Han betonade: ”Flera paroller från denna kamp har nu stelnat och förstenats och utgör ett *hinder* för att rätt bedöma och på lämpligt sätt utnyttja den nya situation då nyorienteringen inleddes bland dessa demokrater, en orientering åt vårt håll”. Och han drog slutsatsen att ”det vore löjligt och absurt... att insistera på enbart undertrycknings- och terrortaktik gentemot den småborgerliga demokratin...”.²⁷² I december 1918 [egentligen november, men talet publicerades i december – öa] bekräftade han på nytt: ”Vi får nu inte avvisa dem [mensjevikerna], tvärtom måste vi möta dem halvvägs och ge dem chansen att arbeta med oss.”²⁷³ Men detta gemensamma arbete hade sina bestämda begränsningar: vid denna tidpunkt var Lenin beredd att upprätta ”goda grannförhållanden” med mensjevikerna, men tillade genast: ”vi [är] villiga att legalisera er, herrar mensjeviker”, men ”[v]i behåller statsmakten för oss själva, *enbart för oss själva*.”²⁷⁴ Arbetet skulle så att sägas fördelas mellan mensjeviker och kommunister: de senare skulle ha makten, medan de

²⁶⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 129.

²⁶⁶ Serge, *Year One*, s 336.

²⁶⁷ Lenin, *CW*, vol 29, s 264, 294, m fl ställen. *VV10*, bd 9, s 62, 129.

²⁶⁸ Lenin, *CW*, vol 29, s 296-97.

²⁶⁹ *Ibid*, vol 29, s 294. Se även *VV3*, bd 3, s 145 m fl ställen.

²⁷⁰ Se s 159.

²⁷¹ Lenin, *CW*, vol 28, s 190.

²⁷² Lenin, *VV10*, bd 8, s 138-39.

²⁷³ Lenin, *CW*, vol 28, s 198.

²⁷⁴ Lenin, *VV10*, bd 8, s 155.

förra om de samarbetade lojalt skulle få utföra *praktiska* uppgifter.²⁷⁵

Det var så långt Lenin gick när det gällde att försonas med mensjevnikerna, och snart skulle han åter inta en mycket sträng hållning mot deras parti i sin helhet. Han blev allt hårdare ju mer slutet på inbördeskriget visade hur ödelagt landet var och hur fullständigt isolerat kommunistpartiet var. I mars 1919 sa han till den åttonde partikongressen att ”[m]ensjevnikerna är socialismens värsta fiender”.²⁷⁶ I ett tal till sovjetkongressen i december samma år anklagade han mensjevnikerna för att vilja se en återgång till borgerlig demokrati, och utropade: ”när vi hör personer som säger sig vara sympatiskt inställda till oss göra sådana uttalanden, så säger vi oss, 'Ja, terrorn och tjekan är helt oundgängliga.’”²⁷⁷ Han hävdade alltså åtminstone att terrorn och tjekan skulle kunna användas mot mensjevnikpartiet. Lanseringen av den Nya Ekonomiska Politiken och den totala politiska krisen innebar framförallt att det bara var tvång, enhet och disciplin som räknades. Som vi ska se enhet och disciplin för kommunisterna²⁷⁸ och tvång för mensjevnikerna. Under och efter 1922 beordrade Lenin ofta sina medarbetare, speciellt de i folkkommissariatet för juridiska ärenden, att intensifiera förtrycket mot mensjevnikerna,²⁷⁹ och han uppmanade politbyrån att föra en ”obarmhärtig kamp” mot vad han kallade ”de vita gardenas *de facto* farligaste medbrottslingar”,²⁸⁰ och rekommenderade att ”dödsstraffet bör tillämpas i större utsträckning (kan bytas mot deportering)... och utvidgas till alla aktiviteter från mensjevnikernas, socialistrevolutionärernas osv sida.”²⁸¹

Orsaken till att Lenin var så nästan fullkomligt negativ, och ibland terroristisk, i sin inställning till mensjevnikerna står att finna i att deras främsta verksamhet väckte en sådan fiendlighet, nästan motvilja, hos honom. I synnerhet förebrådde han dem för deras legalism och fördömande av terror, när det bara var oförsonlig kamp mot reaktionen som kunde rädda regimen,²⁸² och mer allmänt deras ständiga osäkerhet – ”den ryggradslösa vacklan som får dem att tjäna Koltjak”²⁸³ – den osäkra och vacklande politikens sicksackande, som Lenin tillskriver mensjevnikernas i grunden småborgerliga sociala bas.²⁸⁴ Mer exakt blev Lenin ursinnig på mensjevnikernas agitation och beredvillighet att uppmuntra arbetarna till strejker för att försvara sina omedelbara intressen.²⁸⁵ Deras framgångar på detta område vittnade om att de fått en förnyad popularitet som gjorde dem farligare än någonsin sedan oktober 1917.²⁸⁶ Deras aktioner genomfördes under en period av reträtt och motgångar, och riskerade att förvärra regimen kris. Som ett resultat av splittringarna²⁸⁷ var kommunistpartiet försvagat, och det blev tungan på vågen för en maktpolitik som ledde till att mensjevnikpartiet slutgiltigt krossades.

Men det mest slående i Lenins inställning, och det som ska kritiseras hårdast, är att han ständigt ”blandade samman” mensjevnikerna och högersocialistrevolutionärerna.²⁸⁸ Vi har redan nämnt tillräckligt mycket om skillnaderna mellan dessa två partier för att inse vilket allvarligt misstag det var att behandla dem som nästan identiska. Det var förståeligt att han i november 1920 sa att ”sovjetregimen *säkerligen* skulle ha störtats om mensjeviker, reformister, småborgerliga demokrater

²⁷⁵ I mars 1920 gav Lenin Kamenev råd om hur han skulle hantera Martov och Dan, som hade valts in i sovjeten i Moskva: ”Jag tror man ska 'slita ut' dem med praktiska uppgifter: Dan – hälsovårdsinspektion, Martov – kontroll av matsalar.” (CW, vol 44, s 350.)

²⁷⁶ Lenin, VV10, bd 8, s 425.

²⁷⁷ Lenin, CW, vol 30, s 233.

²⁷⁸ Se s 196.

²⁷⁹ Lenin, CW, vol 45, s 456 och 458.

²⁸⁰ *Ibid*, vol 42, s 408.

²⁸¹ *Ibid*, vol 42, s 419.

²⁸² Lenin, VV10, bd 8, s 346-48, bd 9, s 112-13.

²⁸³ Lenin, CW, vol 28, s 447.

²⁸⁴ *Ibid*, vol 29, s 262-63.

²⁸⁵ *Ibid*, vol 29, s 264, 296, 300.

²⁸⁶ *Ibid*, vol 33, s 40-41, vol 45, s 443. VV10, bd 10, s 447-48.

²⁸⁷ Se s 188.

²⁸⁸ Lenin, CW, vol 27, s 428, 492. VV10, bd7, s 522, bd 8, s 31, 97.

hade stannat i vårt parti, eller om de ens i något större antal hade kvarlevt i de centrala sovjetorganen”.²⁸⁹ Men att fullständigt driva ut dem ur Sovjetryslands offentliga liv och krossa dem som parti var ödesdigert för sovjetdemokratien. Krossandet av mensjevikipartiet var ett av de allvarligaste symptomen på den åkomma som hade drabbat demokratien. Det var dubbelt fel och dubbelt orättvist att likställa mensjevikererna med socialistrevolutionärerna, som politiskt hade degenererat till revolutionens fiender. Förvisso hade de två partierna varit nära förbundna under 1917. Men redan direkt efter oktoberrevolutionen stärktes socialistrevolutionärernas konservativa tendenser betydligt, och de gjorde sig av med sin vänsterflygel och föll på så sätt i kontrarevolutionens armar. Strax efter att sovjetregimen hade upprättats gjorde mensjevikererna tvärtom en vänstersväng, deras tidigare högerledning hamnade i minoritet och de våldsamt antibolsjevikiska delarna förvandlades till en marginell strömning i partiet. Denna utveckling förde mensjevikererna närmare sitt marxistiska ursprung och fick dem gradvis att återfå kontakten med arbetarklassen.

Närmandet mellan mensjevikererna och arbetarklassen ägde rum när revolutionen befann sig i en nedgångsperiod. I många avseenden var mensjevikererna bolsjevikerens motsats, och de kunde bara hitta en samhällelig bas och skaffa sig en större styrka under en period av reträtt och nederlag, precis som bolsjevismen bara kunde gå framåt under en period av segrar och revolutionära framsteg för arbetarna. Samma sak gäller det faktum att mensjevismen efter 1920 fick genklang inom den till stor del deklasserade eller åtminstone försvagade och demoraliserade arbetarklassen. Men dessa omständigheter ändrar inte det faktum att den mensjevikiska rörelsen, i den mån den tolererades, än en gång blev politisk talesman för *arbetarklassens* verklighet. Ändå beskrev Lenin på ett godtyckligt sätt mensjevismen som helt igenom småborgerlig. Trots de svåra villkor under vilka de tvingades arbeta och trots sina begränsade medel försökte mensjevikererna i själva verket aktivt försvara arbetarnas materiella villkor. De stod bakom ett antal strejker, inklusive den mycket stora strejken i Petrograd strax innan Kronstadupproret. Enligt Lenins uppfattning var dessa strejker mot den proletära statens intressen.²⁹⁰ Men under den stora fackföreningsdiskussionen i kommunistpartiet²⁹¹ medgav han att regimens byråkratisering berättigade en politik av påtryckningar från arbetarnas egna organisationer. Samtidigt som mensjevikererna försökte försvara de ynkliga rester av fackligt oberoende som fanns kvar, så erbjöd de sig att överta de försvagade och svårt byråkratiserade fackföreningarnas plats. Deras gamla förtroenhet med fackligt arbete hjälpte dem att spela denna roll. Ibland stämplade Lenin de ryska arbetarnas krav som tecken på egoism, när sovjetmakten (eller det som återstod av den) i själva verket bara kunde räddas med hjälp av uppoffringar. Inför vågen av missnöje reagerade de kommunistiska ledarna, med Lenin i spetsen, oftast med att fördöma den småborgerliga mentalitet som uppenbarligen inte hade försvunnit och som fortfarande var skadlig. När de leninistiska ledarna blev ställda mot väggen gjorde de aldrig något allvarligt försök att införa någon mekanism av ”socialt försvar”, utöver de förtryckande institutioner som användes under inbördeskriget. De tillät inte arbetarklassen att verkligen utveckla någon självständig aktivitet för sina egna krav. På detta område valde Lenin en auktoritativ och till och med auktoritär politik.

Men det finns en reservation, och en viktig sådan. Lenin framställde aldrig denna som han ansåg nödvändiga politik som en dygd eller ett varaktigt system. Tvärtom. Några av hans anmärkningar – som visserligen fälldes i förbigående – gör det möjligt för oss att förmoda att förekomsten av flera partier låg mer i linje med hans politiska metoder. I ett tal till partikongressen i mars 1919 sa han: ”Dessa [småborgerliga – ML] partier kommer länge att oundvikligen ta ett steg framåt och två tillbaka”,²⁹² och verkade foga sig i det. Ännu klarare är hans medgivande under diskussionen vid kommunistpartiets tionde kongress 1921, där friheten inom den bolsjevikiska organisationen in-

²⁸⁹ Lenin, *CW*, vol 31, s 384.

²⁹⁰ Se s 226.

²⁹¹ Se s 228.

²⁹² Lenin, *VV10*, bd 8, s 395.

skränktes,²⁹³ att ”vi kan inte välja mellan att tillåta dessa partier att växa eller ej – de uppstår oundvikligen ur de småborgerliga ekonomiska förhållandena. Vi kan bara, i begränsad omfattning, välja vilka former för samling och samordning dessa partiers verksamhet ska ha.”²⁹⁴ Ordvalet är diffust och långtifrån tillfredsställande, men det tyder verkligen inte på någon strävan efter att en gång för alla krossa dessa partier. Det går inte att spåra något totalitärt eller monolitiskt schema här, men leninismen bidrog *verkligen* till att skapa en sådan utveckling. Den förbjöd det mensjevnikiska partiets lagliga opposition – ett ohjälpligt misstag som kan förklaras med de tragiska omständigheter som rådde under inbördeskriget, men som bryter mot själva den proletära demokratins principer.

Enligt Pierre Broué funderade Lenin under de sista veckorna av sitt aktiva liv på att legalisera mensjevnikpartiet. Men olyckligtvis anger han ingen källa för detta viktiga påstående.²⁹⁵ Victor Serge påstår bestämt att i ”(maj 1922) diskuterade Lenin och Kamenev återinförandet av en viss pressfrihet”,²⁹⁶ men inte heller han anger någon källa för detta påstående. Tvärtom verkar det som om Lenin var för att skärpa förtrycket mot mensjevnikpartiet. Som ett resultat av att sjukdomen hindrade honom från att utöva statsmakten, och därmed gav honom möjlighet att upptäcka de allvarliga felen hos den, kanske han sent men tydligt blev medveten om den ökande monolitismen och de stora bristerna? Det finns ingenting i Lenins sista skrifter som styrker detta påstående – åtminstone inte i det som publicerats – trots att en del av dessa skrifter är mycket intressanta och har nästan profetiska kvalitéer. Som mest kan vi finna att Lenin i en förhållningsorder till sina sekreterare i februari 1923 bad om informationer angående ”det nuvarande läget (valkampanjen, mensjevnikerna, förbud, nationell enighet)”.²⁹⁷ Av detta kan man inte dra den minsta slutsats, och med vår nuvarande kunskap kan man bara göra helt hypotetiska och obefogade antaganden. Man bör dock notera att Lenin skrev denna not under de allra sista veckorna av sitt aktiva liv, då han försökte göra ett slutgiltigt angrepp mot vissa av de särskilt fördärliga formerna av politiskt godtycke. Och till detta måste man lägga vissa fakta rörande relationerna mellan Martov och Lenin och hur de utvecklades under Lenins sjukdom.

Förhållandet mellan Lenin och Martov kan historiker och samhällsvetare bara studera med hjälp av en psykolog. Vi vet med säkerhet att bolsjevikedarens beundran och vänskap för sin mensjevnikiska rival var av en omfattning som var ovanlig för honom. Men under utvecklingen av kampen mellan fraktionerna och partierna hade Lenin börjat använda ett ohämmat verbalt våld mot Martov.²⁹⁸ Trots att Martov intog en internationalistisk hållning (om än ”centristisk”) under kriget utsattes han för angrepp efter angrepp, och inte heller räddades han av att han var mot mensjevikedarnas politik under 1917. När Martov gjorde ett våldsamt angrepp på Lenin svarade denne med grova smädelser, och kallade sin motståndare för ”borgarlakej”²⁹⁹ och ”skurkaktig”.³⁰⁰ Martovs påstående att inbördeskriget splittrade arbetarklassen kallade Lenin ”raffinerad nedrighet”, ”hyckleri” och ”överlöperi”.³⁰¹

Men det går ändå att hitta en del tvetydiga känslor i Lenins oerhört hårda inställning. 1923, när varje sympatyttring för Martov brukade mötas av ogillande i Sovjetryssland, skrev Lunatjarskij att Lenin på våren 1917 ”drömde om en allians med Martov”.³⁰² Under sina sista år visade Lenin definitivt omsorg om sin gamle opponent. I oktober 1921 bad Martov, som led av tuberkulos (som två år senare skulle ända hans liv), om tillåtelse att få lämna Ryssland för att delta på tyska

²⁹³ Se s 194

²⁹⁴ Lenin, *CW*, vol 32, s 230.

²⁹⁵ Broué, *Parti*, s 171.

²⁹⁶ Serge, *Minnen*, s 179.

²⁹⁷ Lenin, *CW* vol 42, s 620 (not 607).

²⁹⁸ Se s 29.

²⁹⁹ Lenin, *CW*, vol 27, s 221.

³⁰⁰ Lenin, *VV10*, bd 9, s 94.

³⁰¹ *Ibid*, bd 9, s 121-22.

³⁰² Lunatjarskij, s 137.

Oavhängiga Socialistpartiets kongress i Halle, där de skulle avgöra om de skulle ansluta sig till Tredje internationalen eller ej. Trots att Martov skulle tala i mensjevikernas namn mot att gå med i Komintern så fick han sitt pass. Kommunistpartiets politbyrå ville förvägra honom det, men tack vare Lenins personliga ingripande ändrade de sitt beslut.³⁰³ Martov återvände aldrig till Ryssland, utan slog sig ner i Berlin, sängbunden av sin sjukdom. (På vintern 1919-20 hade Lenin sänt honom den bästa läkare som gick att uppbringa i Moskva.) Martovs levnadstecknare berättar, på grundval av den tidigare folkkommissariens i jordbruksärenden Sviderskijs memoarer, att Lenin under sin sista sjukdom hade en ”fix idé om att träffa Martov: förlamad och oförmögen att tala pekade Lenin på Martovs böcker på hyllorna och krävde att en chaufför skulle köra honom till Martov.”³⁰⁴ Krupskajas vittnesmål är utan tvekan mer tillförlitligt, även om hennes möjligheter att tala fritt också var mer begränsade efter makens död. Hon skriver: ”Vladimir Iljitj var redan allvarligt sjuk, då han nedslaget sade till mig en gång: 'Jag har hört att Martov också är döende'”, och tar tillfället i akt att nämna Lenins varma känslor för sin gamle kompanjon.³⁰⁵

Denna genomgång av deras personliga relationer knyter an till ett av leninismens mest allvarliga historiska problem, nämligen att Lenin inte tillät att det existerade en oppositionsgrupp bredvid hans eget parti, en oppositionsgrupp som kunde ha hejdat eller förhindrat monolitismens tillväxt. Professor Carr framställer det som om framväxten av monolitismen var praktiskt taget oundviklig,³⁰⁶ men denna uppfattning återspeglar nog en överdrivet stelbent determinism. Förvisso har den revolutionära härskande makten svårt att existera jämsides med brokiga och flexibla strukturer som ger möjlighet för en laglig opposition till kommunistpartiet att uttrycka sina åsikter, och som historiker är det lätt att förväxla dessa svårigheter med en oemotståndlig ödesbestämmdhet. Vid flera tillfällen hade dock Lenin visat att han inte underkastade sig någon ödesbestämmdhet. Om han mellan 1918 och 1922 hade insett att en viktig beståndsdel av den proletära demokratin var att bevara oppositionens rättigheter, så skulle han säkert ha kämpat för att besegra även de mest motspänstiga hindren för det. Victor Serge har rätt när han skriver att ”för att bli hederligt tjänad bör den [revolutionen – öa] oupphörligen varna för sina egna missbruk, sina egna överdrifter, sina egna brott, för de reaktionära element som kan finnas inom den. Den har alltså stort behov av sina fullgörares kritik, opposition, civillikage.”³⁰⁷ Det finns i själva verket två offer för den härskande leninismens totala kväsande av mensjevismen – den ambivalenta ryska socialdemokratin (borgerligt-demokratisk ideologi, proletär bas) men även bolsjevismen, vars livskraft visade sig oförmögen att stå emot ortodoxins och monolitismens härjningar.

Leninismen och nationaliteterna

Utöver de ekonomiska och sociala svårigheter som den ryska verkligheten ställde i vägen för att bygga ett samhälle som bröt med den tidigare kapitalistiska vägen, så fanns det ytterligare en svårighet, nämligen problemet med nationaliteterna. I slutet av 1800-talet utgjorde de strikt ”ryska”, det vill säga storryska, delarna av det tsaristiska imperiets befolkning, utom Finland, inte ens hälften av befolkningen, eller närmare bestämt 44,3%.³⁰⁸ På detta område var arvet från det förflutna särskilt betungande. Relationerna mellan storryssarna och de andra folken förstördes av enväldets systematiska vålds- och förtryckarpolitik. Marxisterna försökte lösa de problem som uppstod när denna blandning av folk skulle leva ihop genom att grunda sig på internationalismen, som naturligt nog tenderade att tona ned den nationella frågans betydelse. Lenin begick dock inte detta speciella misstag.

³⁰³ Getzler, s 207-8.

³⁰⁴ *Ibid*, s 208.

³⁰⁵ Krupskaja, s 97.

³⁰⁶ Carr, del 1, s 204.

³⁰⁷ Serge, *Minnen*, s 126.

³⁰⁸ Pipes, *Formation*, s 2.

Tvärtom avslöjar hans skrifter under åren innan Första världskriget ett allt större intresse för den nationella frågan. Han stimulerades både av situationen i Galicien, där han bosatte sig 1912, och av Balkankrigen. Han gav Stalin i uppgift att skriva en liten bok om *Marxismen och den nationella frågan*, en uppgift för vilken Stalins georgiska ursprung kanske gjorde honom särskilt lämpad. Det verkar som om Lenin inte var helt tillfreds med Stalins svar: hursomhelst såg han det nödvändigt att själv skriva ett antal artiklar och pamfletter i frågan.

Lenins teser inspirerades till stor del av allmänna demokratiska principer. Han förkunnade ”nationernas rätt till självbestämmande”, och specificerade denna rätt till ”rätten till avskiljande”.³⁰⁹ Men han gjorde två påpekanden. Att erkänna rätten till avskiljande innebar inte att man alltid skulle förespråka att denna rätt skulle utnyttjas. Om det var lämpligt att avskilja sig måste det socialdemokratiska partiet avgöra ”uteslutande efter vilka fördelar det är i varje fall, i enlighet med samhällsutvecklingen i sin helhet och utifrån den proletära klasskampens intressen i kampen för socialismen.”³¹⁰ Vidare ”värderar [proletariatet] varje nationellt krav och varje nationellt avskiljande utifrån arbetarnas klasskamp.”³¹¹ Angående sitt eget land tyckte Lenin: ”Det är just den storryska nationalismen som förgiftar hela den allryska politiska atmosfären.”³¹² För att avhjälpa denna situation krävde han ”fullständig jämlikhet för alla nationer och språk”, ”inga obligatoriska officiella språk”, ”inga som helst övergrepp på en nationell minoritets rättigheter”, och ”omfattande självstyre”.³¹³ Låt oss slutligen notera följande kategoriska uttalande från Lenin: ”Kan ett folk, som förtrycker andra folk, vara fritt? Nej.”³¹⁴

Krigsutbrottet och chauvinismens härjningar i den socialistiska rörelsen ledde till att Lenins internationalistiska övertygelse och hat mot de nationalistiska överdrifterna stärktes. Redan före kriget hade han noterat ”en brist som är *gemensam* för de härskande nationernas (den brittiska och den ryska) socialister: oförståelse för sina socialistiska plikter gentemot de förtryckta nationerna”.³¹⁵ Men samtidigt som Lenin betonade att de nationella kraven och rättigheterna var betydelsefulla, så slog han på nytt fast att de var villkorliga: ”Demokratins enskilda krav, däribland självbestämmandet, är ingenting absolut, utan en *liten del* av den allmändemokratiska (nu allmänsocialistiska) världsrörelsen. Det är möjligt att delen i enskilda konkreta fall strider mot helheten och då måste den förkastas.”³¹⁶

Det var dessa principer som Lenin försökte genomföra, först under 1917 och sedan under inbördeskrigets svåra förhållanden, och precis som på många andra områden kolliderade han även här med flera andra bolsjevikers uppfattningar. Provisoriska regeringen var inte bättre på den nationella frågan än när det gällde sociala reformer eller utrikespolitiken. Den slog dövörat till ukrainarnas och finnarnas krav, och den liberala inställningen till Polen berodde mindre på Petrogradministrarnas goda vilja än på att de tyska arméerna hade ryckt landet ur det ryska imperiets händer. Misslyckandet i denna fråga var fullständigt. Som en representant för ett av Rysslands folk i öster

³⁰⁹ Lenin, *CW*, vol 19, s 116.

³¹⁰ *Ibid*, vol 19, s 557.

³¹¹ Lenin, *VV10*, bd 5, s 168.

³¹² *Ibid*, bd 5, s 209.

³¹³ Lenin, *CW*, vol 19, s 427. Samtidigt var Lenin mot en federalistisk lösning av problemet (”Marxisterna är självfallet fientliga mot federation och decentralisering, detta av den enkla orsaken att kapitalismen för sin utveckling kräver så stora och centraliserade stater som möjligt.” [*VV10*, bd 5, s 77]), och även den ”nationellt kulturella autonomi” som austromarxisterna förespråkade, eftersom denna paroll ”förenar proletariatet och bourgeoisien i en nation och skiljer proletärererna i olika nationer”. Socialdemokrater, hävdade Lenin, ”stöder inte en 'nationell' utan en internationell kultur.” [*CW*, vol 19, s 116.]

³¹⁴ Lenin, *VV10*, bd 5, s 169.

³¹⁵ *Ibid*, bd 5, s 193.

³¹⁶ *Ibid*, bd 6, s 98. Lenin illustrerar vad han menar: ”Att vara för ett alleuropeiskt krig enbart för att Polen skall återupprättas innebär att vara en nationalist av värsta slag”. (*Ibid*, bd 6, s 107.)

uttryckte det: ”februarirevolutionen innebar inga förändringar.”³¹⁷

Oktoberrevolutionens seger ledde till en total brytning med denna inställning, som hade sin grund i en storrysk nationalism. 2(15) november, bara några få dagar efter bolsjevikernas seger, förkunnade ”Deklarationen om de ryska folkens rättigheter” nationernas självbestämmanderätt inklusive rätten till avskiljande.³¹⁸ För att förklara denna politik, och som ett svar till kritikerna, sa Lenin: ”Man säger oss att Ryssland kommer att falla sönder och splittras upp i enskilda republiker, men vi har ingen orsak att frukta det. Vi har inget att frukta, oavsett hur många självständiga republiker. Det viktiga för oss är inte var statens gräns går, utan om det arbetande folket i alla länder förblir allierade i kampen mot bourgeoisien, oberoende av deras nationalitet.”³¹⁹

Men dessa åtgärder löste inte problemet med hur det bolsjevikiska Ryssland skulle förhålla sig till de icke storryska nationaliteterna. Fallet Finland är ett exempel. Trots att det styrdes av en borgerlig och till och med antisocialistisk regering så erkände folkkommisarierna omedelbart Finlands självständighet. En revolt bland de finska arbetarna, som var nära grannar till Petrograd, orsakade inbördeskrig, och mycket snart uppstod två motsatta makter, en borgerlig och en proletär. Sovjetryssland hade intet annat val än att erkänna den senare av dess, trots den finska borgarklassens protester mot denna ”inblandning”, som de betraktade som oförenlig med nationernas självbestämmanderätt. Denna oklara situation tog slut i och med de tyska truppernas ingripande på den finska borgarklassens sida och förtrycket av de finska arbetarna.³²⁰ Konflikten mellan två klasser hade stört den enkla och raka tillämpningen av den borgerligt-demokratiska principen om självbestämmande. Dessa svårigheter bekräftades och förvärrades av händelserna i Ukraina.

Före revolutionen var den ukrainska nationalismen nästan uteslutande borgerlig och intellektuell, och mellan februari och oktober krävde radan (det ukrainska centralrådet) endast autonomi inom ramen för ett decentraliserat Ryssland. Men så fort inbördeskriget inleddes visade sig radan vara partisk i kampen mellan ”röda” och ”vita”. De senare fick hjälp medan de förra drabbades av systematiska förföljelser, och de arbetare som hade beväpnats av de ukrainska sovjeterna attackerades av radans trupper. Radan förhandlade med en fransk militärdelegation och den överenskommelse de planerade oroade bolsjevikerna. De försämrade relationerna mellan nationalisterna i Kiev och både de ryska och ukrainska sovjeterna, fick Stalin att föreslå en viktig förändring av principen om självbestämmande. I ett tal till den tredje allryska sovjetkongressen i januari 1918 sa han att denna princip borde tolkas ”som självbestämmande för den aktuella nationens arbetande massor, och inte för bourgeoisien. Principen om självbestämmande bör vara ett medel i kampen för socialismen och bör underordnas socialismens principer.”³²¹

Eftersom det nationalistiska Ukrainas osäkra existens var beroende av skyddet från först tyska och efter vapenstilleståndet i november 1918 franska trupper; eftersom den georgiska republiken, som utropade sin självständighet i maj 1918, ”på sätt och vis hade uppstått på tyskarnas initiativ”,³²² och eftersom den tackade ja till först den tyska och sedan den brittiska imperialismens beskydd,³²³ och eftersom detta utifrån kommande inflytande band upp dessa icke storryska nationaliteter till stater som ingrep på kontrarevolutionens sida i Ryssland, var det oundvikligt att Sovjetregeringens hela ”nationalitetspolitik” skulle påverkas på ett djupgående sätt. I flera fall var dessutom kraven på självständighet mer en reaktion mot bolsjevismen än ett uttryck för verklig nationalism. Exempelvis hade de georgiska mensjevikerna före oktoberrevolutionen varit mot tanken på ett självständigt

³¹⁷ Liebman, s 222. För en kort genomgång av den provisoriska regeringens meritlista i den nationella frågan, se *Ibid*, s 221-22.

³¹⁸ Serge, *Year One*, s 109.

³¹⁹ Lenin, *CW*, vol 26, s 344.

³²⁰ Carr, del 1, s 312-15.

³²¹ Stalin, vol 4, s 33.

³²² Pipes, *Formation*, s 211.

³²³ När de brittiska trupperna lämnade Georgien i slutet av 1919 var det mot Tbilisiregeringens önskemål. (*Ibid*, s 217.)

Georgien, och mellan februari och oktober hade de negligerat sitt eget lilla lands angelägenheter och ägna sig företrädesvis åt Rysslands problem i sin helhet, i ministerierna och på Petrograds gator.³²⁴

Under sovjetregimens första år komplicerades dessutom en lösning av nationalitetsfrågan ännu mer av andra överväganden, som hade med bolsjevikernas åskådning att göra. Flera av Lenins anhängare hade inte godvilligt accepterat hans principer. En del av dessa, i synnerhet ”vänsterkommunisterna”, menade att principen om nationellt självbestämmande var ett borgerligt krav och en avledningsmanöver som skulle undergräva proletariats enighet och gynna klassfienden. Personer som Bucharin, Pjatakov och Radek stod i denna fråga mycket närmare Rosa Luxemburg än Lenin. I sin pamflett om den ryska revolutionen angrep Luxemburg bolsjevikernas nationella politik och förkunnade att ”bolsjevikerna med sin bombastiska nationalistiska fraseologi om 'självbestämmande ända till det statliga lösslitandet' har... givit bourgeoisin i alla gränsländerna den mest önskade och glänsande förevändning – rent av baneret – för dess kontrarevolutionära strävanden.”³²⁵ Hennes kritik hade stöd bland många bolsjeviker. Dessa ”luxemburgister” verkar ha haft majoritet i det folkskommisariat för nationella ärenden som bildades efter maktövertagandet, medan det bara var Stalin bland de högsta ledarna som delade Lenins uppfattning.³²⁶

Det fanns också andra orsaker till bolsjevikernas centralistiska inställning och motvilliga, eller till och med fientliga, reaktion på ”nationaliteternas” nationella krav. I synnerhet i regioner som dominerades av islam spelade bolsjevikernas ateistiska syn en roll, och denna ateism tenderade att öka eftersom många islamska religiösa auktoriteter var socialt konservativa. Dessa regioner hade koloniserats av tsarismen, och storryssarna var i huvudsak stadsbor, arbetare, snarare än landsortsbor, och de utgjorde – som helhet betraktad och i mycket relativ mening – en privilegierad grupp i förhållande till den inhemska befolkningen. Och bolsjevikernas stöd fanns främst bland dessa socialt och ekonomiskt mer utvecklade grupper. I den asiatiska miljön lyckades de inte alltid göra sig av med attityder av typen ”stackars vita”. I januari 1922 såg sig partiets centralkommitté nödsakad att uppmana kommunisterna i Turkestan att rensa ut alla ”kolonistiska avvikelser”.³²⁷ I vissa fall kunde dessa avvikelser ta sig en mer respektabel form, som en sorts förmyndarmentalitet, som Lenin var mycket kritisk mot. En ledare för Tatarrepubliken frågade honom: ”Är det riktigt att säga att kommunisterna i den tidigare dominerande nationen, som i alla avseenden står på en högre nivå, ska fungera som lärare och fostrare för kommunisterna och alla andra arbetande i de tidigare förtryckta nationerna?” Lenin svarade i ett telegram: ”Inte 'lärare och barnflickor' utan hjälpare.”³²⁸

Slutligen fanns alla de faktorer som gynnade enhet och centralism, och som uppstod antingen ur bolsjevikernas grundläggande mål eller inbördeskrigets villkor. Det uppstod en sorts kulturell likriktning, som i vissa fall kom i konflikt med rätten till självbestämmande, och till exempel den princip om jämlikhet mellan språken som Lenin och partiprogrammet förkunnade. Det var lätt för partiet att anta resolutioner med denna innebörd, men ”principen” föll på en verklighet som disciplinen inte alltid lyckades stävja. Under partikongressen 1923 nämnde Rakovskij ”en episod där en hög ukrainsk ämbetsman som, då han lämnade en kongress där han hade röstat för en resolution som krävde det ukrainska språkets likaberättigande, snävt svarade på en fråga ställd på ukrainska: 'Tala till mig på ett begripligt språk’.”³²⁹

Denna mentalitet, och de ibland ogynnsamma objektiva villkoren, förklarar varför sovjetmaktens planer på decentralisering i allmänhet hindrades av kommunisternas avoghet i de ”icke-ryska”

³²⁴ *Ibid*, s 18.

³²⁵ Luxemburg, *Den ryska revolutionen*, s 43-44.

³²⁶ Carr, del 1, s 304. Författaren nämner att folkskommisariatets officiella tidning i juli 1919 publicerade en ledare där Rosa Luxemburgs teorier i den nationella frågan tillstyrktes varmt.

³²⁷ *Ibid*, del 1, s 367.

³²⁸ Lenin, *CW*, vol 36, s 541, 703.

³²⁹ Carr, del 1, s 408.

regionerna. Exempelvis var de lokala bolsjevikerna mot att Krims självstyrande socialistiska sovjetrepublik skulle bildas 1921.³³⁰ Ett år tidigare hade kommunisterna i Kazan försökt avråda Lenin från att bilda en självstyrande Tatarrepublik.³³¹ Kommunisterna i Basjkiria hade på samma sätt försökt förhindra bildandet av en autonom regim i deras region,³³² och det var regeringen i Moskva som tvingade sovjetmyndigheterna i Turkestan både att bilda en självstyrande republik och samarbeta med de inhemska bönderna.³³³

I samtliga dessa fall betonade Lenin för sina anhängare fördelarna med tålmod, besinning och förståelse. I ett dokument inför diskussionen 1919 om ett nytt partiprogram skrev han: ”Det är därför nödvändigt att vara speciellt försiktig när det gäller nationella känslor, och försäkra sig om att föra en politik av verklig jämlikhet och frihet att avskilja sig, så att alla grunder till misstro avlägsnas och man uppnår en nära frivillig union av samtliga nationers sovjetrepubliker.”³³⁴ I ett tal till Ukrainas kommunister sa han: ”Eftersom århundraden av förtryck har givit upphov till nationalistiska strömningar inom befolkningens efterblivna delar, måste det ryska kommunistpartiets medlemmar visa den största försiktighet beträffande dessa strömningar...” Han sa till dem att de ”på alla sätt måste gå mot försök till russifiering”. Vidare ”måste åtgärder genast vidtas för att garantera att det i alla sovjetinstitutioner finns tillräckligt med ukrainsktalande anställda.”³³⁵

Lenin hade en liknande inställning i frågan om relationerna mellan Sovjetryssland och det oberoende Georgien. Trots de välgrundade klagomålen mot landets mensjevikiska regering erkände sovjetregeringen Georgiens självständighet i maj 1920. Men i februari 1921 ockuperade Röda armén landet och gjorde slut på dess självständighet. Invasionen av Georgien beslutades bakom ryggen på Lenin, Trotskij och politbyrån. Strax innan invasionen inleddes hade Lenin uttryckt motstånd mot sådana åtgärder. Det var Stalin som röstade ned honom.³³⁶ När ockupationen av Georgien väl var ett faktum försökte Lenin mildra konsekvenserna av denna som han ansåg skadliga politik. I ett brev till Ordzjonikidze, som hade ansvaret över ”Sovjetgeorgien”, skrev han: ”det är av oerhört stor vikt att utarbeta en acceptabel kompromiss med Jordania [republiken Georgiens tidigare president – ML] eller liknande georgiska mensjeviker, som före upproret inte var mot tanken på en sovjetmakt på vissa villkor.”³³⁷ I ett telegram till den sovjetiska ockupationsarmén uppmanade han till ”särskild respekt för Georgiens regeringsorgan” och att ”ådagalägga särskild uppmärksamhet och försiktighet mot den georgiska befolkningen”.³³⁸

När Stalins och Ordzjonikidzes brutala och chauvinistiska inställning senare ledde till en kris mellan de ryska och georgiska kommunisterna, ingrep Lenin med förtvivlad envishet å de senares vägnar. Denna händelse fick Lenin att inse hur långt russifieringspolitiken hade utvecklats, och trots att hans sjukdom redan hade gjort honom arbetsoförmögen, så kastade han in sina sista krafter i denna strid. Han riktade då sina sista förbannelser mot ”den 'äkta storryssen', den storryss och chauvinist – i själva verket skurk och förtryckare”, och skrev den desillusionerade raden: ”Om det hade gått så långt... då kan man föreställa sig vilket träsk vi hamnat i.”³³⁹

Kan kommunisternas ”nationella” bedrifter under de första åren vid makten sammanfattas i ordet ”träsk”? I slutet av inbördeskriget fanns det i Ryska socialistiska sovjetrepubliken ett tjugotal självstyrande enheter med icke-ryska invånare. De hade också bilaterala avtal med en rad republiker,

³³⁰ Pipes, *Formation*, s 190.

³³¹ *Ibid*, s 171.

³³² *Ibid*, s 164.

³³³ *Ibid*, s 179.

³³⁴ Lenin, *CW*, vol 29, s 110.

³³⁵ *Ibid*, vol 30, s 163, 164.

³³⁶ Pipes, *Formation*, s 236-37

³³⁷ Lenin, *CW*, vol 32, s 160.

³³⁸ *Ibid*, vol 35, s 479.

³³⁹ Se s 284.

vars självständighet tveklöst var mer formell än reell, eftersom sovjetorganen i själva verket styrdes mer av det enda och odelade partiet än av statliga institutioner. Isaac Deutscher har gjort en balansräkning över sovjetregimens "nationella" politik under sina första år, och han skriver där:

Ingen av dessa [östsovjetiska] republiker var eller kunde vara i verklig mening oberoende, men de åtnjöt alla vidsträckt självstyre och inre frihet, och under ledning av Stalins kommissariat [för nationaliteterna] blev de alla delaktiga av några av den moderna civilisationens välsignelser. Mitt under den skriande materiella nöden vid denna tid bidrog kommissariatet till att upprätta tusentals skolor i områden där det förut bara funnits några tiotal. Man gjorde upp planer för bevattning av ofruktbar jord och för hydroelektriska anläggningar. Tatariska blev ett officiellt språk, jämställt med ryskan. Det blev förbjudet för ryssarna att slå sig ner på de kirgiska stäpperna, som nu var reserverade för de infödda nomadernas kolonisation. En progressiv lagstiftning befriade asiatiska kvinnor från primitivt patriarkaliskt tyranni. Allt detta arbete, som med nödvång utfördes i anspråkslös skala, gav ett mönster för framtida strävanden, och även i dess blygsamma början fanns en iver och en uppriktig framåtsträvan som omvände mången motståndare till bolsjevismen.³⁴⁰

Lenins besvikelse gällde kanske inte så mycket de resultat som uppnått som de förhoppningar han hade haft och den oro han kände för framtiden. Den regim som oktoberrevolutionen hade upprättat "garanterade... respekten för de rättigheter som krävdes av de icke-ryska grupper som fanns kvar inom sovjetsystemet" och "uppmuntrade deras språk och kultur och utvecklingen av deras bildningssystem."³⁴¹ Detta visade vilka enorma möjligheter den hade, men också de hopplöst begränsade resurserna.

³⁴⁰ Deutscher, *Stalin*, s 195.

³⁴¹ Carr, del 1, s 311.

2. Partiet

Roll, struktur och funktionssätt

En av de mest komplicerade frågor som bolsjevikpartiet måste lösa efter makttillträdet var vilken ställning det skulle ha i den nya staten. Partiets verksamhet hade helt och hållet varit inriktad på att erövra statsmakten, och det hade aldrig funderat på hur den proletära staten skulle organiseras. Det finns ingenting som tyder på att Lenin någonsin tänkte sig att partiet skulle få någon sorts politisk överhöghet. När den nya regimen upprättades hade man inte förutsett någonting, allting återstod att besluta. Till att börja med hade man stora svårigheter, och en av de allra största var den bolsjevikiska partiorganisationens svaghet. Partiet måste på ett pragmatiskt och improviserat sätt hitta sin plats i de nya sovjetinstitutionerna. Strax innan upproret anmärkte Jevdokimov, som satt med i bolsjevikernas Petrogradkommitté: ”Vi säger: 'All makt åt proletariatet och fattigbönderna'. Men hur skall denna makt uppfattas konkret? Vi säger också: 'All makt åt sovjeterna'... Man kan faktiskt inte på förhand avgöra vilket organ som ska utöva makten.”¹ Det är anmärkningsvärt att denna framstående partimedlem (han skulle senare väljas in i centralkommittén) inte ens nämnde partiet som en möjlig maktutövare.

Under sovjetregimens första dagar avgjordes bolsjevikorganisationens plats i statsapparaten ev ett objektivt övervägande, nämligen denna organisations oerhörda svaghet både lokalt och än mer centralt. Under de första veckorna hade Petrogradsovjetens militära revolutionskommitté, som hade varit huvudorganisatör av det väpnade upproret, större auktoritet än partiet, och ibland gav den intryck av att vilja konkurrera med folkskommisariernas råd.² Den militära revolutionskommittén försvann snart från den politiska scenen, men partiet vann inget på att den försvann,³ eftersom det saknade resurser för det. Till och med i Petrograd hade centralkommittén bara två politiskt ansvariga sekreterare och en kontorsstab på fyra personer. Apparaten växte mycket sakta: ännu 1919 uppgick den bara till cirka femton personer.⁴ Situationen var inte bättre lokalt, där partiet praktiskt taget helt saknade en permanent apparat.⁵ 1920, då partiet i stort hade börjat avhjälpa denna situation, bestod den bolsjevikiska organisationens administrativa apparat i provinsen Smolensk, med mer än två miljoner invånare, fortfarande bara av en enda maskinskriverska.⁶

Apparatens svaghet, speciellt centralt, innebar att det fanns en klyfta mellan centralkommittén och partiets lokala och regionala organisationer. Det som en partifunktionär i Saratov sa i oktober 1917 gällde utan tvekan också andra delar av landet: ”Vår partikommitté följde noggrant utvecklingen och väntade otåligt på centralkommitténs utlovade vägledning. Ack! Det kom ingen!”⁷ Detta sakernas tillstånd förbättrades inte under sovjetregimens första år. Enligt officiell statistik fick partiets centralkommitté i mars 1919 bara regelbundna rapporter från 3 provinsorganisationer av 36. Av de 219 *ujezd*kommittéerna hade bara 52 regelbundna kontakter med centrum, som var helt okunnigt om vad som hände i nästan hälften av dem.⁸ Vid partiets åttonde kongress kommenterade Lenin denna situation, och hänförde den till ”vår ryska brist på organisation i all sin skandalösa uselhet.”⁹ På lokal nivå utnyttjades situationen för att nästan öppet trotsa centralkommitténs instruktioner när de nådde destinationsorten. När exempelvis provinskommittén i Smolensk fick order om att sända partimedlemmar till Moskva för att stärka partiets centrala apparat, så vägrade

¹ Citeras i Pietsch, s 28.

² *Ibid*, s 42 ff.

³ *Ibid*, s 141.

⁴ Broué, *Parti*, s 128.

⁵ Schapiro, *Communist Party*, s 246-47.

⁶ Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s 39.

⁷ Citerat i Keep, ”October in the Provinces”, s 189.

⁸ Rigby, s 68-69.

⁹ Lenin, *VV10*, bd 8, s 406.

den.¹⁰ Detta var den period då ”lokalismen blomstrade” i sovjetorganen såväl som i partiet.¹¹

Bolsjevikpartiets strukturella svaghet under denna period blir ännu tydligare om man jämför med den *statliga* organisationens (relativa) styrka. I toppen är skillnaden slående: medan centralkommitténs stab bara uppgick till 10 personer, så bestod folkskommisariernas råd av så många som 65, även om också detta var otillräckligt.¹² Problemet var inte bara kvantitativt utan också kvalitativt: som Leonard Schapiro påpekar hade partiets bästa kadrer sugits upp i sovjetapparaten, både centralt och lokalt.¹³ Bolsjevikernas organisationer var ekonomiskt beroende av hjälp från de lokala sovjetinstitutionerna, och detta beroende var i allmänhet fullständigt.¹⁴ Framstående bolsjeviker som Preobrazjenskij kunde till och med föreslå att partiet helt och hållet skulle upplösa sig i sovjetapparaten.¹⁵ Men de flesta kommunister fann sig inte i denna situation, och från och med 1919 började de kräva att partiet återupprättade sina rättigheter.

Denna förändring underlättades av sovjetinstitutionernas kris. Allteftersom den nya regimen sociala bas krympte och sovjetdemokratien blev alltmer formell så stärkte partiet sin makt, och rättade till den tidigare obalansen till sin fördel (partiets bättre sammanhållning gjorde att det klarade av periodens sociala och politiska svårigheter bättre). Det blev alltmer nödvändigt att definiera partiets roll och funktion i sovjetstaten.

Partiets åttonde kongress i mars 1919 slog fast en definitiv ståndpunkt i denna fråga. Den ansåg att partiet ”bör tillkämpa sig en odelad politisk ledning i sovjeterna och faktisk kontroll över allt deras arbete.”¹⁶ Genom att bilda kommunistiska ”celler” inom hela den institutionella hierarkin och på det offentliga livets alla områden uppnådde man utan tvekan detta mål ganska snabbt. Dessa celler samlade, i enlighet med de stadgar som antogs 1919, alla partimedlemmar i sovjetsamhällets oräkneliga institutioner och underkastade dem ledningens direktiv. Eftersom massorna utanför partiet var uppsplittrade blev resultatet att partiets medlemmar uppnådde en disciplin och homogenitet som garanterade dem kontrollen och dominansen.¹⁷ Denna auktoritet fick Zinovjev att 1920 deklarerat att ”varje medveten arbetare måste inse att arbetarklassens diktatur bara kan förverkligas genom dess förtrups, det vill säga genom kommunistpartiets, diktatur.”¹⁸

Frågan om förhållandet mellan staten och partiet kom att avgöras av ett fenomen som alla lade märke till, nämligen de två apparaternas allt större *sammansmältning*. Detta fick 1920 Kamenev att säga: ”Kommunistpartiet är Ryssland regering. Landet styrs av dess 600.000 medlemmar.”¹⁹ Det var *partiets* politbyrå som under de åttonde, nionde och tionde *sovjetkongresserna* utsåg de kommissioner som hade till uppgift att förbereda mötenas dagordningar,²⁰ och det var överhuvudtaget en stor överlappning mellan partiets och de statliga institutionernas ledare. Vid partikongressen 1919 hade två tredjedelar av delegaterna tjänster i sovjetinstitutionerna.²¹

Partiets privilegierade och ledande ställning i staten tvingade det att omfördela sina funktioner. Först och främst måste det fortsätta den uppgift som det hade påbörjat före revolutionen, nämligen att *organisera* och *skola* arbetarklassen.²² Dessutom måste det ta itu med att utse statens admi-

¹⁰ Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s 38.

¹¹ *Ibid*, s 6.

¹² Dessa siffror gäller februari 1918, och återges i Pietsch, s 141.

¹³ Schapiro, *Communist Party*, s 246.

¹⁴ *Ibid*, s 243, Broué, *Parti*, s 129.

¹⁵ Schapiro, *Communist Party*, s 246-47.

¹⁶ Ponomarjov, s 328.

¹⁷ Carr, del 1, s 244-45.

¹⁸ Anweiler, s 302.

¹⁹ Pietsch, s 147.

²⁰ *Ibid*, s 149.

²¹ Rigby, s 75.

²² Meissner, s 122-23.§

nistrativa personal. Det var ett speciellt partiorgan som hade ansvaret för detta arbete, *Orgbyrån* (organisatoriska byrån),²³ som samarbetade med en speciell avdelning i centralkommittén, *Utjrasped* (avdelningen för medlemmarnas fördelning). Det var ett mycket aktivt organ: mellan februari 1920 och februari 1921 utsåg Orgbyrån mer än 42.000 partimedlemmar till olika jobb.²⁴ Lenin ansåg att partiets viktigaste uppgifter som makthavare var att fungera som ”uppfostrare, organisatör och ledare”,²⁵ och tilldelade det också uppgiften att garantera den politiska samordningen av de statliga institutionerna.²⁶ Men innan Lenin kom fram till denna uppfattning hade han givit den kommunistiska organisationen en mer blygsam plats. Under den nya regimens första månader hade han inte brutit den tystnad om partiets roll som kännetecknade *Staten och revolutionen*. I hans skrifter från denna period talade han mycket om massorna och sovjetinstitutionerna, men partiet nämndes bara i förbigående.

Men i augusti 1919 sa Lenin att ”[a]rbetarklassens diktatur förmedlas av bolsjevikpartiet”.²⁷ I ”*Radikalismen*” bekräftade han att ”*klassens diktatur*” genomförs ”under partiets ledning”.²⁸ Den allt större identifieringen mellan stats- och partiapparaten, och partiets odelade makt över landets politiska och sociala liv gynnade framväxten av en mer monolitisk maktstruktur.

Lenin ansåg att denna situation ledde till oönskade resultat. I ett tal till den elfte partikongressen 1922 (den sista han deltog på) sa han: ”förhållandet mellan partiet och sovjetinstitutionerna... är [inte] som det borde vara”. Men hans analys av denna situation var mycket ytlig, liksom hans förslag för att råda bot på den. Han föreslog bara ”att partiapparaten och sovjetapparaten måste skiljas åt”, och att ”folkkommissarierådets auktoritet måste höjas”, med andra ord att statens auktoritet skulle höjas i förhållande till partiet.²⁹

Men de resolutioner som antogs i syfte att skilja staten och partiet verkställdes aldrig. Om de hade genomförts så skulle de kanske ha underlättat upprättandet av ett system av skilda makter (och ömsesidig kontroll) inom den proletära regimen, ett system som kanske kunde fått den politiska strukturen i sin helhet att bli mer flexibel. Det verkar som om en del hade haft vaga funderingar om att genomföra det, redan innan farorna i den uppkomna situationen stod klara. Under diskussionen i centralkommittén om Brest-Litovskfördraget sa Trotskij i ett svar till Bucharin att ”staten har tvingats göra saker som partiet inte skulle ha gjort”.³⁰ 1919 uttryckte vänsterkommunisterna att de ville betona skillnaden mellan staten och partiet: de ansåg att partiet, i linje med deras egna uppfattningar, var mer intresserad av *internationalism* än staten.³¹ Partiet borde så att säga spela rollen av regeringens och statens samvete. Men detta ”samvete” kunde bara göra sig hört och bli lyssnat på om det i viss mån var oberoende av staten och hade någon form av kontrollmekanism över den. Men ingendera kom till stånd. Avsaknaden av en verklig institutionell motvikt ledde till att maktkoncentrationen blev total.³²

Bolsjevikpartiets maktillträde bekräftade den princip om centralisering som var grundläggande för hur det fungerade före revolutionen, även om lokalorganisationerna under lång tid hade åtnjutit en omfattande faktisk autonomi. Det var för att avhjälpa denna faktiska situation som partikongressen 1919 underströk behovet av ”den mest strikta centralism och den strängaste disciplin” i partiet.³³

²³ Se s 183.

²⁴ Carr, del 1, s 252.

²⁵ Lenin, *VV3*, bd 3, s 408.

²⁶ *Ibid*, bd 3, s 410 och *VV10*, bd 9, s 368-39.

²⁷ Lenin, *VV10*, bd 9, s 131.

²⁸ *Ibid*, bd 9, s 405.

²⁹ *Ibid*, bd 10, s 478, 486, 479.

³⁰ Pietsch, s 73.

³¹ *Ibid*, s 144.

³² 1928 menade Bucharin att regimens stalinisering berodde på att partiet och staten blev identifierade (Deutscher, *Väpnade profeten*, s 252.)

³³ Carr, del 1, s 215.

Medan staten fick en federalistisk struktur förblev partiet ”ett och odelbart” i samtliga sovjet-republiker. Trots att den bolsjevikiska organisationen i princip behöll partikongressens och centralkommitténs enväldiga företrädesrätt, så tvingades den dessutom samtidigt inrätta en rad ledande organ, och vissa av dessa skulle få så stor makt att de överglänste de i teorin överordnade organen.

Politbyrån bildades efter ett beslut vid den åttonde partikongressen i mars 1919. Dess uppgift var att ”fatta beslut i all frågor som inte tillät dröjsmål”. Den bestod av fem medlemmar och skulle rapportera om sitt arbete vid centralkommitténs möten två gånger i månaden, och enligt stadgarna (men bara enligt dem) var den underordnad detta organ.³⁴ I själva verket ökade dess makt snabbt. Vid partikongressen 1920 anmärkte Lenin: ”Politiska byrån har avgjort alla frågor om den internationella och inhemska politiken”,³⁵ och tillade att ”politbyrån [bör] syssla med politik”.³⁶

Medan *Orgbyrån* skulle ”leda partiets hela organisatoriska arbete”,³⁷ och i synnerhet sköta om urvalet, tillsättningen och omplaceringen av de administrativa, och särskilt de politiska, kadreerna, så kom *partisekretariatet* (som liksom *Orgbyrån* bildades 1919) att bli ett ytterst viktigt organ. Den förberedde dagordningen till politbyråns möten, försåg denna med de dokument som behövdes för diskussionen, vidarebefordrade dess beslut till lokalorganisationerna och skötte också tillsättningen av personal.³⁸ När Stalin i egenskap av generalsekreterare tog över partisekretariatet i april 1922 fick han kontrollen över ett organ, som visserligen inte tillhörde de mest respekterade men ändå ett av de mest inflytelserika organen i hela partiorganisationen. 1921, slutligen, inrättades centrala och lokala kontrollkommissioner, efter rekommendation från en nationell partikonferens 1920. Det skedde på begäran av arbetaroppositionen, som såg dem som ett sätt att bekämpa byråkratiseringen av partiet. Medlemmar i de lokala partikommittéerna eller centralkommittén kunde inte sitta i någon av dessa kommissioner, som utsågs av lokala och nationella partikongresser och inte av kommittéerna. Den centrala kontrollkommissionen var högsta besvärorgan för de partimedlemmar som hade uteslutits i de regelbundna partiutrensningarna.³⁹ Men detta organ blev snart ett verktyg i generalsekreterarens händer. Ungefär samtidigt började det samarbeta med GPU, som 1922 efterträdde tjekan som främsta repressiva institution.⁴⁰

Utvecklingen av maktbefogenheterna och funktionssättet hos partiets två ”klassiska” organ, centralkommittén och kongressen, återspeglar ganska väl partiets funktionssätt i stort och hur omfattande demokratin var i det. *Centralkommittén* var partiets högsta organ mellan kongresserna,⁴¹ och sjöd under de första månaderna efter maktövertagandet av ett utomordentligt intensivt liv. I detta organ diskuterades och beslutades de livsviktiga frågor som bolsjevikpartiet och sovjetstaten ställdes inför, som till exempel frågan om en koalitionsregering och framförallt freden i Brest-Litovsk. Vad gäller denna hade centralkommittén en avgörande roll. Under loppet av ändlösa diskussioner, hetsiga debatter där tendenser utan omsvep gick mot varandra, och där majoriteter bildades och upplöstes utifrån hur väl argumenten presenterades, och i en atmosfär av frihet som det *överhuvudtaget* finns få exempel av i de politiska partiernas liv, så avgjorde bolsjevikpartiets centralkommitté Sovjetrysslands öde. Vid denna tid vittnade antalet centralkommittémöten om hur betydelsefull den var. Under en period av lite mer än 3 månader finns det protokoll från 16 möten,

³⁴ *Ibid.*, del 1, s 216.

³⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 355.

³⁶ Lenin, *CW*, vol 30, s 467.

³⁷ Carr, del 1, s 216.

³⁸ Deutscher, *Stalin*, s 186.

³⁹ Se s 200.

⁴⁰ Angående kontrollkommissionen, se Deutscher, *Stalin*, s 187-88. Carr, del 1, s 218 + 233-34. Schapiro, *Communist Party*, s 260.

⁴¹ Som vi har sett förkunnade Lenin före revolutionen att det enligt den demokratiska centralismens princip var kongressen och endast kongressen som förkroppsligade partiets överhöghet (se s 23). Han nämnde aldrig denna tanke igen.

och då har ändå protokollen från ett antal möten från denna period försvunnit. Under inbördeskriget blev centralkommitténs möten mindre vanliga. Det hölls bara 6 stycken mellan april och juli 1918, och mellan juli och november 1918 träffades inte CK alls. Vid partikongressen 1919 framfördes klagomål mot detta. Senare blev dessa möten mer regelbundna,⁴² vilket tydde på att CK fortfarande åtnjöt en stor auktoritet.

Partikongresserna, som enligt stadgarna hölls en gång per år, kompletterades med ofta återkommande konferenser, och förblev under lång tid viktiga. De förlorade egentligen inte sin betydelse förrän efter Lenins död, då de kom att fylla en rituell funktion och bara behöll sin ceremoniella karaktär. Förvisso utnyttjade partikongressen mycket sällan den suveräna makt som den ”lagligen” ägde. Besluten togs på andra håll, i centralkommittén och politbyrån. Men eftersom centralkommittén utsågs av kongressen, så behöll den senare sitt inflytande ända till sekretariatet lyckades fylla den med delegater som den själv valt ut. Denna situation uppstod inte förrän efter 1922 eller till och med 1923.

Fram tills dess levde kommunistpartiets kongresser fortfarande upp till den socialistiska rörelsens bästa traditioner. Debatten var fri, och partiledningen, även Lenin, kritiserades fritt. Delegaterna angrep varandra utan rädsla, och man följde partimötenas klassiska procedurer – möten med kommissioner och subkommissioner, presentation av majoritets- och minoritetsrapporter,⁴³ utarbetande av gemensamma resolutioner där skarpsinniga redaktionella spetsfundigheter och klipska kompromisser försökte försona majoriteten och minoriteten, bildande av taktiska allianser mellan olika strömningar i organisationen.

Den fria atmosfär som rådde på dessa möten hade inte försvunnit vid den sista kongress som Lenin deltog på, i mars-april 1922. Antonov-Ovsejenko angrep bolsjevikledaren och anklagade honom för att uppmuntra kulakerna och vara alltför eftergiven mot den utländska kapitalismen. Även Stukov angrep Lenin personligen: ”Vi måste ge andra kamrater chans att tala fritt i partiet, utan att hota att fördöma dem för att de idag säger vad Lenin sade igår.” Kosior fullföljde angreppet och kritiserade ”det maktvälde som inte har något gemensamt med verklig disciplin och som praktiseras bland oss.” Rjazanov, Marx-Engelsinstitutets ledare och partiets svarta får och framstående oppositionell, fick applåder – och inte bara skämtsamma sådana – när han sa: ”Det sägs att det brittiska parlamentet kan allt, utom att förvandla en till en kvinna. Vår centralkommitté är mycket mäktigare, den har redan förvandlat mer än en inbiten revolutionär till en gammal käring, och antalet sådana käringar ökar otroligt.”⁴⁴

Vid den tolfte partikongressen 1923, den sista under Lenins liv, öppnade Zinovjev, som såg sig själv som förutbestämd efterträdare till den förlamade ledaren, debatten på ett sätt som var ovanligt på den tiden, men som snart skulle få en lysande framtid. ”Varje kritik av partilinjén”, förkunnade han, ”och det gäller också s.k. 'vänster'kritik, är nu objektivt sett en mensjevikisk kritik.” Han lyckades emellertid inte skrämna delegaterna. Preobrazjenskij fördömde den alltmer auktoritära regim som han menade partiledningen försökte påtvinga partiets basmedlemmar. Kosior pekade ut vilka som var ansvariga för denna regim, ”klickén” kring generalsekreteraren, och beskrev deras oärliga och byråkratiska metoder. Lutovinov, en av arbetaroppositionens ledare, kritiserade den ”påvliga ofelbarhet” som partiledningen påstod sig besitta. Men den mest systematiska kritiken gällde ett antal kommunistledares inställning i den nationella frågan. Rakovskij talade om den skada som ”russifieringen” orsakat, och **hävdade** att Stalin återupprättade tsarens politik på detta område. Och Bucharin själv sa att generalsekreterarens fördömande av den storryska chauvinismen var hyckle-

⁴² Mellan april och oktober 1919 möttes CK 6 gånger (och politbyrån 29 och orgbyrån 110). Mellan april 1920 och mars 1921 hade CK 29 möten (mot politbyråns 66 och orgbyråns 102 möten). (Pietsch, s 153.)

⁴³ Se s 192.

⁴⁴ Deutscher, *Den avväpnade profeten* (bokutg. s 32). L Fischer, *Lenin*, s 580. Souvarine, s 292.

ri.⁴⁵ Precis som vid många andra tillfällen från samma period saknade kritikerna och de oppositionella en ledare som kunde ha givit deras agerande större tyngd. Men under denna livliga diskussion höll Trotskij tyst. Aldrig mer skulle det en sådan atmosfär existera på partikongresserna. Istället skulle de alltmer domineras av en gudstjänstliknande ritual.

Den interna demokratins realiteter och begränsningar, och dess försvinnande.

Tendenser i partiet: vänsterkommunisterna och oppositionella strömningar.

Under sovjetregimens första år gav bolsjevikpartiet ett lustigt intryck av att vara en på ett eller annat sätt stympad politisk organisation – den hade en vänster men ingen höger. Detta särdrag berodde inte på någon förtryckande kirurgi, utan var tvärtom resultatet av en utveckling som gjorde Lenin, som hade lett vänstern under hela 1917, till den nya samhällsordningens främste talesman och i viss mening (men *bara* viss mening) till ledare för en måttfull flygel, en ”höger”strömning som i själva verket inte var höger. Den verkliga högern, en strömning som medvetet eller omedvetet tar på sig uppgiften att försvara privilegier och den samhälleliga regimen mot förändringar som inte är konservativa, höll sig i bakgrunden på den politiska scenen – i den utsträckning bolsjevismen överhuvudtaget innehöll en sådan strömning. Den hade inte försvunnit utan lurade i kulisserna och vågade inte längre tala öppet eller lägga fram sitt program. Den yttrade sig för sista gången offentligt och på ett sammanhängande sätt i samband med upplösningen av den konstituerande församlingen. Vid den tidpunkten fördömde den denna handling som förde in revolutionen på en *proletär* väg. När sovjetregimen väl hade upprättats, och ännu mer när dess isolering var uppenbar och inbördeskriget hade brutit ut, då kom den bolsjevikiska högern till regimen försvar.

Därefter blev det under Lenins livstid nästan omöjligt att urskilja och avgränsa någon högerströmning i partiet, och denna situation bestod så länge ingen öppet försvarade de välsituerade böndernas och byråkraternas intressen. Även om det inte fanns någon höger i kommunistpartiet, så fanns det under denna period en vänster som efterhand kom att företrädas av olika fraktioner och grupperingar. Kan man då inte kalla den majoritet som gick mot vänstern för partiets höger? I så fall kunde Lenin betraktas som ledare för högern men då med några viktiga reservationer. För det första bekämpade han inte *alltid* vänsterkommunisterna. I synnerhet på ett område sammanföll hans program, eller åtminstone hans strävanden, med partivänsterns. Både de och Lenin ville göra landets politiska och samhälleliga institutioner mer proletära. Båda ville ge industriarbetarna en allt större, till och med dominerande, roll på alla nivåer och områden.⁴⁶

En andra reservation berör den djupt dialektiska karaktären hos Lenins politik,⁴⁷ som på så sätt undvek faran att stelna och bli konservativ. Denna dialektiska metod går exempelvis att se i Lenins inställning till byråkratin, och i samband med införandet av NEP. Mer än någon annan krävde Lenin att man skulle rekrytera de borgerliga tekniker och specialister som man hade ärvt från den gamla regimen, och att dessa grupper skulle få sociala privilegier. Men samtidigt hade ingen lika stor del som Lenin i att dessa element hindrades från att få politisk makt: ingen var mer angelägen än han om att hindra byråkratiseringen.⁴⁸ Det behövs en sista anmärkning för att karaktärisera Lenins ”höger”ståndpunkt, såsom den framstod i hans täta och våldsamma angrepp på vänsterkommunisterna. Beteckningen ”höger” och ”vänster” är tvetydig när de tillämpas på vissa av de situationer som uppstod i Ryssland strax efter revolutionen. Det räcker med ett exempel för att illustrera detta. Partiet innehöll flera strömningar som drabbade samman om den *nationella* frågan.⁴⁹ På detta

⁴⁵ Deutscher, *Avväpnade profeten*, s 76-78. Broué, *Parti*, s 180-81.

⁴⁶ Se s 123.

⁴⁷ Se s 298.

⁴⁸ Se s 212.

⁴⁹ Se s 174.

område företrädde Lenin en ”liberal” strömning, som inom de gränser som inbördeskrigets behov satte upp ville vara så tillmötesgående som möjligt mot de nationer som befunnit sig under tsaris- mens ok. Denna politik stötte på hårt motstånd från en inflytelserik och intellektuellt värtalig ten- dens, som bland sina ledare räknade Bucharin och Preobrazjenskij, och som i stora drag delade Rosa Luxemburgs syn på den nationella frågan. Liksom hon ansåg de att Lenins ”moderata” linje uppmuntrade de småborgerligt nationalistiska strömningarna. På ett mer grundläggande plan mena- de de dessutom att rätten till självbestämmande var ett begrepp som saknade revolutionärt innehåll i nittonhundratalets Europa.⁵⁰ Dessa personer tillhörde bolsjevikpartiets vänsterflygel, och i denna fråga anslöt de sig till uppfattningarna hos den europeiska socialismens yttersta vänsterflygel. De kom därför att förespråka – eller åtminstone uppmuntra eller tolerera – en russifieringspolitik av de icke-ryska nationaliteterna, och när Lenin opponerade sig mot dem beskyldes han för att stödja de småborgerliga nationalistiska krafterna. I denna fråga fick ”höger” och ”vänster” en högst tvetydig och förvirrande innebörd.

Medan bolsjevikpartiets höger inte framträdde – eller i fallet Lenin var en höger som egentligen inte var ”höger” – så fanns det definitivt en vänster, eller snarare olika vänsterströmningar som för- kroppsligade en ständig strävan att ”revolutionera” både sovjetsamhället och världen utanför på ett ännu grundligare sätt. Vänsterns första angrepp handlade om utrikespolitiken, nämligen under- tecknandet av Brest-Litovskfördraget med centralmakterna. Det var ingen slump: det är i sanning ett ”konstant” drag i dagens politik att en militant revolutionär glöd går hand i hand med en brinnande internationalism.

Det är inte förvånande att en bred majoritet av kommunisterna reagerade med ilska och bestörtning på de drakoniska fredsförslag som presenterades av de tyska och österrikiska förhandlarna, i synner- het som leninismens internationella strategi helt och hållet grundades på antagandet att världs- revolutionen var oundviklig, och att det var bolsjevikernas plikt att påskynda den.⁵¹ Vid partiets första möte efter att centralmakternas krav hade blivit kända visade det sig vilka strömningar som existerade och deras respektive styrka. Vid ett möte i Petrograd 8 januari 1918 framträdde tre olika ståndpunkter. Lenin föreslog att de tysk-österrikiska förslagen skulle antas, och hans motion fick 15 röster. Trotskij talade för en politik som blev känd som ”varken krig eller fred”, och som gick ut på att vägra att skriva under några fördrag med imperialisterna i Berlin och Wien samtidigt som man avstod från att starta ett revolutionärt krig mot dem: hans motion fick 16 röster. Bucharin, slutligen, krävde att man skulle inleda ett revolutionärt krig, och han fick 32 röster.⁵² Den ”vänsterkommunis- tiska” strömningen hade uppstått. Under veckorna efter denna första pejling av ståndpunkterna fick man bekräftelse på att den var stark. Således stödde partiets Petrogradkommitté Bucharins linje enhälligt, fränsett en medlem med avvikande uppfattning. När debatten senare blev hårdare och ögonblicket närmade sig då det slutgiltiga beslutet skulle tas, så bekräftade denna kommittés verkställande utskott denna uppfattning, och hotade till och med centralkommittén med splittring om regeringen gick med på att skriva under den ”skamliga freden”.⁵³ Partiets Moskvakommitté antog samma linje.⁵⁴ Oppositionen var inte bara stark i de ”två huvudstäderna” utan också på landsbygden – till och med i Sibirien, där de kommunistiska myndigheterna vägrade underkasta sig Brest-Litovskfördraget. Bland de oppositionella fanns en rad välkända och talangfyllda ledare, och oppositionen var inte bara stark i partiet utan även i statsapparaten. ”Vänsterkommunisterna” kontrollerade exempelvis den nationella ekonomins högsta råd.⁵⁵

⁵⁰ Denna kritik av Lenins politik i den nationella frågan presenterar Rosa Luxemburg i sin berömda pamflett om den ryska revolutionen (s 37-47).

⁵¹ Se s 239.

⁵² Trotskij, *Mitt liv*, s 233-34.

⁵³ *Protokolij*, s 176.

⁵⁴ *Ibid*, s 182-83.

⁵⁵ Daniels, *Conscience*, s 84.

Vilka argument hade de för sin ståndpunkt? Bucharin, deras främste talesman, tog upp ett antal inrikespolitiska frågor. Han var angelägen om att inte bryta alliansen med vänstersocialistrevolutionärerna, och krävde att de inte skulle behöva underteckna en fred som de motsatte sig våldsamt. Hans anhängare Uritskij hävdade, att om tyskarna verkställde sitt hot och gick in i Ryssland, så skulle det leda till en våldsam folklig reaktion på landsbygden, och folkets ”självbevarelsesträvan” som väckts på detta sätt skulle göra det möjligt att rekonstruera landets försvarsmakt och inleda ett revolutionärt krig.⁵⁶ Men framförallt grundade vänsterkommunisterna sin inställning på att de absolut prioriterade världsrevolutionen före den ryska revolutionen, och på åsikten att undertecknandet av ett fredsfördrag med de tysk-österrikiska imperialisterna skulle försvaga proletariats internationella kamp. Av hänsyn till något som bara existerade som en möjlighet – världsrevolutionen – föredrog de att riskera det som uppnåts.⁵⁷ Det är ett tecken på deras absoluta hängivenhet för vad de betraktade som grundläggande principer, en purism som var ett av denna strömnings främsta kännetecken och som genomsyrade hela deras program.

Detta program tog upp såväl uppbygget av ett nytt samhälle i Ryssland som regeringens utrikespolitik. Allmänt sett var vänsterkommunisterna för att snabbast möjligt uppnå socialismen med hjälp av nationaliseringar och arbetarkontroll.⁵⁸ De var våldsamt fientligt inställda till borgarklassen, och de krävde att den skulle ”ruineras fullständigt”.⁵⁹ De var helt kallsinniga inför böndernas strävanden och krävde kollektivisering av jordbruket.⁶⁰ Socialismen var industriproletariats angelägenhet, och i uppbygget av den nya samhällsordningen kunde man bara sätta sin tillit till denna klass, till ”arbetarnas egen skaparkraft”.⁶¹ De ifrågasatte regeringens hela ekonomiska politik. De fördömde bestämmelserna om arbetsdisciplin och produktion, och ansåg att Lenins försvar av taylorismen och enmansförvaltningen⁶² var skandalöst. De menade att det inte var tillåtet med någon som helst eftergifter till den gamla världen, som de antog var avskaffad – i synnerhet att ge ansvarsposter till de borgerliga ”specialisterna”.⁶³

På ett mer strikt politiskt plan var vänsterkommunisterna för arbetardemokrati, vilket för dem betydde ett omfattande självstyre för sovjeterna och bildandet av en proletär armé. Anlitandet av före detta tsaristiska officerare och beslutet att upphöra med val av officerare i Röda armén gjorde dem indignerade.⁶⁴ När diskussionen om Brest-Litovskfreden avslutades så förlikade de sig heller inte med regeringens utrikespolitik: enligt dem, eller åtminstone enligt Radek, som var en av deras mest framstående talesmän, så tydde regeringens utrikespolitik på att den hade ”beslutat sig för att överge den anti-imperialistiska politiken.”⁶⁵ De å sin sida, krävde ”en orädd utrikespolitik grundad på klassprinciper, som både i ord och handling förenar den internationella revolutionära propagandan, och som syftar till att upprätta organiska band till den internationella socialismen (och inte till den internationella bourgeoisien).”⁶⁶ Som en av dem påpekade, så återupplivade vänsterkommunisterna ett antal idéer som Lenin själv försvarat tidigare: de kunde göra anspråk på att vara de sanna leninisterna.⁶⁷

Vänsterkommunisternas agitation var så intensiv att den definitivt skakade partiets enhet. Ändå räckte det med några få månader för att lugna ner upproret. Den vänsterkommunistiska strömningen

⁵⁶ *Protokolij*, s 170.

⁵⁷ *Ibid*, s 169-71.

⁵⁸ Hela vänsterkommunisternas plattform återfinns i Bunyan och Fischer, s 560-64. Se även Dobb, s 92.

⁵⁹ Bunyan och Fischer, s 564.

⁶⁰ Daniels, *Conscience*, s 94.

⁶¹ *Ibid*, s 85.

⁶² Angående Lenins försvar av ”statskapitalismen”, se s 223.

⁶³ Carr, del 2, s 104-05, 112, 127-28, 132. Daniels, *Conscience*, s 84-86.

⁶⁴ Pietsch, s 99. Daniels, *Conscience*, s 104.

⁶⁵ Carr, del 3, s 86.

⁶⁶ Bunyan och Fischer, s 563.

⁶⁷ Daniels, *Conscience*, s 79.

försvann – men inte som resultatet av disciplinära eller administrativa åtgärder. Dess insomnande var mer eller mindre naturlig: den tyska revolutionens utbrott gjorde slut på kontroversen kring Brest-Litovsk och visade att Lenins politik trots allt inte hade förlamat det tyska proletariats krafter. Samtidigt hade införandet av ”krigskommunismen”, som var ett resultat av inbördeskriget, i viss mån tillfredsställt ”vänstern”, eftersom Ryssland nu verkade gå framåt mot socialismen med jättekiv, eller som om man till och med hade uppnått den.

Även under inbördeskriget var motsättningarna i partiet tillräckligt starka för att ge upphov till en oppositionell strömning. ”Militäroppositionen” kritiserade ledningens, och i synnerhet Trotskijs, politik i militära frågor, och de angrep öppet denna politik vid partikongressen 1919. Oppositionen var stark nog att framtvunga eftergifter. Medlemmarna i denna strömning förenades av en gemensam motvilja mot de tsaristiska officerare som tjänstgjorde i Röda armén, och de drevs av motsägelsefulla känslor, delvis demokratiska men också delvis korporativistiska.⁶⁸ Men denna oppositions aktiviteter var undantag snarare än regel: inför hotet från de ”vita” reagerade bolsjevikerna med en enhetsreflex som gav deras parti en homogenitet och styrka som stod i bjärt kontrast till splittringen inom det kontrarevolutionära lägret. När inbördeskriget tog slut, och landet upptäckte vilken enorm förstörelse det hade drabbats av och regeringen blev medveten om den oerhörda oordning som rådde, så sprack kommunistpartiets enhet och oppositionella strömningar uppstod på nytt – och med vilken energi! Utöver den ”ukrainska oppositionen”, som gjorde revolt mot centralmyndigheternas russifieringstendenser och delade Lenins hjälplösa motvilja mot alla former av storrysk chauvinism,⁶⁹ så fanns det två grupperingar som drog till sig ett stort antal missnöjda partimedlemmar: den ena kallade sig ”demokratiska centralismens grupp” (”decisterna”) och den andra ”arbetaroppositionen”.

”Decisterna” bildades 1919, men gjorde sig egentligen inte gällande förrän vid partikongressen i mars 1920, men då med en styrka som skulle känneteckna den under hela sitt korta liv. Denna grupp var till sin natur huvudsakligen ”intellektuell”, vilket skilde den från ”arbetaroppositionen”, men ibland lyckades den alliera sig med fackföreningsledare som Tomskij.⁷⁰ Bland dess främsta talesmän finner vi framstående personligheter som Osinskij, som varit ledare för statsbanken och ordförande för nationella ekonomins högsta råd; Bubnov, suppleant i centralkommittén; Saprionov, som varit sekreterare i CEK; och (Vladimir) Smirnov, ledare för det bolsjevikiska upproret i Moskva. Vid kongressen i mars 1920 gjorde ”decisterna” många och långa inlägg.⁷¹ De protesterade mot den ”byråkratiska” och ”auktoritär centralismen” och varnade partiet för faran av en ”byråkratisk diktatur”.⁷² ”Decisternas” krav inskränkte sig till frågor om den interna partidemokratin, och deras reformförslag var alltid diffusa, och de var aktiva även inför och på den tionde partikongressen. Där talade de återigen om problemen för bolsjevikernas demokrati, men denna gång överglänstes de av ”arbetaroppositionen”.

Liksom den demokratiska centralismens grupp bildades arbetaroppositionen 1919, men till skillnad från den förra hade den en proletär bas, och hade sina rötter helt och hållet inom fackföreningarna, vilket gav den en betydande styrka. Det visade sig särskilt tydligt under vintern 1920-21, då arbetaroppositionen gjorde sin närvaro och sammanhållning gällande under den omfattande partidiskussionen om fackföreningsfrågan,⁷³ där den registrerade stora framgångar. Vid Moskvaorganisationens partikonferens i november 1920 stödde nästan hälften av delegaterna (124 av 278) arbetaroppositionens teser. Känslorna svallade så heta på mötet att arbetaroppositionen organiserade

⁶⁸ Broué, *Parti*, s 139. Schapiro, *Origin*, s 239, 245.

⁶⁹ Angående den ”ukrainska oppositionen”, se Daniels, *Conscience*, s 102 ff. Vad gäller Lenins inställning till de ukrainska kraven på självstyre och överhuvudtaget till de icke storryska nationaliteterna, se s 174 ff.

⁷⁰ Carr, del 1, s 217.

⁷¹ Bara Osinkijs tal fyller 17 sidor i de officiella mötesprotokollen (Kool och Oberländer, s 141-57).

⁷² *Ibid*, s 128-57, där det finns omfattande utdrag ur ”decisternas” tal.

⁷³ Se s 227.

ett eget möte för att besluta hur de skulle rösta på de olika resolutionerna och kandidaterna.⁷⁴ Arbetaroppositionen var särskilt stark i Samara (där den dominerade partiet), i Ukraina, och inom fackföreningsrörelsen var den särskilt stark inom metallarbetarorganisationen.⁷⁵ Ändå fick den bara 45 eller 50 delegater av totalt 694 vid den tionde partikongressen i mars 1921, där denna gruppens existens skulle bli en av de centrala frågorna.⁷⁶ Under kongressförberedelserna hade leningen lyckats samla alla sina styrkor genom att vädja om enhet i partiet. Och om oppositionens representation vid det nationella mötet var mindre än dess styrka inom partiets baskader, så är det ett fenomen som man stöter på inom alla politiska partier. Men på en punkt skilde sig proceduren i kommunistpartiet vid denna tidpunkt på ett fördelaktigt sätt från den vanliga praktiken i politiska organisationer, inklusive de som påstår sig ha den allra största interna demokrati. Partiledningen publicerade arbetaroppositionens plattform i sitt officiella organ, *Pravda*, och tryckte också upp 250.000 exemplar av en pamflett där Alexandra Kollontaj (som ledde denna grupp tillsammans med Sjljapnikov) presenterade sina idéer.⁷⁷

I sin pamflett intog Kollontaj en starkt ”proletär” inställning, och ställde i arbetaroppositionens namn upp som taleskvinna för arbetarklassens krav. Enligt henne spelade arbetarklassen en alltmer begränsad roll i landets liv, på grund av att regeringen dukade under för opportunisten och försökte förlika samtliga klassers intressen. Arbetaroppositionen ville för sin del bara försvara industriarbetarnas intressen. De drog en skarp gräns mellan de statliga institutionerna, och till och med partiinstitutionerna, å ena sidan, och fackföreningsinstitutionerna å den andra, och ansåg att de senare var de *enda* giltiga uttolkarna av arbetarklassens tankar. En verkligt proletär regim (som arbetaroppositionen förespråkade) skulle därför upprätta en fackföreningarnas diktatur.

Pamflettens svaghet var bristen på konkreta idéer som kunde förbättra situationen och leda till ett i högsta grad nödvändigt närmande mellan bolsjevikledningen och det ryska proletariatet. Kollontaj nöjde sig med att slå fast sin tilltro till ”[arbetar]klassens kollektivt skapande kraft”.⁷⁸ En annan och grundläggande svaghet i arbetaroppositionens ståndpunkt var motsättningen mellan deras strävanden och de reella möjligheter som fanns för handen. Kollontaj medgav att den ”ekonomiska strukturen [i landet] har brutit samman och är fullständigt förstörd”.⁷⁹ Det främsta offret för denna situation blev proletariatet. Som vi ska se innebar arbetarklassens deklassering, demoralisering och fysiska förfall att det var uteslutet med några som helst politiska aktioner som grundades på en mobilisering av arbetarmassorna.

Vid den tionde partikongressen utsattes arbetaroppositionen och alla andra oppositionsströmningar för ett systematiskt angrepp,⁸⁰ och de förbjöds existera som organiserad fraktioner. Arbetaroppositionen överlevde denna åtgärd under en kort period. Vid kongressen 1922 talade Kollontaj än en gång som ledare för en vänsterminoritet.⁸¹ Även Sjljapnikov fortsatte sin oppositionella verksamhet, men som vi ska se ådrog han sig ledningens vrede och uteslöts nästan ur partiet. Flera av arbetaroppositionens ledare gjorde 1922 tillsammans med några andra framstående aktivister en hänvändelse till Kommunistiska internationalen och klagade på det förtryck de utsattes för. De uppmanade internationalen att tvinga fram en återgång till demokrati i det ryska kommunistpartiet.⁸² Man behöver väl knappast påpeka att denna hänvändelse inte kunde leda någonvart. Kominterns

⁷⁴ Daniels, *Conscience*, s 138.

⁷⁵ *Ibid*, s 127. Arbetaroppositionen var också väl företräd i gruvarbetarfacket. Vid en diskussion i den kommunistiska gruppen i denna fackförening fick arbetaroppositionens teser 61 röster, mot 137 för Lenins och 8 för Trotskijs (Lenin, *CW*, vol 32, s 535, not 20).

⁷⁶ Schapiro, *Origin*, s 314.

⁷⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 312.

⁷⁸ Kollontaj, *Arbetaroppositionen*, s 50.

⁷⁹ *Ibid*, s 21.

⁸⁰ Se s 195.

⁸¹ Schapiro, *Origin*, s 335.

⁸² Texten till ”De tjugotvås brev”, och Kominterns svar, finns i Humbert-Droz, s 48-50.

exekutiv ifrågasatte inte det legitima i de ”tjugotvå” aktion, eller att det fanns någon grund till vissa av deras uttalanden, men rådde dem att underkasta sig partiets disciplin.

Vi måste nu titta på hur Lenin reagerade på dessa angrepp mot hans politik. Under sammandrabbningen om Brest-Litovsk under sovjetregimens första månader fick han tillfälle att rikta en del anklagelser mot vänsterkommunisterna, anklagelser som skulle bli ett genomgående drag under hela debatten mellan Lenin och de extremister – rebeller och otåliga personer av olika slag – som framträdde i kommunistpartiet. Vänsterkommunisterna var våldsamma motståndare till varje överenskommelse eller vapenvila med imperialismen, och gjorde sig enligt Lenin skyldiga till ett oacceptabelt romantiserande. Han sa att de intog samma ståndpunkt som den polske adelsmannen, ”som döende intog en effektfull pose med värjan i hand och sade: 'Fred är skam, krig är ärofyllt.’”⁸³ och att de på detta sätt lät sig ”ryckas med av en 'grann' paroll”.⁸⁴ Denna förebråelse var inte utan grund, att döma av den inställning som antogs av gruppens mest framstående ledare – i synnerhet Alexandra Kollontaj, som anförtrodde Jacques Sadoul att ”det vore mycket fint att få ett vackert slut, att dö kämpande. Ja, det skulle vara linjen: seger eller död.”⁸⁵

Detta romantiserande tog sig nästan oundvikligen uttryck i en förkärlek för ”den revolutionära frasen”, som Lenin fördömde vid upprepade tillfällen. Med ”revolutionär fras” menade han ”en upprepning av revolutionära paroller utan hänsyn till de objektiva omständigheterna under ifrågasvarande omkastning av händelserna”,⁸⁶ där ”frasens” innehåll bestod av ”[k]änsla, önsknings, harm, indignation”.⁸⁷ Vänsterns misstag gjorde att de anklagades för att ”objektivt... [hjälp] imperialisterna att locka oss i en fälla.”⁸⁸ Lenin var inte rädd för att polemisera mot dem, i synnerhet som han ansåg att det fanns en allvarlig risk med Bucharins strömning, som man måste föra en ”skoningslös kamp”⁸⁹ mot: personligen skulle han föra ett ”skoningslöst krig”⁹⁰ mot den. Han anklagade vänstern för att begå ett ”ofantligt självbedrägeri”⁹¹ och för ”ett fullständigt förnekande av kommunismen i handling”⁹² och kallade deras tidning *Kommunist* för ”pseudovänster”.⁹³

Men trots den livliga diskussionen medgav Lenin att han ”till nio tiondelar [var] överens” med Bucharin.⁹⁴ Detta är ett viktigt faktum i debatten mellan Lenin och vänsterkommunisterna som oftast ignoreras av sovjetiska historiker.⁹⁵ Lenin betonade ofta att vänsterkommunisterna, till skillnad från vänstersocialistrevolutionärerna och mensjevnikerna, utgick från samma grundvalar som han, nämligen den revolutionära marxismen, och att denna omständighet gjorde diskussionen med dem mycket intressant.⁹⁶ Han glömde inte att betyga sin vördnad för dem som personer med ”de bästa, ädlaste och mest upphöjda impulser”.⁹⁷ När deras ledare avgick ur centralkommittén

⁸³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 516.

⁸⁴ *Ibid*, bd 2, s 465.

⁸⁵ Sadoul, s 181.

⁸⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 462.

⁸⁷ *Ibid*, bd 7, s 464.

⁸⁸ *Ibid*, bd 7, s 504.

⁸⁹ Lenin, *CW* vol 27, s 40.

⁹⁰ Lenin, *VV10*, bd 7, s 483.

⁹¹ Lenin, *CW*, vol 27, s 83.

⁹² Lenin, *VV10*, bd 7, s 524.

⁹³ Lenin, *CW*, vol 27, s 81.

⁹⁴ *Ibid*, vol 27, s 306. Se även *VV3*, bd 2, s 519.

⁹⁵ Exempelvis skriver Ponomarjov i den officiella *Sovjetunionens kommunistiska partis historia* (s 288): ”Lenin avslöjade 'vänsterkommunisternas' grupp som den tyska imperialismens och den ryska bourgeoisins handgångne män.” I själva verket anklagade Lenin aldrig vänsterkommunisterna för samröre med fienden. Ett sådant samröre skulle ha uteslutit varje samhörighet mellan ledningen och oppositionen, en samhörighet som Lenin vid flera tillfällen gav uttryck för. Långt från att anklaga dem för att vara någons ”handgångne män” förebrådde han dem deras ”naivitet” (*VV10*, bd 7, s 500).

⁹⁶ Lenin, *CW*, vol 27, s 286. *VV10*, bd 7, s 518.

⁹⁷ Lenin, *VV10*, bd 7, s 476.

svarade Lenin med att lägga fram en resolution till den sjunde partikongressen, där han uppmanade vänsteroppositionen att återta sin plats i ledningen.⁹⁸ Och när han anklagade dem för ”att fullkomligt illojalt och otillåtligt bryta mot partidisciplinen”,⁹⁹ så handlade det inte om de idéer de försvarade, utan att de under en period envist vägrade att återta sina platser i centralkommittén.

Före fackföreningsdiskussionen under vintern 1920-21 och framväxten av den inflytelserika arbetaroppositionen i partiet, så visade Lenin inte särskilt stort intresse för ”vänsterkommunismen” annat än när den visade sig i Komintern.¹⁰⁰ Där angrep han deras antiparlamentarism (eller snarare den form den antog) och antifackliga linje. Lenins hållning gentemot arbetaroppositionen i bolsjevikpartiet liknade på sätt och vis hans inställning till vänsterkommunisterna 1918: hård kritik men samtidigt uppmaningar till gemensamma aktioner och solidaritet. Men tiderna var annorlunda än under Brest-Litovskperioden. Bucharin och hans vänners ”avvikelse” var ett tecken på en *tillväxtkris* inom den revolutionära rörelsen, vilket absolut inte var fallet 1920 och 1921. Debatten med arbetaroppositionen ägde alltså rum i ett annat klimat, och Lenin gjorde sig knappt omaket att analysera Kollontajs, Sjljapnikovs och deras anhängares idéer, utan begränsade sig till att beskriva att deras program innehöll drag av syndikalism och anarkism eller halvanarkism.¹⁰¹ Ett sådant program, sa Lenin, var ”en uppenbar avvikelse från partiet, från kommunismen”.¹⁰² Han förklarade varför han riktade dessa anklagelser mot dem: arbetaroppositionen försökte beröva partiet viktiga fördelar, i synnerhet vad gäller administrativa utnämningar, och istället ge fackföreningarna dessa privilegier.¹⁰³ 1918 hade Lenin behandlat vänsterkommunisterna både hårt och försonligt, men arbetaroppositionen blev det första offret för de antidemokratiska stadgar som antogs vid partiets tionde kongress i mars 1921.

Inte ens då framställde Lenin sina vänstermotståndare som fiender som skulle slås ned eller drivas ut ur partiet. Han inte bara uppmanade dem att arbeta tillsammans med honom i partitoppen, utan antog också öppet vissa delar av deras program, i synnerhet deras strävan att proletarisera parti- och den statliga kadern. I november 1920, till exempel, anklagade Lenin arbetaroppositionens medlemmar för att vara ”opposition för oppositionens skull”, men samtidigt medgav han, i viss mån i direkt motsättning till detta, att ”den opposition som finns, inte bara i Moskva utan i hela Ryssland, uppvisar många tendenser som absolut är hälsosamma, nödvändiga och oundvikliga i ett växande parti”.¹⁰⁴ Trots den hårda diskussionen och frågornas betydelse fanns det en grundläggande samhörighet som band samman Lenin och hans motståndare. Till och med i sin bok *”Radikalismen” – kommunismens barnsjukdom* skrev han att det största hotet mot den revolutionära rörelsen var den gamla och alltid aktuella faran för opportunist, och i jämförelse med den ”är vänsterdoktrinarismens fel inom kommunismen för ögonblicket tusen gånger mindre farligt och betydelsefullt”.¹⁰⁵ Lenins kamp efter maktövertagandet mot alla dessa ”vänsterister” var och förblev en kamp mot kamrater som hade fel men som aldrig betraktades som fiender. Det rörde sig om viktiga meningsskiljaktigheter i taktiska frågor, men när det kom till kritan utkämpade alla inblandade parter samma strid. Under Brest-Litovskperioden ville både Lenin och vänsterkommunisterna förbereda ett revolutionärt krig mot imperialismen.¹⁰⁶ 1921 strävade både Lenin och arbetaroppositionen efter att proletarisera det sovjetiska samhället. Konfrontationen mellan Lenin och olika varianter av ”vänsterism” hade karaktären av ett *familjegräl*.

⁹⁸ Lenin, *VV3*, bd 2, s 538.

⁹⁹ Lenin, *CW*, vol 27, s 202.

¹⁰⁰ Se s 262.

¹⁰¹ Lenin, *CW* vol 32, s 178, 197. *VV10*, bd 10, s 305.

¹⁰² Lenin, *VV10*, bd 10, s 246.

¹⁰³ *Ibid*, bd 10, s 246-47.

¹⁰⁴ Lenin, *CW*, vol 31, s 422-23.

¹⁰⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 459. Se även s 389 och s 448.

¹⁰⁶ *Ibid*, bd 7, s 463.

Tendens- och fraktionsfrihet

För att den inre partidemokratin ska vara mer än en ren formalitet krävs det ett flertal osäkra, vanskliga och ibland motsägelsefyllda förutsättningar. Denna demokrati kan gynnas av kriser och stora omvälvningar, genom att partimedlemmarna får möjlighet att bryta rutinerna och skaka om ledningen, och tvinga den att både ifrågasätta det som dittills tagits för givet och göra sig av med sin egen tröghet – vilket i sin tur leder till att ledningens sammansättning förändras. Det var precis vad som hände i bolsjevikpartiet 1917. Men det finns också andra sorters kriser som leder till helt andra resultat. När de strukturer som skapats av en djupt demokratisk rörelse hindras i sitt arbete av händelser som inte drar in massorna i ett aktivt politiskt deltagande utan tvärtom leder till stagnation bland massorna, då sinar själva demokratins källa. Demokratien försvinner alltmer från de institutioner som den berikat. När partierna berövas massornas energi dukar de under för rutin, auktoritetstro och byråkratism. Det förödande ryska inbördeskriget mellan 1918 och 1921, och den därav följande ekonomiska katastrofen, var negativa händelser av denna typ. Den inre demokrati som hade besjälat bolsjevikpartiet under 1917 överlevde inte utvecklingens nedbrytande effekter. Men demokratins försvinnande var ingalunda någon rätlinjig process. När vissa villkor för demokratins existens hade försvunnit var andra fortfarande verksamma. Det gällde dels rättigheterna för tendenser och grupperingar att existera, och dels rätten att uttrycka oenighet och meningsskiljaktigheter offentligt.

Att erkänna en oppositions rättigheter är naturligtvis inte det enda kravet på intern demokrati. Jämsides med detta finns andra lika viktiga krav: att partikongressen är suverän att besluta om partiets politik och att dess resolutioner verkligen genomförs; att kongressen har möjlighet att kontrollera centralkommitténs verksamhet; att de centrala partiorganen inte blandar sig i valen av lokala och regionala kommittéer eller i nomineringen av delegater till kongressen; att det är fritt fram för olika uppfattningar att konfronteras; och att basmedlemmarna informeras om ledningens beslut, och de fakta som dessa beslut grundar sig på. Den ryska verkligheten tillät inte att alla dessa villkor tillämpades ens i begränsad skala. Kommunisterna medgav själva att inbördeskriget hade lett till en ”militarisering” av partiorganisationen. Men innan denna situation uppstod hade, med professor Carrs ord, bolsjevikpartiet åtnjutit en ”diskussionsfrihet och offentlighet som annars sällan praktiserats av något parti när det gällt vitala frågor om allmän politik”.¹⁰⁷

Det gällde till exempel diskussionen i Brest-Litovskfrågan. Trots frågans och de olika ståndpunkternas betydelse gav centralkommittén, på Lenins begäran, vänsterkommunisterna rätt att göra sina uppfattningar kända via *Pravda* och agitera för dem i partiet.¹⁰⁸ När sovjetstatens högsta myndigheter diskuterade utarbetandet av konstitutionen fick oppositionen delta, varvid centraliseringstendensen som leddes av Stalin drabbade samman med de medlemmar som var för ökat självstyre för sovjeterna.¹⁰⁹ Samma sak ägde rum ett år senare i samband med att ett nytt parti-program skulle antas. I en rad frågor hade Bucharin och Lenin motsatta ståndpunkter, och de fick hålla varsin inledning. Till slut lyckades en kommission arbeta fram ett dokument som förenade deras ståndpunkter.¹¹⁰ Bucharin fick möjlighet att presentera sina teorier i en pamflett som trycktes upp i en miljon exemplar och gavs ut i maj 1918.¹¹¹ Dispyten mellan vänsterkommunisterna och partiledningen gällde även sovjetekonomins inriktning. I april 1918 drabbade de två tendenserna samman om denna fråga i en offentlig debatt i CEK, med motståndare till bolsjevikpartiet närvarande. Än en gång utsågs en inledare och en motinledare, i form av Lenin och Bucharin. Man lyckades dock inte komma fram till någon överenskommelse, och debatten ledde inte fram till att det utarbe-

¹⁰⁷ Carr, del 1, s 209.

¹⁰⁸ *Protokolij*, s 226. Krupskaja, s 435.

¹⁰⁹ Pietsch, s 88.

¹¹⁰ Meissner, s 30-33.

¹¹¹ Löwy, s 111.

tades några teser.¹¹²

Denna demokratiska procedur försvann inte under inbördeskriget och partiets ”militarisering”. De centrala organen tog förvisso på sig maktbefogenheter som det inte fanns någon täckning för i partistadgarna, som exempelvis tillsättande av lokalorganisationernas sekreterare. Men när Lenin drabbade samman med de före detta ”vänsterkommunisterna” vid partikongressen 1919 i frågan om det nya partiprogrammet, så ifrågasattes som vi redan nämnt partiledarens ”rapport” i en ”motrapport” från Bucharin.¹¹³

Ännu 1920 tilläts demokratiska centralismens grupp och arbetaroppositionen existera officiellt, och centralkommittén knöt dem till en kommission med uppgift att omorganisera partiet.¹¹⁴ Vid den nionde partikonferensen vann till och med vänstern en seger som för tillfället verkade avgörande: som Daniels anmärker påminde de resolutioner som antogs starkt om oppositionens dokument.¹¹⁵ Samma historiker skriver: ”Hösten 1920 var en höjdpunkt för den fria diskussionen i kommunistpartiet och den fria oppositionen mot ledarnas auktoritet.”¹¹⁶

Diskussionsfriheten skulle ta ännu ett sista steg framåt under månaderna efter den nionde konferensen. Tvisten om fackföreningarnas roll och plats i det sovjetiska samhället och sovjetstaten ledde till en debatt där flera strömningar öppet gick mot varandra. I artiklar och pamfletter, vid möten på varje nivå i partiet och även på offentliga möten, utvecklade de sina argument och försökte få majoritet i de ledande organen.¹¹⁷ Till en början hade förvisso Lenin velat begränsa diskussionen till partiets ledande kommittéer,¹¹⁸ men hans avsikter övervanns snart av meningsmotsättningarna bland centralkommitténs medlemmar. Enligt då rådande uppfattningar skulle nämligen kongressen och basmedlemmarna ”fälla utslaget” när de existerande strömningarna i partiledningen var praktiskt taget jämnstarka.¹¹⁹ Fackföreningsdiskussionen ägde rum i början av 1921, under perioden omedelbart innan dramat i Kronstadt och den tionde partikongressen. I en atmosfär av kris och nederlag beslutade denna kongress att begränsa friheten i partiet, inskränka oppositionens rättigheter och upphäva den interna demokratin. Låt oss innan vi analyserar mekanismen bakom denna tillbakagång titta på Lenins egen inställning till frågan om demokratin i partiet.

Även om Lenin under perioden före den tionde kongressen aldrig tvekade att gå in i en våldsam diskussion med oppositionen, så förnekade han den vare sig rätten eller möjligheten att försvara sina åsikter. Det var inte bara fallet under Brest-Litovskdebatten, då han efter de första sammandrabbningarna krävde ”ett möte med företrädare för alla åsiktsriktningar och ståndpunkter”.¹²⁰ Han hade samma inställning vid andra tillfällen i partiets liv. Vid den åttonde kongressen exempelvis krävde Lenin att oppositionen skulle få representeras i de organ som skulle utarbeta det nya programmet.¹²¹ Detta bekräftade bara den uppfattning som han hade givit uttryck för under den föregående kongressen, då han accepterade att ”strömningar” kunde existera,¹²² och talade om ”delar”, en ”majoritet” och en ”opposition” i den interna partikampen.¹²³ Det ansågs normalt att tendenser representerades inte bara vid partikongresserna, utan även i centralkommittén. Lenin krävde att oppositionen skulle delta i den – vänsterkommunisterna 1918 och arbetaroppositionen

¹¹² Carr, del 2, s 104-11.

¹¹³ Lenin, *VV10*, bd 8, s 409. *VV3*, bd 3, s 117. Carr, del 1, s 293.

¹¹⁴ Daniels, *Conscience*, s 116.

¹¹⁵ *Ibid*, s 117.

¹¹⁶ *Ibid*, s 129.

¹¹⁷ Vad gäller tvistefrågorna i fackföreningsdebatten se s 227-228. Angående debattens omfattning och offentliga karaktär, se Lenin, *CW*, vol 32, s 44-46 och *VV10*, bd 10, s 209. Carr, del 2, s 250.

¹¹⁸ Lenin, *VV10*, bd 10, s 208.

¹¹⁹ Lenin, *CW*, vol 32, s 404.

¹²⁰ *Ibid*, vol 26, s 508.

¹²¹ Lenin, *VV3*, bd 3, s 125.

¹²² *Ibid*, bd 2, s 520.

¹²³ Lenin, *CW*, vol 27, s 124.

1921.¹²⁴ Man skulle också ta hänsyn till tendensernas representation när de fackliga organisationerna avgjorde vilka av deras ledare som skulle sitta i centralkommittén.¹²⁵

I ett tal till italienska kommunister i november 1920 talade Lenin än en gång om att det var rätt att "[ge] alla schatteringar möjlighet att uttala sig."¹²⁶ Samtidigt uttryckte han uppfattningen att tendenser hade en naturlig och rättmätig benägenhet att omvandlas till fraktioner, och han räknade upp vilka rättigheter de hade: val till partiets ledande organ skulle ske på grundval av en indelning i "två strömningar eller fraktioner" och de avgivna rösterna skulle räknas i närvaro av "röstkontrollanter från båda grupperna". Han tillade att han ansåg "proportionell representation" vara "oundgänglig" i valen till rådgivande organ som kongresser eller konferenser – men inte till verkställande organ "som ansvarar för det praktiska arbetet".¹²⁷ I januari 1921, under kampanjen inför den tionde partikongressen, sa Lenin: "Det är naturligtvis fullt tillåtet (speciellt innan en kongress) för olika grupper att bilda block (och även jaga röster)."¹²⁸

Det verkar uppenbart att Lenins inställning hängde samman med hans övertygelse om att den "ideologiska kampen" utgjorde en ytterst nödvändig del av partiets liv. Han ansåg i alla fall att en sådan kamp var nödvändig i den utsträckning den "inte [betyder] inbördes bortstötande av varandra, utan inflytande på varandra",¹²⁹ eftersom den kommunistiska rörelsen bara kunde uppnå verklig enhet genom att diskutera de teoretiska meningsmotsättningarna. Lenin fällde detta yttrande strax innan den tionde partikongressen, som kom att inskränka oppositionens rättigheter i partiet, och han slår där fast vilka gränser han tänkte sig att denna begränsning av diskussionsfriheten skulle få. Det var som om den djupt skakade partidemokratien en sista gång slog fast en av sina viktigaste förutsättningar.

1921 års kongress och därefter

Som vi ska se innebar den tionde partikongressen i mars 1921 den interna partidemokratins undergång, men av det går det absolut inte att dra slutsatsen att demokratien fram tills dess hade blomstrat. Så var definitivt inte fallet. Vi har redan nämnt att inbördeskriget medförde en "militarisering" av den kommunistiska organisationen. Det saknades inte exempel på godtycke, brott mot partistadgarna, tvångsåtgärder och överhuvudtaget oegentligt uppträdande från partiledningens sida. Vid den nionde kongressen i mars 1920 hade oppositionens talare presenterat en lång rad exempel på detta. De fördömde förflyttningar av partimedlemmar på politiska grunder, och fall av internering som i vissa fall drabbat hela kommittéer. Ännu vanligare var att lokalorganisationernas exekutivkommittéer ersattes av "politiska avdelningar" som utsetts direkt av partiets centrala organ.¹³⁰ En medlem i "den demokratiska centralismens grupp" påstod att centralkommittén hade skickat iväg Sjljapnikov från Ryssland, och att de hade hittat på ursäkten att ge honom uppdrag utomlands för att hindra honom från att stödja oppositionen vid kongressen. Lenin tillbakavisade denna anklagelse, och tillade att om en sådan åtgärd verkligen hade vidtagits så vore det "avskyvärt".¹³¹ I detta fall var Lenin förnekande troligen riktigt,¹³² men metoden med politisk "exil" (om än mycket tillfällig sådan) existerade förvisso. Så välvilligt inställda observatörer som Victor Serge

¹²⁴ Vad gäller 1918, se s 192, angående 1921 se s 194.

¹²⁵ Lenin, *CW*, vol 30, s 477-78. Det stämmer dock att Lenin vid detta tillfälle pläderade för att den "strömning som särskilt insisterar på förnuftiga metoder" (det vill säga som stödde hans egna uppfattningar) skulle representeras.

¹²⁶ Lenin, *CW*, vol 31, s 390. [*SSIU*, bd 17, s 303.]

¹²⁷ Lenin, *CW*, vol 31 s 427.

¹²⁸ *Ibid*, vol 32, s 52.

¹²⁹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 246. [Lenin citerar f.ö. Trotskij – öa.]

¹³⁰ Daniels, *Conscience*, s 113-17. Kool och Oberländer, s 137.

¹³¹ Lenin, *CW*, vol 30, s 466.

¹³² Schapiro, *Origin*, s 228. Carr, del 2, s 240, not 213.

och Alfred Rosmer medger att så var fallet.¹³³

En del av oppositionens anklagelser om diskriminering motsades onekligen av det enkla faktum att de tilläts publicera och sprida dessa anklagelser i stor skala, och de innehåller otvivelaktigt ett element av polemik. Men det går ändå inte att förneka att kritiken var giltig, och när partiledningen tillkännagav avsikten att genomföra reformer och stärka demokratin, så medgav den både allvaret i situationen och bristerna i den interna partidemokratin. Slutresolutionen från den nionde partikonferensen i september 1920 räknade upp dessa brister och efterlyste en genomgående kritik av partiets institutioner på alla nivåer, och ett ”fördömande av all sorts förtryck mot kamrater med avvikande uppfattningar”.¹³⁴

Bristerna var bara alltför verkliga, och oppositionens oförmåga att föreslå konkreta åtgärder för att rätta till situationen minskade inte på minsta sätt giltigheten i deras kritik. Även om det inte avskaffade missförhållandena ifråga, så skulle det faktum att det gick att framföra denna kritik på allra högsta nivå och få omfattande publicitet för den kunna bidra till att missförhållandena begränsades. Det är därför den tionde kongressens beslut att avsevärt begränsa oppositionens rättigheter, och gå så långt som att ifrågasätta själva deras existens, innebär en viktig vändpunkt i det leninistiska partiets historia. I mars 1921 fick de kontroll- och kritikmekanismer som var ett motgift mot de redan existerande auktoritära tendenserna ett definitivt och dödande slag.

Paradoxalt nog föregicks demokratin nederlag av en av de mest imponerande uppvisningarna i demokrati någonsin. Diskussionen om fackföreningsfrågan hade inte bara rört upp partiet utan till och med skakat det, och diskussionens böljande fram och åter hade verkat ännu mer oroande eftersom kontroversen på många sätt var konstlad och nästan överklig.¹³⁵ Lenin talade om ”virrvarr och oreda” som rådde i centralkommittén under denna period, och sa att ”det var första gången detta skedde i vårt partis historia under revolutionstiden”.¹³⁶ Det är en förvånande anmärkning med tanke på hur hård debatten hade varit i centralkommittén 1918 i samband med Brest-Litovsk. Men det fanns en skillnad mellan dessa två händelser, som i efterhand rättfärdigar Lenins jämnmod under den första diskussionen och hans farhågor under den andra. Bakgrunden till kommunisternas beslut under Brest-Litovskförhandlingarna var att revolutionen fortfarande kunde dra nytta av de föregående månadernas dynamik, medan fackföreningsdiskussionen ägde rum under en period av kris och modlöshet. Behoven 1918 att få slut på kriget och de problem det ledde till fick dessutom till resultat att det uppstod två klart definierade strömningar som representerade två helt otvetydiga val. Fackföreningsdiskussionen däremot verkar ha ägt rum i en dunkel atmosfär där de hårda uttalandena inte så mycket berodde på att ståndpunkterna var oförenliga som att känslorna hade tryckts ner så länge. Lenin hade onekligen rätt när han tvingade sig att ”se den bittra sanningen i vitögat”, och förkunnade att ”partiet är sjukt. Partiet ligger till sängs med feber.”¹³⁷ Vid gruvarbetarnas kongress uttryckte han till och med farhågor att partiet skulle splittras, och drog slutsatsen att bildandet av fraktioner kunde få mycket allvarliga konsekvenser.¹³⁸

Så oroligt var det i den leninistiska organisationen inför den tionde kongressen. Partiets djupa kris återspeglade den allvarliga samhällskrisen, vars djup visade sig i de dramatiska händelserna i Kronstadt, böndernas revolt och arbetarnas strejker.¹³⁹ Lenin gjorde ingen systematisk beskrivning av dessa omständigheter vid själva kongressen, eftersom delegaterna bara var alltför bekanta med dem. Men vid den elfte kongressen ett år senare påminde han om situationen i slutet av vintern 1920-21 och de faror partiet hade stått inför. Han deklarerade:

¹³³ Serge, *Vie et mort de Trotsky*, s 133. Rosmer, *Lenin's Moscow*, s 121 [ej återfunnet i svenska översättningen – öa].

¹³⁴ Daniels, *Conscience*, s 117.

¹³⁵ Se s 228.

¹³⁶ Lenin, *VV10*, bd 10, s 200-01.

¹³⁷ Lenin, *CW*, vol 32, s 43.

¹³⁸ *Ibid*, vol 32, s 62-63, 67.

¹³⁹ Se s 151 ff.

att retirera efter en segerrik stor offensiv är oerhört svårt; här är förhållandena helt andra. Under en offensiv rusar alla av egen drift framåt, även om man inte upprätthåller disciplinen. Under en reträtt måste disciplinen vara mera medveten och är hundra gånger nödvändigare, ty när hela armén retirerar vet den inte, ser den inte var den kommer att stanna. Den ser bara återtagget – ibland behövs bara några panikröster för att alla skall ta till flykten. Här är faran oerhörd. Då det är fråga om en verklig armé som retirerar, så ställer man upp kulsprutor, och om den regelrätta reträtten övergår i en oordnad kommenderar man ”Eld!” Och det gör man rätt i.¹⁴⁰

I sitt inledningsanförande till kongressen i mars 1921 klargjorde Lenin att man förberedde stora beslut. Han sa med syftning på fackföreningsdiskussionen: ”Det år som har gått har varit ett alldeles särskilt år i det avseendet att vi har tillåtit oss lyxen av diskussioner och tvister inom partiet. Det är en rent häpnadsväckande lyx för ett parti som påtagit sig en oerhörd börda, som är omringat av mäktiga och starka fiender vilka förenar hela den kapitalistiska världen.”¹⁴¹ Alltså förebråddes partiet i sin helhet, men det var arbetaroppositionen som drabbades av de mest direkta och våldsamma angreppen. Lenin förlöjligade deras ”argument om yttrandefrihet... som... utgör nio tiondelar av innebörden i deras tal, som överhuvudtaget inte har någon speciell innebörd.”¹⁴² Han påstod att deras idéer var ”uttryck för småborgerliga och anarkistiska vacklanden,... [och] i praktiken hjälper de den proletära revolutionens klassfiender.”¹⁴³ Denna gång åtföljdes kritiken av ett hot: ”Om de fortsätter denna oppositionslek kommer partiet att tvingas utesluta dem.”¹⁴⁴ Lenins angrepp gick så långt att arbetaroppositionens delegater protesterade, och deras främsta talesmän vägrade att följa Lenins uppmaning att ingå i centralkommittén. Lenin upprepade då sitt förslag och påpekade att ledningen hade gått med på att vissa av oppositionens krav vad gällde ”utveckling av demokratins och arbetarnas initiativ” måste ”behandlas med största uppmärksamhet”.¹⁴⁵ Han uttryckte ”kamratligt förtroende” för dem¹⁴⁶ och beskrev valet av deras ledare till centralkommittén som ”partiets största förtroendeförklaring”.¹⁴⁷ När en resolution som skrivits speciellt i detta syfte hade blivit antagen valdes till sist två representanter för arbetaroppositionen, Sjljapnikov och Kutuzov, in i centralkommittén, och en medlem i den demokratiska centralismens grupp valdes som suppleant.¹⁴⁸

Vid det här laget hade kongressen redan varat en vecka, och man kunde anta att den skulle sluta med denna lugnande gest. Men då, på kongressens sista dag, när hundratals delegater redan hade lämnat Moskva, lade Lenin fram två resolutioner, en ”Om partiets enhet” och den andra ”Om den syndikalistiska och anarkistiska avvikelserna i vårt parti”.¹⁴⁹ Den första sa: ”I den praktiska kampen mot fraktionsbildningen måste varje partiorganisation strängt övervaka att inga fraktionella aktioner får förekomma”,¹⁵⁰ och förklarade ”alla grupper utan undantag, vilka bildats på en eller annan plattform (sådana som 'arbetaroppositionens' grupp, 'den demokratiska centralismens' grupp m fl) för upplösta”. Om inte detta kongressbeslut följdes skulle man ovillkorligen och omedelbart uteslutas ur partiet.¹⁵¹ I en klausul som inte skulle publiceras föreskrevs det slutligen att kongressen, för att garantera ”största möjliga enhet”, ”bemyndigar... centralkommittén att i händelse av disciplinbrott eller vid återupplivande eller tolererande av fraktionsbildning tillämpa alla av partiet fastställda åtgärder, inklusive uteslutning ur partiet, och i fråga om centralkommittémedlemmar att flytta ner dem till suppleanter och som yttersta åtgärd även utesluta dem ur partiet” – denna sist-

¹⁴⁰ Lenin, *VV10*, bd 10, s 454.

¹⁴¹ Lenin, *VV3*, bd 3, s 482.

¹⁴² Lenin, *CW*, vol 32, s 200.

¹⁴³ Lenin, *VV3*, bd 3, s 500.

¹⁴⁴ Lenin, *CW*, vol 32, s 200.

¹⁴⁵ Lenin, *VV10*, bd 10, s 303.

¹⁴⁶ Lenin, *CW*, vol 32, s 268.

¹⁴⁷ *Ibid*, vol 32, s 268.

¹⁴⁸ Schapiro, *Origin*, s 317.

¹⁴⁹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 301-04, och *VV3*, bd 3, s 498-501.

¹⁵⁰ Lenin, *VV10*, bd 10, s 303.

¹⁵¹ *Ibid*, bd 10, s 304.

nämnda åtgärd skulle dock kräva två tredjedels majoritet i centralkommittén.¹⁵² Motionen antogs, men 25 delegater röstade mot,¹⁵³ och innan den antogs tvingades Lenin klargöra att den hemliga klausulen var ”en extrem åtgärd som antas speciellt med tanke på den farliga situationen”.¹⁵⁴ Lenins andra resolution riktade sig mot arbetaroppositionen, som han kallade en ”syndikalistisk och anarkistisk avvikelse”. Denna grupp dömdes till försvinnande i och med kongressens beslut att ”propaganda för [dess] idéer” var ”oförenlig med medlemskap i Rysslands kommunistiska parti.”¹⁵⁵ Resolutionen antogs med 30 röster mot.¹⁵⁶

Dessa beslut var ytterst viktiga för partiets framtid, och Lenins överväganden gällande dem gör deras betydelse uppenbar. Han definierade ”fraktionsbildning” som ”[bildande av] grupper med särskilda plattformar, vilka strävar efter att i viss grad särskilja sig och skapa en egen gruppdisciplin.”¹⁵⁷ Fraktionism uppfattad på detta sätt är förbjuden i de flesta politiska organisationer vare sig de är kommunistiska eller ej. Men att fördöma varje avvikelse från partilinjerna ser ut som en mer godtycklig åtgärd. Lenin verkar ha varit medveten om det, och han förklarade: ”Genom att säga 'avvikelse' understryker vi, att vi här ännu inte ser något som har tagit definitiv form, något som är absolut och helt bestämt, utan vi ser endast början till en politisk riktning, som partiet inte kan underlåta att bedöma”¹⁵⁸ och ”[e]n avvikelse är något som kan rättas till.”¹⁵⁹ Dessa förklaringar var tydligen otillräckliga, och Lenin försökte ge fler lugnande försäkringar: ”Om vi kan hitta en mildare term skulle jag vilja förslå att vi ersätter ordet 'avvikelse' med denna term, och även att andra delar ändras”.¹⁶⁰ Han riktade till och med detta förslag direkt till Sjljapnikov.¹⁶¹

Å andra sidan innehöll Lenins tal stycken som absolut inte var lugnande, utan tvärtom väckte allvarliga farhågor. Inte nog med att resolutionen om arbetaroppositionen förbjöd fraktioner och än mer begränsade möjligheterna att försvara vissa uppfattningar som godtyckligt kallades icke-kommunistiska. Lenin sa till och med att ”den politiska slutsats som ska dras från den nuvarande situationen är att partiet måste enas och all opposition förhindras”, och tillade: ”Vi vill inte ha fler oppositioner!”¹⁶² Strax efteråt tillade han att ”vitgardisterna bemödar sig om och kan kamouflera sig som kommunister och rent av som extrema vänsterkommunister”.¹⁶³ Det faktum att dessa åtgärder åtföljdes av klingande löften om att återupprätta den inre partidemokratien¹⁶⁴ var inte så mycket ett bevis på hyckleri som ett tecken på inkonsekvens och tanklöshet. Resolutionen om partiets enhet talade om att ”kritiken av bristerna inom partiet” var ”absolut nödvändig”.¹⁶⁵ Men när Lenin tillade att ”var och en som utövar kritik [bör] se till, att hans kritik vad formen beträffar tar hänsyn till partiets läge, omgivet som det är av fiender”,¹⁶⁶ så avskräckte han på förhand de partimedlemmar som kanske var frestade att följa det rådet.

Innebär detta – och det är en fråga av stor vikt när det gäller att analysera leninismen – att de antidemokratiska åtgärder som på Lenins begäran vidtogs i mars 1921 var slutgiltiga? Det finns ingen grund för att påstå det. Förvisso talade Lenin bara klarspråk i fråga om den klausul som föreskrev

¹⁵² *Ibid*, bd 10, s 304.

¹⁵³ Schapiro, *Origin*, s 319, not 16.

¹⁵⁴ Lenin, *CW* vol 32, s 258.

¹⁵⁵ Lenin, *VV3*, bd 3, s 500.

¹⁵⁶ Schapiro, *Origin*, s 319, not 16.

¹⁵⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 301.

¹⁵⁸ *Ibid*, bd 10, s 305-06.

¹⁵⁹ *Ibid*, bd 10, s 308.

¹⁶⁰ Lenin, *CW*, vol 32, s 259.

¹⁶¹ *Ibid*, vol 32, s 260.

¹⁶² *Ibid*, vol 32, s 193, 200.

¹⁶³ Lenin, *VV3*, bd 3 s 495.

¹⁶⁴ Dessa deklamationer finns sammanfattade i Broué, *Parti*, s 158-59.

¹⁶⁵ Lenin, *VV3*, bd 3 s 496.

¹⁶⁶ *Ibid*, bd 3, s 496.

att medlemmar i centralkommittén bara kunde uteslutas med två tredjedelar av rösterna (han kallade den ”en extrem åtgärd som antas speciellt med tanke på den farliga situationen”).¹⁶⁷ Men i det tal som avslutade debatten om centralkommitténs arbete sa han också: ”Kamrater, *detta är inte rätta tiden* att ha en opposition” och ”låt oss inte ha någon opposition *just nu!*”¹⁶⁸ Vidare hade Lenin så starkt betonat de objektiva villkor under vilka kongressen sammanträdde, med ständiga hänvisningar till fienden, att ingen kan betvivla att den tionde kongressens beslut var ett (i och för sig otillräckligt) svar på en *speciell* situation. Som vi har sett definierades denna situation uttryckligen och klart som en reträtt som med nödvändighet måste betraktas som tillfällig – försåvitt inte framtidsutsikterna på en revolution skulle skrinläggas för gott. Det finns ytterligare bevis för detta i Lenins svar på ett av Rjazanovs tal. Han fördömde i sitt svar strävandena att ”förhindra” det han kallade ”grundläggande meningsmotsättningar” från att ”presenteras inför partiet i sin helhet”, och han ansåg att denna strävan var ”överdriven” och ”ogenomförbar”. Han sa dessutom att det var fullt möjligt att valen av delegater till nästa kongress ”kanske måste grundas på plattformar”.¹⁶⁹

Denna fråga liknar frågan om enpartisystemets uppkomst. Precis som man aldrig medvetet beslutade att avskaffa alla oppositionspartier och upphöja den så uppkomna situationen till ett system, så presenterades aldrig avskaffandet av en av den interna partidemokratins viktigaste förutsättningar, nämligen rätten för minoriteter och oppositionsgrupper att existera, som en princip, och ännu mindre framställdes det som en naturlig del av sovjetregimen och kommunistpartiets teori. Lenin besvarade en exceptionell kris med en exceptionell åtgärd. Utan tvekan betraktade han åtgärden som tillfällig: det visade sig dock vara ett obetänksamt antagande, som i hög grad bidrog till uppkomsten och framväxten av en steril och auktoritär konformism inom den kommunistiska rörelsen.

Kommunisterna

De var organiserade i mer eller mindre självstyrande celler, grupperade i sektioner som styrdes av en allt hårdare disciplin, och medlemmar i ett parti som hade ansvaret för att leda staten – men vilka, och hur många var dessa kommunister, arvtagarna till den rörelse som hade störtat den gamla samhällsordningen, och som nu nödgades bygga, organisera och administrera?

Beräkningarna av hur stort kommunistpartiet var varierar mellan olika källor, åtminstone när det rör sovjetregimens första år, då partisekretariatets otillräcklighet och många lokalorganisationers självständighet gjorde det omöjligt att centralisera siffrorna. Det mest exakta och aktuella arbetet i detta ämne anger följande siffror:

År	Medlemmar	Kandidater ¹⁷⁰	Totalt
1917	240.000		
1918 (mars)	390.000		
1919 (mars)	350.000		
1920 (mars)	611.978		
1921 (mars)	732.521		
1922	410.430	117.924	528.354
1923	381.400	117.700	499.100
1924	350.400	122.000	472.000 ¹⁷¹

¹⁶⁷ Lenin, CW, vol 32, s 258.

¹⁶⁸ *Ibid*, vol 32, s 200. ML:s kursiveringar.

¹⁶⁹ *Ibid*, vol 32, s 261.

¹⁷⁰ Se s 201.

¹⁷¹ Rigby, s 52.

Samma källa anger kommunistpartiets sociala sammansättning så här:

År	Arbetare	Bönder	”Manschettarbetare” och övriga
1917	60,2%	7,5%	32,2%
1918	56,9%	14,5%	28,6%
1919	47,8%	21,8%	30,4%
1920	43,8%	25,1%	31,1%
1921	41,0%	28,2%	30,8% ¹⁷²

Efter utrensningarna 1922 ökade andelen arbetare, och utgjorde 1923 45%, medan bönderna utgjorde 26% och gruppen ”övriga” 29%.¹⁷³

Siffrorna visar den massiva tillströmningen av arbetare till kommunistpartiet. Om man jämför de två tabellerna ser man att bolsjevikpartiet 1917 hade 200.000 arbetarmedlemmar. Siffrans fulla innebörd framgår om man betänker att industriproletariatet i Ryssland bara uppgick till tre miljoner arbetare. Den procentuella andelen arbetare i partiet efter 1917 bör tas med en nypa salt. I allmänhet grundades siffrorna på medlemmarnas ursprungliga yrke och inte på deras *aktuella* sysselsättning. 1919 var alltså 47,8% av medlemmarna arbetare, men av dessa arbetade mer än 60% inom den statliga, fackliga eller partiadministrationen, 25% arbetade i Röda armén och bara 11% arbetade verkligen på verkstadsgolvet.¹⁷⁴ En del partimedlemmar försökte dessutom dölja sitt icke-proletära ursprung eller hittade på en proletär bakgrund.¹⁷⁵ Ändå förblev andelen arbetare hög samtidigt som antalet arbetare inom industrin minskade kraftigt.¹⁷⁶ Vad gäller antalet bönder i partiet kunde man förvänta sig att det skulle öka, eftersom partiet strax före och efter oktoberrevolutionen praktiskt taget inte fanns representerat på landsbygden, och egentligen fick en närvaro där först som ett resultat av maktövertagandet och erövrandet av lokala ansvarigheter. Till detta måste man tillägga att kommunistpartiet generellt sett var ett parti för män och unga. 1922 var bara 7,5% av medlemmarna kvinnor, och i slutet av 1918 var mer än hälften av medlemmarna under 30 år och mindre än 10% var äldre än 40.¹⁷⁷

1921 hade alltså partiet 700.000 medlemmar – det var ett massparti, vars storlek, verksamhet och politiska funktionssätt var något helt annat än den tidigare sekten av konspiratörer, yrkesrevolutionärer och underjordiska medlemmar. Men trots det yttre var bolsjevikpartiet – som 1919 bytte namn till kommunistpartiet (bolsjevikerna) – fortfarande något helt annat än arbetarpartierna i väst och de klassiska masspartierna. I själva verket var storleken ovidkommande, ty även efter maktövertagandet förblev bolsjevikerna trogna vissa grundläggande leninistiska uppfattningar om förtruppens karaktär och funktion. Detta gav upphov till ett utmärkande drag, som Lenin själv nämnde i en artikel i *Pravda* i oktober 1919: ”Vårt parti... är det enda regeringsparti i världen som inte bemödar sig om att öka antalet medlemmar, utan om att höja deras kvalitet, att rensa partiet från 'snyltgäster'.”¹⁷⁸

Trots storleken och sin helt nya roll försökte verkligen kommunistpartiet under Lenins ledning till varje pris bevara karaktären som proletariatets förtrupp. Det fanns betydande objektiva hinder för detta, och Lenin blev snart medveten om dem. I ett tal till centralkommittén i januari 1918, då allas

¹⁷² *Ibid*, s 85.

¹⁷³ Schapiro, *Communist Party*, s 239.

¹⁷⁴ *Ibid*, s 238. Rigby, s 80-81.

¹⁷⁵ Schapiro, *Communist Party*, s 237-8.

¹⁷⁶ Se s 231.

¹⁷⁷ Schapiro, *Communist Party*, s 239.

¹⁷⁸ Lenin, *VV10*, bd 9, s 171.

uppmärksamhet var riktad mot Brest-Litovskdebatten, visade Lenin i en anmärkning som uppenbarligen gjordes i förbigående, hur orolig han var över den förvandling av partiet som maktövertagandet hotade att leda till. Han krävde att ”vi vid registreringen av medlemmar måste skriva vilket datum de anslöt sig till partiet: före 25 oktober (1917) eller efter – och de nya medlemmarna måste hålla med om att partiets taktik under oktoberrevolutionen var nödvändig.”¹⁷⁹ I en artikel i *Pravda* några månader senare talade Lenin mer klarspråk: ”Vi kan inte acceptera personer som försöker gå med på grund av karriärism, sådana personer skall drivas ut ur partiet.”¹⁸⁰ Ända fram till sin död skulle han upprepa detta tema. I ett tal till Petrogradsovjeten i mars 1919 sa han: ”Vi kastade ut de gamla byråkraterna, men de har återvänt, de kallar sig 'kommonister' när de inte kan uthärda att säga ordet kommunist, och de bär ett rött band i knapphålet och nästlar sig in varhelst det går hett till. Vad skall vi göra åt det? Vi måste om och om igen bekämpa detta slödder, och om slöddret har krupit tillbaka måste vi om och om igen rensa ut det, jaga bort det...”¹⁸¹

Rensa ut, jaga bort dessa orena element! Lenin berättade sedan för medlemmarna vilka detta städarbete skulle rikta in sig på. På landsbygden ”är personer som kallar sig partimedlemmar ofta ytterst skamlösa brottslingar”.¹⁸² Han pekade på de ”övergrepp som begås av tidigare ämbetsmän, godsägare, borgare och annat slödder, som klubbat sig fast vid kommunisterna och ibland gör sig skyldiga till avskyvärda excesser, nedriga och oförskämda handlingar mot bönderna.”¹⁸³ Jämte dessa klassfiender som hade lyckats nästla sig in i partiet fanns det andra skadliga element, som till exempel ”ungefär 99 av 100 mensjeviker som anslöt sig till det ryska kommunistpartiet efter 1918, det vill säga när bolsjevikernas seger först blev trolig och sedan säker.”¹⁸⁴ Man hade också de ”byråkratiska kommunisterna”,¹⁸⁵ liksom ”alla RKP-medlemmar som på något sätt är tvivelaktiga, opålitliga, eller som inte lyckats bevisa sin stabilitet”: även dessa skulle rensas ut, men i deras fall ”med rätt till återinträde efter ytterligare kontroll och prövning.”¹⁸⁶

Detta visar att Lenin inte såg en ökning av medlemsantalet som ett mål i sig. I många fall kunde faktiskt en sådan ökning vara farlig. Vid den nionde partikongressen, då den militära situationen verkade stabil och sovjetmakten konsoliderad, sa han att ”det stora medlemsantal... som vårt parti har uppnått ger upphov till vissa farhågor”, eftersom ”vårt partis snabba tillväxt inte alltid står i rimlig proportion till hur vi har skolat dessa massor att sköta de aktuella uppgifterna.”¹⁸⁷ Men denna strävan att begränsa partiets storlek var ingen absolut regel. Eftersom den i första hand berodde på omständigheterna, övergav han den så fort situationen var sådan att risken för opportunistisk infiltration var liten. När de kontrarevolutionära arméerna på hösten 1919 hotade att störta sovjetregimen, och det verkade troligt att de ”vita” skulle inta Petrograd, öppnade följaktligen partiet dörarna på vid gavel för nya medlemmar: under dessa omständigheter ”innebar [partiboken] i det närmaste en kandidatur till Denikins galgar”.¹⁸⁸ Bara i Moskva gick på en enda vecka 13.600 nya medlemmar med i partiet. Lenin kommenterade: ”Det är en väldig och helt oväntad framgång.”¹⁸⁹ Under dessa besvärliga veckor fick partiet inte mindre än 200.000 nya medlemmar.¹⁹⁰ Det var inte bara skurkar, opportunister och före detta tjänstemän på jakt efter inflytande som anslöt sig till partiet.

¹⁷⁹ *Protokolij*, s 193.

¹⁸⁰ Lenin, *CW*, vol 28, s 61.

¹⁸¹ *Ibid*, vol 29, s 32-33.

¹⁸² *Ibid*, vol 29, s 265.

¹⁸³ Lenin, *VV10*, bd 10, s 340-41.

¹⁸⁴ Lenin, *CW*, vol 33, s 41.

¹⁸⁵ *Ibid*, vol 33, s 41.

¹⁸⁶ *Ibid*, vol 42, s 315.

¹⁸⁷ *Ibid*, vol 30, s 485-86.

¹⁸⁸ Rigby, s 82.

¹⁸⁹ Lenin, *VV10*, bd 9, s 174.

¹⁹⁰ Rigby, s 87.

Och ändå var de missförhållanden Lenin påtalade och de faror han varnade för bara alltför verkliga. De dagliga vedermödrorna, den ständiga anspänningen, det faktum att de under flera år inte för ett ögonblick kunde minska sina ansträngningar, den gnagande hungern, nöden som aldrig släppte sitt grepp, och de tvivel som då och då grep även den bäste – allt detta måste leda till indignation bland anspråkslösa och idealistiska kommunister. Vid partikongressen i mars 1919 hade Nogin uttryckt den fasa han kände vid åsynen av det ”fylleri, den sedeslöshet, korruption, de fall av stöld och oansvarigt uppträdande som förekom bland många partifunktionärer.” ”När man ser sådana saker”, sa han, ”reser sig håret på huvudet.”¹⁹¹ De ambitiösa karriärism, de slätstruknas opportunism och den vanliga medborgarens enkla ”realism” var den politiska framgångens oundvikliga pris. Det är ett pris som andra partier, med ett mindre prestigeladdat förflutet än bolsjevikpartiet har tvingats betala och fortfarande måste betala, och det utan särskilt stora skrupler eller motvilja. Men för de bolsjevikiska revolutionärerna var dessa exempel på mänsklig svaghet förvånande och oroande. Vi har exempelvis Zinovjev, som berättade för kongressen i mars 1918 om en funktionär i kommunistpartiet som tog emot en nyansluten partimedlem och bad honom komma tillbaka nästa dag för att få sitt medlemskort. ”Nej, kamrat”, svarade mannen, ”ge mig det idag. Jag behöver det med en gång för att få jobb på ett kontor.”¹⁹²

Varken partiet eller Lenin fann sig i denna situation. De försökte hitta botemedel för att avhjälpa den, eller åtminstone mildra effekterna av den. I mars 1919 sa Lenin till Petrogradsovjeten: ”Vi har beslutat att medlemmar som har varit med i partiet mindre än ett år inte får bli delegater till partikongresserna”, och sa att nyrekryterade medlemmar ”inte skall få sitt kort innan de prövats.”¹⁹³ Denna procedur infördes officiellt i december samma år: proceduren med kandidatur och prövsperioder då den nya medlemmen skulle lära sig partiets program och taktik, och de inblandade ledarna fick tillfälle att bilda sig en uppfattning om hans personliga kvalitéer.¹⁹⁴ Han förespråkade också att medlemmar som ville stanna i partiet skulle registreras på nytt, en formalitet som gav organisationen möjlighet att på nytt granska deras fall,¹⁹⁵ och att partimedlemmarna skulle kontrolleras med hjälp av icke partianslutna arbetare.¹⁹⁶ Men den metod han ansåg vara effektivast, och som blev mest uppseendeväckande, var *utrensningarna* i partiet. De skulle genomföras regelbundet, och trots att de vägledades av ytterst rättmätiga motiv skulle de efter Lenins död leda till en del mycket beklagliga resultat.

1919 beslutade bolsjevikpartiet genomföra de första medlemsutrensningarna, för att få bort medlemmar som hamnade under någon av dessa rubriker: fylleri, maktmissbruk, desertering, vägran att utföra partiets order, och ofta förekommande frånvaro från partiets möten utan giltigt skäl. Denna utrensning verkar ha eliminerat mellan 10 och 15% av medlemsantalet i städerna och en ännu större del i vissa regioner på landsbygden.¹⁹⁷ Utrensningarna 1921 var ännu mer omfattande, och ledde till att en fjärdedel av medlemmarna försvann. 34% av de uteslutna drabbades på grund av ”passivitet”, 25% på grund av ”karriärism”, ”fylleri” och ”borgerligt leverne”, och 9% på grund av korruption. En annan orsak som angavs var ”vägran att utföra partiets direktiv”.¹⁹⁸ Med tanke på att partiet i händelse av sovjetiska diplomatiska framgångar vid Genuakonferensen¹⁹⁹ skulle få en ny tillströmning av medlemmar, krävde Lenin i mars 1922 att centralkommittén skulle skärpa inträdesreglerna. Han hade ett dubbelt syfte: dels förhindra att olämpliga personer antogs och dels öka partiets proletära karaktär. När Zinovjev föreslog att prövotiden skulle vara 6 månader för arbetare och

¹⁹¹ Pietsch, s 121.

¹⁹² *Ibid*, s 133.

¹⁹³ Lenin, CW, vol 29, s 33.

¹⁹⁴ Rigby, s 73.

¹⁹⁵ *Ibid*, s 70.

¹⁹⁶ Lenin, CW, vol 29, s 39-41.

¹⁹⁷ Rigby, s 77.

¹⁹⁸ Schapiro, *Communist Party*, s 236.

¹⁹⁹ Se s 249.

ett år för deltagare från andra samhällsskikt, lade Lenin fram ett ändringsförslag: 6 månader för arbetare ”vilka under minst tio år faktiskt varit arbetare i industriella storföretag”, 1½ år för övriga arbetare, två år för bönder och soldater, och tre år för alla andra. Trots att han betonade behovet att förlänga prövotiden avtog centralkommittén hans förslag.²⁰⁰ De kriterier som tillämpades under utrensningarna 1921 möjliggjorde ändå en ökning av antalet ”arbetare” – med reservation för hur ordet användes i detta sammanhang – som 1922 uppgick till 45%: två femtedelar av bondemedlemmarna och mer än en tredjedel av ”manschettarbetarna” utslöts, mot bara en sjättedel av arbetar-medlemmarna.²⁰¹

Att medlemskap i partiet gav folk möjlighet att skaffa sig privilegier utöver makten och prestige borde inte vara någon överraskning. Med makten och prestige följde ofta materiella fördelar, även om den jämlikhetsideologi som existerade under regimens första år, och de exempel på anspråkslöshet som huvuddelen av ledarna uppvisade, skapade en atmosfär som begränsade möjligheterna till missbruk och gjorde att de övertramp som verkligen gjordes var oacceptabla i basmedlemmarnas ögon.

Dessa materiella fördelar, och till och med prestige och andelen i maktutövandet, betydde i de flesta fall föga i jämförelse med de offer som kommunisterna påtvingades. De hade formats under den underjordiska kampen mot tsarismen, och ändå oftare under den revolutionära kampen 1917, men hade nu hamnat på politiska och administrativa ansvarsposter som krävde att de fullständigt ändrade sin syn. De var konspiratörer och revolutionära aktivister som hade blivit tjänstemän, kommissarier och officerare, och de kämpade för att finna sig tillrätta i situationer som ofta var för mycket för dem. De försökte hitta lösningar på problem som bokstavligen talat gällde liv eller död. De ärligaste bland dem var kanske allra mest besvärade av att behöva använda metoder som inte hade mycket gemensamt med deras mål. De led av att behöva bli administratörer, bokförare och beräknare – och sannolikt inkompetenta sådana – och var besvikna över att känna att det trots deras ansträngningar uppstod en klyfta mellan dem och massorna: dessutom inte bara bondemassorna utan också arbetarmassorna. Det fanns otacksamma uppdrag och omöjliga uppgifter att genomföra, som innebar besvikelser och även stora risker. I de områden som under inbördeskriget ockuperades av de ”vita” återupptog de kommunistiska funktionärerna sin tidigare underjordiska kamp och blev gerillasoldater och revolutionära kämpar. De av dem, och det var många, som föll i fiendens händer fick med sitt liv betala det förfärliga privilegiet att tillhöra partiet. Mot de tiotusentals byråkrater och anpasslingar som infiltrerade partiet stod lika många, och fler, medlemmar som hängivna revolutionen fortsatte att arbeta i administrationen, vid fronten och på fabrikerna. De underkastade sig militär disciplin, tillsattes och förflyttades i enlighet med krigets behov eller sina överordnades bedömning. Som en följd av sin svaghet och sina misstag riskerade de att drabbas av bestraffningar, och utgjorde i och med det en skara som utsattes för den hårdaste av prövningar: en lång marsch som ofta inte var annat än ett synbarligen oändligt ”på stället marsch”. Det leninistiska partiet hade bildats för att erövra makten och fått sig ålagt uppgiften att försvara och befästa denna makt, och genom sina ansträngningar och sin seger utförde det en bedrift vars konsekvenser var oändliga och som har präglat hela vår tids historia. Men 1921 var denna segerrika skara ett isolerat parti. Sjljapnikov erkände detta när han vid den elfte partikongressen ironiskt anmärkte: ”Vladimir Iljitj sade igår att proletariatet som klass i marxistisk mening inte existerade [i Ryssland]. Tillåt mig gratulera dig till att vara avant-garde för en icke-existerande klass.”²⁰² I ett svar till en medlem i arbetaroppositionen, som krävde att det skulle sammankallas en ”kongress för producenter”, medgav Zinovjev att om en sådan kongress skulle hållas, så ”kommer majoriteten att bestå av icke partianslutet folk. Många av dem kommer att vara socialistrevolutionärer och mensjeviker.”²⁰³

²⁰⁰ Lenin, *CW*, vol 33, s 254. [*SSIU*, bd 16, s 29.] Rigby, s 103.

²⁰¹ Rigby, s 97.

²⁰² Deutscher, *Avväpnade profeten*, s 60, not 10.

²⁰³ Deutscher, *Soviet Trade Unions*, s 54-55.

Utmattade, isolerade och besegrade mitt under sin triumf, offer för en katastrof som de hade gjort allt för att undvika – så framstod kommunisterna i slutet av inbördeskriget. Vägledare och byggare av ett samhälle som var rikt på löften men krossades av nöd.

3. Samhället

Efter att ha tittat på de politiska krafterna måste vi nu undersöka de samhällsliga. Det är en värld där motsägelsefulla strömningar blandas samman, en blandning av djärva nydaningar och gamla traditioner, av nya faktorer och gammalt inflytande som var starkare än revolutionärerna kunde ana, en värld där yttre aggression och inre omvälvningar ledde till oordning och ödeläggelse.

Att i ett enda kapitel försöka avgöra karaktären på detta samhälle är en djärv uppgift, som inte går att genomföra på ett tillfredsställande sätt men ändå inte går att undvika. Vi måste ta itu med den i fullt medvetande om att vi bara kan skissera några få delar av ämnet – de delar som verkar viktigast i förhållande till leninismens sociala och politiska planer.

Följderna av terrorn

”Marxisterna har aldrig glömt att våldet oundvikligen kommer att ledsaga kapitalismens sammanbrott i dess helhet och det socialistiska samhällets födelse”, sa Lenin i ett tal vid den sjunde partikongressen i mars 1918.¹ Dessa ord var både en förutsägelse och en objektiv iakttagelse. Våldsamteterna hade redan brutit ut i Ryssland i början av våren 1918, men detta våld skulle intensifieras betydligt. Det skulle anta masskala och övergå i systematisk terror, genomsyra landets atmosfär under hela inbördeskriget och prägla det sovjetiska samhället för lång tid framåt.

Men det vore felaktigt att tro att bolsjevikerna utifrån en teoretisk uppfattning om våldets plats i historien – att ”[det] fungerar som barnmorska åt varje gammalt samhälle som går havande med ett nytt”, och var ”det verktyg med vars hjälp den samhällsliga utvecklingen tvingar sig fram och bryter sönder förstenade och utdöda politiska former”² – att de utifrån denna teori direkt efter maktövertagandet genomdrev en terrorregim mot den gamla samhällsordningen. Tvärtom var revolutionens ”smekmånad” också en period av relativ men verklig *återhållsamhet* i förtrycket av de kontraproduktiva elementen.

Det var en återhållsamhet som ibland påminde om den generositet som av och till beledsagat lyckorusen under tidigare revolutionära segrar. När rödgardisterna intog Vinterpalatset i Petrograd, där den provisoriska regeringen hade sitt säte, släppte de officersaspiranterna som hade kämpat mot dem, och krävde bara att de lovade att aldrig mer lyfta vapnen mot revolutionen. Några få dagar senare organiserade samma aspiranter ett väpnat uppror i huvudstaden.³ Utan svårigheter besegrade bolsjevikerna dem – för att sedan släppa dem fria igen.⁴ General Krasnov, som var befälhavare för de kontrarevolutionära trupper som försökte återerövra Petrograd, blev också frisläppt i gengäld mot att han lovade att inte kämpa mot sovjeterna igen. Han anslöt sig nästan omedelbart till de bolsjevikfientliga styrkor som drogs samman i söder.⁵ I Moskva hade upproret varit mycket blodigare, men de ”vita” behandlades ändå på samma lättvindiga sätt, trots de massakrer på fångar som de gjort sig skyldiga till.⁶ På landsorten ägde bolsjevikernas maktövertagande i allmänhet rum utan större våldsamtet.⁷ På *Martovs begäran* släpptes dessutom de av den provisoriska regeringens medlemmar som hade arresterats 26 oktober – eller åtminstone de som var med i socialistiska partier.⁸

¹ Lenin, *VV3*, bd 2, s 530.

² Engels, *Anti-Dühring*, s 252-53.

³ Se s 156.

⁴ Reed, s 145-46.

⁵ Carr, del 1, s 171.

⁶ Serge, *Year One*, s 79.

⁷ Keep, ”October in the Provinces”, s 190.

⁸ Enligt Carr (del 1, s 171) släpptes samtliga ministrar fria. Enligt Deutscher (*Väpnade profeten*, s 252) och Schapiro (*Origin*, s 72) fick bara de socialistiska ministrarna åtnjuta denna förmån.

Förvisso förekom det även under de första månaderna efter maktövertagandet och innan det egentliga inbördeskriget hade börjat en del våldsamma incidenter, där både revolutionärer och kontrarevolutionärer drabbades. Men vid flera tillfällen försökte bolsjevikerna lugna folkmassornas vrede och tygla deras framfart. När till exempel medlemmarna i den antikommunistiska ”Räddningskommittén” i Saratov fångades av demonstranter och misshandlades, så lyckades sovjetmyndigheterna rädda dem.⁹ Av de lynchningar som massorna genomförde var mordet på arméns överbefälhavare general Duchonin, och de konstitutionella demokraterna och före detta ministrarna Sjingarov och Kokosjkin (de senare blev mördade i sina sängar) särskilt sensationella. Duchonin dödades trots att den bolsjevikiska folkkommisarien Krylenko ingrep och bad de inblandade matroserna visa nåd.¹⁰ Mordet på kadetministrarna fördömdes av *Izvestija*, regeringens officiella organ, som ”en skamfläck på revolutionens ära”,¹¹ och i ett telefonmeddelande till justitiedepartementet samma dag som mordet ägde rum krävde Lenin att myndigheterna ”inleder en noggrann utredning” och ”fångslar de matrosor som är skyldiga till detta mord.”¹²

I sin *Slavarnas revolt* skrev Maxim Gorkij: ”Ett folk som uppfostrats i en skola som ständigt ältar om helvetets fasor, som kuvats med knytnävslag, käpp och piska kan inte bli ömsint. Ett folk som nedtrampats av polisen kan i sin tur bli i stånd att trampa på andras kroppar.”¹³ Under den franska revolutionen hade Babeuf sagt samma sak: ”Istället för att civilisera oss har våra herrar gjort oss till barbarer, därför att det är vad de själva är. Som de har sått får de skörda, och kommer de att få fortsätta att skörda.”¹⁴

Under sina första månader vid makten försökte bolsjevikerna absolut inte piska upp massornas ilska och hämndlystnad. Tvärtom försökte de lugna ner dessa känslor. Dessutom var myndigheternas förtryck förhållandevis lindrigt. Under sovjetregimens första tre månader utdömdes inte ett enda dödsstraff, och ingen offentlig avrättning ägde rum. En av den nya regeringens första åtgärder var faktiskt att avskaffa dödsstraffet, som hade återinförts av Kerenskijs regering i september 1917.¹⁵ Som professor Carr anmärker: ”det revolutionära motståndet mot dödsstraffet försvagades och föll först efter inbördeskriget och den öppna resningens utbrott mot sovjetregimen.”¹⁶ Efter att bolsjevikerna hade kväst vänstersocialistrevolutionärernas väpnade revolt i juli 1918¹⁷ var de så återhållsamma i sina repressalieåtgärder att den tyska regeringen, vars ambassadör hade dödat av rebellerna, protesterade hos sovjetmyndigheterna.¹⁸

Bolsjevikernas återhållsamhet är än mer anmärkningsvärd som den stod i bjärt kontrast till de första utbrotten av ”vit” terror (både i liten skala, som officersaspiranternas massakrer på ”röda” fångar under upproret i Moskva i oktober 1917, och i stor skala, som i Finland där kontrarevolutionen slaktade mellan 10-20.000 arbetare, oräknat de mer än 2.000 fångar som dog i koncentrationsläger).¹⁹ Med Souvarines ord: ”tjekan tog gisslan. Dess repressalier voro emellertid än så länge moderata, medan de vita genom sina massarkebuseringar och hängningar sådde ett outplånligt hat, som skulle ha svåra följder för dem själva.”²⁰

Inbördeskrigets utbrott och den utländska interventionen fick bolsjevikregeringen att ge efter för tidsandan och själv ta till terroråtgärder. Utan tvekan skingrades deras sista tvivel av de många

⁹ Keep, ”October in the Provinces”, s 199.

¹⁰ Reed, s 231.

¹¹ Bunyan och Fischer, s 387.

¹² Lenin, *CW*, vol 44, s 54.

¹³ Citerat [delvis – öa] i Souvarine, s 253-54.

¹⁴ Citerat i Vovelle, s 125.

¹⁵ Carr, del 1, s 172.

¹⁶ *Ibid*, del 1, s 172-73.

¹⁷ Se s 165.

¹⁸ Schapiro, *Origin*, s 122-23.

¹⁹ Serge, *Year One*, s 189.

²⁰ Souvarine, s 221.

attentaten mot deras ledare: mordförsöket mot Lenin 1 januari 1918, mordet på Volodarskij i juni, det misslyckade attentatet mot Lenin i början av augusti, mordet i slutet av denna månad på Uritskij och angreppet på Lenin som nästan dödade honom och gjorde regeringschefen sängliggande i flera veckor.²¹

I augusti 1918 tillkännagav Zinovjev i Petrograd att den röda terrorn hade inletts.²² Mordförsöket på Lenin och mordet på Uritskij framkallade ett prompt svar. Tidningen Krasnaja Gazeta skrev: ”Varje droppe av Lenins blod måste betalas av de vita och bourgeoisien med hundratals döda... Revolutionens intressen kräver att bourgeoisien utrotas fysiskt. De har inget medlidande: det är hög tid att vi blir obarmhjärtiga.”²³ Precis som Paris under den franska revolutionen fick Petrograd uppleva sina septembermassakrer, vars omfattning är svår att avgöra. Enligt officiella siffror avrättades 800 ”kontrarevolutionärer och vitgardister” (på andra ställen kallade ”gisslan”) i Petrograd, och det krävdes också många offer i Moskva och på landsbygden.²⁴ Myndigheterna försökte bara ”organisera” terrorn, med andra ord hålla den inom vissa gränser. Men Serge skriver: ”Efter septemberdagarna försvinner inte terrorn, den avtar och blir systematisk.”²⁵ Och E H Carr bekräftar att september 1918 ”markerade... vändpunkten, efter vilken terrorn, som hittills varit sporadisk och oorganiserad blev ett avsiktligt politiskt instrument.”²⁶

Den röda terrorn under inbördeskriget hade två kännetecken. För det första hängde formerna och omfattningen av förtrycket intimt samman med den militära situationen. När fientligheterna upphörde i januari 1920 och västmakterna avbröt blockaden mot Ryssland tillkännagav sovjetregeringen omedelbart dödsstraffets avskaffande.²⁷ Men Polens militära angrepp några få månader senare ledde till att det återinfördes.²⁸ För det andra hade den röda (liksom den vita) terrorn en klar klasskaraktär. Lacis, en av tjekans ledare, skrev 1 november 1918: ”Kräv inte bindande bevis för att fången gick emot sovjeten med vapen eller ord. Er första plikt är att fråga honom från vilken klass han kommer, vad han har för ursprung, utbildning och yrke. Dessa frågor skall avgöra fångens öde. Sådan är innebörden och kärnan i den röda terrorn.”²⁹ Förvisso fördömde Lenin (i ett dokument som aldrig publicerades vid denna tid) Lacis för att han gick till ”absurditeter”:³⁰ men praktiken att systematiskt ta gisslan från borgarklassen och aristokratin, och avrätta den när situationen blev spänd, eller som vedergällning för aktioner från de vita, inspirerades icke desto mindre av den princip som tjekans chef hade ställt upp. Denna filosofi avgjorde inte bara urvalet av offer, utan också omvänt vilka misstänkta som skulle befrias. I en dagsrapport från en av tjekans avdelningar kan vi således finna följande anteckning: ”Sjustov, Erdokim: Beslut: Eftersom han tillhör proletariatet befrias Sjustov ur fängelset.”³¹ Samma rapport nämner ett flertal avrättningar av advokater, officerare och överhuvudtaget personer ur borgarklassen. I andra fall beordrades tjekans personal att företa en ny undersökning av fångarnas personakter och favorisera dem som hade arbetar- eller bondebakgrund.³²

I motståndarlägret var rättvisan lika hastig, men offren valdes vanligen från de arbetande klasserna. En vit militärbefälhavare beordrade till exempel sina underordnade att inte arrestera arbetare, utan antingen hänga eller skjuta dem. I en av sina depescher skrev han: ”Ordern är att hänga alla

²¹ Sobolov, s 328. L Fischer, *Lenin*, s 292 och 249. Serge, *Vie et mort de Trotsky*, s 109-10.

²² Serge, *Year One*, s 283-84.

²³ *Ibid*, s 288.

²⁴ Carr, del 1, s 188.

²⁵ Serge, *Year One*, s 304.

²⁶ Carr, del 1, s 188.

²⁷ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 341.

²⁸ Serge, *Minnen*, s 112.

²⁹ Bunyan, *Intervention*, s 261.

³⁰ Lenin, *VV10*, bd 8, s 303.

³¹ Bunyan, *Intervention*, s 247.

³² Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s 153.

fängslade arbetare på gatan. Liken skall förevisas i tre dagar.”³³

Vad ansåg Lenin om detta utbrott av våld? Strax efter maktövertagandet ansåg han sig kunna säga: ”Vi har inte tillgripit, och jag hoppas att vi inte kommer att tillgripa, den terrorism som användes av de franska revolutionärerna, som halshöggt obehäpnade män”,³⁴ även om han enligt Trotskij också skarpt kritiserade sovjetkongressens beslut att avskaffa dödsstraffet: ”Nonsens. Hur kan man genomföra en revolution utan exekutionsplutoner?”³⁵ Troligen stämmer Trotskijs uppgift, ty under regimens första månader vet vi att Lenin uppmanade sovjetmyndigheterna att vara skoningslösa mot kontrarevolutionärer. Han förebrådde arbetarna och bönderna för att de inte bröt motståndet ”tillräckligt fast, beslutsamt och skoningslöst”.³⁶ Han klagade på att ”sovjetregeringen... i många fall verkar ha bestått av gelé istället för järn, och det kan man inte bygga socialismen av.”³⁷ Han återvände upprepade gånger till detta tema,³⁸ och fördömde ofta den borgerliga intelligentsians ”ramaskri”, ”gnäll” och högljudda klagomål över den röda terrorns fasor, och mensjevikernas krav att den skulle upphöra.³⁹

Även om Lenins motiv (att försvara sovjetmakten mot kontrarevolutionens angrepp) var uppenbart och hans logik invändningsfri, så häpnar man ändå över omfattningen på de mål han förslög för den röda terrorn. Den skulle inte bara rikta sig mot kontrarevolutionärer i egentlig mening, utan också mot spekulanter,⁴⁰ mot borgare som försökte klara sig undan arbetsplikten när Petrograd fruktade ett angrepp från tyskarna (de hotades med dödsstraff),⁴¹ och mot alla som befanns inneha vapen utan licens.⁴² Lenin deklarerade: ”Vi skall vara obarmhertiga mot både våra fiender och alla vankelmådiga personer och skadliga element mitt ibland oss, som vågar störa vårt svåra skapande arbete att bygga ett nytt liv för det arbetande folket.”⁴³ När försörjningssystemet drabbades av kaos under en svältperiod införde livsmedelsväsendet ”avrättning pga. bristande disciplin”.⁴⁴ Under det antikommunistiska upproret i Nizjni Novgorod ansåg han att man skulle ”skjuta och deportera (sic!) de hundratals prostituerade som gör soldaterna till suputer”,⁴⁵ och några få månader senare krävde han dödsstraff för ”angivare som ger felaktig information”.⁴⁶ Inte ens denna lista är fullständig. Lenin hotade också tjänstemän i centralstyrelsen för livsmedelsinköp som hade en ”formell och byråkratisk inställning till arbetet och inte klarar av att hjälpa svältande arbetare” med dödsstraff.⁴⁷ Man måste, sa han, ”utan nåd skjuta trupper som plundrar, begår våldsdåd och genomför illegala rekvisitioner”.⁴⁸ Det krävs ”skoningslöst tillintetgörande av kulakerna”⁴⁹ och ”revolutionärt tvång måste användas mot de vacklande och vankelmådiga elementen bland massorna själva.”⁵⁰ I april 1920 tittade Lenin tillbaka på perioden av revolutionär terror, och sammanfattade dess logik med följande ord: ”Den var det sätt på vilket viljans enhet uttrycktes under kriget – var och en som satte sina egna intressen (eller sin bys eller gruppens intressen) över de gemensamma intressena

³³ Serge, *Year One*, s 327.

³⁴ Lenin, *CW*, vol 26, s 294.

³⁵ Trotskij, *On Lenin*, s 115.

³⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 406.

³⁷ Lenin, *CW*, vol 27, s 233.

³⁸ *Ibid*, vol 27, s 356, vol 35, s 352-56, vol 44, s 118, med flera.

³⁹ *Ibid*, vol 44, s 285, vol 26, s 402.

⁴⁰ Lenin, *VV10*, bd 7, s 409.

⁴¹ *Ibid*, bd 7, s 475. [Detta uttalande skrevs av Trotskij – öa]

⁴² Lenin, *CW*, vol 27, s 35.

⁴³ *Ibid*, vol 27, s 233.

⁴⁴ *Ibid*, vol 27, s 406.

⁴⁵ *Ibid*, vol 35, s 349.

⁴⁶ *Ibid*, vol 42, s 115.

⁴⁷ *Ibid*, vol 36, s 499.

⁴⁸ *Ibid*, vol 44, s 277.

⁴⁹ *Ibid*, vol 44, s 141.

⁵⁰ *Ibid*, vol 42, s 170.

brännmärktes som egoist och blev skjuten.”⁵¹

Inför denna dystra lista på offer finns det anledning att fråga sig om Lenin alltid vägde sina ord tillräckligt väl. Frågan är mer relevant och mindre ursäktande än vad man vid en första anblick kan tro. I flera av Lenins skrifter är det uppenbart att vissa uttryck inte ska tas alltför bokstavligt. Här är några exempel. I några anmärkningar ”om polyteknisk utbildning” som han skrev i slutet av 1920, kräver han att det skulle sammanställas ett ”allmänt instruktions”-program, som skulle omfatta ämnen som: ”kommunism, historia i allmänhet, revolutionshistoria, historien om 1917 års revolution, geografi, litteratur, etc”, och fortsätter: ”Om det inte finns ett sådant program ännu skall Lunatjarskij hängas”⁵² – Lunatjarskij var folkbildningskommissarie. I ett meddelande från 1921 varnar han två tjänstemän: ”ett gräl till mellan er två, och ni kommer att avskedas och fängslas.”⁵³ Det finns fler sådana exempel på verbal grymhet.⁵⁴

Men även om vi tar hänsyn till att Lenin kan ha tillåtit sig stilmässliga överdrifter, så kan man inte så lättvindigt vifta undan hans ansvar för omfattningen på terrorn och motterrorn. Om han ibland använder ett bildligt språk mot sina egna kollegor och hans hot mot sina fiender inte alltid ska tas alltför bokstavligt, så kan vi icke desto mindre finna inslag som säger en hel del om det politiska system som uppstod i Sovjetryssland som ett resultat av inbördeskriget, och man ska inte underskatta deras betydelse.

Samtidigt får vi inte glömma att det var Lenin som föreslog att dödsstraffet skulle avskaffas i början av 1920, så fort han ansåg att ”vi, om än inte helt, löst krigsuppgiften”.⁵⁵ Under samma period förklarade han för tjekan att ”det är självklart att sovjetregeringen inte kommer att behålla dödsstraffet längre än absolut nödvändigt”.⁵⁶ Det var också Lenin som i ett tal till sovjetkongressen i december 1921 talade om behovet att ”reformera tjekan, bestämma dess funktioner och maktbefogenheter, och begränsa dess arbete till politiska problem”⁵⁷ – samtidigt som han, som vi har sett, förespråkade ett ytterst hårt förtryck mot mensjevikernas verksamhet.⁵⁸ ”Vad vill ni?”, frågade han förvånat och vresigt”, berättar Gorkij. ”Kan man handla mänskligt under en så ovanligt grym strid? Europa har satt oss i blockad, vi förvägras hjälp från det europeiska proletariatet, kontra-revolutionen smyger sig på oss som en björn, och vi – vad vill ni att vi skall göra? Skall vi inte, har vi inte rätt att kämpa, att göra motstånd? Jag är ledsen, men vi är inte en samling dårar”.⁵⁹ Och ändå var det till Lenin som Gorkij (”en enmans-medborgarrättsrörelse”) vände sig för att få hjälp att rädda offer för terrorn: ”Lenin var hans sista appellationsdomstol.”⁶⁰ Victor Serge skriver om arresteringarna av Dan och Abramovitj 1921: ”Nu mobiliserade jag Gorkij, som vände sig till Lenin för att rädda de mensjevikiska ledarna. Så snart Lenin blev underrättad var de i säkerhet.”⁶¹ Och det var på Lenins begäran som Kropotkin åtog sig att hålla honom underrättad om övergrepp från de repressiva organens sida.⁶²

En analys av Lenins inställning till terrorn ligger utanför ramarna för denna bok, och skulle lika mycket handla om psykologi som politik. Att hans skrifter präglas av inbördeskrigets ohämmade våld står utom allt tvivel. Detta faktum underblåste den humanistiska kritik av leninismen som lades

⁵¹ *Ibid*, vol 30, s 510.

⁵² *Ibid*, vol 36, s 533.

⁵³ *Ibid*, vol 45, s 203.

⁵⁴ Exempelvis *Ibid*, vol 35, s 367, vol 36, s 558.

⁵⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 291 och 295.

⁵⁶ Lenin, *CW*, vol 42, s 167.

⁵⁷ *Ibid*, vol 33, s 176.

⁵⁸ Se s 170.

⁵⁹ Gorkij, *Lenin*, s 39.

⁶⁰ Fischer, *The Life of Lenin*, s 328. [Refererar till kapitlet ”Lenin and Maxim Gorky”, som inte ingår i den svenska översättningen. – öa.]

⁶¹ Serge, *Minnen*, s 143.

⁶² Shub, s 384.

fram i Karl Kautskys *Kommunismen och terrorn*, och det stärkte de ”demokratiska socialisternas” fientlighet. Förebråelserna mot den spirande kommunistiska rörelsen och bolsjevikledarna för att de använde terrormetoder innehöll ofta ett element av hyckleri – det var som om våldet i Ryssland på något sätt besudlade en epok av fred och framsteg. Den ryska revolutionen och det efterföljande inbördeskriget var varken mer eller mindre blodigt än Första världskriget, som med kyrkans och de socialdemokratiska ledarnas välsignelse hade skördat mängder av liv. Socialdemokraterna fördömde inte våldet när det tjänade fosterlandsförsvarets intressen, utan först när det användes i proletariats och socialismens intressen. Man kan förstå Trotskij när han anser det onödigt att rättfärdiga den revolutionära terrorn mot anklagelser från ”de som organiserade och utnyttjade den stora världsslakten”.⁶³ Bland de som har anklagat leninismen för terrorn finns det förvisso många som snarare borde vara anklagade än åklagare. Men det finns också andra, som till exempel Rosa Luxemburg, som i sin pamflett *Den ryska revolutionen* varnade för terrorns demoraliserande effekter på de som använder den: ”Häremot [mot korruptionen] är de drakoniska terroråtgärderna maktlösa. Tvärtom korrumperar de ytterligare.”⁶⁴

Detta är pudelns kärna. Moralister må bifalla eller fördöma terror i sig: sociologens eller historikerns uppgift är att studera dess konsekvenser. Den regim och det samhälle som växte fram ur oktoberrevolutionen var redan från början arvtagare till ett förflutet där tsarismen hade institutionaliserat tyranni och brott. Den präglades av det nya utbrottet av våld som ofta hånade allt tal om socialistisk legalitet och respekt för individens rättigheter – även den proletära individen. På så sätt uppstod eller stärktes reflexer som skulle kvarstå långt efter att den situation som gav upphov till dem hade försvunnit. Kan inte ursprunget till stalinismens ofta meningslösa terror spåras i det till stor del okontrollerade och okontrollerbara våldet under åren 1917-1920? Det är absolut ingen slump att av alla de organ som bildades under inbördeskriget skulle bara ett behålla så stor makt att inga reformer eller namnbyten lyckades begränsa denna makt: nämligen den förtryckarinstitution som gått under namnen tjekan, GPU, NKVD och KGB.

Byråkratins tyngd

Inbördeskrigets utbrott, inledningen av terrorn och motterrorn och framväxten av allestädes närvarande förtryckarorgan hade lett utvecklingen långt bort från de framtidsutsikter som Lenin hade skisserat i *Staten och revolutionen*. I denna hade han förutsagt, att även om proletariatet efter maktövertagandet ”[f]ortfarande [behöver] en speciell apparat, ett särskilt maskineri för förtrycket, 'staten'... [så är det] när utsugarminoriteten undertrycks av majoriteten, av *gårdagens* löneslavar, [en] så jämförelsevis lätt, enkel och naturlig sak att den kommer att kosta långt mindre blod än kuvandet av slavarnas, de livegnas och lönarbetarnas uppror...”⁶⁵ Denna försvagning av statens förtryckande funktioner var en av de förutsättningar som låg bakom Lenins uppfattning om statens ”bortvittrande”. Den andra förutsättningen var att den byråkratiska och förtryckande förvaltningen successivt skulle ersättas med en folkets förvaltning med sin grund i sovjetdemokratin. På detta sätt skulle samhället utvecklas mot socialismen, då ”*alla* [skall] förvalta i tur och ordning och... snart [kommer] att vänja sig vid att ingen förvaltar.”⁶⁶

Tre år efter han hade skrivit *Staten och revolutionen*, skulle Lenin offentligt medge att det som vuxit upp på tsardömetts ruiner var ”en arbetarstat med byråkratiska förvrängningar”.⁶⁷ Mellan och efter dessa år kämpade Lenin desperat mot uppkomsten av ett byråkratiskt system, som han betraktade som demokratins och socialismens värsta fiende. För att kunna förstå leninismen är förloppet av denna kamp avgörande.

⁶³ *Mitt liv* s 282 (sidhänvisningen till MIA:s PDF-version av *Mitt liv*)

⁶⁴ Luxemburg, *Den ryska revolutionen*, s 65.

⁶⁵ Lenin, *VV10*, bd 7, s 91.

⁶⁶ *Ibid*, bd 7, s 116.

⁶⁷ Lenin, *CW*, vol 32, s 48.

Kort efter att den nya regimen hade inrättats uppmanade Lenins regering tekniker och ämbetsmän att samarbeta med den. Visserligen åtföljdes denna uppmaning av försäkringar om att dessa tekniker och ämbetsmän skulle stå under ”ledning av de praktiska organisatorerna från 'folket’”.⁶⁸ Men redan 4 november 1917 hade Lenin i ett tal till Petrogradsovjeten medgivit: ”vi ämnar för närvarande inte beröva dem deras privilegierade ställning.”⁶⁹ I pamfletten *Sovjetmaktens närmaste uppgifter* medgav han att regimen genom att ”gå med på att ge de borgerliga toppspecialisterna en mycket hög betalning för deras 'tjänster’” hade gjort ”en avvikelse från Pariskommunens och varje proletär makts principer”. Han tillade: ”Denna åtgärd är självfallet inte bara en paus – på ett visst område och i en viss grad – i offensiven mot kapitalet... utan också *ett steg tillbaka*”, ty att befästa redan etablerade privilegier ”verkar obestridligen demoraliserande... på sovjetmakten”.⁷⁰

Han talade redan av egen erfarenhet. Efter december 1917 hade utbredningen av sovjetinstitutionerna till områden där de ännu inte fanns medfört att de kom i kontakt med många administrationer och *zemstvoer*, vars personal inlemmades i den nya apparaten.⁷¹ Så uppstod frågan om förhållandet mellan å ena sidan sovjetmakten och arbetarklassen, och å den andra de traditionella administratörerna. Under denna period var sovjettjänstemannen ”som regel... en f.d. medlem av den borgerliga intelligentsian eller tjänstemannaklassen”.⁷² Ämbetsmannens sociala tyngd berodde inte bara på deras antal, även om de i vissa fall hade fler representanter i statsapparaten än proletariet.⁷³ De kadrer som kom från borgarklassen fick även en dominerande ställning tack vare sin tekniska överlägsenhet och sitt ”kulturmonopol”. ”Att bygga en maskin eller organisera upp ett kontor, utarbeta en plan eller vara lärare i en skola, all sådan verksamhet gjorde det nödvändigt att utnyttja dessa personers tjänster, och i många fall ge dem den faktiska ledningen.”⁷⁴

Det var ett mycket viktigt problem. Lenin tänkte sig att proletariet och dess företrädare skulle besitta en politisk och social tyngd som låg i linje med den nya regimen målsättningar. De ”specialister” som hade övertagits från den gamla regimen måste därför hållas ”under noggrann övervakning från proletarietets sida” och ”inga som helst politiska eftergifter” fick göras mot dem.⁷⁵ Men samtidigt måste arbetarna ”lära av dem”.⁷⁶ Dilemmat var alltså: ”vår egen stridbara arbetarkontingent... kommer att lära av dem och leda dem.”⁷⁷ I teorin gick det naturligtvis att lösa detta problem. Om proletariet visade sig uppgiften vuxen, hoppades Lenin att byråkraterna med borgerlig bakgrund skulle ”bli *moraliskt* besegrade” och ”[d]å kommer indragningen av dem i vår apparat att gå av sig själv”.⁷⁸ Men under de rådande ekonomiska och sociala förhållandena kunde inte proletariet fullfölja den uppgift som regimen gav det. Man tvingades alltså se fakta i vitögat: de personer som Lenin i slutet av 1921 kallade ”sovjetbyråkrater”⁷⁹ trodde inte på den nya regimen och hade ”inget förtroende” för den.⁸⁰ ”[N]io tiondelar av militärspecialisterna”, skrev Lenin i *Om naturaskatten*, ”är i stånd att begå förräderi”, och situationen var inte bättre med de icke militära

⁶⁸ Lenin, *VV10*, bd 7, s 411.

⁶⁹ Lenin, *CW*, vol 26, s 294.

⁷⁰ Lenin, *VV10*, bd 8, s 16-18

⁷¹ Anweiler, s 276.

⁷² Carr, del 1, s 212.

⁷³ I en rapport som Stalin presenterade 1919 bestod administrationen i Vjatkaområdet av 4.766 tjänstemän, varav 4.467 kom från den gamla tsaristiska byråkratin (Stalin, vol 4, s 222).

⁷⁴ Stawar, s 55.

⁷⁵ Lenin, *CW*, vol 29, s 24.

⁷⁶ Lenin, *VV10*, bd 8, s 376.

⁷⁷ Lenin, *CW*, vol 30, s 415.

⁷⁸ Lenin, *VV10*, bd 8, s 424.

⁷⁹ Lenin, *CW*, vol 32, s 129. Han använde förkortningen *sovbur*, som också har översatts som ”sovjetborgare”. Vid den åttonde partikongressen 1919 talade Lenin om ”den nya bourgeoisie som finns hos oss.. [som] utvecklar sig inte bara utur våra sovjetiska tjänstemän... [utan] uppstår från leden av bönder och hantverkare...” (Lenin, *VV3*, bd 3, s 120.)

⁸⁰ Lenin, *CW*, vol 31, s 178.

specialisterna.⁸¹

Sommaren 1922 gjordes en undersökning bland 270 statligt anställda tekniker, och den bekräftade Lenins uppfattning. Teknikerna delades in i två grupper, de som hade tillhört administrationens övre kretsar före revolutionen, och de som bara varit ”vanliga tekniker” under den gamla regimen. På frågan om de sympatiserade med sovjetstaten svarade 9% av den första gruppen och 13% av den andra jakande.⁸² Den sovjetiska historikern Kritsman, som har skrivit en viktig bok om ”krigs-kommunismen”, anmärker att den gamla intelligentsians företrädare var nonchalanta och fientliga mot allmänheten i sitt administrativa arbete.⁸³

Både deras antal och deras (relativa) kunskapsmässiga överlägsenhet gjorde att majoriteten av de byråkrater som hade borgerlig bakgrund var ovilliga att acceptera det proletära ledarskap som bolsjevikerna från början försökte påtvinga dem. Istället uppstod bland administratörerna ett motsatt förhållande. I ett tal till den elfte partikongressen i mars 1922, den sista han deltog på, sa Lenin med anmärkningsvärd uppriktighet och öppenhet: ”om vi tar det väldiga byråkratiska maskineriet, denna massa, så måste vi fråga oss: vem leder vem? Jag betvivlar i hög grad, att man kan säga att kommunisterna leder denna massa. Sanningen att säga leder de inte, utan blir ledda.”⁸⁴

Och ändå hade sovjetregeringen gjort en hel del för att få till stånd största möjliga deltagande av arbetare inom förvaltningen och administrationen. 1918 var i 20 av de viktigaste departementen inom den statliga ekonomiska administrationen 43% av ämbetsmännen av proletärt ursprung eller från arbetarorganisationerna, medan 10% hade företagarbakgrund, 9% teknikerursprung och 38% var tidigare tsaristiska byråkrater.⁸⁵ Till detta måste vi lägga den viktiga ställning som arbetarorganisationerna, i synnerhet fackföreningarna, hade i samhällslivet.⁸⁶ Ett stort antal arbetare hade inlemmats i kommunistpartiets apparat, och många fler tjänstgjorde i Röda armén. Lenin betonade ständigt behovet att dra in massorna i de administrativa uppgifterna.⁸⁷ Men vad spelade dessa få hundratusen näst intill heroiskt aktiva arbetare för roll i den våldsamt svällande administrationen?

Under sovjetregimens första år hade antalet ämbetsmän ökat jämförelsevis lite. Mellan första halvåret 1918 och första halvåret 1919 ökade de från 114.359 till 539.841.⁸⁸ Men i slutet av 1920 bestod sovjetapparaten av inte mindre än 5.880.000 tjänstemän.⁸⁹ Denna våldsamma ökning berodde inte på några ekonomiska framsteg i det ryska samhället, utan återspeglade tvärtom en djup kris som störtade ekonomins samtliga branscher i fördärvet. Denna skillnad mellan administrationens tillväxt och nedgången för landets produktionskapacitet var särskilt slående inom transportväsendet. Denna gren av ekonomin sysselsatte innan Första världskriget 815.000 personer. 1920 var antalet anställda inom transportsektorn 1.229.000 – trots att transportmängden minskat till en femtedel.⁹⁰ Det förekom många förslag om att minska antalet ämbetsmän, men det gjordes inget ordentligt åt det innan den Nya Ekonomiska Politiken infördes. I det ödelagda landet hade statsapparaten naturligtvis inte en särskilt viktig produktiv funktion. Men den gav miljontals medborgare som hotades av arbetslöshet och svält någon sorts arbete, även om det var formellt, och någon sorts lön, även om den var usel. I ett tal till den allryska sovjetkongressen i december 1920 sa Zinovjev: ”Vi kan skriva hur många resolutioner som helst, men om samtidigt... tiotusentals människor pres-

⁸¹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 348-49.

⁸² Kritsman, s 223. En annan fråga gällde nyttan av det arbete de utförde. I den första gruppen svarade 30% att de tyckte att deras var nyttigt, mot 75% i den andra gruppen.

⁸³ Kritsman, s 234.

⁸⁴ Lenin, *VV10*, bd 10, s 461.

⁸⁵ Carr, del 2, s 208.

⁸⁶ Se s 234.

⁸⁷ Lenin, *CW*, vol 27, s 156, vol 30, s 311, med flera.

⁸⁸ Serge, *Year One*, s 356.

⁸⁹ Pietsch, s 137.

⁹⁰ Stawar, s 53.

sar på i städerna och söker någon sorts arbete, så finns det inget sätt att bekämpa att byråkratin breder ut sig i vår apparat...”⁹¹

Det har troligen aldrig funnits en regim som varit så dominerad av byråkratin, och samtidigt leddes av en statsman som var så fientligt inställd till detta fenomen. ”Om vi talar om vår inhemska fiende, så är dagens fiende... profitören och byråkraten”,⁹² sa han till CEK i januari 1919. Under samma period klagade han: ”Vi krossas av byråkratism.”⁹³ Men det var från och med 1921, och särskilt 1922, som han insåg gisslets omfattning: ”De allvarliga frågorna har drunknat i byråkratiskt skräp”,⁹⁴ ”byråkratin kväver oss”,⁹⁵ ”Alla har vi drunknat i 'departementens' ruttna byråkratiska träsk”.⁹⁶ Det raseri som byråkratin väckte hos Lenin kanske berodde på hans känsla av att sovjetregimen inte klarade av att bekämpa den på ett effektivt sätt. I december 1921 skrev han till Bogdanov: ”Vi vet inte hur vi skall genomföra en offentlig process mot den ruttna byråkratin. För detta borde vi alla... hängas i stinkande rep. Och jag har ännu inte givit upp hoppet om att vi en dag skall hängas för det, *och med rätta*.”⁹⁷ Mot slutet av sitt liv skulle han i ett tal om ”vår statsapparat” medge att ”[vi] hittills inte kunnat studera denna fråga...”⁹⁸ Ändå försökte han urskilja de viktigaste orsakerna till byråkratifenomenet, och föreslog några sätt att förhindra att det bredde ut sig.

Enligt Lenins uppfattning berodde byråkratins stora tyngd i Ryssland på landets ”bristande kulturella utveckling”, och i synnerhet på det faktum att ”Ryssland inte var tillräckligt utvecklat som kapitalistiskt land.”⁹⁹ Denna omständighet förvärrades naturligtvis av inbördeskriget. Genom att rubba eller till och med förstöra banden mellan stad och land hade det krossat Rysslands ekonomiska utveckling och lett till stagnation, som innebar att administrationen växte i ett fullständigt tomrum.¹⁰⁰ I ett land där den statliga byråkratin alltid hade spelat en stor roll, hade därför arvet från det förgångna blivit till och med ännu tyngre och mer förlamande än tidigare.¹⁰¹ Dessa förhållanden fick Lenin att inse hur svårt det skulle bli att begränsa den byråkratiska apparatens makt. I ett tal till gruvarbetarkongressen i januari 1921 sa han: ”Vi kommer att få kämpa mot byråkratins gissel under många år framåt, och den som tror något annat leker demagog och luras, ty att övervinna byråkratins gissel kräver hundratals åtgärder, fullständig läs- och skrivkunnighet, kultur och deltagande i arbetar- och bondeinspektionens verksamhet.”¹⁰² Trots att han sällan tvekade att använda kirurgiska metoder, så tillstod han att förtryck inte hjälpte mot de byråkratiska missförhållandena:

Man kan kasta ut tsaren, godsägarna, kapitalisterna. Vi har gjort det. men i ett bondeland kan man inte ”kasta ut” byråkratin, man kan inte ”sopa undan den från jordens yta”. Man kan bara *minska* den med hjälp av långsamma och envetna ansträngningar. Att ”kasta av sig” den ”byråkratiska kräftsvulsten”... är en felaktig formulering... Det är *omöjligt* att ”kasta av sig” en sådan kräftsvulst. Den måste *läkas*. I detta fall är kirurgi absurt, en omöjlighet. Endast ett *långsamt tillfrisknande* – allt annat är humbug eller naivt.¹⁰³

Men mot denna sjukdom med djupgående orsaker och med många och olikartade symptom rekommenderade Lenin ändå alla sorters behandling, även den allra hårdaste. Han uteslöt inte

⁹¹ Kaplan, s 298.

⁹² Lenin, CW, vol 28, s 394.

⁹³ *Ibid*, vol 28, s 405.

⁹⁴ *Ibid*, vol 45, s 107.

⁹⁵ *Ibid*, vol 33, s 239.

⁹⁶ *Ibid*, vol 36, s 566.

⁹⁷ *Ibid*, vol 36, s 557.

⁹⁸ *Ibid*, vol 33, s 395.

⁹⁹ Lenin, VV10, bd 8, s 422, 426.

¹⁰⁰ *Ibid*, bd 10, s 336-37.

¹⁰¹ *Ibid*, bd 10, s 510-11.

¹⁰² Lenin, CW, vol 32, s 68.

¹⁰³ *Ibid*, vol 35, s 492.

kirurgi, även om han inte ansåg den vara särskilt effektiv. För att förhindra byråkratins tillväxt, för att något minska den, ställde han många förslag, och lade fram många planer och rekommendationer. Han gav rådet att fylla den administrativa apparaten med arbetare.¹⁰⁴ Han föreslog enträget att det skulle inrättas ett litet antal ”exemplariska departement” som skulle stå som föredöme för de andra.¹⁰⁵ Han menade att det var pressens uppgift att kritiskt övervaka byråkratin.¹⁰⁶ Han utarbetade föreskrifter om att tjänstemän skulle underkastas offentlighetens ”kontroll”, i synnerhet från arbetare och husmödrar.¹⁰⁷ Han var till och med så noggrann att han utarbetade ett frågeformulär som var tänkt att upptäcka administrationens viktigaste brister och hur man skulle rätta till dem.¹⁰⁸ Slutligen, och viktigast, tog han initiativ till att bilda *Rabkrin*, ”arbetar- och bondeinspektionen”, en institution som besjälades av hans ständiga försök att ge administrationen en mer ”folklig” karaktär, eller åtminstone garantera en ”folklig” kontroll över den. Medlemmarna i arbetar- och bondeinspektionen skulle väljas, och de skulle bara arbeta i den under korta perioder, för att garantera att alla efterhand drogs in i detta arbete.¹⁰⁹ Trots Lenins förhoppningar på detta organ i egenskap av ”folkkontrollant”, så medgav han redan i slutet av 1920 att det hade misslyckats.¹¹⁰ I det dokument som har kallats hans ”testamente” återvände han till detta ämne. ”Arbetar- och bondeinspektionen, som från början innehade denna funktion [att pröva, förbättra och omskapa vår apparat], visade sig inte vara vuxen uppgiften”.¹¹¹ Vid den tidpunkten bestod *Rabkrins* stab av minst 12.000 personer, och den hade bara blivit ytterligare en kugge i den byråkrati som den antogs bekämpa.¹¹²

Detta är ett typexempel på de metoder som sovjetstaten använde för att korrigera sina egna fel. När den smittades av den synbarligen obotliga ”institutions”-sjukan försökte den ta itu med de befintliga organens brister genom att skapa nya organ, som inte alltid avskaffade de gamla organen utan bara tog plats bredvid dem. ”Jag är livrädd för omorganiseringar”, erkände Lenin i januari 1922: ”Vi omorganiserar alltid saker och ting istället för att ta itu med det praktiska.”¹¹³ Men liksom sina kollegor verkade han ha dille på att bilda kommissioner. I en skildring av sitt sista samtal med Lenin under dennes sjukdom, berättar Trotskij: ”Lenin kallade mig till sitt rum i Kreml för att tala om byråkratins oerhörda tillväxt i vår sovjetapparat, och behovet att hitta ett verktyg för att komma åt detta problem. Han föreslog att det skulle bildas en speciell kommission i centralkommittén...”¹¹⁴

Hans hjälplöshet blev ännu större, och troligen var han generande medveten om det, eftersom det rörde sig om en speciell sorts slöhet och inkompetens, den ”kommunistiska byråkraten”. De som skulle avskaffa missförhållandena bidrog tvärtom till att förvärra dem. Lenin förföljde dem med sina smädelser. Vid den åttonde partikongressen fördömde han de ”tsaristiska byråkraterna” som ”började färga om sig till kommunister och skaffa sig medlemskort i RKP för att kunna göra karriär snabbare.”¹¹⁵ Dessa ”sovjetbyråkrater, sovjetrepublikens övergödda 'magnater’”,¹¹⁶ som kännetecknades av sin ”'kommunistiska' högfärd”,¹¹⁷ och en ”intellektualistisk och byråkratisk

¹⁰⁴ *Ibid*, vol 30, s 405-06.

¹⁰⁵ *Ibid*, vol 33, s 337.

¹⁰⁶ *Ibid*, vol 45, s 498.

¹⁰⁷ *Ibid*, vol 28, s 349-52, 485.

¹⁰⁸ *Ibid*, vol 32, s 383-98.

¹⁰⁹ Carr, del 1, s 249. Lenin, *CW*, vol 30, s 300.

¹¹⁰ ”Trots allt fungerar arbetar- och bondeinspektionen mer som en from förhoppning. Det har visat sig omöjligt att få igång den eftersom de bästa arbetarna har skickats till fronten, och bondemassornas kulturella nivå är sådan att de inte har lyckats få fram ett tillräckligt antal ämbetsmän.” (Lenin, *CW*, vol 31, s 423.)

¹¹¹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 519

¹¹² Carr, del 1, s 250.

¹¹³ Lenin, *CW* vol 45, s 445.

¹¹⁴ Trotskij, *Stalins förfalskarskola*.

¹¹⁵ Lenin, *VV10*, bd 8, s 426.

¹¹⁶ Lenin, *CW*, vol 32, s 132.

¹¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 254.

självgodhet”.¹¹⁸ Denna inställning kunde få ”en person, som är med i det kommunistiska partiet och inte har rensats ut” att inbilla sig att ”han kan lösa alla sina uppgifter genom kommunistiskt dekretande.”¹¹⁹ Och Lenin krävde att dessa kommunistiska ”pampar”¹²⁰ skulle straffas ”med tredubbla straff i jämförelse med icke partianslutna personer”.¹²¹ Personligen gjorde han allt för att motarbeta denna ”kommunistiska högfärd”. Louis Fischer skriver: ”I en dispyt mellan en kommunistisk makthavare utan kunskaper och en expert utan makt segrade alltid den förstnämnde, tills Lenin eller någon annan okonventionell hög partifunktionär tog hand om saken.”¹²²

Från och med januari 1922, under de sista månaderna av sitt politiskt aktiva liv, förstod Lenin att byråkrati inte bara var lika med den högfärd, självbelåtenhet, maktfullkomlighet och de missförhållanden han hade fördömt, utan att det också, i en omfattning som han dittills inte hade drömt om, handlade om trögheten i de allt övervinnande ”byråkratiska formaliteter” som fick Rykov att påminna sovjetjänstemännen om att ”arbete är människans förhållande till naturen, inte till papper.”¹²³ Lenin blev varse om att denna oduglighet existerade inom den ena sektorn efter den andra inom administrationen. I januari anmärkte han: ”centralkommitténs apparat fungerar inte”;¹²⁴ i februari upptäckte han att statsbankens handelsdepartement var ”lika jävla byråkratiskt som allting annat”,¹²⁵ och drog slutsatsen: ”Alla har vi drunknat i 'departementens' ruttna byråkratiska träsk... departementen är skit...”¹²⁶ I mars 1922 skrev han att ”det råder total anarki” i folkkommissariatet för finanserna.¹²⁷ I slutet av 1922, under några veckors respit från sin sjukdom, fick han tillfälle att observera den ”himmelsskriande anarki” som rådde i Kominterns och Profinterns administrativa apparat (Profintern var den ”Röda fackföreningsinternationalen”).¹²⁸ Lenin skildrade sina intryck från en resa som han hade gjort, och där han hade blivit medveten om hur fallfärdiga järnvägarna var och den administrativa oredan:

Det var första gången jag inte reste med järnväg i egenskap av ”dignitär”, med alla och envar rännande med specialtelegram, utan som en okänd person... Jag upptäckte att järnvägsvagnarna var i sämsta möjliga kondition. Jag såg fruktansvärd vanskötsel, halv ödeläggelse (mängder av saker har blivit stulna!), fullständig oordning, bränslet verkar ha blivit stulet, det finns vatten i fotogenen, motorljudet är en pina, stopp var och varannan minut, trafiken urusel.

Och han framhöll att ”detta inte var något undantag... Hela organisationen var otroligt skandalös, med fullständig förvirring och klumpighet.” Han erkände att upplevelsen hade ingivit honom en känsla av ”nedslående hopplöshet”.¹²⁹

Det som gjorde sovjetbyråkraten så fullkomligt outhärdlig var tjänstemännens bristande intresse för sitt arbete. Låt oss betrakta Max Webers beskrivning av den preussiska statsförvaltningen, vars egenskaper han ansåg vara modellen för en perfekt byråkrati: ”Precision, snabbhet, otvetydighet, arkivkunskap, kontinuitet, diskretion, enhet, strikt underkastelse, minskat gnissel och minskade materiel- och personalkostnader – i den strängt byråkratiska administrationen drivs allt detta upp till en optimal nivå.”¹³⁰ Sovjetryssland olycka var, att medan hennes ämbetsmän ibland delade sina tyska kollegors arrogans, så hade de sällan deras typiska effektivitet. Så erhöll den regim som fötts i

¹¹⁸ *Ibid*, bd 10, s 253.

¹¹⁹ *Ibid*, bd 10, s 398.

¹²⁰ Lenin, *CW* vol 36, s 567.

¹²¹ *Ibid*, vol 36, s 562.

¹²² Fischer, *Lenin*, s 571.

¹²³ Bunyan, *Origin*, s 83.

¹²⁴ Lenin, *CW*, vol 45, s 450.

¹²⁵ *Ibid*, vol 45, s 478.

¹²⁶ *Ibid*, vol 36, s 566.

¹²⁷ *Ibid*, vol 45, s 519.

¹²⁸ *Ibid*, vol 45, s 599.

¹²⁹ *Ibid*, vol 45, s 432-33.

¹³⁰ Weber, *From Max Weber*, s 214.

kamp för frihet och med förhoppningar om ett fritt samhälle det särdrag som skulle bli mest varaktigt i det sovjetiska samhället, nämligen den betungande och auktoritära byråkratin.

Reformvägen (lag, kultur, utbildning)

Även om det leninistiska samhället kännetecknades av våld, och trots att byråkratin nästan ända från början intog en framträdande plats, så innebar närheten till dess revolutionära ursprung och ideal om människans frigörelse att det ändå visade upp en rad olika landvinningar som framtvingsats ur det gamla samhället. På ett stort antal områden visade det att förhållandet mellan ”reform” och ”revolution” är det motsatta till vad socialdemokratin tror. Det var inte kampen för reformer som ledde fram till och beredde vägen för revolutionen, utan istället revolutionen som öppnade vägen för genomgripande reformer. Den ryska arbetarklassens maktövertagande i oktober 1917 ledde till många och betydande förändringar, ja ibland till väldiga omvälvningar av landets sociala liv.

Sovjetregimen var knappt en månad gammal när den utfärdade ett dekret som den provisoriska regeringen inte lyckades åstadkomma under sin åtta månader långa existens: lagen om rätt till skilsmässa, och i synnerhet skilsmässa genom ömsesidigt samtycke. (Ungefär samtidigt ersattes det religiösa giftermålet med borgerlig vigsel.) 1918 års familjelagstiftning fastslog vigselproceduren och underlättade den betydligt.¹³¹ Enligt en av den tidens ledande lagstiftare var syftet med denna reform att omvandla en institution som ”inte längre får vara en bur där man och hustru lever som fångar.”¹³² I artikel 133 proklamerade denna lag vidare att den juridiska skillnaden mellan inom- äktenskapliga och utomäktenskapliga barn hade avskaffats.¹³³ Henri Chambre anser att upphovsmännen bakom 1918 års lag ”vägleddes... av två intressen, under vilka allting annat underordnades: kvinnans frigörelse och avskaffandet av ojämlikheten mellan inom- och utomäktenskapliga barn.”¹³⁴

Inte bara civilrätten genomgick förändringar. Även brottsbalken omarbetades fullständigt. En förordning från 7 december 1917 avskaffade ”alla befintliga allmänna rättsinstitutioner”.¹³⁵ Denna förordning införde också en helt ny syn på strafflagen, en syn där vissa drag bara uppfyllde traditionella demokratiska krav, medan andra förebådade en socialistisk rättsorganisation. Bestraffningar skulle inte längre ha karaktären av ”att sona ett brott, eller göra bot. Uppfattningen om ett objektivt brott avfärdades bestämt.”¹³⁶ ”Revolutionärt medvetande”, ”det arbetande folkets klassmedvetande” och ”socialistiskt medvetande” fick en viktig plats i det nya rättssystemets grundvalar.¹³⁷ ”När [den sovjetiska brottsbalken] avgör vilka straff som skall utmätas tar den hänsyn till den fara som både lagbrytaren (är personen ifråga från bourgeoisien eller ej?) och brottet (begicks det i syfte att återföra den förtryckande klassen till makten eller ej?) innebär för samhället... Hårdare straff kommer att utdömas om svaret på dessa frågor är ja.”¹³⁸

Slutligen, och viktigast, så den nya rättsuppfattning som gjorde sitt intåg under sovjetdemokratis blomstringsperiod att massorna skulle dras in i rättsskipningen. Från och med december 1917 bestod folk”domstolarna” enbart av domare som hade *valts* – undantaget de ”domstolar” som uppstod helt spontant.¹³⁹ I februari 1918 beslutade man att domarna i underrätterna skulle utses av de lokala sovjeterna.¹⁴⁰ Men det återstod en del drag från den ”rena demokrati” som präglade rättspraxis

¹³¹ Chambre, s 61 och 69.

¹³² *Ibid*, s 62.

¹³³ *Ibid*, s 71.

¹³⁴ *Ibid*, s 72.

¹³⁵ Bunyan och Fischer, s 291.

¹³⁶ Chambre, s 175.

¹³⁷ *Ibid*, s 173.

¹³⁸ *Ibid*, s 176.

¹³⁹ Bunyan och Fischer, s 288.

¹⁴⁰ Anweiler, s 278.

under sovjetmaktens första dagar, som till exempel att ”advokater” för kändande- och svarandesidan valdes bland frivilliga lekmän.¹⁴¹

Hur väl ett sådan rättssystem fungerar beror naturligtvis på medborgarna som ska sköta det. I de större städerna verkar resultatet ofta ha varit tillfredsställande, och de åtalade kunde räkna med att domarna var överseende.¹⁴² Men på landsbygden utfärdade de improviserade domstolarna ibland barbariska straff som visade böndernas kulturella efterblivenhet. Dödsstraff utdömdes för vanlig stöld, och ibland verkställdes straffet på platsen. ”Brottsbalken” i en liten by i provinsen Tambov föreskrev, att om en person slog en annan ”skall den drabbade slå lagbrytaren tio gånger.” I en annan by dömdes en kvinna som anklagades för äktenskapsbrott (och förvisso även medhjälp till älskarens mord på hennes man) till att begravas levande. På ytterligare ett annat ställe fick en man som dömts till döden sitt straff förvandlat till ”tjugofem spöslag” tack vare att en präst ingrep.¹⁴³ Tillämpningen av revolutionens lagstiftning visade i vilken hög grad oktoberrevolutionens regim bara kunde bära frukt under utvecklade förhållanden, fria från medeltida kvarlevor.

Om vi nu övergår till konstens, kulturens och utbildningens område, så kan man göra en generell iakttagelse om den atmosfär under vilka de utvecklades. Som Alfred Meyer säger, så ”ledde revolutionen [på detta område] till maximal yttrandefrihet och frihet att experimentera”.¹⁴⁴ Det gällde speciellt litteraturen och konsten, som långt in på 20-talet blomstrade på ett anmärkningsvärt sätt. Under Anatolij Lunatjarskij's upplysta ledning förde folkundervisningskommisariatet en ”tolerant politik”¹⁴⁵ som gynnade en mångfald skolor och strömningar på det konstnärliga och intellektuella området, inklusive helt motstridiga. Denna liberala inställning gav upphov till flitiga protester från mer radikala element, förespråkarna för ett ”nytt, kulturellt Oktober”, som anklagade de ansvariga inom denna sektor för ”opportunism”, på grund av deras sorglöshet och vidsynta synsätt.¹⁴⁶ Med stöd från Lenin försökte Lunatjarskij försvara den klassiska ryska litteraturen och konsten överhuvudtaget mot Majakovskij och andra bildstormare.¹⁴⁷ Man fick uppleva det paradoxala att ett statligt kulturministerium försvarade skapandefriheten mot angrepp från vissa ”vänster”konstnärer och författare. *Pravdas* spalter var tack vare Bucharin var lättillgängliga för denna ”vänster”, och där kallade de Lunatjarskij för ”reaktionär”. Folkkommisariaten svarade, att medan hans belackare såg sig ”kallade att försvara partidisciplinen på det poetiska skapandets område”, såg han det som en av sin posts viktigaste uppgifter ”att försvara rätten till en fri kultur mot det röda förtalet”.¹⁴⁸

I själva verket var dessa konstnärers avantgardistiska entusiasm lika stor som deras otacksamhet. Samtidigt som Lunatjarskij och hans kommisariat skyddade den klassiska och traditionella konstens olika former mot revolutionär otålighet och modernistisk intolerans (mot personer som ville förpassa dessa spår av en drunknad värld ”till historiens skräphög”), så visade de minst lika mycket överseende och gav minst lika mycket stöd till sina förtalare till ”vänster”. Prov på högst icke-traditionell konst förevisades fritt på Moskvas gator. Arthur Ransome beskriver dekorationerna till oktoberrevolutionens ettårsdag, som fortfarande satt uppe när han besökte huvudstaden i början av 1919: ”Ett plank som löpte längs framsidan på ett hus där man höll på att reparera hade konstnärerna använt som en jättelik målarduk, där de hade målat enorma symboliska bilder av revolutionen.” Och den brittiske journalisten fortsätter: ”Bäst tyckte jag om raden av träbåtar nästan mitt emot Hotel National... De hade målats av futurister eller liknande konstnärer, och gjorde verkligen ett förtjusande intryck med sina klara färger och naiva motiv som verkade så naturliga för Mosk-

¹⁴¹ Bunyan och Fischer, s 291.

¹⁴² *Ibid*, s 289.

¹⁴³ *Ibid*, s 290-91.

¹⁴⁴ Meyer, s 186.

¹⁴⁵ Fitzpatrick, s 288.

¹⁴⁶ *Ibid*, s 139, 156-57.

¹⁴⁷ *Ibid*, s 125.

¹⁴⁸ *Ibid*, s 157.

va...”¹⁴⁹ Lunatjarskijs och sovjetmyndigheternas liberalism var än mer lovvärd som de avantgardistiska konstnärernas modernism inte alltid fick ett entusiastiskt gensvar bland massorna, vilket Ransome också nämner.¹⁵⁰

Förhållandena mellan Lunatjarskijs kommissariat och organisationen *Proletkult* illustrerar också de svårigheter som sovjetmaktens icke-sekteristiska politik på litteraturens och konstens område stötte på. Anhängarna till *Proletkult* ("proletär kultur") var organiserade i ett hårt strukturerat förbund med sin egen "centralkommitté", och de ansåg "att all kultur från det förflutna kunde kallas borgerlig, att ingenting i den var värt att spara – med undantag för naturvetenskap och tekniska färdigheter (och även där med reservationer)".¹⁵¹ Organisationen *Proletkult* var inte nöjd med det självstyre som den fått, utan krävde att den ensam skulle få "total makt på kulturens område".¹⁵² Detta krav måste naturligtvis påverka deras förhållande till regeringen. Till en början hade denna varit mycket populär bland den "proletära kulturens" svärmare, och vid *Proletkults* första allryska kongress i Moskva i september 1918 valde de Lenin till hedersordförande.¹⁵³ Men samtidigt som sovjetmyndigheterna tolererade och i viss mån till och med uppmuntrade denna grups verksamhet, försökte de inordna den under folkundervisningskommissariatet.¹⁵⁴

Detta steg mot en viss centralisering av kultur- och konstyttringarna under statens (mycket liberala) ledning hängde utan tvivel samman med Lenins syn på konstnärligt och kulturellt skapande. Den var en blandning av livlig fientlighet och relativ tolerans. "[D]et är därför jag så bestämt avvisar alla intellektuella påfund, alla 'proletära kulturer'".¹⁵⁵ Enligt Lunatjarskij "var [Lenin] väldigt rädd för att *Proletkult* tänkte... utarbeta en proletär vetenskap och överhuvudtaget över den proletära kulturens alla vindlingar. För det första tyckte han att det var överilad och översteg deras förmåga. För det andra ansåg han att sådana fantasier hindrade proletariatet från att studera och tillgodogöra sig redan existerande element av vetenskap och kultur, och för tillfället var dessa fantasier givetvis brådmogna."¹⁵⁶ I ett samtal med Clara Zetkin sa Lenin: "Jag är modig nog att avslöja mig som 'barbar'. Jag anser inte att expressionismens, futurismens, kubismens och andra -ismers arbeten är det yppersta uttrycket för konstnärlig begåvning. Jag förstår dem inte. Jag har inget utbyte av dem... Vi förstår inte längre den nya konsten, vi bara linkar bakom den."¹⁵⁷

Eftersom Lenin inte uppskattade de moderna konstformerna, och erkände att han "inte [är] någon duglig domare"¹⁵⁸ på detta område, var han inte benägen att tillämpa en sträng linje eller verklig censur på kulturens område. Förvisso skrev han till Lunatjarskij: "Skäms du inte över att rösta för att trycka 5.000 exemplar av Majakovskijs '150.000.000'?" Men skillnaden mellan den "skamliga" tolerans han beklagade och den stränghet han förespråkade var inte så stor: han föreslog att "sådana saker" bara skulle tryckas i "högst 1.500 exemplar",¹⁵⁹ och då var detta ändå en period då all utgivning hade det besvärligt. Han presenterade en motion i politbyrån som riktade sig mot teserna om "proletär kultur", men när Bucharin invände mot den insisterade han inte på att man skulle rösta om den.¹⁶⁰ Han försökte få in några ansvariga kommunister i folkundervisningskommissariatets "konstministerium", men försvarade samtidigt ministeriet mot några partimedlemmar som krävde

¹⁴⁹ Ransome, s 22-23.

¹⁵⁰ *Ibid*, s 23.

¹⁵¹ Fitzpatrick, s 92.

¹⁵² *Ibid*, s 92.

¹⁵³ *Ibid*, s 96.

¹⁵⁴ *Ibid*, s 106.

¹⁵⁵ Lenin, *VV10*, bd 8, s 497.

¹⁵⁶ Fitzpatrick, s 178.

¹⁵⁷ Zetkin, s 12-13.

¹⁵⁸ Lenin, *CW*, vol 33, s 223.

¹⁵⁹ *Ibid*, vol 45, s 139.

¹⁶⁰ Fitzpatrick, s 178.

att det skulle upplösas.¹⁶¹ I allmänhet gillade inte Lenin Lunatjarskijs fördragsamhet med alla yttringar av avantgardistisk kultur och det materiella stöd han gav dem, men trots angreppen som ofta riktades mot folkundervisningskommissarien fortsatte Lenin att uttrycka sitt förtroende för honom.

Att utveckla konsten¹⁶² och litteraturen kan se ut som en otillbörlig lyx i ett land som hade krossats av krig och fattigdom. Men sovjetregeringens arbete på folkbildningens område är ett gebit som de ryska marxisterna alltid betraktat som avgörande. ”Sysslade vi, de kommunistiska propagandisterna, egentligen med något annat än att utbilda folket”, frågade Lunatjarskij.¹⁶³ Och Lenin sa: ”Det krävs kunskap för att delta i revolutionen på ett intelligent, målmedvetet och framgångsrikt sätt.” På detta sätt rättfärdigade han sin plan för att omorganisera Petrograds folkbibliotek. Han krävde att personalen skulle utökas, och tillade att ”bibliotekets lärum måste, som brukligt är i *privata* bibliotek och lärum för de *rika* i civiliserade länder, hålla öppet från 8 på morgonen till 11 på kvällen varje dag, *inklusive* söndagar och helgdagar.”¹⁶⁴ Lenins förslag är daterat november 1917, när den nybildade regimen ännu inte hade löst något av alla sina problem¹⁶⁵ – ett faktum som tillräckligt klart visar på den vikt Lenin lade vid utbildningsfrågan. Utöver regeringschef och partiets främste ledare var han också ordförande i kommissionen för folkundervisningskommissariatets omorganisering, och han följde dess arbete dagligen. Mellan 1917 och 1922 deltog och talade han vid ”varje viktigare bildningskonferens”.¹⁶⁶ När man i slutet av inbördeskriget riktade uppmärksamheten mot ekonomins organisering och katastrofala tillstånd, sa Lenin att det grundläggande botemedlet på de byråkratiska missförhållandena var ”en höjning av kulturnivån”.¹⁶⁷ Framförallt upprepade han ständigt tanken att det var varje partimedlems och ämbetsmans plikt att oavsett omständigheterna *studera*.¹⁶⁸

En del av de nyheter som sovjetmyndigheterna införde under regimen första år tydde på att man förberedde en verklig revolution av utbildningsväsendet. Lunatjarskijs och hans närmaste medarbetares principer inspirerades av de ”progressiva”, icke-ledande metoder som förespråkades av en del amerikanska och västeuropeiska pedagoger. Andra betydande tjänstemän inom kommissariatet ville gå ännu längre och inrätta skolkommuner där barnen skulle vara helt skilda från familjemiljön.¹⁶⁹ De lokala organen fick stor handlingsfrihet att prova nya metoder, och liksom på många andra områden gjorde detta att de fick omfattande frihet att experimentera. Men trots de stora skillnaderna går det att urskilja en röd tråd i de reformer som genomfördes i Sovjetryssland på folkbildningens olika nivåer och sektorer. Ett påbud från 10 december 1918 mobiliserade alla läs- och skrivkunniga medborgare utom heltidsanställda i sovjetinstitutionerna. Alla dessa personer skulle fungera som ”läsare” och bilda grupper för att göra den icke läs- och skrivkunniga delen av befolkningen bekant med alla regeringsdekret och innehållet i kommunistiska tidningar.¹⁷⁰ För att komplettera denna åtgärd var det obligatoriskt för analfabeter att gå kurser för att lära sig läsa och skriva.¹⁷¹ Redan under sovjetregimens allra första dagar hade regeringen visat sin vilja att popularisera litteraturen – man antog en förordning som sörjde för att de klassiska författarnas verk gavs ut i populärutgåvor

¹⁶¹ *Ibid*, s 179-81.

¹⁶² Angående den sovjetiska arkitekturens anmärkningsvärda framsteg och projekt under regimen första år, se Kopp.

¹⁶³ Fitzpatrick, s 289.

¹⁶⁴ Lenin, *CW*, vol 26, s 352.

¹⁶⁵ För ytterligare bevis på Lenins ingående intresse för offentlig biblioteksservice, se t ex *CW*, vol 28, s 451-52 och vol 45, s 145.

¹⁶⁶ Fitzpatrick, s 317.

¹⁶⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 398.

¹⁶⁸ *Ibid*, bd 10, s 399, 461, 470.

¹⁶⁹ Fitzpatrick, s 29-30.

¹⁷⁰ Bunyan, *Intervention*, s 542-43.

¹⁷¹ Dewar, s 69.

till självkostnadspris eller om möjligt ännu billigare.¹⁷²

Regimen tillät en omfattande frihet att organisera grundskolan och gymnasiet. Men de centrala myndigheterna lade fram en del allmänna direktiv. En förordning från maj 1918 införde samundervisning i alla skolor, och några månader senare skickade de ut instruktioner som förfäktade åsikten att skolarbetet skulle kombineras med produktivt manuellt arbete och att utbildningen skulle göras både polyteknisk och kollektiv (det upprättades forsknings- och studiegrupper) och garantera eleverna stor skapandefrihet.¹⁷³ Den sovjetiska utbildningens ledare föregrep krav som skulle populariseras av händelserna i Frankrike 1968, och i vissa fall reformer som ännu ett halvsekel senare är revolutionära: i oktober 1918 beslutade de att avskaffa tentamenssystemet, att varje skola skulle styras av ett ”kollektiv” bestående av de arbetare som var anställda på en viss institution, representanter för de lokala arbetarorganisationerna, företrädare för elever äldre än 12 år, samt en representant för folkundervisningskommisariatet, samt att ”det viktigaste målet [för den kommunistiska kärnan på skolan] är att upprätta ett politiskt centrum... där studenter kan studera olika politiska frågor om aktuella världshändelser. Studierna skall syfta till att utveckla alla studenters klassmedvetande...”¹⁷⁴ Hemläxor avskaffades och lärarna uppmanades att i största möjliga mån undvika prov som bara testade minnet. Eleverna befriades från plikten att visa lärarna bevis på respekt, något som varit särskilt vanligt förekommande och betungande i Tsarrysslands disciplinerade skolsystem. Läroverksstudenterna uppmanades uttryckligen att ”öppet och modigt försvara sina intressen”.¹⁷⁵ På detta sätt inleddes en djupgående och verklig befrielse av den mänskliga själen.

På universitetsnivå genomförde folkkommisariatet också ett pionjärsarbete. Lunatjarskij föregrep våra dagars kritik, och uttryckte sin indignation över att universiteten ”bara [var] betygsfabriker”,¹⁷⁶ och försökte råda bot för det. En kungörelse från december 1918 avskaffade avgifterna för universitetsutbildning och öppnade universiteten på vid gavel för nya studenter. Detta dekret fick till resultat att antalet inskrivna vid universitetet i Moskva på ett läsår ökade från 2.632 till 5.892.¹⁷⁷ I oktober 1918 vidtogs åtgärder för att ändra lärarkårens sammansättning och minska etablerade ”pampars” makt. En förordning angrep professorernas privilegier genom att beröva dem deras ämbetsmonopol och tillåta vem som helst som hade bevisat sin kompetens att bli universitetslärare. De akademiska titlarna avskaffades och man gjorde ett allvarligt försök att grundligt förnya lärarkåren genom att tvinga lärare som haft sin ställning mer än 15 år att avgå, med möjlighet att ansöka om nyanställning.¹⁷⁸

Det var inte bara den i högsta grad konservativa lärarkårens avoghet som var ett hinder för utbildningsreformerna, utan också landets situation överhuvudtaget. Samtidigt som regeringen gav ut billiga böcker tvingades hushållen elda upp andra böcker för att inte frysa.¹⁷⁹ I många avseenden hade inbördeskriget krossat till och med själva civilisationens och kulturens grund. I januari 1923 anmärkte Lenin sorgset att ”vi... ännu har mycket långt kvar till allmän läs- och skrivkunnighet, och även jämfört med tsartiden (1897) har utvecklingen gått alltför långsamt.”¹⁸⁰ Ändå hade antalet grundskolor i 26 provinser i Ryssland ökat från 38.387 i början av september 1917 till 62.238 under läsåret 1918-19, och antalet gymnasier hade ökat från 1.830 år 1917 till 3.783 år 1918-19.¹⁸¹ Dessa visserligen begränsade framsteg återspeglade de betydande men ändå otillräckliga ansträngningar

¹⁷² Bunyan och Fischer, s 595-96.

¹⁷³ Bunyan, *Intervention*, s 532-33.

¹⁷⁴ *Ibid*, s 538-39.

¹⁷⁵ Bunyan och Fischer, s 596.

¹⁷⁶ *Ibid*, s 599.

¹⁷⁷ Bunyan, *Intervention*, s 534-35. Fitzpatrick, s 77.

¹⁷⁸ Bunyan, *Intervention*, s 534-36. Fitzpatrick, s 74, 85.

¹⁷⁹ Serge, *Minnen*, s 129.

¹⁸⁰ Lenin, *VV10*, bd 10, s 529.

¹⁸¹ Bucharin och Preobrazjenskij, del 2, s 121.

som gjordes i ett samhälle där det stora antalet analfabeter (majoriteten av befolkningen) gjorde allt tal om att införa socialismen omöjligt.

Det proletära samhället (I): frihet genom arbetarkontroll

Även om dessa reformer var viktiga och de förändringar som genomfördes inom många samhällssektorer var djärva, så var de i det stora hela framsteg som hade eftersträvat av hela den demokratiska rörelsen. De gav inte resultat som man kunde förvänta sig av en specifikt proletär revolution, där ett parti som företrädde arbetarklassen och var hängivet socialismen hade gripit makten. Men oktoberupproret och upprättandet av en samhällsordning som hade sin grund i sovjeterna och därmed i de ”arbetande klasserna” ledde trots allt till att proletariatet fick en helt ny ställning i det ryska samhället.

I själva verket visade sovjetmaktens första månader att revolutionens sammansatta karaktär ställde många krav på dagordningen. Vissa av dessa sammanföll med den borgerliga demokratins program medan andra gick långt utöver detta programs gränser. Den ”permanenta revolutionens” inflytande hade inte upphört, vilket upprättandet av *arbetarkontroll* klart visar.

Kravet på arbetarkontroll hade varit en del av bolsjevikpartiets program innan maktövertagandet, och hade verkligen haft en framträdande plats i partiets propaganda.¹⁸² Samma dag som bolsjevikerna grep makten bekräftade Lenin vid två tillfällen, inför Petrogradsovjeten och inför den allryska sovjetkongressen, att bolsjevikregeringen skulle upprätta en ”verklig arbetarkontroll över produktionen”.¹⁸³ Några få dagar senare skrev han ett förslag till förordning om att införa arbetarkontroll i Sovjetryssland. Lenins förslag, vars huvudlinjer återupprepades i CEK:s dekret från 14 november, föreskrev: ”I alla industri-, handels-, bank-, jordbruks- och andra företag med minst fem arbetare och tjänstemän (tillsammans) eller med en omsättning på minst 10 000 rubel årligen införs *arbetarkontroll* över produktion, lagring, köp och försäljning av alla produkter och råvaror.”¹⁸⁴ Han föreskrev också att denna kontroll antingen skulle utövas av arbetarna och tjänstemännen eller av valda representanter i de fall företagen var så stora att det var nödvändigt att delegera makten. Arbetarna måste ge sitt medgivande innan en företagsägare kunde lägga ner fabriken eller företa ”något slags ändring i dess verksamhet”. Förslaget pekade också på hur arbetarnas fabrikskommittéer skulle inlemmas i det nya statsystemet, och föreskrev att deras beslut endast kunde upphävas av fackföreningarna och av fabrikskommittéernas kongress, och att både fabriksägarna och arbetarnas representanter skulle vara ”ansvariga inför staten för upprätthållandet av den strängaste ordning och disciplin samt för egendomens skydd. Den som gör sig skyldig till vårdslöshet, döljande av förråd, räkenskaper osv” var straffskyldig.

Förordningens slutgiltiga text hade som mål att bygga en pyramid av kommittéer, från företagen upp till fabrikskommittéernas allryska kongress, med mellanliggande led på stads-, provins- och industriregional nivå. Kommittéerna knöts till sovjetinstitutionerna på motsvarande nivåer, för att på så sätt inlemma dem mer fullständigt i statsapparaten. Denna integrering var sovjetregeringens svar på oron över de anarkistiska tendenser som alltmer dominerade landets och de enskilda företagens ekonomiska liv. Förordningen nämnde speciellt att den hade utformats ”i syfte att systematiskt reglera nationens ekonomi.”¹⁸⁵

¹⁸² Se s 113.

¹⁸³ Lenin, *VV10*, bd 7, s 350, *VV3*, bd 2, s 399.

¹⁸⁴ I den slutgiltiga versionen ströks denna begränsning. Lenins förslag finns i *VV10*, bd 7, s 368-69. Hela förordningen finns i Bunyan och Fischer, s 308-10.

¹⁸⁵ Bunyan och Fischer, s 308.

Arbetsgivarnas reaktion kunde naturligtvis inte bli annat än negativ, och blev förvisso det.¹⁸⁶ Arbetarrörelsens inställning till lagstiftningen om arbetarkontroll var däremot långtifrån enhetlig. I synnerhet blev det hårda motsättningar mellan de fackliga kretsarna och fabrikskommittéerna, som ofta var negativt inställda till varandra. Däremot fick fabrikskommittéerna ett entusiastiskt stöd från den anarkistiska rörelsen. Den betraktade fabrikskommittéerna som institutioner som hade fötts ur revolutionen själv, och därför stod närmare massorna än några andra. I deras ögon utgjorde dessutom dessa kommittéer ”det framtida samhällets celler”, och enligt anarkisterna ”kommer det nu att vara de, och inte staten, som sköter samhället”.¹⁸⁷ Anarkisterna reagerade positivt på förordningen, och var glatt överraskade att i ett regeringsdokument av alla ställen få känna en doft av ”anarkosyndikalism” som föll dem i smaken.¹⁸⁸ I motsats till detta hade de fackliga ledarna, både bolsjeviker och andra, en mycket negativ inställning, och deras officiella talesman i CEK, Lozovskij, lade ner sin röst under omröstningen om förordningen. Han sa: ”arbetarna i de enskilda företagen [bör inte få] intrycket att företagen tillhör dem.”¹⁸⁹ Dessa personers tvekan inför arbetarkontrollen återspeglade inte nödvändigtvis några auktoritära eller antidemokratiska böjelser. Lozovskij var en av de fackliga ledare vars uppfattningar låg närmast Martovs, och han motsatte sig hårt att sovjetmakten skulle koncentreras enbart i händerna på bolsjevikerna. Han uteslöts till och med ur partiet i januari 1918 på grund av upprepade brott mot disciplinen (men återupptogs 1919). En av bolsjevikernas främsta ekonomer, Larin, var lika kritisk mot ”arbetarkontrollen”, men betonade samtidigt starkt behovet av pressfrihet. Och Rjazanov, som mer än någon annan vid denna tidpunkt gjorde sig till tolk för den anda av uppstudsighet och strävan efter demokrati som fanns bland kommunisterna, uttryckte uppfattningen att fabrikskommittéerna utgjorde ”ett separatistiskt motstånd mot ekonomins omorganisering på socialistisk grundval”.¹⁹⁰ Orsaken till att vissa bolsjeviker var negativt inställda till ”arbetarkontroll” var att de var övertygade om att kommittéernas oberoende karaktär och anarkistiska arbetssätt skulle förhindra upprättandet av en planerad ekonomi, och därmed förhindra upprättandet av socialismen.

Vid de sovjetiska fackföreningarnas första allryska kongress i januari 1918 ställdes försvarna och motståndarna till arbetarkontrollen mot varandra. De fackföreningar som förespråkade ekonomisk centralisering segrade, mycket tack vare bolsjevikernas stöd. De resolutioner som antogs krävde att fabrikskommittéerna skulle inskränka sig till byråer för fackföreningarna på fabrikena, och deras verksamhet skulle begränsa sig till kontroll i betydelsen ”övervakning”, utan att blanda sig i förvaltningen i egentlig mening.¹⁹¹ Regeringen gjorde dock inte särskilt mycket för att centralisera fabrikskommittéernas verksamhet. Det var inte tal om att använda våld, och den försökte bara agera via fackföreningarna med hjälp av övertalning för att minska den ekonomiska anarkin.¹⁹²

I själva verket uppnådde fabrikskommittéerna föga eller intet. Och hur skulle det kunna vara annorlunda med tanke på hur förhållandena var i Ryssland vid den tiden? ”Nästan alla yrkesarbetare arbetade för bolsjevikpartiet. Så det enda fabrikskommittéerna kunde göra var att göra slut på de befintliga förråden... På ett eller annat sätt lyckades de ordna jobb fram till våren 1918. Sedan slog fabrikena igen, den ena efter den andra.”¹⁹³ Förvisso fanns det en del exempel på lyckad verksamhet, som till exempel textilarbetarna i Moskva, där arbetarna på egen hand lyckades fortsätta

¹⁸⁶ Följaktligen beslutade ”Petrograds Fabriksägares Förbund att lägga ner alla företag där arbetarna krävde rätt till kontroll. Fabrikantförbundets allryska kongress, som hölls i Moskva 7-9 december 1917, beslutade att lägga ner alla företag där arbetarkontrollen innebar aktiv inblandning i skötseln.” (Dewar, s 23.)

¹⁸⁷ Deutscher, *Soviet Trade Unions*, s 16, not. Se även Kaplan, s 163.

¹⁸⁸ Avrich, *Anarchists*, s 161.

¹⁸⁹ Carr, del 2, s 81.

¹⁹⁰ Kaplan, s 182. Dewar, s 20.

¹⁹¹ Lozovskij, s 23-24.

¹⁹² Kaplan, s 172, 179, 181.

¹⁹³ Sorlin, s 65.

med arbetet och till och med göra vinst.¹⁹⁴ Men det var undantag. I allmänhet vägrade fabrikskommittéerna att lyda de order som gavs, och uppvisade ofta en korporativistisk anda och försökte bilda allianser med fabriksägarna.¹⁹⁵ Ibland rapporterades till och med ännu mer flagranta missförhållanden: på vissa företag sålde personalen lagren och fabriken och delade behållningen mellan sig.¹⁹⁶ Ofta gav arbetarna sig själva stora löneökningar.¹⁹⁷

Likt ”anarkistiska kommuner” levde en del fabriker ett självständigt liv,¹⁹⁸ och varje järnvägsstation var ”en sorts republik, med stationsföreståndaren som sovjetens ordförande, vald av sina underordnade”.¹⁹⁹ Uppenbarligen befrämjades inte produktionen av dessa förhållanden. I sina minnen skildrar Krupskaja hur hon en dag fick besök av en arbetarkvinna som ville ha ett examensintyg från folkundervisningskommisariatet: ”Jag frågade henne i vilket skift hon arbetade. Jag trodde att hon arbetade på natten eftersom hon kunde komma till folkkommisariatet på dagen. ’Vi arbetar inte idag. Igår kväll hade vi ett allmänt möte och alla blev efter med sina hemsysslor. Så vi röstade för att inte arbeta idag. Det är ju vi som bestämmer nu.’” Och Lenins hustru kommenterar: ”... för början av 1918 var detta karakteristiskt.”²⁰⁰

Dessa fakta förklarar regeringens och fackföreningarnas ansträngningar – som under lång tid var ineffektiva, och i alla fall inte lyckades hindra att arbetarkontrollen bredde ut sig under de första månaderna 1918. Arbetarna vägledes förvisso inte alltid av politiska eller dogmatiska intressen, utan av och till kunde man finna ”frihetliga” strävanden bland dem. En del aktivister var upprörda över kritiken mot arbetarkontrollen, och försvarade den i namn av ”massornas skapande kraft”.²⁰¹ Det i huvudsak spontana fenomenet att arbetarna tog över fabriken bör inte bedömas utifrån effektivitets- eller produktionskriterier. Som regel var inte arbetarnas tankar fyllda av dessa överväganden under 1917 och 1918. Genom att öppna räkenskapsböckerna på ”sina” företag och ställa arbetsgivarnas finansiella och kommersiella verksamhet under uppsikt, genom att ta över skötseln av sina fabriker och ”ockupera” dem, försökte de ryska arbetarna visa att deras lott hade förändrats – att det nu var de som var herrarna på de ställen där de tidigare hade blivit utsugna. Kanske blev produktiviteten lidande och ekonomin drabbad av ytterligare motgångar. Kanske de nya härskarna uttryckte farhågor och fackföreningarna försökte bringa reda i denna anarki: men de ryska arbetarna vidhöll ändå denna ”kontroll” och självstyre på sina arbetsplatser, och identifierade den med ”erövringarna från oktober” och revolutionens djupgående, levande verklighet. De klamrade sig fast vid den, och tack vare de centrala myndigheternas svaghet kunde de hålla den levande under lång tid. Så sent som 1920 klagade vissa fackliga ledare på den ”dubbelmaktssituation” som hindrade den ekonomiska verksamheten, och de talade då om fabrikskommittéer som antogs vara underställda deras ledning.²⁰²

Även om arbetarkontrollen åtminstone under dåtidens omständigheter var tekniskt ineffektiv och ibland fick katastrofala konsekvenser, så var den så djupt rotad i proletariats medvetande att den under lång tid låg utom räckhåll för regeringens försök att inkräkta på den. Under sovjetregimens första månader åtnjöt, som Paul Avrich skriver, ”den ryska arbetarklassen en frihet och maktkänsla som var unik i dess historia.”²⁰³

¹⁹⁴ Sobolov, s 300-01.

¹⁹⁵ Kaplan, s 129.

¹⁹⁶ Nove, s 55. Carr, del 2, s 83. International Labour Office, s 241.

¹⁹⁷ Labry, s 180.

¹⁹⁸ Price, s 212.

¹⁹⁹ Labry, s 194.

²⁰⁰ Krupskaja, s 448.

²⁰¹ Dewar, s 19. Se även Kaplan, s 175 och 192, samt Avrich, *Anarchists*, s 162.

²⁰² Kaplan, s 327.

²⁰³ Avrich, *Anarchists*, s 162.

Det proletära samhället (II): från frihet till tvång

Även om denna explosion av anarki, denna känsla av folkmakt och detta förkastande av all sorts ofrihet visade på den nyss erövrade segerns realiteter, så var den inte ägnad att befästa den. Ändå var det just det som behövde göras, i väntan på det stöd som det internationella proletariatet skulle ge den ryska revolutionen.²⁰⁴ I väntan på detta måste man övervinna den ekonomiska krisen och säkra landets livsmedelsförsörjning, och återupprätta utbytet mellan stad och land med hjälp av en ökad industriproduktion. När den första berusningen (*es schwindelt*, ”jag är yr”, sa Lenin till Trotskij på dagen för maktövertagandet)²⁰⁵ och kanske också *övertaskningen* över segern hade lagt sig fick de praktiska uppgifterna högsta prioritet. Eftersom det under den närmaste framtiden inte gick att tillämpa socialismen i Ryssland, uppvisade Lenins tankar om organiseringen av arbetet en bisterhet som låg mer i linje med ortodoxt företagande än revolutionär entusiasm. Det som krävdes, förkunnade han, var att ”skoningslöst bekämpa det kaos [som råder]”.²⁰⁶ ”Sedan proletariatet har löst uppgiften att erövra makten..., träder i varje socialistisk revolution med nödvändighet i förgrunden den grundläggande uppgiften att skapa ett högre samhällsskick än kapitalismen, nämligen att öka arbetsproduktiviteten och i samband därmed (och för detta) säkerställa en högre arbetsorganisation.”²⁰⁷ Detta var en kolossal och ovanlig uppgift att genomföra i ett samhälle där kapitalismen knappt existerat och många av samhällslivets sektorer fortfarande uppvisade medeltida drag.

Lenin krävde att kapitalismens egna metoder skulle tillämpas. ”Att lära sig arbeta är den uppgift som i hela dess omfattning måste ställas för folket av sovjetmakten.”²⁰⁸ Och det var från kapitalismen som proletariatet måste lära sig.²⁰⁹ Det var inte så paradoxalt som det låter: sa inte marxismen att socialismen byggs på den grund som läggs av kapitalismens utvecklade storindustri? Det var således en obeveklig logik som fick Lenin att ta sin tillflykt till metoder som införts av den kapitalistiska storindustrin, och som genom att ytterligare öka utsugningen av arbetarna hade ökat deras missnöje och upprorsanda. I *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*, som han skrev tidigt på våren 1918, säger Lenin: ”Vi måste ta upp frågan om ackordslön som bör tillämpas och prövas i praktiken.”²¹⁰ Han gick ännu längre och krävde att Taylorsystemet skulle införas, något som väckte ”vänsterkommunisternas” vrede och motstånd från många fackliga ledare.²¹¹ 1914 hade Lenin själv kallat Taylorismen för ”människans förslavande under maskinen”.²¹²

Några få månader efter störtandet av borgarklassen uppmanade leninismen sina anhängare att söka sin ekonomiska och sociala modell i det kapitalistiska Tyskland: ”Ja, lär av tyskarna! Historien går i sicksack och tar omvägar. Det har blivit så, att det just är tyskarna som jämte en brutal imperialism personifierar grunderna till disciplin, organisation, gott samarbete på basis av modernaste maskinella industri och strängaste registrering och kontroll.”²¹³ Tysklands krigsekonomi var ett exempel på effektivitet som imponerade på Lenin och fick honom att lovorda ”statskapitalismen” som ett övergångssystem till socialismen. Just i det ögonblick då Ryssland i två avseenden hade brutit med den borgerliga regimen – maktövertagandet i oktober 1917 och upplösningen av den konstituerande församlingen i januari 1918 – och den ”permanenta revolutionen” på så sätt fått ny stimulans, sa Lenin att statskapitalismen vore något bra för landet, eftersom ”statskapitalismen är

²⁰⁴ Se s 239.

²⁰⁵ Trotskij, *Mitt liv*, s 208

²⁰⁶ Lenin, *VV3*, bd 2, s 557.

²⁰⁷ Lenin, *VV10*, bd 8, s 24.

²⁰⁸ *Ibid*, bd 8, s 26.

²⁰⁹ Lenin, *CW*, vol 27, s 296.

²¹⁰ Lenin, *VV10*, bd 8, s 26.

²¹¹ *Ibid*, bd 8, s 26. Se även *Ibid*, bd 8, s 47 och *CW*, vol 42, s 87. Price, s 282-84. Kool och Oberländer, s 103-04.

²¹² Lenin, *CW*, vol 20, s 152-54.

²¹³ Lenin, *VV10*, bd 7, s 499.

något som är centraliserat, beräknat, kontrollerat och socialiserat”.²¹⁴

Den tyska modellen innebar att betona disciplinens fördelar. I december 1917 skrev Lenin i ett förslag till förordning om nationalisering av bankerna; ”Arbetarna och tjänstemännen på de nationaliserade företagen är skyldiga att uppbjuda alla krafter och vidta extraordinära åtgärder för att förbättra arbetets organisering, stärka disciplinen och höja arbetsproduktiviteten.”²¹⁵ Och i mars 1918 deklarerade han att ”den främsta och viktigaste uppgiften” för dagen var ”att [vidta] de mest energiska, skoningslöst beslutsamma och drakoniska åtgärder för att höja självdisciplinen och disciplinen bland arbetare och bönder i Ryssland.”²¹⁶ Förvisso efterlyste Lenin ofta en frivillig, fritt accepterad form av disciplin, ”en disciplin bland jämlingar... som måste ersätta logementsdisciplinen”.²¹⁷ Speciellt i sin hänförelse över de ”kommunistiska subbotnikerna (lördagarna)”²¹⁸ förespråkade han att man skulle vädja till deras politiska medvetenhet och den moraliska värdighet som var oskiljaktig från socialismens uppbygge.²¹⁹ Jämsides med dessa teman, som han aldrig övergav, fanns dock andra teman som efterhand kom att överväga, teman som framtvängades av den hårda verkligheten i Ryssland. I en av sina sista skrifter skulle Lenin tala om en ”kulturrevolution”, men i allmänhet räknade han inte med att det var en omvälvning av beteendet och moralen som skulle lösa samhällets viktigaste problem – att ge mat till den svältdrabbade befolkningen och få fart på en industri som hotades av total förflamning. När han talade om en ”kulturrevolution” menade han först och främst att de klasser som berövats den teknik och kunskap som ärvts från det förflutna nu skulle tillägna sig dem. Frånsett att det var ett specifikt svar på en tvingande nödvändighet, så var det när det kommer till kritan uttryck för en filosofi som visserligen inte uteslöt vädjanden till den mänskliga naturens idealism, men ändå hade sin grund i en materialistisk världsåskådning som hade härletts ur en positivistisk tolkning av marxismen.

Uppfattningen att ekonomiska framsteg och arbetsförhållanden var strikt beroende av faktorer som produktion, ordning och disciplin var förvisso positivistisk. Att tillgripa den ”vetenskapliga disciplin” som Taylorismen påstods föra in i fabriken återspeglade en trångsynt ”industrialistisk” uppfattning. Det överhängande behovet att lösa problemen och den akuta ekonomiska och sociala kris som höll Ryssland i ett hårt grepp uppmuntrade naturligtvis inte till experiment som var diametralt motsatta industrikapitalismens lösningar – med de ”kommunistiska lördagarna” som ett undantag. Ändå avslöjade Lenins uppfattningar en viss rationalistisk kortsynthet och brist på djärva fantasier som ledde till att man medvetet återupprättade en del kulturformer som kapitalismen givit upphov till. Förespråkarna av en kulturrevolution, det gäller även marxist-leninisterna, kommer inte att hitta lösningen på de problem som de är intresserade av hos Lenin.

Strävandena att få slut på anarkin och till varje pris få igång produktionen igen, betoningen på att man behövde införa arbetsdisciplin, ledde snabbt till allt hårdare tvångsåtgärder. Ty även om Lenin tenderade att tro att ”proletär järndisciplin”²²⁰ var ett genomgående och naturligt drag hos arbetarklassen, att ”proletärerna... söker efter disciplin och förväntar sig ordning”,²²¹ så skulle arbetarklassens demoralisering och deklassering²²² tvinga honom att mindre och mindre lita till sådana överväganden. Vid högsta ekonomiska rådets kongress i maj 1918 fördömde den ene landsortstälaren efter den andra det tryck som arbetarna, i synnerhet järnvägsarbetarna, utsattes för. Regerin-

²¹⁴ Lenin, *CW*, vol 27, s 294.

²¹⁵ Lenin, *VV10*, bd 7, s 396.

²¹⁶ Lenin, *VV3*, bd 2, s 525.

²¹⁷ Lenin, *CW*, vol 26, s 500. Se även vol 27, s 232, 444, samt *VV10*, bd 8, s 497 och bd 9, s 51-52.

²¹⁸ De ”kommunistiska lördagarna” var till för arbetare som var beredda att offra sin vilodag och ägna den åt obetalt arbete. Experimentet fick inte alltid den frivilliga karaktär som det hade haft från början. (Lenin, *VV10*, bd 9, s 23-46 och 266-271.)

²¹⁹ Se i synnerhet *Ibid*, bd 7, s 404-13.

²²⁰ *Ibid*, bd 7, s 504.

²²¹ Lenin, *CW* vol 27, s 313.

²²² Se s 231.

gens företrädare å sin sida klagade på järnvägsarbetarnas anarkistiska tendenser, och talade om behovet att ”amerikanisera järnvägsadministrationen”.²²³

Det var inte så mycket ”amerikanisering” som en *militarisering* av industrin som ägde rum, och det blev ett av de mest karakteristiska dragen under krigskommunismen. Till stor del var den framtvinnad av omständigheterna, oberoende av bolsjevikernas vilja, och den mötte till och med motvilja och motstånd från vissa av dem.²²⁴ Men hur skulle man kunnat undvika den, när organiseringen av ekonomin och i synnerhet arbetsmarknaden inte längre styrdes av marknadslagarna, men inte heller sköttes på grundval av en rationell, vetenskaplig planering, utan istället styrdes av händelsernas tvång och av personer vars kunskaper lämnade mycket övrigt att önska? Mitt under denna allmänna misär och svält, som regeringen bara lyckades mildra för vissa arbetargrupper, i ett samhällsklimat där jämlikhetssträvanden fortfarande var på modet, kunde inte producenterna få särskilt många sporrar, och vädjanden till deras goda vilja motverkades av missnöje och fysisk utmattning. Under dessa förhållanden blev tvångsåtgärder oundvikliga.

Trotskij trädde fram som ledande förespråkare för sådana åtgärder. I december 1919 föreslog han att arbetarklassen skulle mobiliseras på militär basis. Under rådande omständigheter betydde det, enligt en artikel som han skrev i *Pravda*, att ”en övergång till allmänt arbete endast [kan] komma till stånd med hjälp av tvång, det vill säga i sista hand med hjälp av statens väpnade våld.”²²⁵ Vid ett viktigt möte för fackföreningsaktivister lade han fram en rad drakoniska åtgärder, som han ansåg skulle påtvingas arbetarklassen för att bekämpa kaoset. Bara Lenin stödde honom, och hans förslag röstades ner med ungefär 60 röster mot 2.²²⁶ När det visade sig att han inte kunde göra arbetarna till soldater, så beslutade sig Röda arméns grundare för att omvandla soldaterna till arbetare. Så uppstod de ”arbetsarméer” som fick till uppgift att få fart på produktionen. Men resultaten blev inte som man hade hoppats. Vare sig man ville det eller ej gick utvecklingen mot en militarisering av arbetarklassen. ”Arbetsboken” eller ”arbetarpasset” som var så avskytt av arbetarna i väst och hade varit ett sätt att underkasta dem arbetsgivarnas tyranni, infördes nu på nytt i Sovjetryssland. Domstolarna uppmanades att bestraffa brott mot arbetsdisciplinen, och arbetare som lämnade sina fabriker behandlades som desertörer och kunde straffas med internering i arbetsläger.

Tvångsmetoderna tillgreps givetvis främst i akuta och nödsituationer. Så var till exempel fallet med transportväsendet, som vid denna tidpunkt befann sig i ett katastrofalt tillstånd. Om det inte skedde en avsevärd förbättring, förutspådde de ansvariga teknikerna att järnvägstransporterna inom kort skulle stanna helt. Som så ofta i liknande situationer var det Trotskijs organisatoriska begåvning som anförtroddes uppgiften att återställa det hela. Men Trotskij nöjde sig inte med att ta till hårda medel mot järnvägsarbetarna. ”När järnvägsmännens fackförening protesterade mot hans handlande, avskedade han dess ledare och utnämnde nya, som var villiga att utföra hans order.”²²⁷ Han räddade det sovjetiska transportväsendet från katastrof, men drev militariseringslogiken till det yttersta. På så sätt uppkom en ”filosofi om tvångsarbete” som rimmade illa med ett system som påstod sig vara socialistiskt. Det uppstod en lära som inte bara rättfärdigade åtgärder som vidtagits under nödtvång, utan idealiserade dem, och förvandlade dem till en dygd som Stalin senare skulle excellera i.²²⁸

Trotskijs överdrivna politik förkastades av centralkommittén, och med 8 röster (inklusive Lenin) mot 6 uttryckte den sitt ogillande med de bryska metoder som använts mot fackföreningarna.²²⁹ Så

²²³ Price, s 280.

²²⁴ Dewar, s 39-40.

²²⁵ Chambre, s 99-100.

²²⁶ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 366-67.

²²⁷ *Ibid*, s 372.

²²⁸ Trotskij, *Kommunismen och terrorn*, s 185 ff.

²²⁹ Broué, *Parti*, s 141.

inleddes den ”fackföreningsdiskussion” som i flera månader skulle skaka partiet.²³⁰ På detta område hade redan *proletariatets* diktatur förvandlats till en diktatur *över* proletariatet. Det finns förvisso god grund att hävda att de åtgärder som den ryska arbetarklassen påtvingades hade framtvungats av behov som de kommunistiska ledarna måste underkasta sig mot sin vilja. Men man inser inte i vilken omfattning arbetarklassen undertrycktes förrän man förstår att denna klass inte bara tvingades underkasta sig den allra strängaste disciplin och led fruktansvärd nöd, utan dessutom berövades de försvarsmedel som kunde ha lindrat deras lidande. *Försvarsmedel* för en arbetarklass som kommit till makten genom att besegra borgarklassen? Var inte detta i sig själv en orimlig tanke? För många av dåtidens ideologer föreföll det sig förvisso så, och i ljuset av historien verkar deras förenklade tänkande ha varit ödesdigert naivt. Under regimen första år var *Kommunismens ABCD* en lärobok för folket, och den förkunnade – troskyldigt eller cyniskt? – att ”de vackra fraserna [är] förbi – det tunga arbetets tid är kommen. Vår uppgift består nu icke i att i Moskva eller Petrograd erövra några rättigheter: arbetarklassen äger sina rättigheter och försvarar dem vid fronten.”²³¹ Vid fackföreningarnas första allryska kongress i januari 1918 sa en delegat: ”vi (arbetarna) kan inte ställa krav till oss själva.”²³² Varför skulle arbetarna strejka när det definitivt skulle förvärra landets ekonomiska läge och hursomhelst var ”ologiskt” i en arbetarstat? Så resonerade metallarbetarnas fackförening när de i januari 1918 beslutade förbjuda strejker bland sina medlemmar.²³³

Men det fanns inget formellt förbud mot strejker under sovjetregimens första år. Zinovjev tillkännagav till och med i partiets namn vid fackföreningarnas första allryska kongress, att folkkommissariernas råd hade beslutat att ge ett bidrag till strejkfonderna.²³⁴ I denna fråga fanns inga dogmer och ingen lagstiftning, bara ett antal uttalanden från fackliga och politiska ledare som beklagade alla arbetsnedläggelser. Exempelvis sa fackföreningarnas främste talesman Tomskij, att han ansåg att strejker var meningslösa i ett system där fackföreningarna själva avgjorde frågor om löner och arbetsförhållanden.²³⁵ Detta argument hade varit mer övertygande om fackföreningarna verkligen hade företrätt medlemmarnas vilja. Men som en motion från Lenin och Tomskij till den tionde partikongressen erkände, så behövde fackföreningarna återupprätta sin vid den tiden upphävda demokrati.²³⁶

Strejker var ett konstant drag i det ”leninistiska” Rysslands sociala liv. De ägde rum under hela inbördeskriget. Men det är svårt att bilda sig en exakt uppfattning om hur myndigheterna reagerade på dessa rörelser. Det fanns exempel på hur arbetare arresterades under en strejk. I andra fall blev arbetare som gick ut i strejk av med sina löner. Det är helt klart att mensjevnikernas ”agitatorer”, som ofta agerade för att starta strejker, utsattes för en hårdhänt behandling. Men det hände också att fackföreningarna beslutade att ge ekonomiskt stöd till strejkande arbetare, och att regeringen ingrep för att undanröja de missförhållanden som orsakat strejken. Det skedde under en järnvägsstrejk i juni 1918, då folkkommissariernas råd publicerade en kommuniké där den förkunnade sin avsikt att ”inte visa något förbarmande med de företrädare för sovjetregeringen som genom sin tanklösa och kriminella handlingar ökar de arbetande massornas missnöje”, och talade om arbetarnas ”berättigade missnöje”.²³⁷ Men även om strejkerna, proletariatets klassiska vapen, som revolutionärer dittills utnyttjat och lovprisat, inte olagligförklarades, så betraktades de som regel som en sorts sabotage mot ekonomin. De fördömdes av majoriteten av landets ledare, och ofta kvästes eller i bästa fall tolererades de, i en situation där strejker hade varit berättigade med tanke på arbetarnas umbäranden

²³⁰ Se s 228.

²³¹ Bucharin och Preobrazjenskij, del 2, s 145-46.

²³² Kaplan, s 250.

²³³ Dewar, s 28.

²³⁴ Carr, del 2, s 122.

²³⁵ *Ibid*, del 2, s 227.

²³⁶ Deutscher, *Soviet Trade Unions*, s 48-49.

²³⁷ Bunyan, *Intervention*, s 165-66.

och byråkraternas tyranni.

Lenin intog ingen definitiv ståndpunkt om strejker var berättigade eller ej. Bara vid två tillfällen talade han klarspråk i denna fråga. Det första var i april 1919, då inbördeskriget befann sig i ett för bolsjevikerna ytterst ogynnsamt läge. Han begränsade sig vid detta tillfälle till att betona de katastrofala resultat som varje arbetsnedläggelse skulle kunna få för kampen mot de ”vita” och för folkets redan knappa levnadsförhållanden.²³⁸ De rådande omständigheterna fick honom att deklarerat att han var för att kväsa de pågående strejkerna: ”Vad är bäst”, frågade han, ”att fängsla några hundra anstiftare, skyldiga eller oskyldiga, medvetna eller omedvetna, eller förlora tusentals arbetare och soldater i Röda armén?”²³⁹ Med andra ord fördömde han inte strejkerna på grund av regimen karaktär, utan på grund av behov som framtvings av inbördeskriget.

De helt nya förhållanden som hade skapats av NEP:s införande fick Lenin att ta sig en ny funderare över frågan om strejkrätten. I en lång artikel om ”Fackföreningarnas roll och uppgifter under den Nya Ekonomiska Politiken”, som publicerades i *Pravda* 17 januari 1922, uttalade han sig otvetydigt för att upprätta strejkfonder,²⁴⁰ och rättfärdigade det med att de statliga företagen nu måste drivas med vinst. Dessutom förekom ”särskilda intressen hos varje ämbetsverk och överdrivet nit från dess sida”, vilket ledde till vissa intressekonflikter mellan arbetarmassorna och företagsledningen. Av detta följde att ”strejkkamp i en stat där proletariatet innehar statsmakten kan förklaras och rättfärdigas endast med att det förekommer byråkratiska förvrängningar av den proletära staten och allehanda kvarlevor av det förgångna i dess institutioner – detta å ena sidan och å den andra med de arbetande massornas omogenhet och kulturella efterblivenhet.”²⁴¹ Naturligtvis var det fortfarande fackföreningarnas plikt att medverka till att ”avvärja masskonflikter på statsföretag genom att bedriva en förtänksam politik med sikte på att effektivast och allsidigt värna arbetarmassornas intressen och att i tid undanröja anledningarna till konflikter.”²⁴²

Men strejkproblemet var bara en aspekt på den mer övergripande frågan om fackföreningarnas status. Den viktiga diskussion som fördes om denna fråga fördes i liknande ordalag som debatten om strejkerna: precis som strejker verkade absurda i en situation där arbetarna hade makten, så verkade oberoende fackföreningar malplacerade när den proletära makten var lika med statsmakten. Bolsjevikerna hade alltid varit mot facklig neutralitet och förespråkade att det skulle upprättas nära band – i form av politisk underkastelse och ideologiskt underordnande – mellan partiet och fackföreningarna. Efter oktoberrevolutionen gick de mot varje form av fackligt oberoende från regeringen. Under den första allryska kongressen i januari 1918 hade Zinovjev frågat mensjevikererna: ”Från vad och vilka måste de vara oberoende? Från er egen regering, från er arbetar- och bonde-regering, från arbetar- och soldatdeputerades sovjeterna?... Oberoende från arbetar- och soldatdeputerades sovjeterna... innebär oberoende för att stöda de som kämpar mot arbetar- och bonderegeringen.”²⁴³ Samma kongress antog en resolution som sa att ”fackföreningarna under loppet av den nu pågående socialistiska revolutionen [bör] bli organ för den socialistiska makten.”²⁴⁴ Även om tanken på oberoende förkastades, så ansåg man alltså att en integrering av fackföreningarna i staten var något som låg i framtiden – ett mål som skulle nås snarare än en situation som hade uppnåtts. Fackföreningarnas ställning bland landets institutioner där och då var alltså en fråga som var öppen för diskussion.

Den första fackföreningskongressen grep sig också an att definiera fackföreningarnas uppgifter i den nya sociala och politiska inramning som hade uppstått. Den räknade upp en rad uppgifter, som

²³⁸ Lenin, CW, vol 29, s 264.

²³⁹ *Ibid*, vol 29, s 300.

²⁴⁰ *Ibid*, vol 33, s 185. [VV2, band II:2, s 648.]

²⁴¹ *Ibid*, vol 33, s 186-87. [VV2, II:2, s 649-50.]

²⁴² *Ibid*, vol 33, s 188. [VV2, II:2, s 651.]

²⁴³ Kaplan, s 206.

²⁴⁴ Carr, del 2, s 123.

att garantera respekten för lagarna om löner och arbetsförhållanden och få till stånd samarbetsvilliga förhållanden till ”produktionens reglerande organ”. Men ingenstans i denna långa lista nämns att försvara arbetarnas intressen.²⁴⁵ Glädjeyran vid den tidpunkten innebar otvivelaktigt att ett sådant försvar verkade onödigt. Hursomhelst föreföll teoretiska argument om fackföreningarnas ställning i staten inte ha någon betydelse under inbördeskriget. Under denna period var fackföreningarna framförallt upptagna med att mobilisera arbetarklassen och avgöra lönerna.²⁴⁶ Men när de ekonomiska problemen återigen blev aktuella fick diskussionen om fackföreningarnas karaktär nytt liv, och diskussionen delade partiet. Som Lenin sa, så utvecklades diskussionen på grundval av meningsskiljaktigheter som egentligen inte existerade²⁴⁷ – åtminstone om man bara tar hänsyn till de resolutioner som lades fram inför den elfte partikongressen, som hade till uppgift att lösa tvisten. Men resolutionerna uttryckte bara delvis de olika grupperingarnas verkliga ståndpunkter, eftersom de utifrån taktiska överväganden hade dämpat sina uttalanden.

De två ytterlighetsriktningarna utgjordes av Trotskij å ena sidan och ”arbetaroppositionen” å den andra. Kollontaj, Sjljapnikov och deras anhängare krävde att fackföreningarna skulle få en grundläggande roll i de administrativa och ekonomiska besluten och skötseln. Efter sina sammandrabbningar med järnvägsarbetarnas fackförening var Trotskij tvärtom för att fullständigt underordna fackföreningarna under de politiska myndigheterna. Hans uppmaning att ”möblera om” i fackföreningarna hade väckt starka känslor och retat upp Lenin.²⁴⁸ Strax innan kongressen i mars 1921 krävde Trotskij, som gått i allians med Bucharin, att fackföreningarna skulle förvandlas till ”produktionsorgan”, och att ”produktionssynpunkter” skulle ha företräde framför ”fackliga synpunkter”. Denna politik hade i själva verket redan varit i kraft sedan länge, men ingen hade tidigare förkunnat den så rättframt.

Ytterlighetsriktningarna åtskiljdes av ett ”träsk” där folk upprepade allmänna fraser om behovet att återupprätta demokratin i fackföreningarna, samtidigt som de förkastade tanken på att inom den närmaste framtiden omvandla dem till statliga institutioner. Lenin var en av tio undertecknare till en resolution som uttryckte denna försiktiga uppfattning, och som med överväldigande majoritet antogs av den elfte kongressen.²⁴⁹ Utifrån detta kan man dra slutsatsen att Lenins uppfattningar i fackföreningsfrågan var identiska med majoritetsresolutionens vaga konformism. Men ett sådant antagande vore felaktigt. Under regimen:s första tid hade han sagt sig vara överens med uppfattningen att fackföreningarna gradvis skulle omvandlas till statliga institutioner.²⁵⁰ I hans programförslag till 1919 års kongress fanns en formulering som arbetaroppositionen skulle utnyttja till stöd för att fackföreningarna skulle tillerkännas större maktbefogenheter: enligt Lenin skulle de bli ”organ för att förvalta ekonomin”.²⁵¹ Hans syn på förhållandet mellan partiet och fackföreningarna innehöll inget nytt i jämförelse med de läror som slagits fast innan revolutionen. På grund av ”vissa reaktionära drag, en viss skråmässig snävhet, en viss benägenhet för att bli opolitiska” måste fackföreningarna ledas av partiet,²⁵² även om Lenin i praktiken verkar ha varit för en flexibel tillämpning av denna regel.²⁵³ Generellt sett skulle fackföreningarna betraktas som en ”skola i kommunism”²⁵⁴ och fungera som ”den länk som förenade partiet med de oupplysta miljon-

²⁴⁵ International Labour Office, s 188-90.

²⁴⁶ Carr, del 2, s 227.

²⁴⁷ Lenin, *VVI0*, band 10, s 220.

²⁴⁸ Lenin, *CW*, vol 32, s 44.

²⁴⁹ Carr, del 2, s 254.

²⁵⁰ *Ibid*, del 2, s 253.

²⁵¹ Lenin, *CW*, vol 29, s 113.

²⁵² Lenin, *VVI0*, bd 9, s 408.

²⁵³ Se det ”Resolutionsförslag till centralkommittén” från maj 1921, där Lenin accepterar att den kommunistiska gruppen vid fackföreningskongressen förkastade en resolution som återspeglade partiledningens ståndpunkter. (Lenin, *CW*, vol 42, s 306.)

²⁵⁴ Lenin, *VVI0*, bd 9, s 408.

massorna.”²⁵⁵

Men regimen utveckling fick Lenin att föra fram en personlig och nydanande uppfattning om fackföreningarnas roll och ställning i det sovjetiska samhället. Han lade fram den under fackföreningsdiskussionen i början av 1921, men den tog aldrig formen av någon resolution till den elfte kongressen, och Lenins tankar uttrycktes faktiskt inte i något av de dokument som lades fram inför kongressen. Faktum var att hans åsikter var så originella och avvek så mycket från principer som redan hade blivit dogmatiska, att de hade mötts av allmän oförståelse.²⁵⁶ I en kommentar till Trotskijs teser gick Lenin mot den uppfattning som sammanfattades i den retoriska frågan: ”Varför skall arbetarklassen försvaras och mot vem, när det inte finns någon bourgeoisie, när staten är arbetarnas?” Lenin avvisade denna uppfattning, och påpekade att ”Vår stat är i verkligheten inte en arbetarstat, utan en arbetar- och bondestat”. Dessutom var sovjetstaten, sa han ”en arbetarstat *med en byråkratisk förvrängning*.” Dessa fakta innebar att man inte kunde klara sig utan fackföreningarna för ”att försvara... proletariatets materiella och andliga intressen”: de behövdes ”för att försvara arbetarna mot deras egen stat”.²⁵⁷ Efter införandet av den Nya Ekonomiska Politiken upprepade han att det fanns ”en viss intressemotsättning i frågor rörande arbetsförhållandena på företaget mellan arbetarmassan och direktörerna som leder statsföretagen”, och av detta följde slutsatsen att ”det [är] fackföreningarnas ovillkorliga plikt... att försvara de arbetandes intressen... samt oavslått rätta de ekonomiska organens fel och överdrifter i den mån de orsakas av byråkratiska förvrängningar i statsapparaten.”²⁵⁸

Det var högst kännetecknande för Lenins geni och leninismens dialektiska natur att inse det motsägelsefulla förhållande som existerade mellan staten och fackföreningarna, trots fällorna som fanns i den lugnande ideologin om begreppet ”arbetarstat”. Om denna klarsynta inställning till fackföreningarna hade fullföljts och gjorts djupare, så skulle den ha lett fram till andra läror och även ha blivit ifrågasatt. Men det är inte mindre betecknande att denna tanke inte kunde segra i praktiken. När fackföreningsdiskussionen hade avslutats och man sammanfattade de uppfattningar som förts fram under debatten, och när kongressresolutionerna och gruppernas plattformar författades, då fanns det inget utrymme för Lenins uppfattning i dessa dokument. Den exakta och dramatiska formuleringen ”en arbetarstat med byråkratiska förvrängningar” togs inte upp av någon, trots att den till sitt innehåll var rikare än både de ständigt upprepade kraven på ”militarisering” av arbete och ”förstatligande” av fackföreningarna och besvärjelserna om ”proletär demokrati” och ”arbetarnas skapande förmåga”. Båda dessa ståndpunkter förblev döda bokstäver, vad den politiska verkligheten beträffar.

Det proletära samhället (III): arbetarnas fattigdom

Sommaren 1917 hade bolsjevikerna ryckt fram mot makten under parollen ”Fred, bröd, jord!” Ett år senare, i juli 1918, var brödransonerna i Petrograd: kategori 1²⁵⁹ – 200 gram, kategori 2 – 150 gram, kategori 3 – 100 gram och kategori 4 – 50 gram (per två dagar).²⁶⁰ Under inbördeskriget förbättrades livsmedelssituationen bara tillfälligt varje gång skörden bärgades. Svälten var endemisk och en av de viktigaste orsakerna till arbetarklassens försvagning och demoralisering. Strax innan NEP:s införande 1921 fick den mest välnärda kategorin arbetare rationer på mellan 1.200 och 1.900 kalorier, medan en del transportarbetare måste nöja sig med 700 till 1.000 kalorier per

²⁵⁵ *Ibid*, bd 9, s 370.

²⁵⁶ Stawar, s 50.

²⁵⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 190-91.

²⁵⁸ Lenin, *CW*, vol 33, s 186 [*VV2*, II:2, s 648.]

²⁵⁹ Invånarna i större städer delades vid ransoneringen av livsmedel upp i fyra kategorier: arbetare med tungt manuellt arbete, arbetare med vanligt manuellt arbete eller intensivt intellektuellt arbete, vanligt intellektuellt arbete och arbetslösa.

²⁶⁰ Serge, *Year One*, s 250.

dag. Trots att gruvarbetarna i Donbäckenet var ”stötarbetare”, så fick de bara hälften av den mängd kalorier de behövde. Och vad gäller resten... Befolkningen i Moskva fick ibland bara 60 gram bröd för 2 dagar.²⁶¹ Det är alltså inte förvånande att den ”svarta marknaden” blomstrade och stod för 75-80% av livsmedelsförsörjningen under inbördeskriget.²⁶² Det är lätt att föreställa sig vilka konsekvenserna blev av en sådan situation.

Svälten var bara ena sidan av den allmänna krisen. Lidandet som orsakades av kylan och bristen på bränsle var en annan. Folk brände böcker och golvbrädorna i sina lägenheter²⁶³ och de bokstavligt frös på sina kontor. En hög tjänsteman i Petrograd, ordföranden för den statliga byggnadskommittén, berättade för Arthur Ransome att temperaturen på hans ministerium ibland sjönk under noll, och tillade: ”Många av mina assistenter har blivit sjuka. Bara igår måste två stycken föras hem i ett tillstånd som liknade krampanfall, som var resultatet av långvarigt stillasittande arbete i ouppvärmda rum. Av någon orsak har jag förlorat funktionen i min högra hand.”²⁶⁴ Situationen var inte mindre dramatisk på sjuk- och hälsovårdsområdet. Mediciner förbehölls armén. Det fanns nästan inga läkare kvar – antingen hade de sugits upp i armén eller stupat under inbördeskriget.²⁶⁵ Deras tjänster behövdes verkligen.

Epidemier spreds lätt. Smittsamma sjukdomar som inte hade tyglats fullständigt i början på 1900-talet spred sig återigen snabbt. Mellan 1917 och 1922 ådrog sig cirka 22 miljoner människor tyfus. 1918-19 dog enligt officiella siffror 2,5 miljoner människor av denna sjukdom, och troligen var siffran ännu högre. Kolera och scharlakansfeber orsakade inte lika många dödsfall men drabbade 7 eller 8 miljoner ryssar. Dödssiffrorna var astronomiska... och i landet i sin helhet... fördubblades de. Födelsealen minskade avsevärt, och var i de viktigare städerna knapp 13 per tusen invånare och 22 per tusen i landet. Från slutet av 1918 till slutet av 1920 hade epidemier, svält och kyla dödat 7,5 miljoner ryssar. Världskriget hade krävt 4 miljoner offer.²⁶⁶

Särskilt kraftigt sjönk arbetarnas levnadsstandard. 1922 var arbetarnas *reallöner* bara 30% av nivån före kriget. Bara bostadsförhållandena var bättre än 1913, och det tack vara att man hade tvångsutskrivit borgarklassens lägenheter.²⁶⁷ Bakom denna katastrof låg den ekonomiska kris som orsakades av att handelsförbindelserna mellan stad och land hade brutit samman. Man befann sig i en hopplös situation: när bönderna inte kunde få industrivaror i utbyte mot sitt spannmål, samlade de det i lager och gjorde allt för att staten eller arbetarna inte skulle få tag i det. Arbetarna å sin sida var på grund av bristen på mat oförmögna att få igång industriproduktionen. 1920 uppgick utbytet mellan stad och land bara till 12% av utbytet före kriget.²⁶⁸

De värsta konsekvenserna orsakade förlusten av Ukraina. Denna region stod nämligen för tre fjärdedelar av järnmalsproduktionen, fyra femtedelar av sockerproduktionen, tre fjärdedelar av manganproduktionen och nio tiondelar av Ryssland exportvete, för att inte tala om två tredjedelar av det salt som utvanns.²⁶⁹ Tyskarna ockuperade också andra delar av Ryssland som stod för 45% av den totala bränsleproduktionen 1913.²⁷⁰ Tysklands nederlag i november 1918 innebar att vissa regioner återtogs, men då ledde inbördeskriget till ny förstörelse. Utöver att krigshandlingarna innebar omfattande förstörelse i Ryssland och Ukraina, så skar inbördeskriget också av Sovjetryssland från så värdefulla källor som Kaukasien (olja) och Turkistan (bomull). Dessutom hade militära rekvisitioner högsta prioritet. 1920 gick hälften av industriproduktionen till Röda armén, 60% av

²⁶¹ Dobb, s 100. Carr, del 2, s 272. Avrich, *Kronstadt*, s 23.

²⁶² Carr, del 2, s 271.

²⁶³ Serge, *Minnen*, s 129.

²⁶⁴ Ransome, s 68-69.

²⁶⁵ Sorlin, s 77-78.

²⁶⁶ *Ibid*, s 78.

²⁶⁷ Kritsman, s 286. Dewar, s 94.

²⁶⁸ Kritsman, s 273.

²⁶⁹ Serge, *Year One*, s 115.

²⁷⁰ *Ibid*, s 199.

sockret, 40% av fettämnen, 90% av alla skodon för män, 40% av all tvål och 100% av all tobak.²⁷¹ De allierades blockad inleddes i februari, och den hade fullständigt skurit av landet från resten av världen.

Territoriellt och ekonomiskt hade Ryssland försvagats av Brestfördraget, och industriproduktionen uppgick vid denna tidpunkt bara till en femtedel av nivån före kriget. Några få månader senare kontrollerade Sovjetryssland bara 8% av landets koltillgångar och 24% av de järnmalmstillgångar man hade före kriget. 1919 fick de sovjetiska fabrikerna bara en tiondel av det bränsle de behövde. Vid inbördeskrigets slut såg situationen ut så här: järnmalmsutvinningen i Sovjetryssland var 1,6% och produktionen av gjutjärn 2,4% av nivåerna före kriget. Uttryckt i guldrubel uppgick det totala värdet av hel- och halvfabrikat till 12,9% respektive 13,6% av 1913 års siffror. Av de 70.000 verst järnvägsspår som fanns i det europeiska Ryssland var bara 15.000 oskadade, och mer än 60% av landets lokomotiv var oanvändbara. I vissa industrigrenar och regioner var produktionen mindre än 10% av nivån 1913, och i hela landet uppgick den inte till mer än en tredjedel av denna nivå.²⁷²

En av orsakerna till detta sammanbrott var återgången till förindustriella tekniker. 1916 stod timmer för 14% av bränslekonsumtionen i Ryssland, jämfört med 67% för kol. Men 1919 var motsvarande siffror 88% och 3,5%, och 1920 var de 50% och 36%.²⁷³ Bönderna klamrade sig fast vid sin jordlott och skyddade sina produkter med hjälp av bedrägeri, sabotage och väpnat motstånd och kunde klara denna katastrof, men arbetarklassens själva existens var hotad. 1917 hade Ryssland haft 3.024.000 industriarbetare. Mellan 1918 och 1922 minskade detta antal på följande sätt:

År	Antal
1918	2.468.000
1919	2.035.000
1920-21	1.480.000
1922	1.243.000 ²⁷⁴

Dessutom var skolk ett utbrett fenomen inom den sovjetiska industrin. En polisrapport avslöjade att manschettarbetare i Smolensk, demoraliserade av svält och kyla, bara arbetade 2-3 timmar per dag på sina kontor.²⁷⁵ 1920 var skolket sex gånger större än 1913.²⁷⁶ Inte nog med att arbetarna lämnade de nationaliserade fabrikerna, ibland förföll de till och med till skövling. Så här beskrev biträdande folkskommisarie i arbetsärenden situationen i maj 1921: Genomsnittsarbetaren tjänade mellan 3.000 och 7.000 rubel/månad, och kunde inte få det att gå ihop. Han var alltså tvungen att utöka inkomsterna med hjälp av stöld. Han stal allt han kunde bära från fabriken: drivremmar, verktyg, spik... och sålde alltihopa på svarta börsen.²⁷⁷ Mot detta hot kunde fackföreningarna bara anta indignerade och ineffektiva resolutioner.²⁷⁸ En av de främsta fackföreningsledarna, Lozovskij, beräknade att stölderna från fabrikerna uppgick till 50% av produktionen.²⁷⁹

På dessa ruiner höjde sig Lenins röst. Vid det politiska utbildningsdepartementets andra kongress i oktober 1921 talade han om ”ett industriproletariat, som i vårt land på grund av kriget och den förtvivlade utarmningen och förödelsen är deklasserat, dvs har stötts ut från sina klassbanor och

²⁷¹ Kritsman, s 265 och 273.

²⁷² Dewar, s 37. Pietsch, s 105. Avrich, *Kronstadt*, s 26. Carr, del 2, s 217-20.

²⁷³ Kritsman, s 84.

²⁷⁴ *Ibid*, s 252. Carr, del 2, s 219. Bunyan, *Origin*, s 172.

²⁷⁵ Fainsod, *Smolensk under Soviet Rule*, s 38.

²⁷⁶ Kritsman, s 297.

²⁷⁷ Dewar, s 80.

²⁷⁸ Carr, del 2, s 273.

²⁷⁹ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 60, not 6.

upphört att existera som proletariat.” Och han drog slutsatsen: ”proletariatet [har] försvunnit.”²⁸⁰

Återstod då ingenting av proletariatets diktatur? Hade den någonsin varit något annat än först en förhoppning och sedan en myt – eller en mystifiering? Eller dolde den skrämmande fattigdomen, Rysslands förfall till ett tillstånd av barbari (under svälten 1921 rapporterades fall av kannibalism), ekonomins sammanbrott och proletariatets uppenbara deklassering – dolde men kvävde inte allt detta de ibland försagda, ofta tafatta, men ständigt nya skotten till en ny civilisation, en arbetarkultur, ett samhälle för det arbetande folket, ett samhälle som det hade byggt med sina egna händer?

Det proletära samhället (IV): den proletära diktaturens verklighet och begränsningar

När Lenin i oktober 1919 sa att ”det [var] bönderna i allmänhet som först, mest och genast fick fördel av proletariatets diktatur”,²⁸¹ så syftade han i första hand på deras materiella ställning. Förvisso led de mindre än arbetarna av den ekonomiska krisen. Om man bara tittar på detta faktum så går det att betrakta bolsjevikernas maktövertagande i oktober 1917 som en revolution som arbetarklassen genomförde till böndernas fromma. Deras sedan länge närda förhoppningar om jordfördelning hade äntligen förverkligats. Men ett sådant synsätt vore ytligt. Många tecken visar att det var arbetarklassen, och bara arbetarklassen, som hade kommit till makten efter oktober 1917.

För det första har vi de konstitutionella bestämmelser som sa att den allryska sovjetkongressen skulle väljas på basis av en deputerad per 25.000 invånare i städerna och en per 125.000 på landsbygden. Detta var ett av sovjetregimens grundläggande kännetecken, och ställde den i motsättning till många andra politiska system som garanterar landsbygdsbefolkningen överrepresentation på stadsmassornas bekostnad.

Utöver detta kännetecken i konstitutionen visade det samhällsklimat som rådde i Ryssland under de första åren efter revolutionen vilken ställning arbetarklassen hade i det nya samhället. Förvisso drabbades arbetarklassen av fattigdom, men den drabbade alla. I sig själv motsade inte detta faktum den samhällsposition som det ryska proletariatet hade erövat, en position som ledde till omvärderingar på många av livets områden. Det var i Sovjetryssland, och bara där, som ett arbetarsprung var en så stor fördel att folk ofta uppfann det för att kunna få bra arbeten inom administrationen eller uppnå de privilegier som medlemskap i kommunistpartiet medförde. Var det inte det faktum att de var arbetare – eller åtminstone hade varit det – som skyddade partimedlemmar från utrensning och även förkortade deras provperiod? Som vi har sett gällde samma övervägande inom rättsväsendet, eftersom straffen som dömdes ut berodde på vilken klass förövaren tillhörde – de var mindre hårda för proletärer än för före detta borgare.

Men dessa detaljer räcker inte för att karaktärisera den atmosfär som genomsyrade sovjetsamhället, en atmosfär där hela ideologin, propagandan och utbildningen, ledarnas tal och tidningsartiklar, regeringens politiska uttalanden och till och med lagarna (oavsett om de efterlevdes eller ej) alla förkunnade proletariatets förtjänster, dess historiska uppgift och suveräna rättigheter. Under den period då de bolsjevikiska ledarna fortfarande hade förhoppningar om att nå ett tillfälligt *modus vivendi* med kapitalisterna, så visade införandet av arbetarkontroll var den politiska och sociala makten verkligen låg. Under inbördeskriget, då regeringen stred mot borgarklassen och krossade deras motstånd, så använde det ryska proletariatet sin makt på borgarklassens bekostnad. Den tidigare härskande klassen drabbades hårt av konfiskeringar, och den tvingades ge ifrån sig sina hus till proletärer och överlämna alla de tecken på bekvämlighet, lyx och social prestige som hade vittnat om deras makt: inte bara ädelstenar, möbler och konstverk, utan också underkläder, pälsar och varma kläder.²⁸² Det som förkunnades i regeringens politiska och ekonomiska påbud bekräftades

²⁸⁰ Lenin, *VV10*, bd 10, s 386.

²⁸¹ *Ibid*, bd 9, s 184.

²⁸² Kritsman, s 290.

sålunda på ett slående sätt på vardagslivets område. Under sovjetregimens första tid var det varken det förhållandevis svaga och dåligt organiserade partiet²⁸³ eller regeringsledarnas och administratörernas fortfarande osäkra auktoritet som var de nya herrarna, utan den breda massan av bönder som tog över den jord som de så länge traktat efter, och arbetarna som kontrollerade fabrikerna där de arbetade och i stort antal gick med i institutioner som nu blivit *deras*.²⁸⁴

Även om livsmedelskrisen gav upphov till missnöje och oro bland arbetarna, så var inte deras protester och ilska utbrott oförenliga med en känsla av djupgående samhörighet med sovjetregimen. Så länge kampen mot de ”vita” pågick var de uttröttade, utslitna, hungriga och genomfrusna arbetarnas stöd till de bolsjevikiska härskarna ofta heroiskt. Denna identifiering mellan proletariatet och sovjetregimen överlevde de inledande nederlagen och många desillusionerna, och illustrerades på ett strålande sätt i Röda armén.

Efter att den hade bildats ersattes frihetsprincipen snart av värnplikt, men soldaterna hämtades företrädesvis från arbetarklassen. I allmänhet gav detta system tillfredsställande resultat, och ibland bättre än vad till och med de största optimisterna hade förväntat sig.²⁸⁵ Röda armén bestod till sin majoritet av bönder, men kvalitativt spelade arbetarna en större roll än bondsoldaterna. På officersskolorna var det mycket vanligt med aspiranter med arbetarbakgrund, och de utgjorde 1918 37% av det totala antalet,²⁸⁶ medan värnpliktiga med borgerlig bakgrund hölls utanför de kämpande enheterna och förpassades till eftertruppen, där de bara fick syssla med underhållsfunktioner.²⁸⁷ Det var inte tillåtet att ge vapen till medlemmar från de tidigare härskande klasserna. Arméenheternas stridsvärde befanns stå i relation till deras sociala sammansättning, och de enheter som hade störst antal arbetare visade sig vara modigast och mest pålitliga. Således hade ett av elitförbanden 26,4% arbetare, medan ett annat, vars prestationer var medelmåttiga, bara hade 10,5%. Och medan andelen arbetare i Röda armén i sin helhet var 15%, så var andelen arbetare bland de som deserterade bara 4%.²⁸⁸

Enligt en historieexpert från väst berodde Röda arméns seger över kontrarevolutionen, som fick ett massivt stöd från utlandet, i stor utsträckning på att den var ”medveten om att den var nyskapande – känslan av att ha skapat modellen för en revolutionär krigsmakt.”²⁸⁹ Proletariatets sammanhållning och klassmedvetande bidrog till stor del till styrkan hos den armé där den spelade en så unik roll.

Samtidigt som arméns kärna, som traditionellt hade varit de gamla härskande klassernas fästning, öppnades för proletariatet, så ägde ett liknande fenomen rum på ett annat område som dittills också varit skyddat från intrång från underklassen, nämligen universitets- och kulturvärlden. Trots de tvivel som ofta omgav *Proletkults* ideologi, lyckades den skaffa sig en ställning bland arbetarna, och den hade åtminstone som mål att föra proletariatets seger vidare till konstens, litteraturens och teaterns område. Trots akademikerkårens skrämmässighet och konservatism tvingades även universiteten acceptera att det bildades ”arbetarfakulteter” (*rabfak*), som utgjorde en sorts introduktionskurs för studenter som kom direkt från arbetarklassen. Detta experiment startades vid Moskvas universitet i oktober 1919. Det stötte på motstånd från både de etablerade lärarna och majoriteten av studenterna. Nykomlingarna upptäckte att det var otillräckligt ordnat för dem, och de mötte en fientlig eller i bästa fall nedlåtande inställning från lärarkåren. Tillsammans med grupper av arbetare som handlade på eget initiativ inrättade då de bolsjevikiska myndigheterna självständiga ”arbetaruniversitet”.²⁹⁰ Tillgången på gymnasieutbildning, ett annat borgerlig monopol, utvidgades, och de nya

²⁸³ Se s 180.

²⁸⁴ Under denna period uppskattas 100.000 arbetare ha tillträtt rent politiska tjänster. (Sorlin, s 80.)

²⁸⁵ Ericksson, 248.

²⁸⁶ Fedotoff-White, s 56.

²⁸⁷ *Ibid*, s 106.

²⁸⁸ *Ibid*, s 105.

²⁸⁹ Ericksson, s 258.

²⁹⁰ Fitzpatrick, s 79-80.

programmen avskaffade klassgränserna mellan ”humanistisk” kultur och teknisk skolning, och försökte ge arbetareleverna en utbildning som skulle öppna deras sinnen för all sorts kunskap.²⁹¹

Det som slutgiltigt, om än bara *a contrario*, befäste arbetarklassens samhällliga hegemoni var den tidigare elitens fullständiga deklassering. Borgarklassen utsattes för röd terror, blev ofta förödmjukad och alltid misstrodd, och kunde bara välja mellan att underkasta sig eller avgå genom att gå i frivillig exil. De överlämnade sina egendomar och sin prestige till gårdagens utstötta, som nu hade blivit dagens härskare och ägare. Den ryska borgarklassens försvinnande underlättades också och framförallt av slakten under inbördeskriget, då 350.000 medlemmar ur överklassen förlorade livet.²⁹²

På dessa ruiner reste sig den sociala makten hos en klass vars lidande inte avledde den från sin hängivenhet till revolutionens erövringar. Det faktum att Kronstadtopproret absolut inte förkastade sovjeterna, utan tvärtom krävde att de återigen skulle öppnas för de socialistiska partierna, och att det vidhöll att borgarklassen skulle uteslutas ur dem, visade att proletariatet fortfarande identifierade sig med regimens grundvalar, även i tider av nederlag och revolt. De nya institutionerna hjälpte också till att hålla denna känsla vid liv. Så var till exempel fallet med fackföreningarna. Visserligen inkräktade man alltmer på deras oberoende, men det var först efter 1921 som de bara blev kuggar i statsapparaten. Deras ökande underordnande åtföljdes av att de beviljades ett antal privilegier – fackföreningsfunktionärer och aktivister samt tekniker och andra specialister befordrades till företagsledare, administratörer och ledare av den ekonomiska verksamheten. Det var de som bestämde lönenivåer, arbetsförhållanden, och produktionsnormer, och folkkommissariatet för arbetsärenden stadfäste bara deras beslut. Personalen i detta kommissariat tillsattes dessutom i praktiken av fackföreningarna, som också var väl representerade både i högsta ekonomiska rådet (där de hade 30 delegater av 69) och i sovjeternas centrala exekutivkommitté, där fackföreningarna hade mellan en tredjedel och en fjärdedel av det totala antalet medlemmar.²⁹³

Arbetarnas ställning i statsapparaten återspeglade deras nya status, och den nya ideologin bekräftade att de dominerade landets samhällsklimat. Som vi har sett krävde Lenin större disciplin, produktion och högre produktivitet, och han förespråkade att man skulle använda vissa kapitalistiska metoder för att leda företagen.²⁹⁴ Men dessa uppmaningar, som utgick från en strävan att övervinna den ekonomiska krisen, var inget hinder för att det växte fram och utvecklades åsikter och värderingar som bröt med borgarklassen och återspeglade den socialistiska rörelsens traditionella mål. Det var exempelvis fallet med de *jämlikhets*strävanden som genomsyrade det leninistiska Rysslands ideal och sociala praktik. I denna fråga föregick särskilt Lenin med ett gott exempel. Det var han som tog initiativ till att slå fast månadslönen för landets högsta tjänstemän, folkkommissarierna, till 500 rubel, som var jämförbart med vad en yrkesarbetare tjänade. Partimedlemmar som tjänade mer var tvungna att betala in den överskjutande delen till partiet.²⁹⁵ Det var inte bara en demagogisk gest. När man i maj 1918 beslutade att höja folkkommissariernas lön från 500 till 800 rubel skrev Lenin ett brev (som inte var ämnat för publicering) till kanslichefen för folkkommissariernas råd, där han protesterade mot ”det uppenbart brottsliga i denna höjning”, som ”direkt bryter mot förordningen från folkkommissariernas råd från 23(18) november 1917”, och riktade ”en hård reprimand” mot de ansvariga.²⁹⁶ De ”specialister” som den nya regimen ansåg sig tvungen att göra

²⁹¹ Se s 219.

²⁹² Sorlin, s 79.

²⁹³ Deutscher, *Soviet Trade Unions*, s 22. International Labour Office, s 177-78. Dewar, s 72. Lozovskij, s 33. Carr, del 2, s 224.

²⁹⁴ Se s 223.

²⁹⁵ Carr, del 2, s 223 ff. Lenin, *CW*, vol 42, s 37-38. Den bostadsyta som ställdes till folkkommissariernas förfogande begränsades också till ett rum per person i hushållet (*Ibid*).

²⁹⁶ Lenin, *CW*, vol 35, s 333.

eftergifter mot fick 50% högre lön än regeringsmedlemmarna.²⁹⁷

Dessa jämlikhetsideal gjorde sig till en början gällande inom ekonomins alla delar. I augusti 1917 var förhållandet mellan lönerna för utbildade och yrkesutbildades arbetare 1:2,3, medan det i juni 1918 hade sjunkit till 1:1,19 och 1920 till 1:1,04.²⁹⁸ Men dessa jämlikhetssträvanden hamnade på kollisionskurs med behovet att på alla sätt öka produktionen. Bland metoderna som användes ingick materiella sporrar, i synnerhet ackord. Inom flera sektorer visade det sig då att löneskillnaderna ökade, även om det motverkades av en strävan efter jämlikhet som ingen principiellt var emot – och även av det faktum att det var vanligt att ersätta penninglön med betalning in natura. Det faktum att vissa tjänster som post, kollektivtransporter och elektricitet var gratis hjälpte också till att begränsa löneskillnaderna.²⁹⁹ Men till slut blev lönespridningen ändå mellan 1:4 eller till och med 1:5.³⁰⁰ Myndigheterna medgav att dessa ökade skillnader var ett brott mot de socialistiska principerna, även om de var små i jämförelse med de tidigare sociala skillnader och klyftor som hade kännetecknat det borgerliga samhället. För Lenin var det faktum att det var omöjligt att utjämna lönerna ett av de tvångsmedel som tvingats fram av krisen och landets ekonomiska efterblivenhet, och han ansåg att behovet att ge specialisterna speciellt gynnsamma lönetariffer var varken mer eller mindre än ett bakslag för revolutionen.³⁰¹ I det programförslag som han presenterade inför den åttonde partikongressen upprepade han att ”vårt grundläggande mål är att uppnå... lika lön för alla sorters arbete.”³⁰² *Kommunismens ABCD* var en folklig lärobok som partiet spred, och i den slogs det fast: ”grundvalen i vår politik består i att sträva efter lika lön.”³⁰³ Först under NEP utvecklades uppseendeväckande löneskillnader, och först mycket senare, under Stalinepoken, skulle detta fenomen inte längre framställas som en beklaglig nödvändighet som framtingats av omständigheterna, utan något som den proletära andan krävde (till skillnad från den ”småborgerliga”).³⁰⁴

Det står således utom allt tvivel att arbetarklassen hade en viktig ställning i det sovjetiska samhället. Inget liknande hade hänt efter februarirevolutionen. I och med bolsjevikernas maktillträde lämnade *proletariatets diktatur* abstraktionernas värld och trädde in i den politiska verkligheten. Lenin ansåg i alla fall det. Samtidigt som han talade om en arbetar- och bondestat, sa han i december 1917 att ”det inte går att förvänta sig att landsbygdsproletariatet skall vara klart och fast medvetet om sina egna intressen. Endast arbetarklassen [i städerna] kan vara det... Proletariatet bör bli härskande klass i den meningen att det är ledare för alla som arbetar. Det bör vara härskande klass i politisk mening.”³⁰⁵ Men var proletariatet *verkligen* härskande klass? Fick Sovjetryssland under denna period uppleva ett system som med rätta kan kallas ”proletariatets diktatur”? När det kommer till kritan är det svaret på denna fråga som avgör hur man ska bedöma det samhälle som reste sig på den gamla regimens ruiner, ett samhälle som leninismen under åren efter 1917 mot alla odds försökte forma efter sina önskningar.

Det faktum att begreppet proletariatets diktatur aldrig definierades särskilt exakt gör det ännu svårare att besvara denna fråga. Diktaturens funktionssätt och uppbyggnad beskrevs aldrig, vare sig av Marx eller Engels eller av Lenin eller några andra socialistiska teoretiker. I *Staten och revolutionen* nöjde sig Lenin med att uttrycka sin förtröstan på arbetarklassens politiska och administrativa förmåga, och skissera ett *schema* för att göra den marxistiska förutsägelsen om statens bortvittrande trovärdigt.³⁰⁶ Det fanns ingenting skrivet om de regeringsmetoder som skulle

²⁹⁷ Carr, del 2, s 130, not 236.

²⁹⁸ Kritsman, s 337.

²⁹⁹ Carr, del 2, s 233, 292, 295.

³⁰⁰ Dewar, s 31.

³⁰¹ Lenin, *VV10*, bd 8, s 16-17, 46-47.

³⁰² Lenin, *CW*, vol 29, s 113.

³⁰³ Bucharin och Preobrazjenskij, del 2, s 183.

³⁰⁴ 1922 och 1923 var förhållandet mellan högsta och lägsta lön nästan 80:1 (Dewar, s 94).

³⁰⁵ Lenin, *CW*, vol 26, s 365.

³⁰⁶ Se s 121.

göra att proletariatet *självt* verkligen utövade statsmakten och bespara det behovet att använda maktdelegering. Och vidare, på vilket sätt skulle denna statsmakt vara en diktatur? Innebar det att använda terror, att förneka den fördrivna klassen alla politiska rättigheter, att det inte fanns någon rättssäkerhet och att det uppstod ett välde av revolutionärt "tyranni"? Marx', och i synnerhet Engels' och Lenins hänvisningar till Pariskommunen som den första – ofullbordade men äkta – formen av proletariatets diktatur är tillräckligt för att utesluta detta antagande. Proletariatets diktatur uteslöt visserligen inte något av dessa förhållanden, men den krävde inte nödvändigtvis att de fanns. Tvärtom kunde den definieras på ett så allmänt och diffust sätt som Lenin gjorde i "*Radikalismen*": "Proletariatets diktatur är en hårdnackad kamp – blodig och oblodig, våldsam och fredlig, militär och ekonomisk, pedagogisk och administrativ – mot det gamla samhällets krafter och traditioner."³⁰⁷ Enligt Lenin var inte heller avskaffandet av allmän rösträtt, och följaktligen förnekandet av rösträtt åt borgarklassen, något oundgängligt drag i proletariatets diktatur.³⁰⁸ Marxister hade använt "diktatur" för borgarklassens dominans trots att det inte uteslöt vare sig rättssäkerhet eller att det fanns politiska rättigheter som proletariatet kunde utnyttja för att förbereda sitt eget makttillträde. Alltså kunde den proletära diktaturen anta olika former. Omständigheterna kunde få den att anta mycket stränga former och ge den ytterst drakoniska yttringar. Men den kunde också skapa ett mindre strängt system – men ett oundgängligt villkor var alltid arbetarklassen hade en organiserad ledning, eller hegemoni, över samhället. Denna ledning skulle uppnås genom att de politiska strukturerna och förhållandena mellan klasserna inordnades på ett sådant sätt att borgarklassens tidigare inflytande överfördes till det segerrika proletariatet. Uppenbarligen accepterade Lenin själv denna tolkning av begreppet proletariatets diktatur, och beskrev i december 1920 "övergångsperioden från kapitalism till kommunism" som den period som kännetecknades av "hegemoni för den klass som är den enda som kapitalismen har utbildat för storproduktion".³⁰⁹

Det återstår fortfarande att definiera proletariatets egen roll i denna diktatur. Den djupt demokratiska, halvt frihetliga, karaktär som *Staten och revolutionen* har, och som även finns i andra skrifter där Lenin ger exempel på samma inställning, lämnar inget utrymme för tvivel om vilken syn han hade i denna fråga. Det skulle varken finnas ett hindrande representativt system eller en fasad skapad av maktdelegering mellan klassen "vid makten" och dess utövning av denna makt. Proletariatet skulle verkligen härska. I en debatt med Kautsky insisterade Lenin på att "[d]et är... alldeles oriktigt att inte en *klass* kan regera", och hävdade att bara "en 'parlamentskretin' kunde påstå det."³¹⁰

Var det för att bara reaktionära idioter kunde vara skeptiska eller till och med tvivla i denna fråga som Lenin aldrig gjorde sig omakett att rättfärdiga sin uppfattning, som trots allt inte är så självklar utan går att ifrågasätta? Eller var det på grund av att den ryska revolutionens första erfarenheter gav stöd åt tanken på proletariatets direkta maktutövning? Det är förvisso sant att proletariatets agerande under denna period var avgörande och i viss mening hade ett inre samband – massorna fäste inte särskilt stort avseende vid institutionella strukturer och mekanismer utan utövade sitt inflytande direkt på förläggningarna, i byarna och på fabrikerna. Exempelvis uppstod arbetarkontrollen innan lagen som stadfäste den, och den fanns kvar utan att bry sig om de officiella försöken att avleda den. Slutligen är det sant att massorna under 1917 och en del av 1918 var den mest betydelsefulla kraften i politiken, och dess kraft var mer dynamisk än någon annan faktor i samhällslivet. Det finns alltför många exempel på att bolsjevikpartiet underkastade sig denna naturkraft för att kunna förneka att "regeringen" (om vi bortser från ordets formella innebörd) på sätt och vis låg i proletariatets händer. Bland ruinerna efter den provisoriska regeringen och borgarklassen, i det tomrum som uppstod genom avsaknaden av ett strukturerat sovjetsystem och i och med bolsjevikpartiets organi-

³⁰⁷ Lenin, *VV10*, bd 9, s 402.

³⁰⁸ *Ibid*, bd 8, s 194-96.

³⁰⁹ *Ibid*, bd 10, s 187.

³¹⁰ *Ibid*, bd 8, s 181.

satoriska svaghet, i denna situation fanns det i Ryssland ingen annan effektiv kraft än proletariet, och dess ”diktatur” (som dittills knappast institutionaliserats) var det enda som kunde krossa sovjet-samhällets sista länkar till den gamla borgerliga världen.

Men denna period varade inte länge. Proletariatets diktatur var ett kortlivat fenomen. När proletarietets politiska, eller till och med fysiska, krafter tog slut kunde den inte överleva särskilt länge. I augusti 1919 – kort efter att det hade ägt rum får man förmoda – sa Lenin att ”[a]rbetarklassens diktatur förmedlas av bolsjevikpartiet”.³¹¹ För att mildra detta uttalande tillade han genast att partiet var ”ett med hela det revolutionära proletarietet.”³¹² Tesen att klassen var *identisk* med partiet gjorde att tesen om att *ersätta* den inte reste sitt fula huvud. Men redan innan detta datum hade Lenin indirekt medgivit att proletariatets diktatur tillhörde det förflutna. I en pamflett från mars-april 1919 sa Lenin visserligen: ”Den socialistiska revolutionen kan inte genomföras utan arbetarklassen”, men tillade sedan att ”endast avancerade arbetare kan leda” massorna på landsbygden, och erkände att ”de bästa krafterna har redan använts, de är överansträngda och uttröttade.”³¹³ Vid den åttonde partikongressen, som hölls under samma period, anmärkte Lenin: ”Det skikt av arbetare, som faktiskt styrde Ryssland i år..., detta skikt som är vår styrka är ytterst tunt.”³¹⁴ Han medgav också att ”sovjeterna, som enligt sitt program skall vara organ för en styrelse utövad *av de arbetande*, i själva verket är organ för en styrelse *för de arbetande*, utövad av proletariatets avancerade skikt men inte av de arbetande massorna.”³¹⁵ Detta erkännande gjordes på våren 1919: den verklighet som det skildrade hade givetvis uppstått tidigare än så.

Det var alltså inte längre frågan om proletariatets diktatur *som sådan*. Ändå var det svårt att överge denna fiktion, som med tiden och den ökande besvikelsen blev ett *ideologiskt* rättfärdigande av sovjetregimen. Vid flera tillfällen tillskrev Lenin proletariatet funktioner och maktbefogenheter som det inte längre hade.³¹⁶ Men när han under fackföreningsdiskussionen definierade vissa av sovjetsamhällets mest grundläggande kännetecken förkunnade han: ”Men proletariatets diktatur kan inte utövas via den organisation som mangrant förenar denna klass. Ty inte bara i vårt land, som hör till de mest efterblivna kapitalistiska länderna, utan också i alla andra kapitalistiska länder... kan [den] utövas endast av det avantgarde, som har absorberat klassens revolutionära energi.”³¹⁷

Det var under denna period som Lenin talade om ”deklasseringen” av Rysslands proletariat och till och med sa att det hade ”försvunnit”.³¹⁸ Partiet kunde inte längre identifiera sig med ett ”deklaserat” proletariat, och försökte nu fylla det politiska tomrum som annars skulle utnyttjas av anarkismen eller den pånyttfödda mensjevismen och reaktionen. Den proletära diktaturen hade lånat sina former från massornas uppror, men i ruinerna efter den fanns det bara kvar några få tecken på arbetarklassens herravälde. Ett av dessa var naturligtvis undertryckandet av borgarklassen. Sovjetbyråkratin, vars intressen var knutna till avskaffandet av kapitalismen, och i vilken personer av proletärt ursprung hade viktiga positioner, var på samma gång en negation av proletariatets makt och paradoxalt nog också dess garant. Framförallt fortsatte de utmattade men segerrika arbetarna att vara lojala mot det de ansåg vara en proletär regim, och vilken de och endast de hade räddat från undergång. Deras besvikelser stod i relation till deras erövringar. När det kommer till kritan var det det revolutionära Rysslands *isolerings* som hindrade dem från att njuta frukterna av dessa erövringar.

Ty revolutionen ägde rum på världsscenen, och det leninistiska företagens öde avgjordes i sista hand på det internationella planet – lika mycket i skyttegravarna och fabrikererna i det krisdrabbade väst

³¹¹ *Ibid*, bd 9, s 131.

³¹² *Ibid*, bd 9, s 131.

³¹³ *Ibid*, bd 8, s 384.

³¹⁴ *Ibid*, bd 8, s 403.

³¹⁵ *Ibid*, bd 8, s 427.

³¹⁶ Exempelvis *CW*, vol 30, s 129 och vol 32, s 118.

³¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 187.

³¹⁸ Se s 231.

som på landsbygden och i städerna i det härjade Ryssland.

Del IV: Leninismen utanför Ryssland

1. Den ryska revolutionen och världsrevolutionen

”I Ryssland kunde problemet endast uppställas. Det kunde inte lösas i Ryssland”, skrev Rosa Luxemburg i sin pamflett om den ryska revolutionen.¹ Lenin skulle helt och hållet ha hållit med om denna formulering, ty den leninistiska uppfattningen om revolutionen är oskiljaktig från internationalismen.

Lenin sa ”att det endast är på grund av en rad försök – av vilka vart och ett för sig kommer att vara ensidigt, kommer att lida av en viss bristande överensstämmelse – som en fullständig socialism kan skapas genom revolutionärt samarbete av *alla* länders proletärer.”² Den ryska revolutionen var alltså bara en episod i ett större skeende: ”endast början”, som Lenin uttryckte det i december 1917, ”till den socialistiska världsrevolutionen.”³ ”[V]i, de ryska arbetande och utsugna klasserna, har fått äran att vara den internationella socialistiska revolutionens förtrupp... Ryssen har börjat – och tysken, fransmannen och engelsmannen kommer att slutföra det, och socialismen kommer att segra.”⁴ Det är alltså inte förvånande att den ryska förtruppens arbete, offensiv och hela strategi underordnades den internationella proletariats situation. Delen var beroende av helheten. Under diskussionen i bolsjevikpartiet om oktoberupproret kom lägligt eller ej hänvisade man lika mycket till västproletariatets revolutionära beredskap som till stämningarna bland Rysslands massor. Parti-högern rättfärdigade sin försiktiga inställning med de västeuropeiska arbetarnas uppenbara likgiltighet. Och Lenin brännmärkte Kamenevs, Zinovjevs och andra ledares tvivel som en vägran att hjälpa den revolutionära socialismens redan aktiva styrkor i Europa.⁵

Diskussion upphörde inte i och med att den provisoriska regeringen störtades och sovjetregimen upprättades. De stora beslut som bolsjevikerna var tvungna att ta under de första månaderna efter upproret hängde också nära samman med den revolutionära rörelsens övergripande situation. Det var uppenbart i frågan om Brest-Litovskfreden. Men den till synes rent inrikespolitisk frågan om att bilda en koalitionsregering hade också en internationell dimension. Anhängarna till en koalition utgick från bolsjevikernas internationella isolering, och använde den som argument för att sluta en överenskommelse med de måttfulla socialistpartierna. Den linjen hade exempelvis Nogin, folkkommisarie för handel och industri. Han väckte Lenins vrede genom att säga att ”väst är skamligt tyst”. I sitt svar lovprisade Lenin spartakisternas och ”den tyska flottans revolutionära matros[er]” kamp, och förkunnade: ”Vi tror på revolutionen i väst. Vi vet att den är oundviklig...”⁶ Om någon under denna period uttryckte skepsis över det europeiska proletariats revolutionära beredskap, så slog Lenin omedelbart tillbaka mycket hårt mot pessimismen.⁷

Man kan inte nog understryka denna hans tilltro till revolutionen i väst. Den var en grundläggande del av Lenins revolutionära strategi och central för hans linje 1917. Och den avgjorde i stor utsträckning beslutet att inleda den avgörande striden mot den ryska borgarklassen. När Lenin senare tittade tillbaka på denna tid medgav han detta utan minsta omsvep. På 3-årsdagen av maktövertagandet sa han till exempel: ”när vi började arbeta för vår sak räknade vi helt och hållet med världs-

¹ Rosa Luxemburg, *Den ryska revolutionen*, s 70.

² Lenin, *VV10*, bd 7, s 521.

³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 439.

⁴ Lenin, *VV10*, bd 7, s 451.

⁵ Se s 95.

⁶ Lenin, *CW*, vol 26, s 291.

⁷ Se hans svar till Stalin i *Protokolij*, s 171-72, och till anarkisten Ghe (Lenin, *CW*, vol 27, s 307.)

revolutionen.”⁸ Och vid Kommunistiska internationalens tredje kongress i juli 1921: ”När vi påbörjade den internationella revolutionen... var det självklart för oss att utan stöd från den internationella världsrevolutionen var den proletära revolutionens seger omöjlig. Före, och t. o. m. efter, revolutionen ansåg vi, att antingen bryter revolutionen omedelbart ut i de andra länderna, eller åtminstone mycket snabbt, eller så går vi under.”⁹

De ryska kommunisterna var alltså redan från början övertygade om att maktövertagandet i Ryssland bara var meningsfullt som en del av en internationell revolutionär offensiv. Dessa band till situationen utanför Ryssland minskade först när sovjetmakten blev tvungen att ta itu med inhemska krafter och begränsa sin direkta verksamhet till Ryssland. Mot slutet av sin bana betonade Lenin att de hade ”räknat med” ”ett snabbt och direkt stöd från världens arbetande folk” och hade ”sett [det] som grundvalen för hela [sin] politik”.¹⁰ Med anmärkningsvärd konsekvens hävdade Lenin att socialismens slutgiltiga seger i Ryssland berodde på att revolutionen spred sig till i synnerhet de utvecklade kapitalistiska länderna. Det finns massor av citat som bevisar det. De är givetvis av betydelse för frågan om ”socialismen i ett land”, denna stora tvistefråga mellan stalinister och trotskister. Här är ett kort urval. Januari 1918: ”Det råder inget tvivel om att en socialistisk revolution måste och kommer att bryta ut i Europa. Alla våra förhoppningar om en *slutgiltig* seger för socialismen är grundade på denna övertygelse...”¹¹ Vidare: ”Socialismens slutgiltiga seger i ett enda land är naturligtvis en omöjlighet.”¹² Mars 1918: ”Från världshistorisk ståndpunkt sett finns det utan tvivel inget hopp om en slutgiltig seger för vår revolution om den förblir ensam...”¹³ Och vidare: ”Men i varje fall och under alla eventualiteter kommer vi att gå under om inte den tyska revolutionen kommer.”¹⁴ December 1919: ”den socialistiska revolutionens seger kan anses som slutgiltig först när den blir en seger för proletariatet i åtminstone några framskridna länder.”¹⁵ November 1920: ”Tills dess revolutionen äger rum i alla länder, inklusive de rikaste och högst civiliserade, kommer vår seger bara att vara en halv seger, och kanske t. o. m. mindre än det.”¹⁶

Lenin var alltså övertygad om att den bolsjevickiska revolutionens alla ”ansträngningar och offer” bara var ”ett viktigt steg mot världsrevolutionen”.¹⁷ Och banden mellan den ryska revolutionen och den internationella proletära revolutionen ansågs vara så nära, att de viktigaste perioderna i Sovjetunionens *inrikespolitik* uppfattades som svar på den revolutionära rörelsens allmänna utveckling i Europa. I november 1917 förklarade exempelvis Lenin inför bondesovjeternas allryska kongress att ett ”fullständigt genomförande” av den nya regeringens jordlag var beroende av ”ett nära förbund mellan de arbetande och utsugna bönderna och arbetarklassen, proletariatet, i alla utvecklade länder.”¹⁸ I ett tal till jordavdelningarnas, fattigbondekommittéernas och kommunernas första kongress i december 1918, bekräftade han ånyo att framstegen för socialiseringen på den ryska landsbygden var beroende av världsrevolutionens utveckling.¹⁹ Och när den ekonomiska krisen efter inbördeskriget ledde till en omvälvning av den sovjetiska politiken, och en reträtt till NEP, sa han att ”våra främsta svårigheter... har berott på det faktum att de västeuropeiska kapitalisterna lyckades avsluta kriget och stoppa revolutionen.”²⁰ Lenins avsevärt dämpade optimism, övergivandet av de ”frihetliga” idéerna, och framväxandet av en känsla att perioden av revolutionär offensiv och

⁸ *Ibid*, vol 31, s 397.

⁹ *Ibid*, vol 32, s 479-80.

¹⁰ *Ibid*, vol 33, s 145.

¹¹ Lenin, *VV10*, bd 7, s 426.

¹² *Ibid*, bd 7, s 449.

¹³ Lenin, *VV3*, bd 2, s 508.

¹⁴ *Ibid*, bd 2, s 511.

¹⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 216-17.

¹⁶ Lenin, *CW*, vol 31, s 399.

¹⁷ *Ibid*, vol 28, s 155.

¹⁸ Lenin, *VV3*, bd 2, s 428.

¹⁹ Lenin, *VV10*, bd 8, s 273 ff.

²⁰ Lenin, *CW*, vol 32, s 113.

erövringar hade ersatts av en period av nederlag, var enligt min uppfattning en direkt konsekvens av freden i Brest-Litovsk.²¹ Det var på det internationella planet som bolsjevikerna led sitt första nederlag. Följderna av detta nederlag kom att göra sig gällande inom alla delar av Sovjetrysslands politiska liv.

Det var således främmande för leninismen att påstå att det gick att bygga färdigt ett socialistiskt samhälle i ett enstaka land. Dess grundare sa uttryckligen att vi ”ensamma, av egen kraft inte kan helt genomföra den socialistiska revolutionen i ett land”.²² Och vid firandet av årsdagen av maktövertagandet upprepade han att ”den socialistiska revolutionens fullständiga seger i ett enda land är otänkbar.”²³ Detta påstående blir än mer giltigt av det faktum att historien hade valt ett land vars kulturella och ekonomiska efterblivenhet Lenin aldrig upphörde att betona,²⁴ att bli en ensam revolutionär högborg. Han varnade sina landsmän: ”om vi uppför oss som grodan i fabeln och blir uppblåsta med fåfänga, så blir vi till ett åtlöje för hela världen...”²⁵ Det är sant att han i sin pamflett *Om naturaskatten*, som publicerades på våren 1921, tänkte sig en ”direkt övergång” från det ”halvbarbari” som existerade i Ryssland till ett socialistiskt samhälle. ”Om”, skrev han, ”vi leder ut elkraft till varje by, om vi uppbringar ett tillräckligt antal elmotorer och andra maskiner, så skall det inte behövas eller knappast behövas några övergångsstadier, några förmedlande länkar mellan de patriarkaliska förhållandena och socialism.” Men han tillade omedelbart att ”det kommer att krävas minst tio år för att slutföra enbart den första etappen av detta 'enda' villkor”.²⁶ Och i sin sista artikel, ”*Hellre mindre men bättre*”, skrev han: ”Vi har... för litet civilisation för att omedelbart kunna gå över till socialism”.²⁷ Lenins kriterier för det socialistiska samhället skulle garantera att det var överlägset kapitalismen. De var klara och oeftergivliga, och rörde ekonomiska och kulturella faktorer samt den politiska processen av ”statens bortvittrande”. Dessa kriterier var bara tänkbara på grundval av högre former av civilisation som förutsatte en utvecklad kapitalism. Förhoppningen att det gick att bygga ”socialismen i ett land” utgick från att det gick att bygga någon sorts mur längs gränsen, för att avskilja det ”socialistiska” landet från ett internationellt system, där varje beståndsdel var intimt beroende av helheten. Det finns bara en förklaring till att leninismen efter Lenins död och sedan hans bästa anhängare hade tystats, kunde tillskrivas en tanke som stod i så bjärt kontrast till den – nämligen att Sovjetrysslands isolerade situation idealiserades (vilket Lenin aldrig gjorde, lika lite som han idealiserade de negativa effekterna av denna situation), tillsammans med Stalins förakt för teorier.

Det verkliga händelseförloppet motsade ju de ryska revolutionärernas optimism och deras inställning att deras initiativ bara var förspelet till en världsomfattande brand. På sätt och vis utgör stalinismen en ideologi som motsvarar detta nederlag och desillusioner. Men Lenin tänkte aldrig foga sig i det. I januari 1918 antog han att det var ”vetenskapligt förutseende”²⁸ att det var oundvikligt med en socialistisk revolution i Europa. Och i april 1919, vid tiden för revolutionen i Ungern, sa han att ”nu är det bara några få månader som skiljer oss från segern över kapitalisterna i hela världen”.²⁹ Men därefter räknade han med fördröjningen av den revolutionära rörelsens tillväxt utanför Ryssland. Det kanske drabbade honom mindre än en del andra, eftersom han fränsett vid några få tillfällen noggrant hade undvikit att tala om världskapitalismens *omedelbart förestående* sammanbrott. Tvärtom faktiskt: när några av hans kamrater väntade sig att det skulle ske en revolution i väst när som helst, så varnade han: ”det är helt omöjligt att beräkna det troliga ögonblicket

²¹ Se s 143.

²² Lenin, *VV10*, bd 8, s 67.

²³ Lenin, *CW*, vol 28, s 151.

²⁴ Se s 274.

²⁵ Lenin, *VV3*, bd 3, s 122.

²⁶ Lenin, *VV10*, bd 10, s 335.

²⁷ *Ibid*, bd 10, s 565.

²⁸ *Ibid*, bd 7, s 426.

²⁹ Lenin, *CW*, vol 29, s 300.

för att en revolution skall bryta ut och någon av de imperialistiska regeringarna (däribland den tyska) skall störtas.³⁰ Denna försiktighet låg bakom hans politik 1918, och fick honom att acceptera villkoren i Brest-Litovskfördraget. Lenin insåg att det skulle bli svårare att få till stånd en proletär revolution i Central- och Västeuropa än vad det hade varit i Ryssland, eftersom ”bourgeoisin där är starkare och intelligentare än våra Kerenskij”, och även därför att ”där har arbetarna ett visst mått av välstånd”.³¹ Eftersom han var övertygad om att ”ur världsrevolutionens synvinkel... är Tyskland den viktigaste länken i kedjan”,³² så delade han den innerliga glädje som fyllde den sovjetiska huvudstaden när revolutionen bröt ut där ett år efter revolutionen i Ryssland. Krupskaja minns Lenins sinnestillstånd under dessa glädjefyllda dagar: ”Oavbrutet talade han offentligt. Hans ansikte lyste... Revolutionens ettårsjubileum hörde till de lyckligaste dagarna i Iljitjs liv.”³³ Han behöll ändå en viss försiktighet, och den brittiska journalisten Philips Price som träffade Lenin och hade ett långt samtal med honom, berättar att han ”blev förvånad över att upptäcka att han inte verkade dela den förhärskande optimismen om världsrevolutionens nära förestående utbrott.”³⁴

Kapitalismen i väst föll inte samman, och i januari 1919 led den tyska revolutionen sitt första nederlag. Men i och med Kominterns framsteg upprätthöll Lenin sin tro på den internationella revolutionära rörelsens frammarsch. ”Tredje internationalen... vinner [snabbt] spridning och går från seger till seger”, sa han i mars 1920.³⁵ Trots allt trodde han på det västproletariatets grundläggande solidaritet med den ryska revolutionen. Han tillskrev det den allra största betydelse, och menade att det var den viktigaste orsaken till imperialismens intervention i Ryssland inte lyckades: ”arbetarna var på vår sida, och detta faktum avgjorde kriget.”³⁶ Det ägde rum myterier bland de allierade trupper som skickades till Ryssland för att hjälpa kontrarevolutionen, och Lenin betraktade dem som bevis på alliansen mellan revolutionärerna i Ryssland och proletariatet i väst.³⁷ Betonade Lenin denna proletära internationella solidaritet för att världsrevolutionens nederlag inte skulle få så stor inverkan på stämningen bland de ryska kommunisterna, och därmed minska risken för att Rysslands isolering skulle leda till ett uppsving för nationalismen? Det finns viss grund för detta antagande, med tanke på Lenins kamp mot den storryska chauvinismen och den känsla av överlägsenhet som hotade att korrumpera bolsjevikerna.³⁸

Ännu i april 1919 framställde Lenin den ”internationella kapitalismen” som ”en orkeslös, döende, hopplöst sjuk gammal man”,³⁹ men ett år senare tvingades han medge att ”i internationell skala är kapitalet fortfarande både militärt och ekonomiskt starkare än sovjetmakten och sovjetsystemet”, och tillade att detta måste vara den grundläggande utgångspunkten.⁴⁰ I november 1920 bekräftade han denna uppfattning,⁴¹ och på hösten 1921 gav han uttryck för en ännu mer pessimistisk uppfattning: ”På grund av de nuvarande omständigheterna utvecklas hela världen snabbare än vi.”⁴² Givetvis fortsatte han ända fram till sin död att tro på att världsrevolutionen var oundviklig och förr eller senare skulle inträffa.⁴³ Men erfarenheterna stödde den försiktighet som han hade visat under Brest-Litovskperioden, och hädanefter var det denna försiktighet som styrde sovjetregeringens

³⁰ Lenin, *VV10*, bd 7, s 426.

³¹ Lenin, *CW*, vol 26, 2 494.

³² *Ibid*, vol 28, s 123.

³³ Krupskaja, s 476.

³⁴ Price, s 345.

³⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 346.

³⁶ Lenin, *CW*, vol 30, s 496. Se även vol 33, s 145.

³⁷ Lenin, *VV10*, bd 9, s 325-36. Se även *CW*, vol 33, s 118.

³⁸ Se s 178-179.

³⁹ Lenin, *CW*, vol 29, s 257.

⁴⁰ *Ibid*, vol 30, s 505.

⁴¹ Lenin, *VV3*, bd 3, s 407.

⁴² Lenin, *VV10*, bd 10, s 393.

⁴³ *Ibid*, bd 10, s 497 och 564.

komplikerade utrikespolitiska strategi.⁴⁴ Strategins viktigaste princip var att ”hålla fast” vid den proletära tillflyktsort som Sovjetryssland utgjorde, samtidigt som man på olika sätt hjälpte den internationella revolutionära rörelsen.

I januari 1918 hade huvuddelen av bolsjevikledningen fortfarande en fast tro på att sovjetrevolutionen skulle sprida sig utomlands, och Lenin sa att man måste hålla ut i Ryssland tills proletariatet i andra länder skulle komma till den ryska revolutionens hjälp. Tanken att de ryska kommunisterna skulle kunna bygga socialismen utan hjälp från den internationella proletära revolutionen föll honom aldrig in. Tvärtom. Det land där revolutionen hade segrat kom alltmör att likna en ”belägrad fästning”,⁴⁵ och så småningom handlade det bara om att bevara ”åtminstone en viss bastion för socialismen, oavsett hur svag och liten” till världsrevolutionen,⁴⁶ och kämpa för att ”hålla ställningen tills vår bundsförvant – det internationella proletariatet i alla länder – blir tillräckligt stark.”⁴⁷ ”Hålla ut”, ”hålla ställningen”, ”manövrera och retirera”,⁴⁸ det var huvudinnehållet i den försvarspolitik som påtvingades Sovjetryssland, och som man var tvungen att vidhålla tills man fick hjälp utifrån: ”hålla ut till vi får det mäktiga stödet från arbetare som revolterar i andra länder.”⁴⁹ Tanken var enkel, och Lenin upprepade den ofta, och ibland med känsla: ”Världens arbetare tittar på oss fulla av hopp. Vi kan höra deras utrop: 'Håll ut en stund till!... Vi skall komma till er hjälp...!'”⁵⁰ Det var nödvändigt att ”vinna tid... [medan] våra utländska kamrater noggrant förbereder sig för sin revolution.”⁵¹ Detta mål var mindre oansenligt och svårare att uppnå än vad det kan verka. Lenin insåg svårigheterna. I sin sista artikel skrev han: ”Att... hålla ut tills den socialistiska revolutionen segrat i de mer utvecklade länderna är emellertid inte så lätt för oss.”⁵² Och han frågade: ”skall vi... kunna hålla ut tills de västeuropeiska kapitalistiska länderna slutför sin utveckling till socialism?”⁵³

Sovjetrysslands svar på den kapitalistiska inringningen var en flexibel och försiktig utrikespolitik, som ändå var beredd att utnyttja fiendelägreets samtliga svagheter och motsättningar,⁵⁴ och samtidigt göra nya försök att ge konkret hjälp till den revolutionära rörelsen i Europa. I egenskap av ”socialismens fackla” skulle sovjetmakten få ”så många gnistor som möjligt... att falla på den socialistiska revolutionens allt starkare eld.”⁵⁵ Det var därför man om och om igen tog stöduttalanden till det europeiska och i synnerhet det tyska proletariatets revolutionära aktioner.⁵⁶ Det var inte bara fråga om tomma ord. I ett brev till Sverdlov och Trotskij 1 oktober 1918 skrev Lenin: ”Vi är alla redo att dö för att hjälpa de tyska arbetarna att skynda på revolutionen som inletts i Tyskland.”⁵⁷ Som vi ska se antog hjälpen verkligen en konkret och skiftande form, och den visade att det fanns starka och nära band mellan bolsjevikrevolutionen och den revolutionära rörelsen över hela

⁴⁴ Se s 246.

⁴⁵ Lenin, *CW*, vol 28, s 394.

⁴⁶ *Ibid*, vol 27, s 290.

⁴⁷ Lenin, *VV10*, bd 8, s 58.

⁴⁸ Lenin, *CW*, vol 27, s 373.

⁴⁹ *Ibid*, vol 27, s 232.

⁵⁰ *Ibid*, vol 28, s 52. Se även *VV10*, bd 8, s 282.

⁵¹ *Ibid*, vol 32, s 492.

⁵² Lenin, *VV10*, bd 10, s 562.

⁵³ *Ibid*, bd 10, s 563.

⁵⁴ Se s 246.

⁵⁵ Lenin, *VV10*, bd 8, s 84.

⁵⁶ Se Lenins resolution till den sjunde partikongressen: ”Det socialistiska proletariatet i Ryssland [kommer] med alla krafter och med alla till buds stående medel.. att stödja proletariatets broderliga revolutionära rörelse i alla länder.” (Lenin, *VV3*, bd 2, s 526. Se även *CW*, vol 27, s 23 och 157; vol 28, s 102; vol 29, s 105-06, med flera.).

⁵⁷ Lenin, *CW*, vol 35, s 364. Meningen poängteras med tre tjocka streck i kanten. Temat att Ryssland måste acceptera de allra största offer, inklusive de största nationella offer, återkommer ofta i Lenins skrifter (till exempel *VV3*, bd 2, s 552 och *VV10*, bd 8, s 135.).

världen.⁵⁸

Det enda mål som sovjetregeringens politik gentemot omvärlden – kapitalismens fientliga värld såväl som den internationella socialistiska rörelsens (splittrade) värld – hade, var att fortsätta den revolutionära offensiva strategins kedja, och ansluta den för tillfället isolerade ”ryska länken” till övriga länkar.

⁵⁸ Se s 254.

2. Leninistisk diplomati

Lenins utrikespolitik

Strax efter att Trotskij hade utnämnts till folkkommissarie i utrikesärenden definierade han i ett samtal med en annan partimedlem de ”diplomatiska” uppgifter han såg framför sig: ”Jag kommer att utfärda några revolutionära proklamationer till världens folk och sedan slå igen butiken.”¹ Detta var under den ryska revolutionens heroiska period. Man såg sig själv som ett internationellt projekt som fördes framåt av massornas offensiv och proletariats glöd. De traditionella diplomatiska procedurerna verkade ha spelat ut sin roll, och till och med själva tanken på ”internationella relationer” verkade inte längre giltig. Den socialistiska revolutionen skulle sprida sig över hela Europa, leda fram till kapitalismens sammanbrott och ge upphov till de ”Världens (men inte Europas) förenta stater” som Lenin hade skrivit om i augusti 1915.² Under månaderna innan oktoberupproret hade han beskrivit huvuddragen i en strategi som skulle dra in världens folk i revolutionär kamp. När sovjetmakten hade upprättats skulle den föreslå de krigförande staterna en demokratisk fred. Eftersom imperialismen inte kunde godta en sådan fred så skulle de länder som hade väckts av Rysslands exempel (i synnerhet respektive lands proletariat) slå in på revolutionens väg för att få slut på världsslakten. Lenin förkastade egentligen aldrig detta djärva och endimensionella schema, men allteftersom upproret närmade sig verkar han ha gjort det mindre stelbent.³ Och när han faktiskt kom till makten blev han tvungen att slå fast och improvisera fram en *utrikespolitik* som helt och hållet var inriktad på frågan om fred.

I sitt tal till den 2:a allryska sovjetkongressen återspeglades Lenins osäkerhet och tvivel i hans synpunkter på det viktiga ”dekretet om freden”. Skulle man bedriva revolutionär agitation bland folken för att få slut på kriget – eller skulle sovjetregeringen uppnå det genom att förhandla med de befintliga regeringarna? Eller skulle de försöka göra båda sakerna samtidigt? Denna fråga var inte bara begränsad till de aktuella omständigheterna. När det proletära Ryssland hade kommit med i ”det internationella samfundet”, skulle revolutionen då välja att använda de tvetydiga metoder som styrde de internationella relationerna – eller skulle den, som ”vänsterkommunisterna” ville, förkasta alla vedertagna attityder och praxis och ta ställning för en kamp mot den gamla världen där inga diplomatiska villkor skulle respekteras? Denna fråga var den sovjetiska utrikespolitikens främsta dilemma. Ända fram tills Lenin lämnade den politiska scenen försökte han hitta ett dialektiskt svar på den.

I sitt tal på natten mellan 26 och 27 oktober 1917, angående ”dekretet om fred”, sa han: ”Vår hänvändelse måste riktas till både regeringarna och folken. Vi kan inte ignorera regeringarna, ty då förhalas möjligheten av ett fredsslut, och det får folkregeringen inte tillåta.”⁴ Och han tillade: ”Vårt förslag om vapenvila får inte heller vara ultimativt, ty vi skall inte ge våra fiender möjlighet att dölja hela sanningen för folken genom att krypa bakom vår oförsonlighet.”⁵ Samtidigt ”måste vi hjälpa folken att ingripa i frågorna om krig och fred”,⁶ i synnerhet som ”[r]egeringarna och bourgeoisin kommer att göra allt för att sammansluta sig och dränka arbetarnas och böndernas revolution i blod.”⁷

Den leninistiska utrikespolitikens historia börjar med förhandlingarna i Brest-Litovsk, som inleddes 9 december 1917. Den sovjetiska delegationen leddes av Trotskij. Han försökte dra ut på för-

¹ Trotskij, *Mitt liv*, s 211.

² Lenin, *VV10*, bd 6, s 13.

³ Se s 117.

⁴ Lenin, *VV10*, bd 7, s 356.

⁵ *Ibid*, bd 7, s 360.

⁶ *Ibid*, bd 7, s 356.

⁷ *Ibid*, bd 7, s 357.

handlingarna så länge som möjligt och Lenin höll med om denna taktik. Han sammanfattade sin syn i ett resolutionsförslag till folkkommisariernas råd: ”Fortsätta fredsförhandlingarna och gå emot att tyskarna påskyndar dem... Propaganda och agitation om behovet av ett revolutionärt krig.”⁸ Den nya regeringen måste visa de ryska massorna att dess löfte om att få ett *snabbt* slut på kriget skulle infrias. Men det var också nödvändigt att ge proletariatet i väst tid att stärka sig som revolutionär kraft och låta folkens uppror starta. Samtidigt som Lenin hela tiden prioriterade behovet att sluta fred, höll han under förhandlingarna därför hela tiden ögonen på Tyskland, där framtidsutsikterna på en revolution verkade bekräftas av den ökande agitationen för fred. 19 januari 1918 föreslog han sina medarbetare i partiets centralkommitté att man skulle skicka piloter till Berlin ”för att exakt slå fast vad som pågår i Tyskland”.⁹ Och i sin polemik mot de som förespråkade ett revolutionärt krig till döds, och mot Trotskij som vägrade underteckna det kejsrerliga Tysklands drakoniska fred, hänvisade Lenin åter till situationen i Tyskland. Under en diskussion om fredsfrågan vid den sjunde partikongressen beskrev Rjazanov Lenins taktik som att ”avträda rum för att vinna tid” (det vill säga för att låta revolutionen i väst, i synnerhet i Tyskland, mogna). Bolsjevikledaren tillstyrkte varmt denna beskrivning.¹⁰

Fristen skulle användas till diplomati bestående av utstuderade manövrar och kompromisser. De väckte protester från ”vänsterkommunisterna”. Inför hotet om en förnyad tysk offensiv tvingades centralkommittén besluta om de skulle vädja om hjälp från de allierade. Lenin, som inte var närvarande under denna diskussion, skickade en not till sina kamrater: ”Var god och räkna in min röst bland de som är *för* att få potatis och vapen från de engelsk-franska imperialistiska banditerna.”¹¹ Denna kortfattade kommentar slog fast en av den framväxande sovjetiska utrikespolitikens viktiga element – att utnyttja motsättningarna mellan de imperialistiska makterna för att vidga sprickan mellan dem och förhindra att det bildades en antibolsjevikisk allians. Grundvalen för denna politik att spela ut ett imperialistiskt läger mot ett annat låg i övertygelsen att imperialismen innebar en ”skärpning av kampen om världens delning”, och att ”’interimperialistiska’... förbund... *ofrånkomligen* endast [är] ’andhämtningspauser’ mellan krigen”.¹² I *Sovjetmaktens närmaste uppgifter*, som han skrev i början av 1918, deklarerade Lenin att ”Den enda verkliga och inte på en papperslapp skrivna fredsgaranti som vi under dessa omständigheter har är enbart rivaliteten mellan de imperialistiska makterna”.¹³ Ungefär samtidigt betonade han att ”vi naturligtvis inte kommer att skyddas av ett pappersfördrag eller ’fredstillstånd’, utan av den fortsatta kampen mellan imperialismens två ’giganter’...”¹⁴ Detta var en oföränderlig aspekt av den utrikespolitik som Sovjetryssland praktiserade under Lenins livstid.¹⁵

Denna totala, både direkt och indirekt verkande strategi, innebar att man skulle vara medveten om sprickorna inom fiendeläget, om möjligt skapa nya, och att vidga och utnyttja dem. Strategin tog till politikens alla trick, undvek den revolutionära purismens försåt och lockelser, och föresatte sig att försvara den ”socialistiska fästningen” Sovjetryssland så länge det behövdes. Som Lenin skrev till den armeniske bolsjeviken Sjahumjan i Baku: ”Svårigheterna är oändliga. Hittills har vi *enbart* räddats av motsättningarna och konflikterna och kampen bland imperialisterna. För att kunna utnyttja dessa motsättningar måste vi *för tillfället* lära oss diplomati.”¹⁶

Innebar det att han övergav sin tidigare uppfattning, den så ofta framförda övertygelsen att bara

⁸ Lenin, *CW*, vol 26, s 397.

⁹ *Ibid*, vol 26, s 508.

¹⁰ Lenin, *VV3*, bd 2, s 519-20.

¹¹ Lenin, *CW*, vol 44, s 67.

¹² Lenin, *VV10*, bd 5, s 473 och 513.

¹³ *Ibid*, bd 8, s 7.

¹⁴ Lenin, *CW*, vol 27, s 295.

¹⁵ Se *Ibid*, vol 29, s 315, vol 31, s 413, och *VV10*, bd 9, s 361-62.

¹⁶ Lenin, *CW*, vol 35, s 332.

revolutionen kunde ge fred och garantera rätten till självbestämmande? Övergav han de metoder som hade fört bolsjevikerna till makten? Lenins mer radikala anhängare började snart tro det. Deras besvikelse och ilska gav bränsle åt den hetsiga diskussionen om Brest-Litovsk. Sovjetrysslands utrikespolitik under Lenin innehöll förvisso element som förvånade och retade upp revolutionära kommunister.¹⁷ Höll realismen, *Realpolitiken*, eller till och med statliga överväganden (*Raison d'Etat*) på att ersätta den tidigare strävan att vända upp och ner på världen? Vid den åttonde partikongressen i mars 1919 ställdes Lenin inför en del medlemmars tvivel och farhågor. Han försökte lugna dem. I sitt "Programförslag" förkunnade han att "parollen om att kämpa ända tills bourgeoisien har besegrats över hela världen uppnås både i inbördeskrig på hemmaplan och i internationella revolutionära krig".¹⁸ Under diskussionen vid kongressen gick han ännu längre: "Vi lever inte bara i en stat, utan i ett system av stater, och det är otänkbart att sovjetrepubliken under särskilt lång tid kan existera jämsides med de imperialistiska staterna. Till slut måste den ena eller andra sidan segra. Och innan vi når dit kommer det att äga rum en rad fruktansvärda sammandrabbningar mellan sovjetrepubliken och de borgerliga staterna."¹⁹ Lenin skilde fortfarande mellan imperialistiska krig och "det enda legitima, rättvisa, sant revolutionära kriget, de förtrycktas krig mot förtryckarna, de arbetande människornas krig mot utsugarna, ett krig för socialismens seger."²⁰ Den revolutionära defeatismens förespråkare hade inte gått och blivit pacifist. Precis som kriget för Clausewitz var en fortsättning av politiken med andra medel, så var anlitaandet av diplomati för Lenin bara en fas i det revolutionära företaget där motståndarnas intressen var i grunden oförenliga. Men den varierande tonen i Lenins utrikespolitiska uttalanden – ibland mer eller mindre aggressiv, ibland mer eller mindre försonlig – var inte utan samband med utvecklingen av Sovjetrysslands relationer till omvärlden.

I ett tal till CEK i februari 1920 angående relationerna till det borgerliga Estland, sa Lenin att sovjeterna hade visat "vår förmåga att i rätt tid och samvetsgrant avstå från våld för att övergå till en fredspolitik".²¹ Ännu mer rakt på sak tillade han "vi företräder fredsintressena hos majoriteten av världens befolkning gentemot de militära imperialistiska rövarena."²² Det är ingen slump att han fällde dessa yttranden vid en tidpunkt då västmakterna just hade hävt sin blockad mot Sovjetryssland. De behövde nu få "erforderligt tekniskt bistånd"²³ och inleda "ett utbyte av varor med väst".²⁴ Och Lenin hävdade: "vi måste visa att alla regeringar måste lägga ner vapnen inför sovjetregeringens fredspolitik."²⁵ Är inte detta i grund och botten samma sak som den tanke på fredlig samexistens, som sovjetregeringen senare skulle förkunna var nödvändig, och som de försökte rättfärdiga i vänsterkritikernas ögon genom att knyta den till framgångarna i *kampen mot de imperialistiska makterna*? I november 1920 uttryckte Lenin en liknande tankegång: "Vi har uppnått förhållanden som gör det möjligt för oss att existera sida vid sida med kapitalistiska makter. De är nu tvungna att ingå handelsförbindelser med oss."²⁶

Innebär detta att den "fredliga samexistens"-politiken i själva verket hade sitt ursprung i en leninistisk praktik? Den politik vars fördelar predikades av ett flertal av Lenins efterföljare, och som "chrusjtjovismen" försökte identifiera sig med? Denna fråga figurerade i diskussionen mellan den "socialistiska familjens" trätobröder, och fick stor uppmärksamhet under den sino-sovjetiska konf-

¹⁷ Se s 250.

¹⁸ Lenin, *CW*, vol 29, s 130.

¹⁹ *Ibid*, vol 29, s 153.

²⁰ Lenin, *VV10*, bd 9, s 12. I december 1921 försäkrade Lenin att "de revolutionära kriget, dvs krig till försvar av de förtryckta klasserna mot kapitalisterna, till försvar av de av en handfull länders imperialister förtryckta folken mot förtryckarna, till försvar av den socialistiska revolutionen mot utländska invasioner [är legitima och rättfärdiga]." (*Ibid*, bd 10, s 411.)

²¹ *Ibid*, bd 9, s 282.

²² *Ibid*, bd 9, s 287.

²³ *Ibid*, bd 9, s 299.

²⁴ Lenin, *CW*, vol 30, s 345.

²⁵ *Ibid*, vol 30, s 350.

²⁶ *Ibid*, vol 31, s 412.

likten. Sovjetsidan kunde peka på det obestridliga faktum att Lenin vid flera tillfällen använde uttrycket och faktiskt verkar vara dess upphovsman. Han använde det första gången i en intervju med en amerikansk korrespondent. Men vid detta tillfälle talade han om ”fredlig samlevnad med folken, med arbetarna och bönderna av alla nationer, som vaknar upp till ett nytt liv...”²⁷ Men han utvidgade senare begreppet till att gälla mellanstatliga relationer. I ett tal till den nionde sovjetkongressen i december 1921 sa Lenin: ”Är det överhuvudtaget tänkbart att en socialistisk republik kan existera i en kapitalistisk omgivning? Det verkade otänkbart ur politisk och militär synvinkel. Nu är det bevisat att det är både politiskt och militärt möjligt, det är ett faktum.”²⁸ Redan ett år tidigare, i november 1920, hade han sagt angående relationerna mellan Sovjetryssland och de imperialistiska staterna att ”vi idag kan tala om inte bara ett andrum, utan om en verklig möjlighet till en ny och lång period av utveckling.”²⁹

Om begreppet ”fredlig samexistens” tolkas som tanken att en viss styrkebalans kan möjliggöra icke våldsamma, eller åtminstone icke krigförande, relationer mellan Sovjetryssland och den kapitalistiska världen så finns det inga tvivel om att det motsvarar både Lenins tänkande och hans faktiska erfarenheter. Men det är lika uppenbart att det inte går att lägga in mer än så i begreppet, om det ska användas på det sätt som Lenin använde det. I synnerhet sa Lenin aldrig att det fanns en reell chans att få till stånd en evig fred mellan de två lägren. Fientligheter kunde avlösas av perioder av samarbete, och dessa perioder kunde vara mer än bara ett ”andrum” och pågå under relativt lång tid. Men de fredliga mellanspelen måste i grund och botten vara osäkra. När det kom till kritan var fiendskapen mellan de två systemen oförsonlig. I ett tal i december 1920 till en grupp medlemmar i Moskva, uttryckte sig Lenin i följande ordalag: ”Jag sade att vi hade övergått från krig till fred, men att vi inte hade glömt att kriget kommer att återkomma. Även om kapitalismen och socialismen existerar sida vid sida kan de inte leva i fred: till slut kommer den ena eller andra att segra... Detta är [bara] en frist från kriget.”³⁰ Och några dagar senare utvecklade han samma tankegångar inför den åttonde partikongressen:

vi tror inte för en sekund på att vi får stabila handelsförbindelser med de imperialistiska makterna; det blir en temporär respit. Erfarenheterna från revolutionernas, de stora konflikternas historia lär oss att krig, en rad krig är ofrånkomliga. Att sovjetrepubliken skall få existera vid de kapitalistiska ländernas sida, en sovjetrepublik omringad av kapitalistiska länder, är för kapitalismen så oacceptabelt att de kommer att gripa varje tillfälle att återuppta kriget.³¹

I december 1921 skrev han angående det franska kommunistpartiets teser i jordbruksfrågan: ”Det råder inget tvivel om att endast proletariats revolution kan göra slut på och säkert kommer att göra slut på alla krig överhuvud taget.”³²

Officiella och halvofficiella bibeltolkare kan ju försöka hitta ett eller annat uttalande av Lenin som rättfärdigar en helt annan politik – och detta ursäktande arbete blir desto lättare, om än också skummare, om de utnyttjar ett urval av citat som mer kännetecknas av noggrannhet än av samvetsbetänkligheter. Lenin-regeringens agerande i ”utrikesärenden” vägledades av överväganden som bestämdes av speciella omständigheter – i synnerhet att de ville utnyttja splittringen i det kapitalistiska lägret. Till detta måste vi lägga en annan inte mindre viktig faktor, nämligen det faktum att Lenin försökte sprida den internationella kommunistiska rörelsen, och få den att överskrida de europeiska ramar till vilka socialdemokratin hade begränsat den. Han försökte få den att bli en *världs*rörelse –

²⁷ Lenin, *VV10*, bd 9, s 312. [I den svenska översättningen i *VV3* står ”fredlig samexistens” (bd 3, s 249.) – öa.] Uttrycket användes också av Trotskij i ett tal vid den elfte partikongressen. Han talade då om en ”lång period av fredlig samexistens och affärsmässigt samarbete med borgerliga länder.” (Deutscher, *Avväpnade profeten*, s 32.)

²⁸ Lenin, *CW*, vol 33, s 151.

²⁹ *Ibid.*, vol 31, s 413.

³⁰ *Ibid.*, vol 31, s 457.

³¹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 138.

³² *Ibid.*, bd 10, s 411.

och i och med det upphöra att vara enbart en antikapitalistisk rörelse och anta en klart *anti-imperialistisk* karaktär.

Eftersom man var mot kapitalismen måste den angripas överallt där den hämtade styrka, även i de imperier som den hade upprättat över hela världen. För att kunna stå emot de imperialistiska makterna måste det svaga Sovjetryssland försöka få hjälp från folken i kolonierna, och hon inbjöd dem att öppna en ”andra front” mot kapitalismen. På så sätt smiddes en livsviktig länk mellan den ryska revolutionen och den antikoloniala revolutionen. Och Lenins entusiasm över inledningen av denna revolution blev ännu större eftersom den socialistiska revolutionen hade lidit nederlag i väst. Hans rapport till östfolkens kommunistiska organisationers andra allryska kongress i november 1919 belyser denna fråga. Lenin påpekade att ”det imperialistiska kriget väckte... österlandet” ur dess sömn, och förkunnade: ”Vår sovjetrepublik måste nu samla kring sig alla de vaknande folken i österlandet för att tillsammans med dem föra kampen mot den internationella imperialismen.”³³

Lenin slog fast att den ”borgerliga nationalismen” i de koloniala länderna hade ett ”historiskt berättigande”, och uppmanade kommunisterna i österlandet att ge den sitt aktiva stöd. Han avslutade med att hävda att ”den slutgiltiga segern bara kan vinnas av proletariatet i världens alla framskridna länder” – men ”de [kommer] inte... att vara segerrika utan hjälpen av det arbetande folket i alla de förtryckta koloniala nationerna, och i första hand, av österlandets nationer.”³⁴

I ett tal ett år senare inför en rent rysk publik sa Lenin att slagordet ”Proletärer i alla länder, förenen eder!” nu måste ersättas med en mer allmängiltig tillämpning: ”Proletärer i alla länder och alla förtryckta folk, förena er!” Den stod visserligen inte i överensstämmelse med den ursprungliga marxismens klassiker, men ”ur den nuvarande politikens synvinkel är förändringen korrekt”.³⁵ Det sista uttrycket för vilken oerhörd vikt Lenin lade vid kampen mot världsimperialismen och vid revolutionen i de koloniala länderna finns i en av de noter som han skrev i december 1922, under ett kritiskt skede av sin sjukdomsperiod. I denna not knöt han samman kampen mot den storryska chauvinismen inom sovjetstaten med det stöd som denna stat borde ge till folken i kolonierna. Notens avslutas så här: ”morgondagen i världshistorien blir just en dag, då de av imperialismen förtryckta folken definitivt vaknar och en lång och hård slutkamp för deras frigörelse börjar.”³⁶

Det var en viss paradox att denna nya dimension på kampen mot kapitalismen (enligt Lenin var imperialismen dess högsta stadium) tvingade sovjetdiplomat att sluta överenskommelser med våldsamt antikommunistiska borgerligt nationalistiska regimer.³⁷ Dessa avtal var en sorts tillägg i Mellanöstern och på andra ställen i Asien till Moskvas politik visavi det kejsarliga Tyskland, och senare Weimarrepubliken.³⁸ Men trots att sovjetdiplomatens manövrar och finesser inte i onödan lät sig hindras av socialistiska principer, så präglades den på Lenins tid ändå alltid av dessa principer. Om vi med dessa principer förstår en strävan att underlätta för världsrevolutionen att bryta ut och utvecklas, och ett försvar för Lenins ståndpunkt att våld var ett nödvändigt proletärt svar på borgarklassens förtryck, då är det anmärkningsvärt hur noggrann Lenin var med att aldrig offra sin lära för diplomatens behov. Det gällde i synnerhet på våren 1922, i samband med Genuakonferensen, den första öppna konfrontationen mellan representanter från det revolutionära Ryssland och Västeuropas viktigaste kapitalistiska stater.

Det var en mycket viktig tilldragelse. Stormakterna verkade äntligen ha fogat sig i existensen av en stat som grundades på och var hängiven revolutionen. Sovjetryssland, å sin sida, verkade ha erkänt att världsrevolutionen hade lidit nederlag, och nu följaktligen sökte ett *modus vivendi* med

³³ Lenin, *VV3*, bd 3, s 231-32.

³⁴ *Ibid*, bd 3, s 232.

³⁵ Lenin, *CW*, vol 31, s 453.

³⁶ Lenin, *VV10*, bd 10, s 527.

³⁷ Se s 253.

³⁸ Se s 253.

”klassfienden”. Höll inte perioden av hårda konflikter och ömsesidig vägran att kompromissa på att ta slut? Den noggrannhet med vilken Lenin förberedde konferensen (på grund av sjukdom kunde han inte själv medverka) visar att han helt och fullt förstod dess innebörd. Under förberedelserna inför konferensen, och även under själva mötet, skrev han ett antal noter som visar hur han förväntade sig att de sovjetiska förhandlarna (Tjtjerin, Litvinov och Krassin) skulle agera. Återigen handlade det om att ”splittra upp de olika länderna och vålla stridigheter mellan dem”.³⁹ Dessutom skulle detta splittringsarbete kompletteras med försök att ”skilja världsbourgeoisins pacifistiska läger från det ohysat borgerliga, aggressivt borgerliga, reaktionärt borgerliga läget.”⁴⁰ Samtidigt betonade Lenin att man måste dra en klar skiljelinje mellan det ”borgerligt pacifistiska [program]” som den sovjetiska delegationen måste vara beredd att underteckna, och ”det för våra åsikter enda genuina kommunistiska programmet ([förklara] i korthet vad det går ut på).” Lenin tillade angående det ”borgerligt pacifistiska programmet”, att det bara handlade om ”palliativ” som ”under vissa givna förutsättningar kunde... underlätta det nutida svåra läget (en utväg ur vilket endast kan tryggas genom en definitiv brytning med alla det kapitalistiska ägandets rötter).”⁴¹

Bolsjevikrevolutionens seger hade alltså inneburit att kommunisterna till sina övriga uppgifter hade fått lägga internationella förbindelser och diplomatiskt ansvar. De ursprungliga förhoppningarna att kunna ”slå igen butiken” vad utrikesärenden anbelangar hade grusats. Tvärtom tvingades de stärka den apparat som hade hand om dessa frågor, och de fick mångfaldiga sina metoder på detta område. Det hedrar Lenin att han trots detta, till och med under denna period av reträtter, kom ihåg prioriteringarna och revolutionens grundläggande framtidsutsikter. På ett dialektiskt sätt försökte Lenin förena det diplomatiska arbetet och uppbyggnadsarbetet å ena sidan med den fortsatta uppgiften att undergräva och krossa den kapitalistiska samhällsordningen å den andra. Det var denna strävan som bestämde sovjetregeringens utrikespolitik under Lenin.

Sovjetrysslands utrikespolitik

Jag tänker inte göra en fullständig analys av det revolutionära Rysslands utrikespolitik under de första åren efter bolsjevikernas seger. Mitt syfte är mer begränsat – att se hur Lenins och sovjetregeringens diplomati både försökte försvara det som hade uppnåtts och handla på ett sådant sätt att de gynnade världsrevolutionens utveckling.

Den första tiden efter oktoberrevolutionen ville sovjetregeringen framförallt visa omvärlden hur ytterst annorlunda den var jämfört med allting som funnits tidigare, och att den förkastade all form av konformism. På den tiden var det aldrig frågan om att underkasta sig diplomatiska sedvänjor, och sovjetledarna var aldrig ute efter att skaffa sig erkännande eller aktning. Den nya regeringen visade sina intentioner genom att publicera de hemliga avtalen mellan Tsarryssland och hennes allierade i väst och avslöja de imperialistiska planerna bakom denna allians. Denna gest var inte bara symbolisk: genom att bryta med vedertagna sedvänjor var den också och framförallt en politisk utmaning. Genom att avslöja ententemakternas demokratiska retorik försökte den stärka massornas strävanden efter fred och revolution i de allierade länderna.

De kommunistiska förhandlarnas inställning vid Brest-Litovsk följde samma mönster. De tysk-österrikiska diplomaterna förbluffades över Radeks handlande när den sovjetiska delegationens tåg anlände till järnvägsstationen i Brest-Litovsk. Höga kejserliga dignitärer var närvarande, tillsammans med de tyska och österrikiska arméernas befälhavare, och man hade ställt upp en hedersvakt

³⁹ Lenin, *CW*, vol 42, s 392.

⁴⁰ Lenin, *VV3*, bd 3, s 574.

⁴¹ *Ibid*, bd 3, s 571. I ett telefonmeddelande varnade Lenin Molotov: ”Under inga omständigheter skall man använda så hårda ord [om vår uppfattning att historien grundas på det oundvikliga i nya krig], eftersom vi i så fall skulle spela våra motståndare i händerna. Vi skall endast nämna att kommunisternas uppfattningar inte är identiska med de pacifistiska uppfattningar som hyses av de stater vi förhandlar med, av statsmän som Henderson, Keynes, etc.” (Lenin, *CW*, vol 42, s 410.)

på perrongen. Men Radek ville inte förlora någon tid. Så när han hade stigit av tåget vände han ryggen åt alla dessa vördnadsvärda dignitärer och började som den naturligaste sak i världen dela ut revolutionära flygblad bland soldaterna i hedersvakten.⁴²

Detta agerande hade en allvarlig innebörd, som Trotskij försökte förklara för tyskarna. Under förhandlingarna sa han till dem att ”vi medlemmar av den ryska delegationen, ingalunda tillhörde den diplomatiska skolan, att vi hellre betraktade oss som revolutionens soldater”.⁴³ Sovjetdelegationens propagandaarbete tog sig många olika former, och orsakade våldsamma protester från den tysk-österrikiska delegationens ledare. Trotskij erbjöd dem då att propagera för *sin* ståndpunkt bland de ryska trupperna.⁴⁴ Bolsjevikerna vägrade konsekvent anpassa sig till den diplomatiska proceduren. När tyskarna lade fram till det första förslaget till fredsfördrag, så skrev de in den traditionella formuleringen om att syftet var att ”upprätta fred och vänskap” mellan de två parterna. Trotskij protesterade genast, och sa att hans delegation inte hade kommit till Brest för att upprätta ”vänskap” med imperialismen, utan bara för att sluta fred.⁴⁵ Som Ulam säger, skulle en del av sovjetdelegationens önskemål ”fresta även den mest artiga och älskvärda diplomats tålmod. Kunde förhandlingarna ajourneras så att den ryska delegationens ledare kunde resa till Wien för att konferera med de österrikiska arbetarna?”⁴⁶ När Trotskij slutligen lade fram sin okonventionella formulering ”varken krig eller fred”, så lade han bara en sista orimlighet till de många som bolsjevikerna redan hade bidragit med.

Undertecknandet av Brest-Litovskfördraget och den dämpade och därefter stagnerande revolutionära offensiven fick inte bolsjevikerna att börja respektera normala sedvänjor. När Sovjetryssland och det kejsrerliga Tyskland bytte ambassadörer, så ägde det rum med mer öppenhet än artighet från Sovjets sida. Det bolsjevikiska sändebudet vägrade överlämna sina kreditiv till Vilhelm II,⁴⁷ och när det tyska sändebudet anlände till Moskva möttes han av en ledare i *Pravda* som kallade honom ”inte representant för ett vänskapligt folks arbetande klasser, utan ambassadör för en militärklick, som med gränslös fräckhet mördar, våldtar och plundrar varhelst den kan.”⁴⁸ Det var inte bara tyskarna som utsattes för denna behandling. I mars 1918 skickade president Wilson ett telegram till den fjärde allryska sovjetkongressen, till skillnad från alla övriga allierade makter som inte ansåg det passande att rikta någon hälsning till den nya regimen. Det sovjetiska svaret tog formen av ett telegram som ställdes ”till folket, och först och främst de arbetande och utsugna klasserna, i Nordamerikas förenta stater”. I telegrammet uttryckte man sin tillförsikt att ”den lyckliga tiden är inte långt borta då de arbetande massorna i alla borgerliga länder kastar av sig kapitalets ok och skapar en socialistisk samhällsordning”. Det var, ”vilket Zinovjev sägs ha skrutit över, ett 'slag i ansiktet' på den amerikanske presidenten.”⁴⁹

I Genua fyra år senare anlände de kommunistiska delegaterna till konferensen iförda frack och hög hatt. Maktutövningen hade lärt dem god ton, och framförallt hade nederlagen och bakslagen lärt bolsjevikledarna diplomatins och kompromissandets konst. Denna förändring berodde förvisso inte bara på att den sovjetiska sidan hade utvecklats. Kommunisternas inledande högmod (som understöddes av deras revolutionära principer) var många gånger ett svar på västmakternas oförsonliga och fientliga inställning. Om år 1919 var det år då det bolsjevikiska Ryssland uppvisade sitt bistraste ansikte, så var det inte bara därför att händelserna verkade föra världsrevolutionen allt närmare, utan också därför att stormakterna under denna period försökte krossa den nya regimen i Ryssland.

⁴² Liebman, s 303.

⁴³ Trotskij, *Mitt liv*, s 229.

⁴⁴ Trotskij, *Mitt liv*, s 224.

⁴⁵ Fischer, *Soviets*, vol I, s 43.

⁴⁶ Ulam, s 572.

⁴⁷ Carr, del 3, s 91.

⁴⁸ Sadoul, s 322.

⁴⁹ Carr, del 3, s 83-84.

I januari 1919 exempelvis, hade västmakterna beslutat att sammankalla en konferens för ”alla organiserade grupper, som utövar eller försöker utöva makt i någon del av de tidigare ryska områdena”, i syfte att studera situationen. Bolsjevikregeringen försökte få delta på konferensen och visade en försonlig inställning, i synnerhet när det gällde frågan om att erkänna de skulder som deras föregångare hade dragit på sig. De förärades inte ens ett svar.⁵⁰ Det hävdas ofta att västmakternas hårda hållning gentemot Sovjetryssland berodde på bolsjevikernas vägran att godta sina ”finansiella åtaganden” till tsaristregeringens fordringsägare och innehavarna av ryska aktier och statsobligationer. Bland andra Leonard Schapiro hänvisar till ”deras vägran... att gå med på några överenskommelser om den störtade regimens skulder.”⁵¹ Och ändå förkunnade sovjetregeringen så tidigt som i januari 1919 offentligt att den ”inte vägrar att fullgöra sina ekonomiska skyldigheter till fordringsägare som är medborgare i någon av de allierade staterna.”⁵² När den amerikanske diplomaten William Bullitt 3 månader senare gjorde ett hemligt besök hos Lenin, sa den senare till honom, att om de hävde den ekonomiska blockaden mot Sovjetryssland, så skulle bolsjevikerna ”erkänna sitt ansvar för det tidigare ryska tsardömetts finansiella åtaganden.”⁵³ Men när Bullitt försökte rapportera om detta samtal till president Wilson efter sin hemkomst till USA, så ville inte presidenten ta emot honom, ”och skyllde på huvudvärk”.⁵⁴ Dessa försonliga finansiella erbjudanden upprepades flera gånger, exempelvis i samband med Genuakonferensen. När sovjetledarna diskuterade att erkänna tsarismens skulder och ge kompensation till de utlänningar som hade drabbats av omvälvningarna i Ryssland, så knöt de alltid detta spörsmål till frågan om att få lån. Utan det vore det omöjligt för dem att uppfylla de åtaganden som de ombads acceptera.⁵⁵ De hade kommit långt från det enkla förkastande av den gamla regimens skulder och åtaganden som de förkunnade direkt efter maktövertagandet.

1920 inleddes en avspänning mellan de två lägren. I början av året hävde västmakterna sin blockad, och Storbritannien och Sovjet skrev under en överenskommelse om hemsändning av fångar.⁵⁶ Utvecklingen avbröts av Polens angrepp, som skedde trots att sovjetregeringen under de föregående månaderna hade gjort många försonliga gester och erbjudit förhandlingar.⁵⁷ När det rysk-polska kriget tog slut, och Lenin hade övergivit den illusion som han under ett ögonblick hade hyst om att revolutionen i Europa skulle få en avgörande sporre av Röda arméns framgångar i Polen,⁵⁸ så öppnades åter dörren för en relativ avspänning. Inom kort slöts ett viktigt handelsavtal mellan Sovjetryssland och Storbritannien. Det undertecknades i London 16 mars 1921, och var av mer än bara ekonomisk betydelse. För första gången hade en av de segerrika stormakterna erkänt den revolutionära staten. I avtalet fanns det dessutom en paragraf, där man enades om:

Att varje part avstår från fientliga handlingar eller åtgärder mot den andra och från att utanför sina egna gränser sprida officiell propaganda, direkt eller indirekt, mot det Brittiska Imperiet respektive den Ryska Sovjetrepubliken, och särskilt att den ryska sovjetregeringen avstår från alla försök att medelst militära eller diplomatiska eller några andra aktioner eller propagandaåtgärder uppmuntra något av folken i Asien till någon form av fientlig handling mot brittiska intressen eller det Brittiska Imperiet, speciellt i Indien och i den självständiga staten Afghanistan.⁵⁹

Förkastade man inte på detta sätt själva själen i en av det revolutionära företagens viktigaste sidor,

⁵⁰ *Ibid*, del 3, s 128-29; Fischer, *Soviets*, vol I, s 166 ff.

⁵¹ Schapiro, *Communist Party*, s 222.

⁵² Carr, del 3, s 129.

⁵³ Fischer, *Soviets*, vol I, s 172.

⁵⁴ Kennan, s 132.

⁵⁵ Carr, del 3, s 412. Se även Kennan, s 204.

⁵⁶ *Ibid*, del 3, s 177-78.

⁵⁷ *Ibid*, del 3, s 180 och 183; Kennan, s 168.

⁵⁸ Mot Radeks och Trotskijs inrådan övergav Lenin sin vanliga försiktighet och sanktionerade de sovjetiska truppernas invasion av Polen, och gav trupperna en både revolutionär och militär uppgift (Carr, del 3, s 233-35).

⁵⁹ Carr, del 3, s 318.

nämligen kampen mot imperialismen? Och i Genua ett år senare begränsade sig inte de sovjetiska delegaterna till att presentera försonliga förslag i ekonomiska frågor. De övergav sina tidigare utfall mot de pacifistiska illusionerna, och förklarade sig, i linje med det ”småborgerligt demokratiska” program som Lenin lagt fram för detta tillfälle, vara för en nedrustningskonferens. De föreslog också att man skulle förbjuda ”de mest barbariska krigsmetoderna” och ”användandet av terrormetoder mot fredliga befolkningar”.⁶⁰

Samtidigt som sovjetregeringen föreslog nedrustning, och fick mothugg av de tidigare allierade länderna, så slöt de hemliga överenskommelser för att rusta upp sitt eget land och Weimartyskland. Sovjetrysslands relationer med Tyskland är en god illustration av vilka knep, cynism och diplomatiska spel som de retirerade och manövrerade ryska revolutionärerna tvingades använda. När inbördeskriget hade tagit slut blev Tyskland Sovjetrysslands mest gynnade utländska stat. Årsklaget i Rapallo visade den sovjetiska diplomatins resurser. Medan Genuakonferensen sammanträdde slöt sovjetdiplomaterna ett avtal med Tyskland, som med Londontidningen *Times* ord gjorde dem till ”konferensens enväldshärskare”.⁶¹ Medan Rapallofördraget till stor del handlade om ekonomiskt samarbete mellan de två länderna, så knöts diskret andra mer komprometterande tysk-sovjetiska kontakter. Så tidigt som i april 1921 hade tyska vapenexperter besökt Moskva. Delegationen leddes av en överste, som i sällskap med ställföreträdande folkkommissarie i utrikesärenden hade besökt en rad sovjetiska fabriker. Syftet var att få till stånd ett tekniskt samarbete inom vapenproduktionen. Denna första kontakt var godkänd av Lenin, men ledde inte några konkreta resultat. Men från och med december 1921 satt sovjetiska och tyska militäre experter i nya förhandlingar. Även om regeringen i Berlin verkar ha varit ovetande om dessa kontakter, så visade Reichswehr stort intresse för dem. General von Seecht och hans medarbetare försökte komma runt de restriktioner som Versaillesfördraget satte upp för den tyska armén, och de tvekade inte att inleda ett tekniskt och militärt samarbete med Sovjetryssland. Och Sovjet var lika entusiastiskt över detta samarbete. 29 juli 1922 slöts i Berlin en hemlig överenskommelse, enligt vilken det upprättades skolor för tyska officerare i Ryssland, tillsammans med skolor för både tyska och sovjetiska piloter. Firman Junker byggde en flygplansfabrik nära Moskva – samtidigt som Krupp öppnade fabriker för tillverkning av granater och stridsvagnar i Ural och nära Kazan.⁶² Från och med 1921 präglades även Sovjetrysslands politik visavi USA av en ”realistisk” anda. Samtidigt som president Hardings regering i Washington genomgick den första av därefter återkommande stormar av reaktionär fanatism och antikommunistiskt barbari, föreslog Litvinov att det skulle upprättas normala politiska och handelsförbindelser mellan USA och Sovjetryssland. Givetvis vägrade amerikanerna.⁶³

Kommunisternas renlärighet utsattes också för andra hårda prövningar. Till skillnad från den gamla Socialistiska internationalen började deras rörelse sprida sig utanför Europa. Och i början av 20-talet gav förekomsten av icke-europeiska kommunistpartier på en del ställen upphov till svåra problem för både sovjetregeringen och Kommunistiska internationalen. Mer specifikt handlade det om de turkiska och persiska kommunistpartierna, som båda grundades på sommaren 1920. Sovjetregeringen var tvungen att stödja rörelserna som gick mot de stora imperialistiska makterna, och på så sätt ge en verklig innebörd åt Lenins paroll: ”Proletärer i alla länder och alla förtryckta folk, förena er!” Men de folk som började resa sig mot den europeiska (och i synnerhet den brittiska) imperialismen leddes av borgerliga eller småborgerliga ledare som inte hyste den minsta sympati för kommunismen. Sovjetryssland hade förkunnat att ”den internationella socialistiska revolutionens problem” inte gick att lösa ”utan östs deltagande”,⁶⁴ och erbjöd sig därför att stödja både Kemal

⁶⁰ *Ibid*, del 3, s 410-11; Fischer, *Soviets*, vol I, s 334. I december 1922 organiserades faktiskt en nedrustningskonferens i Moskva, men den ledde ingenstans (Fischer, *Soviets*, vol I, s 375 ff).

⁶¹ Fischer, *Soviets*, vol I, s 335.

⁶² Kochan, s 60-61; Carr, del 3, s 378-409 och 475-78.

⁶³ Fischer, *Soviets*, vol I, s 314.

⁶⁴ Carr, del 3, s 263.

Atatürks Turkiet och Riza Khans Persien. Och när Atatürk försökte krossa Turkiets unga kommunistparti och mördade 17 av dess viktigaste ledare, reagerade inte Sovjet. Som professor Carr skriver: ”För första men inte sista gången visades att regeringar kunde handskas brutalt med sina inhemska kommunistpartier utan att förverka sovjetregeringens vänskap, om denna hade andra grunder.”⁶⁵ Oavsett den turkisk-sovjetiska alliansens upp- och nedgångar kunde Bucharin i april 1923 säga att Turkiet ”trots alla förföljelser av kommunister [spelar] en revolutionär roll, eftersom det är ett destruktivt instrument i förhållande till det imperialistiska systemet som helhet.”⁶⁶

Sovjetryssland var inte mindre välvilligt inställt till Persien. Precis som sovjetledarna hade av sagt sig alla anspråk på sunden, så förkastade de det fördrag från 1907 som hade givit Ryssland ett antal privilegier i det gamla persiska imperiet. De stödde den nationalistiska brittiskfientliga rörelse som leddes av Riza Khan. Efter att de brittiska trupper som hade invaderat Ryssland lämnade Gilan på Persiens kaspiska kust, så bildades en liten sovjetrepublik där. Men den fick ingen hjälp från Moskva, eftersom bolsjevikledarna var angelägna om att inte förstöra sina relationer till den ”nationellt borgerliga” regeringen i Teheran. De avrådde därför de persiska kommunisterna och deras radikala allierade från att marschera mot huvudstaden. Behoven hos den övergripande strategin (som hade utarbetats i den världskommunistiska rörelsens centrum) höll redan på att få företräde framför alla andra överväganden.⁶⁷

Närmande till och kompromisser med kapitalistiska stater; flexibilitet och manövrar som ledde till att det revolutionära programmet förnekades och att man rekommenderade opportunistiska ”palliativ”; offer som påtvingades ”broderpartierna” i syfte att stärka våldsamt antikommunistiska borgerligt nationalistiska rörelser – var detta den leninistiska regeringens utrikespolitik, när den första glädjeyran hade lagt sig? Vad hade hänt med de revolutionära meddelanden som skickades från Ryssland till världens proletariat? Var de bara tomt ideologiskt prat i syfte att dölja ryska statsintressen? Det räcker att peka på relationerna mellan Sovjetryssland och den revolutionära rörelsen i Tyskland för att vederlägga en så primitiv uppfattning.

Sovjetstaten hade knappt hunnit inrättas innan den, trots sin fattigdom, offentligt förkunnade sin avsikt ”att till utomlands placerade representanter för kommissariatet för utrikesärenden ställa en summa på 2 miljoner rubel”.⁶⁸ Dessa pengar skulle användas till att försvaga de tyska arméerna genom att propagera för fred bland Vilhelm II:s soldater. Brest-Litovskfördraget innebar att detta ursprungliga syfte försvann, men de bolsjevikiska ansträngningarna upphörde ändå inte. Här spelade den sovjetiska ambassaden i Berlin en avgörande roll. Den var samlingspunkt för tyska radikaler, och en central där de kunde få informationer (som köpts från tyska tjänstemän med hjälp av ryskt guld), ekonomisk hjälp och till och med en del vapen. Joffe, som var Sovjets diplomatiska representant i den tyska huvudstaden, skickade till och med ”propagandaexperter” till olika ställen på landsorten för att stärka de revolutionära grupperna. Det finns inga exakta siffror på hur mycket pengar de sovjetiska representanterna ställde till de tyska revolutionära socialisternas förfogande, men det råder ingen tvekan om att det ekonomiska stödet var avsevärt. När den tyska regeringen 6 november 1918 utvisade den sovjetiska ambassadören, så överlämnade han 10 miljoner rubel till den oberoende socialisten Oskar Cohn, och instruerade honom att använda dem för att hjälpa den yttersta vänstern i Tyskland. Innan Joffe utvisades hade ett tiotal vänstertidningar fått bidrag från det sovjetiska sändebudet.⁶⁹

I oktober 1918 kom de första tecknen på att en explosion var omedelbart förestående i Tyskland. Det fick de bolsjevikiska ledarna att fundera på hur de skulle kunna bidra ännu mer till Hohenzol-

⁶⁵ *Ibid*, del 3, s 333.

⁶⁶ *Ibid*, del 3, s 527.

⁶⁷ *Ibid*, del 3, s 269-71, 323-25; Fischer, *Soviets*, vol I, s 429-30.

⁶⁸ Carr, del 3, s 28-29.

⁶⁹ *Ibid*, bd 3, s 91-92; Fischer, *Soviets*, vol I, s 75; Broué, *Révolution*, s 126; Serge, *Year One*, s 326.

larnas och till och med den tyska borgarklassens fall. Vi har redan nämnt att Lenin skrev till Sverdlov och Trotskij 1 oktober: ”Vi är alla redo att dö för att hjälpa de tyska arbetarna att skynda på revolutionen som inletts i Tyskland.”⁷⁰ I samma brev krävde han ”tio gånger större ansträngningar för att säkra spannmål (rensa *alla* lager både till oss själva *och de tyska* arbetarna).”⁷¹ I ett tal under samma period inför ett gemensamt för CEK, Moskvasovjeten och fackföreningsmedlemmar betonade Lenin samma sak: ”Låt oss besluta att varje stort spannmålmagasin lägger undan lite säd för att hjälpa de tyska arbetarna om de skulle bli hårt pressade i sin kamp för befrielse från de imperialistiska monstren och odjuren.”⁷² Han övervägde också att ge militär hjälp till den tyska revolutionen: ”Vi har beslutat att vi till våren skall ha en armé på 1 miljon man. Nu behöver vi 3 miljoner.”⁷³ Några dagar senare förkunnade sovjeternas centrala exekutivkommitté offentligt att ”Sovjetryssland kommer att ställa alla sina krafter och resurser till den tyska revolutionära regeringens förfogande”. De tillade också att det var de ryska arbetarnas och böndernas plikt att ge mat och vapen till proletariatet i Tyskland och Österrike-Ungern, för att hjälpa dem ”mot inre och yttre förtryckare”.⁷⁴ Och samtidigt som det revolutionära Ryssland i början av vintern 1918-19 genomled en av sina allra svåraste kriser, skickade den sovjetiska regeringen faktiskt (trots att befolkningen led av hungersnöd) i mitten av november två järnväglaster med spannmål till Tyskland. Men Tysklands nya republikanska härskare stoppade konvojen vid gränsen och vägrade ta emot leveransen. De tackade för sovjetregeringens gest, men vägrade ta emot en hjälp som de ansåg vara komprometterande. För Radek var detta det tyska socialdemokraternas andra 4 augusti-förräderi [1914] i Berlin.⁷⁵

Några få år senare verkade den ekonomiska krisen och det av offensivlusta fyllda tyska kommunistpartiets framgångar än en gång ställa revolutionen på dagordningen i Tyskland. Medan de tyska kommunisterna aktivt förberedde en som de trodde avgörande konfrontation, så visade den febriga atmosfär som plötsligt uppstod i Moskva, och sovjetledarnas åtgärder för att hjälpa kommunisterna i Tyskland, att sovjetmakten var mycket mindre ”sansad” än vad dess diplomatiska praktik hade antytt. Tvärtom var den redo att inleda ett nytt fälttåg för världsrevolutionen.

I september 1923 reste några tyska kommunistledare till Moskva för att träffa sovjetledarna och avsluta förberedelserna av upproret som planerades till påföljande månad. De kom till en stad ”som är förvandlad av den revolutionära entusiasm som hade väckts av den annalkande tyska oktoberrevolutionen. Staden är täckt av affischer som uppmanar den ryska ungdomen att lära sig tyska, så att de kan hjälpa revolutionen. I fabriker, skolor och universitet hålls dagligen möten, med eldiga tal på temat om hjälp till de tyska arbetarna. Bucharin möts av ovationer från studenterna när han uppmanar dem att släppa böckerna och ta upp gevären.”⁷⁶ Som en av den tyska kommunistiska rörelsens historiker har skrivit, ”förvandlades hårda realister... till sentimentala drömmare”.⁷⁷ Men det var ”drömmare” som var redo att skrida till handling. I detta syfte inrättades två speciella fonder – en med spannmål och en med guld. Rysslands kvinnor uppmanades att donera sina vigselringar till guldfonden. Det genomfördes en undersökning för att hitta alla partimedlemmar som kunde tyska. En militärpolitisk organisation inrättades, där inte bara medlemmar i Komintern utan också sovjetiska tekniker deltog. Även om, som Pierre Broué skriver, ”antalet ryska officerare och tekniker som skickades till Tyskland för att hjälpa till med det planerade upproret” ofta har överdrivits,⁷⁸ så är det icke desto mindre ett faktum att de tyska kommunistledarna fick förstärkning av ”en sändning instruktörer och specialister, både utländska kommunister som hade tränats i den ryska Röda armén,

⁷⁰ Se s 243.

⁷¹ Lenin, *CW*, vol 33, s 365.

⁷² *Ibid*, vol 28, s 103.

⁷³ *Ibid*, vol 28, s 103. Se även vol 35, s 365.

⁷⁴ Bunyan, *Intervention*, s 151-52.

⁷⁵ Carr, del 3, s 114-15.

⁷⁶ Broué, *Révolution*, s 721-22.

⁷⁷ Angress, s 396.

⁷⁸ Broué, *Révolution*, s 731.

och ryska kommunister.”⁷⁹ Krestinskij, som var sovjetisk ambassadör i Berlin, satt med i den kommitté som hade det övergripande ansvaret för upproret.⁸⁰

Trots att Lenin höll på att dra sig tillbaka från den politiska scenen, så visade sovjetregeringen att motsättningen mellan dess revolutionära budskap och dess ”realistiska” praktik inte betydde att den hade övergivit sina revolutionära mål. Den försökte istället på ett dialektiskt sätt hitta en syntes mellan ”att omstörta” och ”att förhandla”, en syntes som passade en arbetarstat som hade avskurits från den proletära arméns huvudstyrka. Den var givetvis inte lätt att hitta. Det var bara möjligt om den sovjetiska politikens *samtliga* delar förblev klart medvetna om rörelsens mål, och under dagspolitikens irrfärder hela tiden var medvetna om att strategin var överordnad taktiken. Ledningen måste komma ihåg *den övergripande planen*, så att man inte ens under perioder av upprepade bakslag och långvarig stagnation skulle tappa de lång- och kortsiktiga behoven ur sikte, och inte offra det viktiga för det sekundära. Leninismen tvingades fylla denna politiska och ideologiska roll. Den krävde politisk fyndighet och flexibilitet samt stark tillgivenhet till de revolutionära principerna.⁸¹ Det föll på leninismens lott att under händelsernas förvirring komma ihåg det enande och mobiliserande begrepp, förutan vilket det sovjetiska initiativet skulle köra fast i en steril pragmatism och trångsynt nationalism.

Men denna uppgift kunde bara fullföljas om den förverkligades av de institutionella strukturerna. Det dubbla behovet av försvar och anfall, att försvara det som uppnått samtidigt som man levandehöll den revolutionära dynamiken, krävde en dubbel struktur av institutioner som sovjetregeringen mödosamt försökte bygga upp. Under de första veckorna efter maktövertagandet verkade detta onödigt. Under denna period tog staten själv hand om politikens samtliga sektorer, och försökte utan åtskillnad utföra uppgifter som knappast var förenliga. Samtidigt som folkkommissariatet för utrikesärenden fick i uppgift att förhandla med utländska stater, så fick den också tillgång till ekonomiska resurser som skulle användas för att störta samma stater. Inriktningen under Brest-Litovskförhandlingarna, och det fördrag som förhandlingarna ledde fram till och som ålade parterna ”ömsesidig respekt”, visade att det saknades något. Bolsjevikerna skyndade sig att fylla igen denna lucka. Medan Tjitjerin, i egenskap av ledare för det sovjetiska diplomatväsendet, försäkrade att han ämnade respektera fördraget, så förklarade Sverdlov i ett tal till den sjunde partikongressen i mars 1918:

i vår egenskap av regering, av sovjetmakt, kan [vi inte längre] föra ut den vittomfattande internationella agitation, som vi hittills har gjort. Detta betyder inte att vi på något sätt skall skära ned denna agitation. Vi måste emellertid nu regelbundet föra ut denna agitation inte i Sovnarkoms [folkkommissariernas råd] namn utan i vårt partis centralkommittés namn.⁸²

Detta var bara en första provisorisk lösning på ett svårt problem. Upprättandet av Tredje internationalen 1919 gjorde att man kunde slipa på mer fulländade formuleringar. Den ökande identifieringen mellan sovjetstaten och det ryska kommunistpartiet, mellan folkkommissariernas råd och centralkommittén, gjorde detta helt nödvändigt. När inbördeskriget och den utländska invasionen 1919 var i full gång talade sovjetregeringen, kommunistpartiet och Komintern oftast samma kompromisslösa språk. Men 1920 inleddes en process av ”uppdelning av funktioner”, med en utveckling av å ena sidan sovjetstatens diplomatiska apparat, och å den andra och på samma gång Kominterns organisationer. Men redan 1919 hade Tjitjerin sagt: ”sovjetdiplomatin är defensiv och också mycket ansvarsfull, så när vi talar om Tredje internationalens positiva uppgifter, kan vi inte identifiera de

⁷⁹ *Ibid.*, s 731.

⁸⁰ Angress, s 395.

⁸¹ Trots sina antikommunistiska fördomar medger Julius Braunthal i sin bok om arbetarinternationalernas historia att ”Lenin... verkligen underordnade Rysslands intressen under arbetarnas övergripande intressen som han såg dem, dvs under världsrevolutionen” (Braunthal, s 261).

⁸² Carr, del 3, s 87.

kommunistiska partierna med de sovjetregeringar där dessa partier dominerar”.⁸³ Detta dunkla tal skulle bli allt mindre tvetydigt, och det inrättades en sorts ”arbetsdelning” mellan sovjetstaten och den internationella kommunistiska organisationen. Här är några exempel.

1921 slöt Sovjetryssland och Storbritannien ett avtal, där det fanns en paragraf som förbjöd parterna att syssla med omstörtande verksamhet mot varandra. Några få månader efter undertecknandet av avtalet protesterade [det brittiska] utrikesdepartementet mot upprepade brott mot denna klausul. Sovjetregeringen svarade med att lägga ansvaret för de handlingar som briterna klagade på hos Kominterns representanter. Ett så formalistiskt argument var knappast övertygande, men under de rådande förhållandena var det ändå mycket användbart.⁸⁴ Ett år senare stödde de sovjetiska förhandlingarna i Genua en nedrustningskonferens, och regeringen i Moskva organiserade själv en sådan regional konferens. Denna pacifistiska hållning var svår att förlika med den revolutionära marxismens principer. Men medan regeringen försökte stärka Sovjetrysslands ställning i världen genom att förespråka militär nedrustning, så tog Tredje internationalen på sig uppgiften att gardera kommunisterna mot faran för *politisk* nedrustning. När sovjetdiplomaterna talade den ”småborgerliga opportunistens” språk, proklamerade Kominterns press att ”nedrustning är omöjlig så länge bourgeoisien sitter vid rodret. Nedrustning är omöjlig utan att den proletära revolutionen segrar.”⁸⁵ Och medan Sovjetryssland var så flexibel i sitt förhållande till Tyskland att hon kunde inleda ett samarbete med tyska industrimän och militärer, så upphörde inte Komintern att ställa sina betydande resurser till förfogande när de direkta förberedelserna för att störta Weimartysklands härskande klass pågick.

Även i sin isolering försökte sovjetstaten på detta sätt använda sin utrikespolitik för att undergräva den kapitalistiska världen och förbereda angreppet som skulle leda till dess sammanbrott. Politiken var en blandning av taktiska eftergifter och djärva initiativ, och den utnyttjade den formella uppdelningen mellan sina egna och sitt internationella bihangs institutioner. Detta projekt krävde en övergripande revolutionär strategi och ett verktyg som kunde verkställa den. Bolsjevikerna och deras allierade måste vinna den socialistiska rörelsen för sig och överallt bli de enda verkliga företrädarna för denna rörelse. Eftersom socialismens seger endast kunde garanteras genom att det internationella proletariatet anslöt sig till den ryska revolutionära offensiven och fullbordade segern från 1917, så tog leninismen på sig även denna uppgift.

⁸³ Degras, vol I, s 344.

⁸⁴ Carr, del 3, s 380-81.

⁸⁵ Degras, vol I, s 346.

3. Den leninistiska internationalen

Den ryska revolutionen betraktades bara som ett led i den socialistiska världsrevolutionen, och bolsjevikpartiet bara som en del av en större proletär armé. Därför måste leninismen med nödvändighet agera på den internationella socialistiska rörelsens område. När Lenins revolutionära teori hade erövrat bolsjevikpartiet, så blev målet att omvända och erövra den socialistiska rörelsen överallt.

Dessa ambitioner handlade inte bara om att angripa reformismen, vars oanade utbredning hade visat sig i händelserna i augusti 1914. Inom kort ledde de till att den socialistiska enheten bröt samman. Lenins belackare menade att leninismen orsakade en internationell splittring som försvagade proletariatet och hjälpte borgarklassen. Anklagelsen förbittrade debatten mellan arbetarrörelsens två läger, som därefter stod i direkt motsättning till varandra. Leninismen anklagades också för att ha bildat en institution som under socialistisk täckmantel snart blev en totalitär organisation. Den påstod sig vara en International men var i själva verket var sovjetstatens lydiga redskap för att lura massorna. En analys av Lenins verk måste undersöka om dessa anklagelser hade något berättigande.

Leninismen som splittrande faktor

I början av september 1914 anmärkte Lenin, att ”flertalet ledare för Andra internationalen (1889-1914) har förrått socialismen”,¹ och förutsade att det tyska socialdemokratiska partiet skulle splittras under krigets första månader. Men i mars 1915 betraktade han problemet i mer allmänna ordalag: ”var och en som drömmer om 'enhet' mellan revolutionära socialdemokratiska arbetare och gårdagens och *dagens* 'europeiska' socialdemokratiska legalister, har inte lärt sig någonting och glömt allt”.² I *Socialismen och kriget*, som skrevs i juli 1915, uttryckte han uppfattningen att ”det under nuvarande förhållanden är en revolutionärs främsta plikt att bryta med opportunisterna och chauvinisterna”.³ Men vid den tidpunkten var han osäker på om ”förutsättningarna för att bilda en ny, marxistisk international redan mognat.” Om de verkligen hade gjort det, ”kommer vårt parti med glädje att inträda i en sådan, från opportunism och chauvinism befriad international, den tredje internationalen.”⁴

Medan man alltså skulle välja rätt tidpunkt för att grunda en ny international,⁵ så påpekade Lenin i februari 1916 att ”splittringen av arbetarrörelsen och den socialistiska rörelsen är ett faktum över hela världen”, och att ”det är löjligt att blunda för detta faktum.”⁶ Nästan omedelbart efter sin ankomst till Petrograd sa han till sina anhängare: vi måste ta ”[i]nitiativ till att skapa en revolutionär international”,⁷ och tillade att ”vi är *förpliktade* att ofördröjligen *grunda* en tredje international.”⁸ Efter maktövertagandet betonade Lenin detta gång på gång,⁹ men han blev tvungen att vänta till 1919 innan han satte sin plan i verket, eftersom det fortsatta världskriget gjorde det omöjligt att återupprätta relationerna mellan socialisterna i de krigförande länderna.

Lenin betraktade alltså splittringen av den internationella arbetarrörelsen på precis samma sätt som klasskampen, nämligen som både ett objektiva faktum och en nödvändighet som skulle underlätta det revolutionära arbetet i Europa. Medan den senare uppfattningen var personlig och öppen för

¹ Lenin, *VV10*, bd 5, s 215.

² Lenin, *CW*, vol 21, s 174.

³ Lenin, *VV10*, bd 5, s 392.

⁴ *Ibid*, bd 5, s 392.

⁵ Samtidigt som han fördömde och förkastade opportunismen, så betonade Lenin: ”Det betyder inte att en omedelbar brytning med opportunisterna i alla länder är önskvärd eller ens möjlig”. (*Ibid*, bd 6, s 21.)

⁶ Lenin, *CW*, vol 22, s 127.

⁷ Lenin, *VV10*, bd 6, s 314.

⁸ *Ibid*, bd 6, s 372.

⁹ *Ibid*, bd 7, s 459, *CW*, vol 27, s 127, m fl.

diskussion, så var den förra bara en observation som krigshändelserna hade tvingat på Lenin. Krigsutbrottet och de olika reaktioner det gav upphov till förvärrade de redan ansträngda relationerna mellan den socialistiska rörelsens olika strömningar. Den europeiska socialdemokratins höger ”anpassade sig” mer än någonsin, medan radikalerna blev ännu mer radikala. Radikalerna blev alltmer explosivt otåliga, indignerade och ovilliga till kompromisser inför högerens känsla för ”staten” och deras ”ansvar” för den. Redan före 1916, långt innan den ryska revolutionen och bolsjevikernas framgångar hade vidgat sprickan mellan den reformistiska högern och den revolutionära vänstern, hade rörelsen i Sverige och Tyskland splittrats. I det senare fallet fullbordade splittringen på det organisatoriska planet en skilsmässa, som allteftersom kriget utvecklades hade blivit alltmer uppenbar. Bland vänstersocialisterna ”blev det en hederssak att hata sina egna förrädare mest”,¹⁰ och högern drog sig inte för att gå ihop med de konservativa i parlamentet för att rösta för att deras egen kamrat Liebknecht skulle förlora sin parlamentariska immunitet, och på så sätt överlämna honom till Vilhelm II:s fångvaktare.¹¹

Överallt blev motsättningarna mellan de stridande socialistiska schatteringarna olidliga. För de ryska socialisterna var det var inget nytt med inbördes strider, men i och med krigsutbrottet antog de en ännu mer våldsam form. När bolsjevikern Krylenko fick höra den nu ”socialpatriotiske” Plechanov tala i Schweiz, så darrade han och brast i gråt över den uppvisning i chauvinism som den ”ryska marxismens fader” gav prov på. Och han utropade: ”Vår tid skall komma, era skurkar!”¹² Plechanov själv, som erkände att han skulle föredra en seger för den tsaristiska reaktionen i Ryssland framför en seger för bolsjevikerna, sa strax efter krigsutbrottet till Angelika Balabanoff: ”Vad mig beträffar skulle jag, om jag inte vore så gammal och sjuk, gå in i armén. Att med bajonett hugga ner dina tyska kamrater skulle bereda mig ett stort nöje.”¹³

Sådan var situationen inom den internationella socialismens läger när händelserna i Ryssland 1917 och inledningen av revolutionen i Tyskland gav upphov till nya element av hat och splittring. Omständigheterna kring Hohenzollarnas fall och Weimarrepublikens uppkomst visade i vilken omfattning den socialistiska rörelsens enhet inte längre ens var värd lika mycket som en saga. Medan spartakisterna försökte använda massornas tryck för att ge novemberrevolutionen en socialistisk målsättning, så visade sig ”majoritetssocialisterna” vara en samhälleligt konservativ kraft som var redo att använda de mest våldsamma metoder för att bromsa den antikapitalistiska offensiven. De lyckades till och med nästan rädda kejsardömet. Åtminstone gällde detta Friedrich Ebert, som till tack för sin fåfänga kamp å kronans vägnar belönades med titeln republikens förste president. När Philipp Scheidemann under det revolutionära tumultet föregrep ett initiativ från vänstern, och från riksdagshusets balkong utropade monarkins fall, så vände sig Ebert (som i och med Bebelns död hade blivit det tyska partiets främste ledare, och som alldeles dessförinnan hade sagt till prins Max av Baden att han avskydde revolutionen ”som pesten”)¹⁴ till sin kamrat ”likblek av vrede”, och sa till honom: ”Du har ingen rätt att utropa republiken...”¹⁵

”Majoritetssocialisterna” var så formalistiska att de blev konservativa, så kontrarevolutionära att de i det längsta undvek massrörelsen, vars mål var att upprätta en republik som de ”i princip” antogs vara för. Och de var lika nitiska i kampen mot spartakisterna som de hade varit mot Frankrike och Ryssland under kriget. En av dem, Noske, tog på sig rollen som bödel,¹⁶ eller som han själv sa ”blodhund”, och ledde den reguljära arméns och yttersta högerens *Frikårens* förtryck.

Den socialdemokratiska pressen fördömde ”spartakistförbundets väpnade banditer” och beskrev

¹⁰ Nettl, vol II, s 614.

¹¹ *Ibid*, vol II, s 649.

¹² Löwy, s 50.

¹³ Baron, s 324, 328.

¹⁴ Berlau, s 200.

¹⁵ Nettl, vol II, s 711-12.

¹⁶ Broué, *Révolution*, s 236.

dem som ”galningar” och ”brottslingar”. Det är alltså inte förvånande att nederlaget för spartakisternas uppror ledde till att tusentals arbetare massakrerades under och efter striderna, och till mord på ett antal framstående revolutionära socialister: Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht, Leviné, Landauer, Jogiches, Egelhofer, Gandorfer, Möller, Fernbach. Och deras mördare möttes av en obegränsad tolerans trots att det satt socialdemokrater på många ledande poster inom regimen.

Från och med då fanns det inte bara politiska motsättningar mellan socialister och kommunister: det fanns erfarenheter av en avgörande prövning, där proletariatet åtminstone hade försökt angripa kapitalismen, och där de två tidigare medlemmarna av samma familj stått mot varandra på varsin sida om ett blodfyllt dike. Till detta måste man också lägga ”majoritetssocialisternas” inställning till det bolsjevikiska Ryssland. Den kongress som arbetarråden höll i Berlin uppmanade Eberts socialistiska regering att återupprätta de diplomatiska förbindelserna med Sovjetryssland, som hade avbrutits av den nyss avlidna kejsrerliga regimen. De räknade inte med att de nya härskarna redan var så våldsamt antikommunistiska. Först informerade de sovjetregeringen att det måste bli förhandlingar om att återuppta de diplomatiska förbindelserna. En av de nya ministrarna (en oberoende socialist som ansågs vara ”vänster”) tillrådde en förhållningsspolitik. Den ståndpunkten intog definitivt Karl Kautsky, som tack vare en revolution som han inte hade önskat hade blivit socialdemokraternas rådgivare inte bara i teoretisk marxism utan även i praktisk diplomati. Till slut bestämde de sig för att *inte* återupprätta förbindelserna med sovjetregimen.¹⁷ Dessutom vägrade den tyska socialistregeringen Rakovskij, Sovjets ambassadör i Österrike, tillåtelse att resa till Wien via Berlin.¹⁸ Ebert fortsatte det ekonomiska stödet till general von der Goltz' trupper, som deltog i krossandet av de revolutionära arbetarna i Finland.¹⁹ Weimarsocialisterna, som kunde ha använt det förödmjukande Versaillesfördraget som ursäkt för att vara något reserverade, föredrog att inte förhålla sig neutrala i konflikten mellan det kapitalistiska väst och det kommunistiska Ryssland. Istället engagerade de sig helt och hållet i kampen mot de ”röda”. Det var i och för sig logiskt: efter att aktivt ha stött den borgerliga samhällsordningen i Tyskland följde deras utrikespolitik samma mönster.

I ett tal till Kominterns andra kongress (1920) angående den strömning som Tysklands ”majoritetssocialister” tillhörde, sa Lenin att den inte var någon ”proletär socialism, utan en borgerlig”, och att den ”försvarar bourgeoisin bättre än borgarna själva gör.”²⁰ Detta uttalande var sociologiskt felaktigt, men politiskt fullständigt odiskutabelt. Vi ska senare titta på hur otillfredsställande Lenins försök var att förklara högersocialisternas sociala bas.²¹ Men det faktum att denna strömning objektivt – och även subjektivt – hade valt att försvara det krisdrabbade borgerliga samhället, innebar att den under perioder av intensiv klasskamp tvingades ansluta sig till proletariatets, och i synnerhet det revolutionära proletariatets, fiender. På detta sätt stod frågan om den socialistiska enheten strax före och efter oktoberrevolutionen.

Men man ska ändå inte underskatta Lenins djärvhet att förorda definitiva organisatoriska slutsatser från den uppenbara splittringen bland socialisterna. Även om klasskampen hade skurit en skiljelinje rakt genom den socialistiska rörelsen, så var ingalunda alla beredda att stadfästa arbetarenhetens hädanfärd i institutionell form. Rosa Luxemburg, Karl Liebknecht och de tyska spartakisterna tvekade i flera år, trots att de inte hade det minsta överseende med det tyska socialdemokratiska partiet och dess officiella ledare. Rosa Luxemburg kallade dem ”de mest ökända skurkar som världen någonsin upplevt”,²² och den socialdemokratiska organisationen för ett ”stinkande lik”.²³ Men till och med de drog sig för att fullborda splittringen och ta ansvaret för att bilda en ny revolutionär

¹⁷ Carr, del 3, s 115-17; Trotskij, *Kommunismen och terrorn*, s 171.

¹⁸ Carr, del 3, s 117.

¹⁹ Fischer, *Soviets*, vol I, s 192.

²⁰ Lenin, *VV10*, bd 10, s 70.

²¹ Se s 289.

²² *Rosa Luxemburg Speaks*, s 423.

²³ Nettl, vol II, s 658.

organisation och för alltid lämna den gamla socialistiska rörelsen. Även de mest radikala spartakisterna var så fästa vid den gamla institutionen och så rädda för en splittring att de till och med tvekade att lämna det socialdemokratiska partiet när centern lämnade det (eller drevs ut) och förberedde sig för att bilda USPD (Tysklands Oberoende Socialdemokratiska Parti). Till en början övervägde spartakisterna att stanna kvar inom något av dessa två partier.²⁴

Inte ens revolutionen i november 1918 fick dem att överge denna inställning, som återspeglade en enhetsideologi som motstod till och med de mest våldsamma angrepp. Spartakisterna var mot att bilda en kommunistisk organisation och trodde att de kunde vinna en majoritet i USPD, och med hjälp av normala demokratiska procedurer konkurrera ut de centriska ledarna. Först i december, och även då mot Rosa Luxemburgs vilja, beslutade en majoritet av spartakisterna att bilda ett kommunistiskt parti. På många ställen i Tyskland skedde det ingen verklig omgruppering av de revolutionära krafterna förrän i mars 1919.²⁵ Vid den tidpunkten hade de radikala massorna redan lidit ett nederlag som de aldrig skulle hämta sig från.

Enligt Lenins uppfattning var en organisatorisk brytning av den socialistiska enheten inte bara en principfråga, utan också en fråga om funktionell nödvändighet och lämplighet. Även om hans gamla strävan att bilda en kommunistisk rörelse fri från den gamla socialdemokratiska reformismen fick sin kraft från känslor av avsky och indignation, så härstammade den framförallt ur en politisk bedömning där realismen inte offrades för revolutionär renhet. Bildandet av Tredje internationalen utgick från en strikt logiskt styrd strategi. Kapitalismens utveckling fram till sitt imperialistiska skede, världskrigets utbrott, krisen som detta orsakade, och den ryska revolutionens första framgångar, kunde förmodas ge det europeiska proletariatet en historisk möjlighet som genast måste utnyttjas. Men då uppstod frågan vilka verktyg som krävdes för att genomföra denna omvälvning. Givetvis skulle inte Andra internationalen eller dess partier krossa borgarklassen som de hade allierat sig med. Händelserna i Tyskland visade att de socialdemokratiska ledarna skulle rikta sina sista krafter mot det revolterande proletariatet. Den dubbla övertygelsen att man i världsskala hade inlett en fas av ytterst skärpt klasskamp, och att den ryska revolutionen var en del av en större offensiv, gav med nödvändighet upphov till en strävan att skapa en internationell revolutionär organisation som kunde bekämpa borgarklassen till det bittra slutet.

Uppgiften rättfärdigades ur funktionell synvinkel, men befanns också vara historiskt möjlig. ”Denna gamla toppsocialism är ännu inte begravd... men den är redan död i världens alla länder, den är redan död.”²⁶ I juli 1919 talade han återigen om ”Andra internationals skändliga död”.²⁷ Dessa uttalanden innehöll naturligtvis ett element av polemisk överdrift. Men socialdemokratins internationella organisation var avsevärt försvagad efter kriget. Det visade sig både i missnöjet inom dess led och den ryska revolutionens popularitet.²⁸ Förbindelserna mellan socialistpartierna kunde heller inte återupprättas efter krigsslutet, eftersom det parti i Västeuropas som hade drabbats minst av nationalismens härjningar, det italienska socialistpartiet, beslutade sig för att lämna Andra internationalen. Deras exempel skulle följas av flera andra. Överallt ryckte vänstern och centern fram på bekostnad av de stora majoriteter som hade givit de socialdemokratiska partierna en högerchauvinistisk inriktning.

Dessa förändringar var symptom på djupare omvandlingar, vilket inte minst massornas offensiv vittnade om. De stora strejkerna i Wien och Budapest i januari 1918 hade ägt vad den socialdemokratiska historikern Braunthal, som inte har för vana att överdriva i dessa frågor, kallade ”en grandios revolutionär anstrykning.”²⁹ När en lika omfattande rörelse uppstod i Berlin, så förelåg en situation

²⁴ *Ibid*, vol II, s 638-39.

²⁵ *Ibid*, vol II, s 725 och 752.

²⁶ Lenin, *VV10*, bd 7, s 444.

²⁷ *Ibid*, bd 9, s 95.

²⁸ Se s 272.

²⁹ Braunthal, s 99.

som Borkenau, som är lika obenägen som Braunthal att överdriva, kallade ”den största politiska möjlighet som något proletariat i väst någonsin haft”.³⁰ I slutet av detta år bröt den tyska revolutionen ut. Tre månader senare bildades Tredje internationalen i Moskva – en plats som från början betraktades som tillfällig. Grundandet slog fast en splittring som först uppstod på teorins område men sedan fullbordades genom inre stridigheter. Det var inte leninismen som orsakade splittringen – men när den väl hade uppstått tog den fullt ansvar för den. Den såg den som en förutsättning för den ”sista striden” som äntligen hade inletts i kapitalismens hjärta, en strid som skulle föras vidare ända tills kapitalismen hade störtats överallt.

Internationalen och vänsteristerna

”Om den första Internationalen förutsett den kommande utvecklingen och utstakat dess vägar, om den andra Internationalen samlat och organiserat miljoner proletärer, så är den tredje Internationalen den öppna massaktionens International, det revolutionära förverkligandets, handlingens International.”³¹ Så talade den nya organisationen i det manifest som utfärdades av dess första kongress i mars 1919. ”Massaktionens international” skulle snart definiera sig med ännu större precision och ambition som ”världsproletariatets revolutionära upprorsparti”.³² Med inte mindre eftertryck deklarerade den nya internationalens förste ordförande, Zinovjev, vid den andra kongressen i juli-augusti 1920: ”Vi kämpar mot den internationella bourgeoisien, mot till tänderna beväpnade motståndare, och vi behöver en det internationella proletariatets järnorganisation” med ”militär disciplin”.³³ Kommunistiska internationalen stod alltså inför uppgiften att slutföra världsrevolutionen. Denna uppgift avgjorde dess handlingssätt, struktur och sätt att rekrytera. Den innebar att man helt och hållet bröt med Andra internationalens metoder. Den internationalens styrka hade bara varit skenbar, och främst fått sin prestige från sina mest kända ledares vältalighet.

De nya uppgifterna måste med nödvändighet motsvaras av en helt ny sammansättning och ett helt nytt sätt att värva medlemmar. Självklart fanns det inte plats för reformister i denna kamporganisation. Men detta uppenbara faktum dolde ett problem som den nygrundade Tredje internationalen tvingades tackla. Som individer lockades högerledarna definitivt inte av den revolutionära verksamhet som Tredje internationalen tänkte inrikta sig på. Men om de var medlemmar i ett parti som radikaliserades, så kunde de tvingas ansluta sig till en organisation vars mål och anda var dem helt främmande. På så sätt uppstod en fråga som efter 1920 gav upphov till en mycket livlig diskussion, nämligen vilka villkor som fanns för att ansluta sig till Tredje internationalen – och som en följd av det förutsättningarna för att uteslutas ur den. Frågan komplicerades av det faktum att själva definitionen av reformismen var oklar. Om man hade lutat åt reformism under kriget, hade man då begått ett ohjälpligt felsteg? Fallet Marcel Cachin, den franska chauvinismens apostel och missionär,³⁴ som senare anslöt sig till kommunisterna, visade att det inte nödvändigtvis var så. Dessutom kunde reformismen anta olika former. Inom den socialistiska rörelsens alla strömningar åtskiljdes den odiskutabelt reformistiska, kontrarevolutionära högern och den otvetydigt revolutionära, ibland upproriska, vänstern av ett ofantligt ”träsk” som befolkades av de så kallade centristerna. Hur skulle man ställa sig till alla dessa obeslutsamma personer, vars socialistiska uppriktighet inte ifrågasattes, men vars benägenhet för radikala handlingar var minst sagt tvivelaktig? När den i början av 1919 återupprättade Andra internationalens upplösning blev en process i stor skala blev frågan om vilka som skulle tillåtas ansluta sig till Tredje internationalen ytterst aktuell. Ordförande Zinovjev deklarerade att han ansåg det nödvändigt att ”regla dörrarna”, eftersom han var rädd att det skulle ”urarta

³⁰ Borkenau, s 95.

³¹ Ur *Dokument från KI:s första kongress*, utgivna 1919.

³² Degras, vol I, s 181.

³³ *Protokoll des II Weltkongresses der Kommunistischen Internationale*, s 13 och 69.

³⁴ Under kriget reste Cachin till Italien för att uppmana de italienska socialisterna att stödja sitt lands inträde i kriget, trots att ett krig för Italien, mer än för något annat land, bara kunde ha som syfte att utvidga sitt territorium.

till någon sorts mode” att ansluta sig till Komintern.³⁵ De välkända ”21 villkoren” skisserades i sina huvuddrag av Lenin, och syftade till att förhindra en sådan ”urartning”.

Villkoren för att få ansluta sig till den internationella kommunistiska rörelsen var visserligen mycket hårda, men de gällde organisationer och inte individer. De riktade sig i första hand till de partier som ville gå med, och upplyste dem om att det var ”deras plikt att överallt parallellt med den legala organisationen skapa en illegal organisation som i det avgörande ögonblicket är i stånd att uppfylla sin plikt mot revolutionen.” (3:e villkoret); att bedriva systematiskt propagandaarbete i armén, speciellt riktad mot invasion av Ryssland eller aktioner mot de koloniala folken (4:e, 8:e och 14:e villkoren); att organisera ”kommunistiska grupper” i fackföreningarna, och bekämpa den reformistiska (”gula”) fackföreningsinternationalen och stärka de ”röda fackorganisationernas” international, som man just hade beslutat bilda i Moskva (9:e och 10:e villkoren). På det principiella planet betonade man tvånget att propagera idén om proletariatets diktatur (1:a villkoret). Man krävde också ”järnhård disciplin” (12:e villkoret), samt att man skulle tillämpa principen om hård centralisering; de partier som tillhörde internationalen måste inte bara få sina nya program godkända av den (15:e villkoret), utan mer allmänt var ”[a]lla beslut av Kommunistiska Internationalens kongress liksom även av exekutivkommittén... bindande för alla till Kommunistiska Internationalen anslutna partier.”(16:e villkoret).

Frågan om individer berördes knappt, och i detta avseende var inte villkoren så hårda som de vid ett första påseende kan verka. Dokumentet slog visserligen fast att ”Kommunistiska Internationalen icke [kan] finna sig däri att notoriska reformister, som nu representeras av sådana män som Turati, Modigliani, Kautsky, Hilferding, Hillquit, Longuet, Macdonald m. fl. skola ha rätt att gå och gälla som tillhörande III. Internationalen.” (7:e villkoret) Men det sätt på vilket villkoren presenterades innebar indirekt att man absolut inte uteslöt alla reformister eller centrister, utan att man kunde anta att de med vissa garantier skulle kunna få vara kvar i de förnyade och omvandlade partierna. Förvisso sa man att partierna ”tid efter annan företaga nyregistreringar inom sina organisationer för att rensa partiet från sig i detsamma insmygande småborgerliga element”(13:e villkoret), men samtidigt skulle partierna bara ”avlägsna reformisterna och 'centrumsmännen' från alla mer eller mindre ansvariga poster inom arbetarrörelsen”(2:a villkoret), vilket inte var detsamma som uteslutning. Och det 20:e villkoret, som föreskrev att den centrala ledningen i de partier som anslöt sig till Tredje internationalen till åtminstone 2/3 skulle bestå av ledare som redan före den andra världskongressen (1920) hade varit för anslutning, gav samtidigt internationalens exekutivkommitté ”rätt att göra undantag för... representanterna för centrums-riktningen..”³⁶

Det faktum att Komintern antog de 21 villkoren vid den andra kongressen gjorde inte slut på kontroverserna om anslutning. Det visade sig i december 1920, under de franska socialisternas kongress i Tours, där de skulle avgöra om de skulle gå med i Tredje internationalen eller ej. En stor del av debatten ägnades åt att diskutera tillämpningen av de 21 villkoren. Léon Blum åberopade principiella överväganden och de oöverstigligen teoretiska motsättningarna mellan kommunismen och den gamla skolans socialism som grundval för att hur debatten än avlöpte vägra att ansluta sig till ”Moskva”. Men hans ståndpunkt att redan på förhand förkasta majoritetens beslut var ett undantag.³⁷ Medan den kommande folkfrontsregeringens ledare rättframt tog ansvar för att bryta den franska socialistiska rörelsens enhet, så utnyttjade den stora majoriteten av de delegater som var mot kommunismen de 21 villkoren som ursäkt för att undvika de grundläggande frågorna. Istället för att ta itu med dessa viktiga frågor deklarerade de att de hade förhindrats att ansluta sig till den

³⁵ *Protokoll des II Weltkongresses...*, s 12.

³⁶ Alla citat tagna från *Manifest och teser från KI:s andra kongress*, utgivna 1920.

³⁷ *Parti Socialiste (S.F.I.O.)*, XVIIIe... Blums tal återfinns på s 245 ff.

revolutionära organisationen. Men inte ens Zinovjeps berömda telegram³⁸ hindrade de som var för att ”ansluta sig till Moskva” från att försäkra sina centriska vänner att det inte fanns något i de 21 villkoren som gjorde att man uteslöts på grund av tidigare misstag.³⁹ I ett ”Öppet brev” till arbetarna i Frankrike och Tyskland hade Lenin betonat att det var möjligt med undantag från reglerna, till och med till förmån för ”högerledare”, och tillade: ”eftersom det direkt förklaras att undantag är tillåtna, så kan det inte bli tal om att den ena eller andra personen absolut inte blir intagen. Helt och fullt erkännes alltså att man inte bör räkna med det förflutna, utan med det närvarande, att man bör räkna med enskilda personers och enskilda ledares förändrade åsikter och uppträdande.”⁴⁰

Trots sitt oerhörda förakt för reformismen och centrismen⁴¹ och sin strävan att göra Tredje internationalen till en revolutionär kamporganisation, så visade faktiskt Lenin större flexibilitet än Zinovjev, som var mer ”vänsteristisk”. Dessutom uppstod frågan om uteslutningar på ett sätt som sovjetledarna inte var ensamma om att avgöra. Trots att de hade beslutat att de före och under Kominterns andra kongress skulle förhandla med företrädare för de centriska partierna i Frankrike (SFIO) och Tyskland (USDP), så pressade de partier i de berörda länderna som redan hade anslutit sig till Komintern på exekutivkommittén för att den skulle vägra att kompromissa med de vacklande och försonliga elementen.⁴² Slutligen och allra viktigast: hela frågan om man skulle få gå med eller ej var en del av en större grupp problem, som Kommunistiska internationalen inte hade några färdiga lösningar på. I grund och botten handlade det om att avgöra vilken karaktär partierna i den västeuropeiska kommunistiska rörelsen skulle ha. De skulle naturligtvis vara *revolutionära* organisationer – bland annat därför betonades behovet av förberedelser för underjordisk verksamhet – och om man var tillräckligt flexibel skulle de utan tvivel acceptera instruktioner från den centrala exekutivkommittén, det vill säga från ett organ som var direkt underställt det sovjetiska kommunistpartiets inflytande.⁴³ Men förutom dessa allmänna påståenden hade man påverkan från händelseutvecklingen. Världsrevolutionen dröjde; massornas radikalisering medförde att det uppstod stora centriska partier, där knapphändigt kamouflerade reformister froterade sig med ärliga revolutionärer; det politiska livets logik i Väst- och Centraleuropa gynnade framväxten av kommunistiska masspartier som kunde konkurrera med den socialdemokratiska rörelsen. Eftersom det snart visade sig omöjligt att krossa denna rörelse behövde man nu tävla med den och vinna så många arbetare som möjligt från den. Ur denna synvinkel var bildandet av Tyskland Förenade Kommunistparti efter kongressen i Halle⁴⁴ i oktober 1920 en viktig vändpunkt. Det förenade partiet samlade tiotusentals medlemmar från kommunistpartiet som hade bildats i december 1918 och majoriteten av USDP:s medlemmar, och utgjorde därmed en massorganisation med omkring 350.000 medlemmar. Denna händelse skakade om den sekteristiska anda som hotade att överväldiga de första kommunistiska grupperna i väst.

Sekterismen bromsades även av andra faktorer. I synnerhet bromsades den av de första kommunistpartiernas heterogena sammansättning, de ideologiska skillnaderna bland deras medlemmar, och

³⁸ I ett telegram till Tourskongressen förkunnade Tredje internationalens ordförande att hans organisation inte kunde ha något gemensamt med författare till en resolution som han ansåg vara oacceptabel. Författarna var Paul Faure och Jean Longuet, den centriska strömningens främsta företrädare.

³⁹ Frossard, som skulle bli det franska kommunistpartiets första generalsekreterare, vädjade till sina ”vänner från centern”, och sa: ”Vi behöver er.” Paul Vaillant-Couturier försäkrade dem att Kominterns inträdesregler bara gällde framtiden, och tillade att ”undantagen som föreskrivs i Moskvas artiklar 7 och 8 inte kan tillämpas på partimedlemmar som godtar besluten vid denna kongress.” De som var för att ansluta sig lade t.o.m. fram en motion där centriska beskrevs som ”goda arbetare för socialismen”. (*Parti Socialiste...* s 385, 437, 482-93.)

⁴⁰ Lenin, CW, vol 31, s 281 [SSIU, bd 17, s 288.]

⁴¹ Se s 289.

⁴² Se *Protokoll des II Weltkongresses*, s 277-78. Ännu i slutet av 1920 förebrädde den holländske vänsteristen Anton Pannekoek Tredje internationalens ledare för att ”försöka få största möjliga antal opportunisterna att ansluta sig” (brev till Mühsam, publicerat i *Die Aktion*, 19 mars 1921. Citerat i *Pannekoek et les Conseils Ouvriers*, s 215.)

⁴³ Se s 277.

⁴⁴ Vid denna kongress beslutade USDP med stor majoritet att ansluta sig till Tredje internationalen.

den omfattande tendensfrihet som rådde. Lika fel som det är att se leninismen som orsak till splittringen av den internationella socialistiska rörelsen, lika fel är det att tillskriva Tredje internationalet, som den utvecklades under de första åren efter sitt grundande, den dogmatiska stelhet och de fanjunkarmetoder som kännetecknade stalinismen.

Den ideologiska mångfalden under Kommunistiska internationaletens första tid berodde på att den lyckades påverka många olika politiska strömningar. Den inspirerades och leddes visserligen av revolutionärer från den marxistiska skolan, vars första politiska erfarenheter hade gjorts inom den "ortodoxa" socialistiska rörelsen, men utöver vänstersocialister som spartakisterna, som sedan länge hade fört en revolutionär kamp i reformistiskt dominerade partier, fanns det bland den kommunistiska rörelsens första nykomlingar personer med ett avsevärt mindre radikalt förflutet, och som förde med sig "den socialistiska traditionen". Men jämfört med sin föregångare var Kommunistiska internationalet dubbelt nyskapande i frågan om var den skulle rekrytera: den försökte, och lyckades i hög grad, vinna medlemmar utanför Europa, och den vände sig dessutom till delar av proletariatet som hittills stått utanför de socialistiska organisationerna – i synnerhet de grupper som tillhörde den syndikalistiska, anarkosyndikalistiska och till och med anarkistiska "familjen".

Listan över de organisationer som i början av 1919 bjöds in till Tredje internationaletens grundningskongress omfattade de brittiska, amerikanska och österrikiska sektionerna av den anarkosyndikalistiska "Industrial Workers of the World", och de "revolutionära delarna" av den brittiska Shop Steward-rörelsen, som var påverkad av liknande strömningar.⁴⁵ Några få månader senare deklarerade Kommunistiska internationalet i ett cirkulär att den nya organisationen "innerligt välkomnar... de anarkosyndikalistiska grupperna, och de grupper som bara kallar sig anarkister."⁴⁶ Strax innan den andra kongressen i juli 1920 visade det sig att det innebar vissa problem att dessa kätterska strömningar deltog i den internationella kommunistiska organisationen. Inbjudan hade skickats till "alla revolutionära syndikalistiska grupper [och] IWW-fackföreningar",⁴⁷ men Kominterns sekreterare, Radek, ifrågasatte om det var ett riktigt beslut. Med stöd från den tyske kommunisten Paul Levi och italienaren Serrati sa han att han helst såg att dessa anarkosyndikalistiska och anarkistiska strömningar hölls utanför Tredje internationalet. Exekutivkommitténs majoritet inte bara förkastade denna inställning, utan som Alfred Rosmer berättar tillrättavisades Radek och avsattes från posten som sekreterare. Istället utsåg man Angelika Balabanoff till ny sekreterare.⁴⁸ Rosmer hade själv en syndikalistisk bakgrund, och säger att de icke-marxistiska revolutionärerna under denna period var tillfredsställda med skrifter av Lenin som *Staten och revolutionen*. Vidare:

Förutom de texter där de kunde finna ett språk som liknade deras och en uppfattning om socialismen som var besläktad med deras, var det framför allt det obevekliga fördömandet av opportunisten, som gladde revolutionärerna, syndikalisterna och anarkisterna, och som förde dem närmare bolsjevismen. Och de uppskattade fördömandet av både det slags socialchauvinistiska opportunisterna som hjälpt fram sina imperialistregeringar under kriget, och av dem som stannat på halva vägen och kritiserat regeringspolitiken, men inte vågat dra de logiska konsekvenserna av sin opposition.⁴⁹

Det är alltså inte förvånande att det upprättades nära förbindelser mellan de Kominterndelegater som skickades till Västeuropa och de syndikalistiska och anarkosyndikalistiska grupperna. Jules Humbert-Droz, som i flera år fungerade som "Moskvas öga" i Paris, instruerades uttryckligen att ta kontakt med dessa kretsar – till vilka han, som han skriver, hursomhelst "kände stor sympati".⁵⁰ I Frankrike, som hade en stark syndikalistisk tradition, var bidragen från denna strömning till kommunistpartiet oerhört viktiga. Personer som Rosmer, Pierre Monatte, Monmousseau och Sènard

⁴⁵ Degras, vol I, s 4.

⁴⁶ *Ibid*, vol I, s 66-67.

⁴⁷ *Ibid*, vol I, s 103-4

⁴⁸ Rosmer, *Moskva under Lenin*, s 85-86.

⁴⁹ *Ibid*, s 51.

⁵⁰ Humbert-Droz, s 20.

kom från den syndikalistiska rörelsen, och spelade en framträdande roll under den första perioden av det franska kommunistpartiets historia. I Spanien fick Tredje internationalen 1919 stöd från det mäktiga Nationella Arbetarförbundet (CNT), en anarkosyndikalistisk organisation. Även i Storbritannien, USA och Nederländerna hade en stor del av de unga kommunistpartiernas första sympatisörer liknande ståndpunkter.⁵¹

Men frågan om anarkisterna, anarkosyndikalisterna och syndikalisterna är en del av en större fråga, den om ”vänsterister” i allmänhet, och den ställning de hade i Komintern på Lenins tid. Exemplet med den tyska kommunismen illustrerar på ett bra sätt vilken mångfald av strömningar som fanns representerad i den kommunistiska rörelsen. Redan vid sin grundningskongress visade sig KPD(s) – Tysklands Kommunistiska Parti (spartakistförbundet) – vara nyskapande på både det principiella och det organisatoriska planet. Det hade en självständig hållning till bolsjevikernas politik, (Rosa Luxemburg sa rätt ut att arbetarnas revolution inte behövde använda terror),⁵² och det var mot de organisationsprinciper som leninismen förespråkade och bolsjevismen förverkligade. Partiets grundare inspirerades av Rosa Luxemburgs antibyråkratism, och beslutade att begränsa de heltidsanställda ombudsmännens makt och antal, och även de ekonomiska resurser som de hade till sitt förfogande. De minskade deras privilegier till förmån för lokalorganisationerna.⁵³ Och det tyska partiet visade genast att det var påverkat av vänsteruppfattningar som inte passade in i leninismens normer – det beslutade (mot sina mest välkända ledares rekommendationer) att bojkotta valen till den konstituerande församlingen, som skulle hållas i februari 1919.

Denna ”vänsterism” skulle känneteckna den tyska kommunismens första år. I april 1920 ledde det till en utbrytning, som under namnet KAPD (Tysklands Kommunistiska Arbetarparti) samlade den yttersta vänsterns antifackliga och antiparlamentariska delar. Denna utveckling berodde på KPD-ledningens agerande. Paul Levi var inte förtjust i att vänsterismen var så stark i hans organisation, och vid partikongressen i Heidelberg i oktober 1919 fick han igenom att de delegater som var mot att delta i val och i den fackliga rörelsen (som enligt deras uppfattning var i grunden och hopplöst reformistiska) skulle uteslutas.⁵⁴ KAPD bildades som konkurrent till den ”ortodoxa” organisationen, och hade drag som starkt avvek från leninismen. Dess aktivism låg nära en äventyrspolitik, och gick ibland över gränsen.

Men trots dessa motsättningar och oförenliga ståndpunkter uppvisade Tredje internationalen under lång tid en tålmodig och tolerant hållning gentemot extremisterna i KAPD. Radek, som var EKKI:s⁵⁵ främste expert på tyska frågor, hade ända från början rått Paul Levi att vara försiktig, och han hade försökt förhindra att vänsteristerna uteslöts.⁵⁶ Lenin ingrep själv i dispyten och uppmanade till försoning mellan de två organisationerna.⁵⁷ Trots att detta råd ignorerades och förhållandena mellan KPD och KAPD blev alltmer fientliga, så behandlades ändå den senare fortfarande överseende av Internationalen. KAPD blev inbjudna att skicka en delegation till andra kongressen, och 1921 antogs det som ”sympatiserande parti”, vilket under en tid innebar att de åtnjöt ekonomiskt stöd från Komintern.⁵⁸

Trots att den anarkistiska vänstern nu hade fått ett fäste i KAPD, så hade den ändå inte helt försvunnit ur det ”ortodoxa” partiets led. Det fanns kvar en ytterlighetsriktning, och dess viktigaste ledare var Arkadi Maslow och Ruth Fischer. De förde en kampanj för att KPD skulle utveckla en kampanj som det enligt deras uppfattning saknade. Deras teori om ”offensiv till varje pris” och de

⁵¹ Borkenau, s 167-68.

⁵² Nettl, vol II, s 732.

⁵³ Broué, *Révolution*, s 94.

⁵⁴ *Ibid*, s 309-12; Degras, vol I, s 66; Carr, del 3, s 157-58.

⁵⁵ Kommunistiska Internationals Exekutivkommitté.

⁵⁶ Degras, vol I, s 66.

⁵⁷ Lenin, *CW*, vol 30, s 87-88.

⁵⁸ Broué, *Révolution*, s 406 och 450-52.

oundvikliga nederlag som den ledde till, misskrediterade vänstern inom Internationalen. I ett tal till den tredje världskongressen i juli 1921 deklarerade Trotskij: ”det är vår plikt att klart och tydligt säga till de tyska arbetarna att vi anser denna filosofi om offensiv vara ytterst farlig. Och i sin praktiska tillämpning ett stort brott.”⁵⁹ Han hade dessförinnan diskuterat frågan med Lenin, och de två hade gemensamt beslutat sig för att tillsammans bekämpa vänsterströmningen vid kongressen. Deras farhågor för vänsterismens äventyrliga överdrifter var inte grundlösa. I Tyskland hade inte vänsteristerna nöjt sig med att tala om ”angrepp på bred front”. I mars 1921 hade en del kommunistiska grupper använt provokationer för att sporra proletariatet att revoltera. Resultatet hade bara blivit en ökande isolering.⁶⁰

Redan före 1921 hade Lenin tagit ställning i fråga om vänsterismen, och hade då inte begränsat sig till dess ryska företrädare. Även vänsteristerna inom den internationella kommunistiska rörelsen hade fått sig en skrapa. Men kritiken hade varit vänskaplig, återhållsam och lugnande. Lenins brev till Sylvia Pankhurst i augusti 1919, som vi redan har citerat,⁶¹ hade nämnt motsättningarna i frågan om parlamentarismen. I sitt brev till den brittiska militanten tillstod Lenin att ”kritiken av parlamentarismen är inte bara legitim och nödvändig... utan också helt riktig”. Och utan att överge sin uppfattning om att revolutionärer borde delta i den parlamentariska verksamheten, hade han uttryckt sin övertygelse att ”denna åsiktsskillnad är nu så oväsentlig att det förnuftigaste vore att inte splittra sig på grund av den.”⁶² I oktober 1919, i en artikel vid namn ”Hälsning till de italienska, franska och tyska kommunisterna”, hänvisade han återigen till vänsteristernas systematiska antiparlamentarism, och upprepade att han betraktade den som ”en inte särskilt viktig fråga”. Även om den gav upphov till skarpa kontroverser, så kommenterade han: ”Det är inget att vara rädd för. Det är en tillväxtsjukdom.”⁶³ Men när vänsterismen efter 1921 antog en mer elakartad form och ledde till ännu mer äventyrliga aktioner som inte låg i linje med den allmänna utvecklingen i Tyskland, så inledde Lenin en våldsamt kampanj mot den. Kominterns tredje kongress blev scenen för ett frontalangrepp. Men efter att Lenin hade attackerat vänsterismens ledare (varav en del – som Bela Kun – levde i exil) skyndade han sig ändå att skicka dem ett brev, där han skrev: ”Det är helt naturligt att emigranter ofta intar ståndpunkter som är 'alltför vänster’”, och uttryckte sin sympati för ”så fina, lojala,hängivna och hedervärda revolutionärer.”⁶⁴ Det är ett viktigt brev, ty det bekräftar vårt tidigare påpekande angående Lenins inställning till de sovjetiska ”vänsteristerna”, nämligen att även om kritiken mot vänsterismen ofta var mycket hård och angreppen ibland var våldsamma, så var det för honom ändå en debatt som oavsett hur våldsamt den var ändå fördes med kamrater som deltog i samma kamp. En liknande slutsats går att dra från det verk som Lenin ägnade åt vänsterismen, och som publicerades i juni 1920, strax innan den andra världskongressen, nämligen ”*Radikalismen*” – *kommunismens barnsjukdom*.

Denna lilla bok är väl värd sin berömmelse. Här har vi en polemiker vars talanger för en gångs skull undviker vältalighetens fällor, en noggrann analytiker och en skarpsinnig politisk observatör. Det är Lenin när han är som bäst, och boken förenar en genomträngande realism med orubbliga revolutionära principer. ”*Radikalismen*” är en uttömmande genomgång av vänsteristernas misstag. Bland dem fanns den stelbenthet som orsakades av deras renlärighet. Såsom varande ”revolutionsdoktrinärer”⁶⁵ – *revolution* och inte kontrarevolution som stalinisternas och post-stalinisternas smädelseskrifter senare skulle påstå – var vänsterismen mot alla former av kompromisser, och det var ”en barnslighet som det är svårt att ens ta på allvar.”⁶⁶ Lenin fördömde också den frihetsivrande

⁵⁹ Trotskij, *The First Five Years of the Communist International*, vol I, s 329.

⁶⁰ Braunthal, s 227.

⁶¹ Se s 172.

⁶² Lenin, *VV10*, bd 9, s 136-37.

⁶³ *Ibid*, bd 9, s 161.

⁶⁴ Lenin, *CW*, vol 45, s 203-4.

⁶⁵ Lenin, *VV10*, bd 9, s 419.

⁶⁶ *Ibid*, bd 9, s 395.

demagogi som kännetecknade KAPD, och som systematiskt ställde ”ledarna” i motsats till ”massorna”⁶⁷ – och därmed föregrep misstag som så småningom skulle bli bara alltför verkliga. Lenins kritik av denna ståndpunkt fick honom att särskilt starkt betona behovet av ett starkt, disciplinerat parti vars auktoritet skulle motstå den försvagning som var resultatet av den revolutionära rörelsens kräftgång.⁶⁸

Kritiken i ”*Radikalismen*” definierade alltså det förhållande som skulle finnas mellan det revolutionära partiet och massorna. Samtidigt som partiet inte skulle ”sänka [sig] till... nivå med klassens efterblivna skikt” måste det ”nyktert ge akt på just hela klassens (och ej blott dess kommunistiska avantgardes), just hela den arbetande *massans* (och ej blott dess avancerade representanters) *verkliga* grad av medvetenhet och beredskap.” Behovet att hålla kontakt med de breda massorna och undvika att komma alltför långt ifrån dem – att ”hålla sig tillräckligt nära” dem för att få dem att gå framåt, och att höja deras medvetenhetsnivå och radikaliserat dem – var en mycket viktig fråga för Lenin, och han återkom till den flera gånger.⁶⁹ Eftersom vänsteristerna inte insåg denna nödvändighet, förkastade de varje närmande till de strömningar inom den socialistiska rörelsen som låg till höger om kommunisterna. Lenin protesterade mot vänsteristernas ”renlärighet”, och krävde att man skulle ge de brittiska Labourledarna ett viss mått av parlamentariskt stöd, trots att han visste att de låg närmare Churchill och Lloyd George än revolutionärerna. Det var, som Lenin förklarade med en formulering som chockade hans socialdemokratiska motståndare, naturligtvis fråga om att stödja dem ”på samma sätt som repet håller uppe den hängde”.⁷⁰ Kommunisternas taktiska skicklighet skulle – under förutsättning att de inte offrade sina principer – få till resultat att reformisternas grundläggande konservatism och hjälplöshet avslöjades inför massorna, och då med hjälp av fakta och inte bara i form av tal.⁷¹

Slutligen angrep Lenin många vänsteristers vägran att arbeta i de reformistiska fackföreningarna (”[a]tt inte arbeta inom de reaktionära fackföreningarna innebär att lämna de otillräckligt utvecklade eller efterblivna arbetarmassorna under inflytande av de reaktionära ledarna, bourgeoisins agenter”),⁷² samt deras dogmatiska antiparlamentarism. Enligt Lenin berodde deras vägran att delta i val eller sitta i parlamentet på att de föraktade eller var okunniga om proletariats breda massor. Således talade kommunisterna i KAPD om ”de historiskt och politiskt förlegade parlamentariska kampformerna”.⁷³ Som Lenin anmärkte, föll de tyska vänsteristerna för en frestelse som var typisk för dem, nämligen att ta sina egna önskningar för verklighet. I själva verket trodde en avsevärd del av proletariats fortfarande på parlamentarismens och det parlamentariska arbetets förtjänster.⁷⁴ Svårigheten och den revolutionära plikten bestod i att använda parlamentet som en plattform för agitation och propaganda. Bolsjevikerna hade lyckats göra det i den gamla tsaristiska duman utan att ge efter för några illusioner. Men Lenin förutsade: ”Att skapa en verkligt revolutionär parlamentsgrupp i de västeuropeiska parlamenten är vida svårare än vad det var i Ryssland.”⁷⁵ Och det skulle förvisso visa sig vara mycket svårare.

Även om Lenin i ”*Radikalismen*” går igenom sina meningsskiljaktigheter med vänsteristerna, så förfaller han aldrig till smädelser. För honom fanns fienden till höger, även om det kunde göras misstag till vänster. När han kallade de bolsjevikerna som hade uteslutit ur partiet 1908 för KAPD:s och ”ultravänsteristernas” föregångare, så medgav han samtidigt att det bland dem fanns ”många

⁶⁷ *Ibid.*, bd 9, s 399.

⁶⁸ *Ibid.*, bd 9, s 401-02.

⁶⁹ *Ibid.*, bd 9, s 416 och 449-51

⁷⁰ *Ibid.*, bd 9, s 445.

⁷¹ *Ibid.*, bd 9, s 442-43.

⁷² *Ibid.*, bd 9, s 410.

⁷³ *Ibid.*, bd 9, s 413.

⁷⁴ *Ibid.*, bd 9, s 415.

⁷⁵ *Ibid.*, bd 9, s 421.

utmärkta revolutionärer”.⁷⁶ Samtidigt som han kritiserade den italienska vänsteristen Bordiga, så glömde han inte bort att nämna hans förtjänster.⁷⁷ Inte heller misströstade Lenin om de vänsterister vars extremism fick dem att lämna den kommunistiska rörelsen: ”Den praktiska erfarenheten skall snabbt lära den.”⁷⁸ Om vänsterismen verkligen var en ”sjukdom”, så var det en sjukdom som ”går över utan fara, och organismen blir efteråt t o m kraftigare.”⁷⁹ I detta verk, som den stalinistiska och post-stalinistiska ortodoxin har försökt att använda som sin bönbok, var all form av bannlysning betecknande nog helt frånvarande. Vänsterismens ibland iögonenfallande misstag hindrade inte Lenin från att bredvid de risker som fanns inneboende i den (och som bara skulle förvärras av oförståelse och häftig kritik) upptäcka dess i grunden sunda inspirationskälla. Och han skrev om den brittiska varianten av vänsterism och många unga brittiska kommunisters sinnesstämning: ”Denna stämning är i högsta grad glädjande och värdefull. Man måste förstå att uppskatta och stödja den, ty utan den vore en seger för den proletära revolutionen i England – ja, i vilket annat land som helst – hopplös.”⁸⁰ I detta sammanhang kan man inte få annat än en känsla av hopplöshet inför den behandling som leninismens officiella arvtagare har utsatt ”vänsterister” för.

Like lite som monolitismen var användandet av fanjunkarmetoder något som existerade i det leninistiska Komintern.

Under flera år efter 1920 liknade Kominterns kongresser andra sammankomster av liknande slag. Hundratals delegater deltog, och ofta var diskussionerna mycket livliga. Trots att kongressen, den internationella kommunistiska rörelsens ”parlament”, innehade överhögheten i organisationen och var en verkligt rådgivande församling, så var den inte den verkliga maktutövaren. Vanligtvis togs besluten någon annanstans, men de debatterades häftigt på kongressen och kritiserades öppet, utan att ledarna försökte se ut som en enhällig och än mindre monolitisk grupp inför delegaterna. Genom att vara framgångsrika revolutionärer låg de sovjetiska kommunisterna högt i kurs, men ändå visade en del utländska kommunisterna ingen överdriven respekt för dem, och de angrep den överdrivet ”ryska” karaktären på de scheman och teser som Internationalsens ledare presenterade. Enligt italienaren Bordiga, skotten Gallacher och holländaren Wijnkoop fick Tredje internationalsens strategi en slag-sida av denna tendens att analysera världsrevolutionens problem med ständiga hänvisningar till den ryska revolutionens erfarenheter.⁸¹ Debatten var fri mellan anhängare och motståndare till de teser som lades fram inför kongressen. Exempelvis lade den indiske delegaten Roy fram en egen rapport mot Lenins rapport om den nationella frågan.⁸² Utan restriktioner kunde de som var mot att delta i fackföreningar och parlamentarisk verksamhet föra fram sina uppfattningar, och oppositionen i det ryska kommunistpartiet fick hjälp av kongressorganisatorerna att dela ut sin plattform till delegaterna.⁸³ Trots de åtgärder som vidtagits mot minoriteten i bolsjevikpartiet⁸⁴ kunde Alexandra Kollontaj ett år senare från talarstolen på tredje kongressen kritisera den leninistiska ledningens politik i Ryssland, och mötets allmänna karaktär var lika öppen som 1920. Speciellt den tyska delegationen var helt öppen med sina meningsskiljaktigheter, och sysslade med vad Pierre Broué kallar ”att visa sin smutsiga byk”.⁸⁵ Diskussionen om den tyska kommunistens ståndpunkter återupptogs vid den fjärde kongressen 1922, och man fick där bevittna en muntlig duell mellan Radek och Ruth Fischer.⁸⁶

⁷⁶ *Ibid*, bd 9, s 392.

⁷⁷ *Ibid*, bd 9, s 423 och 466.

⁷⁸ *Ibid*, bd 9, s 463.

⁷⁹ *Ibid*, bd 9, s 403.

⁸⁰ *Ibid*, bd 9, s 437.

⁸¹ *Protokoll des II Weltkongresses...*, s 188, 422, 435.

⁸² *Ibid*, s 145 ff.

⁸³ *Ibid*, s 59.

⁸⁴ Se s 196.

⁸⁵ Broué, *Révolution*, s 521.

⁸⁶ *Protokoll des IV Weltkongresses der Kommunistischen Internationale*, s 82, 100 ff.

Yttrandefriheten var lika omfattande och diskussionen lika öppen i de enskilda nationella organisationerna. I synnerhet de italienska kommunisterna Bordiga och Gramsci var ivriga att kritisera Internationalens verkställande organ och sovjetledarnas politik. Bordiga angrep offentligt den fjärde kongressens beslut (1922) och tillkännagav att han tänkte sprida sina uppfattningar bland de kommunistiska partierna utan att gå via det internationella centrum. Det hindrade inte att han valdes in i EKKI vid den femte världskongressen 1924.⁸⁷ Så sent som i oktober 1926 kunde Antonio Gramsci skriva ett brev till sovjetledarna om den litterära kamp som pågick bland dem: ”Idag förstör ni ert arbete. Ni fördärvar, och riskerar att upphäva den ledande roll Lenins arbete gav SSSR:s kommunistiska parti.”⁸⁸ 1920 skrev Paul Levi i det tyska KPD:s officiella organ: ”Det finns ingenting i Kommunistiska internationalens stadgar som tvingar oss att betrakta exekutivkommitténs samtliga beslut som snilleblixtar.”⁸⁹ Thalheimer förkastade Lenins förslag att KPD och KAPD skulle återförenas och förklarade öppet varför.⁹⁰ 1924 diskuterade han med Zinovjev i den internationella kommunistiska pressens spalter, vid en tidpunkt då Tredje internationalens ordförande stod på höjden av sin makt.⁹¹ Det var inte på något sätt djärvt att rikta öppen kritik mot Kominternledningens uppfattningar och till och med beslut. Vid denna tidpunkt krävde ledningen bara att det franska kommunistpartiet skulle avstå från att kritisera Moskväs *beslut* i icke undertecknade ledare, och på så sätt binda upp hela organisationen.⁹²

Kommunistpartierna interna liv uppvisade liknande drag. Som Pierre Broué skriver om Tyskland:

Det högsta organet... kongressen möttes åtminstone en gång per år, och dess delegater valdes utifrån den preliminära debatten, där det ibland blev strid mellan tendenser som förde fram egna program och kandidater. Dessa tendenser fick alla möjligheter att uttrycka sina avvikande uppfattningar, inklusive rätten att tala inför möten med lokalgrupper där de inte hade några anhängare.⁹³

När det gäller den interna partidemokratin kunde KPD skryta med en bedrift som majoriteten av dagens politiska organisationer kan avundas. Det fanns i alla fall inget tidigare exempel på det som hände vid partiets grundningskongress. En efter en hade partiledarna, inklusive så imponerande figurer som Rosa Luxemburg och Karl Liebknecht, klivit upp i talarstolen och träget vädjat till partiet att rösta för att delta i valen till den konstituerande församlingen. Men med mer självständighet än klokhet avvisade kongressdelegaterna deras vädjanen och röstade med 62 röster mot 23 mot att delta.⁹⁴ Under hela inledningen av 20-talet återspeglade KPD:s kongresser troget partiets liv, och de förblev livliga tillställningar. I januari 1923, till exempel, ägde det rum många ”incidenter”, och ordföranden hade svårt att lugna delegaterna och dämpa tumultet.⁹⁵ Tendenskampen var lika våldsam mellan kongresserna, och den uttrycktes i jämna omröstningar i partiets kommittéer och dispyter i partiets och internationalens press.⁹⁶ Och det franska kommunistpartiet led inte så mycket av likformighet som en anarkistisk yttrandefrihet som gjorde att partiet riskerade att drabbas av motsägelser och förlamning. Under kongressen i oktober 1922 ägde det rum hätska ordväxlingar och våldsamma incidenter mellan delegater, som i mer välordnade partier vanligen sker i kulisserna.⁹⁷

Denna diskussions- och kritikfrihet både gav upphov till och var ett resultat av det fria utövandet av rätten att bilda tendenser i Komintern och dess medlemspartier. I oktober 1919 hade Lenin sagt till arbetarna i väst: ”Meningsskiljaktigheterna bland kommunisterna är... meningsskiljaktigheter bland

⁸⁷ Cammett, s 165, 169.

⁸⁸ *Ibid.*, s 181.

⁸⁹ Broué, *Révolution*, s 452.

⁹⁰ *Ibid.*, s 334.

⁹¹ *Ibid.*, s 780.

⁹² Walter, s 99.

⁹³ Broué, *Révolution*, s 606.

⁹⁴ Nettle, vol II, s 757.

⁹⁵ Broué, *Révolution*, s 606.

⁹⁶ T.ex. *Ibid.*, s 370 och 452-53.

⁹⁷ Walter, s 103-11.

representanter för en massrörelse som vuxit fram otroligt snabbt... På en *sådan* basis är menings-
skiljaktigheter inget att frukta: de är en tillväxtsjukdom och ingen ålderdomsskröplighet.”⁹⁸ Det var
därför ingen överraskning, att uppfattningarna när de hade preciserats skulle ta fast form och ge
upphov till tendenser och till och med fraktioner. Till en början sa Kominterns exekutivkommitté
ingenting om det. I rapporten från exekutivkommitténs representant i Frankrike i maj 1922, stod det
att ”vänstern [i det franska kommunistpartiet]... är organiserad som en fraktion, och vill vara
överens med Internationalen på alla punkter.”⁹⁹ Vid denna tidpunkt började dock Komintern-
ledningens fördragsamhet med fraktionismen ta slut. Dessutom hade fördragsamheten i detta fall
sin grund inte bara i fördomsfrihet och en djupt demokratisk anda, utan också i att Moskva ville
kunna luta sig på en organiserad vänstergrupp, som i synnerhet inom det franska KP kunde stå emot
de starka strävanden mot självstyre och ”återhållsamhet” som äventyrade Internationalens enhet och
den centrala organisationens auktoritet. En liknande situation uppstod i samband med den fjärde
kongressen i november 1922, då KPD:s ledning (som vid denna tidpunkt dominerades av en ”mått-
full” gruppering) försökte rensa ut vänsterfraktionens medlemmar ur den delegation som skulle
skickas till Moskva. Det var tack vare Lenins personliga ingripande som vänsterns garanterades
representation vid kongressen.¹⁰⁰

Men redan i september 1922 hade Internationalens ordförande i ett brev till det franska kommu-
nistpartiet krävt att det skulle genomföra en ”omedelbar och fullständig upplösning av alla fraktio-
ner”.¹⁰¹ Denna uppmaning förebådade många ännu bistrare ultimatum. En epok höll på att ta slut,
en epok där tendenser, som ibland organiserade sig i fraktioner och ofta tog sig stora friheter med de
disciplinära reglerna, hade åtnjutit omfattande rättigheter. Speciellt i Tyskland hade ”högern”, som i
och med revolutionens nederlag hade blivit mer försiktig, och ”vänstern”, som i och med besvikel-
serna istället hade blivit mer otålig, avlöst varandra i partiets ledning. Majoriteten och minoriteten
var nästan jämnstarka (även i de allra viktigaste frågorna var omröstningarna ofta mycket jämna
med mycket svaga majoriteter) och under kongressförhandlingarna turades rapporter och motrap-
porter om.¹⁰² Men utvecklingen inom det sovjetiska kommunistpartiet kunde inte undgå att påverka
Internationalen och ”broderpartierna”. Det fanns redan en bjärt kontrast mellan de hårda restriktio-
ner som sedan 1921 hade berövat den bolsjevikiska organisationens interna demokrati allt innehåll,
och den atmosfär av frihet som fortfarande rådde i den kommunistiska rörelsen utanför Ryssland. I
och med att Lenin försvann från den politiska scenen och senare dog, och kampen om vem som
skulle efterträda honom hårdnade och konflikten mellan sovjetpartiets ledning och oppositionen
blev alltmer våldsam, så måste med nödvändighet de andra kommunistpartierna gradvis rättas in i
ledet och därmed förföll även deras politiska liv.

Internationalism och russifiering

”Tredje internationalen vill bara ha medlemmar som erkänner Moskvas diktatur, inte bara i Ryss-
land utan också i deras egna länder”, sa Karl Kautsky 1920.¹⁰³ Denna polemiska anmärkning
föregrep med flera år en situation som förvisso skulle komma att uppstå i Komintern, men tog som
vi ska se inte hänsyn till den dåvarande verkligheten. Det stämmer dock att den internationella kom-
munistiska organisationen ända från sitt grundande gav det makthavande partiet i Sovjetryssland en
stark ställning. Förvisso kunde den knappast ha kunnat göra på något annat sätt. Bolsjevikernas
ställning var inte bara överlägsen tack vare deras prestige som segrare 1917 och i inbördeskriget,
alltså som de enda revolutionärer som verkligen hade störtat kapitalismen, utan även därför att de

⁹⁸ Lenin, *VV10*, bd 9, s 162-63.

⁹⁹ Humbert-Droz, s 79.

¹⁰⁰ Broué, *Révolution*, s 559.

¹⁰¹ Humbert-Droz, s 95.

¹⁰² Broué, *Révolution*, s 619, 642-43, 668-69.

¹⁰³ Citerat i Lazitch, s 127.

var det enda parti som hade möjlighet att ge Tredje internationalen ett hem och tillräckligt ekonomiskt stöd. Allteftersom den socialistiska revolutionen falnade i Europa, så ökade dragningskraften från Sovjetryssland och dess kommunistiska parti. Förvånad beundran förvandlades till brinnande lojalitet. Socialisterna i väst hade försvagats av kriget och var bara alltför medvetna om sin oförmåga att utnyttja den kris som först kriget och sedan dess slut gav upphov till. Och det skulle ha krävts en hel del självförtroende och till och med arrogans för att kritisera den segerrika och omringade, utmattade och hjältemodiga bolsjevikrevolutionen. Trots sina reservationer eller till och med fiendlighet riskerade även de reformistiska ledarna att bli impopulära när de angrep Sovjetryssland. Renaudel, exempelvis, som tillhörde det franska socialistpartiets höger, var lycklig över att 1920 kunna hävda att han var ”en av de få som aldrig skrivit ett ont ord om bolsjevismen.”¹⁰⁴ När Martov försökte hindra den strömning som vid USDP:s kongress i Halle fick med en stor del av de tyska oberoende socialisterna till Tredje internationalen, så förklarade han att hans uppgift blev svårare av oviljan att kritisera bolsjevismen, inte bara från det tyska kommunistpartiets utan även centristerernas organs sida.¹⁰⁵

Det fanns gott om skäl till varför sovjetledarna hade en unik auktoritet inom den internationella kommunistiska rörelsen, särskilt som det inte bara var deras revolutionära anda som tjänade som exempel för de som hoppades att en dag följa deras exempel. Deras erfarenheter – det vill säga en rad ”grundläggande drag” hos den ryska revolutionen – betraktades ofta som ett schema som var giltigt långt utanför de gränser inom vilka de hade ägt rum. Lenin gick vid Kominterns första kongress så långt som att säga att ”den proletära revolutionens allmänna förlopp är detsamma i hela världen.” Han förklarade vad han menade på detta sätt: ”Först bildas sovjeter spontant, sedan breder de ut och utvecklar sig, därefter ställs i praktiken frågan: sovjeter eller nationalförsamling, eller konstituerande församling, eller borgerlig parlamentarism”.¹⁰⁶ Om detta stämde borde det väl vara möjligt att exportera de medel som hade gjort att det ryska proletariatet segrade, de verktyg som det hade skapat för att besegra borgarklassen? Hade inte bolsjevikernas teorier och uppfinningar en universell betydelse? Till en början trodde faktiskt Lenin att så var fallet. I oktober 1918 sa han: ”Bolsjevismen har blivit det internationella proletariats världsomspännande teori och taktik.”¹⁰⁷

Av exakt vad bestod denna ”teori och taktik”? Enligt Lenin var det viktigaste de speciella institutionella former som hade uppstått under 1905 och 1917 års revolutioner – sovjeterna. Vid Tredje internationalens grundningskongress sa han att kommunisterna måste övertyga massorna i väst om ”rådssystemets... nödvändighet”,¹⁰⁸ och vid bolsjevikpartiets åttonde kongress, som sammanträdde ungefär samtidigt, sa han att sovjetmakten var ”den proletära diktaturens internationella världsförhållanden”.¹⁰⁹ Samtidigt som nödvändigheten av denna diktatur var ännu en allmängiltig bolsjevikisk princip, så kunde den anta olika former. Speciellt medgav Lenin att ”en begränsning av rösträtten är en nationell specialfråga och inte en allmän fråga om diktaturen. Frågan om en begränsning av rösträtten måste tas upp på det sättet att den ryska revolutionens *speciella förhållanden*, dess *speciella utvecklingsväg* undersöks.”¹¹⁰ Men ändå: ”huvudkrafterna – och samhällsekonominns huvudformer – är desamma i Ryssland som i varje kapitalistiskt land, så dessa särdrag kan bara gälla sådant som inte hör till det viktigaste.”¹¹¹

Men vad var ”huvudkrafterna”, och vad var ”det viktigaste”? Lenin hade nämnt att den ryska revo-

¹⁰⁴ *Parti Socialiste (S.F.I.O.), XVIIIe...*, s 363.

¹⁰⁵ Getzler, s 209.

¹⁰⁶ Lenin, *VV10*, bd 8, s 346-47.

¹⁰⁷ Lenin, *CW*, vol 28, s 116.

¹⁰⁸ Lenin, *VV10*, bd 8, s 348.

¹⁰⁹ Lenin, *CW*, vol 29, s 145.

¹¹⁰ Lenin, *VV10*, bd 8, s 195.

¹¹¹ *Ibid*, bd 9, s 180. I ”*Vänsterismen*” skulle Lenin mer försiktigt säga att ”några av grunddragen i vår revolution [har] internationell betydelse.” (*Ibid*, bd 9, s 379.)

lutionen hade några mycket viktiga ”säregna förhållanden” (sambandet mellan revolutionens krav och fredsfrågan; den internationella konjunktur som kriget hade orsakat och uppdelningen av de imperialistiska makterna i två fientliga läger; Rysslands oerhörda storlek; och att det fanns en bondeklass, som under vissa förhållanden kunde stödja proletariats aktioner). Och dessa förhållanden förklarade varför det var ”lätt för Ryssland att... *börja* den socialistiska revolutionen, medan det kommer att vara svårare för Ryssland än för de västeuropeiska länderna *att fortsätta* den och att slutföra den.”¹¹² Trots att det var en så stor skillnad mellan situationen i Ryssland och i väst ansåg Lenin i slutet av 1920, att proletariats *både i de utvecklade industriländerna och i Ryssland* ”fortfarande [är] så uppsplittrat, undertryckt, på sina håll så mutat... att den organisation som mangrant förenar proletariats inte direkt kan utöva dess diktatur. Diktaturen kan utövas endast av det avantgarde, som har absorberat klassens revolutionära energi.”¹¹³ Alltså ville Lenin, om än underförstått, ge teorin om proletariats diktatur som den utövades i Sovjetryssland – det vill säga av kommunistpartiet – en allmängiltig och obligatorisk betydelse.

Benägenheten att ge den ryska revolutionen och bolsjevikernas teorier en internationell betydelse berodde inte så mycket på sådana ibland motsägelsefulla och diffusa uttalande. Viktigare var de likheter som observatörer kunde hitta. Först och främst: när revolutionen bröt ut i Tyskland – till en början lika spontant som den ryska februarirevolutionen 1917 – bildade arbetarna och soldaterna ”råd” (*Räte*), som var mycket lika sovjeterna, och det var dessa råd som gav uttryck åt deras krav. Liksom sina ryska föregångare beslutade de tyska råden att överlämna makten till en provisorisk regering som socialt och politiskt var borgerlig. Precis som i Ryssland efter oktoberupproret tvingades det republikanska Tyskland välja mellan sovjetvägen eller den konstitutionella vägen (skulle råden eller nationalförsamlingen få makten?). Och yttersta vänstern i Tyskland gjorde samma val som den yttersta vänstern i Ryssland. Utöver dessa likheter fanns det andra bara ungefärliga och vilseledande paralleller, som ändå uppmuntrade illusionen att det som skett i Ryssland skulle upprepa sig på fler ställen. De tyska socialdemokratiska ledarna liknade Kerenskij, och de förebådade en Lenin som redan existerade men inte hade upptäckts ännu. Den tyska reaktionens offensiv, till exempel Kappkuppen i mars 1920, påminde om yttersta högerens offensiv i Ryssland, särskilt Kornilovs försök till statskupp, vilket precis som den ”tyska versionen” besegrades av arbetarklassens motaktioner. Slutligen och framförallt fanns det en lovande historisk parallell mellan julihändelserna i Petrograd – den misslyckade massoffensiv för att stöta borgarklassen som föregick bolsjevikernas senare framgångsrika försök – och det febriga revolutionära utbrottet i Tyskland, som var lika fåfängt som någonsin ”julidagarna” i Ryssland.

Således kunde kommunisterna andligen frossa i jämförelser som verkade ge det ryska exemplet ännu större tyngd, och därmed bolsjevikerna ännu större ära. Men trots den synbarligen obevekliga logiken – den ryska revolutionens prestige, de bolsjevikiska upphovsmännens marxistiska auktoritet, deras rika erfarenheter, effektiva strategi, trovärdiga teorier, och den relativa styrkan hos deras verktyg – så var Kautskys anmärkning (att Internationalen 1920 var underkastad Moskvas diktatur) inte grundad på fakta. Och det oavsett hur korrekt den förutsåg den senare utvecklingen, Tvärtom motsades denna anmärkning av mängder av fakta.

För det första gick Kautskys påstående inte ihop med Kominterns ideologi – den internationalistiska ideologi som genomsyrade leninismen och, som vi har sett, innebar att den ryska revolutionen underordnades den internationella revolutionen.¹¹⁴ Denna internationalism hade sitt ursprung i marxismens grunder, och den förändrades inte av bolsjevismens framgångar. I enlighet med Marx' lära hade Lenin alltid trott på det industrialiserade samhällets överlägsenhet över det ryska samhället, som i vissa avseenden var förkapitalistiskt och halvt feodalt. Denna uppfattning påverkades inte

¹¹² *Ibid*, bd 9, s 421.

¹¹³ *Ibid*, bd 10, s 187.

¹¹⁴ Se s 239.

av att revolutionen segrade i Ryssland. För Lenin förblev Ryssland ”ett efterblivet land”,¹¹⁵ inte bara på grund av sin ekonomi, utan också på grund av proletariatets allmänna svaghet. ”Vi har alltid haft klart för oss”, sa Lenin i november 1918, ”att därest det skulle falla på vår lott att inleda den revolution, som växer fram ur världskriget, så är det inte alls tack vare några särskilda förtjänster hos det ryska proletariatet eller för att det skulle ha hunnit längre än de andra. Tvärtom, endast kapitalismens särskilda svaghet och efterblivenhet samt speciella militär-strategiska omständigheter har åstadkommit att vi till följd av händelsernas gång måste fatta posto före de andra truppavdelningarna...”¹¹⁶ Denna framskjutna position var dessutom förutbestämd att försvinna. I ”*Radikalismen*” skrev Lenin: ”efter den proletära revolutionens seger i låt vara bara ett enda av de framskridna länderna [kommer med all sannolikhet] ett tvärt omslag... att inträda: Ryssland kommer snart därefter att bli inte ett mönsterland, utan åter ett efterblivet land (i 'sovjetisk' och socialistisk mening).”¹¹⁷

Bristen på ryskt självförhärligande åtföljdes av en nationell ödmjukhet som till och med tenderade att bli större ju mer de ryska erfarenheterna utvecklades. I mars 1918 ansåg Lenin att skapandet av den nya staten ”knapp [har] börjat, och börjat dåligt”, och tillade: ”Denna sanning skall vi visa det europeiska proletariatet och säga: det här måste göras. De kommer då att säga: det och det gör ryssarna dåligt, vi kommer att klara det bättre.”¹¹⁸ ”[D]e avancerade arbetarna i Västeuropa... skall säga sig: 'Ryssarna har börjat, fast inte på rätt sätt'.”¹¹⁹ Men det gjorde inte så mycket, ty den ryska revolutionens brister skulle uppvägas av den internationella revolutionens förtjänster: ”Det kan hända att vi gör fel”, sa Lenin vid den sjunde partikongressen, ”men vi hoppas att proletariatet i väst skall rätta dem. Och vi vänder oss till det europeiska proletariatet med anhållan om hjälp i vårt arbete.”¹²⁰

Allt som kom från arbetarklassen och den revolutionära rörelsen i väst fann en speciell nåd inför Lenin, även om det inte var speciellt långt bort. Strax efter kommunisternas kortlivade maktövertagande i Budapest i april 1919, till exempel, sa han: ”Jag vet att vi lider av en mängd skavanker. Jag vet att sovjetmakten kommer att bli bättre i Ungern än i vårt land.”¹²¹ Och lite längre fram finner vi dessa ord, som är mer anmärkningsvärda genom sin blyghet än genom sin framsynthet: ”Jämfört med Ryssland var Ungern ett litet land. Men den ungerska revolutionen skulle kanske spela en viktigare roll i historien än den ryska revolutionen.”¹²² Besvikelserna under uppbygget av det nya samhället fick uppenbarligen till resultat att Lenin bara uppskattade varje hoppingivande utveckling i väst ännu mer.

Och hur skulle det kunna ha varit annorlunda? Lenin blev ju mer och mer medveten om sovjetstatens brister och hans kritik mot sovjetbyråkratin blev från och med 1921 allt hätskare.¹²³ Hur skulle det revolutionära Ryssland kunna visa vägen för Europa och resten av världen, när ”vi alla sjunkit ner i det ruttna byråkratiska träsket”¹²⁴ och ”statsapparaten överhuvudtaget” kunde betecknas som ”*obeskrivligt dålig*”?¹²⁵ Kunde detta land tjäna som exempel när det var präglad av ”nationella” särdrag som absolut inte underlättade uppgiften att bygga socialismen – den ”sant sovjetiska slarvigheten”,¹²⁶ den ”ryska vårdslösheten”,¹²⁷ benägenheten för ”ineffektivitet”,¹²⁸ den överallt

¹¹⁵ Lenin, *CW*, vol 27, s 291.

¹¹⁶ Lenin, *CW*, vol 28, s 137-38 [*SSIU*, bd 11, s 438-39].

¹¹⁷ Lenin, *VV10*, bd 9, s 378-79.

¹¹⁸ Lenin, *VV3*, bd 2, s 532, 535.

¹¹⁹ *Ibid*, bd 2, s 555.

¹²⁰ *Ibid*, bd 2, s 536.

¹²¹ Lenin, *CW*, vol 29, s 299.

¹²² *Ibid*, vol 29, s 322.

¹²³ Se s 212 ff.

¹²⁴ Lenin, *CW*, vol 36, s 566.

¹²⁵ *Ibid*, vol 36, s 588.

¹²⁶ *Ibid*, vol 33, s 344.

¹²⁷ *Ibid*, vol 45, s 425.

¹²⁸ Lenin, *VV10*, bd 10, s 468.

existerande oförmåga som fick Lenin att brista ut: ”Ni skall veta att man måste svära 20 gånger åt en ryss och kontrollera honom 30 gånger för att få den enklaste sak riktigt gjord”.¹²⁹ För att inte tala om vilken roll ”en sådan sant rysk företeelse som mutor” spelade.¹³⁰ Den litterära gestalt som i Lenins ögon bäst personifierade ryssen var Oblomov, från Gontjarovs roman med samma namn. Han förkroppsligade på en och samma gång liknöjdhet, brist på praktiskt sinne och benägenhet att ta sin tillflykt till vanmäktigt begrundande och sentimentalt dagdrömmeri. Lenin rasade mot ”de ryska Oblomovarnas fördömda beteende, som *söver allt och alla*”¹³¹ och dundrade: ”Ryssland har... genomgått tre revolutioner, men ändå har Oblomovarna blivit kvar... Man behöver bara se på oss, hur vi håller sammanträden, hur vi arbetar i kommissionerna, för att kunna säga att *den gamla Oblomov blivit kvar, att man både länge och väl måste tvätta och skrubba, blöta och stöta honom, för att det skall bli någonting av honom.*”¹³² Bakom detta nästan hjälplösa raseri låg många bittra erfarenheter, rika på den sorts händelser som Krupskaja ger ett exempel på. Under en bilresa någonstans i utkanten av Moskva kom hon och Lenin fram till en bro. Vid sidan av en stod en bonde. Lenin stannade bilen och frågade mannen om det gick att köra över bron. Bonden skakade på huvudet och svarade skrockande: ”Jag vet inte, bron är ju, ursäktat uttrycket, sovjetisk.”¹³³

I sin pamflett *Den ryska revolutionen* skrev Rosa Luxemburg angående bolsjevikledarnas bedrifter:

De har genom sin beslutsamma revolutionära hållning, sin förebildliga dådkraft och sin obrottsliga trohet mot den internationella socialismen verkligen utfört vad som under så fördömt svåra förhållanden kunde utföras. Det farliga börjar där de ville göra en dygd av nödvändigheten och teoretiskt fixera sin av dessa ödesdigra betingelser påtvingna taktik och anbefalla den åt det internationella proletariatet som mönstret för den socialistiska taktiken.¹³⁴

Trots att Lenin var övertygad om att vissa av bolsjevismens principer hade ett exemplariskt värde, höll han uttryckligen med om denna uppfattning. I ett tal till partikongressen 1919 sa han: ”Det skulle vara löjligt att framställa vår revolution som något ideal för alla länder, att inbilla sig att den gjort en hel rad av geniala upptäckter och infört en massa socialistiska innovationer... Om vi uppför oss som grodan i fabeln och blir uppblåsta med fåfänga, så blir vi till åtlöje för hela världen...”¹³⁵ Och i mars 1921: ”ryssarna... är av samma stoft [som andra nationer], och om de väljer att låtsas något annat, kommer de bara att se löjliga ut.”¹³⁶ I mars 1919 skickade han ett radiomeddelande till Bela Kun, den ungerska revolutionens ledare, och varnade honom: ”det står utom allt tvivel att vore ett misstag att in i minsta detalj bara efterapa vår ryska taktik under den ungerska revolutionens speciella förhållanden”.¹³⁷ Övertygelsen att det fanns en ”bolsjevikisk modell” som gällde för kommunister överallt gällde utan tvekan i mycket större utsträckning bolsjevikernas revolutionära strategi för att gripa makten, än planerna för det socialistiska uppbygget i Ryssland, vars brister man öppet medgav.

Beslutet att den nya internationalen måste vare en högt centraliserad organisation med sitt högkvarter i Moskva innebar oundvikligen att bolsjevikerna fick en dominerande ställning. I april 1919 sa Lenin angående detta: ”För en tid – självfallet endast för en kort tid – har ledningen i den revolutionära proletära internationalen övergått till ryssarna...”¹³⁸ Men i denna liksom i andra frågor skulle det tillfälliga och provisoriska bli permanent och stelna i mycket större utsträckning än vad de mest pessimistiska hade förväntat sig.

¹²⁹ Lenin, CW, vol 44, s 403.

¹³⁰ Lenin, VV10, bd 10, s 396.

¹³¹ Lenin, CW, vol 35, s 519.

¹³² *Ibid*, vol 33, s 223 [SSIU, bd 16, s 24].

¹³³ Krupskaja, s 457.

¹³⁴ Luxemburg, *Den ryska revolutionen*, s 68.

¹³⁵ Lenin, VV3, bd 3, s 122.

¹³⁶ Lenin, CW, vol 32, s 278.

¹³⁷ *Ibid*, vol 29, s 227.

¹³⁸ Lenin, VV10, bd 8, s 458-59.

Principen om centralisering verkade vara en obetingad förutsättning för att revolutionen skulle kunna segra i världsskala. Denna övertygelse berodde inte bara på att icke-ryssarna hade anammat den leninistiska partiteorin. Den hade också sin grund i de lärdomar som dragits av alla de som hade chockats av Andra internationalens sammanbrott under Första världskriget. Orsakades inte detta sammanbrott av en strukturell svaghet, av att Andra internationalen inte kunde bestämma över sina medlemspartier? Om man dessutom trodde att revolutionens timme hade slagit så måste det finnas en gemensam strategi för angreppet mot kapitalismen. Denna strategi behövde utarbetas av ett organ med avsevärda maktbefogenheter, så att det kunde påtvinga alla delar av den proletära armén sin disciplin.

Därför förkunnade Tredje internationalen att det ”faktiskt och i handling måste finnas ett enda kommunistiskt parti i hela världen”.¹³⁹ Som en naturlig följd av detta måste de ledande – det vill säga de centrala – organens beslut vara ”lag för alla kommunistiska organisationer”.¹⁴⁰ Det var i denna anda man utarbetade 1920 års, och ännu mer 1922-24 års ”stadgar”.

De stadgar som röstades igenom vid den andra världskongressen i juli-augusti 1920 gav exekutivkommittén (som var det högsta beslutande organet mellan kongresserna) betydande makt. Exekutiven bestod av fem representanter från Sovjetryssland, och mellan tio och tretton delegater från de viktigaste icke-ryska sektionerna. Den fick bland annat rätt att kräva av medlemspartier ”uteslutandet av personer eller grupper, vilka kränka den internationella disciplinen”, och kunde själv utesluta partier som ”bryta mot världskongressens beslut”.¹⁴¹ Exekutivkommittén skulle utse ett presidium på fem personer, varav tre skulle representera det ryska partiet.¹⁴² En del delegater uttryckte farhågor över den ”ryska sektionens” massiva närvaro och överväldigande representation.¹⁴³

Två år senare tog den fjärde världskongressen ett steg mot ytterligare centralisering. Den utsåg en kommission som skulle utarbeta nya stadgar. De antogs av den femte kongressen (1924) och stärkte exekutivkommitténs makt både i förhållande till kongressen (som hädanefter bara skulle hållas vartannat år istället för varje år som man hade föreskrivit 1920) och medlemspartierna. Stadgarna fastslog uttryckligen att EKKI ”utfärdar bindande direktiv till alla partier och organisationer som är anslutna till KI och övervakar deras verksamhet... EKKI:s beslut är bindande för alla sektioner och måste genomföras utan dröjsmål.” Exekutivkommittén fick befogenheter att upphäva eller ändra beslut som hade tagits av de anslutna partiernas kongresser eller centralkommittéer. Den kunde också på egen hand utesluta medlemmar ur dessa partier.¹⁴⁴

Men dessa formella regler ger en otillräcklig bild av de verkliga relationerna mellan Kominterns centrala ledning, där de sovjetiska representanterna spelade en dominerande roll, och de anslutna partierna. Stadgarna hade utarbetats och röstats igenom i Moskva, och de återspeglade inte alltid den anda som var förhärskande utanför den sovjetiska huvudstaden. Verkligheten var hursomhelst mycket mer komplicerad än vad dokumenten och resolutionerna antyder. Hur exekutivkommitténs beslut genomfördes berodde till exempel i stor utsträckning på vilka personer som hade valts att företräda EKKI i broderpartiernas ledningar. Jules Humbert-Droz' dokument visar, att när centrums direktiv skulle läggas fram inför de organisationer som antogs följa Kominterns ”lagar”, så förändrades ibland reglerna. Centrums vilja tillämpades ibland med flexibilitet. Som Jacques Fauvet uttrycker det, ansåg sig Kominterns representant i Frankrike tvingad att ”hålla en hel del vatten i det

¹³⁹ Degras, vol I, s 164.

¹⁴⁰ *Ibid*, vol I, s 71.

¹⁴¹ Se *Dokument från II:a världskongressen*.

¹⁴² *Protokoll des II Weltkongresses...*, s 479.

¹⁴³ *Ibid*, s 583.

¹⁴⁴ Degras, vol II, s 119. För att kompensera att kongressen bara träffades vartannat år utökades antalet medlemmar i EKKI, och man införde praktiken att hålla ”utvidgade plenarmöten”. Presidiet (som nu fick sju medlemmar istället för fem) fick också utökade uppgifter.

vin” som han serverade de franska kommunisterna.¹⁴⁵ Hursomhelst ansåg Humbert-Droz att hans uppgift inte så mycket var att ge order som att övertyga, att råda snarare än att leda.¹⁴⁶ Han mötte en verklighet som gjorde att han ofta ansåg det lämpligt att agera med ett visst mått av självständighet. Han berättar:

Jag fann att världskongressens resolutioner och EKKI:s beslut inte var särskilt väl kända bland partiernas ledare, och att de i vissa fall inte gick att tillämpa. Jag upptäckte att rollen som 'Moskvas öga' inte bara bestod av att hålla EKKI informerad. Ibland fick jag föreslå lösningar på problem som kunde stå i konflikt med de beslut som Moskva hade tagit utan att exakt känna till en ständigt föränderlig situation.¹⁴⁷

Förvisso agerade inte alla Kominterns representanter med samma varsamhet och flexibilitet som i Frankrike. I Tyskland till exempel, gav deras handlande vid flera tillfällen upphov till ömsesidiga beskyllningar och kritik. Paul Levi sa om dem, att ”de aldrig arbetar tillsammans med det lokala partihögkvarteret, utan alltid bakom ryggen på det och ofta mot det.”¹⁴⁸ De fungerade som ”grå eminenser” vars rapporter skickades till Moskva utan att tillställas det lokala partiet, och deras uppträdande gav ibland upphov till offentliga protester. I december 1921 utfärdade exempelvis några ledande tyska kommunister ett uttalande som fördömde ”det skadliga inflytande som vissa EKKI-medlemmar utövar”.¹⁴⁹

Vad innebar egentligen Kominterns internationalism? Hur yttrade sig under de första åren Moskva-ledarnas ingripanden i de nationella organisationernas angelägenheter? Oftast tog de sig formen av offentlig kritik från EKKI. Exekutivkommittén förklarade att ”till skillnad från Andra internationalen nöjer sig den Tredje internationalen inte med att skicka gratulationer och hälsningar till sina sektioner. Det är dess plikt att visa dem deras misstag och försöka rätta till dem, genom att arbeta med de berörda partierna i en anda av samförstånd som uteslutande vägleds av världsrevolutionens intressen.”¹⁵⁰ Därför kritiserades ofta kommunistpartierna hårt. Genom att kritiken kom från de av en revolutionär gloria omgivna bolsjevikledarna, eller från deras nära medarbetare, så var den i sig själv ett effektivt påtryckningsmedel. Det blev ännu effektivare eftersom vissa lokala kommunistledare, särskilt i Tyskland, ”alltid var beredda att erkänna misstag även om de inte tyckte att de hade begått några, bara för att slippa en uppgörelse med Kominterns exekutiv.”¹⁵¹

1922 diskuterades det franska kommunistpartiet flera gånger i EKKI och även vid världskongressen detta år. Orsaken var, med Jacques Fauvets ord, att det fördes ett ”utnötningskrig” mellan Paris och Moskva.¹⁵² Komintern kallade fem gånger in en representant från det franska partiet utan att få något svar. Ända från början hade de franska kommunisterna ”tagit lätt på både den andra kongressens 21 villkor och den tredjes 59 teser.”¹⁵³ Det franska partiets generalsekreterare fällde en anmärkning om de stadgar som gav EKKI rätt att ingripa i partiets inre angelägenheter. Kommentaren var så oövertänt att den inte direkt undanröjde svårigheterna: ”När vi läste den sade vi: 'Nåja, det är stadgar – de kommer att efterlevas mer eller mindre bra, och vi kommer att anpassa oss till dem så gott vi kan. Det går alltid att ordna på något sätt'.”¹⁵⁴ Tyvärr för Frossard och hans gelikar gick inte bolsjevikerna med på de åtgärder och anpassningar som de tänkte sig. Inte heller accepterade de att Komintern systematiskt behandlades fientligt i en tidning som drevs av en medlem i det franska partiet.¹⁵⁵ Ännu värre var att de franska kommunisterna kategoriskt hade vägrat att ac-

¹⁴⁵ Fauvet, s 44.

¹⁴⁶ Humbert-Droz, s 28 och 91.

¹⁴⁷ *Ibid*, s 28.

¹⁴⁸ Broué, *Révolution*, s 495.

¹⁴⁹ *Ibid*, s 550.

¹⁵⁰ Walter, s 65.

¹⁵¹ Broué, *Révolution*, s 594.

¹⁵² Fauvet, s 42-43.

¹⁵³ *Ibid*, s 40.

¹⁵⁴ Walter, s 101.

¹⁵⁵ Degras, vol I, s 325.

ceptera den ”enhetsfronts”-strategi som EKKI hade beslutat om. Och eftersom det franska partiet utöver sin bristande externa disciplin också befann sig i ett tillstånd av intern oordning,¹⁵⁶ ansåg Kominterns ledning att den måste agera och beordra partiet att genomföra djupgående förändringar.

I juni 1922 sa Trotskij i ett tal inför EKKI: ”De franska kommunisterna måste inleda en ny epok. Det krävs omfattande förändringar av deras inriktning och metoder.”¹⁵⁷ Man utfärdade otvetydiga instruktioner om hur partiets ledande organ skulle vara sammansatta (”det är helt avgörande att mer än hälften av [centralkommitténs] medlemmar är arbetare”) och vad det skulle stå i partipressen.¹⁵⁸ Senare beordrade Komintern det franska partiet att rensa ut alla frimurare ur partiet.¹⁵⁹

Ibland försökte EKKI:s representanter utomlands verka för att partierna utnämnde ledare vars ståndpunkter de gillade – men utan att alltid lyckas. När Gramsci tillfrågades om detta, så svarade han att han inte ville låna sig till sådana ”intriger”.¹⁶⁰ Viktigare än dessa manövrar var att EKKI i Moskva ibland tog beslut som berörde internationalen i sin helhet. Det gällde till exempel den så kallade ”enhetsfronttaktiken” (även om den hade sitt ursprung i ett förslag från det tyska partiet). Samma sak skedde när de tyska kommunisterna skulle avgöra vilka förutsättningar som krävdes för att de skulle stödja den socialdemokratiska regeringen i Sachsen. Deras tvivel övervanns i den sovjetiska huvudstaden efter en diskussion med Lenin, Trotskij, Radek och Zinovjev.¹⁶¹ Ett år senare togs beslutet att förbereda ett arbetaruppror i Tyskland gemensamt av representanter från KPD och medlemmar från den sovjetiska politbyrån.¹⁶²

De ryska kommunistledarnas eller Kominternledningens ingripande inriktades ofta på att få bukt med motsättningar i sekteristiska kommunistpartier. De uppmanade de tyska kommunisterna att ena sig med vänstern i KAPD och den radikala strömningen bland de oberoende socialisterna. De försökte få till stånd en uppgörelse i godo genom att ombesörja så att minoriteten skulle få företrädare i de ledande organen.¹⁶³ I Frankrike försökte internationalens delegater också övertyga partiets ”centristiska” ledare att ta med en del ”vänster”-element i ledningen.¹⁶⁴ Ibland måste Komintern också lägga sordin på otåliga kommunister som var ivriga att störta sin egen borgarklass. Socialdemokraterna anklagade ofta de ryska revolutionärerna för ”kuppmakeri”, men vid flera tillfällen försökte ryssarna uppmana kommunister i väst till försiktighet. Under novemberrevolutionen i Tyskland uppmanade Joffe och Bucharin (som hade regelbundna kontakter med spartakisterna i Berlin) dem att ta det lugnt.¹⁶⁵ I januari 1919 gjorde Radek samma sak, men förgäves.¹⁶⁶ Det handlade inte om en systematisk inställning, utan snarare om att anpassa taktiken till omständigheterna. På hösten 1920 skakades norra Italien, särskilt området kring Turin, av en mäktig strejkvåg och fabriks-ockupationer. Då manade Komintern de italienska arbetarna att beväpnade sig och de lokala kommunisterna att agera som ”ett parti som slår in på upprorets väg”.¹⁶⁷ EKKI:s roll under KPD:s aktioner i mars 1921 är fortfarande oklar. Att Bela Kun, i egenskap av EKKI:s representant och välkänd för sina vänsteristiska böjelser, uppmanade de mest ”aktivistiska” kommunistledarna står klart. Men det är inte känt om han handlade på EKKI:s uttryckliga uppdrag eller om han miss-

¹⁵⁶ Så här beskrev till exempel *l'Humanité* atmosfären vid kongressen i december 1921: ”Mitt under tumultet hördes delegater som försökte överrösta varandra. Larmet var obeskrivligt. Från olika delar av lokalen skrek delegater svar till varandra, åtföljda av hurrarop och protester.” (Walter, s 74-75.)

¹⁵⁷ *Ibid*, s 98.

¹⁵⁸ *Ibid*, s 99.

¹⁵⁹ *Ibid*, s 120.

¹⁶⁰ Cammett, s 163.

¹⁶¹ Broué, *Révolution*, s 628.

¹⁶² Se s 255.

¹⁶³ Broué, *Révolution*, s 498, 649-50. Degras, vol I, s 102.

¹⁶⁴ Humbert-Droz, s 103-04.

¹⁶⁵ Löwy, s 106-07.

¹⁶⁶ Netti, vol II, s 765.

¹⁶⁷ Degras, vol I, s 193.

brukade det inflytande som hans post gav honom.¹⁶⁸ Strax efter denna olycksaliga historia anmärkte Lenin: ”Jag kan mycket väl tänka mig att exekutivkommitténs representant försvarade den idiotiska taktiken, som var alltför mycket till vänster – att omedelbart gå till handling 'för att hjälpa ryssarna'... I dessa fall tycker jag inte ni skall falla till föga, utan protestera och omedelbart ta upp frågan officiellt på ett av exekutivbyråns plenarmöten.”¹⁶⁹

Liksom på så många andra områden var man även här pragmatisk i en fortfarande instabil situation. På det strategiska planet strävade den internationella kommunistiska organisationen efter att vara flexibel, men ibland blev den nästan helt osammanhängande. På det organisatoriska planet gynnades ”russifieringen” av de objektiva omständigheterna. Den ökade förvisso, men man främjade den inte medvetet, och den verkade inte oundviklig. Under dessa osäkra villkor och med rörelsens rikhaltiga möjligheter var ingenting ännu avgjort. Den i Moskva belägna Tredje internationalen formades naturligtvis av sin omgivning. Men dess ledare hade ursprungligen velat placera den i väst, även om det skulle innebära att den måste arbeta underjordiskt.¹⁷⁰ Som Jane Degras säger ”är det från de ryska ledarnas tal och artiklar vid den tiden [mars 1919] uppenbart att de hyste stora förhoppningar om och hade för avsikt att så snart omständigheterna tillät det flytta exekutivens högkvarter till någon huvudstad i väst.”¹⁷¹ Det tog flera år innan man övergav dessa förhoppningar, trots att en flyttning skulle ha inneburit att det ryska inflytandet över rörelsen skulle minska. Det fanns också andra faktorer som hindrade det ryska inflytandet, exempelvis det tyska kommunistpartiets ambitioner att spela en viktig roll i att utarbeta den internationella revolutionära strategin. Det är uppenbart att Rosa Luxemburg vid tiden för KPD:s grundande planerade att begränsa spridningen av den ”ryska modellen”.¹⁷² Och det var inget kätterskt med det. Lenin själv betraktade den tyska revolutionens utveckling som en första rangens uppgift för hela internationalen. Och han ansåg att segern för den tyska revolutionen var den viktigaste förutsättningen för att besegra kapitalismen.¹⁷³ Tysklands representant vid Tredje internationalens grundningskongress uppgav att han valdes in i kongressens alla kommissioner och dess presidium ”i överensstämmelse med Lenins åsikter om spartakistförbundet”.¹⁷⁴ Trots bakslagen för de tyska kommunisterna hade de ännu i slutet av 1919 inte givit upp sina strävanden att vägleda den revolutionära rörelsen i hela Europa. Thalheimer sa öppet att ”Tysklands historiska bakgrund ligger närmare västlänternas än vad Rysslands gör”. Och han drog slutsatsen att de tyska taktiska erfarenheterna var särskilt värdefulla för västerlänningar.¹⁷⁵ Men för att vara helt övertygande skulle Thalheimer ha behövt visa upp framgångar som var jämförbara med de ryska kommunisternas.

Ingenting hade alltså spikats en gång för alla i den internationella organisationen. Disciplinen var oftast mer teoretisk än verklig. Ett så viktigt beslut som ”enhetsfronts”-strategin stötte på motstånd från de franska, spanska, tjeckiska och italienska kommunistpartierna, och mötte skarp motvilja från en del av det tyska partiet.¹⁷⁶ Så länge internationalismen och Lenins vakande öga bromsade russifieringen hade ingenting avgjorts slutgiltigt. Lenins tal till den sista internationella kongress som han deltog på, i november 1922, handlade om just detta. Han beklagade den ”nästan heltigenom [ryska]” karaktären på den resolution som den tredje världskongressen hade antagit 1921. Enligt Lenin hade ”de utländska kamraterna skrivit under [den] utan att läsa och utan att förstå.” ”[J]ag är övertygad om att... ingen utlänning [begriper] den, även om han läser igenom den... Och... ingen ut-

¹⁶⁸ Carr, del 3, s 369 ff. Broué, *Révolution*, s 477-81.

¹⁶⁹ Lenin, *CW*, vol 45, s 124.

¹⁷⁰ *Ibid*, vol 42, s 119.

¹⁷¹ Degras, vol I, s 37.

¹⁷² Nettl, vol II, s 718.

¹⁷³ Se s 243.

¹⁷⁴ Lazitch, s 107.

¹⁷⁵ Broué, *Révolution*, s 336.

¹⁷⁶ Degras, vol I, s 307-08.

länning [kan] genomföra den, även om en och annan undantagsvis skulle begripa den.”¹⁷⁷ När det kommer till kritan var ”russifieringen” ett resultat av att den ryska revolutionen förblev isolerad. Det såg ut som om leninismens teoretiska resurser och internationalistiska vaksamhet skulle kunna hålla den i schack medan man väntade på den händelse som definitivt skulle sätta stopp för den, nämligen att det revolutionära Rysslands isolering bröts, det vill säga att den rörelse som berättigade Kommunistiska internationalens existens spred sig.

¹⁷⁷ Lenin, *VVI0*, bd 10, s 512-13.

Epilog: Lenins sista tid

Även om vi i denna bok har ägnat viss uppmärksamhet åt Lenins personliga egenskaper, så har vi hittills undvikit att behandla ämnet som en biografi. Denna avslutande del kommer dock att bli i första hand biografisk. Bakgrunden är att vi vill urskilja vad leninismen egentligen var. Det framträder på ett mycket tragiskt och tydligt sätt under Lenins sista månader. För en politisk historiker är de en källa till mycket betydelsefulla observationer.¹

Det vilar en atmosfär av tragedi över dessa sista månader, och någon författare eller pjäsförfattare borde kunna ge dem en konstnärlig form som är värdig ämnets storhet. Lenins karriär var naturligtvis segerrik, och tragedier brukar ha sina rötter i nederlag snarare än segrar. Men Lenins bana har verkat *fullständigt* segerrik bara därför att man så länge har tigit om de sista månaderna av hans liv. Man måste tränga bakom det yttre – den vanliga bilden av Sovjetrysslands grundare, oktoberrevolutionens och inbördeskrigets segerherre, den framgångsrika revolutionären och byggaren av en ny samhällsordning. Denna bild har en politisk innebörd. Teorin om ”den segerrike Lenin” stöder inte bara den marxist-leninistiska ortodoxin, utan också de borgerliga historieskrivarnas åsikter. De har en tendens att bara se ”maktsträvanden” i leninismen – när Lenin hade sekrat och befäst sina erövringar antas han ha gått till den sista vilan i en atmosfär av ära och självbelåtenhet.

Så lyder legenden. Här är fakta.

25 maj 1922 drabbades Lenin av sitt första slaganfall. Hans högra hand och ben förlamades och talet försämrades. Efter en lång konvalescens återgick han i arbete i början av oktober 1922. 13 december tvingades Lenin definitivt dra sig tillbaka efter ännu ett anfall. 10 mars 1923 förlorade han slutligen talförmågan. Han dog 22 januari 1924. Bakom dessa uppgifter och detaljer om Lenins hälsa ligger dock ”Lenins sista strid”. Det var inte bara en strid mot sjukdomen utan också och framförallt för leninismen och socialismen. Aldrig tidigare hade kämpan Lenin behövt kämpa hårdare eller under smärtsammare förhållanden.

Han hölls nästan helt isolerad. Efter attacken 13 december 1922 tvingades han avbryta sin redan begränsade politiska verksamhet, och ingen fick besöka honom. Det var centralkommittén, eller snarare Stalin (som hade fått ansvaret för att övervaka den sjuke ledaren), som hade givit order om det. ”Vänner eller tjänstefolk får inte framföra något till Lenin som berör politiken för att inte ge anledning till funderingar och bekymmer.”² Som Moshe Lewin skriver: ”Sålunda börjar Lenins mödosamma kamp för att hålla sig underrättad om det som intresserade honom, för att ge form åt sina åsikter och framföra dem till vederbörande.”³ Han hade bett om tillstånd att få diktera till sina sekreterare några minuter varje dag. Läkarna, som arbetade i samråd med politbyrån, vägrade ge honom tillåtelse till det. Lenin hotade att i så fall vägra att gå med på ytterligare behandling. Läkarna gav med sig. Men politbyrån – med andra ord Stalin – specificerade, att även om Lenin fick tillstånd att diktera ”varje dag under tio minuter”, så fick det han skrev ”inte ha karaktären av korrespondens och Iljitj [Lenin] får inte vänta sig svar på dessa anteckningar.”⁴ Det var under dessa villkor, som fastställdes 24 december 1922, som Lenin dikterade de få sidor som är kända som hans ”testamente”.

Lenins sekreterare och Krupskaja utsattes bokstavligen för spioneri från partiets generalsekreterare och hans medarbetare. Det ledde till en incident mellan Stalin och Lenins hustru som vi kommer att ta upp senare. 12 februari 1923 noterade en av sekreterarna i den gemensamma dagbok som de förde under Lenins sjukdom: ”Det faktum att läkarna kände till detta [att deras patient var 'intresserad av folkräkningen av sovjetiska löntagare' – ML] gjorde Vladimir Iljitj upprörd. Uppenbarligen

¹ Därför är Moshe Lewins bok, *Lenins sista strid*, så värdefull.

² Lewin, s 79 och 158.

³ *Ibid*, s 79.

⁴ *Ibid*, s 158, samma instruktion som i not 2.

fick Vladimir Iljitj dessutom intrycket att det inte var läkarna som gav order till centralkommittén, utan centralkommittén som gav order till läkarna.”⁵ Redan 30 januari hade Stalin frågat sekreteraren om hon hade sagt till Lenin ”saker och ting som han inte skulle få reda på – hur kom det sig att han informerades om aktuella problem?”⁶

De ”aktuella problemen” var bland annat utvecklingen av situationen i Georgien. De georgiska kommunisterna hade drabbat samman med Stalin och hans underhuggare Ordzjonikidze, som drev en hårt centraliserande politik medan georgierna strävade efter självständighet.⁷ Lenin organiserade vad han kallade ett ”hemligt’ jobb” för sina sekreterare för att få tag i den information som undanhölls honom.⁸ Han bad politbyrån skicka honom ett antal dokument, men de vägrade envist att samarbeta. 30 januari 1923 skrev en av hans sekreterare i tjänstedagboken: ”Idag skickade Vladimir Iljitj efter mig för att få reda på svaret [på sin begäran om dokumenten – ML] och sade att han skulle kämpa för att tag på materialet.”⁹

Förvisso kämpade han till sig informationer och eftergifter från sina övervakare. Bit för bit förberedde han en enorm rapport till den stundande partikongressen. Lenins sekreterare Fotjeva tvingades ge Lenin information ”av misstag’.”¹⁰ Och när Lenin med en mirakulös ansträngning hade lyckats diktera några artiklar och noter, så tvingades han återigen kämpa för att få partiledningen att publicera det material han hade skickat till *Pravda*. Politbyrån diskuterade till och med att trycka ett enda exemplar av *Pravda* med en artikel av Lenin som de helst inte ville att den stora allmänheten skulle få kännedom om.¹¹ I artikeln riktade han hård kritik mot *Rabkrin*, arbetar- och bondeinspektionen, som mellan mars 1919 och april 192 hade stått under ledning av Stalin. Avskild från omvärlden, isolerad och utsatt för spioneri förde Lenin sålunda den våldsammaste, mest desperata men också viktigaste strid han någonsin fört. Och den riktades mot Stalin. Det som stod på spel var varken mer eller mindre än om han skulle lyckas stoppa den inriktning som sovjetstaten hade slagit in på: byråkratiskt förfall, den framtida diktatorns överdrivna makt, och tendenserna till förtryck av nationella minoriteter.

De första skärmytslingarna mellan Lenin och Stalin rörde ett till synes futtigt problem. Som en följd av NEP ansåg vissa sovjetiska ekonomer att man måste lätta på det statliga monopolet på utrikeshandeln. Men Lenin hade opponerat sig våldsamt mot de beslut som centralkommittén hade tagit i denna fråga i oktober 1922. För Lenin var monopolet på utrikeshandeln avgörande för att bygga en mur runt Sovjetryssland. Bakom denna mur kunde hon sedan bygga upp en ekonomi som var inriktad på storindustrin och ett starkt proletariet.¹² Men Stalin ansåg att ”en inskränkning [av monopolet på utrikeshandeln] blir oundvikligt”.¹³ I denna fråga allierade sig Lenin med Trotskij, som delade hans uppfattningar. Han gav Trotskij i uppgift att försvara deras gemensamma ståndpunkt. De lyckades upphäva centralkommitténs beslut och få genomfört en helt ny genomgång av problemet. Lenin skrev till Trotskij: ”Jag anser att vi är helt överens. Jag ber dig deklarerera vårt samförstånd vid plenarmötet.”¹⁴ Lenins och Trotskijs gemensamma offensiv kröntes med framgång, och i december 1922 drogs åtgärderna mot monopolet på utrikeshandeln tillbaka. Strax efteråt skrev Lenin ännu ett brev till Trotskij: ”Det verkar som om vi har kunnat inta ställningarna utan att avlossa ett enda skott, enbart med hjälp av manövrar. Jag föreslår att vi inte skall stanna upp och att

⁵ Lenin, *CW*, vol 42, s 492-93.

⁶ *Ibid*, vol 42, s 484.

⁷ Se s 284.

⁸ Lenin, *CW*, vol 42, s 485.

⁹ *Ibid*, vol 42, s 484.

¹⁰ Lewin, s 101 (som citerar en av Lenins sekreterare, L A Fotjeva, *Iz Vospominanij*).

¹¹ Trotskij, *Stalins förfalskarskola*, s 43.

¹² Lenin, *VV3*, bd 3, s 634.

¹³ Lewin, s 47 (som citerar 5:e upplagan av Lenins verk på ryska, vol XLV, s 548, not 126.)

¹⁴ Lenin, *CW*, vol 45, s 604.

vi skall fortsätta offensiven...”¹⁵

Och det fanns ännu större problem som verkligen krävde kraftfulla ingripanden. För det första frågan om statsapparaten. Lenin hade börjat inse den fulla vidden av dess brister. Kampen mot byråkratin hade anförtrotts arbetar- och bondeinspektionen, som fram tills dess han blev generalsekreterare stod under Stalins ledning. I den sista artikel Lenin skrev, ”Hellre mindre men bättre”, förkunnade han: ”Sanningen att säga åtnjuter folkkommissariatet för Arbetar- och bondeinspektionen för närvarande inte ens skuggan av auktoritet. Alla vet att det inte finns några sämre organiserade institutioner än Arbetar- och bondeinspektionen...”¹⁶

23 januari 1923 dikterade Lenin en not till sina sekreterare med titeln ”Hur vi bör omorganisera arbetar- och bondeinspektionen”, som var ämnad som ett förslag till den tolfte partikongressen. Han föreslog att detta enorma organ med över 10.000 tjänstemän skulle skäras ner till en liten grupp på 300-400 personer.¹⁷ Han tillrådde dessutom att dessa kvarlevor av *Rabkrin* skulle fråntas sin självständighet, och bara bli en ”hjälpreda” till den centrala kontrollkommissionen. Han ville också utvidga CKK genom att till den knyta några dussin medlemmar som hade valts ut bland medlemmar med ursprung bland arbetare och bönder.¹⁸ Om detta beslut hade genomförts så skulle en av de institutioner som Stalins växande makt grundade sig på ha försvunnit. Lenin stod alltså ännu en gång i motsättning till generalsekreteraren. Inför denna strid närmade han sig Trotskij ännu mer.¹⁹

I sin självbiografi nämner Trotskij ett samtal han hade med Lenin i oktober 1922. Lenin sa: ”Byråkratismen här hos oss är fruktansvärd... Jag häpnade över den när jag återvände till arbetet igen.” Och han föreslog att han och Trotskij skulle ingå en ”blockbildning” för att bekämpa detta hot och angripa yttringarna av det både i partiet och staten.²⁰ I åtminstone en fråga gick Lenin nu över till en del av Trotskijs uppfattningar som han tidigare hade förkastat. Han erkände behovet att utöka *Gosplans*, den organisation som hade ansvar för den ekonomiska planeringen, maktbefogenheter, och i synnerhet att ge den omfattande lagstiftande funktioner.²¹ På ett mer allmänt plan medgav Lenin att Trotskij hade haft rätt när han, inom ramen för NEP, och trots den tolkning som vissa sovjetledare senare kom att ge den, försökte bevara och utöka möjligheterna till planering och industrialisering. I ett brev som dikterades 22 november 1922 rekommenderade Lenin att man skulle ge ut en pamflett som Trotskij hade skrivit på detta tema.²² Men fiendskapen mellan Trotskij och Stalin var redan intensiv, och hotade som Lenin skrev i sitt ”testamente” att splittra partiet.²³ Så blockbildningen mellan Lenin och Trotskij mot byråkratin och för en mer planerings- och industrialiseringsvänlig ekonomisk politik ledde bara till att klyftan mellan Lenin och Stalin vidgades ännu mer.

Under de sista veckorna av sitt aktiva liv blev Lenins kamp ännu hårdare. Sammandrabbningen med Stalin blev mer direkt, och Lenins farhågor blev mer exakta och intensiva. Han lade ner sina sista krafter på att skydda de sovjetiska framstegen från den ”storryska chauvinismens” härjningar.

30 december 1922 dikterade Lenin en not till sina sekreterare, ”Till frågan om nationaliteterna eller 'autonomisering’”. Den började: ”Jag tror att jag svårt försyndat mig mot Rysslands arbetare genom att jag inte tillräckligt energiskt och beslutsamt har ingripit i den beryktade frågan om autonomi-

¹⁵ *Ibid.*, vol 45, s 606.

¹⁶ Lenin, *VV10*, bd 10, s 554.

¹⁷ *Ibid.*, bd 10, s 547.

¹⁸ *Ibid.*, bd 10, s 547-48, s 555. *VV3*, bd 3, s 692.

¹⁹ I sitt brev till Trotskij 5 mars 1923, ett av de sista han skulle diktera, slutar han med en för honom ovanligt hjärtlig underskrift: ”med de bästa kamratliga hälsningar”. (*CW*, vol 45, s 607.) [I det ryska originalet står ”med de allra bästa kamratliga hälsningar” – öa.]

²⁰ Trotskij, *Mitt liv*, s 285.

²¹ Lenin, *VV3*, bd 3, s 658-61.

²² Lenin, *CW*, vol 45, s 593.

²³ Lenin, *VV10*, bd 10, s 516-17.

sering...²⁴ Hur kom det sig att Lenin gjorde detta för honom så ovanliga erkännande och uttryckte en så stark skuld känsla? Bakom det låg utvecklingen av relationerna mellan den centrala sovjetregeringen och de republiker som hade bildats av icke-ryska nationella minoriteter inom sovjetstaten. Före 1922 hade dessa relationer reglerats av bilaterala avtal som var för sig knöt Ryssland till Vitryssland, Ukraina, Georgien, Azerbajdzjan och Armenien, och vilka gav dessa republiker något som liknade självständighet.²⁵ 1922 förändrades dessa förhållanden. Trots de georgiska kommunisternas motstånd föreslog man att det skulle skapas en "transkaukasisk federation", som skulle samla Georgien, Azerbajdzjan och Armenien. En kommission under ledning av Stalin höll på att utarbeta en ny konstitution. Enligt kommissionens förslag skulle republikerna inlemmas i en rysk federation som skulle stå under ledning av den ryska republikens regering. Fyra av de fem icke-storryska republikerna protesterade mot denna plan, men deras åsikter ignorerades. Lenin följde händelserna utan att ingripa, men varnade nu politbyrån: "Som jag ser det är frågan utomordentligt viktig. Stalin har en viss benägenhet att skynda på."²⁶ Han presenterade en egen plan som var riktad mot Stalins. Istället för att inlemma de andra republikerna i en rysk federal republik förde han fram tanken att förena alla republiker, *inklusive Ryssland*, i "sovjetrepublikernas union i Europa och Asien".²⁷ Lenin insåg att Stalins planer hotade de icke-storryska nationaliteterna, och han gick till ett totalangrepp mot generalsekreterarens politik. I ett brev till politbyrån dolde han inte sin kampvilja: "Jag förklarar krig till döds mot den dominerande nationens chauvinism. Jag kommer att äta upp den med mina friska tänder så fort jag har blivit av med denna förbannade dåliga tand. Jag måste *absolut* framhålla att unionens centrala exekutivkommitté i tur och ordning skall *ledas* av en ryss, ukrainare, georgier, etc."²⁸

Men Stalin backade inte. Under ett av politbyråns möten skickade Kamenev honom ett meddelande som nämnde Lenins "krigsförklaring". Stalin svarade: "Enligt min uppfattning måste vi vara hårda mot Lenin."²⁹ Några dagar tidigare hade han angripit Lenins "nationalliberalism".³⁰ Lenins motattack i oktober 1922 var våldsam, och Stalin tvingades motvilligt vika sig för ledarens uppfattning om socialistiska sovjetrepublikernas unions författning.

Kvar fanns frågan om georgierna och deras motstånd mot en transkaukasisk federation, där den georgiska sovjetrepubliken indirekt skulle ingå i SSSR. Stalin utsatte georgierna för allt hårdare påtryckningar för att de skulle ge sig. Ordzjonikidze, hans representant i Tbilisi, använde till och med fysiskt våld mot en medlem i den georgiska centralkommittén. Den avgick då i sin helhet. Frågan var så infekterad att en undersökningskommission tillsattes, med Dzerzjinskij som ordförande. Efter ett besök i Kaukasien i december 1922 frikände denna kommission Stalin och Ordzjonikidze från de georgiska kommunisternas anklagelser. Men Lenin uppmanade sina sekreterare att själva samla ihop material så att han skulle kunna bilda sig en objektiv uppfattning i frågan. Han var full av misstro mot de officiella "kanalerna", och verkar ha anförtrott Rykov uppdraget att å hans vägnar resa till Georgien och undersöka historien. 9 december rapporterade Rykov till Lenin, och tre dagar senare träffade han Dzerzjinskij personligen. En av Lenins sekreterare anmärkte, att Lenin berättade för henne att det han hade fått reda på "hade gjort honom väldigt betryckt".³¹

Det var dessa kval som gav upphov till noten "Till frågan om nationaliteterna...", där Lenin skrev: "Om det hade gått så långt att Ordzjonikidze kunde glömma sig till den grad att han brukade fysiskt våld... då kan man föreställa sig vilket trask vi hamnat i." Och än en gång pekade Lenin ut den

²⁴ *Ibid*, bd 10, s 521.

²⁵ Se s 178.

²⁶ Lenin, *VV3*, bd 3, s 627.

²⁷ *Ibid*, bd 3, s 627.

²⁸ Lenin, *CW*, vol 33, s 372.

²⁹ Pospelov, s 525.

³⁰ Trotskij, *Stalins förfalskarskola*, s 38.

³¹ Lewin, s 78 (som citerar Fotjeva, *Iz Vospomnaniij*) och Lenin, *CW*, vol 42, s 484.

person som han ansåg vara huvudansvarig för situationen. ”Jag tror att Stalins jäktande och hans administreringsmani här har spelat en ödesdiger roll och likaså hans förbittring mot den ökända 'socialnationalismen'.”³² Lenin fortsatte med ett angrepp mot ”den 'äkta ryssen', den storryss och chauvinist – i själva verket skurk och förtryckare – som den typiske ryske byråkraten är” och ”detta hav av chauvinistiskt storryskt avskum”.³³ Följande dag dikterade Lenin ännu en not i samma fråga. Han ansåg det lämpligt att åter slå fast de principer som alltid hade väglett hans politik i den nationella frågan. Han nöjde sig inte med ”att ta upp frågan om nationalism i allmänhet på ett abstrakt sätt”, utan framhöll att ”[m]an måste skilja mellan en förtryckarnations nationalism och en förtryckt nations nationalism, nationalismen hos en stor nation och nationalismen hos en liten nation.” Och han deklarerade: ”Beträffande det andra slaget av nationalism har vi, som tillhör en stor nation, i den historiska praktiken nästan alltid gjort oss skyldiga till ett otal våldshandlingar, ja än mer – utan att vi själva märker det begår vi en mängd våldshandlingar och kränkningar.” Lenin avslutade: ”internationalismen hos en förtryckande eller s k 'stor' nation (fastän den är stor endast genom sina våldshandlingar, stor endast på samma sätt som grobianen) [måste] bestå i att iaktta inte bara formell jämlikhet mellan nationerna, utan också en ojämlikhet som från den förtryckande nationens, den stora nationens sida gottgör den ojämlikhet som faktiskt uppstår i verkligheten.” Och när det rörde relationerna till Georgien och de nationella minoriteterna överhuvudtaget gav han rådet: ”det... [är] bättre att ta till i överkant än i underkant då det gäller medgörlighet och hänsyn gentemot de nationella minoriteterna.”³⁴

I en sista not, daterad 31 december, krävde Lenin precis som i den tidigare noten att de sovjetledare som hade gjort sig skyldiga till chauvinism och förtryck mot georgierna skulle straffas. Han menade att ”det [är] nödvändigt att statuera ett exempel på kamrat Ordzjonikidze”, men ansåg att: ”Det politiska ansvaret för hela denna sant storryska nationalistiska kampanj bör givetvis läggas på Stalin och Dzerzjinskij.”³⁵

Lenins kyliga relation till Stalin kanske inte bara berodde på den senares roll i Georgienaffären. Generalsekreterarens sammandrabbning med Krupskaja ökade Lenins motvilja mot sin blivande efterträdare. 22 december hade Stalin fått höra att Lenins fru hade gått med på att låta sjuklingen diktera ett kort brev till henne. Han utsatte henne då för, som hon uttryckte det, ”kränkande ord och hot”.³⁶ Stalins ilska var inte grundlös: det brev han beskyllde Krupskaja för att ha skrivit var brevet där Lenin föreslog Trotskij att de skulle fortsätta sitt gemensamma fälttåg.³⁷ Denna incident måste få ett efterspel. 5 mars 1923, två dagar innan det slaganfall som slutgiltigt bröt ned Lenins fysiska motstånd, skrev han följande brev. Det var adresserat till Stalin, med kopior till Kamenev och Zinovjev:

Ni har haft råheten att kalla min hustru till telefon och sedan ösa ovetta över henne. Även om hon inför Er gick med på att glömma det sagda har inte desto mindre Zinovjev och Kamenev genom henne fått reda på det inträffade. Jag är inte beredd att så lätt glömma vad som gjorts mot mig, nog sagt om det, men vad som gjorts mot min hustru anser jag vara gjort också mot mig. Därför ber jag Er överväga om Ni är beredd att ta tillbaka det sagda och be om ursäkt, eller om Ni föredrar att bryta våra förbindelser.³⁸

Stalins utfall hade skett 22 december. Det är osäkert om Lenin fick reda på det omedelbart. Hur som helst dikterade han 24 december en not – det välkända ”testamentet” – där han på nytt gick igenom de främsta bolsjevikledarna. Om Stalin skrev han: ”Efter att ha blivit generalsekreterare har kamrat Stalin i sin hand koncentrerat en gränslös makt, och jag är inte säker på att han alltid kom-

³² Lenin, *VV10*, bd 10, s 521-22.

³³ *Ibid*, bd 10, s 522.

³⁴ *Ibid*, bd 10, s 523-25.

³⁵ *Ibid*, bd 10, s 526.

³⁶ Lenin, *CW*, vol 45, s 758.

³⁷ Se s 282.

³⁸ Lenin, *CW*, vol 45, s 607-08.

mer att kunna bruka denna makt tillräckligt varsamt.”³⁹ 4 januari ansåg han sig behöva diktera ett ”tillägg” till denna not. Tillägget ägnades helt och hållet Stalin:

Stalin är alltför grov, och denna brist, som är fullt tolerabel i vår mitt och i relationerna mellan oss kommunister, kan inte tolereras hos en generalsekreterare. Därför föreslår jag kamraterna att överväga ett sätt att förflytta Stalin från denna post och till den utse en annan person, som är överlägsen kamrat Stalin bara i ett avseende, nämligen att han är tolerantare, lojalare, hövligare och mer uppmärksam mot kamraterna, mindre nyckfull osv.⁴⁰

Efter att han hade skrivit ”testamentet” utvecklades Georgienhändelserna vidare. På Lenins begäran bildade hans fyra sekreterare en ”hemlig kommission” med uppgift att sammanställa en redan överväldigande dossier. 3 mars lade kommissionen fram sina slutsatser. Vi vet inte vilka de var. Men Lenin ansåg tydligen att det var bråttom att inleda sitt sista fälttåg. 5 och 6 mars dikterade han tre brev. Inför sina läkare kallade han dem ”affärsbrev”, men i själva verket var de mycket viktiga. I det första vädjade han till Trotskij: ”Jag ber dig enträget att åtaga dig försvaret av den georgiska affären i partiets Centralkommitté”, och tillade: ”Om du samtycker till att åtaga dig försvaret kommer jag att känna mig lugn.”⁴¹ Samma dag skickade han det redan citerade brevet till Stalin, där han hotade att avbryta förbindelserna med honom.⁴² 6 mars skickade han en ”ytterst hemlig” not till de georgiska kommunistledarna. Det var den första, och sista, noten av detta slag. ”Jag följer ert fall av hela mitt hjärta”, skrev Lenin. ”Jag är indignerad över Ordzjonikidzes ohyfsade sätt och Stalins och Dzerzjinskis overseende med detta. Jag förbereder nu anteckningar och ett tal för Er.”⁴³

Som Moshe Lewin anmärker hade de två sista dagarna av Lenins aktiva liv – 5 och 6 mars 1923 – ”en karaktär av intensiv kamp... Men Lenins avtagande krafter tillät inte en sådan djupgående och nervös spänning och hans hälsa försämrades alltmer.”⁴⁴ 6 mars sa Krupskaja till Kamenev att Lenin hade beslutat sig för ”att krossa Stalin politiskt”.⁴⁵ Nästa dag, 7 mars, satte en ny hjärnblödning punkt för Lenins aktiva liv. Hans politiska död räddade Stalins karriär och innebar leninismens undergång.

Lenins storhet ligger inte så mycket i hans segrar som i det sätt på vilket han slutade sitt liv, nästan desperat kämpande. Den kamp han förde under sin sista sjukdomstid bevisar att hans omsorg om demokratin var äkta. Han var hjälplös mot en Stalin som ”i sin hand koncentrerat en gränslös makt”, men han gick till angrepp mot sin ständiga fiende, det nationalistiska och byråkratiska tyranniet. Det går inte att förneka att hans politik ibland hade stärkt denna fiende. Men faktum kvarstår: Lenin ansåg att man måste röja undan det ”träsk” som ett isolerat och utmattat, i viss mening proletärt men på andra sätt borgerligt, Sovjetryssland hade sjunkit ner i, och bekämpa effekterna av det. Han förstod att det var ett riskfyllt företag. Även mot slutet av sitt liv trodde han fortfarande på den oundvikliga kris som skulle störta kapitalismen. Men i sin sista artikel, ”Hellre mindre men bättre”, som dikterades 2 mars 1923, ställde han återigen, utan att svara, en fråga som hade förföljt honom sedan 1918, och som hade avgjort hans strategi: ”skall vi med våra mindre och mycket små bondejordbruk, i det förödelsens tillstånd som råder hos oss kunna hålla ut tills de västeuropeiska kapitalistiska länderna slutför sin utveckling till socialism?”⁴⁶

I dessa sista ord finns inga spår av ”triumfatorisk” självsäkerhet. Men där vissa bara skulle se ett erkännande av att man lidit nederlag och medgivande att man är svag, där hittar vi också Lenins och leninismens svar till sina belackare. Under den sista stridens kval och förtvivlan, i de tvivel och den

³⁹ Lenin, *VV10*, bd 10, s 517.

⁴⁰ *Ibid*, bd 10, s 518.

⁴¹ Lenin, *CW*, vol 45, s 607.

⁴² Se s 285.

⁴³ Lenin, *CW*, vol 45, s 607-08.

⁴⁴ Lewin, s 105.

⁴⁵ Deutscher, *Avväpnade profeten*, s 73.

⁴⁶ Lenin, *VV10*, bd 10, s 563.

osäkerhet som finns i dessa sista frågor, visar leninismen sin verkliga karaktär och gäckar den stora skara som hånar den. Lenins hjältemodiga ”sista strid” minskar inte kritiken mot hans verk. Men den klargör att leninismen var en uppfattning och åskådning som i grunden var *demokratisk*.

Slutord

Leninismens begränsningar och rättfärdigande

I historien betraktas Lenin som bolsjevikpartiets grundare och ledare, oktoberrevolutionens segherre, byggare av sovjetsamhället, och urtypen för en revolutionär ledare och socialistisk statsman. Det är en meritlista som verkar rättfärdiga jublet hos de så kallade officiella uttolkarna av hans verk.

Men när vi nu avslutar denna studie kan vi inte ställa oss bakom denna syn på Lenin, vars optimism grundar sig på en ytlig betraktelse. Vi behöver bara påminna oss leninismens grundläggande målsättning: att på världskapitalismens och imperialismens ruiner resa en socialistisk samhällsordning som kunde leda mänskligheten mot kommunismens fredliga och harmoniska rike. När Lenin lämnade den politiska scenen var det skuggorna som övervägde på denna scen. Och man kan inte på allvar påstå att saker och ting i detta avseende har förändrats 50 år efter hans död. Kapitalismen och imperialismen har fortfarande en oerhörd kapacitet för ödeläggelse och tyranni över hela världen. Kommunismen har inte byggts någonstans, och Ryssland är långt från att upprätta det socialistiska samhälle där tvånget, med Lenins egen definition, skulle vara på väg att försvinna. Oktoberrevolutionen avskaffade kapitalismen i Ryssland och den har därefter inte återupprättats, och landets ekonomiska styrka har tiodubblats. Men sovjetdemokratien har inte förverkligats och precis som byråkratien verkar statens godtyckliga makt (som både Marx och Lenin angrep) starkare än någonsin.

Det är inte rättvist att tillskriva detta misslyckande till en enda man och misstagen i hans lära, ty denna lära fick bara möjlighet att utvecklas under en kort period i den kommunistiska rörelsens historia. Men trots leninismens rättfärdiganden, segrar och förtjänster kvarstår ändå det faktum att den misslyckades i två viktiga avseenden. Den klarade inte av att genomföra två uppgifter som arbetarrörelsen måste fullborda för att inte lida nederlag – nämligen att skapa ett verktyg som kan krossa kapitalismen i de utvecklade kapitalistiska länderna, och på ruinerna av det borgerliga samhället organisera och utveckla en socialistisk demokrati och kultur. Leninismens försvarare kan naturligtvis åberopa att uppgiften är oerhört svår, att "fallet Ryssland" hade speciella drag, att socialdemokratin "förräderi" innebar att bolsjevismen isolerades, och andra lika ogynnsamma och tvingande omständigheter. Men fakta är solklara: i de utvecklade industrisamhällena finns det fortfarande ingen revolutionär kraft som kan erövra makten från kapitalisterna, och hittills har den leninistiska modellen inte fungerat för detta ändamål.

Denna leninismens brist har samband med dess otillräckliga bedömning av västsamhället i allmänhet och den borgerliga demokratin i synnerhet. Den kritik mot parlamentarismen som finns i *Staten och revolutionen* var visserligen en hjälp för att avslöja regeringsmaskineriet under en period då socialdemokratin alltmer inrättade sig i det parlamentariska systemet och stödde och backade upp denna regim. Lenin hade inga problem att avslöja att de politiska friheterna var rent formella, och i själva verket låg i borgarklassens händer.¹ Men hans bitande exakta kritik ändrar inte på det faktum att hans analys är motsägelsefull. Å ena sidan sa Lenin att "den mest demokratiska borgerliga republik inte är någonting annat än en maskin, varmed arbetarklassen förtrycks av bourgeoisin, varmed de arbetande massorna förtrycks av en handfull kapitalister";² att "[i] den borgerliga demokratiska republiken var 'friheten' i verkligheten en frihet för de rika... som allmän regel kunde de arbetande massorna inte faktiskt åtnjuta demokrati under kapitalismen."³ Och i en artikel om sin skrift *Den proletära revolutionen och renegaten Kautsky* drog han slutsatsen att

¹ Se s 120. Men 1913 ansåg Lenin ändå att "Schweiz, Belgien, Norge, m fl" var exempel på "fria nationer under ett verkligt demokratiskt system". (VV10, bd 5, s 26.)

² *Ibid*, bd 8, s 335.

³ *Ibid*, bd 8, s 460-61.

borgerlig demokrati är ”demokrati för de rika och ett bedrägeri för de fattiga”,⁴ och i själva skriften att den är ett ”paradis för de rika, en fälla och ett bedrägeri för de utsugna, för de fattiga.”⁵ Samtidigt menade Lenin att ”vi obetingat [måste] utnyttja den borgerliga demokratins former”,⁶ och tillade att ”vi inte på något sätt bör ge intryck av att vi inte tilldelar de borgerligt demokratiska institutionerna något som helst värde. De är ett enormt framsteg jämfört med vad som föregick dem.”⁷ Lenin klargjorde aldrig denna punkt. Hur skulle den revolutionära arbetarrörelsen för sina egna syften kunna utnyttja en regim där friheterna ”bara var för de rika”? I frånvaron av en mer djupgående analys borde så kategoriska uttalanden ha fått Lenin att dra de anarkistiska slutsatser som han klandrade ”vänsteristerna” för.

Begränsningen hos hans teorier om de kapitalistiska samhällena i väst visar sig också i hans analys av reformismen inom arbetarrörelsen. Opportunismens härjningar hade dolts av värtaligheten och framgångarna på det organisatoriska planet, och före Första världskriget var det bara några få iakttagare som hade märkt hur den bredde ut sig. Lenin insåg inte den tyska socialdemokratins natur, och han förväxlade dess ortodoxi med lojalitet mot den revolutionära marxismen.⁸ Ända fram till november 1910, när den tyska socialdemokratins vänster sedan länge hade förlorat alla illusioner om Bebels, Kautskys och de andras avsikter, försvarade Lenin den centristiska ledningen och deras rent defensiva taktik.⁹ Därför blev hans uppvaknande i augusti 1914 desto mer smärtsamt, och hans hat mot både centristerna och socialisterna som slöt upp bakom chauvinismen blev ännu djupare. Den främsta måltavlan för detta hat var ”renegaten Kautsky”, men inte heller de centristiska ledarna kom undan.¹⁰ Hädanefter betraktade Lenin reformisterna som ”klassfiender till proletariatet”¹¹ – och i Tyskland tog de förvisso ställning för kontrarevolutionen.¹² Reformismens fortsatta styrka grusade förhoppningarna om att socialdemokratien i väst inte skulle överleva krigsårens kompromisser och revolutionens framsteg. Lenin hänförde detta faktum till förekomsten av en *arbetararistokrati*, som han analyserade på ett mycket schematiskt sätt. Han hävdade att detta skikt hade sin grund i imperialismens ”extraprofit”, varav en del användes ”till att korrumpera ett visst toppskikt inom proletariatet och göra det till en reformistisk, opportunistisk småbourgeois, som fruktar revolutionen.”¹³ Under en lång period ansåg han att detta skikt inte var särskilt stort, om än viktigt.¹⁴ Men 1921 medgav han att utsugningen av kolonierna hade lett till att ”andelen arbetare och tjänstemän med en småborgerlig levnadsstandard [är] synnerligen hög”.¹⁵ Hans analys blev aldrig djupare än att påpeka att borgarklassens och reformismens institutioner kunde korrumpera.¹⁶

Centristerna hade ett stort ansvar för att den tyska revolutionen krossades, och 1915 beskrev Lenin dem som ”internationalismens farligaste motståndare”,¹⁷ ty ”[d]en öppna opportunismen, som genast stöter ifrån sig arbetarmassorna, är inte så farlig och så skadlig som denna teori om den gyllene medelvägen, vilken med marxistiska slagord söker rättfärdiga den opportunistiska praktiken.”¹⁸ Under flera år förde han en hätsk kampanj mot denna strömning inom den socialistiska

⁴ Lenin, *CW*, vol 28, s 108.

⁵ Lenin, *VV10*, bd 8, s 183.

⁶ *Ibid*, bd 8, s 311.

⁷ Lenin, *CW*, vol 27, s 146.

⁸ *Ibid*, vol 13, s 161.

⁹ Lenin stödde de tyska socialdemokraternas taktik att fånga fienden ”i hans egen legalitets garn” och tvinga honom ”att skjuta först”. (*Ibid*, vol 16, s 311.)

¹⁰ Han beskrev exempelvis Victor Adler och Otto Bauer som ”simpла förrädare”. (Lenin, *VV10*, bd 9, s 308.)

¹¹ Lenin, *CW*, vol 29, s 104.

¹² Se s 260.

¹³ Lenin, *VV10*, bd 8, s 330.

¹⁴ *Ibid*, bd 10, s 40.

¹⁵ *Ibid*, bd 10, s 356.

¹⁶ *Ibid*, bd 10, s 70.

¹⁷ Lenin, *CW*, vol 21, s 166.

¹⁸ Lenin, *VV10*, bd 5, s 348-49. Se även bd 6, s 54-55.

rörelsen. Vid mer än ett tillfälle tvingades han övervinna sina egna anhängares tvivel, eftersom de inte var så pigga på att bryta med sina tidigare kamrater. I juli 1919 sa Lenin, att enhet med reformisterna bara var tillåtet ”som ett temporärt ont i en veterligen ickerevolutionär situation”.¹⁹ Var situationen sådan 1921, då han ansåg att arbetet att ”driva bort... centrister” (som han hade deltagit i ivrigare än någon annan) hade pågått ”tillräckligt”,²⁰ och då han sa att ”överdriva kampen mot centrismen innebär att *rädda* centrismen”?²¹ Lenin var bland de första och starkaste att förespråka ”enhetsfrontstaktiken” 1921.²² På så sätt inleddes utvecklingen av en politik som arbetarrörelsens olika stridande delar ibland kunde använda för att få till stånd en ofta kortlivad försoning. Lenin kan inte hållas ansvarig för alla de svårigheter som denna politik stötte på. Men frågan om förhållandet mellan kommunister och socialister komplicerades av att leninismen hade en så ytlig analys av reformismen. Om det fanns något område där Lenin inte på ett dialektiskt sätt lyckades övervinna motsättningen mellan att behöva utmana men också behöva samarbeta, så var det i frågan om förhållandet mellan reformister och revolutionärer. Och det är en fråga som är av stor betydelse för att socialismen ska kunna segra.

Lenin lyckades heller inte lösa frågan om proletariats diktatur och den socialistiska demokratin. Det är till och med tveksamt om Lenin någonsin ställde den på rätt sätt. Det samhälle där den omstörtande bolsjevikiska organisationen segrade skilde sig avsevärt från det samhälle som marxismen hade tänkt sig som grundval för att bygga den fullkomliga kommunismen. Att de inte lyckades segra någon annanstans kan tillskrivas den största svagheten i Lenins strategi. När han inledde det proletära upproret i Ryssland räknade han med västproletariats revolutionära styrka och en världsrevolution. Men under åren efter oktoberrevolutionen ställdes han inför en verklighet som var rakt motsatt dessa förhoppningar. Var det, när det kommer till kritan, inte detta faktum som låg bakom sovjetmaktens alla besvikelser och bakslag?

Det är lätt att vara efterklok och använda ”historiens lärdomar” mot de som mitt under en föränderlig verklighet försökte skynda på historiens gång. Om denna efterklokhet ska kunna undgå anklagelser för pedanteri måste man kunna visa att bolsjevikernas internationella revolutionära initiativ klart och tydligt och ända från början var dömt till nederlag. Men Europa genomgick faktiskt en period av stora omvälvningar, med revolutionen i Ryssland som det mest anmärkningsvärda och varaktiga exemplet, men där det också förekom revolutioner i Centraleuropa och samhällskriser i Frankrike och Italien.

Det är i dessa termer man måste ställa den fråga som är kruxet i varje revolution. När arbetarmassorna börjar röra sig och deras passivitet ersätts av ilsken otålighet; när det mot alla förväntningar och utan hjälp från något parti äger rum ett samhälleligt utbrott som sopar undan även regimer som verkar starka; när, kort sagt, revolutionen blir verklighet – hur ska då det revolutionära partiet förhålla sig till dessa dåligt kontrollerade och svårkontrollerade krafter? Det är frestande, och det kanske till och med finns goda skäl, att stämpla den folkliga framryckningen som förhastad och äventyrlig. Det är lätt att betrakta massorna som en ”primitiv” och ”blind” kraft, som riskerar att riva ner de framsteg som uppnåtts med mindre spektakulära, men systematiska och fruktbara metoder. Så reagerade mensjevikerna, inte bara i Ryssland utan i hela Europa.

Leninismen hade en annan inställning. Den insåg att massorna under vissa speciella och ovanliga omständigheter är ”hundra gånger mer 'vänster'” än det mest revolutionära parti, att historien under omständigheter som dessa hade valt *åt* partiet och *tvingade* det att acceptera och följa med massornas offensiv, och att detta val inte var riskfritt eftersom revolutionen även i en objektivt gynnsam situation ändå var ett vågspel. Men det var ett enkelt val: antingen tyckte den revolutionära organisa-

¹⁹ *Ibid*, bd 9, s 122

²⁰ *Ibid*, bd 10, s 368.

²¹ Lenin, *CW*, vol 32, s 521. [*SSIU*, bd 17, s 342.]

²² *Ibid*, vol 42, s 324-26.

tionen att det enligt deras uppfattning anarkistiska folkliga upproret var alltför farligt och ovisst och vände ryggen åt det, eller så accepterade organisationen riskerna och tog på sig att både *följa* massornas offensiv och *leda* den. Försiktighet är förvisso en politisk dygd som det revolutionära partiet inte får missa. Men om det socialistiska partiet vägrar att ta ställning för proletariatet under en pågående revolution så kommer det oundvikligen att straffas. Om partiet inte uppfyller sin revolutionära roll när händelserna, eller mer exakt proletariatet, kräver det, då är det inte längre ett revolutionärt parti. Mensjevismen och socialdemokratin kunde under en lång tid hävda att deras partier ville försvara arbetarklassens intressen. Men deras inställning till en verklig revolution satte punkt för alla tvetydigheter. I och med det kunde de inte längre göra anspråk på att stå för den socialistiska revolutionen. Även om leninismen begick misstag 1917, så agerade den i motsats till detta som en kraft som tog ansvar för de revolutionära uppgifterna. Revolutionärer kan ändra taktik, skjuta upp den avgörande sammandrabbningen, förbereda sig ytterst noggrant, och beväpna sig med tålmod och försiktighet. Men när klasskampen blossar upp i sin mest akuta form måste de använda den revolutionära kampens vapen – speciellt om de får dem av proletariatet. *Detta är kärnpunkten i revolutionärernas politiska och sociala roll.* Den ryska bolsjevismen begick visserligen många misstag och led många nederlag, men för mensjevismen innebar revolutionen att de sopades bort från den politiska scenen. Vid vissa tillfällen i historien är det klokaste och mest realistiska inte att vara försiktig och avvaktande. Då är det bättre att ta risker och ta steget ut i det okända.

Leninismen återgav alltså arbetarrörelsen det revolutionära innehåll, som motsvarade proletariatets alienerade situation i det kapitalistiska samhället. Detta innehåll hölls inte längre levande av den reformistiska socialismen. Det handlar inte bara om att använda våld i kampen mot borgarklassen. I alla taktikens och strategins irrgångar kom leninismen hela tiden ihåg att det socialistiska proletariatets politiska aktioner bara är meningsfulla och berättigade när de syftar till att erövra den *politiska makten*. Denna uppfattning har den socialdemokratiska pragmatismen övergivit för länge sedan. Deras enda blygsamma ambition är att få sitta med i regeringar som är underställda borgarklassens makt (vare sig de deltar i sådana regeringar i syfte att tjäna arbetarnas intressen eller ej).

Att *erövra makten* var leninismens viktigaste mål före 1917. En förutsättning för att kunna det är att det existerar en revolutionär organisation som hela tiden blir starkare. Även på detta område har leninismens bidrag varit avgörande och varaktigt. I viss mening har betydelsen av ett förtruppparti bara ökat sedan den tid då Lenin utarbetade sin teori. Borgarklassens ideologiska inflytande över arbetarklassen har bara ökat i och med imperialismens utveckling, monopolkapitalismen och den statliga kontrollen över ekonomin. Dessutom gör socialdemokratin detta inflytande ännu effektivare. Allteftersom klyftorna ökar inom proletariatet blir denna klass' *egen* frigörelse alltmer problematisk. Första världskriget hade stärkt borgarklassens ideologiska inträngande i arbetarrörelsen. Det är ingen slump att Rosa Luxemburg då tvingades medge att "avsaknaden av en ledning, frånvaron av ett centrum som arbetar för att organisera Berlins arbetare, måste få ett slut. Om den revolutionära saken skall kunna göra framsteg, om proletariatets seger och socialismen skall bli mer än en dröm, då måste de revolutionära arbetarna upprätta organ som förmår leda och utnyttja massornas kämpande energi."²³

Den långvariga revolutionära stagnationen och den internationella kommunistiska rörelsens erfarenheter har visat vilka risker det finns med en överdriven centralisering och knäfall för "förtrupppartiets" order. Men trots det måste den revolutionära socialismen organisera sig i ett parti som kan slå tillbaka borgarklassens ideologiska offensiv och förbereda offensiven mot den mäktiga men ändå dödliga kapitalismen. Denna mening kan sägas sammanfatta leninismens innebörd. Och även om leninismen inte har presenterat någon slutgiltig lösning, så är den fortfarande aktuell och tillämplig.

²³ Rosa Luxemburg i *Die Rote Fahne*, 11 januari 1919, citerat i Broué, *Révolution*, s 252.

Leninism och stalinism

Denna bok slutar med Sovjetrysslands grundares död. Men man skulle kunna hävda att leninismens historia egentligen börjar när dess grundare dog, när hans lära stelnade till en dogm och när "Lenins arvtagare" började förhålla sig till Lenin, ett förhållande som än idag gör sig påmint. Man skulle också kunna säga att en analys av leninismens senare utveckling är en del av studien av leninismen själv – att dess verkliga natur egentligen inte visade sig förrän Lenins efterföljare hade "utvecklat" den. Men som jag skrev redan i inledningen, så skiljer sig Lenins arbete så mycket från den så kallade "marxist-leninistiska" läran att det är ett tillräckligt skäl att avsluta analysen med den store revolutionära ledarens bortgång.

Men en bok om Lenins politik och ideologi vore ofullständig om den inte försökte besvara denna fråga: är inte stalinismen en fortsättning på leninismen, trots de skillnader som finns mellan Lenin och Stalin och trots skillnaderna mellan deras respektive politiska verksamhet? Utgör inte stalinismen en avslutad, fulländad form av leninismen, dess logiska slutsats, och i denna mening något som kanske är mer "leninistiskt" än Lenins egen leninism?

Leninismens kritiker har rätt i att sovjetregimens byråkratiska och totalitära degenerering inte började med Lenins död, eller ens i och med att Stalin tillträdde viktiga maktpositioner i sovjetstaten. Vi har behandlat denna fråga så utförligt i denna bok att vi inte behöver upprepa det. Den kommunistiska byråkratin föddes innan Stalins inflytande uppkom och tillväxte. Samma sak gäller monolitismen. Utan tvekan hade Lenin ett betydande ansvar för detta. Oavsett om hans hävdande av förtruppens roll för att förbereda och befästa revolutionen och betoningen av disciplinens fördelar var förståeligt och nödvändigt, så sådde de frön som ledde till ödesdigra resultat. Ursprunget till ett så komplicerat fenomen som stalinismen står alltså att finna i en historisk utveckling med många bakgrundsfaktorer. Utan tvivel var leninismen en av dem.

Och ändå är det svårt att överdriva de viktiga *skillnader* som gör leninismen och stalinismen i grunden *oförenliga*. Associerar vi inte den senare med en byråkratisk tyrannisk allsmäktighet, med en ofta osammanhängande pragmatism där en konservativ politik ideligen avbryts av djärva handlingar – och framförallt med en obegränsad personlig diktatur? *Lenin* däremot kämpade desperat för att försöka begränsa byråkratins makt. Denna omåttliga makt stred både mot hans demokratiska strävan och hans vilja att ge den ekonomiska politiken en vetenskaplig karaktär. Han försökte också göra den sovjetiska statens politik till en harmonisk enhet, genom att övervinna de motsättningar som uppstod på grund av de många olika uppgifter den hade visavi omvärlden, och i det praktiska arbetet fullfölja dialektikens svåra krav.²⁴ Slutligen och framförallt var Lenins auktoritet inom bolsjevikpartiet och sovjetstaten av en helt annan karaktär än stalinismens diktatoriska envælde.

Det är värt besväret att dröja vid denna sista punkt. Leninismen kan definieras som en lära om den politiska centraliseringen, som en revolution genomförd av en förtrupp, som ett socialistiskt uppbygge grundat på en auktoritär stat eller på folkets aktiva deltagande i statens skötsel. Den kan säkerligen definieras även på andra sätt. Men bara genom att grovt förvränga fakta kan man framställa leninismen som en form av personlig diktatur. Frågan om Lenins makt gäller mer än den ryska revolutionen och marxismen-leninismen. Om vi tittar på den i ett större sammanhang kan vi avgöra i vilken utsträckning Webers teori om "karisma" kan tillämpas på en socialistisk ledare som stod i ledningen för en folklig revolution och en proletär rörelse.²⁵

Enligt Webers uppfattning "är karisma den starkaste revolutionära kraften i traditionellt oföränderliga perioder".²⁶ Han menar att den uppstår under perioder av synbarligen olösliga samhälls-

²⁴ Se s 256.

²⁵ Se Max Webers analys av "karisma" i *The Theory of Social and Economic Organization*, samt i Ter Hoevens förtjänstfulla sammanfattande verk.

²⁶ Weber, *Theory*, s 363.

kriser, och åtföljs av ett enormt utbrott av radikalism. Han tillägger att den karismatiska ledarens makt grundas på att han har stöd från en kärna av lojala anhängare. I viss mån kan dessa likna ett förtruppparti. Men de skiljer sig på ett avgörande sätt från Lenins anhängare i sin ovillkorliga och irrationella trohet mot ledaren. Trots en del ytliga likheter så finns det en slående skillnad mellan å ena sidan den Karisma som Weber analyserar, och å den andra Lenins personlighet. Medan den karismatiska makten visar ett totalt förakt för ekonomiska hänsyn – ”ren karisma är uttryckligen främmande för ekonomiska överväganden... Ur en rationell ekonomisk verksamhets synvinkel är karisma en typiskt antiekonomisk kraft”²⁷ – så fick tvärtom Lenins intresse för den ekonomiska utvecklingen honom att stå för en positivistiskt färgad ”industrialism”.²⁸ Den karismatiska ledaren baserar sin lockelse på att förkasta alla kompromisser, medan Lenin tvärtom försvarade realismen mot den revolutionära renlärigheten. Den karismatiska makten är uttryckligen irrationell och har ofta en religiös inriktning, vilket står i bjärt kontrast till Lenins materialism och hängivenhet till den vetenskapliga socialismen. Och i synnerhet finns det ingenting i Lenins stil som liknar den karismatiska ledarens demagogi eller omåttliga fåfänga, eller den omsorgsfullt underblåsta tron på det heliga i hans uppdrag. Slutligen finns det hos Lenin inte det minsta spår av att organisera någon ”personkult”.

Hans legendariskt spartanska livsföring passar visserligen den bild som karismatiska ledare ibland försöker framhäva. Men det finns få exempel på statsmän, även karismatiska sådana, som nöjer sig med vad Victor Serge beskrev som ”en av palatsets små personalbostäder”.²⁹ Och det är inte vanligt med statsmän som protesterar mot egna löneförhöjningar, trots att lönen bara motsvarade en bildad arbetares mycket blygsamma lön.³⁰ Det är dock Lenins exempellösa enkelhet och anspråkslöshet som främst skiljer sig från den karismatiska stilen. I september 1920 skrev han ett brev till bibliotekarien på Rumjantsev-muséet och bad om lov att för en kväll, ”när biblioteket är stängt”, låna några referensböcker som han behövde. ”Jag skall återlämna dem imorgon” försäkrar han.³¹ Vid denna tidpunkt var han regeringschef.

Under hans livstid odlades ingen ”personkult” kring denne man, vars lik skulle komma att mumifieras och vars teorier skulle omvandlas till en bibel. Och ändå måste det ha varit frestande för den av nederlag hotade revolutionära regimen att organisera en sådan kult. Men Lenin förnedrade sig aldrig till det. Han var helt främmande för alla ceremonier, och ”steg, enligt sin vana, helt enkelt in i rummet, knappast uppmärksam av de andra kamraterna, som var djupt försjunkna i diskussioner.”³² Denna brist på koketteri väckte Stalins missnöje. Han menade att det bröt mot vad hans höga ställning krävde. I ett tal strax efter Lenins död påminde sig Stalin om atmosfären vid en bolsjevik-kongress, och sa: ”det... som gjorde mig besviken var att jag fick höra att Lenin anlät till konferensen före delegaterna, att han hade slagit sig ner i ett hörn och fört ett försynt samtal, ett högst vanligt samtal med de vanliga delegaterna vid konferensen. Jag skall inte dölja för er att jag vid denna tidpunkt ansåg det vara något av ett brott mot vissa avgörande regler.”³³

När bolsjevikpartiet beslutade sig för att fira hans 50-årsdag, så gjorde Lenin mer än bara protesterade. ”När hyllningarna började reste han sig och lämnade salen. Sedan ringde han med några minuters mellanrum från sitt ämbetsrum i Kreml för att fråga om lovtalen var slut så att han kunde återvända till sessionen.”³⁴ Till och med i den ungtkommunistiska organisationen, där en ledarkult skulle ha varit särskilt lockande, ”rådde återhållsamhet [i detta avseende – ML] även under de entu-

²⁷ *Ibid.*, s 362.

²⁸ Se s 224.

²⁹ Serge, *Minnen*, s 113.

³⁰ Lenin, *CW*, vol 35, s 333.

³¹ *Ibid.*, vol 35 s 454.

³² Zetkin, s 29.

³³ Stalin, vol 6, s 56.

³⁴ Fischer, *Lenin*, s 390.

siastiska avslutningsceremonierna”, skriver en till sovjetregimen mycket kritisk iakttagare.³⁵

En sociolog måste medge att Lenin, en av de personer som har gjort mest för att forma dagens värld, och som hade ett starkt grepp om sitt folk, inte uppfyller den karismatiska maktens normer. Troligen berodde det på att han i sitt arbete identifierade sig med en klass' vilja. Han försökte definitivt inte göra sig till herre över den eller underkasta den sina syften. Han nöjde sig med att leda dess handlingar och uttrycka dess makt. Karisma har ingen plats bland socialismens stora erövringar.

Då återstår frågan om den diktatoriska makt som Lenin påstås ha haft, och som i mångas ögon gör honom till stalinismens föregångare eller förelöpare. Han hade förvisso en enorm makt inom partiet och staten. Men genom hela denna bok kan läsaren hitta exempel där Lenin drabbade samman med delar – ibland till och med majoriteten – av sina anhängare. Med övertalningsförmåga och fakta lyckades han ofta besegra detta motstånd. Men många gånger hamnade han också i minoritet och tvingades överge den politik han ville att partiet eller staten skulle anta. Det fanns inget område där ”diktatorn” inte kunde bli tvungen att acceptera ett nederlag. Under diskussionen om fackföreningsfrågan³⁶ hamnade han i minoritet i partiets centralkommitté.³⁷ När det gäller ekonomin uppmanade han vid två tillfällen det allryska fackföreningsrådet att anamma principen om ”enmansstyre”, men båda gångerna, i januari och mars 1920, ”avvisades han”.³⁸ Vid ungefär samma tidpunkt lade han tillsammans med Trotskij fram en resolution inför den bolsjevikiska gruppen i fackföreningsrådet, där de pläderade för ”militarisering” av arbetet. Resolutionen avvisades nästan enhälligt.³⁹ I maj 1922 föreslog han inför sovjeternas centrala exekutivkommitté att Röda armén skulle skäras ned med en fjärdedel. Återigen besegrades han.⁴⁰

Det finns många sådana exempel. Lenins agerande när han vid ett tillfälle hamnade i konflikt med Angelika Balabanoff illustrerar hur han tacklade opposition bland sina medarbetare. Under Kommunistiska internationalens första kongress skickade han henne en lapp där han bad henne att ”gå upp i talarstolen och tillkännage det italienska socialistpartiets anslutning till Tredje internationalen”. Angelika Balabanoff vägrade. Enligt hennes uppfattning var det upp till det italienska socialistpartiet att ”tala i egen sak”. Lenin insisterade: ”Du måste. Du är deras officiella representant i Zimmerwald. Du läser *Avanti* och vet vad som händer i Italien.”⁴¹ ”Denna gång”, berättar Balabanoff, ”tittade jag bara på honom och skakade på huvudet.”⁴² Ändå utsågs hon vid kongressens avslutning, och med Lenins gillande, till Kommunistiska internationalens sekreterare.

Jag behöver väl knappast påminna om att Lenin vid flera tillfällen utsattes för en ibland mycket hård och ofta offentlig kritik inom sitt eget parti. Kritiken kom från både framstående bolsjevikerna och okända partimedlemmar. Under fackföreningsdiskussionen hösten-vintern 1920 deklarerade Trotskij att Lenin ”till varje pris vill inställa, omintetgör en diskussion av sakfrågan”,⁴³ och under samma period påstod Bucharin att Lenin hade ”övergivit den linje som utstakades av nionde partikongressen”.⁴⁴ Vid samma kongress sa en av oppositionens företrädare att det Lenin hade sagt var ”helt fel”,⁴⁵ och vid kongressen 1921 sa han att resolutionen om arbetaroppositionen var ”förtal”.⁴⁶ En kommunistisk skrivelse från medlemmar på en lägre nivå i hierarkin anklagade rent ut Lenin för

³⁵ R T Fischer, s 36.

³⁶ Se s 225.

³⁷ Lenin, *VV10*, bd 10, s 203. *CW*, vol 32, s 45.

³⁸ Carr, del 2, s 214.

³⁹ Deutscher, *Väpnade profeten*, s 366-67.

⁴⁰ Fischer, *Lenin*, s 592.

⁴¹ Det italienska socialistpartiet blev verkligen ett av de första att ansluta sig till Kommunistiska internationalen.

⁴² Balabanoff, s 239.

⁴³ Lenin, *VV10*, bd 10, s 226.

⁴⁴ *Ibid*, bd 10, s 243.

⁴⁵ Kool och Oberländer, s 133.

⁴⁶ Lenin, *CW* vol 32, s 257.

att ha ”gjort en tabbe”.⁴⁷ Det går att hålla på nästan hur länge som helst och återge exempel som visade att Lenins ledarställning i det kommunistiska partiet och sovjetstaten visserligen var stark, men att hans makt ständigt ifrågasattes och kritiserades. Och det tvingade honom att komma överens med sina vänner såväl som sina fiender och verkligheten.

Vad skulle Lenin ha gjort?

Lenin var varken en diktator eller karismatisk ledare, och skilde sig alltså i sitt sätt att regera *absolut* från sin efterträdare på posten som sovjetregimens ledare. Men det räcker inte för att kunna avsluta diskussionen om hur leninismen och stalinismen hänger samman. Kan man inte påstå att stalinismen visserligen inte är identisk med leninismen, men att den trots de stora skillnaderna och motsättningarna, och trots att de två personerna skilde sig så avsevärt, ändå så att säga var en förlängning av leninismen. Skulle inte Lenin, trots deras olika karaktär (temperament, strävanden, sätt att tänka, moraliska principer, beteende) ha tvingats föra en politik som var snarlik Stalins? Systemets logik och det konkreta historiska läget kunde säkert ha fått vem som helst att överge sina avsikter och samvetsbetänkligheter. De utgör ju som bekant inte samhällsutvecklingens främsta drivkrafter.

Det går naturligtvis inte att bevisa vad Lenin ”skulle ha gjort” om han inte hade dött. Men med det behöver vi inte sätta punkt för diskussionen om denna fråga. Det finns fakta som gör det möjligt att dra en del sannolika slutsatser.

Den första gäller en mycket viktig del av Stalins politik, nämligen tvångskollektiviseringarna av jordbruket. De har kallats ”den andra revolutionen” och ledde till ett andra inbördeskrig. Den massterror som följde på dem formade 30-talets Sovjetryssland och bidrog till att accentuera det stalinistiska systemets mest totalitära drag. Resultaten kunde ibland bli absurda. Denna politik var en fullständig brytning med den inställning som Lenin systematiskt hade haft gentemot bönderna.

Vi har sett att en av de viktigaste aspekterna av Lenins anpassning av marxismen var att han ersatte tanken på att arbetarklassen skulle ena sig med den progressiva delen av borgarklassen med teorin om en allians med bönderna.⁴⁸ Hela tiden efter oktoberrevolutionen försökte han upprätthålla denna allians. Det ”dekret om jorden” som förkunnades på själva revolutionsdagen tillät bönderna att bruka den nationaliserade jorden på individuell basis, och var på så sätt både ett brott mot de socialistiska principerna och en viktig eftergift till de ryska bönderna. 1918 försökte förvisso sovjetregimen uppmåna till bildande av kollektivjordbruk, men i mycket blygsam skala. I slutet av inbördeskriget, det vill säga i slutet på den period av ”krigskommunism” som hade gynnat radikala åtgärder, kännetecknades situationen av något som kallades ”mellanbondeisering”.⁴⁹ Antalet kollektivjordbruk däremot, som för övrigt aldrig hade varit särskilt många, minskade.⁵⁰ Denna återhållsamma politik låg knappast i linje med marxismens normer, och Rosa Luxemburg kritiserade den hårt i sin pamflett *Den ryska revolutionen*.⁵¹ Men politiken uttryckte Lenins intresse att förlika sig med bönderna. Han ansåg att ”frågan om vår hållning till mellanbönderna” var ”ett av den kommunistiska utvecklingens svåraste problem i ett land bestående av småjordbruk”,⁵² och att ”frågan om arbetet på landsbygden nu [var]... den grundläggande frågan för det socialistiska uppbygget överhuvudtaget”.⁵³ Lenin ansåg att det fanns två förutsättningar för att socialismen slutgiltigt skulle kunna segra: framgång för den proletära revolutionen i väst, och ”en överenskommelse mellan proletariatet, som utövar sin diktatur eller håller statsmakten i sina händer, och böndernas

⁴⁷ *Ibid*, vol 35, s 491.

⁴⁸ Se s 40.

⁴⁹ Sjarapov, s 177.

⁵⁰ Sorlin, s 76. Carr. del 2, s 190-91.

⁵¹ Luxemburg, *Den ryska revolutionen*, s 31-37.

⁵² Lenin, *CW*, vol 29, s 144.

⁵³ *Ibid*, vol 30, s 143.

flertal.”⁵⁴ I sina sista skrifter skulle han återigen upprepa: ”I vår sovjetrepublik är det sociala systemet naturligtvis grundat på samarbete mellan två klasser: arbetarna och bönderna”,⁵⁵ och att det var livsviktigt att ”försöka att bygga upp en stat, i vilken arbetarna behåller sin ledning av bönderna och böndernas förtroende...”⁵⁶

Lenin uppmanade till skoningslös kamp mot kulakerna, men förkunnade behovet av en överenskommelse med mellanbönderna,⁵⁷ och det trots att de ibland understödde de välbesuttna och rika böndernas aktioner.⁵⁸ Av detta följde att kollektivisering enligt Lenins uppfattning måste grundas på *exempel* och *övertygelse*.⁵⁹ ”Det finns inget dummare”, sa Lenin i mars 1919, ”än blotta tanken på att använda tvång i de ekonomiska förhållandena till medelbonden.”⁶⁰ Givetvis var Lenin fortfarande övertygad om att ”lösningen endast finns i nationalisering av jordbruket”,⁶¹ och ”att övergå till kollektiv bearbetning av jorden” var ”det enda sättet att återupprätta den av kriget förstörda och ödelagda odlingen.”⁶² Men på detta område krävdes ”ett långt och gradvis övertygande”,⁶³ där ”största försiktighet skall iakttagas vid införandet av nymodigheter.”⁶⁴ Även om det var Lenins mål att kollektivisera jordbruket pekar allt på att han skulle ha varit mån om att *inte* genomdriva det på det besinningslösa sätt som Stalin använde från och med 1929. Det är svårt att tänka sig att han skulle ha genomfört denna politik i form av en våldsvåg som skakade samhällets och sovjetekonomins grundvalar, och gjorde den byråkratiska diktaturen och terroristiska monolitismen oundviklig.

Skulle Lenins strävan att blidka bönderna ha fått honom att stödja ”Bucharins linje” i diskussionen 1925-30? Skulle han varit för dennes bondevänliga och till och med kulakvänliga linje, som var försiktig och på gränsen till konservativ? När man läser de råd han gav sina anhängare i de sista skrifterna kan man till en början tro det. I sin allra sista artikel, med den mycket talande titeln ”Hellre mindre men bättre”, skrev han: ”I kulturfrågor är jäkt och gåpåaranda det skadligaste som finns... I frågan om statsapparaten bör vi alltså av de föregående erfarenheterna dra slutsatsen att det är bäst att ta det litet lugnare... Det är dags att komma till besinning. Vi måste genomsyras av en hälsosam mistro mot en alltför snabb frammarsch, mot allt slags skrävel osv... Det skadligaste skulle här vara att ha för bråttom.” Slutligen: ”vi får ta till rejält med tid för att bygga upp denna [verkligt nya stats]apparat och att det kommer att ta många, många år.”⁶⁵

Om vi dessutom påminner oss den taktik Lenin nästan ständigt förespråkade för sina anhängare efter oktoberrevolutionen – att retirera och manövrera⁶⁶ – så kan Lenins ståndpunkter se ut som en försmak av Bucharins högerlinje. Efter att Bucharin hade övergivit sin vänsteristiska linje för att kämpa om Lenins tronföljd, förespråkade han bara att man skulle försvara böndernas intressen och gå framåt ytterst långsamt mot socialismen.

Men vad gäller Lenin och leninismen finns det goda skäl att inte förfalla till de förenklade kategorierna ”vänsterism” och ”högerbucharinism”. Bakslagen för den internationella revolutionära rörelsen och Sovjetrysslands isolering fick visserligen Lenin att förespråka en organiserad reträtt, men han visade *också* en anmärkningsvärd beredvillighet för offensiva revolutionära aktioner. Vid

⁵⁴ Lenin, *VV10*, bd 10, s 286.

⁵⁵ *Ibid.*, bd 10, s 550.

⁵⁶ *Ibid.*, bd 10, s 565.

⁵⁷ *Ibid.*, bd 8, s 86-87 och 91; även *CW*, vol 27, s 548.

⁵⁸ Meijer, s 267-69.

⁵⁹ Lenin, *VV10*, bd 8, s 268-69, och bd 9, s 210-11.

⁶⁰ *Ibid.*, bd 8, s 443.

⁶¹ Lenin, *CW*, vol 28, s 175.

⁶² Lenin, *VV10*, bd 8, s 271.

⁶³ *Ibid.*, bd 8, s 273.

⁶⁴ Lenin, *CW*, vol 31, s 339.

⁶⁵ Lenin, *VV10*, bd 10, s 551-52.

⁶⁶ Se s 243.

Genuakonferensen och Rapalloöverenskommelsen i början av 1922 upprättade Sovjetryssland ett *modus vivendi* med imperialismen i väst. Under denna period var det kommunistiska Ryssland ivrigare än någonsin att bli upptagen i "nationernas samförstånd" och gjorde stora ansträngningar för att visa sin besinning. Men 4 februari detta år sa Lenin i ett tal till politbyrån rörande kampen mot kriget, att "endast ett på förhand förberett och prövat revolutionärt parti med en god illegal apparat framgångsrikt kan bekämpa kriget", och han krävde "bildandet av revolutionära celler i de kämpande arméerna och deras förberedande till att genomföra revolutionen."⁶⁷

Under Kommunistiska internationalens tredje kongress kämpade Lenin hårt mot vissa kommunisters vänsterism, och han försökte besegra förespråkarna av "offensiv över hela linjen". Men hans inställning visar ändå klart att han fortfarande var redo för revolutionära aktioner. På sommaren 1921, under efterdyningarna till det tyska kommunistpartiets nederlag i "marsaktionen", hade Lenin kommit överens med Trotskij om att kasta in hela sin tyngd i kampen mot den "ultrarevolutionära" strömningen.⁶⁸ Men samtidigt med dusten med denna grupperings företrädare, så argumenterade han mot den tjeckiska kommunisten Šmeral som var välkänd för sina högeruppfattningar. I en av kongressens kommissioner hade Šmeral betonat den revolutionära rörelsens svårigheter i hans land, och han hade uttryckt sin oro över att Komintern kanske skulle pressa det europeiska proletariet att inleda revolutionära aktioner. Utvecklingen av diskussionen lugnade hans farhågor. Men knappt hade Šmeral uttryckt sin tillfredsställelse över detta, förrän Lenin svarade honom så här: "Kommer saker och ting verkligen att leda till att offensiven i Tjeckoslovakien förbereds, eller kommer de bara att tala om svårigheter? Vänsterns misstag är bara ett misstag, det är inte stort och det går att rätta till. Men om misstaget drabbar beslutsamheten att agera, då är det inte bara ett litet misstag, då är det förräderi. Dessa misstag går inte att jämföra."⁶⁹ Det intressanta här är inte bara karaktären på Lenins uttalande, utan också och framförallt *tidpunkten* då det fälldes.

Det är svårt att undvika att dra slutsatsen, att Lenins politik som ledare för Sovjetryssland och Komintern skulle ha tagit hänsyn till den kapitalistiska världens avsevärda styrkereserver, att han skulle vidtagit alla möjliga åtgärder för att hindra den revolutionära rörelsen från att falla i äventyrs politikens och den förhastade offensivens fällor, och att han troligen skulle ha fortsatt att "manövrera" och "retirera". Men Lenin skulle troligen i mycket större utsträckning än Stalin också ha hållit ögonen öppna för *förändringar* i den internationella situationen. Han skulle ivrigt ha spanat efter ett mer gynnsamt politiskt klimat. Det är ytterst sannolikt att han med en blandning av kylig bedömning och kampanda skulle ha välkomnat de händelser som visade att nya revolutionära möjligheter öppnade sig vid horisonten. Och i vissa lägen skulle kampandan ha övervägt över kylan. Så hälsade exempelvis Lenin den samhälls- och politiska kris som på hösten 1920 bröt ut i Italien, och gav upphov till kortlivade framgångar för "arbetarråden".

Röda armén hade just lidit nederlag i Polen, och förhoppningarna om att bygga en bro mellan Sovjetryssland och det tyska proletariet hade grusats. Överallt verkade den revolutionära rörelsen bida sin tid. I Frankrike till exempel hade fackföreningsrörelsens offensiv slutat i nederlag och desillusioner. Lenin hade just skrivit sin "*Radikalismen*" – *kommunismens barnsjukdom* där han angrep vänsterismen på ett broderligt men skoningslöst sätt.⁷⁰ Men just vid denna tidpunkt, i september 1920, utvidgade Turinarbetarna sina aktioner och på flera ställen ledde det till fabriks- ockupationer. Trots att aktionerna inte ledde vidare så återgick inte landet till det normala, utan krisen fortsatte. I denna situation skrev Lenin till de italienska kommunisterna: "under de nuvarande italienska förhållandena bör [ni] gå åt *vänster*. För att framgångsrikt kunna genomföra revolutionen

⁶⁷ Lenin, *CW*, vol 36, s 559 [*SSIU*, bd 17, s 362.]

⁶⁸ Se s 267.

⁶⁹ Lenin, *CW*, vol 42, s 328.

⁷⁰ Se s 267.

och försvara den måste det italienska partiet ta ett *visst steg åt vänster...*⁷¹

Den revolutionära rörelsens tillväxt i Kina, de samhällsomvälvningar som orsakades av den ekonomiska världskrisen, radikaliseringen efter fascismens uppkomst i Frankrike och Spanien, och det spanska inbördeskrigets revolutionära möjligheter, skulle givetvis i ännu större utsträckning ha fått Lenin att uppmana den kommunistiska rörelsen att ”gå åt vänster”, och överge den defensiva attityd som stalinismen ville genomföra under mellankrigsperioden. Efter åren av reträtt och stagnation skulle Lenin ha anslutit sig till massornas offensiv och uppmuntrat den revolutionära marschen framåt. Precis som 1917 skulle han ha identifierat sig med denna proletära rörelse som var så rik på demokratiska förhoppningar och oförsonlig mot byråkratismen och de etablerade maktstrukturerna.

Lenins ”revolutionära beredskap” är en del av ett större fenomen. Den uttryckte en sida hos leninismen som kanske mer än något annat skiljer den från och ställer den i motsättning till stalinismen. Till skillnad från Stalin hade Lenin införlivat den dialektiska metoden och praktiken i sitt politiska arbete.

Leninism: politik och dialektik

”Dialektiken... såsom den förkroppsligas i medvetandet hos en person som Lenin blir ett handlandets konst..., den blir en intelligens, en genialitet som inte är mystisk, utan en höjdpunkt för det sunnda förnuftet”, skrev Henri Lefebvre och Norbert Guterman.⁷² Lenins ursprungliga utbildning som advokat och ekonom, och hans verksamhet som revolutionär och först och främst sysselsatt med politik, hade inte förberett honom särskilt väl för att bli dialektiker – eller snarare att kämpa för, införliva och utöva den dialektiska filosofin. Och Lenins första strövtåg på filosofins område var verkligen ingen succé. Hans *Materialism och empiriokriticism* från 1909 präglas av författarens i första hand pragmatiska och polemiska syften. Den skrevs på ett sätt som återspeglar Lenins konkreta problem vid denna tidpunkt, och de var inte bara inriktade på en filosofisk diskussion. Förvisso var diskussionen viktig: framstegen inom fysiken i början av 1900-talet ställde på nytt frågan om förhållandet mellan materia och medvetande, och analysen av det oändligt lilla hade gjort det möjligt att ta sig an materialismen på ett nytt sätt.⁷³ Men det dröjde innan Lenin insåg att de stridigheter som uppstod hade betydelse för den politiska tvisten mellan de ortodoxa (och därmed ”materialistiska”) marxisterna och revisionisterna. Hans bok riktar sig i första hand mot bolsjevikerna Lunatjarskij och Bogdanov (särskilt den senare). Dessa två visade intresse för Machs och Avenarius filosofiska skrifter och försökte hitta en ”tredje väg” mellan materialism och idealism. 1904 hade Bogdanov skickat Lenin första delen av sin bok *Empiriomonismen*. Lenin protesterade inte, utan upprätthöll till och med sina goda relationer till författaren. Det som fick honom att förklara krig mot sin vapenbroders ”idealism” var Bogdanovs *politiska* ståndpunkter. Bogdanov var på väg att bli ledare för partiets vänster, och inom kort skulle hans extremism leda till att han uteslöts.⁷⁴ Lenins syften var fjärran från det ämne som debatterades av idealister, materialister och sensualister, och de kunde därför inte ge upphov till ett verkligt bidrag till en utveckling av vetenskapen och filosofin. Och det trots att Lenin med sin vanliga grundlighet förberedde angreppet noggrant och under lång tid – han försjök i studier av filosofiska böcker under ett helt år.

Lenins uttryckliga syfte var enkelt: ”att... fastställa hur den fåfänga pseudovetenskapliga pretentionen att vilja överträffa idealismen och materialismen *i verkligheten* förflyktigas”⁷⁵ och att ”[e]ndast denna materialistiska lösning är verkligen förenlig med naturvetenskapen”.⁷⁶

⁷¹ Lenin, *CW*, vol 31, s 383 [*SSIU*, bd 17, s 295.]

⁷² Lefebvre och Guterman, s 82.

⁷³ Se Lefebvre, *Lenins tänkande*, s 68 ff.

⁷⁴ Se s 27.

⁷⁵ Lenin, *VV10*, bd 4, s 68.

⁷⁶ *Ibid*, bd 4, s 74.

Men i detta syfte likställde han sensualism och idealism, och den senare med i huvudsak religiös ”fideism”.⁷⁷ Hans metoder var högst tvivelaktiga: ibland tillskriver han Avenarius uttalanden som han aldrig hade gjort,⁷⁸ ibland bekämpar han Mach och hans anhängare med citat från andra filosofer och i Lenins ögon lärda auktoriteter,⁷⁹ ofta svärtar han ner sina motståndares avsikter,⁸⁰ och medan han ibland anklagar snarare än analyserar sina motståndare,⁸¹ så visar Lenin en respekt mot Engels, ”läraren”,⁸² som gränsar till fetischism.⁸³ Lenins bok är utan tvekan en ymnig källa till ”marxistisk” dogmatism.

Materialism och empiriokriticism är ett undantag bland Lenins många skrifter. Efter att den hade publicerats lämnade han filosofin och återvände till mer välbekanta verksamheter. Men några år senare återkom han till filosofin – under förhållanden som var osedvanligt ogynnsamma för abstrakta funderingar, och av orsaker som inte är helt klara. I september 1914 hade krigsutbrottet och Andra internationalens sammanbrott gjort det nödvändigare än någonsin med politisk kamp. Då grävde Lenin ner sig i Hegel och gjorde anmärkningar och sammanfattningar och långa kommentarer om hans arbeten, i synnerhet de om dialektiken.

Trots de ofta korthuggna noterna visar de vilken betydelse han lade vid de viktigaste begreppen i Hegels dialektik. Jag tänker inte räkna upp alla. För oss är frågan bara intressant i den mån den belyser att det fanns vad vi kan kalla en metodologisk och filosofisk inspirationskälla bakom den av dialektik djupt präglade politiska praktiken. Men det är mödan värt att ta del av vad Lenin hade att säga om begrepp som rörelse, motsättningar och kvalitativa språng. Som vi ska se är dessa begrepp kärnan i Lenins syn på vissa av hans tids avgörande politiska och sociala fenomen.

Angående rörelse skrev han: ”Vi kan inte tänka oss, uttrycka, mäta, skildra rörelse utan att avbryta kontinuiteten, utan att förenkla, förgrova, dela sönder, strypa det som är levande. Om rörelse skildras med hjälp av tankar, så förgrovas och dödas den – och inte bara med tankar, utan också varseblivning, och inte bara rörelse utan *varje* begrepp.” Och han drar slutsatsen: ”Och häri ligger dialektikens väsen.”⁸⁴ Angående motsättningar: ”*Dialektiken* är den lära som visar hur *motsatser* kan existera och hur de råkar bli (hur de blir) *identiska* – under vilka villkor de är identiska, blir omvandlade till varandra – varför det mänskliga tänkandet skall betrakta dessa motsatser inte som döda, stela, utan som levande, villkorliga, rörliga, och övergående i varandra.”⁸⁵

Och det kvalitativa språnget: ”Vad skiljer den dialektiska övergången från den odialektiska övergången? Språnget. Motsättningen. Brottet av gradvisheten. Enheten (överensstämmelsen) mellan Varat och icke-Varat.”⁸⁶

Här bör man framförallt notera vilken omsorg han lägger vid att ge dialektikens begrepp en icke abstrakt betydelse och placera dem i verkligheten, och vilken avsevärd vikt Lenin uppenbarligen tillskrev den dialektiska analysen. Trots att han fortfarande var fientligt inställd till Hegels idealism,⁸⁷ så tyckte han att den dialektiska analysen var så viktig att han öppet visade en allt större beundran för Hegel.⁸⁸ Kanske var det detta djupare och mindre ”polemiska” inträngande i filosofin och mer intensiva medvetenhet om dialektikens innebörd, som låg bakom Lenins förändring av sin

⁷⁷ *Ibid*, bd 4, s 41, 56, 154.

⁷⁸ *Ibid*, bd 4, s 71.

⁷⁹ *Ibid*, bd 4, s 88-92.

⁸⁰ *Ibid*, bd 4, s 121-22, 129.

⁸¹ *Ibid*, bd 4, s 111-12.

⁸² *Ibid*, bd 4, s 94.

⁸³ *Ibid*, bd 4, s 144.

⁸⁴ Lenin, *CW*, vol 38, s 259-60.

⁸⁵ *Ibid*, vol 38, 109.

⁸⁶ *Ibid*, vol 38, s 284.

⁸⁷ *Ibid*, vol 38, s 294.

⁸⁸ *Ibid*, vol 38, s 171, 189, 193.

tidigare kompromisslösa och dogmatiska inställning till idealismen i alla dess former. I hans noter kan vi hitta följande överraskande anmärkning, som står i motsättning till de fyrkantiga formuleringarna i *Materialism och empiriokriticism*: ”Intelligent idealism ligger närmare intelligent materialism än vad dum materialism gör.” Lenin tillägger att det vore bättre att tala om ”dialektisk idealism istället för intelligent”.⁸⁹ Vidare skriver han:

Filosofisk idealism är nonsens *endast* utifrån en primitiv, enkel, metafysisk materialisms synvinkel. Ur den *dialektiska* materialismens synvinkel, å andra sidan, är den filosofiska idealismen en *ensidig*, överdriven... utveckling (uppblåsning, uttänjning) av ett av kunskapens drag, aspekter, sidor till ett från materien, från naturen absolut skilt, förgudat fenomen. Idealism är prästerlig obskurantism. Sant. Men filosofisk idealism är... en *väg* till prästerlig obskurantism genom *en av skiftningarna* i människans oändligt komplexa (dialektiska) kunskap.⁹⁰

Om, som Henri Lefebvre säger, ”praktiken är den dialektiska materialismens start- och slutpunkt” så är det i Lenins politiska verksamhet vi ska söka efter bevisen på hans djupare medvetenhet och förståelse av dialektiken. Det finns faktiskt en rad fakta och händelser i hans karriär som gör det möjligt att utifrån detta jämföra hans teori och praktik. De flesta av dessa äger rum under den senare delen av Lenins liv, under och efter maktövertagandet. Med andra ord *efter* hans fördjupade studie av dialektiken 1914-1915.

Vårt första exempel gäller begreppet kvalitativt språng. Det är i samband med det som Hegel talar om ”avbrott i gradvisheten”.⁹¹ Var det kanske på grund av Lenins medvetenhet om hur viktigt detta begrepp var, som han var så uppmärksam på konsekvenserna av ”överdrifter”, även små och synbarligen harmlösa sådana? I frågan om sovjetadministrationen skulle anställa före detta tsaristiska tjänstemän skrev han exempelvis:

Att människors brister ofta hänger samman med deras dygder är känt sedan länge. Detta gäller även många ledande kommunister. I årtionden arbetade vi för den stora saken, förkunnade bourgeoisins störtande, lärde oss att misstro de borgerliga specialisterna, avslöjade dem, tog ifrån dem makten och undertryckte deras motstånd. Detta var en stor världshistorisk uppgift. Men det behövs bara att vi går en smula till överdrift för att vi skall få en bekräftelse på sanningen att det är endast ett tuppfjät mellan det sublima och det löjliga.⁹²

Den ”överdrift” han syftar på var de kommunister som vägrade acceptera att man anställde borgerliga tjänstemän, eller gjorde det omöjligt för dessa tjänstemän att arbeta. Lenins sinne för dialektik fick honom att inse att det fanns motsägelsefulla faktorer på detta område: behovet att anställa byråkrater, och att det just därför fanns en byråkratisk avvikelser.

Ett exempel när det gäller revolutionära aktioner är Lenins ståndpunkt under ”april dagarna” 1917.⁹³ Lenin var uppenbarligen lika ”vänster” som de mest otåliga bland sina anhängare. Strax efter att Lenin hade lyckats avsätta partiets högerledning, förespråkade bolsjevikernas yttersta vänster, under inverkan från Petrogradmassornas demonstrationer, ett (för tidigt) försök att störta den provisoriska regeringen. Lenin, som dagen innan hade varit ”vänster”, ansåg dock att ”det vore ett allvarligt brott att [gå] lite mer åt vänster”. I så fall skulle partiets politik förvandlas. Genom att så att säga förlänga den tidigare taktiken skulle den revolutionära radikalismen omvandlas till något kvalitativt annorlunda, nämligen äventyrspolitik.

I sin *Encyclopaedia* skriver Hegel att ”ett objekt utan motsättningar [är] ingenting annat än en ren abstraktion av kunskapen, som med en sorts våld vidmakthåller en av dessa tendenser och döljer för

⁸⁹ *Ibid*, vol 38, s 276.

⁹⁰ *Ibid*, vol 38, s 2.

⁹¹ Citerat i Lefebvre, *Dialectical Materialism*, s 43.

⁹² Lenin, *VV10*, bd 10, s 257.

⁹³ Se s 101 ff.

medvetandet den motsatta tendens som innehåller den första.”⁹⁴ Lenin var dialektiskt vaksam för att kunna upptäcka motsättningen i ett ”objekt”. Det förklarar varför han lade sådan vikt vid att i ett visst skede av kampen hålla dörren öppen för möjligheten att det kunde övergå i sin motsats. I ett tal inför Kominterns fjärde kongress i november 1922 sa han till exempel att ”alla partier, som bereder sig att under den närmaste framtiden gå till direkt angrepp mot kapitalismen, nu också [måste] tänka på hur de skall säkerställa en reträtt.”⁹⁵ Hans inställning till NEP är ett annat exempel på samma sätt att tänka. Han var ansvarig för att den infördes i mars 1921. Ända fram till slutet av sin politiska karriär förklarade han varför den var nödvändig., och han ifrågasatte aldrig att den skulle fortsätta. Men i mars 1922 sa han till den elfte partikongressen: ”Under ett helt år har vi retirerat. Nu måste vi i partiets namn säga halt!... Vi har kommit till en ny punkt...”⁹⁶

I en kommentar från hösten 1914 till Hegels *Science of Logic* skrev Lenin: ”*Dialektiken* är den lära som visar hur *motsatser* kan existera och hur de råkar bli (hur de blir) *identiska*.”⁹⁷ Det är välbekant att tanken på en övergång (*Aufhebung*) och syntes av dessa motsatser är ett viktigt drag i den dialektiska teorin. ”Ett ting som har övergått”, sa Hegel angående detta, ”har inom sig fortfarande kvar den tendens varur det härstammar.”⁹⁸ Och i sin anteckningsbok skrev Lenin följande elliptiska formulering:

aufheben = ein Ende machen
= erhalten (aufbewahren zugleich)
avlösa = avsluta = vidmakthålla (och samtidigt bevara)⁹⁹

Om vi försöker relatera dessa begrepp till Lenins politiska verksamhet, så märker vi att vissa av hans mest strålande idéer och viktigaste bidrag till historien har ett samband med denna dialektiska uppfattning om motsatser och deras övergång (eller avlösande). Jag har redan hävdad att Kommunistiska internationalen kan betraktas som ett nyskapande och djärvt försök att ”övervinna” motsättningen mellan behovet att försvara sovjetstatens intressen inom det gamla Rysslands gränser, och behovet att gynna utvecklingen av världsrevolutionen.¹⁰⁰ Begreppet ”arbetarstat med byråkratiska förvrängningar” var en verkligt dialektisk tanke, som Lenin var ensam om att formulera under den förvirrade fackföreningsdiskussionen på vintern 1920-21. Den uttryckte Lenins insikt om, att eftersom den regim som hade uppstått efter den ryska revolutionens seger inte hade lyckats överskrida landets gränser, så hade den givit upphov till ett politiskt och socialt system där de två motsatserna tyrannisk byråkrati *och* verklig arbetarmakt existerade samtidigt.¹⁰¹

Kan vi slutligen, och viktigast, inte se att ett av Lenins grundläggande bidrag till dagens politik på många sätt härstammar ur ett djupgående dialektiskt fenomen: övergången (eller avlösandet eller övervinnandet) av två ömsesidigt påverkande och samtidigt negerande förhållanden. På så sätt uppstår ”det Tredje Förhållandet [som] återvänder till det första förhållandet... Det frigör det första förhållandets innehåll genom att från det avlägsna det som gjorde det ofullständigt, begränsat och ämnat att bli negerat... På detta sätt övervinns och krossas dess ensidighet...”¹⁰²

Låt oss med hjälp av denna ”kod” läsa om historien, och i synnerhet bolsjevikpartiets historia. Den viktigaste händelsen 1917 var att den leninistiska organisationen förvandlades från en sluten, hierarkiskt uppbyggd förtrupp som hade skapats under kampen mot tsarismen, och ”övergick” till ett nytt parti. Dess historiska förtjänst var att det under en kort tid men på ett utomordentligt sätt

⁹⁴ Citerat i Lefebvre, *Dialectical Materialism*, s 29.

⁹⁵ Lenin, *VV10*, bd 10, s 503.

⁹⁶ *Ibid*, bd 10, s 452-53.

⁹⁷ Lenin, *CW*, vol 38, s 109.

⁹⁸ Citerat i Lefebvre och Guterman, s 85.

⁹⁹ Lenin, *CW*, vol 38, s 108.

¹⁰⁰ Se s 256.

¹⁰¹ Se s 229.

¹⁰² Lefebvre, *Dialectical Materialism*, s 34.

smälte samman med den klass som det företrädde.¹⁰³ 1917 blev bolsjevikpartiet *både* motsatsen till *och* en fortsättning på vad det hade varit före februarirevolutionen. Vad Lenin på ett dialektiskt sätt försökte göra under sovjetregimens första år var att försvara de framsteg som på så sätt hade uppnåtts. Efter att det sovjetiska kommunistpartiet hade kommit till makten framstod det som både den ursprungliga leninismens slutna förtrupp och som dess motsats. Det öppnade sig för massorna samtidigt som det försökte bevara en del aspekter på sin ursprungliga "elitism" och skydda sig mot faran för opportunism. Det var innebörden i den politik av urval, prövotid och utrensningar som Lenin förespråkade.¹⁰⁴ I den stora debatten mellan anhängarna av organisationen och anhängarna av spontaniteten skulle en extrem luxemburgism, med en absolut tilltro till massornas egen frigörelse (en linje som Rosa Luxemburg för övrigt aldrig själv omfattade), kunna kallas den dialektiska motsättningens och övergångens "första förhållande". Och "det andra förhållandet" skulle kunna vara den rent elitistiska partiuppfattning som blanquismen förkroppsligar bättre än leninismens till och med allra tidigaste former. Kan man i så fall inte hitta det "tredje förhållandet" i utvecklingen av bolsjevikpartiet under revolutionens uppgångsfas 1917, före och efter oktober? Vid den tiden framstår partiet som en syntes. Drag från den ursprungliga bolsjevismen – dess disciplin, strävan efter sammanhållning, tendens till centralism, omsorg om effektivitet – smälte samman och samspelade med allt det som kännetecknar stora folkliga rörelser, det vill säga att utmana alla utifrån kommande organisationer, order uppfifrån och till och med de mest revolutionära strategernas förutsägelser.

Vare sig vi tittar på de största ögonblicken i leninismens historia eller dess mindre spektakulära bedrifter, så upptäcker vi att Lenin använder dialektiken med en skicklighet som överträffar alla hans närmaste män. Om det skulle behövas kan vi i hans sista ord om Bucharin hitta ett slutgiltigt bevis för att han tillskrev dialektiken en avgörande betydelse. I sitt "testamente" sparar han inte på lovorden om vänsterkommunisternas tidigare ledare: "Bucharin är inte bara en av partiets mest värdefulla och betydande teoretiker, utan avses också med rätta som hela partiets favorit". Men Lenin tillägger: "men hans teoretiska uppfattningar kan endast med mycket stor tvekan betecknas som fullt marxistiska, eftersom det hos honom finns ett visst skolastiskt drag (han har aldrig studerat och, tror jag, aldrig helt förstått dialektiken)."¹⁰⁵

Samma sak kan med ännu större eftertryck sägas om Stalin och stalinismen. Den senare prydde sig givetvis med dialektiskens grannlåt, och "Diamat" blev den kommunistiska rörelsens officiella sanning. Men trots att stalinismen i sin praktik ofta hänvisade till dialektiken, så fanns det i denna praktiks motsättningar och successiva språng aldrig några exempel på övergångar eller synteser. Den stalinistiska dialektiken var bara en ideologisk täckmantel för ett kortsiktigt pragmatiskt irrande. Om stalinismen är leninism *plus* administrativt tyranni *plus* byråkratisk terror, så är den också leninism *minus* dialektik. Den är med andra ord en leninism som *utarmats* och berövats de delar som även under dess misstag och misslyckanden gjorde den till en av de rikaste inspirationskällorna i kampen för socialismen, ett av de mest fruktbara bidragen till människornas kamp för frigörelse.

¹⁰³ Se s 90.

¹⁰⁴ Se s 200.

¹⁰⁵ Lenin, *VV10*, bd 10, s 517.

Ur engelske översättarens not: Där bara ett verk av en viss författare åberopas, hänvisas bara till författarens namn. Referenser till olika verk av samma författare särskiljs genom användning av förkortade titlar. Åberopade arbeten kan återfinnas med hjälp av följande förteckning.

Bibliografi

- A**bramovitch, R., *The Soviet Revolution, 1917-1939* (London: Allen and Unwin, 1962).
- Angress, W., *Stillborn Revolution: The Communist Bid for Power in Germany (1921-1923)* (Princeton: Princeton University Press, 1963).
- Anweiler, Oskar, *Die Rätebewegung in Russland, 1905-1921* (Leyden: Brill, 1958).
- Aron, Raymond, *Democracy and Totalitarianism* (London: Weidenfeld and Nicolson, 1968).
- Arshinov, P. A., *Istorija Machnovskogo dvizjenija, 1918-1921* (Berlin: Gruppjij Russkich Anarchistov v Germanij, 1923).
- Avrich, Paul, *Kronstadt 1921* (Princeton: Princeton University Press, 1970). Förkortad titel: Avrich, *Kronstadt*.
- Avrich, Paul, *The Russian Anarchists* (Princeton: Princeton University Press, 1967). Förkortad titel: Avrich, *Anarchists*.
- Avtorchanov, A., *The Communist Party Apparatus* (Chicago: Regnery, 1966).
- B**aechler, J., *Politique de Trotsky* (Paris: Colin, 1968).
- Balabanoff, Angelica, *My Life as a Rebel* (London: Hamish Hamilton, 1938).
- Baron, S.H., *Plekhanov: the father of Russian Marxism* (London: Routledge, 1963).
- Berkman, A., *The Bolshevik Myth: Diary 1920-22* (London: Hutchinson, 1925).
- Berlau, A., *The German Social-Democratic Party, 1914-1921* (New York: Columbia University Press, 1949)
- Black, C.D., redaktör, *The Transformation of Russian Society; Aspects of Social Change since 1861* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960)
- Borkenau, Franz, *World Communism* (Ann Arbor: University of Michigan Press, 1962).
- Braunthal, Julius, *History of the International (1914-1943)*, 2 volymer (Nelson, London, 1966, 1967)
- Broué, Pierre, *Le Parti bolchevique* (Paris: Minuit, 1963). Förkortad titel: Broué, *Parti*.
- Broué, Pierre, *Révolution en Allemagne (1917-1923)* (Paris: Minuit, 1971). Förkortad titel: Broué, *Révolution*.
- Bucharin, N., och Preobrazjenskij, E., *Kommunismens ABCD*, del 2, (Göteborg: Partisan, 1972).
- Bunyan, James, *Intervention, Civil War and Communism in Russia, April-December 1918* (Baltimore: John Hopkins Press, 1936). Förkortad titel: Bunyan, *Intervention*.
- Bunyan, James, *The Origin of Forced Labour in the Soviet State, 1917-1921* (Baltimore: John Hopkins Press, 1967). Förkortad titel: Bunyan, *Origin*.
- Bunyan, James och Fisher, H.H., *The Bolshevik Revolution, 1917-1918: Documents and Materials*: Hoover War Library Publications No. 3 (Stanford: Stanford University Press, 1934; nytryck 1961).
- C**ammatt, J.M., *Antonio Gramsci and the Origins of Italian Communism* (Stanford: Stanford

University Press, 1969).

Carr, E.H., *Ryska revolutionen 1917-1923* (Stockholm: Cavefors, 1970).

Chamberlin, W.H., *The Russian Revolution 1917-1921*, volym I (London: Macmillan, 1935).

Chambre, Henri, *Le Marxisme en Union Soviétique* (Paris: Seuil, 1955).

Cohn-Bendit, D och G, *Den radikala vänstern – botemedlet mot en senil kommunism* (Stockholm: PAN/Norstedt, 1969).

Dan, T., se Martov

Daniels, R.V., *The Conscience of the Revolution: Communist Opposition in Soviet Russia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960). Förkortad titel: Daniels, *Conscience*.

Daniels, R.V., *Red October; the Bolshevik Revolution of 1917* (London: Secker and Warburg, 1968). Förkortad titel: Daniels, *Red October*.

Daniels, R.V., 'The State and Revolution: a case study in the transformation of Communist ideology', i *American Slavic and East European Review*, volym XII, nr 4 (februari 1953). Förkortad titel: Daniels, 'The State and Revolution'.

Degras, Jane, redaktör, *The Communist International (1919-1943): Documents*, volym I och II (London: Oxford University Press, 1956 och 1960).

Deutscher, Isaac, *Den väpnade profeten* (Göteborg: Partisanförlaget, 1972).

Deutscher, Isaac, *Den avväpnade profeten* (Göteborg: Partisanförlaget, 1972).

Deutscher, Isaac, *The Soviet Trade Unions* (London: Royal Institute of International Affairs, 1950).

Deutscher, Isaac, *Stalin* (Göteborg: Partisanförlaget, 1972).

Dewar, Margaret, *Labour Policy in the U.S.S.R. (1917-1928)* (London: Royal Institute of International Affairs, 1956)

Dobb, Maurice, *Soviet Economic Development since 1917* (London: Routledge, 1951).

Engels, Friedrich, *Anti-Dühring* (Stockholm: Arbetarkultur, 1970).

Erickson, John, 'The Origins of the Red Army', i Pipes, *Revolutionary Russia*, q.v.

Fainsod, Merle, *How Russia Is Ruled*, Revised Edition (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1958).

Fauvet, J., *Histoire du Parti Communiste Francais*, volym I (Paris: Fayard, 1964).

Fay, Victor, redaktör, *La Révolution d'Octobre et le Mouvement ouvrier européen* (Paris: E.D.I., 1968)

Fedotoff-White, D., *The Growth of the Red Army* (Princeton: Princeton University Press, 1944).

Ferro, M., 'Porqui Février? Porqui Octobre?', i Fay, q.v.

Ferro, M., *The Russian Revolution of February 1917* (London: Routledge, 1972). Förkortad titel: Ferro, *February*.

Fischer, G., 'The Intelligentsia and Russia', i Black, q.v.

Fischer, Louis, *Lenin* (Stockholm: Aldus/Bonnier, 1967).

Fischer, Louis, *The Soviets in World Affairs* (London: Constable, 1930, nytryck 1951). Förkortad titel: Fischer, *Soviets*.

Fischer, R.T., *Pattern for Soviet Youth: A Study of the Congresses of the Komsomols (1918-1954)* (New York: Columbia University Press, 1959).

Fitzpatrick, S., *The Commissariat of Enlightenment* (Cambridge: Cambridge University Press, 1970).

Footman, David, *Civil War in Russia* (London: Faber and Faber, 1961).

Fotieva, L.A., *Iz Vospominanij o V.I. Lenine* (Moskva: Politizdat, 1964).

Frank, Victor S., 'Lenin and the Russian intelligentsia', i Schapiro och Reddaway, q.v.

Fülöp-Miller, René, *The Mind and Face of Bolshevism* (London and New York: Putnam, 1927)

Getzler, I., *Martov* (Cambridge: Cambridge University Press, 1967).

Geyer, Dietrich, *Lenin in der Russischen Sozialdemokratie: Die Arbeiterbewegung im Zarenreich als Organisationsproblem der revolutionären Intelligenz, 1890-1903* (Köln: Böhlau, 1962).

Golikov, G N, *Otjerk istorij velikoj oktjabrskoj sotsialistitjeskoj revoljutsij* (Moskva: Gospolizdat, 1959).

Gorkij, Maxim, *Lenin*, redaktör Zeman (Edinburgh: University Texts, 1967).

Gorkij, Maxim, och andra, *History of the Civil War in the U.S.S.R.*, volym I och II (London: Lawrence and Wishart, 1937 och 1947). Förkortad titel: Gorkij, *History*.

Guérin, Daniel, *Anarkismen: från lära till handling* (Stockholm: Federativs förlag, 1978).

Haimson, Leopold H., *The Russian Marxists and the Origins of Bolshevism* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1955).

Hammond, T., 'Leninist authoritarianism before the Revolution', in Simmons, q.v.

Haupt, Georges, och Marie, Jean-Jaques, *Makers of the Russian Revolution* (London: Allen and Unwin, 1974).

Hill, Christopher, *Lenin and the Russian Revolution* (London: English Universities Press, 1947).

Humbert-Droz, J., *Mémoires de Lénine à Staline: dix ans au service de l'Internationale Communiste (1921-1931)* (Neuchâtel: La Baconnière, 1971).

International Labour Office, *Labour Conditions in the Soviet Russia* (London: Harrison, 1920).

Jaroslavskij, E., *Kratkie otjerkij po istorij VKP (b)*, del II (Moskva och Leningrad: Gosizdat, 1928)

Joffe, Adolf, *Adolf Joffes sista ord*.

Kaplan, F., *Bolshevik Ideology and the Ethics of Soviet Labour, 1917-1920 (The Formative Years)* (New York: Philosophical Library, 1968).

Katkov, George, *Russia 1917: the February Revolution* (London: Longman, 1967).

Kautsky, Karl, *Nationalstaat, Imperialistischer Staat und Staatenbund* (Nürnberg: Fränkische Verlag, 1915).

Kautsky, Karl, *Vägen till makt* (Lund: Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia, 1979).

Kajurov, V.N., 'Shest' dnei fevral'skoj revoljutsii', i *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 1(13),

1923

- Keep, J.L.H., 'October in the Provinces', i Pipes, redaktör, *Revolutionary Russia*, q.v.
- Keep, J.L.H., *The Rise of Social-Democracy in Russia* (London: Oxford University Press, 1963) Förkortad titel: Keep, *Rise of Social-Democracy*.
- Kennan, George, *Russia and the West under Lenin and Stalin* (London: Hutchinson, 1961).
- Knjazev, S.P., och Konstantinov, A.P., redaktörer, *Petrograd, October 1917: Reminiscences* (Moskva: Förlaget för utländska språk, 1957).
- Kochan, Lionel, *Russia and the Weimar Republic* (Cambridge: Bowes and Bowes, 1954).
- Kollontaj, Alexandra, 'Avtobiograficheskiy ocherk', i *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 3, 1921.
- Kollontaj, Alexandra, *Arbetaroppositionen* (Stockholm: Federativ, 1978).
- Kool, F., och Oberländer, E., redaktörer, *Arbeiterdemokratie oder Parteidiktatur* (Olten: Walter, 1967).
- Kopp, Anatole, *Town and Revolution* (London: Thames and Hudson, 1970).
- Kritsman, L., *Die Heroische Periode der grossen russischen Revolution* (Wien och Berlin: Verlag für Literatur und Politik, 1929, nytryck Frankfurt: Verlag Neue Kritik, 1971).
- Krupskaja, N.K., *Lenin* (Stockholm: Arbetarkultur, 1976).
- L**abry, R., *L'Industrie russe et la Révolution* (Paris: Payot, 1919).
- Lane, David, *The Roots of Russian Communism* (Assen: Van Gorcum, 1969).
- Lazitch, B., *Lénine et la III e Internationale* (Neuchâtel: La Baconnière, 1951).
- Lefebvre, H., *Dialectical Materialism* (London: Cape, 1968).
- Lefebvre, Henri, *Lenins tänkande* (Stockholm: Zenit: Rabén & Sjögren, 1971).
- Lefebvre, H., och Gauterman, N., *Introduction aux 'Cahiers sur la dialectique' de Lénine* (Paris: Gallimard, 1967).
- Lewin, Moshe, *Lenins sista strid* (Stockholm: Geber, 1968).
- Liebman, Marcel, *The Russian Revolution* (London: Cape, 1970).
- Löwy, A.G., *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht* (Wien: Europa Verlag, 1968).
- Lozovskij, A., *The Trade Unions in Soviet Russia* (Moskva: All-Russia Central Council of Trade Unions, 1920)
- Lukács, G., *Historia och klassmedvetande: studier i marxistisk dialektik* (Staffanstorp: Cavefors, 1968).
- Lukács, G., *Lenins tankevärld* (Stockholm: Zenit: Rabén & Sjögren, 1970).
- Lunacharsky, A.V., *Revolutionary Silhouettes* (London: Allen Lane, 1967).
- Luxemburg, Rosa, *Rosa Luxemburg Speaks*, Waters redaktör (New York: Pathfinder, 1970)
- Luxemburg, Rosa, *Den ryska revolutionen* (Stockholm: Federativ, 1988).
- M**arie, Jean-Jacques, *Les Paroles qui ébranlèrent le monde: anthologie bolchevique 1917-1924* (Paris: Seuil, 1967).
- Martov, L (med Dan, T.), *Geschichte der russischen Sozialdemokratie* (Berlin: Dietz, 1926).
- Marx, K., *Selected Essays*, översättning Stenning (London: Leonard Parsons, 1926).

- Marx, K., och Engels, F., *Articles from the 'Neue Rheinische Zeitung', 1848-49* (engelsk översättning) (Moskva: Progress publishers, 1972).
- Marx, K., och Engels, F., *Selected Correspondence* (engelsk översättning) (Moskva: Foreign Languages Publishing House, 1956).
- Marx, K., och Engels, F., *Selected Works in Three Volumes* (engelsk översättning) (Moskva: Progress Publishers, 1969).
- Meijer, J.M., 'Town and Country in the Civil War', i Pipes, redaktör, *Revolutionary Russia*, q.v.
- Meissner, B., *Das Parteiprogramm der K.P.d.S.U., 1903-1961*, tredje upplagan (Köln: Verlag Wissenschaft und Politik, 1965).
- Meyer, Alfred G., *Leninism* (New York: Praeger, 1962).
- Miliband, Ralph, 'Marx and the State', i *The Socialist Register* (London: Merlin Press, 1965).
- Nettl, J.P., *Rosa Luxemburg* (London: Oxford University Press, 1966).
- Nove, Alec, *Sovjetunionens ekonomiska utveckling: från 1913 till våra dagar* (Stockholm: Wahlström & Widstrand, 1971).
- Odom, William E., 'Sverdlov: Bolshevik Party Organizer', i *Slavonic and East European Review*, volym 44, nr 103 (juli 1966).
- Pannekoek, Anton, *Lenin som filosof* (Göteborg: Arbetarpress, 1973).
- Pannekoek, Anton, *Pannekoek et les Conseils Ouvriers* (Paris: E.D.I., 1969).
- Parti Socialiste (S.F.I.O.), XVII e congrès national, tenu à Strasbourg (25-29 février 1920)*, ordagrann rapport (Paris: L'Humanité, 1920).
- Parti Socialiste (S.F.I.O.), XVIII e congrès national, tenu à Tours (20-26 décembre 1920)*, ordagrann rapport (Paris: L'Humanité, 1921).
- Pervuj legalnij Peterburgskij Komitet bolsjevikov v 1917 g: sbornik materjalov i protokolov* (Moskva och Leningrad: Gosizdat, 1927).
- Pietsch, W., *Revolution und Staat: Institutionen als Träger der Macht in der Sowjetrusland (1917-1922)* (Köln: Bundesinstitut für Ostwissenschaftliche und Internationale Studien, 1969).
- Pipes, Richard, *The Formation of the Soviet Union: Communism and Nationalism, 1917-1923* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, reviderad upplaga, 1964). Förkortad titel: Pipes, *Formation*.
- Pipes, Richard, redaktör, *Revolutionary Russia* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, och London: Oxford University Press, 1968).
- Plamenatz, John, *German Marxism and Russian Communism* (London: Longman, 1961).
- Ponomarjov, B.N., och andra, *Sovjetunionens kommunistiska partis historia* (Stockholm: Arbetarkultur, 1962).
- Pospelov, P.N., och andra, *V.I. Lenin* (engelsk översättning) (Moskva: Förlaget för utländska språk, 1965).
- Possony, S., *Lenin: the Compulsive Revolutionary* (Chicago: Regnery, 1964).
- Poulantzas, Nicos, *Politisk makt och sociala klasser* (Möln dal: Partisanförlaget, 1970).
- Preparing for October: the Sixth Congress of the Bolshevik Party, August 1917* (London:

Modern Books, 1933). Förkortad titel: *Preparing for October*.

Price, M Philips, *My Reminiscences of the Russian Revolution* (London: Allen and Unwin, 1921).

Protokoll des II Weltkongresses der Kommunistischen Internationale (Hamburg: Carl Hoym, 1921).

Protokoll des IV Weltkongresses der Kommunistischen Internationale (Hamburg: Carl Hoym, 1923).

Protokolij tsentral'nogo komiteta R.S.D.R.P.(b), avgust 1917-fevral' 1918 (Moskva: Institut Marksizma-Leninizma, 1958).

Pjatnitskij, O.A., *Memoirs of a Bolshevik* (London: Martin Lawrence, 1933).

Rabinowitch, A, *Prelude to Revolution: The Petrograd Bolsheviks and the July 1917 Uprising* (Bloomington: Indiana University Press, 1968).

Radkey, O, *The Elections to the Russian Constituent Assembly of 1917*, (Cambridge Mass: Harvard University Press, 1950). Förkortad titel: Radkey, *Elections* .

Radkey, O, *The Sickle under the Hammer* (New York och London: Columbia University Press, 1963). Förkortad titel: Radkey, *Sickle*.

Ransome, Arthur, *Six Weeks in Russia in 1919* (London: Allen and Unwin, 1919).

Raskolnikov, F.F., 'V jul'skie dni', i *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 5 (17), 1923.

Reed, John, *Tio dagar som skakade världen* (Stockholm: Raben och Sjögren, 1975).

Reisberg, A., *Lenin im Jahre 1917* (Berlin: Dietz, 1957).

Rigby, T.H., *Communist Party Membership in the USSR, 1917-1967* (Princeton: Princeton University Press, 1968).

Rosenberg, Arthur, *A History of Bolshevism* (London: Oxford University Press, 1934; återutgiven 1939).

Rosmer, Alfred, *Moskva under Lenin* (Mölnadal: Partisan, 1971).

Rosmer, Alfred, *Moscou sous Lénine* (Paris: Pierre Horay, 1953): original till föregående verk, med förord av A. Camus.

Rubel, M., *Karl Marx: essai de biographie intellectuelle* (Paris: Rivière, 1957).

Sadoul, Jacques, *Notes sur la révolution bolchevique, oct. 1917-jan.1919* (omtryck av 1919 års utgåva: Paris: Maspero, 1971).

Schapiro, Leonard, *The Communist Party of the Soviet Union*, andra upplagan (London: Eyre and Spottiswoode, 1970). Förkortad titel: Schapiro, *Communist Party*.

Schapiro, Leonard, *The Origin of the Communist Autocracy* (London: Bell, 1955). Förkortad titel: Schapiro, *Origin*.

Schapiro, Leonard och Reddaway, Peter, redaktörer, *Lenin: The Man, the Theorist, the Leader* (London: Pall Mall Press, 1967).

Schwarz, S.M., *The Russian Revolution of 1905* (Chicago: Chicago University Press, 1967).

Serge, Victor, *L'An I de la Révolution* (Paris: Maspero, 1971): original till *Year One* (se nedan).

Serge, Victor, *Mémoires d'un révolutionnaire* (Paris: Club des Editeurs, 1961). Förkortad titel: Serge, *Mémoires*.

- Serge, Victor, *En revolutionärs minnen* (Stockholm: Coeckelberghs, 1980), svensk översättning av föregående verk. Förkortad titel: Serge, *Minnen*.
- Serge, Victor, *Vie et mort de Trotsky* (Paris: Amiot-Dumont, 1951).
- Serge, Victor, *Year One of the Russian Revolution* (London: Allen Lane, 1972) Förkortad titel: *Year One*.
- Shub, David, *Lenin*, reviderad upplaga (London: Pelican, 1966). Svensk övers. *Lenin – en biografi* (1949)
- Simmons, Ernest J., redaktör, *Continuity and Change in Russian and Soviet Thought* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1955)
- Sjarapov, G V, *Razreshenje agrarnogo voprosa v Rossij posle pobedij oktjabrskoj revoljutsij (1917-1920 gg.)* (Moskva: Izd. V.P.Sh i A.O.N., 1961).
- Sjlichter, A.G., 'Iz vospominanij ob Oktjabr'skoj revoljutsij', i *Proletarskaja Revoljutsija*, nr 8, 1922.
- Sjljapnikov, A.G., *Semnadtsatij god*, andra upplagan, volym I (Moskva: Gosizdat, 1924).
- Sobolov, P.N., och andra, *History of the October Revolution* (engelsk översättning) (Moskva: Progress Publishers, 1966).
- Soria, Georges, *Les 300 Jours de la Révolution russe* (Paris: Robert Laffont, 1967).
- Sorlin, Pierre, *The Soviet People and their Society, from 1917 to the Present* (London: Pall Mall Press, 1969).
- Souvarine, Boris, *Stalin: en kritisk studie över bolsjevismen* (Stockholm, 1940).
- Stalin, J., *Works* (engelsk översättning) (Moskva: Förlaget för utländska språk, 1952-55).
- Stawar, André, *Libres essais marxistes* (Paris: Seuil, 1960).
- Suchanov, N.N., *The Russian Revolution, 1917* (London: Oxford University Press, 1955).
- T**er Hoeven, P.J.A., *Charisma en politieke vernieuwing* (Alphen aan den Rijn: Samson, 1971).
- Trotskij, L.D., *The First Five Years of the Communist International*, volym I (London: New Park Publications, 1973).
- Trotskij, L.D., *Ryska revolutionens historia* (Stockholm: Bokförlaget Röda Rummet, 1991). Förkortad titel: Trotskij, *Ryska revolutionen*.
- Trotskij, L.D., *On Lenin* (London: Harrap, 1971).
- Trotskij, L.D., *My Life* (New York: Grosset's Universal Library, 1960).
- Trotskij, L.D., *Nasji polititjeskie zadatji* (Geneve: R.S.D.R.P., 1904).
- Trotskij, L.D., *Den nya kursen 1923* (Möln dal; Göteborg: Partisan, 1972).
- Trotskij, L.D., *1905*, översättning Bostock (London: Allen Lane, 1972).
- Trotskij, L.D., *Nos tâches politiques*: fransk översättning av *Nasji polititjeskie zadatji*, med appendix (Paris: Pierre Belfond, 1970).
- Trotskij, L.D., *Den permanenta revolutionen* (Stockholm: Röda rummet, 1983). Förkortad titel: Trotskij, *Permanenta revolutionen*.
- Trotskij, L.D., *Resultat och framtidsutsikter* (Stockholm: Röda rummet, 1983). Förkortad titel: Trotskij, *Resultat*.
- Trotskij, L.D., *Stalin* (London: Hollis and Carter, 1947)

- Trotskij, L.D., *The Stalin School of Falsification* (New York: Pioneer Publishers, 1937)
- Trotskij, L.D., *Kommunismen och terrorn* (Stockholm: Partisandokument, 1971).
- Trotskij, L.D., *Övergångsprogrammet* (Stockholm: Röda rummet, 1977).
- U**lam, A., *Lenin and the Bolsheviks* (London: Fontana, 1969).
- V**oline [dvs Eikhenbaum, V.M.], *Nineteen-Seventeen* (London: Freedom Press, 1954).
- Voline [dvs Eikhenbaum, V.M.], *The Unknown Revolution: Kronstadt 1921, Ukraine 1918-1921* (London: Freedom Press, 1957)
- Vovelle, M., *La Chute de la Monarchie (1787-1792)* (Paris: Seuil, 1972).
- W**alter, Gérard, *Histoire du Parti Communiste Français* (Paris: Somogy, 1948).
- Weber, Max, *From Max Weber: Essays in sociology*, redaktör Gerth. H.H., och Mills, C. Wright (London: Routledge, 1957).
- Weber, Max, *The Theory of Social and Economic Organization: översättning av del 1 av *Wirtschaft u. Gesellschaft*, av A.M. Henderson och Talcot Parsons* (Chicago: Free Press of Glencoe, 1964). Förkortad titel: Weber, *Theory*.
- Wolfe, Bertram D., *Three Who Made a Revolution* (Boston: Beacon Press, 1955).
- Z**etkin, Clara, *Reminiscences of Lenin* (New York: International Publishers, 1934).